

Alina Kulczyk-Dynowska

Parki narodowe a funkcje turystyczne i gospodarcze gmin terytorialnie powiązanych

**Parki narodowe
a funkcje turystyczne i gospodarcze
gmin terytorialnie powiązanych**

Alina Kulczyk-Dynowska

Parki narodowe a funkcje turystyczne i gospodarcze gmin terytorialnie powiązanych

Autor
dr Alina Kulczyk-Dynowska

Opiniodawcy:
prof. dr hab. Danuta Strahl
dr hab. Jacek Potocki, prof. UE

Redaktor merytoryczny
dr hab. inż. Szymon Szewrański, prof. nadzw.

Opracowanie redakcyjne
Elżbieta Winiarska-Grabosz

Korekta
Magdalena Kozińska

Łamanie i projekt okładki
Paweł Wójcik

Zdjęcie na okładce
Góry Stołowe, Bartosz Małek, PNGS

Mapy parków umieszczono w publikacji za zgodą dyrekcji parków narodowych.

Logotypy parków narodowych za stronę
Związku Pracodawców Polskich Parków Narodowych (www.zpppn.pl)

Monografie CCXII

© Copyright by Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław 2018

ISBN 978-83-7717-293-3

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU PRZYRODNICZEGO WE WROCŁAWIU
Redaktor Naczelny – prof. dr hab. inż. Andrzej Kotecki
ul. Sopocka 23, 50-344 Wrocław, tel. 71 328-12-77
e-mail: wydawnictwo@upwr.edu.pl

Nakład 100 + 17 egz. Ark. wyd. 25,5 Ark. druk. 23,0
Druk i oprawa: Cursor Sp. z o.o.,
ul. Długosza 2-6 bud. 5, 51-162 Wrocław

Spis treści

Wstęp	7
1. Funkcja turystyczna w świetle wybranych teorii rozwoju regionalnego. . . 17	
2. Wybrane aspekty funkcjonowania parków narodowych	23
2.1. Zadania, funkcje, zarządzanie w parkach narodowych	23
2.2. Otoczenie parków narodowych	27
2.3. Turystyka i edukacja jako aktywność w przestrzeni chronionej	35
2.4. Podsumowanie	39
3. Koncepcja badań nad funkcją turystyczną parków narodowych oraz wybranymi funkcjami gmin terytorialnie powiązanych.	41
4. Studia nad rozwojem funkcji turystycznej w przestrzeni gmin i parku narodowego	55
4.1. Nizinne parki narodowe	55
Słowiński Park Narodowy.	57
Woliński Park Narodowy	66
Park Narodowy Bory Tucholskie	73
Drawieński Park Narodowy.	80
Poleski Park Narodowy	88
Wielkopolski Park Narodowy.	96
Wigierski Park Narodowy.	104
Białowiecki Park Narodowy.	113
Kampinoski Park Narodowy	121
Biebrzański Park Narodowy.	130
Narwiański Park Narodowy.	141
Park Narodowy Ujście Warty.	149
4.2. Wyżynne parki narodowe	156
Ojcowski Park Narodowy	157
Roztoczański Park Narodowy.	165
Świętokrzyski Park Narodowy	173

4.3. Górskie parki narodowe	181
Babiogórski Park Narodowy	182
Bieszczadzki Park Narodowy	189
Gorczański Park Narodowy	197
Park Narodowy Gór Stołowych	205
Karkonoski Park Narodowy	213
Magurski Park Narodowy	221
Pieniński Park Narodowy	229
Tatrzański Park Narodowy	236
4.4. Synteza wyników badań	245
5. Studia nad rozwojem wybranych funkcji gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi	271
5.1. Funkcja ochrony przyrody	271
5.2. Funkcja turystyczna	283
5.3. Funkcja gospodarcza	297
5.4. Identyfikacja zależności między funkcją ochrony przyrody a funkcją turystyczną i gospodarczą	309
Zakończenie	321
Spis rysunków	327
Spis tabel	329
Spis wykresów	335
Piśmiennictwo	339
Akty prawne	356
Strony internetowe	365

Wstęp

Wzrastający poziom życia powoduje, że społeczeństwo coraz bardziej ceni wartość czasu wolnego, sposobność zaspokajania potrzeb estetycznych, poznawczych, a także dąży do korzystania z możliwości szeroko pojętego wypoczynku. Rozwój środków transportu sprawił, że przemieszczanie się stało się powszechne, komfortowe i relatywnie tanie – w efekcie uzyskano idealne warunki do rozwoju ruchu turystycznego. Problemem pozostaje jedna, wciąż niezmienna, cecha przestrzeni. Otóż przestrzeń jest – w przeciwieństwie do potrzeb człowieka – ograniczona. Żaden z sektorów gospodarki narodowej nie jest od niej niezależny – potrzebują jej zarówno rolnictwo, przemysł, jak i usługi. Dodatkowo przestrzeń jest nośnikiem tworów przyrody ożywionej i nieożywionej, miejscem procesów naturalnych warunkujących jakość środowiska przyrodniczego, a tym samym jakość otoczenia człowieka. W oczywisty sposób rodzi to konieczność rozważnego nią zarządzania. Jednym z przejawów świadomego gospodarowania opisywanym dobrem jest wyłączenie fragmentów przestrzeni z powszechnych zasad gospodarowania poprzez objęcie – z uwagi na wartości przyrodnicze – ochroną prawną w formie obszarowych form ochrony przyrody.

Ochrona przyrody jest bezspornie konieczna. Jej obszarowe formy wciąż jednak rodzą wiele kontrowersji – szczególnie na szczeblu lokalnym, bezpośrednio stykającym się z ograniczeniami związanymi z dążeniem do zachowania walorów przyrodniczych. W Polsce funkcjonuje dziesięć form ochrony przyrody – są to: parki narodowe, rezerwy przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000, pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe oraz ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów. Nie wszystkie wymienione są formami obszarowymi. Różnią się także zasadami funkcjonowania i statusem. Najwyższą rangę posiadają parki narodowe – w Polsce utworzono 23 parki narodowe zajmujące w sumie około 1% powierzchni kraju. Kontrowersyjnym pytaniem jest: czy zatem warto zajmować się tak niewielką powierzchnią – zaspokajające potrzeby człowieka sektory: rolnictwa, przemysłu i usług mogą przecież z powodzeniem rozwijać się na pozostałym obszarze. Trudno zaprzeczyć, że parki narodowe obejmują niewielką część kraju. Są jednak najcenniejszymi przyrodniczo miejscami w Polsce. Jako forma ochrony przyrody są powszechnie znane na świecie – przyczyniły się do tego działania m.in. International Union for Conservation of Nature (IUCN) czy Europarc Federation. Dodatkowo z perspektywy samorządów nie są one jednym procentem powierzchni kraju, ale często znaczącą, a nawet dominującą częścią powierzchni gminy. W rozwoju gmin

istotnym jest to, że unikatowość tworów i zasobów przyrody jest jednocześnie źródłem walorów turystycznych.

Jak wskazuje popularność m.in.: Tatrzańskiego Parku Narodowego czy Karkonoskiego Parku Narodowego, turystyka w polskich parkach narodowych przybiera także masowy charakter. Fakt ten w połączeniu z infrastrukturą turystyczną zlokalizowaną w granicach obszarów chronionych jest sprzeczny ze stereotypem odizolowania przestrzeni chronionej, kojarzenia jej z kategorią niezabudowanych i jednocześnie nieprzekształconych przez człowieka nieruchomości gruntowych. Aktywność w parkach narodowych jest zagadnieniem, które należy rozpatrywać kompleksowo – nie tylko w rozumieniu antropopresji, ale także w aspekcie pozaprzrodniczym ujmującym efekty ekonomiczno-społeczne związane z funkcją turystyczną i edukacją przyrodniczą. Powyższe jest istotne z uwagi na formułowane na poziomie gminy pytania o skutki gospodarcze funkcjonowania parków narodowych.

O wyborze tematu pracy zdecydowały przede wszystkim następujące przesłanki:

1. Turystyka stanowi przedmiot zainteresowania m.in.: geografów, przyrodników, urbanistów, ekonomistów. Jest to dziedzina interdyscyplinarna, zwracająca uwagę na konieczność łączenia w przestrzeni wielu funkcji.
2. Funkcja turystyczna jest postrzegana z wielu różnych perspektyw – konsumenta funkcji turystycznej (turysty), producenta usług turystycznych, mieszkańca gmin aktywnych turystycznie oraz władz samorządowych.
3. Niechęć części władz samorządowych do ustanawiania obszarowych form ochrony przyrody. Zdarza się, że gminy nie dostrzegają korzyści, jakie niesie ze sobą funkcjonowanie np. parku narodowego. Park stanowi wprawdzie barierę przestrzenną blokującą szereg inwestycji, zmuszającą do poszukiwania innych, czasem mniej korzystnych w krótkookresowej perspektywie czasu rozwiązań. Nie zmienia to faktu, że stanowi niejako markę obszaru – wyróżnik. Konieczne jest zatem dążenie do wielostronnego ujmowania skutków ustanawiania obszarów chronionych najwyższej rangi i poszukiwania innego kierunku rozwoju niż eksploatacja terenów prawnie chronionych. Parki narodowe, jak sama nazwa wskazuje, są dobrem narodowym – ich utworzenie jest celem publicznym. Tymczasem opór społeczności lokalnych skutecznie uniemożliwia utworzenie np. Mazurskiego Parku Narodowego.
4. Konflikty związane z funkcjonowaniem obszarów chronionych są dostrzegane przez społeczeństwo. W środkach masowego przekazu podejmowane są zagadnienia związane z obszarami chronionymi – przykład może stanowić chociażby budowa obwodnicy Augustowa przez Dolinę Rospudy czy aktualny konflikt związany z Puszcą Białowieską. Ocena każdego konfliktu wymaga rzetelnych danych opisujących stan faktyczny. Istotnym jest zatem posiadanie wiedzy na temat funkcjonowania obszarów chronionych.
5. Zarządzanie przestrzenią parku narodowego wymaga wypracowania wspólnego stanowiska przez osoby o bardzo zróżnicowanym wykształceniu. Zróżnicowanie to w pełni obrazują rady naukowe parków narodowych. Minister Środowiska powołuje w skład wspomnianego gremium działających na rzecz ochrony przyrody przedstawicieli nauki, praktyki i organizacji ekologicznych oraz właściwych miejscowo samorządów wojewódzkich i samorządów gminnych.

Wobec powyższego niedobór informacji dotyczących funkcjonowania parków narodowych rodzi szczególnie niebezpieczeństwo, jakim jest brak zrozumienia i akceptacji obszarowych formy ochrony przyrody.

Pozaprzyrodnicze skutki utworzenia parku narodowego – dotychczasowe badania

Pozaprzyrodnicze skutki obszarowych form ochrony przyrody są dostrzegane od dawna – już w 1934 r. ustawodawca wskazał, iż jeśli skutkiem wprowadzenia ochrony nastąpi istotna zmiana w dotychczasowym sposobie użytkowania przestrzeni włączanej w granice parku narodowego, ponoszącym szkodę majątkową przysługuje odszkodowanie [Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody]. W 1949 roku zauważono, że udostępnianie przedmiotu poddanego ochronie wymaga odpowiednich urządzeń, które z jednej strony generują koszty utrzymania, ale z drugiej mogą prowadzić do korzyści majątkowych [Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody]. W obu przypadkach odnoszono się tylko do podmiotów posiadających prawa do obszaru objętego ochroną. Pominięto natomiast kwestie rozwoju przestrzeni terytorialnie powiązanych i interesy społeczno-ekonomiczne społeczności je zamieszkujących.

Mika, Pawlusiński i Zawilińska wprost stwierdzają, że w polskiej literaturze rola parków narodowych jako podmiotów funkcjonujących w lokalnym systemie gospodarczym jest słabo rozpoznana [Mika i in. 2015]. Zielińska stwierdza ponadto, że nie tylko parki narodowe, ale i wszystkie obszary przyrodniczo cenne są w Polsce (w aspektach pozaprzyrodniczych) niedostatecznie scharakteryzowane [Zielińska 2013]. Nie sposób się z tym nie zgodzić – próżno szukać, dotyczących społeczno-gospodarczych aspektów funkcjonowania parków narodowych, publikacji spełniających łącznie dwa warunki: długookresowy zakres badań oraz zakres przestrzenny obejmujący terytorium wszystkich 23 parków narodowych.

Przed mającą miejsce w 1989 r. transformacją gospodarczą pozaprzyrodniczym skutkiem funkcjonowania parków narodowych nie poświęcano w Polsce wiele uwagi, co nie oznacza jednak kompletnego braku zainteresowania tą tematyką [Grabowski i Marmuszewski 1985]. Dopiero w latach 90. XX w. można było zaobserwować wzrost ilości badań w opisywanym zakresie. Wydatnie przyczyniły się do tego badania prowadzone na terenie Wigierskiego Parku Narodowego [Mika i in. 2015], których wyniki dowodziły, że do sukcesu w ochronie przyrody nie wystarczą administracyjne zakazy i nakazy – konieczna jest współpraca z lokalną społecznością i poszanowanie jej interesów. Już sam tytuł publikacji „Wigierski Park Narodowy a jego mieszkańcy” wskazywał, że w badaniach nad funkcjonowaniem obszarów chronionych nie tylko procesy przyrodnicze mają znaczenie – równie ważne są kwestie społeczno-gospodarcze [Osiniak i in. 1993]. Wątek ten był następnie kontynuowany m.in.: w następujących opracowaniach [Kistowski 1996, Stasiak 1997, Gruszczyk 2000, Gliński 2001, Solon 2005, Matuszewska 2003, Królikowska 2007, Jastrzębska i Lechwar 2012] oraz publikacjach autorki niniejszej monografii.

Na szczególną uwagę zasługuje podjęcie badań dotyczących ekonomicznej wartości obszarów chronionych [m.in.: Zydróż i Szoszkiewicz 2013, Zawilińska 2014] i ekonomicznego kontekstu ich funkcjonowania [m.in.: Bołtromiuk 2003, 2010]. Warto zauważyć, że kwestię rekreacyjnej i społecznej wartości obszarów chronionych odnaleźć można zarówno w wydawnictwach *stricte* ekonomicznych, jak i pozaekonomicznych [m.in.: Giergiczny 2009, Dudek 2014, Knapik i Migoń 2010, Liziński i Bukowski 2008, Zydróż i Pruchlat 2014].

Należy to uznać za szczególnie istotne z uwagi na interdyscyplinarne podejście do procesów zachodzących w opisywanej przestrzeni [por. Bołtromiuk 2010]. Wydaje się, że w krajowej literaturze najczęściej poruszane jest zagadnienie funkcji turystycznej parków narodowych – są to jednak opracowania dotyczące najczęściej jednego, wybranego parku narodowego. Znacznie mniej liczne są opracowania, których zakres przestrzenny obejmuje wszystkie parki narodowe [m.in.: Partyka 2010, Bajda-Gołębiowska 2011].

Rozszerzenie perspektywy badań poświęconych parkom narodowym doprowadziło finalnie do postrzegania ich w kategorii dysponującego określonymi finansami podmiotu [Babczuk i Kachniarz 2015a,b, Zbaraszewski 2013] mogącego być dla gminy partnerem w zakresie m.in. marketingu terytorialnego [por. Sarnowski 2010, Kulczyk-Dynowska 2012].

Mimo krajowego charakteru badań prezentowanych w niniejszej monografii warto też wspomnieć o zagranicznych opracowaniach dotyczących pozaprzrodniczego oddziaływania parków narodowych. Na wyróżnienie zasługuje przede wszystkim literatura amerykańska – a więc literatura kraju posiadającego najdłuższe doświadczenie w ochronie przyrody wykorzystującej formę parków narodowych, a tym samym mającego okazję długookresowo obserwować problemy związane z funkcjonowaniem przedmiotowych jednostek [por. Runte 1997, Foresta 2013, Isne 2013]. Interesującego przeglądu zagranicznych badań w opisywanym zakresie dokonali Mika, Pawlusiński i Zawilińska. Zauważyli oni zmianę prezentowanego w światowej literaturze paradygmatu funkcjonowania obszarów chronionych – odejście od klasycznego modelu zakładającego odizolowanie obszarów chronionych, zaprzestanie ich gospodarczego wykorzystania, tworzenie obszarów i zarządzanie nimi bez udziału lokalnego społeczeństwa i zważania na potrzeby mieszkańców na rzecz modelu nowoczesnego przyjmującego konieczność utrzymania procesów ekologicznych i uwzględnienie celów społeczno-ekonomicznych [Mika i in. 2015]. Dopełnienie dowodu na zmianę podejścia do obszarów chronionych stanowią hasła przewodnie międzynarodowych konferencji w sprawie obszarów chronionych. W 1962 roku w Seattle spotkanie profesjonalistów zainteresowanych obszarowymi formami ochrony przyrody określono mianem Pierwszej Światowej Konferencji Parków Narodowych (I World Conference on National Parks). Dekadę później mającą miejsce na terenie Parku Narodowego Yellowstone II Światową Konferencję Parków Narodowych zatytułowano „Parki Narodowe – dziedzictwo dla lepszego świata” (National Parks – A Heritage for a Better World). U wpływ kolejnych dziesięciu lat przyniósł III Światowemu Kongresowi Obszarów Chronionych (III World Congress on Protected Areas) hasło „Parki Narodowe i obszary chronione jako wsparcie dla rozwoju społeczno-ekonomicznego” (National Parks and Protected Areas in support of Social and Economic Development) [McNeely i Miller 1984, McNeely i in. 1994, Radziejowski 2011]. Można zatem przyjąć, że od 1982 r. społeczność międzynarodowa zaakcentowała związki pomiędzy ochroną przyrody a procesami zaliczanymi do sfery społecznej oraz ekonomicznej. Wciąż aktualnym problemem jest, w jaki sposób wdrażać nowoczesne podejście do funkcjonowania obszarów chronionych. Badania wskazują, że integracja priorytetów ochrony przyrody i rozwoju społeczno-ekonomicznego obszaru jest trudna i często przynosi niepowodzenia [Wells i McShane 2004, Wells i in. 2004, Garnett i in. 2007, Hughes i Flintan 2001, McShane i in. 2011].

Kończąc rozważania dotyczące stanu badań nad pozaprzrodniczymi aspektami funkcjonowania parków narodowych w Polsce, należy niestety podkreślić, że mimo długich tradycji ochrony przyrody wciąż występuje problem braku wiedzy o skutkach funkcyj-

wania parków narodowych. Dodatkowo, prawo regulujące kwestie funkcjonowania obszarów chronionych nadal pozostaje dalekie od doskonałości. Wielkość aktów prawnych wpływających na efektywność ochrony przyrody, niespójność w zakresie kompetencji poszczególnych organów utrudniają zarządzanie przestrzenią objętą ochroną [Symonides 2014]. Remedium na powyższe nie może stanowić implementacja skopiowanych praktyk stosowanych w innych krajach – należy przed tym wyraźnie przestrzec. Parki narodowe są wprawdzie powszechnie znane na świecie, ale termin „park narodowy” w różnych krajach łączy się z różnymi rygorami ochrony [Symonides 2008]. Doświadczenia zagraniczne nie przystają do polskiej rzeczywistości nie tylko z powodu wspomnianych różnic organizacyjno-prawnych, ale nawet z powodu rozmiarów parków narodowych. Największym europejskim parkiem narodowym jest liczący 2850 km² powierzchni Park Narodowy Lemmenjoki położony w północnej Finlandii [Radziejowski 2011]. Wynika z tego, że jeden fiński park narodowy jest tylko o około 10% mniejszy niż powierzchnia wszystkich 23 polskich parków narodowych. Trudno zatem upatrywać podobieństw w oddziaływaniu tak diametralnie różniących się rozmiarami obiektów na sferę społeczno-gospodarczą. Posiadająca najdłuższą tradycję amerykańsko-kanadyjska koncepcja badania skutków ekonomicznych parków narodowych wymaga danych o wydatkach zarządów parków narodowych i zwiedzających, a także odpowiedniego modelu funkcjonowania parków narodowych, przez co staje się niemożliwa (obecnie) do zastosowania w Polsce. Podobne trudności dotyczą innych modeli opracowanych w Europie, np. w Austrii, Finlandii, Niemczech [Zbaraszewski 2017]. Nie oznacza to jednak, że nie należy czerpać z bogatych doświadczeń zagranicznych – naturalnie, należy to czynić, ale przyjmując kontekst polskiej rzeczywistości prawnej (w tym regulującej kwestię statystyki publicznej), ekonomicznej, społecznej oraz przestrzennej.

Mając powyższe na uwadze, autorka podjęła próbę choć częściowego wypełnienia luki w zakresie wiedzy o pozaprzyrodniczych skutkach funkcjonowania parków narodowych. Celem uchwycenia ekonomicznego kontekstu zjawisk zachodzących w przestrzeni parków narodowych i gmin terytorialnie z nimi powiązanych opracowała autorską koncepcję badawczą prowadzącą do pomiaru funkcji turystycznych parków narodowych, jak i funkcji turystycznych, gospodarczych i ochrony przyrody gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi. Osiągnięte rezultaty badawcze nadają parkom narodowym (poprzez szeroko rozumiane wyeksponowanie zarówno procesu edukacji przyrodniczej, jak i udostępniania terenu) rolę podmiotu wpływającego na rozwój funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych, a tym samym przyczyniają się nie tylko do postrzegania parków narodowych jako podmiotów funkcjonujących w lokalnym systemie gospodarczym, ale i charakteryzujących ich rolę w jego rozwoju. Jednocześnie rezultaty badawcze pozwalają ocenić zależności pomiędzy funkcją ochrony przyrody a funkcjami turystyczną oraz gospodarczą gmin terytorialnie powiązanych. W konsekwencji wydaje się, że rezultaty badań można uznać za istotne w zakresie uzupełnienia dorobku polskiej nauki.

Hipotezy i cele pracy

W pracy przyjęto cztery hipotezy badawcze i określono cel poznawczy. Hipotezy badawcze oraz cele pracy inspirowane są teorią biegunów wzrostu i teorią bazy ekonomicznej przy szczególnym uwzględnieniu roli, jaką pełni funkcja turystyczna w mechanizmie rozwoju regionu [por. Rozdz. 1].

Zgodnie z teorią biegunów wzrostu F. Perroux w regionie można wyodrębnić przestrzeń wyróżniającą się pod względem procesów rozwojowych (tzw. biegun wzrostu). W kontekście **pierwszej hipotezy** „Poziom realizacji funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z danym parkiem narodowym jest nierównomierny, co przejawia się dominującą pozycją jednej z gmin” rolę regionu przypisano grupie gmin powiązanych z danym parkiem narodowym. Wskazywana przez Perroux rola działań administracyjnych w pobudzaniu mechanizmów rozwoju regionu była przyczynkiem do sformułowania **hipotezy drugiej**: „Władze samorządowe gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi dostrzegają rolę funkcji turystycznej w rozwoju zarządzanej gminą oraz czynnie – poprzez wyznaczenie odpowiednich celów strategicznych i ukierunkowane wydatki z budżetu gminy – ją wspierają”.

Z uwagi na to, że funkcja turystyczna jest zorientowana na konsumenta spoza regionu, kanwą pozostałych dwóch hipotez badawczych stała się, wskazująca rolę zewnętrznego popytu w rozwoju regionów, teoria bazy ekonomicznej. **Hipoteza trzecia** ma zatem następującą treść: „Ograniczająca wykorzystanie endogenicznych zasobów funkcja ochrony przyrody stanowi przeszkodę w rozwoju egzogenicznej funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi”. Natomiast **hipoteza czwarta** brzmi: „Funkcja ochrony przyrody ogranicza bazę ekonomiczną regionu, co przejawia się brakiem rozwoju funkcji gospodarczej gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi”.

Należy podkreślić, że konstrukcja hipotezy czwartej rozszerza spektrum zainteresowań badawczych poza funkcję turystyczną – obejmuje całokształt aktywności gospodarczej regionu w rozumieniu szeroko pojętych funkcji gospodarczych.

Cel poznawczy jest dwudzielny. W pierwszej części jest nim szczegółowe rozpoznanie zasad funkcjonowania parków narodowych, wskazanie ich otoczenia (w tym interesariuszy) oraz identyfikacja funkcji turystycznej realizowanej w ich granicach. W drugiej części cel poznawczy obejmuje ustalenie poziomu funkcji ochrony przyrody, funkcji turystycznej oraz funkcji gospodarczej gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi wraz z określeniem wzajemnych zależności między poziomem funkcji ochrony przyrody a poziomem pozostałych badanych funkcji.

Celowi poznawczemu podporządkowano następujące **cele szczegółowe**:

1. wskazanie istotnych do rozwoju funkcji turystycznej, uwzględniających czynniki lokalizacji i jednocześnie umożliwiających grupowanie badanych obiektów cech przestrzeni parków narodowych;
2. identyfikacja oferty edukacji przyrodniczej jako czynnika wzmocnienia rozwoju funkcji turystycznej parku narodowego;
3. identyfikacja infrastruktury umożliwiającej udostępnianie zasobów parków narodowych na potrzeby rozwoju funkcji turystycznej;
4. rozpoznanie efektów ekonomicznych edukacji przyrodniczej i udostępniania turystycznego parków narodowych;
5. identyfikacja gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi (ze szczególnym uwzględnieniem aspektu przestrzennego);
6. określenie intensywności ruchu turystycznego oraz poziomu zagospodarowania turystycznego w gminach terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi;
7. ustalenie, czy istnieje spójność pomiędzy określoną gminnymi dokumentami strategicznymi rolą funkcji turystycznej w rozwoju gminy a ekonomicznym zaangażowaniem gmin w jej wspieranie.

Procedura badawcza

Realizacja założonych celów badawczych oraz dążenie do weryfikacji hipotez wymagały zastosowania wielu metod pozyskiwania i przetwarzania informacji. Procedura badawcza obejmowała:

1. opracowanie koncepcji badań [Rozdz. 3];
2. przeprowadzenie kwerendy bibliograficznej;
3. pozyskanie danych statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego (Banku Danych Lokalnych);
4. analizę aktów prawnych;
5. analizę gminnych dokumentów strategicznych;
6. przeprowadzenie wywiadów nieustrukturyzowanych z pracownikami parków narodowych (w szczególności: działów właściwych ds. udostępniania parku, działów właściwych ds. edukacji przyrodniczej, głównych księgowych) oraz pozyskanie danych źródłowych (*desk research*) w parkach narodowych (ze szczególnym uwzględnieniem danych finansowych);
7. obserwację uczestniczącą na terenie parków narodowych – obserwacje prowadzono podczas formalnych i nieformalnych wyjazdów mających miejsce w latach 2013–2017; wyjazdy formalne powiązane były z pełnieniem obowiązków członka Rady Naukowej Parku Narodowego Gór Stołowych oraz prowadzonymi badaniami naukowymi; wyjazdy nieformalne miały charakter prywatny (co w żaden sposób nie zaburzało procesu zbierania danych);
8. wykorzystanie narzędzi statystycznych;
9. opracowanie syntezy wyników oraz przedstawienie wniosków i rekomendacji.

Zakres przestrzenny i czasowy

Zakres przestrzenny badań obejmował 23 parki narodowe w Polsce oraz 117 powiązanych z nimi terytorialnie gmin.

Ze względu na ograniczoną dostępność danych lub brak ich porównywalności nie było możliwości zrealizowania wszystkich badań dla tego samego okresu – stąd nie można wskazać jednego zakresu czasowego. Stanowiące trzon prac badania nad rozwojem funkcji udostępniania terenu parków narodowych oraz funkcji turystycznej gmin wykonano dla okresu 1995–2015.

Należy podkreślić, że Narwiański Park Narodowy utworzono w 1996 r., a Park Narodowy Ujście Warty w roku 2001. Okres badań dotyczących funkcjonowania obu parków jest siłą rzeczy krótszy. W przypadku gmin powiązanych terytorialnie ze wspomnianymi parkami narodowymi badania funkcji turystycznej wykonano dla okresu 1995–2015 (tj. w okresie obejmującym również lata przed utworzeniem parku narodowego).

Struktura pracy

Praca składa się z pięciu rozdziałów, wstępu oraz – obejmującego wnioski z badań i rekomendacje – zakończenia.

Rozdział 1. „Funkcja turystyczna w świetle wybranych teorii rozwoju regionalnego” zawiera uzasadnienie badań nad funkcją turystyczną w kontekście rozwoju regionalnego. Dokonano w nim wprowadzenia dotyczącego rozwoju ekonomiki regionalnej oraz geografii turystyki ze szczególnym uwzględnieniem możliwości, jakie daje geografia tury-

zmu w zakresie delimitacji turystycznych jednostek przestrzennych. Zwrócono uwagę na wpływ procesu globalizacji oraz teorii ekorozwoju na opisywane zagadnienia. Przedstawiono, wybrane przy przyjęciu kryterium użyteczności do wskazania powiązań pomiędzy rozwojem regionalnym a funkcją turystyczną, teorie rozwoju regionalnego, tj. teorię bazy ekonomicznej, teorię biegunów wzrostu oraz teorię lokalizacji. Należy podkreślić, że teoria bazy ekonomicznej i teoria biegunów wzrostu stanowiły bezpośrednią inspirację hipotez badawczych oraz celu poznawczego.

Rozdział 2. „Wybrane aspekty funkcjonowania parków narodowych” rozpoczyna przedstawienie podstawowych informacji o parkach narodowych, ich ustawowych zadań i funkcji. Zwrócono uwagę na kwestie finansowania działalności parku narodowego, zarządzanie parkiem narodowym oraz znaczenie badanego obszaru dla gmin terytorialnie powiązanych.

Następnie podjęto tematykę otoczenia parków narodowych. Rozważania rozpoczyna próba identyfikacji interesariuszy – warto podkreślić, że wykroczono poza perspektywę krajową. Następnie zagadnienie otoczenia badanych jednostek zostało rozpatrzone z perspektywy wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich i niezurbanizowanych – w sposób szczególny uwzględniono konsekwencje zjawiska depopulacji oraz turystycznej funkcji wsi. Refleksje nad otoczeniem parków narodowych zakończono odniesieniem do krajobrazu oraz architektury regionalnej.

W dalszej kolejności poruszono kwestie turystyki oraz edukacji jako aktywności w przestrzeni chronionej. Przedstawiono – istotne nie tylko dla obszarów chronionych – negatywne skutki turystyki. Wskazano wzajemne, występujące w przestrzeni parków narodowych, powiązania pomiędzy turystyką a edukacją przyrodniczą. Zwrócono także uwagę na finansowy aspekt rozwoju turystyki dla budżetu gmin.

Rozdział kończy podsumowanie.

Rozdział 3. „Koncepcja badań nad funkcją turystyczną parków narodowych oraz wybranymi funkcjami gmin terytorialnie powiązanych” zawiera syntetyczne uzasadnienie podjętych badań oraz uporządkowany opis sekwencji poszczególnych działań badawczych zrealizowanych przez autorkę.

Rozdział 4. „Studia nad rozwojem funkcji turystycznej w przestrzeni gmin i parku narodowego” składa się z krótkiego wprowadzenia oraz czterech podrozdziałów. Podrozdziały od 1 do 3 są konsekwencją podziału parków narodowych według kryterium stanowiącego kompilację typu krajobrazu oraz wiodących ekosystemów podległych ochronie – wyróżniono nizinne (12 szt.), wyżynne (3 szt.) oraz górskie (8 szt.) parki narodowe. Nizinne parki narodowe podzielono dodatkowo na: nadmorskie, pojezierne, leśne oraz rzeczne. Każdy z 23 parków narodowych został opisany według identycznego schematu obejmującego trzy punkty.

W pierwszym punkcie pt.: „Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego” wskazano lokalizację, akty prawne stanowiące o powołaniu parku oraz określono powierzchnię obszaru chronionego, główne atrakcje przyrodnicze (przyroda ożywiona i nieożywiona), ofertę edukacji przyrodniczej, obiekty infrastruktury turystycznej i inne nieruchomości mające znaczenie dla turystyki. W dalszej kolejności wskazano możliwe na danym terenie rodzaje turystyki, zgromadzono informacje dotyczące intensywności ruchu turystycznego i określono miejsca jego koncentracji. Celem ujęcia finansowych aspektów edukacji przyrodniczej oraz udostępniania terenu parku narodowego przedstawiono generowane przez wspomniane funkcje koszty i przychody.

Punkt drugi pt.: „Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych” został wykonany przez pryzmat gmin powiązanych terytorialnie z danym parkiem narodowym. W ramach

punktu drugiego wskazano lokalizację parku narodowego na tle granic administracyjnych gmin terytorialnie powiązanych, przedstawiono podstawowe informacje o gminach, powierzchni gmin oraz powierzchnię parku narodowego w danej gminie, a także określono udział gminy w powierzchni parku narodowego i udział parku narodowego w powierzchni gminy. Następnie przedstawiono wyniki badań dotyczących poziomu rozwoju funkcji turystycznej. Punkt kończy odniesienie do zawartej w gminnych dokumentach strategicznych roli turystyki w przyszłości gminy oraz przedstawienie wydatków gminy w dziale 630 Turystyka.

Punkt trzeci obejmuje krótkie podsumowanie.

Ostatni – czwarty – podrozdział zawiera syntezę wyników badań połączoną z odniesieniem do wskazanych celów badawczych oraz założonych hipotez badawczych weryfikowanych w tej części pracy.

Rozdział 5. „Studia nad rozwojem wybranych funkcji gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi” zawiera cztery podrozdziały. Trzy pierwsze opracowano, opierając się na syntetycznych miarach rozwoju pozwalających na zbadanie poziomu funkcji ochrony przyrody (pierwszy podrozdział), funkcji turystycznej (drugi podrozdział) oraz funkcji gospodarczej (trzeci podrozdział) gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi. Czwarty podrozdział poświęcono zależnościom pomiędzy funkcją ochrony przyrody a pozostałymi badanymi funkcjami.

Uwagi techniczne

Powtarzające się pierwsze litery nazw parków narodowych były przyczyną, dla której celem utworzenia akronimów skrócono jedynie wyrażenie „park narodowy” do postaci PN. W ten sposób uniknięto powtórek wynikających z akronimów powstałych z pierwszych liter pełnej nazwy parków narodowych np.: KPN – Karkonoski Park Narodowy lub/i Kampinoski Park Narodowy, WPN – Wielkopolski Park Narodowy lub/i Wigierski Park Narodowy lub/i Woliński Park Narodowy.

Specyfika nazewnictwa licznie wykorzystanych dokumentów gminnych wpłynęła na decyzję o zastosowaniu do nich odwołań w postaci przypisu dolnego. W odniesieniu do literatury przedmiotu zastosowano przypisy harwardzkie.

Podziękowania

Pani prof. zw. dr hab. Danucie Strahl i Panu dr. hab. Jackowi Potockiemu, prof. UE, serdecznie dziękuję za trud recenzji i cenne wskazówki.

Podziękowania za wieloletnią współpracę naukową i życzliwość składam na ręce Pana dr. hab. Ryszarda Broła, prof. UE.

Pragnę także z całego serca podziękować Pani dr hab. Beacie Bal-Domańskiej za inspirujące dyskusje naukowe.

Kierownikowi Katedry Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, mojemu przełożonemu, Panu dr. hab. inż. Szymonowi Szewrańskiemu, prof. nadzw., dziękuję za zaufanie i przyzwolenie na preferowany przeze mnie styl pracy.

Pracownikom wszystkich 23 polskich parków narodowych – w szczególności Paniom Głównym Księgowym oraz Paniom i Panom Dyrektorom dziękuję za poświęcony mi czas. Bez Waszego wsparcia, chęci do udzielania informacji i udostępniania materiałów powstanie tej publikacji nie byłoby możliwe!

Funkcja turystyczna w świetle wybranych teorii rozwoju regionalnego

Rzeczywistość społeczno-ekonomiczna wskazuje, że zagadnienia rozwoju regionów są istotną problematyką badawczą. Obecnie można zaobserwować wzrost zainteresowania mobilizowaniem endogenicznych czynników rozwoju, do których zalicza się m.in. zasoby naturalne [Dorożyński 2007]. Zmieniło się jednak ich pojmowanie – prekursorzy teorii rozwoju regionalnego wskazując zasoby naturalne jako czynnik rozwoju, oceniali je głównie przez pryzmat przemysłu wydobywczego i późniejszego przetwarzania. Inny wymiar zasobom naturalnym nadała wyjątkowo prężnie rozwijająca się aktywność człowieka, jaką jest turystyka [Warszyńska, Jackowski 1978, Kowalczyk 2002, Lijewski i in. 2008]. Rozpatrywanie funkcji turystycznej przez pryzmat teorii rozwoju regionalnego nakazuje dokonać krótkiego wprowadzenia wskazującego wybrane wspólne pola obu zagadnień i stanowiącego jednocześnie uzasadnienie konieczności podjęcia przedmiotowych rozważań.

Wykonywana przy przyjęciu różnorodnych kryteriów delimitacja regionów w naturalny sposób łączyła się z zainteresowaniem problematyką rozwoju wydzielonych przestrzeni [Kulczyk-Dynowska 2013c]. Początek ekonomiki regionalnej datowany jest na przełom XIX i XX wieku. Należy zauważyć, że zainteresowanie rozwojem regionów i dążenie do wspierania ich samodzielności nie występowało równomiernie. Proces ten najszybciej rozwinął się we Francji, Hiszpanii i Włoszech, by po II wojnie światowej stopniowo obejmować pozostałe kraje europejskie [Brezdeń 2001]. Wyraźny wzrost zaangażowania w rozważania nad rozwojem regionalnym obserwowano w latach 60. i 70. XX w., kiedy to rozpoczęły się zmiany gospodarcze, polityczne, społeczne i kulturowe o niespotykanym wcześniej tempie i zakresie [Pike i in. 2006]. Konsekwencją powyższego była *1990s revolution*, skutkująca m.in.: nową ekonomią geograficzną i nową teorią wzrostu [McCann i Von Oort 2010]. Warto zauważyć, że w krajach bloku wschodniego rozwój regionalny był – z uwagi na zasady funkcjonowania gospodarki centralnie planowanej – zagadnieniem niedocenianym. Sytuacja zmieniła się po transformacji ustrojowej.

Termin *turystyka* pojawił się w XVIII wieku. Począwszy od XIX wieku był używany w rozumieniu wycieczek i podróży do miejsc atrakcyjnych oraz migracji o charakterze naukowym czy rozrywkowym [Lijewski i in. 2008]. Od początku XX wieku obserwowano rosnące zainteresowanie kwestiami demograficznymi i ekonomicznymi powiązanych z turystyką [Page i Hall 2014]. Turystyka jako zjawisko stała się przedmiotem badań naukowych wraz z uzyskaniem masowej skali, jaką umożliwił jej postęp w zakresie transportu. Obecnie wydaje się, że dostęp do szybkiego i relatywnie taniego sposobu przemieszcza-

nia należy uznać za powszechny. Wzrost aktywności turystycznej człowieka nie przynosi niestety tylko pozytywnych efektów. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że turystyka jest odpowiedzialna za szereg negatywnych skutków, jakimi są: zanieczyszczenie środowiska (powietrza, wody, gleby) i zniszczenia cennych ekosystemów i siedlisk; zatory komunikacyjne; brak ładu przestrzennego będącego konsekwencją źle projektowanej infrastruktury turystycznej; tzw. koszty życia z obcymi jakie muszą ponosić mieszkańcy regionu turystycznego czy utratę lokalnego kolorytu regionu na rzecz zglobalizowanych form kultury [King i in. 1993, Williams 2002, Archer i in. 2005, Guttentag 2009]. Rozpoznanie funkcji turystycznej jest zatem szczególnie istotne dla obszarów chronionych – jest niezbędne do prawidłowej ochrony przyrodniczych zasobów endogenicznych.

Pierwszy raz określenia *geografia turystyki* użył w 1905 roku Strander. Wskazał on, że przedmiotem zainteresowania geografii turystyki powinno być badanie ruchu turystycznego i jego gospodarczych następstw oraz walorów turystycznych decydujących o atrakcyjności regionu turystycznego [Kowalczyk 2002]. Tym samym funkcja turystyczna została wyraźnie połączona z przestrzenią – Strander pośrednio wykonał delimitację regionów, opierając się na jej występowaniu. Wraz z upływem lat zalecenia Strandera nieco zmodyfikowano. Ustalono, iż geografia turystyki winna badać przydatność przestrzeni na potrzeby ruchu turystycznego, oddziaływanie zjawisk turystycznych na przestrzeń i procesy wywoływane w przestrzeni przez aktywność turystyczną. Takie ujęcie już nie pośrednio a wprost wskazuje, że geografia turystyki pozwala na wydzielenie turystycznych jednostek przestrzennych czy też regionów turystycznych jako formy klasyfikacji przestrzennej [Warszyńska i Jackowski 1978]. Istotnym jest, że środowisko geograficzne w połączeniu z człowiekiem tworzy środowisko ekonomiczne, z którym łączy się pełne spektrum zagadnień społeczno-gospodarczych. Fakt ten tłumaczy, dlaczego przestrzeń gospodarcza (*economic space*) stała się przedmiotem zainteresowania zarówno badaczy rozwoju regionalnego, jak i geografii turystyki [por. Perroux 1950, Boudeville 1966, Warszyńska i Jackowski 1978]. Należy jasno wskazać, że turystyka jest jednym z bodźców determinujących przestrzeń – jako funkcja powiązana jest z czynnikami pierwotnymi, wynikającymi ze środowiska przyrodniczego oraz czynnikami antropogenicznymi łączącymi się z systemem społecznym i systemem technicznym [Meyer 2007]. Powyższe jest niezmiernie istotne z uwagi na zagadnienie rozwoju regionów.

Literatura przedmiotu obfituje w definicje rozwoju regionalnego. Podkreślić należy, że obejmujący elementy jakościowe rozwój regionalny jest niezmiernie powszechnie uznawany za wielowymiarowy, długotrwały proces poprzedzony wzrostem gospodarczym [por. Friedmann 1967, Siebert 1969, Dawkins 2003, Broł 2006a, Mańkowski 2009, Nijkamp i Abreu 2009, Leśniewski 2010, Gore 2013]. Wielość definicji rozwoju regionalnego nakazuje wskazać najbardziej odpowiednią z punktu widzenia próby ukazania powiązań pomiędzy funkcją turystyczną a rozwojem regionalnym. Wydaje się, iż właściwą ku temu jest syntetyczna definicja autorstwa Kudłacza utożsamiającego rozwój regionalny z trwałym wzrostem poziomu życia mieszkańców i potencjału gospodarczego w skali określonej jednostki terytorialnej, definiowanym głównie poprzez pryzmat zmian w potencjale gospodarczym, strukturze gospodarczej, środowisku przyrodniczym, zagospodarowaniu infrastrukturalnym, ładzie przestrzennym, poziomie życia mieszkańców oraz zagospodarowaniu przestrzennym [Kudłacz 1999]. Tak ujęty rozwój regionalny odnosi się do istotnych dla roli funkcji turystycznej w rozwoju regionu dwóch kategorii, jakimi są: po pierw-

sze przestrzeń i jej zasoby, a po drugie korzystający z niej ludzie. Przytoczona definicja umożliwi sformułowanie pytania o to, czy zmiana jednego z wymienionych elementów znajdzie odzwierciedlenie w pozostałych? Czy zatem zmiana w środowisku przyrodniczym jaką niewątpliwie jest objęcie części przestrzeni ochroną prawną, wywoła skutki dla korzystających z przestrzeni? Czy zmiana ta będzie odczuwalna jedynie poprzez wpływ na funkcję turystyczną, czy rozszerzy się na szeroko pojętą funkcję gospodarczą badanej jednostki terytorialnej? Pytania te stały się podwalinami formułowania hipotez i celów badawczych [por. Wstęp].

Uderzająca jest **analogia** swoistej **dwustopniowości w postępowaniu badaczy rozwoju regionalnego i badaczy turystyki**. Pierwsi wyodrębniają pojęcie *warunków rozwoju regionalnego*, a następnie pojęcie *komponentów rozwoju regionalnego*, a drudzy pojęcie *walorów turystycznych*, a następnie *atrakcyjności turystycznej*. Pod pojęciem warunków rozwoju regionalnego ujmuje się nośniki zasobów – na przykład: warunki naturalne, położenie geopolityczne, układ demograficzny, infrastrukturę czy inwestycje realizowane w regionie. Warunki te mogą przekształcić się w komponenty rozwoju dopiero dzięki odpowiednio prowadzonej polityce społeczno-gospodarczej [Lewczuk 2002]. Walory turystyczne stanowi zespół elementów środowiska naturalnego oraz elementów pozaprzyrodniczych, które są przedmiotem zainteresowania turysty. O atrakcyjności turystycznej decydują natomiast opisane walory turystyczne uzupełnione o dostępność komunikacyjną oraz zdolność obsługową urzędzeń turystycznych [Rogalewski 1979].

Badania nad rozwojem regionalnym i turystyką cechuje także interdyscyplinarność. W konsekwencji zjawiska te są interesujące dla m.in.: ekonomii, socjologii, geografii czy dyscyplin zajmujących się kształtowaniem środowiska (architektura krajobrazu, urbanistyka).

Mnogość teorii rozwoju regionalnego skłania ku wydzieleniu dwóch podstawowych grup: koncepcji pierwotnych oraz koncepcji wtórnych. Do pierwszej grupy zalicza się teorię lokalizacji (A. Weber), teorię ośrodków centralnych (W. Christaller), teorię bazy ekonomicznej (W. Sombart), teorię biegunów rozwoju (F. Perroux, J.R. Boudeville), teorię dyfuzji innowacji (T. Hagerstrand) oraz teorię rozwoju endogenicznego (J. Friedman, C. Weaver, W.B. Stöhr). Do koncepcji wtórnych należą koncepcje, których autorzy bazując na wyżej wymienionych, przedstawili własną interpretację mechanizmów rozwoju regionalnego. Wśród nich szczególnie wyróżniają się oparte na:

1. teorii bazy ekonomicznej koncepcje: produktu podstawowego (H. Innes) oraz nowej teorii handlu,
2. teorii biegunów wzrostu koncepcje: geograficznych centr wzrostu (A. Hirschmann), błędnego koła (G. Myrdal) oraz rdzenia i peryferii (J. Friedman) [Brol 2006b].

Warto podkreślić, że koncepcje rozwoju regionalnego nie tylko wzajemnie się przenikają, tworząc nowe warianty wykorzystujące z podstawowych teorii wybrane założenia, ale i podlegają stałym wpływom ewolucji ogólnych teorii dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego oraz szeroko pojętych zjawisk zachodzących w przestrzeni gospodarczej.

Należy odnotować, że teoria ekorozwoju oraz zjawisko globalizacji wywarły ogromny wpływ zarówno na teorie rozwoju regionalnego, jak i funkcję turystyczną [por. Smeral 1998, Kulczyk-Dynowska 2013c, Liu 2003, Richards i Hall 2003]. Mająca miejsce w 1972 roku Konferencja Sztokholmska oraz następujący po niej raport Klubu Rzymskiego *The Limits to Growth* skutkowały nadaniem priorytetu aspektom ekologicznym i upowszechn-

nieniu idei ekorozwoju. W ślad za tym w literaturze przedmiotu pojawiły się określenia takie jak: ekorozwój, rozwój trwały, rozwój zrównoważony i towarzyszące im spory definicyjne. W rozwoju regionów czy funkcji turystycznej wspomniana dyskusja ma niewielkie znaczenie, tym bardziej że jedyną alternatywą dla rozwoju zrównoważonego jest rozwój niezrównoważony, czyli niemożliwy w dłuższym okresie [Bossel 1999]. Warto jednakże odnotować, że w Unii Europejskiej pojęcie *sustainable development* wyparło *eco development* [Baker i in. 1997]. Najistotniejszy jest fakt, iż przyjęto nowe reguły rozwoju: holistyczne postrzeganie zjawisk przyrodniczych, społecznych i gospodarczych; systemowe i długookresowe ujmowanie elementów środowiska z punktu widzenia jego realnych i potencjalnych funkcji; identyfikację interakcji człowieka i otaczającego go środowiska oraz ocenianie zmian środowiska przez paradygmat systemu wartości, zgodnie z którym najważniejszą kwestią jest zachowanie równowagi środowiskowej [Bołtromiuk 2003].

Globalizacja wywiera wpływ na kulturę i warunki życia społeczności całego świata [Sassen 1999]. Nie pozostaje zatem obojętna dla procesów rozwoju regionów i przeplata się z regionalizmem. Regionalizm umacnia wspólnoty regionalne, patriotyzm lokalny, tworzenie się społeczeństwa obywatelskiego, a także chroni słabsze ekonomicznie podmioty, eliminując dzięki temu wiele negatywnych skutków globalizacji. To sprzyja wyzwaniu się potencjału własnego poszczególnych regionów i stwarza warunki niezbędne do korzystania z pomocy zewnętrznej. Globalizacja umożliwia natomiast włączenie się w międzynarodowe życie gospodarcze poszczególnym regionom, skutkiem czego stają się one miejscami skoncentrowanych przepływów strumieni towarów, kapitałów, a finalnie istotnymi ogniwami w nowym, globalnym podziale pracy. Dzięki efektom globalizacji regiony dostrzegły siłę powiązań sieciowych. Stale gęstniejąca sieć kontaktów pomiędzy: podmiotami funkcjonującymi w regionie, podmiotami funkcjonującymi w regionie a podmiotami funkcjonującymi poza regionem oraz pomiędzy regionami w znaczeniu instytucjonalnym wynika z ogólnego trendu wymiany czynników produkcji. Postęp technologiczny skrócił czas przemieszczania się zasobów do tego stopnia, że świat stał się tzw. globalną wioską, w której kluczem do rozwoju jest umiejętność współpracy [Kulczyk-Dynowska 2013c]. W tym kontekście należy podkreślić dwa czynniki oddziałujące na rozwój i utrzymanie funkcji turystycznej regionów – łatwość przemieszczania się i komunikacji międzyregionalnej oraz chęć ochrony potencjału endogenicznego prowadzącą do ochrony regionalnego dziedzictwa kulturowego [por. Klasik 2000, Richter 2009].

Zarówno ekorozwój, jak i globalizacja są istotne dla wszystkich komponentów rozwoju regionu wskazanych przez Kudłacza [1999]. Klasik stwierdza, iż w rozwoju regionalnym obecne są aspekty polityczny, ekonomiczny, kulturowy, technologiczny i środowiskowy. Aby można było określić rozwój przymiotnikiem „trwały”, wymaga on utrzymywania przez region przewagi strategicznej oraz myślenia o przyszłości w perspektywie międzypokoleniowej [Klasik 2002].

Założenia koncepcji rozwoju regionalnego zostały szeroko opisane w literaturze przedmiotu [por. m.in.: Dzięwoński 1967, Grosse 2002, Broł 2006b, Domański 2006, Chądzyński i in. 2007, Zajdel 2011, Gore 2013, Szajnowska-Wysocka i Sitek 2015, Gałązka 2017]. Ich analiza wskazuje, iż ze względu na chęć uchwycenia relacji między rozwojem regionalnym a funkcją turystyczną szczególną uwagę należy poświęcić teorii bazy ekonomicznej, teorii biegunów rozwoju oraz teorii lokalizacji.

Teoria bazy ekonomicznej (*economic base theory*) opiera rozwój regionalny na działalności eksportowej. Czynnikiem sprawczym jest w niej zewnętrzny popyt na towary lub usługi oferowane przez region. Firmy i sektory gospodarcze produkujące na eksport tworzą tzw. bazę ekonomiczną regionu, której rozwój zapewnia efekty mnożnikowe w postaci rozwinięcia pokrewnych sektorów, podwykonawców oraz rynku usług lokalnych i regionalnych [Grosse 2002]. W teorii tej ważne są powiązania pomiędzy instytucjami i przedsiębiorstwami zlokalizowanymi w regionie [Leigh i Blakely 2016]. Największym zagrożeniem jest schyłek dominującej branży, stąd zaleca się dywersyfikację aktywności gospodarczej regionu. Twórca teorii bazy ekonomicznej W. Sombart podzielił ludność zamieszkałą w mieście/regionie na dwie grupy: tych, którzy pracują na potrzeby zaspokojenia zewnętrznego popytu oraz tych, którzy pracują na potrzeby miasta/regionu. Z oczywistych powodów grupa pierwsza, stanowiąca o kształcie bazy ekonomicznej, została przez niego uznana za grupą wiodącą [Dziewoński 1967]. Turystyka jest przede wszystkim funkcją egzogenną, w której mieszkańcy świadczą usługi na rzecz przyjezdnych. Modyfikując zatem pierwotną odnoszącą się do miasta teorię, można stwierdzić, że turystyka jest czynnikiem regionotwórczym.

Teoria biegunów wzrostu (*growth poles*), wskazuje, że w regionie występują miejsca w których procesy rozwojowe zachodzą szybciej (bieguny wzrostu) oraz pozostałe przestrzenie stanowiące niejako tło dla obszarów wiodących. Koncepcja ta została pierwszy raz sformułowana przez F. Perroux w 1955 roku. W klasycznej postaci odwołuje się ona do dużych przedsięwzięć przemysłowych mających wpływ na tworzenie się aglomeracji [Hansen 1967]. W myśl opisywanej teorii motor rozwoju gospodarczego określonego regionu stanowiąc mogą przedsiębiorstwa lub kompleks przemysłowy dominujący w danej przestrzeni ekonomicznej. Oznacza to, że rolę dominanty stanowiąc mogą także funkcja turystyczna i towarzysząca jej infrastruktura. Założenie to jest tym bardziej uprawnione, że sam Perroux dokonywał modyfikacji pierwotnych wytycznych swojej teorii. Warto zauważyć, że jakkolwiek początkowo uznał, że motorem rozwoju są przemysły napędowe, to już w 1961 r. dopuścił występowanie firm napędowych oraz sformułował pojęcie przemysłu kluczowego [Piętaś 2014]. Podkreślić należy, że turystyce nadano atrybuty przemysłu – w literaturze przedmiotu wielokrotnie można spotkać się z określeniem „przemysł turystyczny” [Alejski 2000], co niejako od strony terminologicznej uzasadnia wykorzystanie teorii biegunów wzrostu jako inspiracji do opisywanych badań.

Stworzona przez Webera teoria lokalizacji odnosi się do lokalizacji przemysłu poprzez pryzmat trzech podstawowych czynników lokalizacji: kosztów transportu, kosztów pracy oraz korzyści aglomeracji. Co ważne, Weber podjął także zagadnienie renty gruntowej (*Grundrente*). Celem przedsiębiorcy miała być taka lokalizacja, która zapewniała minimalizację kosztów realizowanej produkcji przy jednoczesnym maksymalnym wykorzystaniu zalet danego miejsca [Weber 1922]. Spostrzeżenia Webera od wielu lat znajdują uznanie – pomimo postępu technicznego lokalizacja przemysłu czy miejsca świadczenia usług była i jest istotna [Harris 1954, Budner 2004, Brdulak i in. 2014]. Oczywiście, teoria lokalizacji z czasów Webera, Von Thünen, Christaller, Lösch, Isard i innych musiała się zmierzyć z nowymi wyzwaniami stawianymi przez gospodarkę cyfrową. Już nie tylko bliskość rzeki, korzystny klimat czy wybrzeże itp. stanowią o wartości lokalizacji, ale jakość i dostępność sieci komunikacji cyfrowej [Nijkamp i Abreu 2009]. Podsumowując, znaczenie lokalizacji nadal jest istotne – nawet dla bardzo zaawansowanych technicznie przemysłów w krajach

rozwinętych. Przykład może stanowić przemysł samochodowy w Japonii i USA [Nakajima i in. 2016]. Teoria lokalizacji – jak już wspomniano – jest istotna nie tylko w kontekście lokalizacji przemysłu, ale i lokalizacji usług. Trudno rozpatrywać jakąkolwiek decyzję podejmowaną w przestrzeni gospodarczej w oderwaniu od pierwotnych ustaleń Webera [por. Kress, Pesch 2012]. Wartość przestrzeni można rozpatrywać w kontekście wartości fizycznej (naturalna) i niefizycznej (kulturowa, społeczna, ekonomiczna) [Zajadacz 2014]. Z punktu widzenia turystyki obojętnie, który zostanie wybrany, gdyż wartość ta jest nierozzerwalnie związana z lokalizacją. To od lokalizacji zależą istnienie lub brak klientów-użytkowników przestrzeni. Koszty transportu należy zatem pojmować nieco szerzej, niż uczynił to Weber – dodać aspekt ponoszenia kosztów przez użytkownika przestrzeni i oceniać je przez pryzmat relacji korzyści z konsumowanych usług świadczonych w przestrzeni turystycznej i kosztów dotarcia do niej. Jeśli stosunek kosztów do korzyści będzie dla użytkownika akceptowalny, można spodziewać się dynamicznego rozwoju funkcji turystycznej.

Do badań dotyczących parków narodowych pierwotna koncepcja Webera jest całkowicie nieprzydatna – wszak lokalizacja parku narodowego jest zależna tylko i wyłącznie od wskazań przyrodniczych i żadne wskazania gospodarcze nie mają znaczenia dla ustanawiania granic parku narodowego. Dopiero rozszerzenie pojmowania kosztów transportu stanowi przyczynek do rozważań nad czynnikiem lokalizacji a rozwojem funkcji turystycznej w gminach terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi. Jest to szczególnie istotne w przypadku parków narodowych położonych w sąsiedztwie metropolii.

Wydaje się, że rozważania nad powiązaniem pomiędzy mechanizmem rozwoju regionu i turystyką powinna kończyć refleksja dotycząca współistnienia obu zjawisk. Istotnym jest dostrzeżenie konieczności opracowania i wdrożenia koncepcji funkcjonowania systemu społeczno-gospodarczego w przestrzeni w warunkach dominacji działalności turystycznej [Meyer 2004]. Turystyka co do zasady jest wprawdzie funkcją egzogenną, ale turystyka oparta na wartościach naturalnych regionu wykorzystuje jego endogeniczny potencjał. Jak słusznie zauważa Grosse, endogeniczny rozwój jest bezpieczny dla regionu – czynniki wewnątrzregionalne pozwalają na trwałe, samodzielny, długookresowy rozwój [Grosse 2007]. Wymaga on jednak odpowiedniego sterowania (patrz powyższa uwaga Meyer). Opierającej się na cechach środowiska funkcji turystycznej nie można „ukraść” z regionu, ale niekontrolowany, a w efekcie niezrównoważony przyrost poziomu tej funkcji może skutecznie zniszczyć wartość regionu.

W kontekście obszarów chronionych najistotniejsze jest to, że pochylając się nad problemem rozwoju regionalnego, zauważono, że globalnie pojmowany sukces wystąpi tylko wówczas, gdy regiony będą się harmonijnie rozwijać. Podkreślenie przyjęcia pryzmatu jednorodności przestrzeni jest naturalnie bardzo wymagające, być może nawet abstrakcyjne, ale dla ochrony przyrody kluczowe.

2.

Wybrane aspekty funkcjonowania parków narodowych

2.1. Zadania, funkcje, zarządzanie w parkach narodowych

Parki narodowe są powszechnie znaną, klasyfikowaną przez Międzynarodową Unię Ochrony Przyrody (International Union for Conservation of Nature IUCN) formą ochrony przyrody. Ich historię rozpoczyna istniejący od 1872 r. Park Narodowy Yellowstone (USA). Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że w zależności od kraju – pomimo rekomendacji IUCN – pojęcie „parku narodowego” łączy się z różnymi rygorami w zakresie ochrony przyrody [Symonides 2008]. Europa jest przykładem dobrych praktyk w zakresie zorganizowanego podejścia do najcenniejszych przyrodniczo obszarów. Organizacja patronacka obszarów chronionych – a więc nie tylko parków narodowych – Europarc Federation łączy członków z 36 krajów we wspólnym dążeniu, jakim jest ochrona europejskiej unikalnej różnorodności dzikiej fauny i flory, siedlisk i krajobrazów [www.europarc.org].

Najstarszym polskim parkiem narodowym jest utworzony w 1932 r. Białowieski Park Narodowy. Wraz z upływem czasu powoływano kolejne parki narodowe – aktualnie w Polsce funkcjonuje ich 23. Opisywane obszarowe formy ochrony przyrody są stałym i wieloletnim elementem przestrzeni – żaden z polskich parków narodowych nie uległ likwidacji, a tylko jeden, tj. Park Narodowy Ujście Warty, istnieje krócej niż 20 lat.

Podstawowym aktem prawnym determinującym funkcjonowanie parków narodowych jest ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody [Dz.U. 2004, nr 92, poz. 880 ze zm.]. Najważniejszym zadaniem parku narodowego jest ochrona całej przyrody oraz walorów krajobrazowych zlokalizowanych w jego granicach. W wyniku utworzenia parku narodowego zachowane mają być różnorodność biologiczna, zasoby, twory i składniki przyrody nieożywionej i walory krajobrazowe, przywrócony właściwy stan zasobów i składników przyrody, a zniekształcone siedliska przyrodnicze, siedliska roślin, siedliska zwierząt lub siedliska grzybów winny być odtworzone. Ustawodawca wskazuje minimalną powierzchnię parku narodowego (1000 ha) oraz jej cechy – park musi wyróżniać się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi. Rangę parku narodowego podkreśla to, że utworzenie lub powiększenie obszaru parku narodowego – podobnie jak i rezerwatu przyrody – jest celem publicznym. Ustawodawca wskazuje trzy główne zadania parków narodowych – są nimi: prowadzenie działań ochronnych w ekosystemach parku narodowego, udostępnianie obszaru parku narodowego oraz prowadzenie działań związanych z edukacją przyrodniczą. Priorytetem posia-

da ochrona przyrody – oznacza to, że obszar parku narodowego może być udostępniany jedynie w sposób, który nie wpłynie negatywnie na przyrodę w parku narodowym.

Ustawodawca wskazał katalog czynności zabronionych na terenie parku narodowego. Można je podzielić na zakazy dotyczące:

- nieruchomości (m.in. zakaz budowy lub przebudowy obiektów budowlanych i urządzeń technicznych);
- fauny i flory (m.in. zakaz polowań, płoszenia zwierzyny, zbierania grzybów);
- nieożywionych komponentów środowiska (m.in. zakaz niezwiązanych z ochroną przyrody zmian stosunków wodnych, pozyskiwania skał i minerałów, zakaz niszczenia gleby);
- turystyki (m.in. zakaz ruchu pieszego, rowerowego, narciarskiego i jazdy konnej wierzchem poza szlakami turystycznymi i trasami narciarskimi, zakaz palenia ognisk, biwakowania, wspinaczki i eksploracji jaskiń, organizacji imprez rekreacyjno-sportowych, zakłócania ciszy);
- działalności gospodarczej człowieka (m.in.: zakaz prowadzenia poza miejscami wyznaczonymi w planie ochrony działalności wytwórczej, handlowej, rolniczej, zakaz ruchu pojazdów, umieszczania reklam).

Wyżej wymienionych grup nie należy traktować rozłącznie. Przykładowo, turystyka wiąże się z wykorzystaniem nieruchomości czy działalnością gospodarczą. Dokonany podział ma jedynie za zadanie ułatwić identyfikację ograniczeń w użytkowaniu przestrzeni parków narodowych [Kulczyk-Dynowska 2015c]. Teren zajmowany przez park narodowy jest zatem wyjęty spod normalnych reguł gospodarowania, ale człowiek i jego potrzeby nie są wyrugowane z przestrzeni parków narodowych. Zaprzeczeniem zamknięcia opisywanych obszarów dla procesów gospodarczych jest również to, iż parki narodowe mogą prowadzić działalność gospodarczą – oczywiście działalność ta winna być prowadzona z poszanowaniem ograniczeń wynikających z ustawy o ochronie przyrody.

Identyfikacja ograniczeń w przestrzeni parku narodowego nie jest trudna – wymaga jedynie zapoznania się z tekstem wspomnianej ustawy oraz zarządzeniami dyrektora danego parku narodowego. Znacznie trudniej wyspecyfikować zadania realizowane przez park jako jednostkę organizacyjną i wskazać ich znaczenie dla funkcjonowania przestrzeni – nie tylko tej objętej ochroną, ale i całych gmin terytorialnie powiązanych.

Park narodowy funkcjonuje, wykorzystując formę państwowej osoby prawnej, i prowadzi samodzielną gospodarkę finansową opartą na rocznym planie finansowym. Pełni rolę nie tylko zarządcy podległej przestrzeni, ale i pełnoprawnego inwestora, pracodawcy i aktora lokalnej sceny gospodarczej. Warto podkreślić, że korzystanie ze środowiska przyrodniczego i jego zasobów nie jest bezkosztowe – generuje konieczność ponoszenia nakładów inwestycyjnych, rozumianych jako nakłady finansowe lub rzeczowe [Barczak i Kowalewska 2014]. Wszelkie projekty inwestycyjne podlegają ocenie celowości, efektywności ekonomicznej oraz skuteczności. Oddziaływanie gospodarczej aktywności na środowisko przyrodnicze jest szeroko poruszane w literaturze przedmiotu [por.: Common 1996, Becla i in. 2012, Tietenberg i Lewis 2016, Perman i in. 2003, Bergstrom i Randall 2016, Harris i Roach 2017]. W przypadku inwestycji podejmowanych na terenie parków narodowych najwyższą rangę ma kryterium wartości projektu dla ochrony przyrody. Nie oznacza to rezygnacji ze wskazań ekonomicznych – parki narodowe obowiązane są m.in. stosować procedury przetargowe przewidziane w ustawie z dnia 29 stycznia 2004 r. prawo zamówień

publicznych [Dz.U. 2004, Nr 19, poz. 177 ze zm.] oraz respektować ustawę z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych [Dz.U. nr 157, poz. 1240 ze zm.].

Kontynuując wątek ekonomiczny, należy podkreślić, że budżet państwa nie zapewnia pełnego finansowania parków narodowych. Przeprowadzone przez Kachniarza i Babczuka badania wskazują, że przychody parków narodowych opierają się głównie na przychodach własnych (36%), dotacja celowa z budżetu państwa pokrywa jedynie 33% przychodów, z funduszy europejskich pochodzi 11% środków, a pozostałe 20% to głównie dotacje z funduszy krajowych [Kachniarz i Babczuk 2015]. Można ten fakt oceniać negatywnie, ale należy też zauważyć, że brak zabezpieczenia budżetowego zmusza parki narodowe do poszukiwania alternatywnych źródeł finansowania, a tym samym do współpracy z różnymi jednostkami. Parki narodowe konkurują o środki finansowe Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Wojewódzkich Funduszy Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Funduszu Leśnego oraz fundusze unijne. Często wymaga to partnerstwa z organizacjami pozarządowymi i jednostkami naukowymi [Kulczyk-Dynowska i Przybyła 2012, Pater i Zawilińska 2014]. Zasadnym jest zatem pytanie, czy parkiem narodowym zarządza – jak to określa literalnie ustawa o ochronie przyrody – dyrektor czy raczej menadżer [Kulczyk-Dynowska 2013b]. Ewolucja wymogów dotyczących kwalifikacji osób pełniących obowiązki dyrektora parku narodowego skłania do stwierdzenia, że stanowisko to ewoluowało od strażnika przyrody do menedżera w ochronie przyrody (tab. 1). Symptomatyczne jest, że ustawodawca odstąpił od bezwarunkowej konieczności posiadania przez dyrektora parku narodowego wykształcenia o profilu przyrodniczym. Zmiana wyobrażenia o zarządzaniu parkiem narodowym jest szczególnie istotna w kontekście znaczenia przestrzeni parku dla rozwoju gmin terytorialnie z parkiem powiązanych. Unikatowość zasobów przyrody parków sprawia, że sposób udostępniania powierzchni parku (w tym dostępna infrastruktura turystyczna), oferta edukacji przyrodniczej, wydawnictwa promujące park, będące dopełnieniem marketingu terytorialnego gmin, mają znaczny wpływ na możliwości rozwoju turystyki w wyżej wymienionych gminach [Kulczyk-Dynowska 2014c].

Tabela 1. Regulacje dotyczące stanowiska dyrektora parku narodowego zawarte w ustawach o ochronie przyrody opublikowanych w latach 1934–2017

Akt prawny	Charakterystyka informacji dotyczących dyrektora parku narodowego
Ustawa z dnia 10 marca 1934 r.	Brak regulacji dotyczących stanowiska dyrektora parku narodowego.
Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r.	Państwowej Radzie Ochrony Przyrody zlecono opiniowanie o kwalifikacjach fachowych dyrektorów (kierowników) parków narodowych.
Ustawa z dnia 16 paźdz. 1991 r. tekst ogłoszony	Dyrektor parku narodowego został zaliczony do organów ochrony przyrody. Powołanie i odwołanie dyrektora parku narodowego pozostawało w gestii Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (po zasięgnięciu opinii Państwowej Rady Ochrony Przyrody).

Tabela 1. cd.

Akt prawny	Charakterystyka informacji dotyczących dyrektora parku narodowego
Ustawa z dnia 16 paźdz. 1991 r. tekst ujednolicony	Powołanie i odwołanie dyrektora parku narodowego pozostawało w gestii ministra właściwego do spraw środowiska (po zasięgnięciu opinii Państwowej Rady Ochrony Przyrody).
Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. tekst ogłoszony	<p>Dyrektor parku narodowego został zaliczony do Służby Ochrony Przyrody.</p> <p>Minister właściwy do spraw środowiska powoływał dyrektora parku narodowego na okres 5 lat spośród kandydatów wyłonionych w drodze konkursu.</p> <p>Do konkursu mogły przystąpić wyłącznie osoby posiadające:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) dyplom ukończenia studiów wyższych na kierunku: biologia, geografia, geologia, leśnictwo, ochrona środowiska, rolnictwo; 2) co najmniej 10-letni staż pracy w zawodzie zgodnym z ww. kierunkiem studiów, w tym 3-letni staż pracy na stanowisku kierowniczym.
Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. ze zm. (tekst ujednolicony opracowany na podstawie na podstawie: Dz.U. z 2016 r. poz. 2134, 2249, 2260, z 2017 r. poz. 60, 132, 1074, 1566, 1595)	<p>Dyrektor parku narodowego jest organem parku narodowego. Dyrektor parku narodowego jest powoływany przez ministra właściwego do spraw środowiska, spośród osób wyłonionych w drodze otwartego i konkurencyjnego naboru.</p> <p>Stanowisko dyrektora parku narodowego może zajmować osoba, która:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) jest obywatelem polskim; 2) korzysta z pełni praw publicznych; 3) nie była skazana prawomocnym wyrokiem sądu za umyślne przestępstwo lub umyślne przestępstwo skarbowe; 4) posiada tytuł zawodowy magistra lub równorzędny; 5) posiada wykształcenie i wiedzę z zakresu spraw należących do właściwości dyrektora parku narodowego; 6) posiada kompetencje kierownicze; 7) posiada co najmniej 6-letni staż pracy, w tym co najmniej 3-letni staż pracy na stanowisku kierowniczym.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Ustawy o ochronie przyrody z dnia 10 marca 1934 r. Dz.U. 1934 Nr 31 poz. 274, Ustawy o ochronie przyrody z dnia 7 kwietnia 1949 r. Dz.U. 1949 Nr 25 poz. 180, Ustawy o ochronie przyrody z dnia 16 października 1991 r. Dz.U. 1991 Nr 114 poz. 492 (tekst ogłoszony oraz tekst ujednolicony, opracowany na podstawie: tj. Dz.U. z 2001 r. Nr 99, poz. 1079, Nr 100, poz. 1085, Nr 110, poz. 1189, Nr 145, poz. 1623, z 2002 r. Nr 130, poz. 1112, z 2003 r. Nr 80, poz. 717, Nr 162, poz. 1568, Nr 203, poz. 1966), Ustawy o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 (tekst ogłoszony oraz tekst ujednolicony opracowany na podstawie na podstawie: tj. Dz.U. z 2016 r. poz. 2134, 2249, 2260, z 2017 r. poz. 60, 132, 1074, 1566, 1595)

Samodzielna gospodarka finansowa, możliwość prowadzenia działalności gospodarczej, pełnienie roli inwestora, ewolucja wymogów dotyczących dyrektora parku narodowego itp. przybliżają parki narodowe do przedsiębiorstwa. Parki narodowe przedsiębiorstwami jednak nie są – wyklucza to, przyjmowany przy wszystkich działaniach podejmowanych przez park, priorytet ochrony przyrody.

2.2. Otoczenie parków narodowych

Interesariusze w parkach narodowych

Objęcie obszaru ochroną prawną nie oznacza, że przestrzeń parków narodowych nie podlega prawom konkurencji, ani nie posiada interesariuszy. Konkurencja jest wszechobecna – dotyczy całokształtu aktywności człowieka, w tym aktywności czasu wolnego. Dzieje się tak przynajmniej z dwóch przyczyn – po pierwsze, każda przestrzeń jest nieposiadającym substytutu dobrem skończonym, a po drugie, nieodłącznie wiąże się ze środowiskiem. Skończony charakter przestrzeni, przy wzrastającej liczbie jej użytkowników dążących do realizacji różnych – często wzajemnie wykluczających się – celów, zmusza do walki konkurencyjnej o omawiane dobro. Samorząd zarządzając przestrzenią, wyznacza pożądane funkcje, które będą w niej realizowane, dąży do przyciągnięcia – poprzez m.in. marketing terytorialny – pożądanych użytkowników, a nawet modyfikuje przestrzeń w celu dopasowania do wymogów i oczekiwań wyżej wymienionych. Efekty przekształceń przestrzeni nierozłącznie wiążą się ze zmianą środowiska naturalnego – wpływem człowieka na ekosystemy. Powoduje to, że skutki przeobrażeń przestrzeni są trudne do przewidzenia, a osiągnięte rezultaty bywają odmienne od planowanych i związane z nieoczekiwanymi – nie zawsze pozytywnymi – zmianami. Ścisły związek przestrzeni i środowiska naturalnego nadaje modyfikacjom przestrzeni jeszcze jedną cechę – są one trudno odwracalne [Kulczyk-Dynowska 2015c]. Granica parku narodowego jest symboliczną barierą dla wdrożeń wspomnianych modyfikacji – dzieli gminę na część zależną i niezależną w tym zakresie od władzy lokalnej. Nie oznacza to jednak, że granica parku jest nie do pokonania dla wpływów polityki rozwoju lokalnego. Jak wskazuje Brol, władze lokalne mają możliwość pośredniego oddziaływania na strukturę, tempo i kierunki rozwoju podmiotów gospodarki lokalnej niepowiązanych własnościowo i organizacyjnie z samorządem gminnym [Brol 2005].

Cechy geograficzno-przyrodnicze oraz występująca w parkach narodowych aktywność człowieka sprawiają, że opisywane formy ochrony przyrody można określić mianem przestrzeni ekonomiczno-społecznej [Czaja 2002]. Na poziomie lokalnym kapitał naturalny i kapitał społeczny silnie przeplatają się ze sobą, tworząc specyficzną wartość istotną dla rozwoju powiązanych terytorialnie gmin [Roseland 2000]. Przyjmując nieco inny pryzmat można stwierdzić, że parki narodowe stanowią część dziedzictwa narodowego, a jednocześnie są silnie powiązane z codziennością lokalnej społeczności. Grupa interesariuszy badanych jednostek jest bardzo różnorodna i obejmuje zarówno mieszkańców terenów gmin terytorialnie powiązanych, jak i ogół społeczeństwa. Interesariusze parków narodowych to m.in.: turyści (krajowi i zagraniczni), gestorzy turystyczni, naukowcy badający przyrodę ożywioną i nieożywioną, władze lokalne oraz lokalna społeczność, wśród której są także właściciele terenów włączonych w granice parku narodowego. Bezpośrednim otoczeniem społeczno-ekonomicznym parku narodowego jest zatem gospodarka lokalna tworzona przez małe i średnie przedsiębiorstwa, gminne podmioty gospodarki samorządowej, lokalne władze, społeczności lokalne oraz lokalne organizacje społeczne [Brol 2009]. W tym kontekście ogromnego znaczenia nabiera lokalny kapitał społeczny uzupełniający tradycyjnie uznane formy kapitału przyrodniczego, rzeczowego oraz ludzkiego [Brol 2008].

Pozornie interesariuszy parków narodowych można podzielić na zwolenników maksymalnej izolacji oraz zwolenników gospodarczego wykorzystania opisywanego terenu. Cechy przestrzeni parków narodowych oraz cele funkcjonowania parków narodowych wyraźnie wskazują, że powyższy podział jest absolutnie bezzasadny i co najwyżej stanowi wyraz prymitywnego podejścia do ochrony przyrody. Tymczasem ochronę przyrody należy postrzegać wielowymiarowo i interdyscyplinarnie – zarówno jako funkcję, jak i obiekt zarządzania [Poskrobko 2007a].

Funkcjonowanie opisywanych form obszarowej ochrony przyrody jest zależne nie tylko od naturalnych własności przestrzeni, ale i od obowiązującego prawa (w tym lokalnych uwarunkowań w postaci zarządzeń dyrektora parku narodowego i uchwał rady gminy) oraz stosunku do przestrzeni i umiejętności oddolnego wykorzystania lokalnych potencjałów (w tym wartości przyrodniczych), jaką reprezentują lokalna społeczność i działające w jej imieniu samorządy. Popławski zauważa, że obszar chroniony ma walory turystyczne, wypoczynkowe oraz hodowlane – przy odpowiednim wsparciu mogą rozwinąć się w jego przestrzeni nie tylko funkcja turystyczna, ale i rolnictwo ekologiczne, produkcja miodu, uprawy specjalne itp. [Popławski 2009]. Interesariuszy parków narodowych należy zatem podzielić nie za pomocą odpowiedzi na pytanie: „Czy wykorzystywać teren parku narodowego?”, ale przyjmując za kryterium odpowiedź na pytanie: „Jak wykorzystywać teren parku narodowego?”.

Ogromnym błędem byłoby twierdzenie, że działania podejmowane na poziomie gminy są – wobec regulowania funkcjonowania parków narodowych aktem prawnym w randze ustawy – nieistotne. Gmina dysponuje szerokim spektrum instrumentów polityki społeczno-gospodarczej służących kształtowaniu rozwoju zrównoważonego [Piontek 2007]. Gmina tworzy m.in. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego i mimo że na mocy ustawy o ochronie przyrody zobowiązana jest uzgadniać wspomniane dokumenty w zakresie ustaleń mogących mieć negatywny wpływ na przyrodę obszaru parku z dyrektorem parku narodowego, ma przez to możliwość formułowania planów dotyczących bezpośredniego otoczenia parku. Ponadto niedogodnością z punktu widzenia ochrony przyrody jest to, że tworzenie ww. planów nie jest obowiązkowe (obowiązkowe jest jedynie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy), a w przypadku ich braku określenie sposobów zagospodarowania i warunków zabudowy terenu następuje w drodze decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu [Kulczyk-Dynowska 2016a]. Nie można zapominać, że gmina określa przyszły kierunek rozwoju poprzez wskazanie go w dokumentach strategicznych. Strategia rozwoju gminy to zbiór samorządowych, długoterminowych, wielopłaszczyznowych, spójnych idei rozwoju lokalnego danej gminy, w której zwykle znajduje się odniesienie do występujących obszarowych form ochrony przyrody [Brol i Sztando 2011]. Tym samym gmina i jej mieszkańcy są partnerem w gospodarowaniu przestrzenią chronioną.

Ustawodawca wydaje się mieć świadomość, że odgórne narzucanie granic obszarowych form ochrony przyrody nie przynosi pożądanych efektów. Wskazuje na to konieczność uzgadniania zmian granic parku narodowego lub planu utworzenia opisywanej formy ochrony przyrody z właściwymi miejscowo organami uchwałodawczymi jednostek samorządu terytorialnego. Na słuszność ww. działania wskazują chociażby konflikty przestrzenne związane z tworzonymi po 1989 r. parkami narodowymi – w efekcie protestów

lokalnych doprowadzono niejednokrotnie do ograniczeń powierzchni chronionej, co z kolei uniemożliwia właściwą ochronę całości ekosystemu [Wodzickowski 2014]. Jak zauważa Dobrzańska, „żaden system zarządzania obszarami chronionymi nie pomoże, jeśli będą istniały zewnętrzne źródła degradacji i jeśli społeczności lokalne będą preferowały działania rozwojowe niesprzyjające osiągnięciu celów ochrony przyrody” [Dobrzańska 2007]. Michałowski wprost wskazuje na konieczność szczególnego uwzględnienia roli samorządów w zarządzaniu funkcjami obszaru chronionego – zwłaszcza w programowaniu funkcji turystycznej [Michałowski 2008]. Zasadniczą kwestią jest dobrobyt lokalnej społeczności – w przypadku jego braku presja na rabunkowe wykorzystanie zasobów przyrody, a tym samym niechęć do jej ochrony będą ogromne. Powyższe jest w zasadzie równoznaczne z ostrym konfliktem społecznym, jaki powstanie na kanwie rygorów ochronnych. Polska ma wystarczające doświadczenia z zakresu konfliktów w parkach narodowych – obszernie w literaturze przedmiotu opisano m.in. konflikty dotyczące Białowieskiego Parku Narodowego [por. Królikowska 2007]. W 2000 roku po podjęciu decyzji o rozszerzeniu Parku powstał konflikt nie tylko mający wymiar przestrzenny czy ekonomiczny (czego można było się spodziewać), ale i polityczny. Teren, który planowano włączyć w strukturę Parku, jest zamieszkały głównie przez mniejszość białoruską. Pojawiło się więc przypuszczenie, że na skutek ochrony przyrody dyskryminowani – bo odcięci od możliwości pozyskiwania surowca drzewnego, a tym samym pozbawieni miejsca zarobkowania – zostaną Białorusini [Kielczewski 2001].

Warto podkreślić, że waga współpracy z miejscową ludnością jest zauważana nie tylko w polskich realiach. Powszechnie wskazuje się, że sukces w działaniach na rzecz ochrony przyrody jest ściśle związany z dostrzeżeniem przez mieszkańców relacji pomiędzy poszanowaniem wartości przyrodniczych a możliwością długookresowego zarobku [Lehmkuhl i in. 1998, Walpole i Goodwin 2001]. Istotne są także konsultacje społeczne w kwestii zarządzania obszarem parku narodowego [Austin i in. 2018], który pomimo objęcia ochroną nadal stanowi najbliższe otoczenie dla lokalnych wspólnot. Powyższe jest szczególnie istotne w krajach słabo uprzemysłowionych, uzależnionych od nieprzetworzonych produktów dostarczanych wprost przez środowisko naturalne. [Cunningham 1996, Ferraro 2002, Baral i in. 2008]. Bieda nie skłania ku postawom proekologicznym [Adams i in. 2004, Agrawal i Redford 2006, Barrett i in. 2011]. Nie oznacza to, że w wiodących gospodarkach światowych zagadnienie profitów płynących z obszarów chronionych jest marginalizowane – przykład stanowią Niemcy [Mayer i in. 2010]. Podsumowując: niezależnie od kraju dla sukcesu w ochronie przyrody istotne są kapitał społeczny [por. Bebbington 1997] oraz odpowiednia strategia partycypacyjna w zarządzaniu obszarem chronionym, dzięki której lokalni mieszkańcy nie są sprowadzeni do roli statystów [por. Pelegrina-López i in. 2018].

Wskazania wynikające z priorytetu ochrony przyrody ograniczają możliwości wykorzystania prawa własności nieruchomości włączonych w granice obszaru chronionego. Należy pamiętać, że granice geodezyjne są istotne dla ludzi, a dla przyrody nie mają żadnego znaczenia. Wobec tego skutki decyzji podejmowanych w związku z zarządzaniem przestrzenią parku narodowego są odczuwalne także poza granicami obszaru chronionego (i odwrotnie), a w konsekwencji bezpośrednio dotyczą lokalnej społeczności. W tym kontekście warto zwrócić uwagę chociażby na Kampinoski Park Narodowy i Bieszczadzki Park Narodowy. W pierwszym przypadku istotne są działania prowadzące do polepszenia

warunków hydrologicznych. Budowa zastawek na rowach melioracyjnych, wprowadzanie bobra i renaturyzacja mokradeł są sprzeczne z dążeniem do wzrostu wartości nieruchomości prywatnych położonych w granicach Parku. Wobec powyższego Park prowadzi systematyczny wykup terenów podtapianych – praktyka ta z jednej strony pozwala właścicielom nieruchomości uniknąć wymiernych finansowo konsekwencji regularnych podtopień, jakim jest spadek wartości nieruchomości, a z drugiej stwarza optymalne warunki do dalszych działań w zakresie ochrony przyrody [Kulczyk-Dynowska 2016a]. W przypadku m.in. Bieszczadzkiego Parku Narodowego wykraczającym poza granice Parku problemem związanym z ochroną przyrody są szkody wywoływane przez zwierzę. Gula i Frąckowiak zwracają uwagę na konsekwencje bytowania niedźwiedzia brunatnego w Bieszczadach. Jakkolwiek z punktu widzenia budżetu państwa wartość szkód będących konsekwencją niszczenia pasiek, zabijania zwierząt hodowlanych (owca, koza, krowa) jest relatywnie niewielka, tak z punktu widzenia budżetu poszkodowanego gospodarstwa domowego jest to wartość znacząca [Gula i Frąckowiak 2000]. W podobnym tonie – odnośnie szkód wywołanych przez populację wilków – wypowiada się Śmietana. Autor zwraca także uwagę na konieczność podnoszenia świadomości lokalnej społeczności w zakresie ochrony zwierząt gospodarskich przed drapieżnikami – rozwiązaniem nie jest odstrzał wilka, lecz korzystanie z psów pasterskich oraz odpowiednich ogrodzeń [Śmietana 2010]. Ustawodawca przewidział odpowiedzialność Skarbu Państwa także za szkody wyrządzone przez rysia, żubra i bobra [art. 126 ustawy o ochronie przyrody, 2014]. W wyżej wymienionych przypadkach bezsprzeczna jest konieczność wypłacania godziwych odszkodowań stanowiących rekompensatę dla poszkodowanych gospodarzy.

Odwrotną sytuację – tj. wpływ działań podejmowanych poza granicami parku narodowego na działania ochronne – ukazuje chociażby przykład ptaków. Łatwość przemieszczania się sprawia, że siedliska znajdują się także na terenach sąsiadujących z parkiem narodowym. Trudno wymagać od awifauny, aby respektowała na przykład to, że Białowieski Park Narodowy obejmuje jedynie część Puszczy Białowieskiej [Walasz 2007]. W przypadku ptaków migrujących zagadnienie to należy rozpatrywać w kontekście działań podejmowanych nie tylko w Polsce czy Unii Europejskiej, ale i na świecie [por. Mattsson i Vacik 2018].

Podsumowując, należy podkreślić, że do skutecznej realizacji nadrzędnego celu parków narodowych jakim jest ochrona przyrody, niezbędna jest akceptacja prowadzących ku temu działań przez lokalną społeczność. To właśnie mieszkańcy gmin terytorialnie powiązanych są grupą interesariuszy bardzo silnie oddziałujących na park narodowy i jego otoczenie. Warto podkreślić, że turyści wyjeżdżają wraz z końcem sezonu turystycznego, naukowcy opuszczają park wraz z końcem prowadzonych badań, a mieszkańcy zostają. Są stałym elementem – a raczej podmiotem – otoczenia lub samego (w przypadku objęcia ochroną gruntów prywatnych) terenu parku narodowego.

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich i niezurbanizowanych

Obszarowe formy ochrony przyrody koncentrują się w gminach wiejskich¹, co nie oznacza, że gminy nimi objęte mają być sprowadzane do roli skansenu wsi. Akceptacja ochrony przyrody wymaga odczuwalnego przez mieszkańców rozwoju powiązanych terytorialnie

¹ Zdarzają się także wyjątki od tej reguły. Przykład stanowi Karkonoski Park Narodowy położony w pięciu gminach miejskich i jednej wiejskiej.

jednostek administracyjnych – wyraźnie wskazano to w poprzednim podrozdziale. Obszary wiejskie muszą się rozwijać także dlatego, że w przeciwnym razie będą się w przyspieszonym tempie wyludniać. Na powagę sytuacji zwraca uwagę Bołtromiuk, podkreślając, że niemal połowa gospodarstw rolnych położonych w gminach powiązanych terytorialnie z Biebrzańskim Parkiem Narodowym boryka się z problemem braku rąk do pracy. Dla wielu młodych osób niemożliwym jest zaspokojenie aspiracji zawodowych na ograniczonym rynku pracy pozarolniczej, jaki oferują wyżej wymienione gminy. W efekcie, większość małych i średnich gospodarstw nie będzie miała następców i zakończy funkcjonowanie wraz z przejściem na emeryturę obecnych właścicieli [Bołtromiuk 2011]. Problem depopulacji obszarów wiejskich nie jest ani niczym nowym, ani właściwym tylko polskim gminom powiązanych z parkami narodowymi. Zjawisko obserwowano w różnych okresach w krajach znacznie bardziej rozwiniętych, np. Anglii [Saville 2013], Hiszpanii [Collantes i Pinilla 2011], a nawet w Związku Radzieckim [Pallot 1990]. Istnieją zatem możliwości skorzystania z doświadczeń innych krajów.

Całkowity brak mieszkańców jest jedynie pozornie zawsze korzystny dla ochrony przyrody – można przytoczyć wiele dowodów na niezbędność obecności człowieka w ekosystemach półnaturalnych, np. odwołać się do przykładów już wspomnianego Biebrzańskiego Parku Narodowego czy Wolińskiego Parku Narodowego. Wartość biebrzańskich ekosystemów jest w równym stopniu zależna od zaniechania, jak i kontynuowania pewnych czynności. Największym zagrożeniem tamtejszych łąk jest ich zarastanie brzozą, krzewami i trzciną w następstwie zaprzestania koszenia. Gospodarowanie rolne – w opisywanym przypadku pastwiskowe użytkowanie – na terenach zadarnionych jest jedną z najbardziej efektywnych form ich gospodarczego wykorzystania oraz utrzymania i zwiększenia ich bioróżnorodności. Bagienne łąki w Dolinie Biebrzy były od wieków ręcznie koszone przez rolników z okolicznych wsi. Wyludnienie się terenów wiejskich oraz zaniechanie tradycyjnej gospodarki kośnej spowodowało zmiany w szacie roślinnej łąk turzycowych. W 1999 roku staraniem World Wide Fund for Nature (WWF), Towarzystwa Biebrzańskiego oraz Biebrzańskiego Parku Narodowego na tzw. Batalionową Łąkę powrócili kosiarze. Wyniki badań jednoznacznie wskazują, że koszenie i usuwanie nadmiaru biomasy (siana) poprawiają bioróżnorodność [Wrepachowski 2006]. Programy rolnośrodowiskowe są skutecznym narzędziem ochrony środowiska na obszarach nieleśnych – ich twórcy doceniają rolę lokalnych interesariuszy i traktują ich w sposób partnerski [Dembek i Dobrzyńska 2007]. Analogiczna sytuacja występuje w znacznie oddalonym od Biebrzy i różniącym się przyrodniczo Wolińskim Parku Narodowym – koszenie i wypas są istotnymi zabiegami ochrony czynnej ekosystemów wstecznej Deltę Świny.

Istotnym jest, aby odróżniać rolę człowieka w ekosystemach półnaturalnych i obszarach intensywnie wykorzystywanych do produkcji rolnej. Intensywne rolnictwo nie jest wprawdzie możliwe w granicach opisywanych obszarów chronionych, ale mimo to warto podkreślić, że w jego przypadku pozostawienie odłogiem ziemi rolnej może przynieść środowisku korzystne skutki w postaci biernej rekultywacji i wzrostu bioróżnorodności [Benayas i in. 2007].

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich jest niczym innym jak wprowadzaniem na tereny wiejskie działalności pozarolniczych, tj. działalności usługowej i/lub przemysłowej. Wiąże się to z zagrożeniem zaniku tradycyjnego charakteru terenów wiejskich i negatywnymi przekształceniami krajobrazu [Przybyła i Warczevska 2012]. Wielofunk-

cyjność winna być zatem wprowadzana bardzo rozważnie, z poszanowaniem wewnętrznego potencjału danej jednostki terytorialnej, jakimi są: walory lokalizacyjne przestrzeni, zasoby ekosystemów, potencjał produkcyjny i infrastrukturalny, zasoby finansowe, zasób demograficzny i jego struktura oraz kapitał społeczny [Brol 2011]. Szczególną uwagę należy zwrócić na obszary o dużej liczbie małych gospodarstw rodzinnych [por. Cimpoies i Semenova 2018]. Procesy suburbanizacji, w konsekwencji których wieś staje się konkurencyjną wobec miasta alternatywą lokalizacyjną dla podmiotów realizujących funkcje pozarolnicze [Brol 2013], mogą ww. obszary nieodwracalnie przekształcić.

Korespondująca z rolnictwem ekologicznym funkcja wypoczynkowa wsi stanowi jedną z metod dywersyfikacji źródeł dochodu mieszkańców i jest do pewnego stopnia sprzymierzeńcem obszarowych form ochrony przyrody [Kulczyk-Dynowska 2015a]. Funkcja wypoczynkowa łączy się z przetwórstwem rzemieślniczym i różnymi – często niszowymi – usługami, więc aktywnościami znacznie przekraczającymi tradycyjne wyobrażenie o rolnictwie [Angelkova i in. 2018]. Agroturystyka nie powoduje zagrożeń ww. negatywnymi zjawiskami. Wspiera ją współczesny trend w popycie turystycznym sprawiający, że pożądaną przestrzenią do wypoczynku staje się przestrzeń oferująca bogactwo przyrody. Tym samym ograniczenia obowiązujące na terenach chronionych zapewniają wymierną korzyść lokalnej społeczności [Kozak 2012]. Koniusz wprost stwierdza, że turystyka wiejska wywiera szczególnie korzystny i istotny wpływ na rozwój obszarów wiejskich [Koniusz 2009]. Sąd ten jest zbieżny z tendencjami zaobserwowanymi także w innych krajach [por. Salvatore i in. 2018]. Dla obszarowych form ochrony przyrody znaczenie ma także to, że potrzeby turystów wypoczywających na obszarach wiejskich sprowadzają się nie tylko do potrzeby zakwaterowania i wyżywienia, ale i aktywnej formy wypoczynku [Woźniak 2009].

Jakkolwiek powszechnie identyfikuje się wpływ parków narodowych na funkcję turystyczną, tak znacznie rzadziej podkreśla się działalność rolno-środowiskową opisywanych podmiotów. W wielu wypadkach parki narodowe realizują projekty zachęcające rolników do stosowania praktyk rolniczych prowadzących do ekologizacji produkcji rolnej. Często działania te mają bezpośredni związek z ochroną przyrody i stanowią jednocześnie wsparcie dla interesariuszy użytkujących rolniczo teren parku lub jego otulinę. W Kampinoskim Parku Narodowym zauważalna jest wadliwa struktura powierzchniowa gospodarstw rolnych uniemożliwiająca prowadzenie efektywnej gospodarki rolniczej. Mozaika gruntów i mała powierzchnia gospodarstw są jednak korzystne z punktu widzenia rozwoju agroturystyki, a park oferuje rolnikom nieodpłatne doradztwo w zakresie gospodarki rolnej [Rozbicki i Czepińska-Kamińska 2004].

Finansowane przez parki narodowe inwestycje w infrastrukturę turystyczną mają bezpośrednie znaczenie dla wzmocnienia procesów wielofunkcyjności obszarów wiejskich. Działania parków narodowych wspomagają realizację celów ekologicznych, ekonomicznych i społecznych. Warto podkreślić, że „twarde” infrastrukturalne inwestycje są uzupełniane przez działania „miękkie” obejmujące edukację przyrodniczą. Istotne jest także to, że są postrzegane w kategoriach procesu a nie incydentu [Kulczyk-Dynowska 2013]. Tym samym spełniają postulowane przez Poskrobkę wymagania stawiane procesom rozwoju. Rozwój winien być nie tylko zrównoważony, ale i trwały. W tym kontekście oznacza „taki sposób prowadzenia działalności gospodarczej, kształtowania i wykorzystania potencjału środowiska oraz taką organizację życia społecznego, które zapewnią dynamiczny rozwój jakościowo nowych procesów produkcyjnych, systemów zarządzania, trwałości użytkowa-

nia zasobów przyrodniczych oraz poprawę (w pierwszym okresie), a następnie zachowanie wysokiej jakości życia ludzi – osób, rodzin i społeczeństw” [Poskrobko 2007b].

Krajobraz i architektura regionalna

Pojęcie „krajobraz” nie zostało jednoznacznie zdefiniowane [Poskrobko i Poskrobko 2012]. Trudno się temu dziwić, skoro krajobraz jest komponentem rzeczywistości fizycznej, przestrzeni społeczno-prawnej, a także wartością doświadczaną przez ludzi [Kupidura i in. 2011]. W literaturze przedmiotu podkreśla się jednak, że krajobraz to synteza środowiska przyrodniczego i kulturowego – przy czym część badaczy skłania się ku ciążeniu w stronę procesów kulturowych. Kompleksowe podejście do kwestii krajobrazu prezentuje Lewis, wykorzystując przykład Nowego Orleanu. Wskazuje on, że położenie geograficzne i cechy środowiska przyrodniczego to nie tylko pierwotne determinanty mające wpływ na powstanie i społeczno-gospodarczy rozwój miasta, ale czynniki, które nieustannie go kształtują. Pomimo aktualnych osiągnięć postępu technicznego huragan Katrina diametralnie zmienił wypracowaną przez 300 lat przestrzeń miejską, wymusił utratę funkcji mieszkaniowej części dzielnic, wyprowadzkę ich mieszkańców, a tym samym stał się nie tylko ważnym zjawiskiem z punktu widzenia meteorologii, ale i kształtowania krajobrazu oraz czynnikiem wpływającym na codzienność stanowiącej o kulturze regionu lokalnej społeczności [Lewis 2003].

Podkreślanie syntezy środowiska i kultury jest najbardziej odpowiednie przy podejmowaniu działań dotyczących kształtowania i ochrony krajobrazu [Żarska 2011], a jednocześnie odpowiada uwarunkowaniom parków narodowych i ich otoczenia. Warto zwrócić uwagę, że ustawodawca definiując walory krajobrazowe, stwierdził, że są to wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, estetyczno-widokowe obszaru oraz związane z nimi rzeźba terenu, twory i składniki przyrody, a także elementy cywilizacyjne ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka [art. 5 pkt 23 ustawy o ochronie przyrody, 2014].

Krajobraz jest widoczny, doświadczany i oceniany – mniej lub bardziej świadomie – przez wszystkich użytkowników przestrzeni (wyjątek stanowią jedynie osoby niewidzące). Wydaje się jednak, że pomimo powszechności odczuwania krajobrazu konsekwencje decyzji nań wpływające bywają niedoceniane. Szczególnie istotnym z punktu widzenia niniejszej monografii jest występujący w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich krajobraz ruralistyczny. Złożone krajobrazy agrosystemów to nie tylko wrażenia estetyczne, ale i różnorodność biologiczna niezbędna w kompleksowym, wykraczającym poza granice obszarów chronionych, ujęciu ochrony przyrody. Intensyfikacja rolnictwa wiąże się z przekształceniem naturalnych ekosystemów w ekosystemy zubożone, pełniące istotną rolę w produkcji rolnej, ale ubogie gatunkowo. Literatura przedmiotu zwraca uwagę, że w ciągu ostatnich dekad problem ten narasta w wymiarze globalnym [Tschardtke i in. 2005]. Strumień wymiany wartości pomiędzy obszarami chronionymi a przestrzenią intensywnie użytkowaną rolniczo, ubogą krajobrazowo i gatunkowo trudno uznać za właściwy.

Z tego powodu warto przyjrzeć się krajobrazowi – a szczególnie krajobrazowi kulturowemu terenów wiejskich – z perspektywy obszarów chronionych. Obserwowane w Polsce w ostatnim półwieczu zmiany są bardzo znaczące. Przykład stanowi chociażby przebudowa karpackich² wsi, gdzie w miejsce tradycyjnych drewnianych konstrukcji –

² Przebudowa wsi wystąpiła nie tylko w Karpatach. Zjawisko to obserwowano na rozległym terenie środkowej i wschodniej Polski.

celem zrozumiałego dążenia do podniesienia standardu życia – wprowadzono murowane budownictwo. Patoczka zwraca uwagę, że jakkolwiek zmiany te są zgodne z wydanymi pozwoleniami na budowę, to inwestycje realizowano głównie, opierając się na standardowych projektach architektonicznych, co sukcesywnie i skutecznie pozbawia przestrzeń wartości typowych dla danego regionu. Brak regionalizujących projektów, przepisów i dobrych praktyk w zakresie budownictwa regionalnego powoduje, że trudno obarczać tylko lokalne społeczności winą za niekorzystne przemiany w krajobrazie. Z uwagi na cenne wartości, z jakich składa się krajobraz kulturowy, należy jednak dążyć do kontynuacji i ochrony tradycyjnych form budownictwa z uwzględnieniem wymogów dzisiejszych standardów życia [Patoczka 2015]. Brzydota tymczasowych obiektów (szop, kiosków, budowli różnego przeznaczenia) [Patoczka 2001] nie jest – niestety – właściwa jedynie dla okolic Bieszczadzkiego Parku Narodowego. Przemiany urbanizacyjne (także te wywołane dążeniem do wielofunkcyjności obszarów wiejskich), zagęszczanie osadnictwa i upadek tradycyjnych form gospodarowania mogą wywołać wrażenie wyrugowania tradycyjnego krajobrazu – przykład takich działań można odnaleźć w Dolinie Prądnika, gdzie obecnie tradycyjny krajobraz kulturowy ogranicza się praktycznie do obszaru Ojcowskiego Parku Narodowego [Partyka 2016].

Przeciwwagą powyższego jest np. harmonijny krajobraz rolniczo-leśny występujący w Gorcach. Dowodzi to, że nawet istotne przekształcenia wywołane działalnością człowieka nie zawsze prowadzą do dewastacji wartości przestrzeni. Wielobarwna mozaika pól, łąk, sadów wokół wsi i osiedli tworzy interesujący krajobraz kulturowy [Różański 2010]. Gospodarka pasterska przyczyniła się do zachowania polan regłowych stanowiących dziś jedną z wartości krajobrazowych i przyrodniczych Gorceńskiego Parku Narodowego [Kulczyk-Dynowska i Gaura 2017]. To powoduje, że teren Gorców jest niejako urzeczywistnieniem stwierdzenia: „kapitał przyrodniczy współistnieje z kapitałem antropogenicznym, jest jego pierwotnym źródłem oraz dopełnieniem” [Rzeńca 2014].

Parki narodowe niejednokrotnie podejmują działania prowadzące do ochrony zanikających elementów tradycyjnego krajobrazu kulturowego. Przykładowo, Drawieński Park Narodowy zainicjował ochronę lokalnych zasobów architektonicznych oraz ogrodniczo-sadowniczych. Wydany przez Park „Przewodnik po lokalnej tradycji ogrodniczo-sadowniczej Puszczy Drawskiej” odpowiada na pytanie: „Dlaczego nie dla tuj, cyprysików, świerków we własnych ogrodach i co w zamian?”. Z inicjatyw Parku powstał też szlak tematyczny „Ochrona lokalnej tradycji architektonicznej i sadowniczej Puszczy Drawskiej”. Powyższe ma znaczenie nie tylko w kontekście lokalnego kolorytu, ale i w kontekście bogactwa przyrodniczego Europy. Każde działanie wspierające ochronę agrobioróżnorodności jest ważne – jak wskazują Bacieczko i Borcz [za Leonarczyk-Priwieziencew] od 1900 r. zginęło na świecie ponad 75% odmian roślin użytkowych, a wprowadzenie do rolnictwa genetycznie zmodyfikowanych organizmów (GMO) zwiększyło zagrożenie utraty bioróżnorodności [Bacieczko i Borcz 2013]. Ze względu na znaczne zainteresowanie zagospodarowaniem terenów położonych w otulinie Kampinoskiego Parku Narodowego pracownicy Parku opracowali poruszający aspekty prawne budowy na obszarach chronionych oraz wskazania tzw. dobrych praktyk poradnik „Buduj z przyrodą”³. W Polsce wciąż świadomość przestrzeni i znaczenia

³ <http://www.kampinoski-pn.gov.pl/gospodarka-przestrzenna/buduj-z-przyroda> [data pobrania 2017.09.28]

podejmowanych wobec niej decyzji nie jest znaczna – literatura przedmiotu zwraca uwagę na powszechną tendencję do przekształcania wsi w pozbawione indywidualnego charakteru „globalne przedmieście” [Kupidura i in. 2011]. Zagrożenie to w dużej mierze dotyczy np. obszarów chronionych sąsiadujących z metropolią warszawską.

Problem krajobrazu i skutków kryzysu planowania przestrzennego dotyczy także obszarów zurbanizowanych. Znanym w całej Polsce przykładem chaosu przestrzennego jest efekt braku poszanowania dla historycznie ukształtowanego układu osadniczego Karpacza, tj. lokalizacja w najwyższej położonej części miasta olbrzymiego, oferującego ponad 1000 miejsc noclegowych hotelu [Potocki 2010]. Warto zauważyć, że wspomniany obiekt był liderem w zorganizowanego w 2012 r. przez tygodnik Polityka plebiscytu „Arcymasz-kary ostatniego 20-lecia”.

Konieczność działań służących popularyzacji i ochronie tradycji w architekturze jest coraz częściej dostrzegana przez różne podmioty i instytucje. Istotnym wydaje się odejście od konwencji skansenu (którego rola ma zupełnie inny charakter i skądinąd nie należy jej umniejszać) i skłonienie się w stronę współczesnienia regionalnej architektury. W 2010 roku przeprowadzono konkurs „Twój dom – dialog z tradycją” zorganizowany przez Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego we współpracy z Krajowym Ośrodkiem Badań i Dokumentacji Zabytków, Oddział Terenowy w Olsztynie oraz Stowarzyszeniem Architektów Polskich, Oddział w Olsztynie. Celem konkursu było stworzenie projektu wpisującego się w krajobraz Warmii i Mazur. Podobne działania podjęły także inne jednostki – m.in.: województwo małopolskie i powiat kłodzki. Z inicjatywy wspomnianych władz wojewódzkich zorganizowano konkurs na najlepsze współczesne realizacje architektoniczne sprzyjające ochronie i kształtowaniu krajobrazu kulturowego, a powiat z okazji jubileuszu 550-lecia utworzenia hrabstwa kłodzkiego przeprowadził konkurs na projekt domu sudeckiego o cechach architektury regionalnej [Cykalewicz-Tymbarska i in. 2013].

2.3. Turystyka i edukacja jako aktywność w przestrzeni chronionej

Określenia turystyka, wypoczynek, rekreacja są – nie tylko w języku potocznym, ale i w literaturze przedmiotu – używane wymiennie. Warszzyńska i Jackowski zwracają uwagę, że wypoczynek i rekreacja są nadrzędne w stosunku do turystyki – rekreacja oznacza wszelkie czynności podejmowane dla regeneracji sił, a wypoczynek wiąże się z turystyką pobytową. Wspomniani autorzy wskazują także na konieczność rozróżniania turystów od wycieczkowiczów – turyści przebywają na danym obszarze co najmniej dobę, wycieczkowicze krócej [Warszzyńska i Jackowski 1978]. Przeplatająca się z funkcją turystyczną funkcja edukacyjna parków narodowych wydaje się uprawniać do stwierdzenia, że turystyka w parkach narodowych nosi także znamiona rekreacji. Wyodrębnianie turystów i wycieczkowiczów w przestrzeni parków narodowych jest bezzasadne – często zdarza się, że osoba odwiedza park narodowy przez kilka dni, ale codziennie opuszcza go celem skorzystania z zakwaterowania poza granicami obszaru chronionego. Trudno zatem jednoznacznie określić, czy jest to wycieczkowicz, czy turysta.

Człowiek staje się turystą w celu zaspokojenia wielu potrzeb. Można je podzielić na potrzeby: odpoczynku i relaksu; aktywności i przygody; zdrowotne; edukacyjne; histo-

ryczno-archeologiczne; polityczne; naukowo-techniczne; obcowania ze sztuką; religijne oraz handlowe [Holloway i Robinson 1997]. Z perspektywy obszarów chronionych istotne jest to, że dążenie do wypoczynku na otwartej przestrzeni jest powszechne, a nasilenie zjawiska wskazuje, iż jest ono trwałą, społeczną potrzebą [Faracik 2007]. Popularność dążenia do wypoczynku na otwartej przestrzeni powoduje, że powszechna staje się także konieczność równoważenia wskazań wynikających z ochrony przyrody i rozwoju omawianej funkcji – problem ten dotyczy obszarów chronionych na całym świecie [por. Ceballos-Lascurain 1996, Page i Dowling 2001, Dallen 2000, Eagles i McCool 2002, Honey 2008, Fennell 2014].

Funkcja turystyczna obszarów chronionych jest – z uwagi na możliwość zaspokojenia większości potrzeb turysty – bardzo rozbudowana. Próba identyfikacji rodzajów turystyki pozwala stwierdzić, że w parkach narodowych występują m.in.:

- turystyka singli, rodzinna, grupowa (w szczególności szkolna), masowa;
- turystyka letnia, zimowa, weekendowa;
- turystyka samochodowa, autokarowa, motorowa (na położonych w granicach parków narodowych drogach publicznych);
- turystyka hotelowa i parahotelowa – w tym agroturystyka;
- turystyka socjalna i luksusowa;
- krótkookresowa i długookresowa;
- turystyka dzieci, młodzieży, studencka, rodzin z dziećmi, seniorów;
- turystyka miejska (w połączeniu z przestrzenią miast na prawach powiatu Jelenia Góra i Świnoujście), wiejska, nadmorska, leśna;
- turystyka piesza (nizinna i górską), rowerowa, konna, narciarska, wodna (kajaki, żaglówki, łódzie, nurkowanie), taternictwo, speleologia;
- turystyka religijna, etniczna, kulturowa;
- turystyka przyrodnicza (wędkarstwo, birdwatching, łowiectwo, sylwanoturystyka) [Balińska i in. 2014].

Wielowariantowość turystyki w parkach narodowych wynika m.in. z różnorodności przyrody nieożywionej i ożywionej występującej w granicach opisywanych form ochrony przyrody. Rodzi się zatem dylemat, jak chronić coś, co jest cenne przyrodniczo, a jednocześnie ukazywać to, ponieważ jest cenne także z punktu widzenia funkcji turystycznej? Ustawodawca bardzo wyraźnie wskazał, że udostępnianie obszaru parku może być wykonywane jedynie w sposób, który nie wpływa negatywnie na przyrodę. Powszechnie wiadomo, że turystyka nie jest obojętna dla środowiska – zawsze wiąże się z antropopresją przejawiającą się m.in.:

- wykorzystaniem powierzchni w celu budowy infrastruktury turystycznej;
- degradacją krajobrazu w następstwie m.in. budowy obiektów kubaturowych;
- zanieczyszczeniem powietrza i wód powierzchniowych;
- degradacją gleb (rozdeptywanie i rozjeżdżanie szlaków);
- degradacją bioróżnorodności w świecie roślin i zwierząt oraz wprowadzaniem gatunków synantropijnych;
- hałasem i zaśmiecaniem;
- niekorzystnym wpływem na kulturę społeczności lokalnych [Sawicki 2006].

Z uwagi na powyższe turystyka w parkach narodowych dopuszczalna jest tylko w wyznaczonych miejscach z poszanowaniem zasad wskazanych w ustawie o ochronie przyro-

dy i zarządzeniach dyrektora danego parku narodowego. Normowanie zasad zachowania w parkach narodowych, wydzielanie stref udostępnianych turystom i stref zamkniętych, budowa odpowiedniej infrastruktury turystycznej nie są wystarczające. Musi im towarzyszyć chęć przestrzegania obowiązujących norm i umiejętność korzystania z przygotowanych udogodnień – przestrzeń parków narodowych jest zbyt duża, aby służby parków narodowych monitorowały zachowania każdego turysty i w sposób wyprzedzający reagowały na zamiar czynu mogącego skutkować dewastacją przyrody. Indywidualnymi, obecnymi wszędzie tam gdzie turysta, czynnikami wpływającymi na zachowanie są jego własna wiedza i nawyki. Stąd też edukacja przyrodnicza jest nierozzerwalnie związana z funkcją turystyczną obszarów chronionych.

Edukacja prowadzona w parkach narodowych oparta jest na wartościach przyrodniczych obszaru chronionego. Działania edukacyjne adresowane są nie tylko do turystów, ale i do lokalnej społeczności – dzięki szerokiej grupie odbiorców należy uznać, że mają istotne znaczenie w upowszechnianiu wiedzy o rozwoju zrównoważonym. Istotność procesów edukacyjnych w przedmiotowym zakresie silnie podkreśla Borys [2006, 2010b]. Warto zwrócić uwagę, że edukacja przyrodnicza parków narodowych może być (i w wielu wypadkach jest) narzędziem dla posiadającej holistyczny charakter ekonomii zrównoważonego rozwoju. Zawarte w niniejszej pracy badania nad edukacją przyrodniczą realizowaną w poszczególnych parkach narodowych [rozd. 4] niejednokrotnie wskazały, że jest ona użyteczna z punktu widzenia nie tylko problemów środowiskowych, ale i społecznych oraz gospodarczych. Zależnie od przyjęcia lub odrzucenia teorii zrównoważonego rozwoju kapitał antropogeniczny będzie wzbogacać lub niszczyć kapitał przyrodniczy. Przyjmując idee zrównoważonego rozwoju, zakłada się, że oba kapitały nie są względem siebie substytucyjne, lecz komplementarne [Borys 2010a]. Zaletą teorii zrównoważonego rozwoju jest jej uniwersalność – można ją realizować w każdym wymiarze gospodarowania, w odniesieniu do każdej grupy interesariuszy. Wymaga ona jednak akceptacji i podstaw wiedzy z zakresu szeroko pojętej edukacji przyrodniczej. W tym kontekście działania edukacyjne parków narodowych są nie do przecenienia [por. Kulczyk-Dynowska 2014a].

Oferta edukacji przyrodniczej parków narodowych jest bardzo rozbudowana i stale uzupełniana o nowe elementy. Wzrastająca świadomość ekologiczna sprawia, że w parkach narodowych obserwuje się wzrost zainteresowania wyprawami ogólnoprzyrodniczymi, których celami są obserwacja przyrody czy podglądanie określonych grup zwierząt, np. ptaków – birdwatching. Można wyróżnić aktywną i bierną formę edukacji przyrodniczej. Aktywna edukacja obejmuje wszelkie zajęcia wymagające kreatywnej postawy uczestników, np. warsztaty przyrodnicze, konkursy, zajęcia terenowe. Edukacja bierna nie wymaga od uczestnika niczego więcej niż (a może aż) uwagi podczas wysłuchania lub czytania – przykładem są prelekcje, informacje zawarte na stronach internetowych czy w licznych wydawnictwach parków narodowych. Na podstawie badań edukacji przyrodniczej polskich parków narodowych (opisanych w rozdziałach poświęconych poszczególnym parkom) można stwierdzić, że oferta parków narodowych w opisywanym zakresie jest kompleksowa – zawiera wszystkie formy i metody edukacji dla zrównoważonego rozwoju wyspecyfikowane przez Palińską [2011]. Zielińska podkreśla, że działalność edukacyjna parków narodowych nabrała w wielu przypadkach instytucjonalnego charakteru i ma szeroki zakres dzięki porozumieniom między zarządami parków a kuratoriami oświaty, wojewódzkimi ośrodkami metodycznymi i regionalnymi centrami edukacyjnymi [Zielińska 2010].

Warto pamiętać, że zmiana w odniesieniu do społeczności lokalnej ma dwa wymiary: ilościowy (migracje, dodatni/ujemny przyrost naturalny) oraz jakościowy (zmiana mentalności i wiedzy). Edukacja jest zatem jednym z ważniejszych procesów zmieniających otoczenie parku narodowego. Przygotowana przez parki narodowe oferta „dla mieszkańca” obejmuje zarówno dzieci, młodzież, jak i dorosłych i nierzadko przyjmuje formę wieloletnich, cyklicznych spotkań organizowanych przy współpracy z lokalnymi placówkami oświatowymi czy kulturalnymi. Istotność objęcia mieszkańców gmin terytorialnie powiązanych z parkiem narodowym procesem dyfuzji wiedzy przyrodniczej wynika przede wszystkim z faktu pełnienia przez nich roli interesariuszy parku i możliwości tworzenia na tej kanwie kapitału społecznego. Kapitał społeczny jest dla obszaru tym, czym kultura organizacyjna dla przedsiębiorstwa – gwarantuje niepowtarzalność stanowiącą wyróżnik w otoczeniu. Społeczność generująca opisywany kapitał ma świadomość swojej wartości, świadomość praw kreowania obowiązujących stosunków formalnych i nieformalnych, a także świadomość odrębności. Istotny jest również kontekst zaufania – edukacja pozwala mieszkańcom poznać, a przez to zrozumieć, działania parków narodowych. W oczywisty sposób przekłada się to na poziom akceptacji ochrony przyrody [Przybyła i Kulczyk-Dyńska 2012].

Aktywność jaka ma miejsce w parkach narodowych, łączy się z korzystaniem z przestrzeni gmin terytorialnie powiązanych. Turysta powinien dostrzegać granice obszaru chronionego jedynie w celu przestrzegania obowiązujących tam zasad zachowania. Trudno oczekiwać, że ktokolwiek będzie oceniać produkt turystyczny, dzieląc go na to, co znajduje się w granicach obszaru chronionego i w pozostałej części gminy. W tym kontekście nieistotność granic administracyjnych w najbardziej jaskrawy sposób przejawia się w transgranicznych parkach narodowych położonych na terenie Unii Europejskiej, gdzie oznaczenie granicy państwowej sprowadza się tylko do stosownego znaku, co w żaden sposób nie zaburza funkcjonowania transgranicznego produktu turystycznego. Zupełnie niedostrzegalne dla turysty są granice gmin wewnątrz parku narodowego. Jednocześnie ruch turystyczny implikuje szereg – znacznie wykraczających poza dosłowne rozumienie antropopresji – skutków dla gminnej przestrzeni. Jest to wynikiem interakcji z procesami rozwojowymi gmin i wywoływaniem skutków ekonomiczno-społecznych. Przekroczenie chłonności turystycznej czy pojemności turystycznej obszaru wynika ze złego zarządzania jednostką terytorialną mogą w relatywnie krótkim czasie spowodować zaburzenia ładu przestrzennego, zbyt intensywne zagospodarowanie części gminy, dewastację krajobrazu, problemy z sezonowym przeludnieniem, hałas, zanieczyszczenia powietrza, gleby itp., a w efekcie utratę wartości, które wywołały rozwój funkcji turystycznej [Pawlikowska-Piechotka 2009].

Rozwój aktywności na obszarach chronionych znajduje odzwierciedlenie nie tylko w przestrzeni, ale i w budżetach gmin. Dzieje się tak za sprawą wpływów z podatku od nieruchomości, podatku od środków transportowych, zryczałtowanego podatku w formie karty podatkowej, opłat miejscowych, opłat uzdrowiskowych, opłat skarbowych oraz opłat za usługi komunalne. Sukces finansowy miejscowych gestorów turystycznych także jest udziałem gminy – poprzez m.in. udział w podatku dochodowym [Denek 2009]. Rola gminy nie ogranicza się tylko do partycypowania w korzyściach związanych z aktywnością w przestrzeni. W przypadku chęci rozwoju opisywanej funkcji gmina dysponuje szeregiem instrumentów wspierania przedsiębiorczości – w tym przedsiębiorczości wpływają-

cej na aktywność człowieka obszarach chronionych [Mickiewicz i in. 2016]. Należy jednak podkreślić istotność uwarunkowań środowiskowo-przestrzennych w rozwoju funkcji turystycznej. Przykładem mało realnych planów jest dążenie do rozwoju narciarstwa zjazdowego na obszarze Karkonoszy. Potocki wyraźnie zwraca uwagę, że błąd popełniono nie tylko na poziomie gminy, ale i Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego wydającego *Program rozwoju turystyki dla województwa dolnośląskiego*, w którym to dokumencie zignorowano zasadnicze różnice warunkujące możliwości uprawiania narciarstwa zjazdowego po polskiej i czeskiej stronie Karkonoszy [Potocki 2007].

Aktywność w parkach narodowych jest zagadnieniem, które należy rozpatrywać kompleksowo – nie tylko w rozumieniu turystyki i antropopresji, ale także w aspekcie edukacji przyrodniczej i efektów ekonomiczno-społecznych. Za najbardziej pożądaną aktywność na opisywanych obszarach można uznać turystykę kwalifikowaną. Ma ona wiele cech zbliżonych do sportu, ale różni się od niego znacząco ruchliwością przestrzenną i celami krajoznawczymi. Turysta kwalifikowany ma pewien określony zasób wiedzy – w tym wiedzy przyrodniczej – i reprezentuje postawy pożądane społecznie [Gaworecki 2010]. Wydaje się, że stosownym sposobem łączenia aktywności w parkach narodowych i powiązanych terytorialnie gminach wiejskich i miejsko-wiejskich mogą być wioski tematyczne. Ich koncepcja wspiera ideę partycypowania społeczności lokalnej w zarządzaniu turystyką. Jak wskazują Kruczek i Zmysłony, tworzenie wioski tematycznej jest w pewnym stopniu powiązane z procesem edukacji ekologicznej, a przez to odpowiada zasadom wymaganej na obszarach chronionych turystyki zrównoważonej [Kruczek i Zmysłony 2014].

2.4. Podsumowanie

Rozważania nad ustawowymi zadaniami i funkcjami parków narodowych, otoczeniem parków narodowych oraz aktywnością realizowaną w ich granicach pozwalają uznać park narodowy za inicjatora realizowania na terenie gminy funkcji o znaczeniu lokalnym, regionalnym, krajowym, a nawet globalnym.

Skomplikowane procesy zachodzące w ekosystemach, wymienianie strumieni wartości pomiędzy obszarem chronionym a otoczeniem sprawiają, że funkcja ochrony przyrody realizowana w parkach narodowych ma znaczenie zarówno dla lokalnych mieszkańców, jak i społeczności międzynarodowej. Należy zatem uznać ją za funkcję istotną w każdym z czterech wyżej wymienionych wymiarów.

Funkcja turystyczna polskich parków narodowych z pewnością jest dostrzegana do poziomu krajowego włącznie – przy czym należy podkreślić, że zainteresowanie polską przyrodą przejawiają także turyści zagraniczni.

Wieloraka aktywność człowieka w opisywanych formach ochrony przyrody prowadzi do wykształcenia przestrzeni ekonomiczno-społecznej oddziałującej na funkcje gospodarcze terytorialnie powiązanych gmin. Tym samym można uznać, że parki narodowe mają znaczenie dla lokalnych funkcji gospodarczych.

Zawarte w powyższym rozdziale rozważania stanowią element realizacji pierwszej części celu poznawczego – obejmują rozpoznanie zasad funkcjonowania parków narodowych ze szczególnym uwzględnieniem realizowanej w ich przestrzeni funkcji turystycznej. Kontynuację badań nad funkcją turystyczną parków narodowych zawarto w rozdziale 4.

3.

Koncepcja badań nad funkcją turystyczną parków narodowych oraz wybranymi funkcjami gmin terytorialnie powiązanych

Park narodowy jako forma ochrony przyrody wyróżnia się odrębnością organizacyjną i samodzielną gospodarką finansową, co sprawia, że pełni rolę nie tylko zarządcy podległej przestrzeni, ale i pełnoprawnego inwestora, pracodawcy i aktora lokalnej sceny gospodarczej. We wstępie do opisu koncepcji badawczej należy podkreślić, że autorka postrzega park narodowy zarówno jako obszar (przedmiot), jak i organizację (podmiot), a w konsekwencji jako obiekt, który jest nie tylko administracyjnie, lecz także funkcjonalnie częścią przestrzeni społeczno-ekonomicznej gmin terytorialnie powiązanych.

Pierwotnym zamierzeniem prowadzącym do opracowania koncepcji badawczej była chęć ustalenia pozaprzyrodniczych skutków funkcjonowania parków narodowych – przede wszystkim znalezienia odpowiedzi na pytanie, czy parki narodowe ograniczając wykorzystanie endogenicznych zasobów, blokują rozwój egzogenicznej funkcji turystycznej oraz funkcji gospodarczej powiązanych terytorialnie gmin. Należy podkreślić, że pozaprzyrodnicze skutki obszarowych form ochrony przyrody są dostrzegane od dawna, ale w polskiej literaturze rola parków narodowych jako podmiotów funkcjonujących w lokalnym systemie gospodarczym jest słabo rozpoznana. W związku z tym zamierzeniem autorki były badania spełniające łącznie dwa warunki: długookresowy zakres czasowy oraz zakres przestrzenny obejmujący terytorium wszystkich 23 parków narodowych i 117 powiązanych z nimi terytorialnie gmin. Zaplanowano zarówno badania o charakterze opisowym, których celem jest rzetelna charakterystyka funkcji turystycznej w parkach narodowych i badanych gminach, jak i o charakterze empirycznym (stosowanym) dostarczające materiału mogącego pomóc w zarządzaniu gminami powiązanych z parkami narodowymi.

Należy zaznaczyć, że w procesie wyznaczenia celu pracy inspirację stanowiły teoria biegunów wzrostu F. Perroux oraz teoria bazy ekonomicznej przy szczególnym uwzględnieniu roli, jaką pełni funkcja turystyczna w mechanizmie rozwoju regionu. Miało to oczywiście wpływ na kształt prezentowanej koncepcji badawczej. Dla twórców teorii bazy ekonomicznej istotne jest nie tylko opieranie rozwoju regionalnego na działalności eksportowej, ale i powiązania pomiędzy instytucjami oraz przedsiębiorstwami zlokalizowanymi w regionie. Park narodowy uznano zatem za godną uwagi instytucję, a w konsekwencji w pierwszym

etapie koncepcji badań dążono do rozpoznania zasad funkcjonowania parków narodowych, wskazania ich szeroko pojętego otoczenia (w tym interesariuszy) oraz identyfikacji funkcji turystycznej realizowanej w ich granicach. W dalszej kolejności koncepcja badawcza miała na celu wskazanie sekwencji działań prowadzących do rozpoznania powiązań pomiędzy poziomem ograniczającej wykorzystanie endogenicznych zasobów funkcji ochrony przyrody a poziomem egzogenicznej funkcji turystycznej oraz funkcji gospodarczej gmin.

Opracowana przez autorkę **koncepcja badawcza** zakłada wydzielenie **trzech części badań**. W **pierwszej części badań** [rozdz. 1 oraz 2] założono wykonanie następujących czynności:

1. uzasadnienie podjęcia badań nad funkcją turystyczną w świetle teorii rozwoju regionalnego,
2. szczegółowe rozpoznanie zasad funkcjonowania parków narodowych,
3. szczegółowe rozpoznanie otoczenia i interesariuszy parków narodowych oraz wpływu parków narodowych na powiązaną terytorialnie przestrzeń (pryzmat wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich i niezurbanizowanych oraz krajobrazu i architektury regionalnej).

Tym samym założono, że powyżej opisana część badań stanowić będzie realizację celu poznawczego w zakresie jego pierwszej części, tj. rozpoznania zasad funkcjonowania parków narodowych, wskazania ich szeroko pojętego otoczenia (w tym interesariuszy), a także wstęp do identyfikacji funkcji turystycznej realizowanej w granicach parków (właściwe badania w tym zakresie zaplanowano w drugiej części badań).

W **drugiej części badań** [rozdz. 4] założono wykorzystanie kryterium przyrodniczego do podziału parków narodowych, przeprowadzenie odrębnie dla każdego z parków narodowych badań o jednorodnej strukturze oraz wykonanie podsumowania uzyskanych wyników dla wszystkich parków narodowych. Założono, że struktura badań poszczególnych parków narodowych będzie wprost odzwierciedlona w sposobie prezentacji wyników badań. Celem porządkowania czynności badawczych wydzielono następujące punkty:

- I. Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego,
- II. Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych.

W punkcie I pt. *Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego* założono przyjęcie perspektywy dyrekcji parku narodowego jako zarządcy obszaru chronionego, co wymagało rozpatrywania obszaru parku narodowego bez fragmentaryzacji terenu zgodnej z podziałem administracyjnym. W ramach opisywanego punktu założono ustalenie:

1. lokalizacji parku narodowego,
2. aktów prawnych stanowiących o powołaniu parku narodowego oraz wskazujących jego powierzchnię i jej ewentualne zmiany wynikłe z modyfikacji granic obszaru chronionego,
3. głównych walorów przyrodniczych stanowiących atrakcje turystyczne (przyroda ożywiona i nieożywiona),
4. oferty edukacji przyrodniczej,
5. liczby osób zwiedzających miejsca edukacyjne w latach 1995–2015,
6. finansowych aspektów edukacji przyrodniczej (przychody i koszty w roku 2016),
7. obiektów infrastruktury turystycznej i innych nieruchomości mających znaczenie dla turystyki,

8. możliwych do uprawiania na danym terenie rodzajów turystyki,
9. intensywności ruchu turystycznego (liczebności turystów w latach 1995–2015) i miejsc jego koncentracji,
10. finansowych aspektów udostępniania turystycznego (przychody i koszty w roku 2016).

Należy podkreślić, że założono wykonanie identyfikacji głównych atrakcji przyrodniczych przy przyjęciu perspektywy przeciętnego turysty – oznacza to, że np. wskazanie gatunków zwierząt ograniczono do zwierząt powszechnie rozpoznawalnych. W konsekwencji powyższego założenia uwzględnia się np. łosia, a pomija pajęczaki [por. Melak 2005, Jędrzejczyk 1995]. Założono ponadto, że w parkach pobierających opłaty za wstęp na teren chroniony rolę pomocniczą w zakresie identyfikacji miejsc wzmożonego ruchu turystycznego pełni wskazanie miejsc sprzedaży biletów. Stacjonarne punkty sprzedaży umiejscowione są zwykle przy najpopularniejszych trasach. W kontekście ewentualnej kontynuacji badań ważne jest, że parki narodowe skłaniają się ku internetowej formie sprzedaży biletów i w przyszłości stacjonarne punkty sprzedaży – a wraz z nimi wskazane źródło informacji – zanikną.

W punkcie II pt. *Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych* założono przyjęcie pryzmatu gmin powiązanych terytorialnie z danym parkiem. W ramach opisywanego punktu zaplanowano:

1. Ustalenie lokalizacji parku narodowego na tle granic administracyjnych gmin terytorialnie powiązanych – założono wykorzystanie zasobów kartograficznych parków narodowych,
2. Ustalenie informacji obejmujących: nazwę gmin, status gmin (miejska, wiejska, miejsko-wiejska), przynależność gmin do powiatu, powierzchnię gmin, powierzchnię parku narodowego w danej gminie (dane w ha) oraz następujących wartości:
 - udziału gminy w powierzchni parku narodowego:

$$\frac{\text{powierzchnia parku narodowego w gminie } X}{\text{powierzchnia parku narodowego}} \times 100 \quad (1)$$

- udziału parku narodowego w powierzchni gminy:

$$\frac{\text{powierzchnia parku narodowego w gminie } X}{\text{powierzchnia gminy } X} \times 100 \quad (2)$$

3. Realizację dwuetapowego badania poziomu rozwoju funkcji turystycznej dla okresu 1995–2015.

W etapie pierwszym badania założono wykonanie:

- Oceny stopnia zagospodarowania turystycznego za pomocą wskaźnika Baretje'a i Deferta (3):

$$Tf(t) = \frac{\text{liczba miejsc noclegowych na danym obszarze} \times 100}{\text{liczba ludności na danym obszarze}} \quad (3)$$

Źródło: Kowalczyk A., 2002, *Geografia turystyki*, PWN, Warszawa, s. 58

- Oceny nasycenia bazą noclegową za pomocą wskaźnika gęstości bazy noclegowej (4):

$$W_{GBN} = \frac{\text{liczba miejsc noclegowych}}{1 \text{ km}^2 \text{ obszaru}} \quad (4)$$

Źródło: Warszńska J., Jackowski A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa, s. 67

- Oceny intensywności ruchu turystycznego za pomocą wskaźnika Charvata (5):

$$T_{Ch} = \frac{\text{liczba udzielonych noclegów} \times 100}{\text{liczba ludności miejscowej}} \quad (5)$$

Źródło: Lijewski T. i in. 2008, Geografia turystyki Polski, PWE, Warszawa, s. 25.

W drugim etapie badania zaplanowano wykorzystanie wyników uzyskanych w pierwszym etapie badania (tj. wartości wymienionych powyżej trzech wskaźników) do obliczenia syntetycznej miary rozwoju funkcji turystycznej. Założono obliczenia miary metodą sum standaryzowanych⁴ połączoną z metodą unitaryzacji. Założenie to powiązane było z przyjęciem następującej procedury badawczej:

- zdefiniowanie zmiennych, tj. wskaźników Baretje'a i Deferta, Charvata, gęstości (wszystkie trzy wskaźniki uznano za równoważne stymulanty bez prognozy weta i nie nadawano im wag);
 - przeprowadzenie procedury unitaryzacji zerowanej zmiennych dla całego okresu jednocześnie (lata 1995–2015);
 - konstrukcja SMR zgodnie z metodą sum standaryzowanych ze wspólnym wzorcem rozwoju dla lat 1995–2015;
 - ustalenie lokat gmin w każdym z badanych lat;
 - porównanie pozycji gmin w rankingu.
4. Identyfikację roli turystyki w przyszłości gminy (wynik analizy gminnych dokumentów strategicznych).
 5. Wskazanie wydatków gminy w dziale 630 Turystyka.

Należy podkreślić, że w przypadku wydatków gmin założono wykonanie rankingu dla wszystkich 117 jednostek powiązanych terytorialnie z parkami narodowymi. Stanowi to wyjątek w stosunku do przyjętego przy realizacji tej części badań założenia odrębności prac badawczych dla każdego z 23 parków narodowych. Przesłankę do ww. decyzji stanowiły względy poznawcze.

W przyjętej koncepcji zaplanowano zwieńczenie wyników badań części drugiej syntezą informacji uzyskanych dla wszystkich parków narodowych. Celem uporządkowania założono wyodrębnienie następujących zagadnień:

1. lokalizacja parków narodowych – pryzmat gmin i województw,
2. edukacja i turystyka w parkach narodowych,
3. gminy-liderzy funkcji turystycznej w parkach narodowych,
4. funkcja turystyczna gminy a jej powierzchnia chroniona,
5. ujęcie funkcji turystycznej w dokumentach strategicznych a wydatki gmin w dziale 630 Turystyka.

Syntezę wyników badań kończy krótkie podsumowanie.

Tym samym założono, że druga część badań stanowić będzie realizację celu poznawczego w zakresie identyfikacji funkcji turystycznej realizowanej w granicach parków narodowych oraz w zakresie wszystkich celów szczegółowych. Założono także, że wyniki drugiej części badań będą stanowić podstawę weryfikacji dwóch pierwszych hipotez ba-

⁴ Z uwagi na to, że syntetyczne miary rozwoju stanowią podstawę trzeciej części badań, metoda została szczegółowo opisana w dalszej części opisu koncepcji badawczej.

dawczych, a także – wraz z wynikami badań trzeciej części – podstawę weryfikacji trzeciej hipotezy badawczej. W tym miejscu należy wyraźnie podkreślić różnicę w delimitacji zbiorów poddanych badaniu w drugiej i trzeciej części badań (jest to szczególnie istotne w kontekście weryfikacji trzeciej hipotezy badawczej i osiągnięcia szóstego celu szczegółowego). W części drugiej założono wydzielenie 23 zbiorów gmin powiązanych terytorialnie z danym parkiem narodowym, a w części trzeciej założono jeden zbiór składający się ze wszystkich 117 gmin powiązanych terytorialnie z 23 parkami narodowymi. Ponadto, do weryfikacji hipotezy trzeciej istotne jest, że w drugiej części badań przewidziano zbadanie poziomu objęcia powierzchni gminy ochroną prawną jedynie w formie parku narodowego, a w trzeciej części badań założono obliczenie syntetycznej miary rozwoju *SMR* funkcji ochrony przyrody.

W trzeciej części badań [rozd. 5] założono przeprowadzenie analizy statystycznej z wykorzystaniem metod porządkowania liniowego. Zaplanowano budowę rankingów 117 badanych gmin ze względu na poziomy rozwój gospodarczego, funkcji turystycznej i funkcji ochrony przyrody oraz analizę porównawczą gmin w każdym ze zdefiniowanych obszarów i ocenę powiązania poziomu rozwoju funkcji ochrony przyrody z funkcją gospodarczą i turystyczną.

W trzeciej części badań przyjęto założenie, że gminy powiązane z parkami narodowymi tworzą jeden zbiór 117 obiektów. W celu wyznaczenia pozycji każdej z gmin z uwagi na poziom rozwoju gospodarczego i rozwoju funkcji turystycznej na tle funkcji ochrony przyrody zaplanowano skonstruowanie czterech *SMR* w obszarze: funkcji ochrony przyrody (SMR_{ochr}), funkcji turystycznej (SMR_{tur} oraz A_SMR_{tur}), funkcji gospodarczej (SMR_{gosp}).

Należy podkreślić, że jakkolwiek ogólnie pojęta funkcja turystyczna jest elementem funkcji gospodarczej, tak zaprojektowana konstrukcja miary SMR_{tur} odnosi się jednak nie do efektów gospodarczych, a natężenia funkcji turystycznej. Założono, że niski poziom rozwoju funkcji turystycznej (por. interpretacji wskaźnika Baretje'a i Deferta w skali Boyer tab. 3) stanowi podstawę usunięcia gminy z badanego zbioru. Wskutek powyższego założenia zaplanowano obliczenie dodatkowej miary A_SMR_{tur} , ujmującej jedynie gminy aktywne turystycznie.

Do obliczania *SMR* przyjęto następującą procedurę badawczą:

1. zdefiniowanie zmiennych (wskaźników) w ramach każdej *SMR*;
2. przeprowadzenie procedury unitaryzacji zerowanej zmiennych dla całego okresu jednocześnie (lata 1995–2015);
3. konstrukcja *SMR* z systemem wag zgodnie z metodą sum (standaryzowanych) ze wspólnym wzorcem rozwoju dla lat 1995–2015;
4. ustalenie lokat gmin w każdym z badanych lat w przypadku poszczególnych *SMR* (SMR_{ochr} , SMR_{tur} , A_SMR_{tur} , SMR_{gosp});
5. porównanie pozycji gmin w rankingach określonych przez każdą z *SMR* (SMR_{ochr} , SMR_{tur} , A_SMR_{tur} , SMR_{gosp});
6. porównanie zmian sytuacji gminy w czasie na podstawie SMR_{ochr} , SMR_{tur} , A_SMR_{tur} , SMR_{gosp} ;
7. obliczenie współczynnika korelacji kolejnościowej między SMR_{ochr} a SMR_{gosp} oraz SMR_{ochr} a uzupełnioną miarą A_SMR_{tur} ;
8. klasyfikacja gmin według wartości *SMR* (SMR_{ochr} , A_SMR_{tur} , SMR_{gosp}) z wykorzystaniem średniej arytmetycznej i odchylenia standardowego.

Założono, że wszystkie zmienne muszą być mierzalne w jednostkach fizycznych lub miarach technicznych albo posiadać konstrukcję pozwalającą na zastosowanie ujęcia finansowego [por. Obrębalski 2006].

Na potrzeby wyznaczenia SMR_{ochr} zdefiniowano następujące wskaźniki:

1. udział powierzchni parków narodowych w powierzchni gminy (udział PN),
2. udział powierzchni parków krajobrazowych w powierzchni gminy (udział PK),
3. udział obszarów chronionego krajobrazu w powierzchni gminy (udział Ochk).

Przyjęte zmienne posiadają wartość informacyjną w zakresie powierzchni objętej wskazanymi typami obszarowych form ochrony przyrody. Wybór wskaźników był podyktowany zarówno obowiązującym prawem normującym obszarowe formy ochrony przyrody, jak i dostępnością danych statystycznych w całym okresie badań. Należy zaznaczyć, że z uwagi na niejednokrotnie występującą lokalizację rezerwatów przyrody w granicach innej obszarowej formy ochrony przyrody (np. parku krajobrazowego) i możliwość zdublowania powierzchni chronionej zrezygnowano z włączenia ich udziału w powierzchni gminy do konstrukcji SMR .

Wszystkie powyżej wymienione wskaźniki uznano za stymulanty bez progu weta, co oznacza, że gminy o dużym udziale powierzchni chronionej oceniano jako jednostki o najwyższych lokatach. Ze względu na różnice w restrykcjach dotyczących terenów objętych określonym rodzajem obszarowej ochrony przyrody zawartych w ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004, nr 92 poz. 880) wskaźnikom nadano następujące wagi:

1. udział PN – waga 0,65
2. udział PK – waga 0,25
3. udział Ochk – waga 0,10.

Tym samym przyjęto, że najwyżej oceniana sytuacja występuje w parkach narodowych (najkorzystniejsze warunki do ochrony przyrody, wynikłe z największego rygoru ochrony i posiadania własnego zarządu), a najmniej korzystne warunki występują na obszarach chronionego krajobrazu. Najwyższą wartość SMR_{ochr} uznano za najkorzystniejszą sytuację.

W ramach SMR_{tur} oraz A_SMR_{tur} przyjęto następujące zmienne:

1. wskaźnik Baretje'a i Deferta,
2. wskaźnik gęstości bazy noclegowej,
3. wskaźnik Charvata,

Do obliczenia wymienionych wskaźników zaplanowano wykorzystać wzory (3),(4),(5).

Jak już wcześniej wspomniano, wskaźnik Baretje'a i Deferta informuje o stopniu zagospodarowania turystycznego, wskaźnik gęstości bazy noclegowej mierzy nasycenie bazą noclegową, a wskaźnik Charvata pozwala określić intensywność ruchu turystycznego. Decyzja o wyborze ww. wskaźników jako zmiennych do opisywanych SMR była pochodną ich wieloletniej tradycji aplikacyjnej, uznania jakim cieszą się one w literaturze przedmiotu [por. Warszńska i Jackowski 1978, Matczak 1992, Kurek i Mika 2007, Lijewski i in. 2008, Wyrzykowski 2010, Szromek 2012], jak i dostępnością danych statystycznych w całym okresie badań. Założono uznanie wszystkich wymienionych wskaźników za równoważne stymulanty bez progu weta, co oznacza, że gminy osiągające wysokie wartości ww. wskaźników oceniano jako jednostki o najwyższych lokatach, reprezentujące najkorzystniejszą sytuację.

Do obliczenia ostatniej syntetycznej miary rozwoju SMR_{gosp} zaplanowano następujące zmienne:

1. dochody gminy ogółem *per capita* (celem uzyskania porównywalności danych dochody przeliczono wg indeksu cen publikowanego przez GUS, przyjmując za rok bazowy – 1995),
2. udział dochodów własnych w dochodach gminy ogółem (wyrażony w %),
3. liczbę pracujących przypadających na 1000 osób w wieku produkcyjnym,
4. liczbę podmiotów sektora prywatnego gospodarki narodowej przypadających na 1000 osób w wieku produkcyjnym,
5. liczbę podmiotów sektora publicznego gospodarki narodowej przypadających na 1000 osób w wieku produkcyjnym.

Dobór zmiennych wynikał z chęci uchwycenia w SMR_{gosp} informacji wskazujących zarówno zasobność finansową gminy, jak i poziom aktywności gospodarczej na jej terenie. Pierwsza zmienna jest pośrednią miarą poziomu zasobności badanej przestrzeni – zawiera wartości sumaryczne obejmujące także środki zewnętrzne. Druga miara stanowi, poprzez obejmujące m.in. wpływy z podatków, dochody własne gminy, odzwierciedlenie kondycji lokalnej gospodarki. Zmienne określające liczebność podmiotów sektora prywatnego i publicznego gospodarki narodowej oraz liczbę pracujących stanowią informację o aktorach lokalnej sceny gospodarczej oraz rynku pracy w gminie. Podobnie jak w przypadku zmiennych przyjętych do utworzenia SMR_{ochr} oraz SMR_{tur} nie bez znaczenia była także dostępność danych statystycznych w całym okresie badań. Wszystkie wyżej wymienione zmienne uznano za równoważne stymulanty bez prognozy weta i nie nadawano im wag. Powyższe oznacza, że gminy osiągające wysokie wartości tych zmiennych oceniano jako jednostki o najwyższych lokatach, reprezentujące najkorzystniejszą sytuację.

Do obliczeń zdefiniowanych w przypadku wszystkich SMR wskaźników przyjęto dane GUS (Bank Danych Lokalnych).

Opisywana koncepcja zakłada unitaryzację wartości cech przyjętych do badań według poniższej formuły:

$$Z_{jit} = \frac{x_{jit} - \min x_{jit}}{\max x_{jit} - \min x_{jit}} \quad (6)$$

Objaśnienia:

x – wartość cechy

j – zmienna j, gdzie j = (1, ..., p)

i – obiekt (gmina), gdzie i = (1, ..., N)

N dla $SMR_{ochr} = 117$

N dla $SMR_{tur} = 107$

N dla $A_SMR_{tur} = 58$

N dla $SMR_{gosp} = 117$

t – czas (rok), gdzie t = (1995, 1996, ..., 2015)

Formuła ta pozwala na uzyskanie wartości zawierających się w przedziale [0,1]. Z uwagi na to, iż dla każdej SMR wszystkie zmienne przyjęte do badań mają charakter stymulant, nie występuje konieczność ujednoczenia ich charakteru (funkcji preferencji).

Jak już wspomniano, założono obliczenie SMR za pomocą metody sum standaryzowanych [por. Kowalewski 2002] przedstawionej w poniższym wzorze:

$$SMR_{it} = \frac{1}{p} \sum_{j=1}^p z_{ijt} \quad (i = 1, \dots, N) \quad (t = 1995, \dots, 2015) \quad (7)$$

Objaśnienia:

SMR – wartość bezwzorcowej miary syntetycznej w obiekcie (gminie) i
 p – liczba cech.

W celu uzupełniania klasyfikacji gmin według wartości SMR (SMR_{ochr} , A_SMR_{tur} , SMR_{gosp}) zaplanowano wykorzystanie dwóch parametrów, tj. średniej arytmetycznej i odchylenia standardowego wartości wspomnianych miar syntetycznych osiągniętych przez gminy w poszczególnych latach. Wyodrębniono następujące przedziały klasowe (grupy) odzwierciedlające natężenie wartości SMR :

1. klasa A (najwyższy poziom aktywności)

$$SMR > \overline{SMR} + s_{SMR}$$

2. klasa B (wysoki poziom aktywności)

$$\overline{SMR} + s_{SMR} > SMR \geq \overline{SMR}$$

3. klasa C (średni poziom aktywności)

$$\overline{SMR} > SMR \geq \overline{SMR} - s_{SMR}$$

4. klasa D (niski poziom aktywności)

$$SMR \leq \overline{SMR} - s_{SMR}$$

Objaśnienia:

SMR – wartość syntetycznej miary rozwoju (SMR_{ochr} , A_SMR_{tur} , SMR_{gosp})

\overline{SMR} – średnia arytmetyczna wartości syntetycznej miary rozwoju (SMR_{ochr} , A_SMR_{tur} , SMR_{gosp}) dla gmin,

s_{SMR} – odchylenie standardowe wartości syntetycznej miary rozwoju (SMR_{ochr} , A_SMR_{tur} , SMR_{gosp}) dla gmin.

Uznano, że uzyskane w ten sposób przedziały klasowe będą pomocne w zakresie ustalenia zależności pomiędzy funkcją ochrony przyrody a funkcją gospodarczą oraz turystyczną. W kolejnym etapie zaplanowano przyznać gminie za przynależność do danego przedziału następujące punkty:

- klasa A = 4 pkt.
- klasa B = 3 pkt.
- klasa C = 2 pkt.
- klasa D = 1 pkt.

Gminom nieujętych w A_SMR_{tur} przyporządkowano zero punktów. Założono porównanie uzyskanych przez gminy punktów związanych z natężeniem badanych funkcji.

W końcowej fazie prowadzonych prac założono nadanie lokat badanym gminom i wykonanie porównania ze względu na pozycję wyznaczoną przez badane SMR . Zaplanowano zbadanie siły związku pomiędzy stopniem pełnienia przez gminy funkcji turystycznej i funkcji ochrony oraz pomiędzy stopniem pełnienia przez gminy funkcji gospodarczej i funkcji ochrony przyrody. W tym celu zaplanowano obliczenie współczynnika korelacji rang Spearmana i wykorzystanie poniższej formuły [Sobczyk 2010]:

$$r_s = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^N d_i^2}{N(N^2-1)} \quad (8)$$

Objaśnienia:

d_{it} – określa różnice między rangami (lokatami) odpowiadających sobie wartości poszczególnych SMR_{it}

Do oceny siły współzależności zastosowano poniższą skalę [Sobczyk 2010]:

- |0,00–0,3| – słaba zależność,
- |0,31–0,6| – umiarkowana zależność,
- |0,61–1,0| – silna zależność.

Tym samym założono, że trzecia część badań stanowić będzie realizację celu poznawczego w zakresie ustalenia poziomu funkcji ochrony przyrody, funkcji turystycznej oraz funkcji gospodarczej gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi wraz z określeniem zależności między poziomem funkcji ochrony przyrody a poziomem pozostałych badanych funkcji. Ponadto założono, że otrzymane wyniki będą podstawą weryfikacji czwartej hipotezy badawczej, oraz że będą stanowić uzupełnienie uzyskanych w drugiej części badań ustaleń pozwalających na weryfikację trzeciej hipotezy badawczej.

Decyzja o wykorzystaniu syntetycznych miar rozwoju (SMR) w zaprezentowanej koncepcji badawczej wynikała z tego, iż miary te uznawane są za podstawową metodę wykorzystywaną w ramach porządkowania liniowego. Konstrukcję i zastosowanie SMR opisują m.in.: Hellwig [1968], Kowalewski [2002], Strahl [2006], Walesiak [2006], Kukuła [1999, 2000], Bal-Domańska [2016a]. Syntetyczne miary rozwoju są wykorzystywane na potrzeby porównań sytuacji różnego typu obiektów (np. gmin, powiatów, przedsiębiorstw, państw) w odniesieniu do szerokiej gamy problemów [Obrębalski 2006]. Są one szczególnie polecane jako narzędzie porównań układów lokalnych i regionalnych m.in. w zakresie rozwoju gospodarczego, społecznego, środowiskowego – wskazują na to Bal-Domańska [2016b], Malina [2008], Malina i Zeliaś [1997].

Realizacja zamierzeń badawczych wymagała zgromadzenia informacji o parkach narodowych oraz badanych zjawiskach zachodzących w przestrzeni gmin terytorialnie powiązanych. Zgadając się z poglądem Gorzelaka [1979], dążono do wyboru zestawu zmiennych, które są ściśle zdefiniowane, jednoznaczne, możliwie dokładnie reprezentują zjawiska i procesy wchodzące w zakres badania, mają dużą zawartość informacyjną (jest to konsekwencja dążenia do uwzględnienia możliwie małej liczby zmiennych) oraz są nieskorelowane – miało to szczególne znaczenie w przypadku konstrukcji syntetycznych miar rozwoju (opisanych w dalszej części charakterystyki koncepcji badawczej).

Tworzenie niezbędnej do realizacji zamierzeń badawczych bazy danych wiązało się ze znacznymi trudnościami, wśród których wyjaśnienia wymagają⁵:

1. **Rozbieżność w zakresie powierzchni** parków narodowych pomiędzy danymi GUS a rozporządzeniami Rady Ministrów, na mocy których powołano dany park naro-

⁵ Kolejność przedstawionych trudności jest pochodną kolejności wykonywanych czynności. Punkty 1–6 zostały zidentyfikowane podczas prac prowadzonych w drugiej części badań (rozdz. 4). Punkt 7 zidentyfikowano w trzeciej części badań (rozdz. 5). Należy podkreślić, że pkt 4 zidentyfikowany w drugiej części badań miał także znaczenie dla trzeciej części badań.

dowy lub zmieniono jego granice. Rozbieżności te wynikają z dwóch powodów. Pierwszym jest różna interpretacja metodologii zbierania danych. Przykładowo, Park Narodowy Gór Stołowych wyjaśniając w sprawozdaniu skierowanym do GUS powód zmiany powierzchni, wskazał zakup gruntów. Co do zasady zakup gruntów nie oznacza automatycznej zmiany granic parku narodowego, a tylko (lub aż) zmianę stanu posiadania. Faktem jest, iż w momencie zakupu nieruchomości dyrekcja Parku zyskuje pełnię triady praw własności, nawet jeśli nieruchomość jest poza granicami administracyjnymi Parku. Z uwagi na istotność prawa własności do badań przyjęto informacje GUS, nawet jeśli z treści obowiązujących aktów prawnych wynikała inna powierzchnia. Drugim powodem są zmiany w dokładności pomiaru powierzchni – w chwili publikacji aktów prawnych dotyczących najstarszych polskich parków narodowych możliwości techniczne w zakresie geodezji były znacznie uboższe niż obecnie.

2. **Ograniczenia badań ilościowych w zakresie korzystających z edukacji przyrodniczej** parków narodowych. Powodem ograniczenia badań był brak jednolitej metodologii liczenia korzystających z edukacji przyrodniczej – występowały różnice zarówno pomiędzy kolejnymi latami w danym parku narodowym, jak i poszczególnymi parkami narodowymi. Celem zachowania porównywalności danych badania zawężono do analizy publikowanych w rocznikach Ochrona Środowiska 1996–2016 liczby osób zwiedzających muzea lub/i ośrodki edukacyjne. W związku z różnymi nazwami używanymi w poszczególnych parkach narodowych, np. muzeum, ośrodek edukacyjno-muzealny, centrum edukacji, sale edukacyjne itp., w monografii przyjęto jeden termin „miejsca edukacyjne”. Warto podkreślić, że w parkach narodowych nieposiadających nieruchomości wykorzystywanej do celów edukacyjnych (np. w Gorczańskim Parku Narodowym) jako liczbę osób zwiedzających wskazywano liczbę zwiedzających wystawy i czasowe ekspozycje. Nie zaburzyło to jednak wnioskowania, gdyż na potrzeby niniejszej monografii istotny jest fakt dyfuzji informacji i wzbogacenie oferty turystycznej a nie nazwa nieruchomości (lub jej części) służąca temu celowi. Naturalnie liczba zwiedzających ww. miejsca nie jest tożsama z liczbą osób objętych wszystkimi działaniami edukacyjnymi, jakie są prowadzone w parkach narodowych. Nie sposób obliczyć np., ile osób skorzystało z licznych wydawnictw (książki, foldery itp.) parków narodowych.
3. **Ograniczenia badań w zakresie finansowych aspektów edukacji przyrodniczej oraz udostępniania turystycznego parków narodowych.** Z uwagi na brak jednolitej polityki rachunkowości w parkach narodowych ograniczono się do 2016 r. (w chwili prowadzenia prac badawczych był to ostatni zamknięty okres obrachunkowy nieprzekazany do archiwum). Zebranie porównywalnych danych wymagało konsultacji z głównymi księgowymi wszystkich parków narodowych. Brak dążenia Ministerstwa Środowiska do wypracowania wspólnej dla wszystkich 23 jednostek polityki rachunkowości skutkuje m.in.: różnicami w sposobie zarachowywania odpisów amortyzacyjnych, co w znaczący sposób wpływa na wysokość kosztów. Dodać należy, że długookresowe badania wyklucza występujący w przeszłości brak powszechności ewidencji kosztów według miejsc powstawania (zespół 5). Sytuacja ta dotyczyła okresu funkcjonowania parków narodowych w formie jednostek bu-

dżetowych. Aktualnie wszystkie parki narodowe dokonują ewidencji kosztów w zespołach 4 (koszty według rodzaju) oraz 5. Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że parki narodowe nie mają obowiązku prowadzenia jednolitej polityki rachunkowości, ani nie miały w przeszłości ustawowego obowiązku ewidencji kosztów według miejsc powstawania. Nie można zatem oceniać ww. w kategoriach błędu merytorycznego. Jest to tylko – albo aż – poważna przeszkoda w prowadzeniu badań nad funkcjonowaniem parków narodowych.

4. **Problemy w zakresie danych** zgromadzonych w Banku Danych Lokalnych GUS, niezbędnych do obliczeń wskaźników charakteryzujących funkcję turystyczną.

GUS dysponuje największą w Polsce bazą danych statystycznych o sytuacji społeczno-gospodarczej, demograficznej oraz stanie środowiska [Suchecki i Lewandowska-Gwarda 2010]. W odniesieniu do funkcji turystycznej dane GUS umożliwiają zastosowanie metody hotelowej polegającej na pełnej rejestracji osób wykorzystujących bazę noclegową. Gestorzy obiektów noclegowych – zgodnie z obowiązującym prawem – przekazują dane na podstawie sprawozdania KT-1. W literaturze przedmiotu toczy się wprawdzie dyskusja nad rzetelnością wykonywania przez nich ww. obowiązku oraz nad uykającymi ewidencji obiektami, ale mimo to dane GUS uważa się za podstawową informację o wykorzystaniu turystycznym Polski [Wyrykowski 2010]. Nie zmienia to faktu, że pierwszą napotkaną niedogodnością był brak danych dotyczących liczby udzielonych noclegów w 2015 r. (GUS zaprzestał podawania przedmiotowych danych wraz z końcem 2014 r.). Zmusiło to do decyzji o przyjęciu wartości za 2015 rok na poziomie średniej arytmetycznej z trzech poprzedzających lat (2012, 2013, 2014) przy obliczaniu wskaźnika Charvata za ostatni rok poddany badaniu.

Drugą niedogodnością było nieujmowanie w danych GUS pełnej bazy noclegowej występującej w gminach. Chcąc uzupełnić dane, podjęto próbę ustalenia liczby gospodarstw agroturystycznych zlokalizowanych w badanych gminach oraz oferowanych przez nie miejsc noclegowych. Gospodarstwa agroturystyczne bardzo często nie składają sprawozdania o wykorzystaniu turystycznego obiektu noclegowego (KT-1). Zgodnie z art. 38 ust. 3 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych [Dz.U. z 2016 r. poz. 187 z późn. zm.] istnieje obowiązek prowadzenia ewidencji obiektów świadczących usługi hotelarskie – w związku z tym zwrócono się do gmin o informacje dotyczące przedmiotowych obiektów. Część gmin nie odpowiedziała na wystosowaną prośbę o udzielenie informacji. Gminy, które odpowiedziały wielokrotnie, zastrzegały możliwość występowania niezgodności pomiędzy ewidencją a rzeczywistością. Urzędnicy gminni zwracali uwagę na budzące wątpliwości wyrejestrowania gospodarstw agroturystycznych z ewidencji obiektów świadczących usługi hotelarskie po skończeniu okresu trwałości projektu, na podstawie którego gospodarstwo rozpoczęło świadczenie przedmiotowych usług. Trudno uwierzyć, że we wszystkich przypadkach wykreślenie z ewidencji jest równoznaczne z zaprzestaniem świadczenia usług – tym bardziej że dane teleadresowe gospodarstw nadal są dostępne w Internecie. Cenne jest to, że gminy zauważają problem – przykładowo gmina Sokoły w przyjętej Strategii Rozwoju Turystyki wprost wskazuje na brak możliwości pełnego roz-

poznania bazy noclegowej⁶. Podsumowując: wątpliwości zgłaszane przez gminy uznano za zasadne, a działania – choć czasochłonne – nie zakończyły się sukcesem. Powyższe skłania ku uzasadnionemu podejrzeniu, że skala działalności gospodarstw agroturystycznych jest słabo rozpoznana, a możliwości kontroli ich funkcjonowania są – z uwagi na chociażby rozproszenie terytorialne – bardzo ograniczone. Trzeba podkreślić, że problem w pozyskaniu przedmiotowych danych jest opisywany w literaturze przedmiotu. Warto zwrócić uwagę na ustalenia dotyczące gmin powiązanych z Babiogórskim Parkiem Narodowym – ukazują one zdecydowaną przewagę w bazie noclegowej obiektów funkcjonujących na bazie zasobów mieszkaniowych ludności miejscowej, tj. pokoi gościnnych i kwater agroturystycznych [Mika i in. 2015]. Szmytkie wskazuje, że chcąc rozpoznać większą bazę noclegową powiatu kłodzkiego, uzupełniał dane GUS informacjami zawartymi na stronach internetowych gmin, stronie internetowej Instytutu Turystyki oraz Dolnośląskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego we Wrocławiu, a następnie weryfikował je w trakcie badań terenowych. Wynika z tego, że żadna z ww. jednostek – w tym gminy – nie dysponują wiarygodną informacją. Terenowa weryfikacja danych dla zbioru 14 gmin zajęła wspomnianemu autorowi siedem miesięcy [Szmytkie 2015]. Przyjmując średni czas weryfikacji danych na poziomie tempa prac Szmytkiego, weryfikacja danych dla 117 gmin powiązanych z parkami narodowymi zajęłaby pięć lat, a i tak nie byłoby możliwości uzyskania danych dla okresu badanego, tj. 1995–2015, a jedynie danych wg stanu na dzień badania. Zdecydowanie przemawiało to za wykorzystaniem danych GUS.

5. **Trudności powodowane zróżnicowanymi dokumentami strategicznymi** badanych gmin. W efekcie, pozyskanie informacji o roli turystyki w rozwoju gminy wykonano przy przyjęciu założenia, iż podstawowym gminnym dokumentem strategicznym jest strategia rozwoju gminy, a w przypadku jej braku – plan rozwoju lokalnego. Skupiono się na zapisach ujętych w stanowiącej opis pożądanego stanu rzeczywistości lokalnej wizji gminy. Jeśli gmina nie określiła wizji, analizie poddano misję. W przypadku braku ww. prześledzono zapisy zawarte w analizie SWOT oraz treść zadań strategicznych.
6. **Trudności we wskazaniu wydatków gminy w dziale 630 Turystyka.** Z uwagi na ograniczoną dostępność danych statystycznych badanie w opisywanym zakresie ograniczono do okresu 2009–2016. Celem uzyskania wartości porównywalnych przeliczono wydatki według indeksu cen publikowanego przez GUS (przyjmując za rok bazowy rok 2009), a następnie przeliczono uzyskaną kwotę *per capita*.
7. **Problemy w zakresie danych** zgromadzonych w Banku Danych Lokalnych GUS, niezbędnych **do obliczeń wskaźników charakteryzujących funkcję ochrony przyrody.** Z uwagi na brak danych dotyczących powierzchni obszarów chronionych w 1995 r., wartości za ten rok przyjęto na poziomie 1996 roku. GUS zwraca uwagę, że precyzyjna weryfikacja powierzchni obszarów chronionych w stosunku do powierzchni gmin często nie jest możliwa. Udział procentowy powierzchni chronionej może w niektórych przypadkach wynosić powyżej 100% powierzchni gmi-

⁶ Uchwała NR XXI/155/2013 Rady Gminy Sokoły z dnia 25 czerwca 2013 r. w sprawie przyjęcia Strategii rozwoju turystyki Gminy Sokoły na lata 2013–2020, Załącznik s. 43.

ny. Niestety, jednostki które przekazują dane na temat powierzchni obszarów objętych ochroną prawną, nie zawsze mają możliwości dostosowania ich do zmian administracyjnych. Z tego powodu zdecydowano się pominąć wskaźnik udziału powierzchni chronionej ogółem. Warto nadmienić, że w toku badań dokonano korekty danych dotyczących gminy Izabelin (Kampinoski Park Narodowy) oraz gminy Zawoja (Babiogórski Park Narodowy). W przypadku gminy Izabelin dla okresu 1995–2000 udział powierzchni parku narodowego w powierzchni gminy przyjęto na poziomie wartości za 2001 rok. Przesłanką do przedmiotowej decyzji było to, że obliczony na podstawie danych GUS udział parku narodowego w powierzchni gminy wynosił we wspomnianym okresie 114,95%. W przypadku gminy Zawoja dane za rok 2004 przyjęto na poziomie danych za rok poprzedzający. Prawdopodobnie nastąpiło zaburzenie w procesie zbierania danych statystycznych – GUS wykazał brak powierzchni parku narodowego w gminie. Tymczasem powierzchnia Babiogórskiego Parku Narodowego nie uległa w 2004 r. żadnym zmianom, stąd powielona została wartość za rok poprzedni.

Wyjaśnienia wymagają także przyjęte zasady wnioskowania oraz prezentacji wyników badań:

1. Interpretację udziału parku narodowego w powierzchni gminy wykonano według wskazań zawartych w tabeli 2. W literaturze przedmiotu podawane są różnorodne możliwości ustalenia liczby klas i wielkości interwałów [Sobczyk 2010]. Przyjmując, że interwały powinny być jednakowe, a logicznym jest, że ponad 50% udział parku w terenie gminy oznacza jego dominującą pozycję, określono rozpiętość przedziałów, a udział powierzchni parku w powierzchni gminy poniżej 1% uznano za symboliczny.

Tabela 2. Interpretacja udziału parku narodowego w powierzchni gminy

Udział parku w powierzchni gminy (w procentach)	Interpretacja udziału parku w powierzchni gminy
<1	symboliczny
<1–10)	niewielki
<10–20)	umiarkowany
<20–30)	znaczący
<30–40)	duży
<40–50)	bardzo duży
≥50	dominujący

Źródło: opracowanie własne

2. Wyniki pierwszego etapu badań poziomu rozwoju funkcji turystycznej przedstawiono w sposób syntetyczny w ujęciu tabelarycznym – wskazano minimalne i maksymalne wartości wskaźników w danej gminie. Interpretację wskaźnika Barretje'a i Deferta wykonano wg zaleceń Szromka na podstawie badań Boyer (tab. 3). Z uwagi na specyfikę gmin powiązanych z parkami narodowymi uznano ten sposób za bardziej właściwy, niż wykorzystywaną m.in. przez Bąk skalę, w której za gminy o dobrze rozwiniętych funkcjach turystycznych uznaje się osiągające wartość opisywanego wskaźnika powyżej 100 [Bąk 2011].

Tabela 3. Interpretacja wskaźnika Baretje'a i Deferta w skali M. Boyer⁷

Wartość wskaźnika W_{BD}	Klasa gminy ¹	Interpretacja
<4	VI	Aktywność turystyczna praktycznie nie istnieje
4–10	V	Mały ruch turystyczny lub funkcja turystyczna „zanurzona” wśród innych funkcji miasta
10–40	IV	Gmina z istotną, ale niedominującą funkcją turystyczną
40–100	III	Gmina z dominującą funkcją turystyczną
100–500	II	Duży ośrodek turystyczny
≥500	I	Nowoczesny i bardzo dobrze rozwinięty ośrodek turystyczny

Źródło: Szromek A., 2012. Przegląd wskaźników funkcji turystycznej i ich zastosowanie w ocenie rozwoju turystycznego obszaru na przykładzie gmin województwa śląskiego [w:] Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Organizacja i Zarządzanie nr 61, Wyd. Politechnika Śląska, Gliwice, s. 299.

3. Z uwagi na potwierdzoną wieloletnim uznaniem licznych autorów [Warszyńska i Jackowski 1978, Wyrzykowski 2010, Kurek, Mika 2007, Matczak 1992] istotność wskaźnika Baretje'a i Deferta, jego wartości za lata 1995–2015 przedstawiono na wykresie.
4. Analizę wartości wskaźnika gęstości bazy noclegowej wykonano wg wskazań Warszzyńskiej, a zatem do grupy gmin dobrze rozwiniętych pod względem turystycznym zaliczono te, w których wskaźnik gęstości był większy lub równy 50 [Warszyńska 1985].
5. W związku z tym, że w literaturze przedmiotu brakuje określenia wartości progowej dla wskaźnika Charvata, po przekroczeniu której badany obszar uznawany jest za dobrze rozwinięty pod względem funkcji turystycznej [por. Szromek 2012, Lijewski i in. 2008, Wyrzykowski 2010], zaniechano bezpośredniej interpretacji wskaźnika a jego wartości włączono do syntetycznej miary rozwoju funkcji turystycznej (SMR_{tur}).
6. Jak już wspomniano, przy prezentacji wyników trzeciej części badań założono, że szczególna uwaga zostanie skierowana na wybrane lata, tj. 1995, 2000, 2005, 2010, 2015 (uznano, że pozwoli to na czytelną prezentację wyników).

Przedstawiona koncepcja badawcza ma na celu zrealizowanie założonych na wstępie celów oraz umożliwienie weryfikacji hipotez badawczych. Szczegółowy opis sekwencji czynności powinien – w założeniu – pozwolić na ewentualną kontynuację badań dla przyszłych okresów.

⁷ Klasa gminy została dodana przez autorkę niniejszej publikacji.

4.

Studia nad rozwojem funkcji turystycznej w przestrzeni gmin i parku narodowego

Parki narodowe to bardzo zróżnicowane – nie tylko w kontekście przyrodniczym – jednostki. Różnią się także powierzchnią, kategorią gruntów, formami własności itp. W aspekcie powierzchni wyróżniają się największy Biebrzański PN (59 tys. ha) oraz najmniejszy Ojcowski PN (2 tys. ha). Analiza kategorii gruntów wskazuje, że w zakresie powierzchni gruntów leśnych dominuje Kampinoski PN (27 tys. ha) – dla porównania, w najmniej zasobnym pod tym względem PN Ujście Warty grunty leśne liczą zaledwie 82 ha. Największa powierzchnia gruntów rolnych występuje w Biebrzańskim PN (15 tys. ha), a najmniej jest ich w granicach Białowieskiego PN (15 ha). W wody obfituje Słowiński PN (10 tys. ha bez wód przybrzeżnych Morza Bałtyckiego, a najuboższy pod tym względem jest PN Gór Stołowych (3 ha). Parki różnią się także pod względem znajdujących się w granicach obszaru chronionego powierzchni gruntów będących własnością prywatną – najwięcej gruntów prywatnych występuje w Biebrzańskim PN (26 tys. ha). W Białowieskim PN, Bieszczadzkim PN, PN Bory Tucholskie, Karkonoskim PN oraz Wolińskim PN grunty prywatne nie przekraczają 2 ha (lub nie ma ich wcale) [Ochrona Środowiska 2017]. Dążąc do podziału tak zróżnicowanych jednostek, zastosowano kryterium stanowiące kompilację typu krajobrazu oraz wiodących ekosystemów podległych ochronie. Na tej podstawie wydzielono trzy grupy: nizinne, wyżynne oraz górskie parki narodowe. W grupie parków nizinnych wydzielono ponadto parki nadmorskie, pojezierne, leśne oraz rzeczne. Dodatkowa klasyfikacja parków nizinnych była podyktowana znacznym zróżnicowaniem wiodących ekosystemów podległych ochronie w tej grupie parków narodowych.

4.1. Nizinne parki narodowe

Do grupy nizinnych parków narodowych zalicza się 12 parków narodowych. Jak już wspomniano, w tej grupie zastosowano uszczegółowienie podziału. Oprócz typu krajobrazu zastosowano kryterium dominującego ekosystemu – pozwoliło to wyróżnić parki nadmorskie, pojezierne, leśne oraz rzeczne.

Do grupy **nizinych nadmorskich parków narodowych** zaliczają się

- Słowiński PN,
- Woliński PN.

Do grupy **nizinych pojeziernych parków narodowych** zaliczają się

- PN Bory Tucholskie,
- Drawieński PN,
- Poleski PN,
- Wigierski PN,
- Wielkopolski PN.

Do grupy **nizinych leśnych parków narodowych** zaliczają się

- Białowiecki PN,
- Kampinoski PN.

Do grupy **nizinych rzecznych parków narodowych** zaliczają się

- Biebrzański PN,
- Narwiański PN,
- PN Ujście Warty.

Rys. 1. Lokalizacja nizinych nadmorskich parków narodowych

Źródło: opracowanie własne

Rys. 2. Lokalizacja nizinych pojeziernych parków narodowych

Źródło: opracowanie własne

Rys. 3. Lokalizacja nizinych leśnych parków narodowych

Źródło: opracowanie własne

Rys. 4. Lokalizacja nizinych rzecznych parków narodowych

Źródło: opracowanie własne

Słowiński Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie pomorskim (rys. 1) Słowiński Park Narodowy (Słowiński PN) został utworzony z dniem 1 stycznia 1967 r. na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 września 1966 r. [Dz.U. 1966 nr 42 poz. 254]. Pierwotnie powierzchnię Parku określono na około 18 069 ha. W 2004 roku znacznie poszerzono granice obszaru chronionego – wskazano, że teren Parku zajmuje 32 744,03 ha (21 572,89 ha położone w województwie pomorskim wraz z 11 171,14 ha wód przybrzeżnych Morza Bałtyckiego) oraz ustanowiono otulinę o powierzchni 30 220 ha⁸. Aktualne dane GUS są zgodne ze wskazanymi w Rozporządzeniu z 2004 roku.

Główną wartością przyrodniczą Parku jest płaskie, wydmowe wybrzeże z towarzyszącymi mu jeziorami przymorskimi, bagnami, torfowiskami i nadmorskimi ekosystemami leśnymi. Unikatem na skalę europejską są potężne ruchome wydmy – na Mierzei Łebskiej przemieszczają się z prędkością 2–9,5 m/rok [Piotrowska 1994]. W krajobrazie Słowińskiego PN dominują ekosystemy wód śródlądowych oraz Morza Bałtyckiego, a ekosystemy leśne i nieleśne zajmują około 34% powierzchni Parku. Cenne są walory kulturowe obszaru – w rejonie Parku osadnictwo rozwijało się szczególnie intensywnie w średniowieczu. Do dziś przetrwały m.in. elementy grodziska na wzgórzu Rowokół. Z uwagi na występowanie surowców (gliny, piaski, torfy, głązy narzutowe) opisywany teren był istotny dla przemysłu – wyróżnia się powstała w 1872 r. huta szkła [Szalewska 2003, s. 166]. Wartościowe jest także budownictwo ludowe sprzed 150–200 lat podnoszące atrakcyjność agroturystyki (wart zobaczenia jest skansen w Klukach). Na Mierzei Łebskiej zlokalizowane są również pamiątki militarne z okresu II wojny światowej [Folorek i Sobocka 2008]. Należy podkreślić, że wartości kulturowe obszaru są elementem promocji lokalnej marki turystycznej⁹.

Na terenie Parku występuje różnorodność przyrody ożywionej. Do przedstawicieli fauny zaliczają się m.in.: jeleń, sarna, dzik, wilk, bóbr, wydra, borsuk, lis [Ochrona Środowiska 2016]. Zdecydowanie wyróżnia się awifauna – stwierdzono 262 gatunków, co stanowi 60% awifauny Polski. Aktualna lista ptaków lęgowych liczy 152 gatunki – przeważają wprawdzie ptaki wodne i błotne, ale nie można zapominać o drapieżnych, np. bielik, orzeł przedni [Antczak 2008].

Oferta edukacji przyrodniczej zawiera m.in.: zajęcia kameralne (m.in. plastyczne) i terenowe, prelekcje, pokazy filmów przyrodniczych oraz konkursy (przyrodnicze, literacko-plastyczne). Z myślą o najmłodszych przygotowano, dostępne on-line, gry, kolorowanki i puzzle¹⁰. Zajęcia terenowe mają dwudzielny charakter – niejako wbrew nazwie rozpo-

⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 2 marca 2004 r. w sprawie Słowińskiego Parku Narodowego (Dz.U. 2004 nr 43 poz. 390).

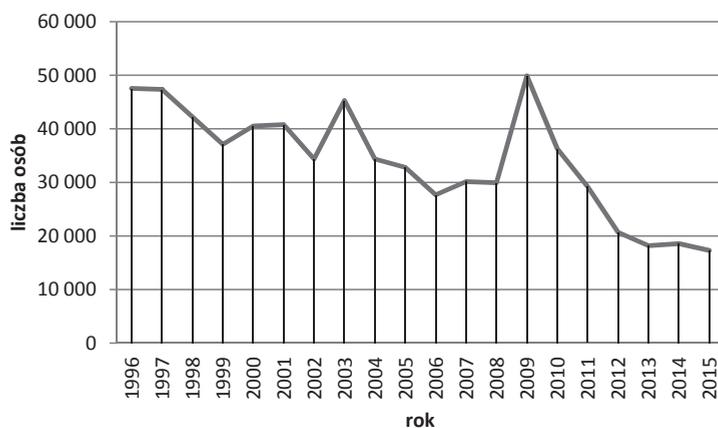
⁹ http://pomorskie.travel/Odkrywaj-Regiony-Kaszuby-Ziemia_Slupska/729/Kraina_w_Krate

¹⁰ <http://slowinskipn.pl/pl/gra-puzzle.html> [dostęp 2017-08-05]

czynają się lekcjami prowadzonymi w salach Muzeum Przyrodniczego (w Smołdzinie lub w filiach), po czym są kontynuowane na jednej z siedmiu ścieżek. Park przygotował cztery ścieżki przyrodnicze (Rąbka, Rowokół, Rowy, Żarnowska); ścieżkę przyrodniczo-kulturową „Światło Latarni”; ścieżkę ornitologiczno-ekologiczną „Gardnieńskie Łęgi” oraz ścieżkę ekologiczno-kulturową „Klucky Las”. Do celów edukacyjnych Park wykorzystuje głównie wspomniane Muzeum Przyrodnicze w Smołdzinie wraz z filiami w Rąbce i Rowach. Rolę uzupełniającą, podejmującą tematykę etnograficzną i kulturowo-historyczną, pełni Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach oraz Muzeum Wyrzutni Rakiet w Rąbce (pozostałości hitlerowskiego poligonu doświadczalnego). Ekspozycja w Smołdzinie prezentuje ekosystemy Parku – zawiera m.in. tradycyjne gabloty z preparowanymi zwierzętami – oraz ekspozycje archeologiczne podkreślające długowieczne tradycje osadnictwa na opisywanym terenie. W filiach zaprezentowano tematykę wyłącznie przyrodniczą. Z powyższego wynika, że działalność dydaktyczna Parku znacznie wykracza poza edukację przyrodniczą.

Park stara się uczyć turystów samodzielności w poznawaniu przyrody – w tym celu na obszarze całego Parku utworzono 12 punktów edukacyjnych wyposażonych w tablice edukacyjne i wiaty dydaktyczne oraz przygotowano trzy scenariusze questów. Z myślą o lokalnej społeczności Park organizuje warsztaty edukacyjne dla dorosłych, cykliczne zajęcia dla szkół z okolicznych gmin, zajęcia edukacyjne w terminie wakacji letnich i ferii zimowych oraz imprezy masowe, np. Rodzinny Piknik Ekologiczny.

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Słowińskiego PN odwiedziło 680 226 osób. Wskazana liczba stanowiła 3,98% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Słowińskiemu PN szóstą lokatę w rankingu (tab. 120). Maksimum popularności przypało na 2009 r. (49 904 osób). Najmniejsza liczba zwiedzających (27 682 osoby) została odnotowana w 2006 roku (wykres 1).

Wykres 1. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Słowińskiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016¹¹

¹¹ W publikacji GUS podano, iż w 1998 r. liczba osób zwiedzających muzea wynosiła 400 322 osób. Konsultacja ze Słowińskim PN wskazuje, że prawdopodobnie nastąpiła pomyłka – liczba ta nie jest liczbą zwiedzających muzea, a liczbą wszystkich turystów w Parku. Wobec powyższego skorygowano dane za 1998 r. do wartości średniej arytmetycznej z roku 1997 i 1999 r.

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 16 132 osoby – zapewniło to Słowińskiemu PN 14. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Przychody związane z edukacją przyrodniczą w 2016 r. były niemal trzykrotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 4). Koszty edukacji Słowińskiego PN stanowiły 9,61% (3. pozycja) poniesionych, a przychody 24,33% (1. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 4. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Słowińskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	1 920 837,94
Całkowite przychody z edukacji	683 096,89
Strata	- 1 237 741,05

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Słowińskiego PN

Na terenie Słowińskiego Parku Narodowego możliwe są turystyki: piesza, rowerowa oraz wodna. Wśród sportów wodnych dopuszczalne są: kitesurfing oraz sporty wykorzystujące sprzęt pływający bez napędu spalinowego – łódki, kajaki, jachty. Spływy kajakowe organizowane są po rzekach Łupawa i Łeba. W celu udostępniania turystycznego wytyczono 159,7 km szlaków turystycznych, przygotowano 37 schronów przeciwdeszczowych, siedem pomostów widokowych (Jezioro Gardno, Jezioro Dołgie Duże, Jezioro Dołgie Małe oraz cztery pomosty nad Jeziorem Łebsko), dwie platformy widokowe (Czołpino, ścieżka turystyczna w obwodzie Rąbka), sześć wież widokowych (dwie przy Jeziorze Gardno, trzy przy Jeziorze Łebsko oraz na wzgórzu Rowokół) oraz dwie kładki drewniane umożliwiające bezinwazyjne poruszanie się po obszarze leśnym. Park posiada pokoje gościnne w następujących miejscowościach: Rowy (2 miejsca), w Rąbka (26 miejsc), Smołdzino (4 miejsca).

Sprzedż biletów prowadzona jest w Dyrekcji Parku, Muzeum w Smołdzinie; Punktach Informacyjno-Dydaktycznych w Rowach, Rąbce, Czołpinie; na terenie Parkingu Dołgie Wielkie oraz w obiektach edukacyjnych (aktualnie w Latarni Morskiej). Koncentracja ruchu turystycznego występuje na terenie Obwodu Ochronnego Rąbka (od strony Łeby) – rocznie miejsce to odwiedza około 300 tys. turystów.

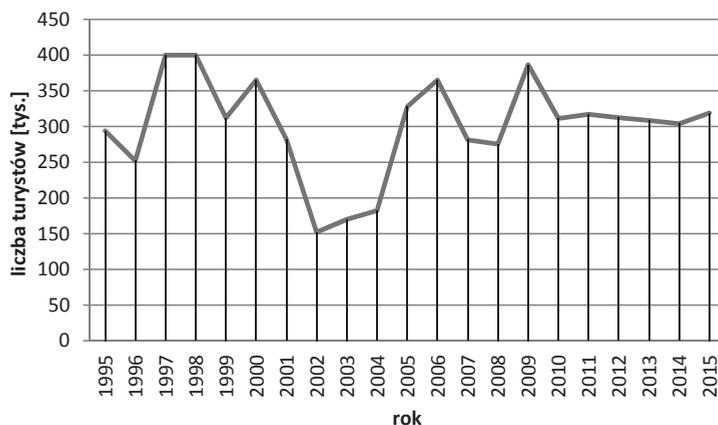
W latach 1995–2015 Słowiński PN odwiedziło 6317,5 tys. osób, co stanowiło 2,86% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 13. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). Najmniejszy ruch turystyczny odnotowano w roku 2002 (152 tys. turystów). Największa liczba turystów 400 tys. odwiedziła Park w latach 1997–1998 (wykres 2).

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 323 400 osób, co pozwala sklasyfikować Park na 10. pozycję w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124).

Należy jednak wspomnieć o wybitnie sezonowym charakterze ruchu turystycznego – średniorocznie Park zajmował powyżej wskazane lokaty, ale w sezonie wakacyjnym należał (i należy) do ścisłej czołówki najbardziej obleganych parków narodowych.

Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody niemal czterokrotnie większe od kosztów (tab. 5). Słowiński PN jest zatem jednym z dziesięciu parków, które uzyskały zysk w związku z omawianym rodzajem działalności. Koszty udostępniania Słowińskiego PN

wińskiego PN stanowiły 5,71% (7. pozycja) poniesionych a przychody 9,99% (3. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

Wykres 2. Liczba turystów w Słowińskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

Tabela 5. Finansowe ujęcie udostępniania Słowińskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	1 131 633,18
Całkowite przychody z udostępniania	4 191 057,98
Zysk	3 059 424,80

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Słowińskiego PN

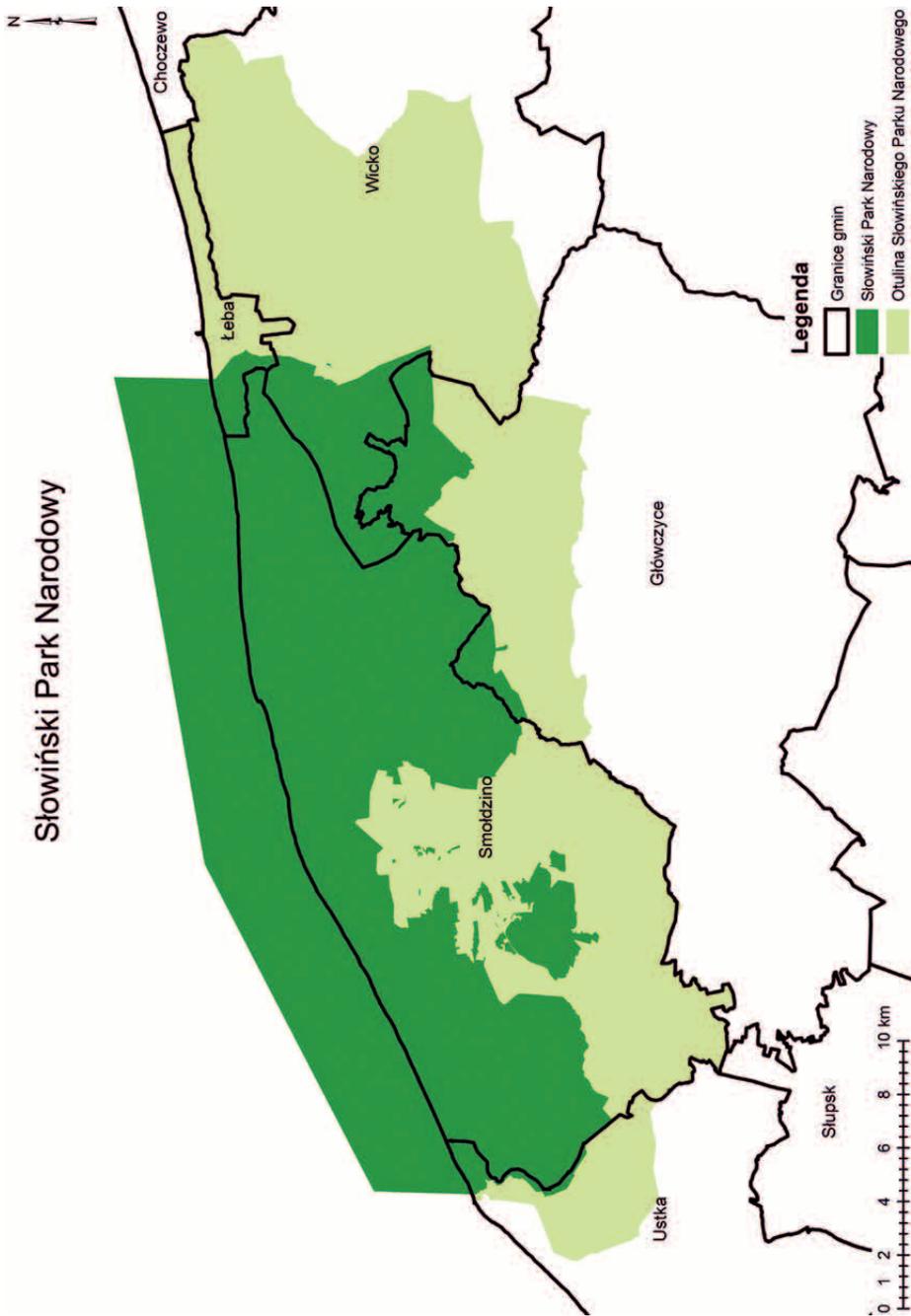
Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Słowiński Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z pięcioma gminami: Główny, Smołdzino, Ustka, Łeba, Wicko (rys. 5).

Spośród wymienionych gmin jedynie gmina Łeba ma status gminy miejskiej – pozostałe są gminami wiejskimi.

Dominujący, stanowiący 78,03% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Smołdzino. Udziały gminy Wicko i gminy Główny w powierzchni opisywanego obszaru chronionego to odpowiednio 11,05 oraz 7,91%. Gminy Ustka i Łeba mają niewielki (poniżej 5%) udział w powierzchni Słowińskiego PN. Udział Słowińskiego PN jest dominujący w powierzchni gminy Smołdzino. W gminie Łeba Park ma duży udział, w gminie Wicko znaczny, a w pozostałych dwóch gminach, tj. Ustka i Główny udział niewielki (tab. 6). Badane gminy istotnie różnią się od siebie pod względem stopnia realizacji funkcji turystycznej. Niekwestionowanym liderem jest gmina Łeba, a na pozycji drugiej plasuje się gmina Ustka. Pozostałe powiązane ze Słowińskim PN gminy osiągają znikome w porównaniu z liderem wartości wskaźników. Gmina Łeba odnotowała w trakcie okresu 1995–2015 zmiany poziomu wartości badanych miar, ale nigdy nie została zachwiana jej pozycja. W przypadku pozostałych gmin poziom wartości miar można uznać – na tym tle – za stabilny (tab. 7).

Słowiński Park Narodowy

Rys. 5. Słowiński PN na tle podziału administracyjnego
Źródło: Słowiński Park Narodowy

Należy podkreślić, że maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Łeba w 1999 r. (960,40) stanowi niemal dziewiętnastokrotność wartości zalecanej przez Warszzyńską [1985] dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej.

Tabela 6. Powierzchnia Słowińskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział Parku w terenie gminy w %
Gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj	słupski			
Główczyce	wiejska				
Smółdzino	wiejska		26 029	16 833,26	64,67
Ustka	wiejska		21 746	288,76	1,33
Łeba	miejska	łęborski			
Wicko	wiejska				
			21 529	2 382,79	11,07

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Tabela 7. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych ze Słowińskim PN w latach 1995–2015

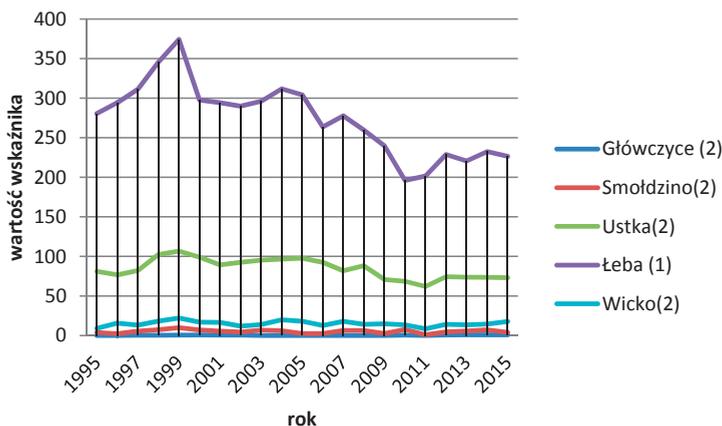
Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Główczyce (2)	0,00	30,34	0,00	0,83	0,00	0,24
Smółdzino (2)	12,78	300,42	0,95	9,88	0,13	1,37
Ustka (2)	3 558,82	5 486,89	61,94	106,70	22,98	34,91
Łeba (1)	11 285,85	19 461,55	196,04	374,28	511,13	960,40
Wicko (2)	298,77	1 221,11	8,40	22,04	2,23	5,48

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta (wykres 3) wskazują, że gmina Łeba przez cały okres badania była dużym ośrodkiem turystycznym. Gmina Ustka dwukrotnie spełniła warunek zaliczenia do dużych ośrodków turystycznych (lata 1998–1999), a w pozostałych latach była gminą z dominującą funkcją turystyczną. Gmina Wicko mały ruch turystyczny odnotowała dwukrotnie (1995 i 2011 r.), a w pozostałych latach funkcja turystyczna była istotna, lecz nie dominująca. W gminie Smółdzino w latach 1996, 2005–2006, 2009, 2011 oraz 2015 aktywność turystyczna nie istniała, w pozostałych 15 badanych latach odnotowano mały ruch turystyczny. W gminie Główczyce aktywność turystyczna nie wystąpiła w całym okresie badania.

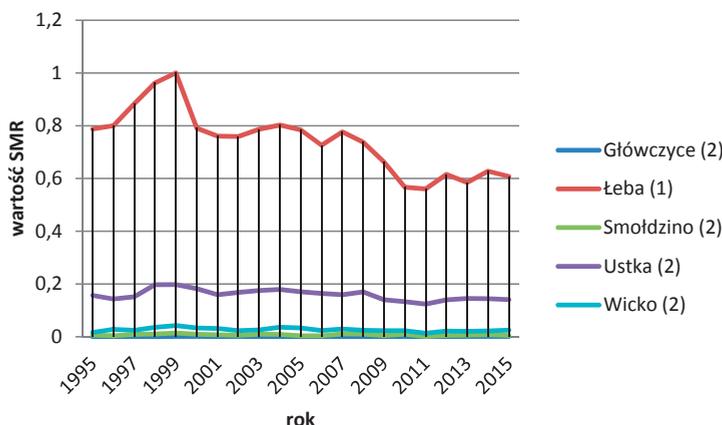
Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) potwierdza dominację gminy Łeba nad pozostałymi gminami powiązаныmi terytorialnie ze Słowińskim PN. Wartości miary wskazują, że maksymalny poziom realizacji funkcji turystycznej w wiodącej gminie wystąpił w 1999 roku. Lider odnotował największe wahania wartości *SMR*. Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje na wzrost poziomu miary w gminie Wicko (o 51,85%), spadek w gminach: Łeba (o 22,84%), Smółdzino (o 16,12%), Ustka (o 10,12%). Gmina Główczyce w początkowym okresie badania odnotowała zerową wartość miary, zatem w tym przypadku należy stwierdzić pojawienie się symptomów prowadzących do rozwoju funkcji turystycznej (wykres 4).

Wykres 3. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie ze Słowińskim PN – dane za lata 1995–2015

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wykres 4. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie ze Słowińskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane ze Słowińskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. W wizji gminy Ustka wskazano, że gmina będzie nowoczesnym kurortem i uzdrowiskiem nadbałtyckim, stwarzającym warunki turystom i kuracjom do całorocznego wypoczynku¹². Gmina Smołdzino przyjęła wizję o brzmieniu: „Gmina Smołdzino to aktywny lokalny ośrodek gospodarczy i turystyczny oraz bezpieczne i ekologiczne miejsce do życia i rozwoju mieszkańców, traktujących gminę

¹² Uchwała Nr XL / 319 / 2009 Rady Miasta Ustka z dnia 26 listopada 2009 r. w sprawie: zatwierdzenia „Strategii Rozwoju Miasta Ustka do 2020 r”, Załącznik s. 90.

jak swój dom”¹³. Gmina Wicko widzi swoją przyszłość jako: „(...)obszar rozwinięty gospodarczo i społecznie, który jest bezpieczny, przyjazny i otwarty dla mieszkańców i turystów”¹⁴. W strategii rozwoju gminy Głównicyce tematykę funkcji turystycznej podjęto na etapie wyznaczania celów strategicznych i operacyjnych. Jako cel operacyjny w celu strategicznym obszaru gospodarka wskazano: „Bogata oferta turystyczna, kulturalna i usługowa nowym obszarem przedsiębiorczości Gminy”¹⁵. Co może zaskakiwać, gmina Łeba nie odwołuje się do funkcji turystycznej w przyjętej wizji i misji. Jednak w treści strategii wyraźnie stwierdzono, że Łeba jest gminą kwalifikującą się do uprawiania turystyki¹⁶. Postrzeganie roli turystyki w rozwoju gminy określa także przyjęta w 2004 r. Strategia Rozwoju Turystyki i Budowy Marki Miasta Łeba. Powyższe wskazuje, że wszystkie gminy powiązane z opisywanym Parkiem łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną.

Trzy gminy (Smółdzino, Ustka i Wicko) stale wykonywały działania generujące znaczące wydatki w dziale 630 Turystyka. Gmina Wicko jedynie w roku 2009 nie dokonała wyżej wymienionych wydatków. Zdumiewa brak stałości wydatków w opisywanym dziale w budżecie gminy Łeba. Gmina Głównicyce, przyjmując w 2015 r. strategię rozwoju, określiła turystykę jako nowy obszar przedsiębiorczości i zgodnie z tym stwierdzeniem po raz pierwszy w 2016 podjęła działania generujące wydatki w opisywanym dziale (tab. 8).

Suma opisywanych wydatków jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016, plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Głównicyce (87.), Łeba (47.), Smółdzino (37.), Ustka (20.), Wicko (24.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokatę gmin: Głównicyce (88.) i Ustka (25.), a polepsza gmin: Łeba (36.), Smółdzino (26.) i Wicko (22.).

Tabela 8. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych ze Słowińskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Głównicyce (2)	0	0	0	0	0	0	0	24 773
Łeba (1)	70 000	0	0	220 778	111 637	0	180 241	3 081
Smółdzino (2)	84 361	34 809	30 513	607 534	31 817	10 604	195 033	24 176
Ustka (2)	229 933	155 945	190 667	222 840	741 709	802 556	176 085	261 417
Wicko (2)	0	374 755	52 822	681 825	281 721	503 835	343 623	10 371

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Słowiński Park Narodowy istnieje od 1967 roku. W okresie 1995–2015 Park odwiedziło 6317,5 tys. osób (10. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). W latach

¹³ Uchwała Nr XX/122/2016 Rady Gminy Smółdzino z dnia 21 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Smółdzino na lata 2016–2026”, Załącznik s. 68.

¹⁴ Uchwała Nr VII/46/2015 Rady Gminy Wicko z dnia 30 czerwca 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Wicko na lata 2015–2022, Załącznik s. 13.

¹⁵ Uchwała Nr IX/58/2015 Rady Gminy Głównicyce z dnia 16 lipca 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii rozwoju gminy na lata 2015–2022, Załącznik, s. 72.

¹⁶ Uchwała Nr LV/522/2014 Rady Miejskiej w Łebie z dnia 5 listopada 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Miejskiej Łeba na lata 2014–2025, Załącznik s. 40.

1996–2015 miejsca edukacyjne Słowińskiego PN odwiedziło 680 226 osób (6. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Smołdzino. Liderem wśród gmin powiązanych ze Słowińskim Parkiem Narodowym pod względem stopnia rozwoju funkcji turystycznej jest gmina Łeba – w całym okresie badania był to duży ośrodek turystyczny, spełniający zadane przez Warszzyńską [1985] kryterium gęstości bazy noclegowej dla gmin dobrze rozwiniętych turystycznie.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. Tradycji wydatkowania środków w dziale 630 Turystyka brakuje w gminie Głównicy. Zdumiewa brak stałości ww. wydatków w gminie Łeba.

Woliński Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie zachodniopomorskim (rys. 1) Woliński Park Narodowy (Woliński PN) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 3 marca 1960 r. [Dz.U. 1960 nr 14 poz. 79]. Pierwotnie powierzchnia Parku wynosiła około 4676 ha. W 1996 roku do obszaru chronionego włączono wody przybrzeżne Bałtyku znajdujące się w odległości 1 mili morskiej od linii lądu, a powierzchnię Parku określono na 10 937,40 ha. Jednocześnie wyznaczono otulinę o powierzchni 3368,64 ha¹⁷. Z danych GUS – nieobejmujących wód Bałtyku – wynika, że Park zajmuje 3393,34 ha.

Woliński PN to bardzo atrakcyjne krajobrazowo miejsce – najczęściej kojarzony jest z plażą i porośniętą buczyną wolińską moreną czołową opadającą stromymi klifami do Morza Bałtyckiego. Tymczasem Park to nie tylko wybrzeże Bałtyku, ale i Pojezierze Wolińskie, wybrzeże Zalewu Szczecińskiego oraz archipeląg wysp wstecznej Delt Świny. Atrakcją stanowi także Jezioro Turkusowe powstałe wskutek zatopienia części kamieniołomu kredy [Lewicka 2010b]. Jakkolwiek plaże wolińskie są dostępne dla turystów, tak wszystkie jeziora Parku zostały wyłączone z użytkowania turystycznego. W Wolińskim PN można podziwiać liczne osobliwości i twory przyrody reprezentowane przez okazałe drzewa, głązy narzutowe i głązowiska. Przez Wolin przebiegają główne szlaki przelotu ptaków – szlak wzdłuż wybrzeża Bałtyku oraz szlak lądowy, którego osią jest Odra. W samej tylko Delt Świny stwierdzono 240 gatunków, z czego aż około 160 lęgowych – m.in. bielik, kania ruda, wodniczka [Kasperkowicz 2010]. Wśród pozostałych przedstawicieli fauny wyróżniają się m.in.: jeleń, sarna, dzik, żubr, bóbr, wydra, borsuk, lis [Ochrona Środowiska 2016]. Bogata jest także ichtiofauna Parku – obejmuje gatunki morskie i słodkowodne.

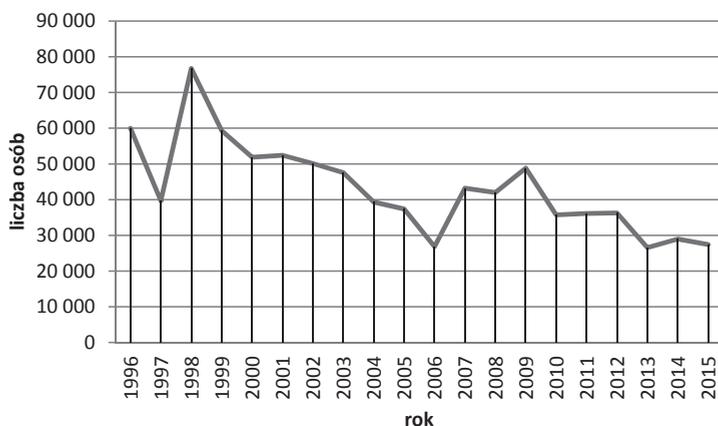
Podobnie jak Słowiński PN, Woliński PN jest także naznaczony historią hitlerowskich poligonów i działań z okresu II wojny światowej. Na terenie Parku spoczywa m.in. zatopiony przez wojska niemieckie statek Karl Finsterwalde [Lewicka 2010a]. Woliński PN posiada liczne walory kulturowe związane z obecną działalnością człowieka, tj. kulturowy połów ryb i kulturowy wypas bydła na wyspach wstecznej Delt Świny.

W celu edukacji przyrodniczej Park wykorzystuje Muzeum Przyrodnicze, terenowe ośrodki edukacji przyrodniczej: „Biała Góra” i „Grodno”, Zagrodę Pokazową Żubrów, Galerię „Stare Muzeum” oraz ścieżki edukacyjne. W dysponującym pięcioma salami wystawienniczymi o powierzchni niemal 1 tys. m² Muzeum Przyrodniczym można zapoznać się z ekspozycjami ukazującymi nie tylko ekosystemy leśne i nieleśne Parku, ale i ekspozycję etnograficzną. Ośrodek „Biała Góra” mieści się w nieruchomościach będących niegdyś mieniem wojskowym. Jest to obiekt o dużej powierzchni, posiadający bogate zaplecze dydaktyczne, dwie sale warsztatowe, salę konferencyjną oraz bazę noclegową (50 miejsc).

¹⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 stycznia 1996 r. w sprawie Wolińskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996 nr 4 poz. 30).

Interesującą przeszłość ma także Kompleks Grodno – niegdyś był tam ośrodek wypoczynkowy Rady Ministrów. Obecnie na potrzeby edukacji przyrodniczej przystosowano jedną z willi – oferuje ona bazę noclegową (28 miejsc). Szczególną rolę w edukacji przyrodniczej pełni utworzona w 1976 r., obejmująca 28 ha Zagroda Pokazowa Żubrów. Wbrew nazwie prezentowane są tam nie tylko żubry, ale także dziki, jelenie, sarny oraz bieliki. Galeria „Stare Muzeum” mieści się w pomieszczeniach dawnego Muzeum Przyrodniczego. Jest miejscem nie tylko edukacji przyrodniczej, ale i edukacji historycznej oraz artystycznej. W Parku są trzy ścieżki edukacyjne – na Żubrowisko, przy plaży oraz nad Zalewem. Czwartą ścieżkę tzw. szlak paproci Park współdzieli z Nadleśnictwem – trasa wykracza poza granice parku narodowego.

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Wolińskiego PN odwiedziło 866,2 tys. osób. Wskazana liczba stanowiła 5,08% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Wolińskiemu PN piątą lokatę w rankingu (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 1998 roku (76,7 tys. osób). Najmniejsza liczba zwiedzających (26,6 tys. osób) została odnotowana w 2013 roku (wykres 5).

Wykres 5. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Wolińskiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 28,1 tys. osób – zapewniło to Wolińskiemu PN 9. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Z przedstawionych danych wynika, że przychody związane z edukacją przyrodniczą były pięciokrotnie niższe w porównaniu z kosztami tej działalności (tab. 9). Koszty edukacji Wolińskiego PN stanowiły 5,27% (9. pozycja) poniesionych, a przychody 7,07% (4. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 9. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Wolińskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	1 052 681,93
Całkowite przychody z edukacji	198 618,17
Strata	-854 063,76

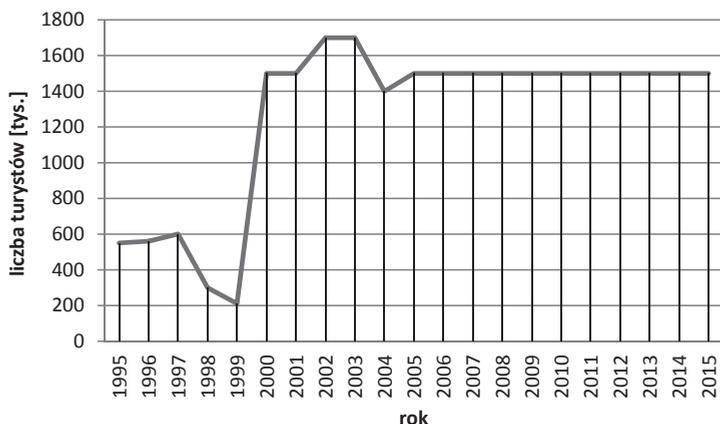
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Wolińskiego PN

Na obszarze Wolińskiego PN można uprawiać turystyki: pieszą, rowerową, narciarstwo biegowe (w okresie zalegania pokrywy śnieżnej na szlakach pieszych) oraz turystykę wodną. Turystyka wodna na całym obszarze Parku jest ograniczona do sprzętu pływającego bez silników motorowych, a obszary z wynurzoną roślinnością w obrębie delty wstecznej Świny są całkowicie wyłączone z ruchu turystycznego. Po uzyskaniu stosownej licencji można wędkować amatorsko na wodach Bałtyku i Zalewu Szczecińskiego. Dozwolony jest także połów ryb z kutra przez rybaków – obowiązują restrykcyjne ograniczenia liczby wydawanych zezwoleń.

W celu udostępniania turystycznego wyznaczono 50,1 km szlaków turystycznych. Dla turystów przygotowano 10 schronów przeciwdeszczowych. Cztery punkty widokowe umożliwiają obserwację krajobrazu – są to Góra Gosań, Kawcza Góra, Piaskowa Góra, Wzgórze Zielonka. Przez teren Parku przebiega linia kolejowa Szczecin–Świnoujście oraz dwie drogi publiczne. Dopelnieniem infrastruktury turystycznej jest bogata baza noclegowa w obiektach edukacyjnych.

Woliński PN nie pobiera opłaty za wstęp na teren chroniony – opłatę należy uiścić jedynie za wstęp do Zagrody Pokazowej Żubrów oraz Muzeum Przyrodniczego. Koncentracja ruchu turystycznego występuje w Zagrodzie Pokazowej Żubrów.

W latach 1995–2015 Woliński Park Narodowy odwiedziło 26 521 tys. osób, co stanowiło 11,99% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął trzecią lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). Największa liczba turystów (1,7 mln rocznie) odwiedziła Park w latach 2002–2003 r., a najmniejszy ruch turystyczny (211 tys. turystów) odnotowano w roku 1999 (wykres 6).

Wykres 6. Liczba turystów w Wolińskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 1,5 mln osób, co pozwala sklasyfikować Park na trzeciej pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody dwukrotnie mniejsze od kosztów (tab. 10). Koszty udostępniania Wolińskiego PN stanowiły 8,64% (3. pozycja) poniesionych, a przychody 2,16% (9. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

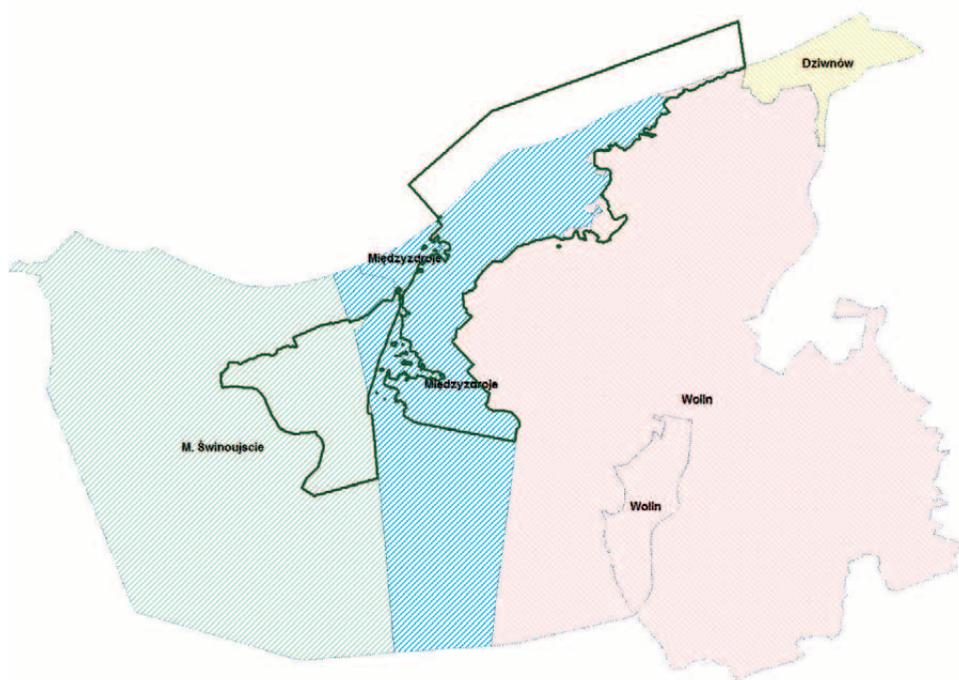
Tabela 10. Finansowe ujęcie udostępniania Wolińskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	1 712 587,52
Przychody z udostępniania	906 217,02
Strata	-806 370,50

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Wolińskiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Woliński Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z trzema gminami: Międzyzdroje, Świnoujście i Wolin. Gminy Międzyzdroje oraz Wolin są gminami miejsko-wiejskimi. Świnoujście jest miastem na prawach powiatu (rys. 6).

Rys. 6. Woliński PN na tle podziału administracyjnego

Źródło: Woliński Park Narodowy

Największy, stanowiący 65,62% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Międzyzdroje. Gmina Świnoujście posiada 30,48% udziału w powierzchni opisywanego obszaru chronionego. Gmina Wolin ma niewielki udział (poniżej 5%) w powierzchni Wolińskiego PN. Udział Wolińskiego PN w powierzchni gminy najsilniej uwidacznia się w gminie Międzyzdroje – jest niemal dominujący. Gmina Świnoujście jest objęta opisywaną formą ochrony w 12,67%. W przypadku gminy Wolin udział Parku w terenie gminy jest symboliczny (tab. 11).

Najwyższe wartości wskaźników funkcji turystycznej osiągała gmina Międzyzdroje. Wartości wskaźnika Chavrata oraz Baretje'a i Deferta dla pozostałych gmin były znacząco

nizsze niż w przypadku lidera. Pod względem gęstości bazy noclegowej gmina Świnoujście w ostatnich latach poddanych badaniu wyraźnie zniwelowała dystans dzielący ją od gminy Międzyzdroje. Należy podkreślić, że gmina Międzyzdroje przez cały okres badania spełniała zadany przez Warszzyńską poziom gęstości bazy noclegowej właściwy gminom o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej. Maksymalna wartość wspomnianego wskaźnika została osiągnięta przez gminę Międzyzdroje w 1997 r. (80,59). Gmina Świnoujście spełniała opisywany warunek czterokrotnie, tj. w latach 1998–1999 oraz 2013, 2015 (tab. 12).

Tabela 11. Powierzchnia Wolińskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział Parku w terenie gminy w %
Gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Międzyzdroje	miejsko-wiejska	kamiński	11 438	5 380,67	47,04
Wolin	miejsko-wiejska		32 746	319,53	0,98
Świnoujście	miejska	miasto na prawach powiatu	19 723	2 499,21	12,67

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Tabela 12. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Wolińskim PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Międzyzdroje (3)	7 024,08	9 857,18	85,31	139,40	50,37	80,59
Wolin (3)	88,37	1 034,59	3,72	22,49	1,42	8,98
Świnoujście (1)	1 474,77	3 524,25	18,73	24,49	39,33	51,90

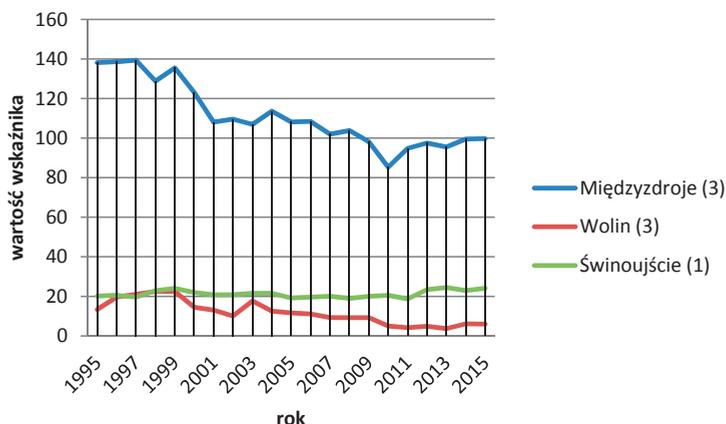
Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

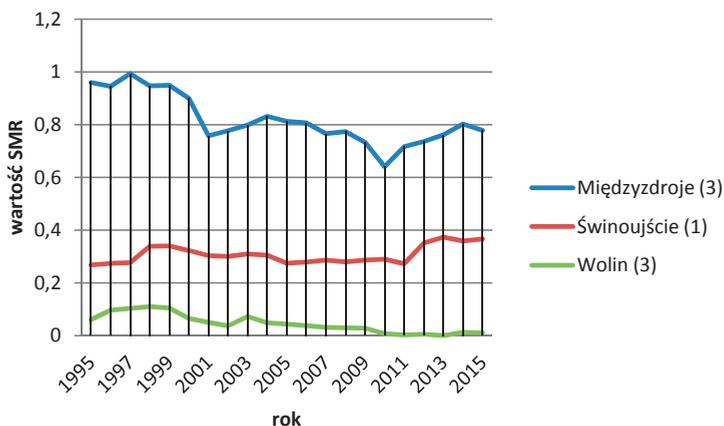
Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta (wykres 7) wskazują, że gmina Międzyzdroje w latach 1995–2008 była zaliczana do kategorii dużych ośrodków turystycznych. W latach 2009–2015 wartość wskaźnika tylko raz (w 2010 r.) spadła poniżej 90 jednostek – interpretacja Boyer wskazuje, iż jest to gmina z dominującą funkcją turystyczną. W pozostałych latach gmina niemal osiągała próg wartości upoważniający do uznania za duży ośrodek turystyczny. Gmina Świnoujście przez cały okres badania była gminą z istotną, ale niedominującą funkcją turystyczną. Warto zaznaczyć, że w Świnoujściu na wyspie Uznam mieści się uzdrowisko. W gminie Wolin funkcja turystyczna była istotna, lecz niedominująca w latach 1995–2006, a w późniejszym okresie opisywany miernik zagospodarowania turystycznego wskazywał na mały ruch turystyczny. Gmina Wolin znacząco odstaje od dwóch pozostałych jednostek – rolnicze tradycje i brak odpowiedniej infrastruktury sprawiają, że funkcja turystyczna jest w opisywanej gminie znacznie słabiej rozwinięta. Władze samorządowe podjęły działania mające na celu wzbogacenie infrastruktury turystycznej gminy – gmina włączyła się w tworzenie regionalnego produktu turystycznego, jakim jest Zachodniopomorski Szlak Żeglarski [Kulczyk-Dynowska 2016b].

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) potwierdza dominację gminy Międzyzdroje nad pozostałymi gminami powiązаныmi terytorialnie z Wolińskim PN.

Wartości miary wskazują, że poziom funkcji turystycznej badanych gmin nie ulegał skokowym zmianom (wykres 8). Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje na spadek wartości *SMR* w gminach: Międzyzdroje (18,93%) i Wolin (82,78%). Wzrost wartości *SMR* wystąpił jedynie w gminie Świnoujście (36,72%). Oznacza to, że dystans dzielący lidera i gminę zajmującą drugą pozycję się zmniejsza.

Wykres 7. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Wolińskim PN w latach 1995–2015
Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (3) – gmina miejsko-wiejska
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wykres 8. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Wolińskim PN – dane za lata 1995–2015

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Wolińskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Gmina Międzyzdroje przyjęła następującą wizję: „W 2025 roku gmina Międzyzdroje należy do najlepiej rozwiniętych turystycznie nadmorskich gmin Po-

morza Zachodniego (...)»¹⁸. Celem strategicznym gminy Świnoujście jest osiągnięcie statusu całorocznego kurortu¹⁹. Gmina Wolin wskazała główny cel strategii w sposób niepozostawiający wątpliwości co do rangi turystyki: „Gmina Wolin jako atrakcyjne miejsce zamieszkania i rozwoju gospodarki lokalnej bazującej na turystyce”²⁰. Ponadto w gminie Wolin uchwalono plan działania dla rozwoju funkcji turystycznej gminy²¹. Można zatem stwierdzić, że wszystkie badane gminy łączą swoją przyszłość z rozwojem funkcji turystycznej.

Warto zauważyć we wszystkich gminach powiązanych z Wolińskim PN istnieje tradycja działań generujących wydatki zaliczane do działu 630 Turystyka (tab. 13). Suma wydatków w dziale 630 w okresie 2009–2016 plasuje gminy na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Międzyzdroje (19.), Świnoujście (2.), Wolin (6.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokaty gmin: Świnoujście (17.), Wolin (11.) i pozostawia bez zmian lokatę gminy Międzyzdroje.

Tabela 13. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Wolińskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Międzyzdroje (3)	492 160	453 880	332 415	290 569	338 930	289 047	311 987	455 009
Świnoujście (1)	885 461	3 605 578	7 990 058	4 770 416	392 081	416 939	310 537	459 943
Wolin (3)	645 893	481 664	775 916	3 303 477	2 092 727	1 382 574	717 682	559 563

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Woliński Park Narodowy istnieje od 1960 roku. W okresie 1995–2015 Park odwiedziło 26 521 tys. osób (3. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). W latach 1996–2015 z oferty miejsc edukacyjnych Wolińskiego PN skorzystało 866,2 tys. osób (5. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Międzyzdroje (47,04% obszaru włączono w granice Parku). Jest to jednocześnie gmina osiągająca najwyższe wartości wskaźników funkcji turystycznej. Gmina Międzyzdroje spełniała warunki zaliczenia do grona dużych ośrodków turystycznych przez 14 z 21 badanych lat, a przez cały okres badania spełniała zadany przez Warszzyńską warunek gęstości bazy noclegowej dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. Co istotne, wszystkie gminy posiadają tradycję wydatkowania środków w dziale 630 Turystyka.

¹⁸ Uchwała Nr XLIX/485/14 Rady Miejskiej w Międzyzdrojach z dnia 20 lutego 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Międzyzdroje na lata 2014–2025, Załącznik s. 21.

¹⁹ Uchwała Nr XLIV/354/2013 Rady Miasta Świnoujście z dnia 24 października 2013 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta Świnoujście na lata 2014–2020, Załącznik s. 10.

²⁰ Uchwała Nr XXVIII/330/16 Rady Miejskiej w Wolinie z dnia 3 listopada 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Wolin na lata 2016–2026, Załącznik s. 55.

²¹ Uchwała Nr XXV/288/16 Rady Miejskiej w Wolinie z dnia 14 września 2016 r. w sprawie „Planu działania dla rozwoju funkcji turystycznych Gminy Wolin”.

Park Narodowy Bory Tucholskie

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie pomorskim (rys. 2) Park Narodowy Bory Tucholskie (PN Bory Tucholskie) został wraz z otuliną utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 14 maja 1996 r. [Dz.U. 1996 nr 64 poz. 305]. Pierwotnie Park obejmował 4789,34 ha, a otulina 10 292,24 ha. W 1999 roku zmieniono granice obu obszarów – wskazano, że powierzchnia Parku obejmuje 4798,23 ha a otulina 12 980,52 ha²². W akcie prawnym popełniono błąd w zakresie powierzchni Parku. Mimo że nie wykonano stosownej korekty, wydane w 2008 r. rozporządzenie zawierające plan ochrony PN Bory Tucholskie wskazywało poprawną (zgodną także z aktualnymi danymi GUS) powierzchnię 4613,04 ha²³.

Największymi wartościami PN Bory Tucholskie są unikatowy w skali Europy sandrowo-pojezierny typ krajobrazu i mało zmienione środowisko przyrodnicze. Należy podkreślić, że w Borach Tucholskich ustanowiono ponad 40 rezerwatów przyrody i 5 parków krajobrazowych [Tobolski 2006]. W granicach Parku znajdują się 24 jeziora, z których siedem połączonych jest Strugą Siedmiu Jezior, co tworzy unikatowe zjawisko hydrologiczne [Woronko i Nowicka 2016]. Już sama nazwa opisywanego Parku wskazuje, że dominującymi typami ekosystemu w Parku są ekosystemy leśne. Bory Tucholskie posiadają w swej strukturze wiele typów siedliskowych lasu, m.in.: bór suchy, bór świeży, bór wilgotny, bór bagienny, las świeży, las wilgotny, ols typowy i jesionowy [Matuszkiewicz i in. 2012]. Wśród przedstawicieli fauny występują m.in.: jeleni, sarna, dzik, wilk, bóbr, wydra, borsuk, lis [Ochrona Środowiska 2016]. Inwentaryzacja przyrodnicza wykazała na obszarze PN Bory Tucholskie bogactwo awifauny – 114 gatunków ptaków (m.in. bielika i bociana czarnego)²⁴. Z punktu widzenia udostępniania turystycznego ta grupa zwierząt zdaje się mieć największe znaczenie – można je z powodzeniem obserwować, wykorzystując punkt widokowy i pomosty nad jeziorami.

W ramach edukacji przyrodniczej Park organizuje warsztaty dla dzieci i młodzieży, warsztaty dla nauczycieli, konkursy wiedzy przyrodniczej oraz zajęcia terenowe, opierając się na ścieżce botanicznej i trzech ścieżkach dydaktycznych. Prócz tego na stronie Parku zawarto specjalną zakładkę z informacjami dla najmłodszych „Obalamy mity”²⁵. Sześć razy do roku organizowane są wykłady o tematyce przyrodniczej „Czwartkowe spotkania z przyrodą”. Auditorium wykładów jest zróżnicowane – studenci Uniwersytetu III wieku, młodzież szkolna, jak i dzieci w wieku przedszkolnym wraz z rodzicami. Raz na kwartał Park oferuje zabawę dla najmłodszych połączoną z edukacją przyrodniczą. W wakacje

²² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 czerwca 1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Parku Narodowego „Bory Tucholskie”, (Dz.U. 1999 nr 53 poz. 555).

²³ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 15 grudnia 2008 r. w sprawie ustanowienia planu ochrony dla Parku Narodowego „Bory Tucholskie” (Dz.U. 230, poz. 1545).

²⁴ <http://www.pnbt.com.pl/ptaki-6> [data dostępu 2017-05-02]

²⁵ http://www.pnbt.com.pl/kacik_dla_dzieci-198 [data dostępu 2017-05-02]

organizowana jest „Letnia Akademia Przyrodnicza” obejmująca cztery wyprawy piesze po terenie Parku. Edukacja przyrodnicza prowadzona jest przy wykorzystaniu następujących nieruchomości: Terenowej Bazy Edukacyjnej w Bachorzu (funkcjonująca od 2005 r.), Centrum Edukacji Przyrodniczej w Chocińskim Młynie (funkcjonujące od 2016 r.) oraz Siedziby Dyrekcji Parku w Charzykowach. W planach na przyszłe lata zawarto budowę Muzeum Przyrodniczego.

PN Bory Tucholskie w latach 1996–2015 nie posiadał ani muzeum, ani ośrodka edukacyjnego – z tej przyczyny niemożliwe jest scharakteryzowanie działalności edukacyjnej Parku poprzez wykorzystanie danych przedstawiających liczbę zwiedzających miejsca edukacyjne [Ochrona Środowiska GUS 1997–2016]. Powyższe nie jest równoznaczne z brakiem w wyżej wymienionym okresie jakiegokolwiek działalności w zakresie edukacji przyrodniczej.

W 2016 roku z oferty nowo powstałego ośrodka dydaktycznego skorzystały 2203 osoby – zapewniło to PN Bory Tucholskie ostatnią 23. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Przychody z edukacji w porównaniu z kosztami powiązаныmi z tą działalnością są znikome (tab. 14). Koszty edukacji PN Bory Tucholskie stanowiły 0,34% (23. pozycja) poniesionych, a przychody 0,11% (20. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 14. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej PN Bory Tucholskie w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	66 950,02
Całkowite przychody z edukacji	2 986,00
Strata	-63 964,02

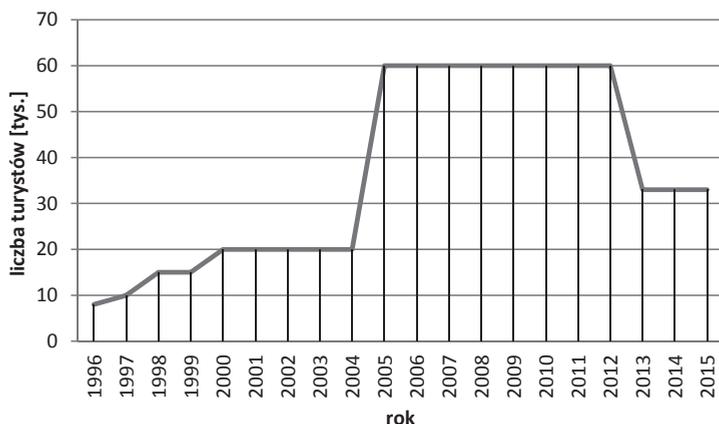
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji PN Bory Tucholskie

Na terenie PN Bory Tucholskie można uprawiać turystyki: pieszą, rowerową (Park prowadzi wypożyczalnię rowerów), narciarstwo biegowe, a na drogach publicznych także jazdę konną. Powodem ograniczeń poruszania się wierzchem jest piaszczysta nawierzchnia wielu szlaków turystycznych. Na podstawie wydawanych przez Park licencji można wędkować na jeziorach: Jezioro Ostrowite, Jezioro Zielone, Jezioro Płęsno (Pilskie), Jezioro Jeleń, Jezioro Skrzyńka. Infrastruktura turystyczna PN Bory Tucholskie nie jest zbyt bogata – brak jest jakichkolwiek obiektów kubaturowych czy choćby schronów przeciwdeszczowych. W granicach PN Bory Tucholskie istnieją dwa zadaszzenia z ławeczkami (na obrzeżach Parku utworzono 6 zadaszzeń). Na terenie Parku wyznaczono 93 km szlaków turystycznych i tylko jeden – zlokalizowany na wysokim, dochodzącym do 25 m północno-wschodnim brzegu Jeziora Charzykowskiego – punkt widokowy. Park posiada bazę noclegową dla uczestników tzw. zielonych szkół, studentów lub naukowców. Pokoje znajdują się w Centrum Edukacji Przyrodniczej w Chocińskim Młynie (30 miejsc). Prócz tego Park dysponuje dwuosobowym apartamentem.

Koncentracja ruchu turystycznego występuje na dwóch ścieżkach dydaktycznych: ścieżce „Wokół jeziora lobeliowego Wielkie Gacno” oraz ścieżce „Piła Młyn” prowadzącej do Dębu Bartuś. Sprzedaż biletów prowadzona jest w siedmiu punktach stacjonarnych (w Charzykowach: w Dyrekcji Parku i Punkcie Informacji Turystycznej; w Swornegaciach: w Kaszubskim Domu Rękodzieła Ludowego; w Małych Swornegaciach: w sklepie spożyw-

czym; w Chojnicach w punkcie Promocja Regionu Chojnickiego oraz w dwóch leśniczówkach PN Bory Tucholskie w miejscowościach Bachorze i Drzewicz). Możliwe jest także nabycie biletu drogą elektroniczną.

W latach 1995–2015 PN Bory Tucholskie odwiedziło 727 tys. osób, co stanowiło 0,33% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 18. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). W badanym okresie obserwowano w Parku znaczne wahania natężenia ruchu turystycznego (wykres 9). Najmniejszą popularność obserwowano w początkowych latach funkcjonowania Parku (minimum 8 tys. w 1996 r.), skokowy przyrost (do 60 tys. osób) wystąpił w 2005 roku. Liczba turystów nie zmieniała się przez kolejnych 6 lat, aż do 2013 r. kiedy to nastąpiło zmniejszenie zainteresowania opisywanym terenem.

Wykres 9. Liczba turystów w PN Bory Tucholskie w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku Park odwiedziło 34 500 osób, co pozwala sklasyfikować Park na 21. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). W stosunku do danych za 1995–2015 lokata ta oznacza spadek o trzy pozycje. Udostępnienie turystyczne wygenerowało w 2016 r. ponad pięciokrotnie wyższe koszty niż przychody (tab. 15). Koszty udostępniania PN Bory Tucholskie stanowiły 0,61% (23. pozycja) poniesionych, a przychody 0,05% (23 pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

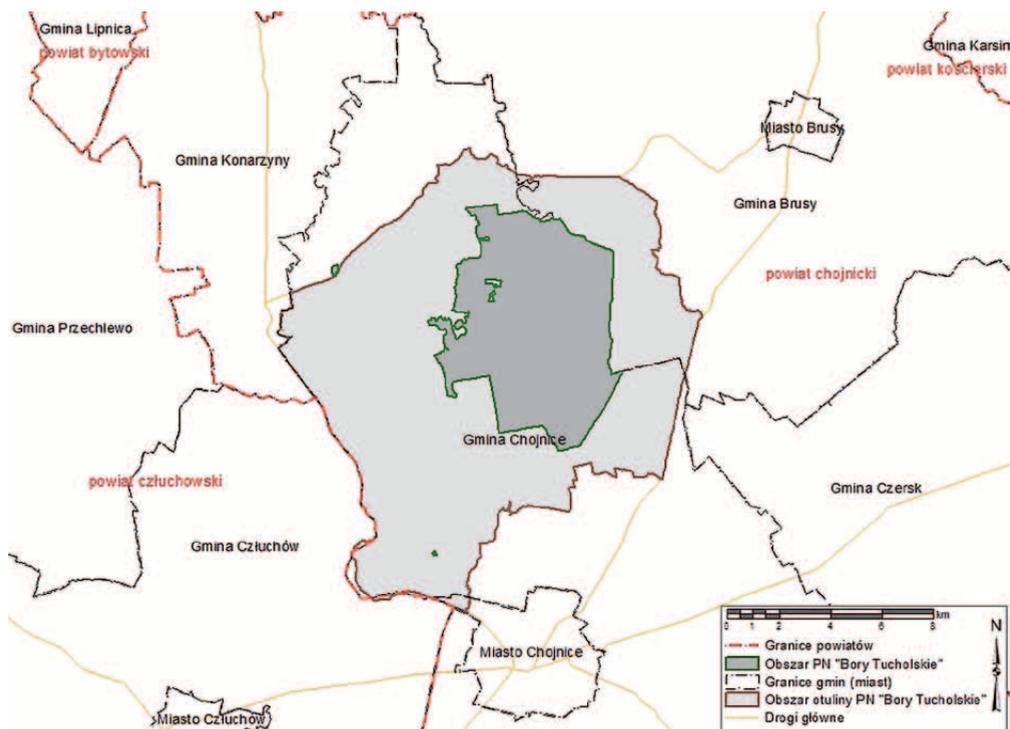
Tabela 15. Finansowe ujęcie udostępniania PN Bory Tucholskie w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	121 432,90
Całkowite przychody z udostępniania	22 463,00
Strata	-98 969,90

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji PN Bory Tucholskie

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Park Narodowy Bory Tucholskie jest powiązany terytorialnie z dwoma gminami: miejsko-wiejską gminą Brusy i wiejską gminą Chojnice (tabela 16, rys. 7).

Rys. 7. PN Bory Tucholskie na tle podziału administracyjnego
 Źródło: Park Narodowy Bory Tucholskie

Gmina Brusy posiada symboliczny udział w powierzchni opisywanego obszaru chronionego – Park niemal w całości położony jest w gminie Chojnice (tab. 16). W konsekwencji udział PN Bory Tucholskie w powierzchni gmin jest nierównomierny – silniej uwidacznia się w gminie Chojnice (10%), a w gminie Brusy jest symboliczny (poniżej 1%). Gmina Chojnice osiąga wyższe wartości wskaźników funkcji turystycznej niż gmina Brusy. Maksymalna wartość wskaźnika gęstości osiągnięta przez gminę Chojnice jest niska i stanowi niecałe 20% wartości zalecanej przez Warszzyńską w przypadku gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 17).

Tabela 16. Powierzchnia PN Bory Tucholskie na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział Parku w terenie gminy w %
Gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj	chojnicki			
Brusy	miejsko-wiejska			40 045	13,44
Chojnice	wiejska		45 821	4 599,60	10,04

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

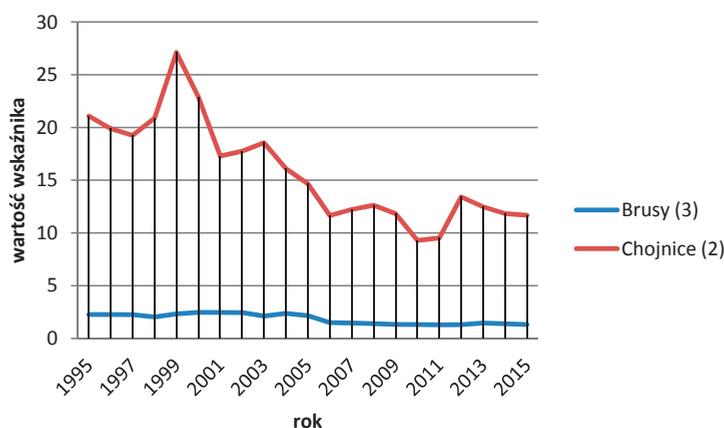
Tabela 17. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z PN Bory Tucholskie w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Brusy (3)	66,85	136,58	1,30	2,47	0,45	0,80
Chojnice (2)	370,61	943,54	9,28	27,11	3,53	8,91

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta wskazują, że w gminie Chojnice funkcja turystyczna w przeważającym okresie była istotna, lecz nie dominowała – jedynie w latach 2010–2011 odnotowano mały ruch turystyczny. W drugiej z badanych gmin aktywność turystyczna nie istniała (wykres 10).

Wykres 10. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z PN Bory Tucholskie w latach 1995–2015

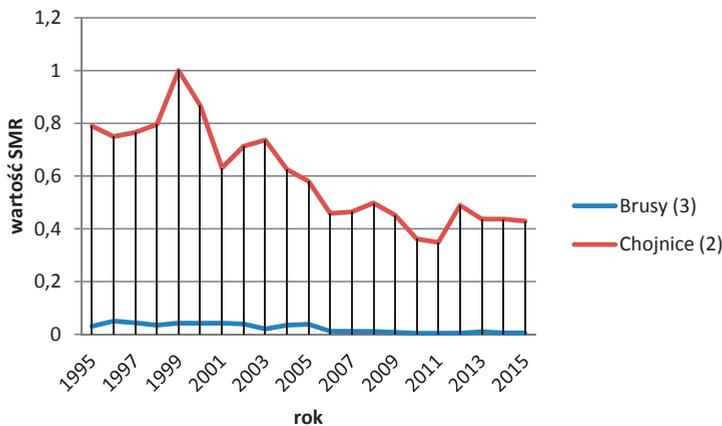
Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) potwierdza dominację gminy Chojnice. Zastanawia wyraźna tendencja spadkowa – zarówno w przypadku lidera, jak i drugiej gminy (wykres 11). Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje, że wartość miary w przypadku lidera obniżyła się o 45,66%, a w przypadku gminy Brusy o 84,53%. Popularność Jeziora Charzykowskiego i poczynione tamże inwestycje w infrastrukturę turystyczną nasuwają przypuszczenie, że spadek wartości miary wynikać może ze słabości statystyki publicznej (nieprzekazanie danych przez gestorów).

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z PN Bory Tucholskie roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Wizja rozwoju Chojnic stanowi niemalże zaproszenie dla turystów – skonstruowano ją w następujący sposób: „Gmina Chojnice – osobliwa przyroda, przyjaźni ludzie i niespotykana gdzie indziej historia Kosznejdrow i Kaszubów. Tu skosztujecie ciszek nieznaną nigdzie w Europie. 1000 kilometrów ścieżek, miejsce gdzie samochody zamieniono na rowery. Żyję w komforcie miejsca, którego nie

chęć opuszczać²⁶. Wizja rozwoju gminy Brusy jest bardziej wstrzemięźliwa – „Miasto i Gmina Brusy pożądanym miejscem zamieszkania o zrównoważonej i konkurencyjnej gospodarce”, ale w celach strategicznych ujęto rozwój turystyki i rekreacji²⁷.

Wykres 11. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) gmin powiązanych terytorialnie z PN Bory Tucholskie w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Powyższe wskazuje, że obie powiązane z opisywanym Parkiem gminy wiążą swoją przyszłość z turystyką. Spójności z założeniami poczynionymi w dokumentach strategicznych dowodzą wielomilionowe wydatki w dziale 630 Turystyka (tab. 18). Suma opisywanych wydatków plasuje gminę Brusy na siódmej, a gminę Chojnice na czwartej pozycji w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi. Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokaty obu gmin – Brusy (14.), Chojnice (12.) (tab. 132).

Tabela 18. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z PN Bory Tucholskie w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Brusy (3)	101 808	3 122 637	8 117	2 739 619	3 142 259	25 944	245 862	55 792
Chojnice (2)	38 070	44 834	418 843	972 531	3 887 497	5 400 023	1 870 757	1 606 869

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Podsumowanie

Park Narodowy Bory Tucholskie utworzono w 1996 roku. W okresie 1996–2015 park odwiedziło 727 tys. osób. W latach 1996–2015 Park nie posiadał miejsc edukacyjnych

²⁶ Uchwała Nr XLIII/559//2014 Rady Gminy w Chojnicach z dnia 30 czerwca 2014 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Chojnice na lata 2014–2025”, Załącznik s. 11.

²⁷ Uchwała nr XII/131/08 Rady Miejskiej w Brusach z dnia 10 kwietnia 2008 r. w sprawie przyjęcia programu rozwoju Miasta i Gminy Brusy zawartego w dokumencie „Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Brusy do roku 2020”, Załącznik s. 16–17.

umożliwiających przekazanie informacji statystycznej – Centrum Edukacji Przyrodniczej w Chocińskim Młynie powstało w 2016 roku.

Gminą w największym stopniu objętą opisywaną formą ochrony przyrody jest gmina Chojnice. Gmina jest jednocześnie liderem – wśród nielicznego zbioru dwóch gmin powiązanych terytorialnie z Parkiem Narodowym Bory Tucholskie – w zakresie stopnia rozwoju funkcji turystycznej. Gmina Chojnice w latach 1995–2008 zaliczała się do gmin IV klasy, tzn. funkcja turystyczna była istotna, lecz nie dominowała. Począwszy od roku 2009 wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta spadły do poziomu wskazującego na mały ruch turystyczny (co w kontekście wspomnianej popularności Jeziora Charzykowskiego zastanawia). Gmina nigdy nie spełniała kryterium gęstości bazy noclegowej pozwalającego uznać gminę za dobrze rozwiniętą turystycznie

Obie gminy wiążą swą przyszłość z rozwojem turystyki. Konsekwentnie realizują wydatki w dziale 630 Turystyka – wielokrotnie były to kwoty przekraczające 1 mln zł.

Drawieński Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony na styku trzech województw: zachodniopomorskiego, lubuskiego oraz wielkopolskiego (rys. 2) Drawieński Park Narodowy (Drawieński PN) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 1990 r. [Dz.U. 1990 nr 26 poz. 151]. Pierwotnie powierzchnia Parku wynosiła 8691,50 ha. W 1996 roku powiększono Park do 11 018,82 ha i jednocześnie wyznaczono otulinę obejmującą 35 590 ha²⁸. Dwa lata później kolejny raz zwiększono obszar Parku – do wielkości 11 341,97 ha²⁹. Z danych GUS wynika, że powierzchnia Parku obejmuje 11 342 ha. Wielkość ta różni się od wskazań Drawieńskiego PN – ze zaktualizowanych na 1 stycznia 2016 r. danych wynika, że powierzchnia wynosi 11 535,66 ha, co oznacza różnicę 193,60 ha stosunku do danych GUS. Wspomniane rozbieżności wynikają nie tylko z uaktualnienia pomiarów, ale i z różnych sposobów ewidencji danych – w GUS nie uwzględniono powierzchni niebędącej w użytkowaniu wieczystym Parku.

Drawieński PN zajmuje centralną część Puszczy Drawskiej. Bogactwo zasobów wodnych przejawia się na terenie Parku istnieniem: 20 jezior, fragmentów 8 rzek (z czego najbardziej znana jest Drawa), a także torfowisk i mokradeł. Atrakcje Parku w przeważającej mierze wiążą się z wodą – podziwiać można rozwój koryt i dolin rzecznych, ukształtowanie linii brzegowej rzek i jezior. Puszcza Drawska to także stare drzewa, głązy narzutowe, cenne gatunki roślin i zwierząt oraz wiele innych walorów dzikiej przyrody. Istotne są walory kulturowe miejsca – dawne ślady obecności człowieka w Puszczy, obejmujące m.in. drogi brukowe, historyczne trakty takie jak średniowieczna Droga Solna, dawne układy osadnicze [Hołubczat, Janicki 2013b].

Wśród przedstawicieli fauny wyróżniają się m.in.: jeleni, sarna, dzik, wilk, bóbr, lis oraz herbowe zwierzę Parku – wydra [Ochrona Środowiska 2016]. Park stanowi istotną ostoję ptaków – m.in. łąbodzi (niemego i krzykliwego), bociana czarnego czy drapieżnego rybołowa [Hołubczat i Janicki 2013a].

Celem realizacji zadań z zakresu edukacji przyrodniczej wyznaczono na terenie Parku sześć ścieżek dydaktycznych – zdecydowanie wyróżnia się ścieżka geologiczna. Park oferuje cztery tematy edukacyjne. Trzy tematy, tj. ogólnie ekologiczny, ochrona płazów oraz ochrona bociana białego, są skierowane do wszystkich odbiorców. Ostatni temat – o profilu ogólnie ekologicznym – dedykowany jest przedszkolakom. Każdy z tematów może być modyfikowany – w zależności od potrzeb odbiorcy istnieje możliwość dostosowania trasy wycieczki po terenie Parku czy profilu zajęć plastycznych. Uzupełnieniem oferty edukacyjnej są warsztaty przyrodnicze dla dzieci i młodzieży organizowane w terminie ferii

²⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 stycznia 1996 r. w sprawie Drawieńskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996 nr 4 poz. 28).

²⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 grudnia 1998 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie Drawieńskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1998 nr 156 poz. 1021).

zimowych i wakacji. Procesy edukacyjne wspomaga szlak tematyczny „Ochrona lokalnej tradycji architektonicznej i sadowniczej Puszczy Drawskiej”. Szlak ten podkreśla kulturowe walory Parku i powiązany jest z dwoma obszernymi wydawnictwami – „Przewodnik po lokalnej tradycji ogrodniczo-sadowniczej Puszczy Drawskiej” oraz „Przewodnik po lokalnej tradycji architektonicznej Puszczy Drawskiej”. Należy podkreślić, że Park jest w trakcie inwestycji znacząco wzbogacających ofertę edukacji przyrodniczej. Niemal na ukończeniu są trzy ośrodki edukacyjne – ośrodek w Drawnie prezentować będzie ekspozycję o funkcjonowaniu lasu, ośrodek w Głusku ekspozycję poświęconą ekosystemom wodnym, a ośrodek w Ostrowitem ekspozycję o dawnych mieszkańcach Puszczy Drawskiej.

Drawieński PN w latach 1996–2015 nie posiadał ani muzeum, ani ośrodka edukacyjnego – z tej przyczyny niemożliwe jest scharakteryzowanie działalności edukacyjnej Parku poprzez wykorzystanie danych przedstawiających liczbę zwiedzających. Powyższe nie jest równoznaczne z brakiem w wyżej wymienionym okresie jakiejkolwiek działalności w zakresie edukacji przyrodniczej. Raczej jest przesłanką do rozważenia ujednoczenia sposobu zbierania danych dotyczących działalności dydaktycznej parków narodowych. Incydentalnie w 2011 roku odnotowano liczącą 500 osób liczbę zwiedzających [Ochrona Środowiska GUS 1997–2016]. Konsultacje w Drawieńskim PN wykazały, że wartość ta stanowiła liczbę odwiedzających salę edukacyjną. W 2016 roku z oferty edukacji przyrodniczej skorzystały 5404 osoby – zapewniło to Drawieńskiemu PN 19. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Wygenerowane w 2016 roku przychody z edukacji są znikome w porównaniu z jej kosztami (tab. 19). Koszty edukacji Drawieńskiego PN stanowiły 1,34% (21. pozycja) poniesionych, a przychody 0,09% (21. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 19. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Drawieńskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	268 000,00
Całkowite przychody z edukacji	2 624,00
Strata	-265 376,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Drawieńskiego PN

W Drawieńskim PN możliwe są turystyki: piesza, rowerowa, narciarstwo biegowe (w okresie zalegania pokrywy śnieżnej), turystka konna oraz wodna – poruszanie się za pomocą sprzętu pływającego o napędzie wiosłowym na rzece Drawa i Korytnica. Na podstawie licencji wydawanej przez Park można uprawiać wędkarstwo. Atrakcyjność obszaru podnoszą zabytki kulturowe, wśród których wyróżnia się pięć nieczynnych cmentarzy ewangelickich z charakterystycznymi nagrobkami w kształcie pnia. Szczególnymi nieruchomościami są m.in.: elektrownia wodna Kamienna (enklawa w zarządzie Enea S.A.)³⁰, Kanał Sicieński (w 90% położony w granicach Parku), bunkier stanowiący niegdyś umocnienia Wału Pomorskiego, a obecnie miejsce hibernacji nietoperzy oraz liczne pozostałości dawnego gospodarczego wykorzystywania Puszczy.

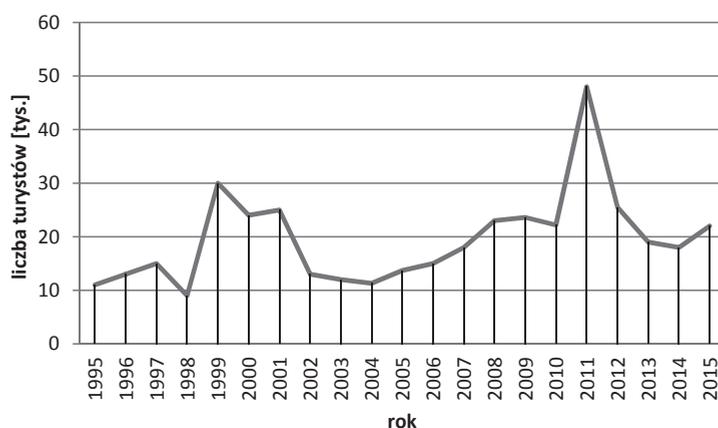
Na terenie Parku przygotowano sześć miejsc biwakowych, dwa miejsca postoju kajaków i trzy miejsca ich odbioru. Obsługą ruchu turystycznego zajmują się Punkty Informacji

³⁰ [http://www.cire.pl/gal,40,173,0,0,0,0,0,0,0,0,0,0,elektrownia-kamienna.html](http://www.cire.pl/gal,40,173,0,0,0,0,0,0,0,0,0,elektrownia-kamienna.html) [data dostępu 2017-09-04]

Turystycznej w Drawnie oraz Głusku. Drawieński PN dysponuje 21 miejscami noclegowymi – w Głusku (4), w Stacji Terenowej w Ostrowcu (11), oraz w Drawnie (6).

Sprzedaż biletów prowadzona jest w dwóch Punktach Informacji Turystycznej – w Drawnie oraz Głusku. Prócz tego możliwy jest zakup biletów metodą on-line. Koncentracja ruchu turystycznego występuje na rzece Drawa od początku lipca do połowy września. Oznacza to, że ruch turystyczny koncentruje się w stosunkowo krótkim okresie na niewielkim terenie – z punktu widzenia ochrony przyrody jest to problematyczne.

W latach 1995–2015 Drawieński Park Narodowy odwiedziło 411,3 tys. osób, co stanowiło 0,19% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 20. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). W badanym okresie obserwowano znaczące wahania natężenia ruchu turystycznego – maksimum przypadło na 2011 r. (48 tys. osób), a minimum (9 tys. osób) na rok 1998 (wykres 12).

Wykres 12. Liczba turystów w Drawieńskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 16 000 osób, co pozwala sklasyfikować Park na ostatniej 23. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnienie turystyczne wygenerowało w 2016 r. ponad 3-krotnie wyższe koszty niż przychody (tab. 20). Koszty udostępniania Drawieńskiego PN stanowiły 4,67% (8. pozycja) poniesionych, a przychody 0,63% (14. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

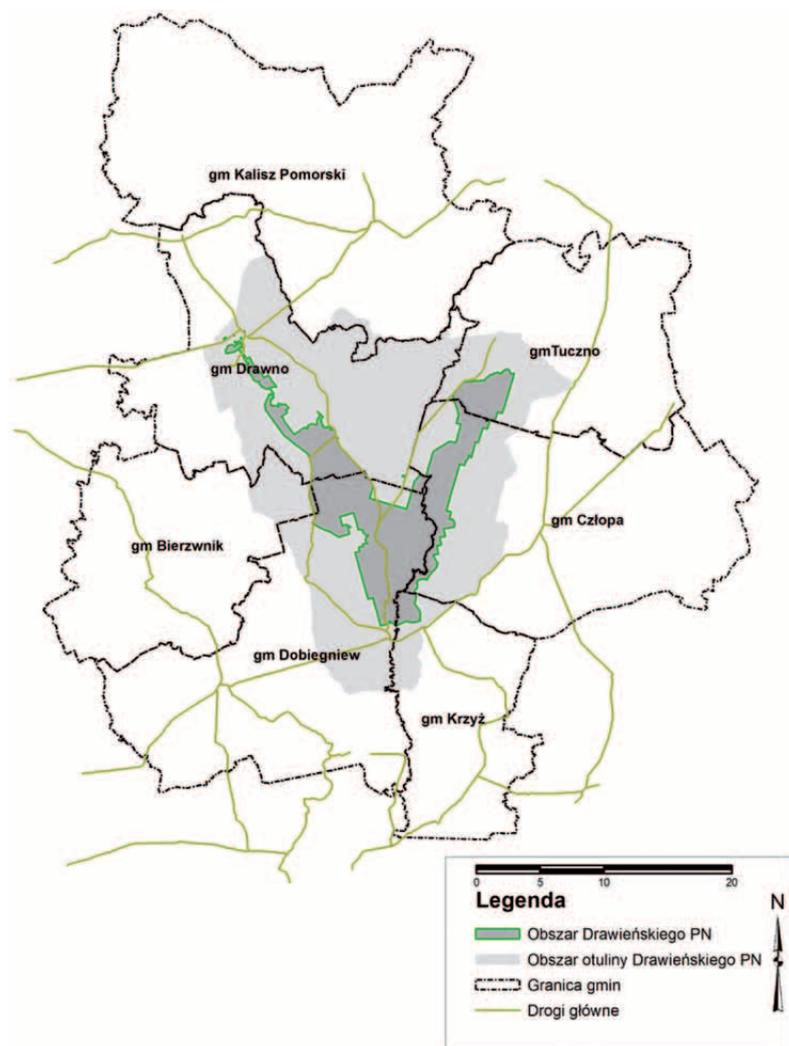
Tabela 20. Finansowe ujęcie udostępniania Drawieńskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	925 306,00
Całkowite przychody z udostępniania	265 543,00
Strata	-659 763,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Drawieńskiego PN

FUNKCJA TURYSTYCZNA GMIN TERYTORIALNIE POWIĄZANYCH

Drawieński Park Narodowy jest powiązany terytorialnie ze sześcioma gminami: Bierzwnik, Drawno, Człopa, Tuczo, Dobiegniew oraz Krzyż Wielkopolski (rys. 8).

Rys. 8. Drawieński PN na tle podziału administracyjnego

Źródło: Drawieński PN

Spośród wspomnianych gmin jedynie gmina Bierzwnik ma status gminy wiejskiej. Pozostałe gminy są gminami miejsko-wiejskimi.

Niemal połowa obszaru Parku (49,10%) znajduje się w gminie Dobiegniew. Gmina Człopa posiada 20,95% udziału w opisywanym terenie chronionym. W granicach administracyjnych gminy Drawno zlokalizowane jest 16,10% Drawieńskiego PN. Gminy Tuczo i Krzyż Wielkopolski posiadają udziały jednocyfrowe – odpowiednio 9,86 i 3,33%. Najmniejszy – stanowiący 0,66% powierzchni – fragment Parku zlokalizowany jest w gminie

Bierzwnik. Udział Drawieńskiego PN w powierzchni gmin jest zróżnicowany – począwszy od symbolicznego w gminach Bierzwnik i Krzyż Wielkopolski do znacznego w gminie Dobiegniew. W przypadku pozostałych gmin, tj. Drawno, Człopa i Tuczo, udział Parku w powierzchni gminy jest niewielki (tab. 21).

Wartości wskaźników funkcji turystycznej badanych gmin są bardzo zmienne w czasie, a równocześnie – w zdecydowanej większości – bardzo niskie. Można stwierdzić, że najwyższe wartości opisywanych wskaźników w całym badanym okresie odnotowywała gmina Tuczo. Maksymalny, osiągnięty przez liderującą gminę Tuczo, poziom wskaźnika gęstości bazy noclegowej stanowi tylko 4% wartości zalecanej przez Warszzyńską [1985] dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 22).

Tabela 21. Powierzchnia Drawieńskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
Gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Bierzwnik	wiejska	choszczeński	23 906	74,40	0,31
Drawno	miejsko-wiejska		32 091	1 826,30	5,69
Człopa	miejsko-wiejska	wałęcki	34 905	2 376,30	6,81
Tuczo	miejsko-wiejska		24 950	1 118,40	4,48
Dobiegniew	miejsko-wiejska	strzelecko-drezdencki	35 127	5 568,80	15,85
Krzyż Wielkopolski	miejsko-wiejska	czarnkowsko-trzcianecki	17 428	377,80	0,31

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

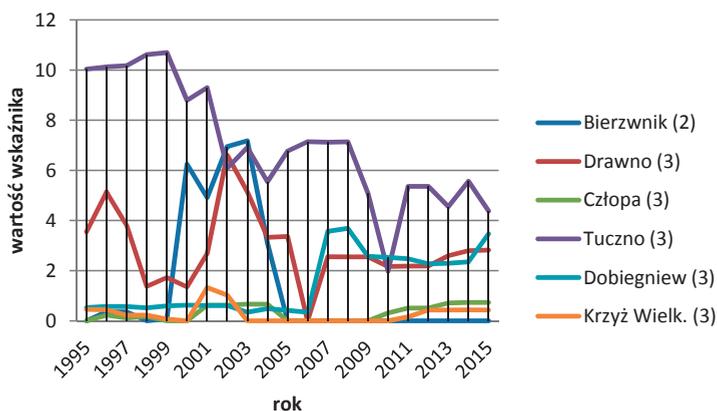
Tabela 22. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Drawieńskim PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Bierzwnik (2)	0,00	224,00	0,00	7,18	0,00	1,46
Drawno (3)	25,37	94,39	0,00	6,61	0,00	1,12
Człopa (3)	0,00	59,36	0,00	0,73	0,00	0,11
Tuczo (3)	51,46	533,94	1,98	10,70	0,40	2,15
Dobiegniew (3)	5,96	270,45	0,34	3,69	0,07	0,72
Krzyż Wielkopolski (3)	0,00	52,97	0,00	1,33	0,00	0,66

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

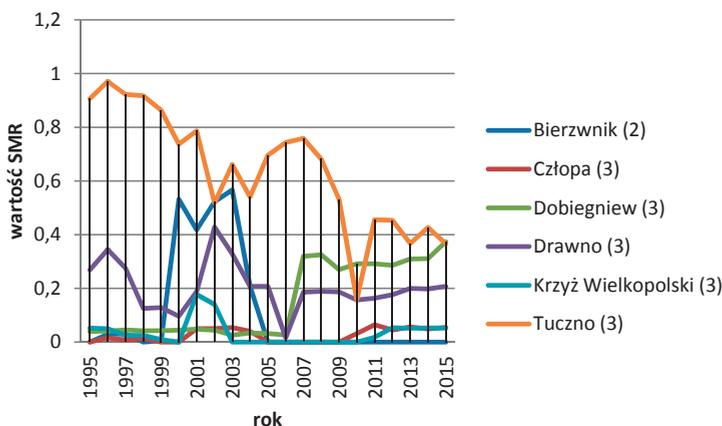
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta wskazują, że żadna z badanych gmin nie była gminą o dominującej funkcji turystycznej (wykres 13). Gmina Tuczo w latach 1995–1999 nieznacznie przekroczyła próg uprawniający do stwierdzenia, iż funkcja turystyczna gminy była istotna. W 2010 roku aktywność turystyczna w tej gminie nie istniała, a w pozostałych 15 latach występował mały ruch turystyczny. Mały ruch turystyczny incydentalnie odnotowały dwie gminy: Bierzwnik (lata 2000–2003) oraz Drawno (2002–2003). W pozostałych przypadkach aktywność turystyczna zgodnie z interpretacją Boyer nie istniała.

Wykres 13. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Drawieńskim PN w latach 1995–2015
 Objasnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) potwierdza brak stabilizacji w zakresie aktywności turystycznej (wykres 14). Najwyższe wartości miary odnotowała gmina Tuczo – zaskakuje nagły spadek poziomu badanego zjawiska w 2010 roku. Pozytywnym jest trend wzrostowy (od 2006 r.) poziomu *SMR* w gminie Dobiegniew. Porównanie wartości *SMR* z początku i końca okresu badań wskazuje na przyrost wartości miary w gminach: Dobiegniew (857,84%) i Krzyż Wielkopolski (1,68%), oraz spadek w gminach: Drawno (22,80%) i Tuczo (59,58%). W pozostałych gminach wartość *SMR* w 1995 roku była równa zero. Gmina Człopa uzyskała do w ostatnim roku badania *SMR* o wartości 0,0544 (dla porównania gmina Dobiegniew uzyskała wówczas $SMR=0,3736$). W gminie Bierzwnik wartość *SMR* za ostatni rok badania była zerowa.

Wykres 14. Syntetyczna miara rozwoju (*SMR*) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Drawieńskim PN w latach 1995–2015
 Objasnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Drawieńskim Parkiem Narodowym roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Wizję rozwoju gminy zawierają strategie trzech gmin: Człopa, Tuczo oraz Krzyż Wielkopolski. W wizji rozwoju gminy Człopa stwierdzono, że gmina jest nowoczesną przestrzenią dla swoich mieszkańców, inwestorów i turystów³¹. Gmina Tuczo nie posiada aktualnego dokumentu strategicznego. W poprzednio obowiązującej strategii rozwoju określono wizję rozwoju poprzez wskazanie funkcji, jakie będzie w przyszłości pełnić gmina. Wśród wymienionych zawarto m.in. funkcję rekreacyjno-sportowo-turystyczną³². Gmina Krzyż Wielkopolski, określając wizję wskazała, że jest atrakcyjna bogactwem natury, przyjazna mieszkańcom, środowisku i przedsiębiorcom, otwarta dla inwestorów i turystów³³.

Gmina Dobiegniew przyjęła misję obejmującą dążenie do zrównoważonego rozwoju gospodarczego poprzez stworzenie warunków przyjaznych inwestorom i turystom³⁴. W gminie Bierzwnik nie wskazano ani misji, ani wizji, określając jedynie cele strategiczne – jako cel drugi wskazano rozwój turystyki, rekreacji i sportu³⁵. Autorzy Strategii zauważają, że obszar Drawieńskiego PN położony w gminie Bierzwnik nie wyróżnia się szczególnymi walorami, natomiast duże walory krajobrazowe reprezentuje otulina³⁶. Brak misji i wizji dotyczy także gminy Drawno, dla której wskazano zadania strategiczne; wśród nich ujęto m.in. promocję gminy i agroturystyki³⁷. Należy podkreślić, że w 2004 r. gminy Bierzwnik, Człopa, Drawno i Tuczo utworzyły Związek Gmin Drawieńskiego Parku Narodowego. Wśród zadań Związku wymieniono m.in. wspólne planowanie i wykonywanie zadań z zakresu ochrony środowiska i turystyki, a w szczególności budowa infrastruktury turystycznej³⁸. Powyższe uprawnia do stwierdzenia, że gminy powiązane z opisywanym Parkiem Narodowym łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną.

Wszystkie badane gminy wykonywały – choć w różnej skali – działania generujące wydatki zaliczane do działu 630 Turystyka (tab. 23). Samorząd gminy Dobiegniew wydatkował największe kwoty. Na pozycji drugiej uplasowała się gmina Drawno. Najmniejsze wydatki w omawianym dziale poniosła gmina o najbardziej rozwiniętej funkcji turystycznej, tj. gmina Tuczo. Suma opisywanych wydatków jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016, plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Bierzwnik (49.), Drawno (32.), Człopa (38.), Tuczo (79.), Dobiegniew (14.), Krzyż Wielkopolski (62.).

³¹ Uchwała nr XII/100/2016 Rady Miejskiej w Człopie z dnia 16 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju i Promocji Gminy Człopa na lata 2016 – 2023, Załącznik s. 54.

³² Uchwała Nr XVI/22/2004 Rady Miejskiej w Tuczo z dnia 30 czerwca 2004 r. w sprawie uchwalenia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Tuczo na lata 2004–2015, Załącznik, s. 57.

³³ Uchwała Nr VII/46/2015 Rady Miejskiej w Krzyżu Wielkopolskim, z dnia 25 czerwca 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Krzyż Wielkopolski na lata 2015–2022, Załącznik s. 63.

³⁴ Uchwała Nr XVI/98/2007 Rady Miejskiej w Dobiegniewie z dnia 28 grudnia 2007 roku, Załącznik s. 78

³⁵ Uchwała Nr XI/80/2008 Rady Gminy Bierzwnik z dnia 15 lutego 2008r., w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Bierzwnik na 2008–2020, Załącznik s. 47.

³⁶ tamże s. 10.

³⁷ Uchwała Nr XVI/81/2016 w sprawie uchwalenia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Drawno na lata 2016–2020 z perspektywą do roku 2022, Załącznik s. 97–98.

³⁸ Uchwała nr XVI/ 20 /04 Rady Miejskiej w Tuczo z dnia 30 czerwca 2004 r. w sprawie: utworzenia Związku Gmin Drawieńskiego Parku Narodowego i przyjęcia jego statutu, Załącznik s. 1.

Przeliczenie wydatków *per capita* polepsza lokaty gmin: Bierzwnik (46.), Drawno (28.), Człopa (31.), Tuczno (79.), Dobiegniew (10.), a w przypadku gminy Krzyż Wielkopolski lokata pozostaje bez zmian (62.).

Tabela 23. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Drawieńskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Bierzwnik (2)	0	0	0	5 708	109 371	405 677	0	0
Drawno (3)	189 093	127 090	140 148	141 899	152 687	164 343	236 749	169 355
Człopa (3)	2 600	5 339	22 045	15 130	788 495	81 801	0	19 261
Tuczno (3)	9 745	8 542	726	0	2 679	8 120	252	35 173
Dobiegniew (3)	38 152	53 766	29 459	82 026	3 089 895	1 917 296	365 171	84 014
Krzyż Wielkopolski (3)	1 300	24 290	4 930	3 604	186 970	16 553	899	0

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Podsumowanie

Drawieński Park Narodowy istnieje od 1990 roku. W okresie 1995–2015 Park odwiedziło 411,3 tys. osób. W latach 1995–2015 Park nie posiadał miejsc edukacyjnych umożliwiających podanie informacji statystycznej – incydentalnie wskazano liczbę odwiedzających salę edukacyjną.

Gminą w największym stopniu objętą opisywaną formą ochrony przyrody jest gmina Dobiegniew. Funkcja turystyczna w gminach powiązanych z Parkiem rozwija się w sposób bardzo zmienny – jedynymi wyraźnymi cechami są: dominacja gminy Tuczno oraz ogólnie niski poziom aktywności turystycznej (mierzonej klasycznymi miernikami natężenia). Wszystkie badane gminy wskazują funkcję turystyczną jako istotną dla ich przyszłego rozwoju. Warto podkreślić wspólną inicjatywę gmin Bierzwnik, Człopa, Drawno i Tuczno podjętą celem wykonywania m.in. zadań wspierających rozwój funkcji turystycznej. Utworzenie Związku Gmin Drawieńskiego Parku Narodowego dowodzi kompleksowego postrzegania przestrzeni – wykraczającego poza granice jednej gminy. Pozytywnie należy ocenić zbieżność zapisów w dokumentach strategicznych z faktycznie podejmowanymi pracami. Wszystkie gminy – choć w różnym stopniu – wykonywały działania generujące wydatki zaliczane do działu 630 Turystyka.

Poleski Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie lubelskim (rys. 2) Poleski Park Narodowy (Poleski PN) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 1990 r. (Dz.U. 1990 nr 27 poz. 155). Pierwotnie powierzchnia Parku wynosiła 4813,35 ha. W 1994 roku powierzchnię zwiększono do 9647,73 ha i jednocześnie wyznaczono otulinę obejmującą 14 041,96 ha³⁹. Z danych GUS wynika, że obecna powierzchnia Parku wynosi 9760,28 ha.

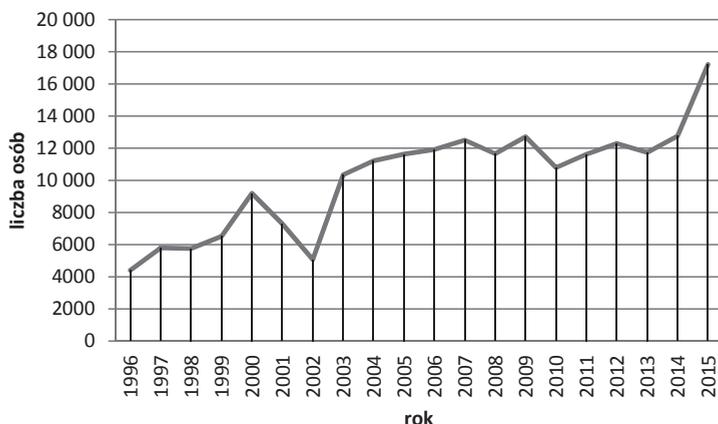
Park utworzono głównie celem ochrony dobrze zachowanych obszarów wodno-torfowiskowych. Pod względem siedliskowym największy obszar Poleskiego PN zajmuje las mieszany bagienny [Gutowski i in. 2012]. Powstanie Parku było odpowiedzią na wieloletnie starania objęcia ochroną najcenniejszych jezior i torfowisk Polesia Zachodniego. Należy podkreślić, że w latach 50., 60. i 70. intensywnie drenowano torfowiska i bagna celem przekształcenia terenu w monokulturowe użytki rolne (przede wszystkim łąki) [Chmielewski i Sielewicz 2005]. Najważniejszym czynnikiem dla przyrody Parku jest woda. W granicach opisywanego obszaru są m.in.: cztery jeziora (Łukie, Moszne, Krasne, Długie), kompleksy stawów oraz trzy typy torfowisk: niskie, przejściowe i wysokie.

Wśród przedstawicieli fauny występują m.in.: łось, jeleń, sarna, dzik, wilk, bóbr, wydra, borsuk, lis [Ochrona Środowiska 2016]. Na terenie Parku występuje stale, okresowo lub zlatuje 146 gatunków ptaków, m.in. orzeł przedni, bielik, bocian czarny, orlik krzykliwy, cietrzew [Dziedzic 2002].

W celu edukacji przyrodniczej Park wykorzystuje dwa ośrodki dydaktyczne – w Urszulinie i w Starym Załuczu oraz ścieżki przyrodnicze o łącznej długości 42 km. Oferta edukacyjna Parku obejmuje 13 tematów zajęć prowadzonych w wyżej wymienionych ośrodkach oraz siedem tematów zajęć terenowych. Prócz tego Park organizuje prelekcje, pokazy filmów przyrodniczych, konkursy oraz rajdy piesze i rowerowe. Warto podkreślić, że Park oferuje zajęcia edukacyjne również cyklom – ścieżka edukacyjna „Mietiułka” liczy 21 km. Istotną rolę w działaniach edukacyjnych pełni Ośrodek Ochrony Żółwia Błotnego. Park prowadzi także Ośrodek Rehabilitacji Zwierząt w Zawadówce. Jest on przeznaczony dla dużych zwierząt (podopieczni to głównie jeleniowate i dziki) i nieudostępniany turystom. Ośrodek posiada filię w Starym Załuczu przeznaczoną dla ptaków (podopieczni to głównie bociany i sowy) oraz drobnych ssaków (np. jeż). Filia zlokalizowana jest nieopodal ośrodka dydaktycznego, woliery są widoczne dla odwiedzających i tym samym stanowią dodatkową atrakcję. Działania edukacyjne Parku wykraczają poza edukację przyrodniczą. W Ośrodku Dydaktyczno-Muzealnym znajduje się ekspozycja etnograficzna (m.in. chata poleska) ukazująca historię Polesia, a wśród tematów zajęć dydaktycznych ujęto m.in.: temat „Ze skrzyni prababci – stroje ludowe” oraz „Od nitki do tkaniny”.

³⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 stycznia 1994 r. w sprawie utworzenia Poleskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1994 nr 9 poz. 31).

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Poleskiego PN odwiedziło 202 410 osób. Wskazana liczba stanowiła 1,18% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Poleskiemu PN 15. lokatę w rankingu (tab. 120). Maksimum popularności przypało na 2015 r. (17 207 osób). Najmniejsza liczba zwiedzających (4404 osób) została odnotowana w 1996 roku (wykres 15).

Wykres 15. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Poleskiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 19 305 osób – zapewniło to Poleskiemu PN 12. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Przychody związane z edukacją przyrodniczą w 2016 r. były ponad pięciokrotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 24). Koszty edukacji Poleskiego PN stanowiły 2,64% (14. pozycja) poniesionych, a przychody 3,44% (10. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 24. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Poleskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	526 850,00
Przychody z edukacji	96 497,00
Strata	-430 353,00

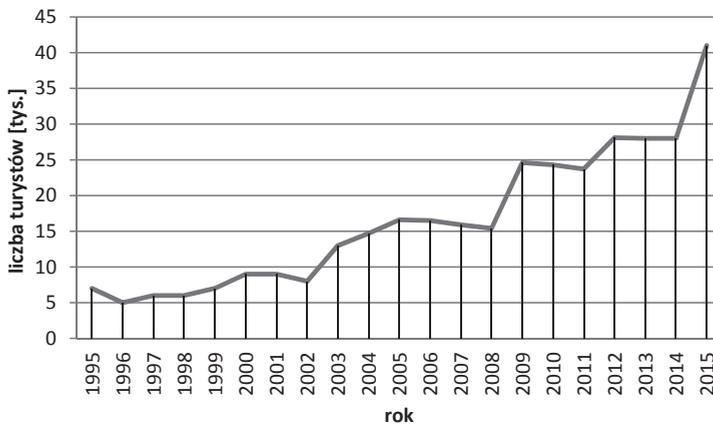
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Poleskiego PN

Na obszarze Poleskiego PN można uprawiać turystyki: pieszą, rowerową oraz konną. W celu udostępniania turystycznego wytyczono 114 km szlaków, przygotowano 25 schronów przeciwdeszczowych, siedem wież widokowych, a także wyznaczono osiem miejsc, gdzie dozwolone jest palenie ognisk oraz cztery pola wypoczynkowe, na których możliwe biwakowanie, tj. rozstawianie namiotów (pole wypoczynkowe: Babsk, Łomnica, Pieszowola, Łowiszów). Z uwagi na popularność birdwatchingu wyznaczono specjalne trasy do obserwacji ptaków: „Puszczyk Mszarny”, „Dzięcioł Białogrzbiety”, „Dubelt”, „Wodniczka”, „Ptaki Polesia”, „Błotniak Łąkowy”. Park proponuje ponadto cztery questy: „Tropem Przyrody”, „Ptasie Mieszkanie”, „Lejno” oraz „Kochanowskie – Dębowym Zygzakiem”. Na pod-

stawie zezwolenia Dyrekcji możliwy jest amatorski połów ryb. Park stara się popularyzować turystykę rowerową – wyrazem czego jest wypożyczalnia rowerów dysponująca 42 jednośladami. Park posiada także bazę noclegową – pokoje gościnne (20 miejsc noclegowych).

Sprzedaż biletów prowadzona jest w dwóch wspomnianych powyżej ośrodkach dydaktycznych oraz metodą internetową. Koncentracja ruchu turystycznego występuje przy ośrodku dydaktycznym w Starym Załuczu oraz na ścieżce Dąb Dominik.

W latach 1995–2015 Poleski PN odwiedziło 346,8 tys. osób, co stanowiło 0,16% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 22. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). Najmniejszy ruch turystyczny odnotowano w roku 1996 (5 tys. turystów). Największa liczba turystów 41 tys. odwiedziła Park w 2015 roku (wykres 16). Wykres pokazuje ważną tendencję – utworzenie Poleskiego PN i przygotowanie przez Park odpowiedniej infrastruktury turystycznej wpłynęło na wzrost zainteresowania obszarem. Wcześniej atrakcje zlokalizowane na mokradłach były po prostu fizycznie niedostępne.

Wykres 16. Liczba turystów w Poleskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 43 774 osób, co pozwala sklasyfikować Park na 18. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody ponad dwukrotnie mniejsze od kosztów (tab. 25). Koszty udostępniania Poleskiego PN stanowiły 1,10% (20. pozycja) poniesionych a przychody 0,22% (18. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

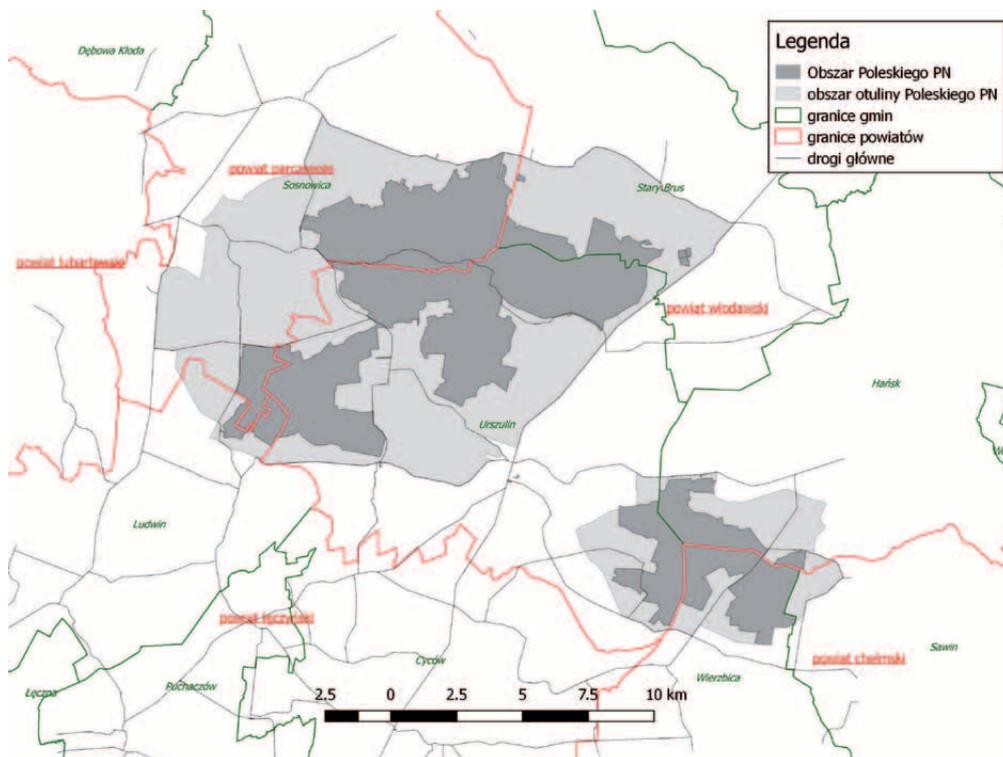
Tabela 25. Finansowe ujęcie udostępniania Poleskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	218 101,00
Przychody z udostępniania	92 694,00
Strata	-125 407,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Poleskiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Poleski Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z sześcioma gminami: Wierzbica, Ludwin, Sosnowica, Hańsk, Stary Brus oraz Urszulin (rys. 9). Wszystkie wymienione gminy są gminami wiejskimi.

Rys. 9. Poleski PN na tle podziału administracyjnego
Źródło: Poleski PN

Największy, stanowiący 52,02% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Urszulin. Na drugiej pozycji w zakresie udziału w terenie Parku plasuje się gmina Sosnowica – 25,04% Poleskiego PN. Pozostałe gminy posiadają odpowiednio: Wierzbica 9,70%; Hańsk 6,05%, Stary Brus 5,00%; Ludwin 2,19% udziału w opisywanym terenie chronionym. Udział Poleskiego PN w powierzchni gminy najsilniej uwidacznia się w gminie Urszulin. W gminie Sosnowica Park ma znaczny, a w pozostałych czterech jednostkach terytorialnych niewielki udział (tab. 26). Wartości wskaźników funkcji turystycznej w przypadku badanych gmin były najwyższe na początku okresu badania – następnie znacząco spadły i pozostały na niskim poziomie. Na podstawie wyżej wymienionych miar trudno jednoznacznie wskazać lidera – wyróżniają się znacznie odmienne pod względem stopnia objęcia ochroną prawną gminy: Sosnowica i Ludwin. Należy podkreślić, że maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Ludwin w 1995 r. (12,88) stanowiła 1/4 wartości zalecanej przez Warszzyńską dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 27).

Tabela 26. Powierzchnia Poleskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powierzchnia w ha			Udział parku w terenie gminy w %
Gmina		Powiat	Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Wierzbica	wiejska	chełmski	14 579	946,78	6,49
Ludwin	wiejska	łęczyński	12 217	213,87	1,75
Sosnowica	wiejska	parczewski	17 162	2 444,31	14,24
Hańsk	wiejska	włodawski	17 627	590,49	3,35
Stary Brus	wiejska		13 167	487,84	3,71
Urszulin	wiejska		17 214	5 076,99	29,49

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Należy podkreślić, że w dwie spośród ww. gmin nigdy nie pełniły funkcji turystycznej – są to gminy: Hańsk i Wierzbica. W związku z brakiem możliwości obliczenia wskaźników funkcji turystycznej gmin tych nie ujęto w tabeli 27.

Tabela 27. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Poleskim PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Ludwin (2)	67,30	955,93	1,49	31,29	0,62	12,88
Sosnowica (2)	62,56	614,47	1,66	48,39	0,26	8,48
Stary Brus (2)	0,12	6,27	1,04	1,18	0,19	0,20
Urszulin (2)	10,74	423,26	1,19	12,66	0,28	3,11

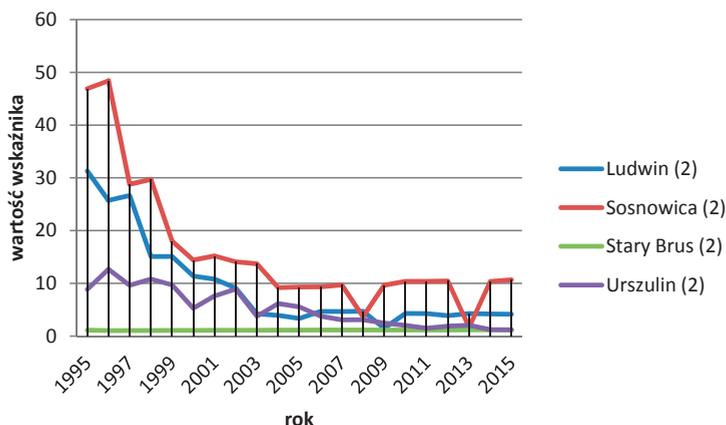
Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta (wykres 17) wskazują, że w gminie Sosnowica w latach 1995–1996 funkcja turystyczna była dominująca. Przez 12 lat (1997–2003, 2010–2012, 2014–2015) gmina ta zaliczała się do gmin IV klasy, przez pięć lat (2004–2007, 2009) odnotowała mały ruch turystyczny, a dwukrotnie (lata: 2008, 2013) aktywność turystyczna w Sosnowicy nie istniała. W gminie Ludwin funkcja turystyczna była istotna, ale nie dominująca w okresie 1995–2001. W czterech latach (2004–2005, 2009 oraz 2012) aktywność turystyczna w Ludwinie nie istniała, a w pozostałych badanych latach odnotowano mały ruch turystyczny. W gminie Urszulin dwukrotnie (1996, 1998) funkcja turystyczna była istotna, lecz nie dominowała; mały ruch turystyczny odnotowano w latach: 1995, 1997, 1999–2002 oraz 2004–2005, a w pozostałych 12 latach aktywność turystyczna nie istniała. Gmina Stary Brus osiągała tak niskie wartości omawianej miary, iż należy stwierdzić, że aktywność turystyczna nie istniała w całym okresie badania.

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) wskazuje na dominację gminy Sosnowica nad pozostałymi gminami powiązаныmi terytorialnie z Poleskim PN (wykres 18). Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje na spadek wartości miary we wszystkich gminach: Ludwin (88,74%), Sosnowica (76,31%), Stary Brus (28,98%), Urszulin (96,41%). W kontekście zidentyfikowanego wzrostu zainteresowania

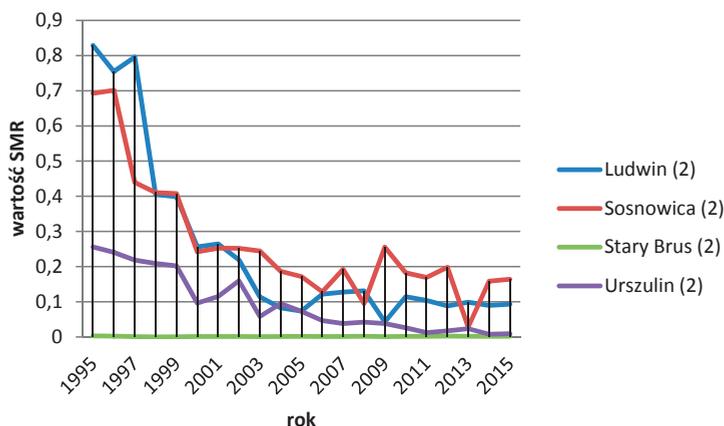
obszarem Poleskim PN (wykres 16) jest to zastanawiające i skłania ku podejrzeniom, iż wystąpiło zaburzenie w procesie gromadzenia danych statystycznych.

Wykres 17. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Poleskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wykres 18. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Poleskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Poleskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Wizja gminy Ludwin jest następująca: „Gmina Ludwin w 2020 roku wykorzystując potencjał związany z położeniem geograficznym oraz walorami przyrodniczymi, a także rozwiniętą infrastrukturą, jest atrakcyjnym miejscem do życia, gospodarowania, prowadzenia działalności gospodarczej oraz wypoczynku”⁴⁰. Gmina Stary Brus

⁴⁰ Uchwała Nr XXIII/117/09 Rady Gminy w Ludwin z dnia 29 stycznia 2009 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Ludwin na lata 2008–2020”, Załącznik s. 60.

przyjęła wizję o brzmieniu: „Dzięki podjętym działaniom w 2020 roku gmina Stary Brus stanie się jednym z czołowych producentów ekologicznej żywności, regionem gościnnym dla turystów, którzy chętnie będą korzystać nie tylko z uroków lokalnej przyrody, ale także dogodnej bazy hotelowo-restauracyjnej (...)”⁴¹. W dość nietypowej – trójdzielnej – wizji gminy Sosnowica wskazano, że gmina będzie obszarem atrakcyjnym dla turystów⁴². W gminie Hańsk nie opracowano ani wizji, ani misji. Jako czwarty cel strategiczny gminy wskazano realizację funkcji turystycznej gminy⁴³. W gminie Urszulin do kwestii funkcji turystycznej odniesiono się w celach operacyjnych prowadzących do realizacji celów strategicznych. Jako jeden z celów operacyjnych wskazano: „Rozwój turystyki poprzez rozbudowę i modernizację infrastruktury turystycznej oraz poszerzenie oferty turystycznej”⁴⁴. Jedynie gmina Wierzbica nie łączy swej przyszłości z rozwojem turystyki – wizja, misja i cele strategiczne nie odnoszą się do badanej funkcji⁴⁵.

W dwóch gminach, tj. Stary Brus i Wierzbica, nie wykonano żadnych działań generujących wydatki w dziale 630 Turystyka. Jakkolwiek brak tradycji przedmiotowych działań nie dziwi w jednostce niewiążącej swej przyszłości z turystyką, tak stan ten w przypadku gminy Stary Brus może utrudnić realizację zaprezentowanej powyżej wizji. Gminy Urszulin i Sosnowica dokonały znaczących wydatków w badanym okresie – odpowiednio 4 i 1,6 mln zł. Gmina Urszulin była jedyną gminą corocznie dokonującą wydatków w dziale 630. W gminie Hańsk wydatki miały bardzo nierównomierny poziom, ale były wykonywane niemal corocznie. Wydatki gminy Ludwin pozwalają przypuszczać brak koncepcji działań w opisywanym zakresie (tab. 28).

Tabela 28. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Poleskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Hańsk (2)	0	24 821	173 779	12 239	65 938	12 941	52 573	1 903
Ludwin (2)	0	0	0	0	59 894	3 337	1 426	1 704
Sosnowica (2)	0	5 945	929 361	402 328	0	208 342	56 966	0
Stary Brus (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Urszulin (2)	1 305	25 471	108 683	1 435 625	1 095 016	362 151	966 383	65 000
Wierzbica (2)	0	0	0	0	0	0	0	0

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Suma opisywanych wydatków, jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016, plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim par-

⁴¹ Uchwała NR XV/69/16 Rady Gminy Stary Brus z dnia 02 grudnia 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Stary Brus na lata 2016–2020, Załącznik s. 54.

⁴² Uchwała Nr XIV/85/08 Rady Gminy Sosnowica z dnia 29 lutego 2008 w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Sosnowica na lata 2008–2020, Załącznik s. 67–68.

⁴³ Uchwała Nr XVI/102/04 Rady Gminy Hańsk z dnia 29 października 2004 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Hańsk, Załącznik s. 36.

⁴⁴ Uchwała Nr XIX/120/2008 Rady Gminy Urszulin z dnia 30 grudnia 2008 r. w sprawie przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Urszulin an lata 2008–2020, Załącznik s. 42.

⁴⁵ Uchwała Nr XXXVII-189/2014 Rady Gminy Wierzbica z dnia 25 lipca 2014 r. w sprawie uchwalenia aktualizacji Strategii Rozwoju Lokalnego Gminy Wierzbica na lata 2015–2020, Załącznik s. 27–30.

kami narodowymi (tab. 132): Ludwin (78.), Sosnowica (29.), Hańsk (54.), Urszulin (17.). Gminy Stary Brus i Wierzbica zajęły naturalnie ostatnią pozycję. Przeliczenie wydatków *per capita* polepsza lokaty wszystkich gmin – są one następujące: Hańsk (49.), Ludwin (73.), Sosnowica (15.), Urszulin (8.).

Podsumowanie

Poleski Park Narodowy istnieje od 1990 roku. W latach 1995–2015 Park odwiedziło 346,8 tys. osób (22. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). W latach 1996–2015 z oferty miejsc edukacyjnych Poleskiego PN skorzystało 202 401 osób (15. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest Urszulin. Pod względem stopnia rozwoju funkcji turystycznej liderem wśród gmin powiązanych z Poleskim Parkiem Narodowym jest gmina Sosnowica. Należy podkreślić, że tylko w latach 1995–1996 funkcja turystyczna w tej gminie była dominująca. W późniejszych latach poziom badanej funkcji spadł do tego stopnia, że dwukrotnie (lata: 2008, 2013) zgodnie z interpretacją Boyer aktywność turystyczna w Sosnowicy nie istniała. Gmina nigdy nie spełniała kryterium gęstości bazy noclegowej pozwalającego uznać gminę za dobrze rozwiniętą turystycznie.

Nie wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną – nie czyni tego gmina Wierzbica. Gmina ta nie dokonywała w okresie 2009–2016 wydatków w dziale 630 Turystyka. Zaskakuje brak wspomnianych wydatków w budżecie gminy Stary Brus – jest niezgodny z deklaracjami zawartymi w dokumentach strategicznych. Pozostałe gminy powiązane z Poleskim PN wykonywały działania rodzące wydatki w wyżej wymienionym dziale.

Wielkopolski Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie wielkopolskim (rys. 2) Wielkopolski Park Narodowy (Wielkopolski PN) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 16 kwietnia 1957 r. [Dz.U. 1957 nr 24 poz. 114]. Pierwotnie powierzchnia Parku wynosiła około 4623,08 ha. W 1996 roku powierzchnia ta została zwiększona do 7619,82 ha i równocześnie wyznaczono otulinę obejmującą 15 003 ha⁴⁶. Z danych GUS wynika, że obecna powierzchnia Parku to 7595,01 ha.

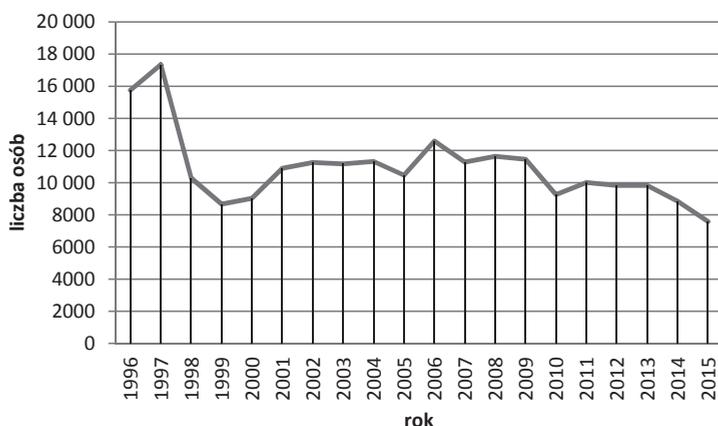
Na przeważającym obszarze Wielkopolskiego PN występują lasy, m.in.: bory sosnowe, sosnowo-dębowe, kwaśne dąbrowy, grądy, łągi wiązowo-jesionowe. Obszar Parku jest atrakcyjny krajobrazowo – Park określany jest mianem Krainy Jezior. W tzw. rynnach ukształtowanych przez łądolód istnieje 11 jezior. Bogactwo środowisk wodnych (m.in. 34 gatunki ryb) skutkuje urozmaiconą awifauną. W Parku występuje około 220 gatunków łągowych i przelotnych – m.in.: kaczka krzyżówka, łyśka, perkoz dwuczuby, łabędź niemy, gęś zbożowa [Wielkopolski Park Narodowy 2016]. Wśród przedstawicieli fauny wyróżniają się m.in.: jeleń, sarna, dzik, bóbr, wydra, borsuk, lis [Ochrona Środowiska 2016]. Istotną jest także wartość kulturowa obszaru – w granicach Parku znajdują się liczne zabytki, m.in.: drewniany kościół w Łodzi oraz pochodzące z XIX w. przykłady architektury dworskiej w Szreniawie i Trzebawiu. Uważane za najpiękniejsze Jezioro Góreckie ukazują zlokalizowane na Wyspie Zamkowej ruiny XIX w. zameczku.

W celu edukacji przyrodniczej Park wykorzystuje Centrum Edukacji Ekologicznej – mieszczą się w nim Muzeum Przyrodnicze, sala audiowizualna (100 miejsc), sala przystosowana do prowadzonych w ramach tzw. Leśnej Szkoły zajęć plastycznych (30 miejsc) oraz dwie sale konferencyjne. Z uwagi na istotność zagadnień petrograficznych przy Muzeum w Jeziorach prezentowane są przykłady głazów narzutowych. Atrakcyjność edukacji w Wielkopolskim PN podnoszą: drewniana wiata wyposażona w stoły i miejsce na ognisko, cztery ścieżki dydaktyczne: „Leśna szkoła”, „Osowa Góra-Jeziory”, „Osowa Góra-Jezioro Budzyńskie”, „Nadwarciańska” oraz ścieżka turystyczno-edukacyjna z Puszczykowa do Puszczykówka. Park organizuje liczne konkursy, projekcje filmów przyrodniczych, a także uczestniczy w tzw. Nocy Muzeów. Przejawem nowoczesnych technik przekazywania wiedzy są krótkie filmy przyrodnicze w serwisie internetowym YouTube. Park stara się uczyć turystów samodzielności w poznawaniu przyrody – opracowano przewodnik „Rośliny na ścieżce dydaktycznej Leśna Szkoła”, dzięki któremu można nauczyć się rozpoznawania roślin.

W latach 1995–2015 miejsca edukacyjne Wielkopolskiego PN odwiedziły 209 473 osoby. Wskazana liczba stanowiła 1,28% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Wielkopolskiemu PN 13. lokatę w rankingu sporządzonym dla 23 parków narodowych (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 1997 r. (17 340 osób).

⁴⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 października 1996 r. w sprawie Wielkopolskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996 nr 130 poz. 613).

Najmniejsza liczba zwiedzających (7579 osób) została odnotowana w 2015 r. (wykres 19). Konsultacje z Wielkopolskim PN wykazały, że w danych GUS wystąpił błąd – za 2011 r. winno być 10 007 osób zamiast 1007. W związku z powyższym dokonano stosownej korekty.

Wykres 19. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Wielkopolskiego PN w latach 2009–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 2002–2016 oraz konsultacji z Wielkopolskim Parkiem Narodowym

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 9136 osób – zapewniło to Wielkopolskiemu PN 18. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Przychody związane z edukacją przyrodniczą były ponad sześciokrotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 29). Koszty edukacji Wielkopolskiego PN stanowiły 5,58% (7. pozycja) poniesionych, a przychody 6,60% (5. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 29. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Wielkopolskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	1 114 623,98
Całkowite przychody z edukacji	185 403,22
Strata	-929 220,76

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Wielkopolskiego PN

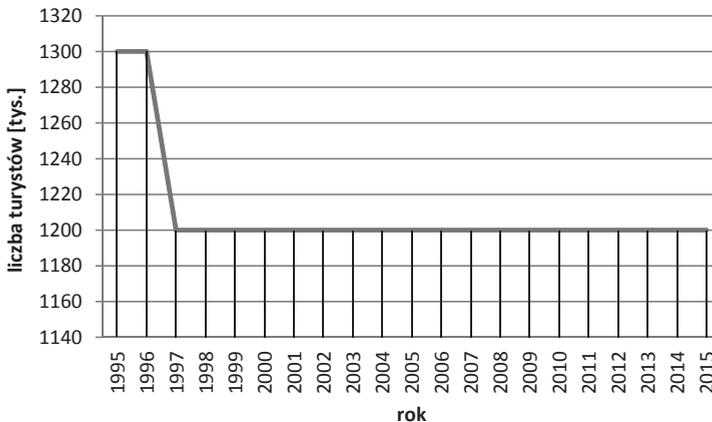
Na terenie Parku można uprawiać turystyki: pieszą, rowerową, konną oraz narciarską (biegówki). Na podstawie licencji wydawanej przez Park dopuszczalne jest amatorskie wędkarstwo. Warto podkreślić, że władze Parku wraz z lokalnymi samorządami starają się odpowiedzieć na potrzeby tzw. turystyki jednego dnia. Park wspólnie z gminami Mosina, Puszczykowo, Stęszew i Komorniki podjął inicjatywę „Aktywna Trójka – trasy trzech aktywności po WPN”, w której wyznaczono 55 km tras przeznaczonych do uprawiania nordic walkingu, biegania, a w zimie dla narciarstwa biegowego. Wielkopolski PN organizuje także rajd rowerowy (maksymalnie 100 uczestników) oraz bieg przełajowy dla gimnazjalistów (również z ograniczeniem liczby uczestników).

Infrastruktura turystyczna Parku obejmuje: 215 km szlaków turystycznych (suma tras rowerowych, szlaku konnego, szlaków pieszych), 20 schronów przeciwdeszczowych oraz

pole campingowe w Obwodzie Ochronnym „Wypalanki” nad Jeziorem Chomęcicko-Rosnowskim. Obecnie camping ma bardzo niski standard – oferuje jedynie miejsce do rozbięcia namiotu, parking, zadaszenia, miejsce na ognisko oraz toi-toi. W planach na rok 2018 ujęto prace mające na celu poprawę jakości infrastruktury campingu. Wielkopolski PN posiada 10 miejsc noclegowych w pokojach gościnnych w Puszczykowie. Planuje się zwiększyć liczbę miejsc poprzez dostosowanie niewykorzystywanych mieszkań służbowych Parku na potrzeby tzw. zielonych szkół (docelowo około 20 miejsc noclegowych).

W Wielkopolskim PN nie pobiera się opłat za wstęp na teren chroniony. Opłatę należy uiścić jedynie za wstęp do muzeum Parku. Koncentracja ruchu turystycznego występuje w Stacji Turystycznej Osowa Góra, Stacji Turystycznej Jarosławiec oraz na ścieżce dydaktycznej „Osowa Góra-Jeziory”.

W latach 1995–2015 Wielkopolski PN odwiedziło 25 400 tys. osób, co stanowiło 11,48% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 4. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). Liczba turystów w opisywanym Parku jest stała – różnica wynika z dokładności oszacowania liczby turystów (wykres 20).

Wykres 20. Liczba turystów w Wielkopolskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 1200 tys. osób, co pozwala sklasyfikować Park na czwartej pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody ponad dwudziestokrotnie mniejsze od kosztów (tab. 30). Koszty udostępniania Wielkopolskiego PN stanowiły 4,52% (9. pozycja) poniesionych a przychody 0,10% (20. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

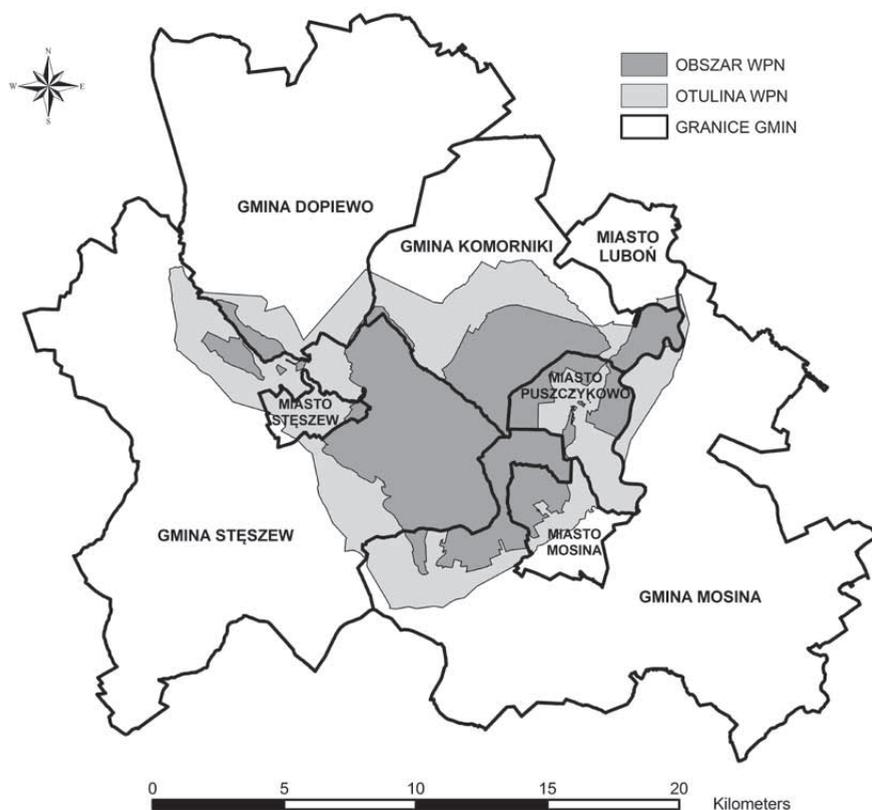
Tabela 30. Finansowe ujęcie udostępniania Wielkopolskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	896 298,80
Całkowite przychody z udostępniania	40 386,44
Strata	-588 912,36

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Wielkopolskiego Parku Narodowego

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Wielkopolski Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z pięcioma gminami: Dopiewo, Komorniki, Mosina, Puszczykowo oraz Stęszew (rys. 10).

Rys. 10. Wielkopolski PN na tle podziału administracyjnego
Źródło: Wielkopolski PN

Gminy Dopiewo oraz Komorniki są gminami wiejskimi. Gminy Mosina i Stęszew mają status gmin miejsko-wiejskich. Jediną gminą miejską powiązaną z opisywanym Parkiem jest gmina Puszczykowo.

Największy, stanowiący 44,79% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Stęszew. Udział gmin Komorniki, Mosina i Puszczykowo w powierzchni Wielkopolskiego PN wynosi odpowiednio: 24,35; 19,18; oraz 9,26%. W gminie Dopiewo zlokalizowana jest niewielka część w powierzchni Wielkopolskiego PN (2,42%). Udział Wielkopolskiego PN w powierzchni gminy najsilniej uwidacznia się w gminie Puszczykowo – jest niemal dominujący. Gmina Komorniki włączona jest w opisywany obszar chroniony w 27,85%, a gmina Stęszew w 19,44%. W gminach Mosina i Dopiewo udział Parku jest niewielki (tab. 31). Na podstawie analizy wskaźników funkcji turystycznej trudno jest jednoznacznie wskazać lidera – wyróżniają się gminy Stęszew i Puszczykowo. Gmina Stęszew przez cały okres badania osiągała najwyższe wartości wskaźnika Baretjé'a i Deferta, a gmina Puszczykowo dominowała w zakresie wartości wskaźnika gę-

stości bazy noclegowej. Maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Puszczykowo w 1995 r. (18,88) stanowi prawie 40% wartości zalecanej przez Warszzyńską [1985] dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej. Podsumowując, można stwierdzić, że klasyczne mierniki natężenia funkcji turystycznej wskazują, że w gminach terytorialnie powiązanych z Wielkopolskim PN badana funkcja nie jest dobrze rozwinięta (tab. 32).

Tabela 31. Powierzchnia Wielkopolskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
Gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Dopiewo	wiejska	poznański	10 802	183,77	1,70
Komorniki	wiejska		6 641	1 849,23	27,85
Mosina	miejsko-wiejska		17 143	1 456,75	8,50
Puszczykowo	miejska		1 639	703,30	42,91
Stęszew	miejsko-wiejska		17 502	3 401,96	19,44

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Gmina Dopiewo nie pełniła w badanym okresie funkcji turystycznej. Wobec braku możliwości obliczenia wskaźników nie ujęto gminy w tabeli 32.

Tabela 32. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Wielkopolskim PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Komorniki (2)	0,00	126,66	0,00	2,01	0,00	5,65
Mosina (3)	38,78	98,11	0,44	1,52	0,72	2,74
Puszczykowo (1)	173,86	358,18	1,43	3,90	8,50	18,88
Stęszew (3)	149,93	375,02	3,15	6,60	2,63	5,43

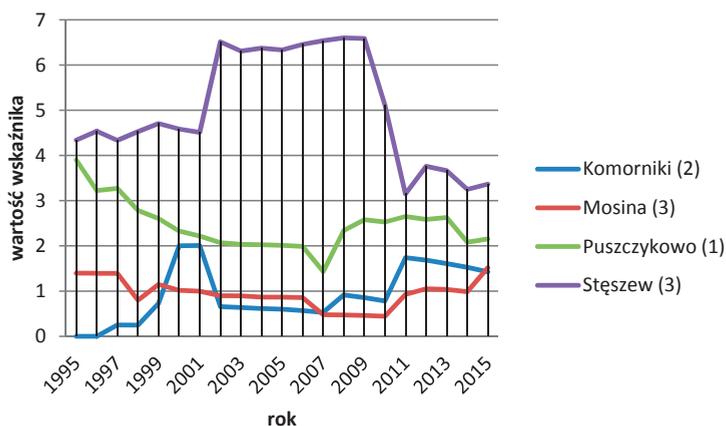
Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

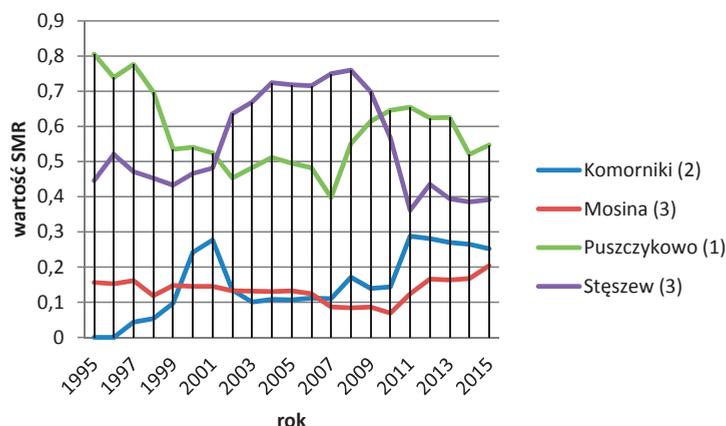
Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta (wykres 21) wskazują, że mały ruch turystyczny odnotowała w latach 1995–2010 gmina Stęszew. Według interpretacji Boyer była to jedyna aktywność turystyczna w badanych gminach.

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) potwierdza zmienny poziom realizacji badanej funkcji oraz wyróżniającą się pozycję gmin Stęszew i Puszczykowo (wykres 22). Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje na wzrost wartości *SMR* w gminie Mosina (30,5%) oraz pojawienie się symptomów prowadzących do rozwoju badanej funkcji w gminie Komorniki (w 1995 r. wartość *SMR* była zerowa). Spadek wartości miary wystąpił w gminach Puszczykowo (32,06%) oraz Stęszew (12,15%).

Niezwykle ważne jest, aby przy interpretacji mierników funkcji turystycznej nie zapominać, że na terenie Wielkopolskiego PN dominuje niewykorzystująca bazy noclegowej turystyka jednodniowa (szczególnie w weekendy). Skutkiem sąsiedztwa z metropolią poznańską udostępnianie terenu chronionego ma wymiar masowy, a jednocześnie niewywołujący rozwoju bazy noclegowej.

Wykres 21. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Wielkopolskim PN w latach 1995–2015
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wykres 22. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Wielkopolskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Wielkopolskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. W gminie Komorniki przyjęto wizję: „Gmina Komorniki to miejsce, w którym: żyje się bezpiecznie i proekologicznie, w aktywnej, zintegrowanej społeczności, przyjemnie spędza się wolny czas, korzystając z bogatej oferty kultury, sportu i rekreacji (...)”⁴⁷. Dodatkowo jako jeden z celów strategicznych wskazano wspieranie rozwoju gospodarczego gminy poprzez promocję gospodarczą i turystyczną gminy⁴⁸. W wyjątkowo rozbudowanej wizji rozwoju gminy Mosina ujęto zapis „(...) [gmina] jest bardzo ważnym

⁴⁷ Uchwała NR XXXV/302/2013 Rady Gminy Komorniki z dnia 18 kwietnia 2013 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Komorniki na lata 2013–2020” s. 39.

⁴⁸ tamże s. 45.

miejszem wypoczynku, rekreacji oraz turystyki weekendowej dla mieszkańców obszaru metropolitalnego Poznania(...)»⁴⁹. Wśród sposobów tworzenia warunków dla rozwoju usług turystycznych i rekreacyjnych wymieniono m.in. podnoszenie atrakcyjności gminy dla turystyki sobotnio-niedzielnej⁵⁰. Misja gminy Puszczykowo – „Puszczykowo to „miasto-ogród” zapewniające dbałość o środowisko naturalne i wysoką jakość życia mieszkańców”⁵¹ – nie odnosi się wprost do funkcji turystycznej. W celach strategicznych ujęto jednak stwierdzenie, że Puszczykowo posiada doskonale warunki, aby promować się jako ośrodek rekreacji i obsługi ruchu konferencyjnego⁵². Wizja i misja gminy Sęszew nie odnoszą się do funkcji turystycznej. Jako jeden z celów szczegółowych priorytetu rozwoju gospodarczego gminy wskazano zwiększenie atrakcyjności terenów turystycznych i rekreacyjnych⁵³. Niepełniąc w latach 1995–2015 funkcji turystycznej gmina Dopiewo nie wiąże swojej przyszłości z rozwojem turystyki – misja, wizja oraz cele strategiczne nie odnoszą się do badanej funkcji⁵⁴.

Nie we wszystkich gminach powiązanych z Wielkopolskim PN istnieje tradycja działań generujących wydatki zaliczane do działu 630 Turystyka. Jedynie gmina Puszczykowo corocznie zarachowywała opisywane wydatki, choć należy podkreślić, że gminy Sęszew i Mosina dokonały wydatków w większej kwocie (suma wydatków w latach 2009–2016). Dziwi całkowity brak opisywanych wydatków w gminie Komorniki. Pewną niespodzianką są opiewające na ponad 100 tys. zł wydatki gminy Dopiewo – warto podkreślić, że gmina ta w okresie 1995–2015 nie pełniła funkcji turystycznej (tab. 33). Suma wydatków w dziale 630 w okresie 2009–2016 gminy plasuje na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Dopiewo (69.), Mosina (35.), Puszczykowo (42.), Sęszew (27.). Gmina Komorniki nie dokonała żadnych działań generujących wydatki w dziale 630 Turystyka – należy do grupy liczącej w sumie 22 gminy zajmujące *ex aequo* 96., tj. ostatnie miejsce. Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokaty gmin: Dopiewo (83.), Mosina (59.), Puszczykowo (51.), Sęszew (39.).

Tabela 33. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Wielkopolskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Dopiewo (2)	0	0	129 012	0	0	0	0	0
Komorniki (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Mosina (3)	0	0	344 830	248 497	239 514	124 254	87 371	72 508
Puszczykowo (1)	202 244	256 698	66 454	24 499	34 520	24 970	67 422	29 166
Sęszew (3)	0	19 562	176 597	3 552	99 735	1 669 810	4 513	56 530

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

⁴⁹ Uchwała nr LV/383/14 Rady Miejskiej w Mosinie z dnia 30 stycznia 2014 r. sprawie Strategii Rozwoju Gminy Mosina na lata 2014 do 2020+, Załącznik s. 7.

⁵⁰ tamże s. 64.

⁵¹ Uchwała Nr 254/09/V Rady Miasta Puszczykowa z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie: przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta Puszczykowa na lata 2010–2020, Załącznik s. 20.

⁵² tamże s. 33

⁵³ Strategia Rozwoju Gminy Sęszew na lata 2016–2026, Załącznik s. 114–123 www.steszew.pl/asp/pliki/2015_cz1/psrg2015.pdf [data pobrania 2017-06-03]

⁵⁴ Uchwała Nr XVII/233/16 Rady Gminy Dopiewo z dnia 21 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Dopiewo na lata 2016–2025”, s. 75–85.

Podsumowanie

Wielkopolski Park Narodowy istnieje od 1957 roku. W okresie 1995–2015 Park odwiedziło 25 400 tys. osób (4. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). W latach 1995–2015 z oferty miejsc edukacyjnych Wielkopolskiego PN skorzystały 218 473 osoby (13. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Puszczykowo (42,91%). Według interpretacji Boyer jedyną gminą, która odnotowała aktywność turystyczną, była gmina Stęszew – mały ruch turystyczny wystąpił w latach 1995–2010. Gmina ta nigdy nie spełniała zadanego przez Warszzyńską warunku zaliczenia do gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej. Należy jednak podkreślić, że na terenie Wielkopolskiego PN dominuje niewykorzystująca bazy noclegowej turystyka jednodniowa.

Cztery gminy wiążą swoją przyszłość z rozwojem funkcji turystycznej – wyjątkiem jest gmina Dopiewo. Niestety, nie wszystkie gminy posiadają tradycję wydatkowania środków w dziale 630 Turystyka. Jedynie gmina Puszczykowo corocznie w badanym okresie (2009–2016) wykonywała działania generujące opisywane wydatki. Pod względem wysokości wydatków wyróżniały się gminy Stęszew i Mosina.

Wigierski Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie podlaskim (rys. 2) Wigierski Park Narodowy (Wigierski PN) został utworzony z dniem 1 stycznia 1989 r. na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 27 czerwca 1988 r. [Dz.U. 1988 nr 25 poz. 173]. Pierwotnie powierzchnia Parku wynosiła 14 840,06 ha. W 1997 roku powierzchnia ta została zwiększona do 15 085,49 ha i jednocześnie utworzono otulinę obejmującą 11 283,81 ha⁵⁵. Z danych GUS wynika, że obecna powierzchnia Parku to 15 089,8 ha.

Park leży na Pojezierzu Suwalsko-Augustowskim w Puszczy Augustowskiej, obejmuje 42 jeziora (największe jest Jezioro Wigry), kilka dolin rzecznych, lasy oraz tereny użytkowane rolniczo (w granicach Parku położonych jest kilkanaście wsi). Największym zagrożeniem dla wartości jakie chroni Park, są działania zmieniające krajobraz. Coraz silniejsza presja na zabudowę terenów użytkowanych rolniczo może nieodwracalnie zmienić morenowe i sandrowe układy krajobrazowe. Park stara się promować uprawę i hodowlę rodzimych gatunków – w ramach prowadzonych projektów wybrane gospodarstwa rolne otrzymały od Parku pisklęta kur zielononózek, gęsi suwalskich, świnie złotnickie, konie rasy konik polski, krowy rasy polska czerwona, a także sadzonki lokalnych odmian drzew owocowych (jabłoni i gruszy). Naturalnie, dla krajobrazu najistotniejsze z wyżej wymienionych jest przywracanie tradycyjnych sadów. Niemniej warto zauważyć także zmiany w pogłowie zwierząt gospodarskich [Kulczyk-Dynowska 2015b]. Wigierski PN cechuje się występowaniem gatunków o zasięgu północnym – nie bez przyczyny Suwalszczyzna jest uznawana za polski biegun zimna. Istotne są wartości kulturowe Parku – teren Puszczy Augustowskiej od dawna związany jest z działaniami człowieka. Do czasów obecnych przetrwały elementy tradycyjnego budownictwa ludowego, zabytki techniki, zabudowania byłego Klasztoru Kamedułów oraz liczne zabytki sakralne (kapliczki, krzyże przydrożne, cmentarze). Mimo śladów działalności ludzkiej lasy Puszczy Augustowskiej zachowały wysoki stopień naturalności – głównymi gatunkami są sosna zwyczajna i świerk pospolity [Zawadzka 2014]. Wśród przedstawicieli fauny wyróżnia się m.in.: łoś, jeleń, sarna, dzik, wilk, ryś, bóbr, wydra, borsuk, lis. Bogata jest awifauna opisywanego obszaru – występują m.in.: orlik krzykliwy, bielik, bocian czarny [Ochrona Środowiska 2016]. Z uwagi na możliwość wędkarstwa warto dodać, iż w wodach Parku występuje 31 gatunków ryb.

Atrakcjami turystycznymi są kolejka wąskotorowa oraz zespół klasztorny w Wigrach. Kolejka pokonuje trasę wzdłuż szlaku zielonego wokół Jeziora Wigry (czas przejazdu około 2 godzin). Pokamedulski zespół zabudowań klasztornych nosi aktualnie nazwę Wigierski Areopag Nowej Ewangelizacji.

W celach edukacyjnych Park wykorzystuje: Ośrodek Edukacji Środowiskowej nad Zatoką Słupiańską Jeziora Wigry, Muzeum Wigier im. Alfreda Lityńskiego w Starym Folwar-

⁵⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 marca 1997 r. w sprawie Wigierskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1997 nr 24 poz. 124).

ku, Obiekt turystyczno-edukacyjny „Dziupla” oraz ścieżki edukacyjne: „Las”, „Suchary”, „Jeziora”, „Ols”, „Płazy”, „Puszcza”, „Samle”. Ośrodek Edukacji Środowiskowej oferuje salę wykładową i laboratoryjną (30 miejsc). Mimo nazwy Muzeum Wigier pełni rolę ośrodka edukacyjnego – prócz ekspozycji (stałych i czasowych) podejmujących tematykę przyrodniczą oraz kulturową oferuje sale: laboratoryjną i projekcyjną. W związku z tym prowadzone są tu zajęcia edukacyjne, warsztaty oraz pokazy filmów. Przejawem nowoczesnych technik przekazywania informacji są wirtualne muzeum (<http://www.wigry.org.pl/mw/wirtualne.htm>) oraz kanał na YouTube oferujący filmy przyrodnicze i informacje o Parku. W obiekcie „Dziupla” organizowane są nie tylko zajęcia edukacyjne, ale także biesiady i ogniska (maksymalnie 150 osób). Uzupełnieniem ścieżek edukacyjnych są projekty „Dary Natury” i „Eksploracja dóbr puszczańskich”. Pierwszy obejmuje tradycyjne wiejskie ogródki (kwiaty i zioła użytkowe), a drugi informuje o działalności dawnych mieszkańców, m.in. o bartnictwie, gospodarce leśnej, hutnictwie.

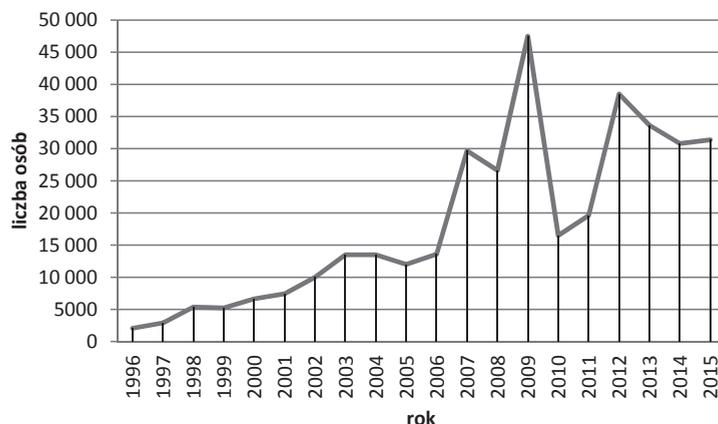
Proponowane przez Wigierski PN zajęcia edukacyjne mają tematykę dostosowaną do wieku odbiorcy: wyróżnia się ofertę dla przedszkolaków i młodszych dzieci (3 tematy), dzieci starszych (7 tematów), gimnazjalistów (7 tematów), uczniów szkół ponadgimnazjalnych (11 tematów) oraz nauczycieli przedmiotów przyrodniczych. Szczególnie atrakcyjne są zajęcia na wodnych ścieżkach edukacyjnych – Park dysponuje łodzią ze szklanym dnem. Oferta edukacyjna Parku wykracza poza zagadnienia przyrodnicze i podejmuje także tematykę kulturową i etnograficzną – warsztaty ceramiczne „Nie święci garnki lepią” oraz warsztaty tkackie „Dawne metody tkania” przybliżają czynności niegdyś wykonywane przez mieszkańców Suwalszczyzny. Dodatkowo w Muzeum Wigier prezentowane są wystawy etnograficzne „Ocalić od zapomnienia” oraz „Historia i tradycje rybołówstwa nad Wigrami”. Wyróżnia się oferta edukacyjna kierowana do lokalnej społeczności – objęte są nią nie tylko dzieci i młodzież szkolna z gmin terytorialnie powiązanych (poprzez współpracę ze szkołami, Zimową Akademię Przyrody w terminie ferii i Letnią Akademię Przyrody w terminie wakacji), ale dorośli (warsztaty dla rolników i mieszkańców terenu Parku i otuliny). Wigierski PN współpracuje także ze Specjalnym Ośrodkiem Szkolno-Wychowawczym w Suwałkach, a tym samym zajęcia edukacyjne prowadzone są dla dzieci niepełnosprawnych. Ponadto Park organizuje liczne konkursy, imprezy plenerowe, eventy, m.in.: Noc Sów, Rykowsko nad Wigrami.

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Wigierskiego PN odwiedziło 366 429 osób. Wskazana liczba stanowiła 2,14% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Wigierskiemu PN 11. lokatę w rankingu (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 2009 r. (47 490 osób). Najmniejsza liczba zwiedzających (2066 osób) została odnotowana w 1996 r. (wykres 23). Konsultacje w Wigierskim PN wykazały, że wzrost zainteresowania w 2009 r. był wynikiem otwarcia Muzeum Wigier.

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystały 33 383 osoby – zapewniło to Wigierskiemu PN 7. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Z przedstawionych danych wynika, że przychody związane z edukacją przyrodniczą były dwudziestokrotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 34). Koszty edukacji Wigierskiego PN stanowiły 12,67% (1. pozycja) poniesionych, a przychody 4,00% (9. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Na obszarze Wigierskiego PN można uprawiać turystykę pieszą, rowerową, narciarską (biegówki), wodną (kajaki, żaglówki, rejsy statkiem). Należy podkreślić, że sprzęt pływaw-

jący, z wyjątkiem statku „Tryton” kursującego po Jeziorze Wigry, nie może mieć napędu spalinowego. Zarządzeniem Dyrektora Parku precyzyjnie wskazano ograniczenia terminu turystyki wodnej, miejsc cumowania jednostek pływających oraz ich maksymalne wymiary. Po uzyskaniu stosownej licencji w Wigierskim PN można amatorsko uprawiać wędkarstwo.

Wykres 23. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Wigierskiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

Tabela 34. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Wigierskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	2 531 505,92
Całkowite przychody z edukacji	112 393,81
Strata	-2 419 112,11

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Wigierskiego PN

Infrastruktura turystyczna na terenie Wigierskiego PN jest bardzo bogata – znaczna jej część jest własnością prywatną i nie podlega zarządowi Parku. W celu udostępniania turystycznego wyznaczono 343,91 km szlaków turystycznych, 5 parkingów leśnych (Leszczewek, Binduga, Bryzgiel, Piaski, Wysoki Most) oraz 90 zadaszonych miejsc odpoczynku, tzw. schronów przeciwdeszczowych. Z uwagi na zabagnienie terenu w części szlaków wprowadzono drewniane kładki. Obserwacje przyrody ułatwiają pomosty, wieże i platformy widokowe (18 szt.). W wyznaczonych miejscach można rozpalać ognisko, a nad Jeziorem Czarnym (Krzywe) oraz Jeziorem Wigry (Stary Folwark i Gawrych Ruda) wyznaczono kąpieliska. Należy podkreślić, że Park przygotował ofertę dla turystów niepełnosprawnych – wyznaczono 82,1 km tras dla niepełnosprawnych ruchowo, a wybrane obiekty Parku pozbawiono barier architektonicznych. Uwzględniono także potrzeby osób niewidzących – z myślą o nich przygotowano plansze w alfabecie Braila oraz eksponaty muzealne, które można dotykać.

Na terenie Wigierskiego PN funkcjonuje wiele obiektów świadczących usługi noclegowe: 25 domów wczasowych, 18 kampingów/biwaków (z czego 4 są w zarządzie Parku) oraz liczne gospodarstwa agroturystyczne. Niestety – ze względu na stan techniczny – zamknięto schronisko PTTK. W zakresie usług noclegowych wyróżnia się: Młodzieżowy

Ośrodek Edukacyjno-Wypoczynkowy „Zatoka Uklei” w Gawrych Rudzie (98 miejsc całorocznych, 222 w sezonie letnim), Ośrodek Wypoczynkowy „U Jawora” (30 miejsc), Hotel nad Wigrami (73 miejsca noclegowe). Do 2016 roku Wigierski PN posiadał pokoje gościnne w leśniczówkach (37 miejsc noclegowych) oraz w budynku Dyrekcji Parku (20 miejsc noclegowych). W 2016 roku udzielono w nich 2093 noclegów. Począwszy od 2017 roku wyłączono z użytkowania część pokoi gościnnych w leśniczówkach – aktualnie dostępne jest 9 miejsc w leśniczówkach (Maćkowa Ruda 6, Lipowa 3) oraz 20 w budynku Dyrekcji. Uzupełnieniem oferty noclegowej są pola biwakowe Za szkołą, Bindużka, Gremzdówka, Jastrzęby – w 2016 r. udzielono na nich łącznie 3473 noclegów⁵⁶.

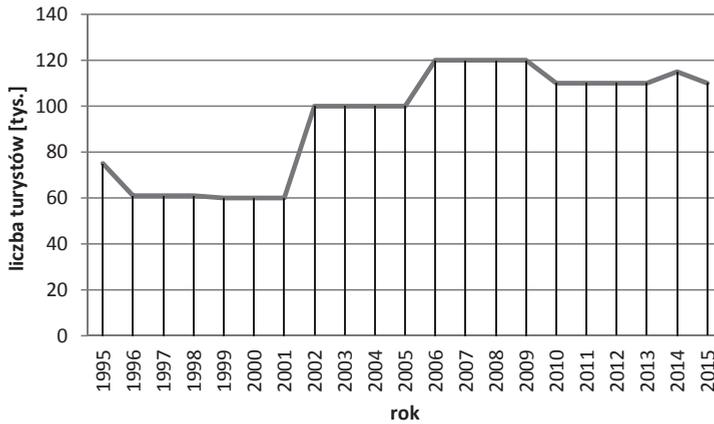
Park prowadzi trzy punkty informacji turystycznej: w siedzibie parku (z całorocznym infokioskiem zewnętrznym), na parkingu w Krzywem oraz wodny punkt informacji turystycznej „Bóbr”. Punkt „Bóbr” jest mobilną jednostką (alumiiniowa platforma) przemieszczającą się po wodach Parku. Celem promocji obszaru Park bierze udział nie tylko w krajowych, ale i międzynarodowych imprezach turystycznych, np. Międzynarodowych Targach Turystycznych Adventure w Wilnie, Międzynarodowych Targach Turystyki JAN-TUR w Kaliningradzie. Ponadto Wigierski PN organizuje wydarzenia sportowe, np. Maraton Wigry, zawody żeglarskie o Puchar Dyrektora WPN oraz o Błękitną Wstęgę Wigier, Ogólnopolski Rajd Wielodyscyplinowy.

Sprzedż biletów wstępu prowadzona jest w 26 punktach – wskazuje to na sposób poruszania się turystów po terenie Parku i brak tzw. bram wejść na obszar chroniony. Koncentracja ruchu turystycznego występuje w rejonie Krzywe, nad Zatoką Słupiańską, na zielonym szlaku „Wokół Wigier” oraz na rzece Czarna Hańcza (spływy kajakowe). Warto podkreślić, że kumulacja ruchu turystycznego występuje w miejscowościach: Stary Folwark, Wigry, Gawrych Ruda i Bryzgiel.

W latach 1995–2015 Wigierski Park Narodowy odwiedziło 1983 tys. osób, co stanowiło 0,9% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 14. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). Najmniejszy ruch turystyczny odnotowano w latach 1999–2001 (60 tys. turystów rocznie). Największa liczba turystów 120 tys. rocznie odwiedziła Park w latach 2006–2009 r. (wykres 24). Ze względu na specyfikę terenu Wigierski PN zaznacza, że trudno jest precyzyjnie określić liczbę turystów. Wiele możliwości przemieszczania się po terenie parku (pieszo, rowerem, sprzętem pływającym, w tym statkiem, kolejką wąskotorową) może powodować wielokrotne zliczenie tej samej osoby przez czujniki piroelektryczne.

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 125 000 osób, co pozwala sklasyfikować Park na 14. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody siedmiokrotnie mniejsze od kosztów (tab. 35). Koszty udostępniania Wigierskiego PN stanowiły 13,07% (1. pozycja) poniesionych a przychody 0,88% (12. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

⁵⁶ Analiza działalności Wigierskiego Parku Narodowego za rok 2016, pkt. 3.7.1.

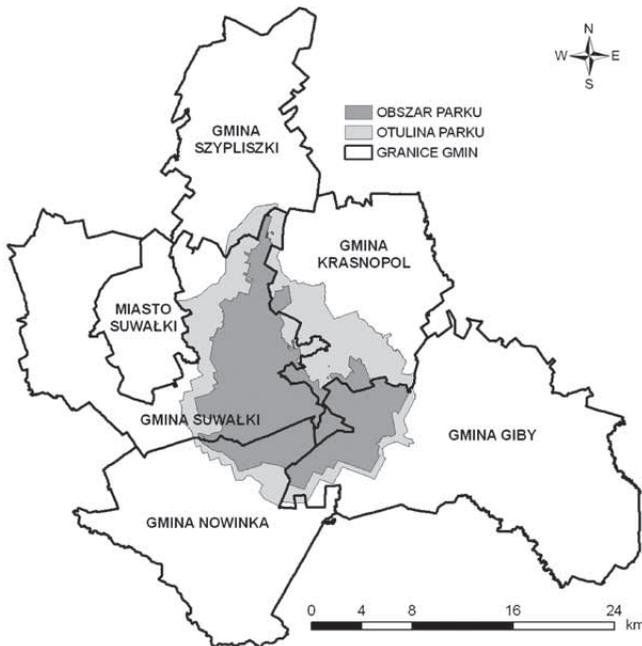
Wykres 24. Liczba turystów w Wigierskim PN – dane za lata 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

Tabela 35. Finansowe ujęcie udostępniania Wigierskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	2 591 949,53
Przychody z udostępniania	367 732,52
Strata	-2 224 217,01

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Wigierskiego Parku Narodowego

Rys. 11. Wigierski PN na tle podziału administracyjnego

Źródło: Wigierski PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Wigierski Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z czterema gminami: Nowinka, Giby, Krasnopol oraz Suwałki (rys. 11). Wszystkie wymienione gminy mają status gminy wiejskiej.

Największy, stanowiący 52,89% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Suwałki. Gmina Giby posiada 24,97% udział w powierzchni opisywanego obszaru chronionego. Gminy Nowinka i Krasnopol obejmują znacznie mniejsze fragmenty Parku – odpowiednio 12,68 i 9,45%. Udział Wigierskiego PN w powierzchni gminy najsilniej uwidacznia się w gminie Suwałki – jest bardzo duży (30,16%). W przypadku pozostałych gmin udział Parku w terenie gminy jest znacznie niższy – odpowiednio: 11,66% w gminie Giby; 9,38% w gminie Nowinka oraz 8,32% w gminie Krasnopol (tab. 36). Na podstawie analizy wskaźników funkcji turystycznej trudno jest jednoznacznie wskazać lidera – wyróżniają się gminy Giby i Suwałki. Gmina Giby przez 14 z 21 badanych lat osiągała najwyższe wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta, a gmina Suwałki dominowała w zakresie wartości wskaźnika gęstości bazy noclegowej. Maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Suwałki w 1995 r. (3,52) stanowi tylko 7% wartości zalecanej przez Warszzyńską dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej. Podsumowując, można stwierdzić, że klasyczne mierniki natężenia funkcji turystycznej wskazują, że w gminach terytorialnie powiązanych z Wigierskim PN badana funkcja nie jest dobrze rozwinięta (tab. 37).

Tabela 36. Powierzchnia Wigierskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
Gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Nowinka	wiejska	augustowski	20 408	1 914,10	9,38
Giby	wiejska	sejneński	32 320	3 768,50	11,66
Krasnopol	wiejska		17 149	1 426,00	8,32
Suwałki	wiejska	suwalski	26 461	7 981,20	30,16

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Tabela 37. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Wigierskim Parkiem Narodowym w latach 1995–2015

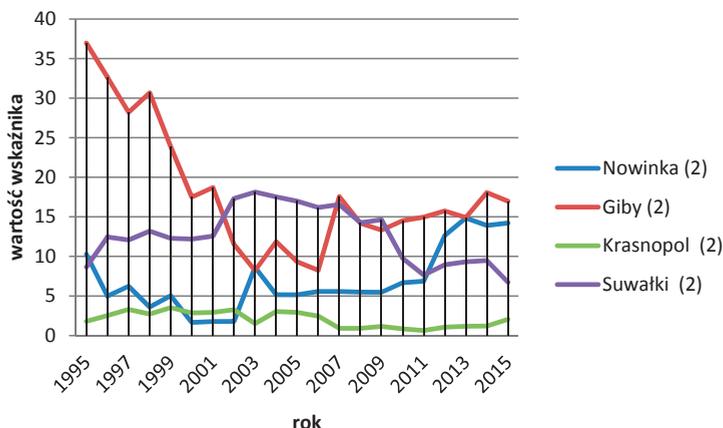
Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Nowinka (2)	10,54	566,14	1,65	14,85	0,23	2,15
Giby (2)	340,03	1 275,42	8,22	36,96	0,76	3,52
Krasnopol (2)	3,17	115,17	0,63	3,52	0,15	0,83
Suwałki (2)	292,93	601,60	6,75	18,14	1,90	4,35

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta (wykres 25) wskazują, że w gminie Nowinka aktywność turystyczna nie istniała w 1998 r. oraz latach 2000–2002, mały ruch turystyczny odnotowano w latach 1996–1997, 1999 i 2003–2011, a funkcja turystyczna była istotna, lecz niedominująca w 1995 r. oraz latach 2012–2015. W gminie Giby przez 18 lat odno-

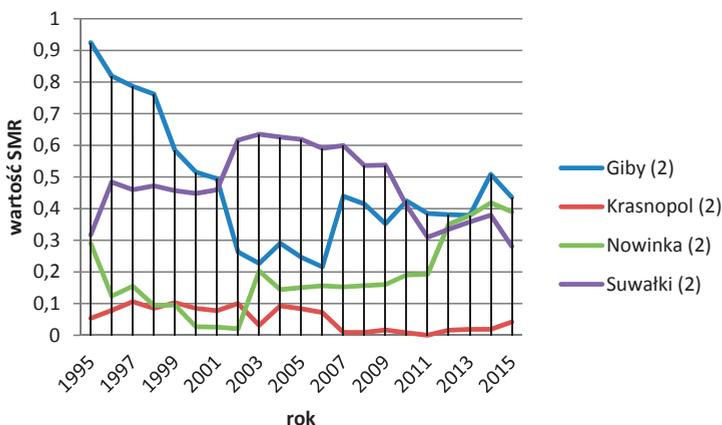
towano istotną, ale niedominującą funkcję turystyczną – jedynie w roku 2003 oraz latach 2005–2006 w gminie wystąpił mały ruch turystyczny. Gmina Suwałki była gminą z istotną, lecz niedominującą funkcją turystyczną w latach 1996–2009, a w pozostałych latach odnotowała mały ruch turystyczny. Aktywność turystyczna na terenie gminy Krasnopol nie istniała w całym okresie badania.

Wykres 25. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Wigierskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) potwierdza wyróżniającą się pozycję dwóch gmin, tj. Suwałki i Giby. Warto zauważyć zmienny poziom wartości *SMR* (wykres 26). Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje na wzrost wartości *SMR* jedynie w gminie Nowinka (34,47%). Spadek wartości miary wystąpił w gminach: Giby (52,85%), Krasnopol (21,64%), Suwałki (11%).

Wykres 26. Syntetyczna miara rozwoju (*SMR*) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Wigierskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Wigierskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Gmina Nowinka przyjęła następującą wizję: „Gmina Nowinka jest gminą przyjazną mieszkańcom, poszukującą możliwości rozwoju w branżach związanych z rolnictwem (...), rozwojem kulturalnym w oparciu o stabilny budżet oraz dalszym rozwojem turystyki i rekreacji (...)”⁵⁷. W gminie Giby wizja i misja nie odnoszą się do funkcji turystycznej. Wyróżniono cztery strategiczne obszary zrównoważonego rozwoju – jednym z nich jest obszar turystyki⁵⁸. Analogiczna sytuacja występuje w gminie Krasnopol – wśród celów szczegółowych prowadzących do realizacji celu strategicznego, jakim jest aktywizacja gospodarcza gminy, wskazano rozwój turystyki, agroturystyki i oferty czasu wolnego⁵⁹. Gmina Suwałki nie posiada aktualnej strategii rozwoju. W programie rozwoju lokalnego, jako sposób na zmianę struktury gospodarczej obszaru, wskazano m.in.: rozwój usług turystycznych i okołoturystycznych⁶⁰. Można zatem stwierdzić, że każda z opisywanych gmin postrzega funkcję turystyczną jako istotną dla przyszłości gminnej przestrzeni.

Warto zauważyć, że nie we wszystkich gminach powiązanych z Wigierskim PN istnieje tradycja działań generujących wydatki zaliczane do działu 630 Turystyka – jedynie gmina Suwałki corocznie zarachowywała opisywane wydatki (tab. 38). Suma wydatków w dziale 630 w okresie 2009–2016 plasuje opisywane gminy na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Giby (50.), Krasnopol (41.), Nowinka (67.), Suwałki (57.). Przeliczenie wydatków *per capita* polepsza pozycję gmin: Giby (34.), Krasnopol (32.), Nowinka (56.), a pogarsza gminy Suwałki (58.).

Tabela 38. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Wigierskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Giby (2)	0	10 702	352 367	0	0	0	97 198	0
Krasnopol (2)	10 053	644 698	39 847	0	0	0	40 249	0
Nowinka (2)	0	0	10 279	88 367	0	0	7 210	29 439
Suwałki (2)	13 665	1 036	15 658	4 510	1 439	103 053	141 286	39 725

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Wigierski Park Narodowy istnieje od 1989 roku. W okresie 1995–2015 Park odwiedziło 1983 tys. osób (14. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). W latach 1996–2015

⁵⁷ Uchwała Nr V/22/2015 Rady Gminy Nowinka z dnia 27 marca 2015 r. w sprawie przyjęcia programu rozwoju Strategia Rozwoju Gminy Nowinka na lata 2014–2020, Załącznik s. 79.

⁵⁸ Uchwała Nr XXXIX/174/14 Rady Gminy Giby z dnia 26 czerwca 2014 r. w sprawie zatwierdzenia Strategii Rozwoju Gminy Giby na lata 2014 – 2020, Załącznik s. 18.

⁵⁹ Uchwała NR XIII/142/2016 Rady Gminy Krasnopol z dnia 16 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia Zintegrowanego Programu Rozwoju Lokalnego Gminy Krasnopol na lata 2016–2020, Załącznik s. 59–61.

⁶⁰ Uchwała Nr XVIII/162/04 Rady Gminy Suwałki z dnia 28 czerwca 2004 r. w sprawie przyjęcia Programu Rozwoju Lokalnego Gminy Suwałki na lata 2004–2013, Załącznik s. 59.

nizinne pojezierne parki narodowe

z oferty miejsc edukacyjnych Wigierskiego PN skorzystało 366 429 osób (11. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Suwałki (30,16%). Jest to jednocześnie gmina wyróżniająca się (wraz z gminą Giby) pod względem wartości wskaźników funkcji turystycznej. Mimo tego, iż gmina Suwałki dominowała w zakresie wartości wskaźnika gęstości bazy noclegowej, nigdy nie spełniała warunku zadanego przez Warszzyńską [1985] dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej. Klasyczne mierniki natężenia funkcji turystycznej wskazują, że w gminach terytorialnie powiązanych z Wigierskim PN badana funkcja nie jest dobrze rozwinięta.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. Niestety, nie wszystkie posiadają tradycję wydatkowania środków w dziale 630 Turystyka. Jedynie gmina Suwałki corocznie w badanym okresie (2009–2016) wykonywała działania generujące opisywane wydatki.

Białowiecki Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie podlaskim (rys. 3) Białowiecki Park Narodowy (Białowiecki PN) został utworzony w 1932 r. na mocy Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych [M.P. 1932 nr 183 poz. 219]. Po II wojnie światowej treścią Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 21 listopada 1947 r. [Dz.U. 1947 nr 74 poz. 469] jednostka została restytuowana. W 1947 roku powierzchnia Parku wynosiła 4781 ha (z czego 4716 ha stanowił obszar główny Parku, 15 ha rezerwat tarpanów i żubrów, a 50 ha Park Pałacowy). Istotna zmiana dotycząca funkcjonowania opisywanego obszaru chronionego miała miejsce w 1996 r., kiedy to zwiększono powierzchnię Białowieckiego PN do 10 502,95 ha i jednocześnie wyznaczono otulinę obejmującą 3224,26 ha⁶¹. Z danych GUS wynika, iż aktualna powierzchnia Parku wynosi 10 517,30 ha.

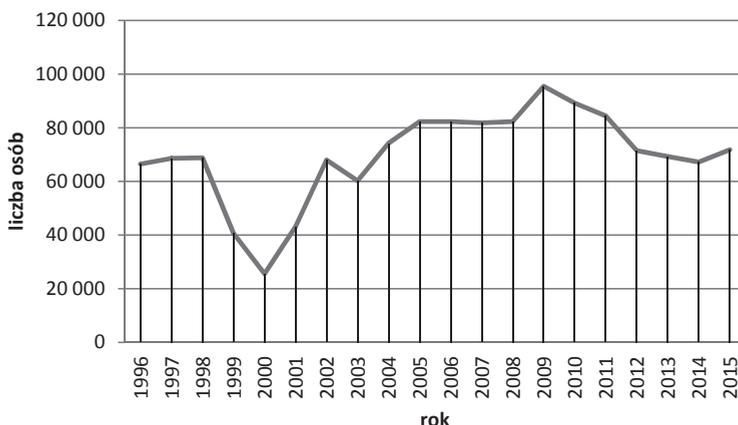
Należy podkreślić, że Białowiecki PN jest transgranicznym obszarem chronionym – wspólnie z Państwowym Parkiem Narodowym „Białowieższkaja Puszcza” z siedzibą w Kamieniukach (Białoruś) tworzy rozległy obszar chroniony. Oceniając powierzchnię Parku, warto pamiętać, że kompleks leśny jakim jest Puszcza Białowiecka, obejmuje około 150 tys. ha – w Polsce położone jest 62,5 tys. ha, a na Białorusi 87,5 tys. ha.

Największą wartością opisywanego terenu są lasy pochodzenia naturalnego – Białowiecki PN obejmuje najlepiej zachowane kompleksy leśne na niżu Europy [Pawlaczyk 2009]. Do najważniejszych czynników kształtujących ekosystemy Puszczy Białowieckiej zalicza się stosunki powietrzno-wodne w profilu glebowym [Malzahn i in. 2009]. Wśród przedstawicieli fauny zdecydowanie wyróżnia się żubr. Bytująca na terenie Parku populacja największego europejskiego ssaka szacowana jest na 578 sztuk. Prócz tego występują m.in.: łoś, jeleni, sarna, dzik, wilk, ryś, bóbr, wydra, borsuk, lis, orlik krzykliwy [Ochrona środowiska 2016].

Wśród atrakcji turystycznych Białowieckiego PN wymienia się: Rezerwat Pokazowy Żubrów (prezentowane tam są wszystkie gatunki ssaków kopytnych oraz duże drapieżniki Puszczy Białowieckiej), trasę „Do dębu Jagiełły” oraz Muzeum Przyrodniczo-Leśne wraz z wieżą widokową. Wspomniane obiekty odgrywają niebagatelną rolę w edukacji przyrodniczej, wspomagając tym samym Ośrodek Edukacji Przyrodniczej. Oferta edukacyjna Białowieckiego PN zawiera m.in.: spersonalizowane programy edukacyjne, zajęcia terenowe, warsztaty szkoleniowe dla nauczycieli. Warto podkreślić, że Park organizuje imprezy cykliczne (konkursy, Wiosenną Akcję Pomocy Płazom). Białowiecki PN publikuje wydawnictwa edukacyjne (publikacje zwarte i gry dla najmłodszych) oraz czasopismo Parki Narodowe i Rezerwaty Przyrody (periodyk na łamach którego poruszane są zagadnienia dotyczące polskich obszarów chronionych).

⁶¹ Zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 lipca 1996 r. w sprawie Białowieckiego Parku Narodowego (Dz.U. Nr 93, poz. 424).

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Białowieskiego PN cieszyły się zainteresowaniem 1 393 301 osób (wykres 27). Wskazana liczba stanowiła 8,15% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych – tym samym zapewniła Białowieskiemu PN drugą lokatę w rankingu sporządzonym dla 23 parków narodowych (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na rok 2009, kiedy to wyżej wymienione obiekty odwiedziły 95 482 osoby. Najmniejsza popularność opisywanej działalności przypadła na rok 2000 – dydaktyka Parku objęła 25 577 osób.

Wykres 27. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Białowieskiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 81 799 osób – zapewniło to Białowieskiemu PN trzecią pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Tym samym lokata za rok 2016 była o jedną pozycję niższa od lokaty za lata 1996–2015. Z przedstawionych danych wynika, że w 2016 r. przychody z edukacji były ponad czterokrotnie niższe niż koszty powiązane z tą działalnością (tab. 39). Koszty edukacji Białowieskiego PN stanowiły 2,70% kosztów (13. pozycja) poniesionych a przychody 4,57% (7. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe w 2016 roku (tab. 122).

Tabela 39. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Białowieskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	540 025,97
Całkowite przychody z edukacji	128 241,48
Strata	-411 784,49

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Białowieskiego PN

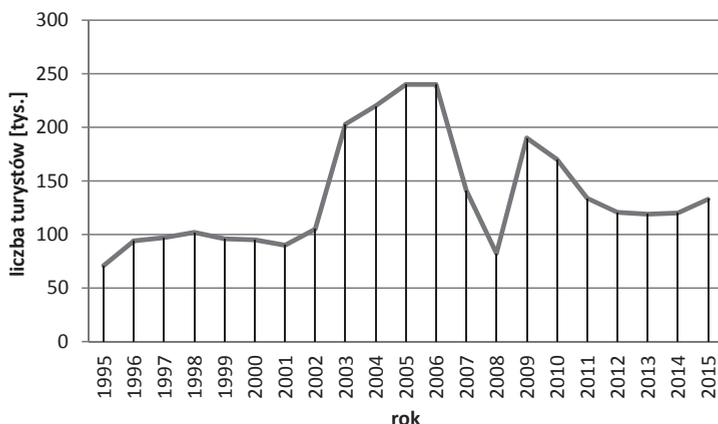
Na obszarze Białowieskiego Parku Narodowego można uprawiać turystykę pieszą, rowerową, konną i narciarską. Obszar chroniony przecina 44,3 km szlaków turystycznych oraz cztery ścieżki edukacyjne – ścieżka „Zabytki Parku Pałacowego” w Parku Pałacowym jest ścieżką historyczno-kulturową, pozostałe mają charakter przyrodniczy. Dodatkową atrakcją i zarazem sposobem spędzania czasu w Parku jest wędkowanie – wyznaczono w tym celu odcinek rzeki Narewka w Parku Pałacowym.

Szczególną przestrzenią jest, wielokrotnie już wspomniany, będący elementem carskiej rezydencji myśliwskiej Park Pałacowy. Park wpisano do rejestru zabytków województwa podlaskiego (numer wpisu 351 z 28 lutego 1975 r.) Mieści się w nim zespół zabytkowych budynków historycznych – niestety, pałac nie dotrwał do czasów współczesnych. W Parku Pałacowym zlokalizowany jest budynek mieszczący m.in. amfiteatralną salę konferencyjną (176 miejsc), salę narad (30 miejsc), salę seminaryjną (60 miejsc), salę projekcyjną (30 miejsc) oraz 107 miejsc noclegowych w ramach tzw. pokoi gościnnych Białowieskiego PN.

Muzeum Przyrodniczo-Leśne przystosowano do potrzeb osób niepełnosprawnych. Dla osób niedowidzących atrakcją stanowią elementy ścieżki edukacyjnej, tj. rusztowanie z „grającymi gałęziami” i „ścieżka czuciowa” prezentująca podłoże występujące w lesie. Infrastruktura turystyczna Białowieskiego PN jest dość specyficzna: na terenie Parku nie ma schronisk turystycznych i schronów przeciwdeszczowych, ale – jak wskazano powyżej – jest znacząca liczba pokoi gościnnych o wysokim standardzie.

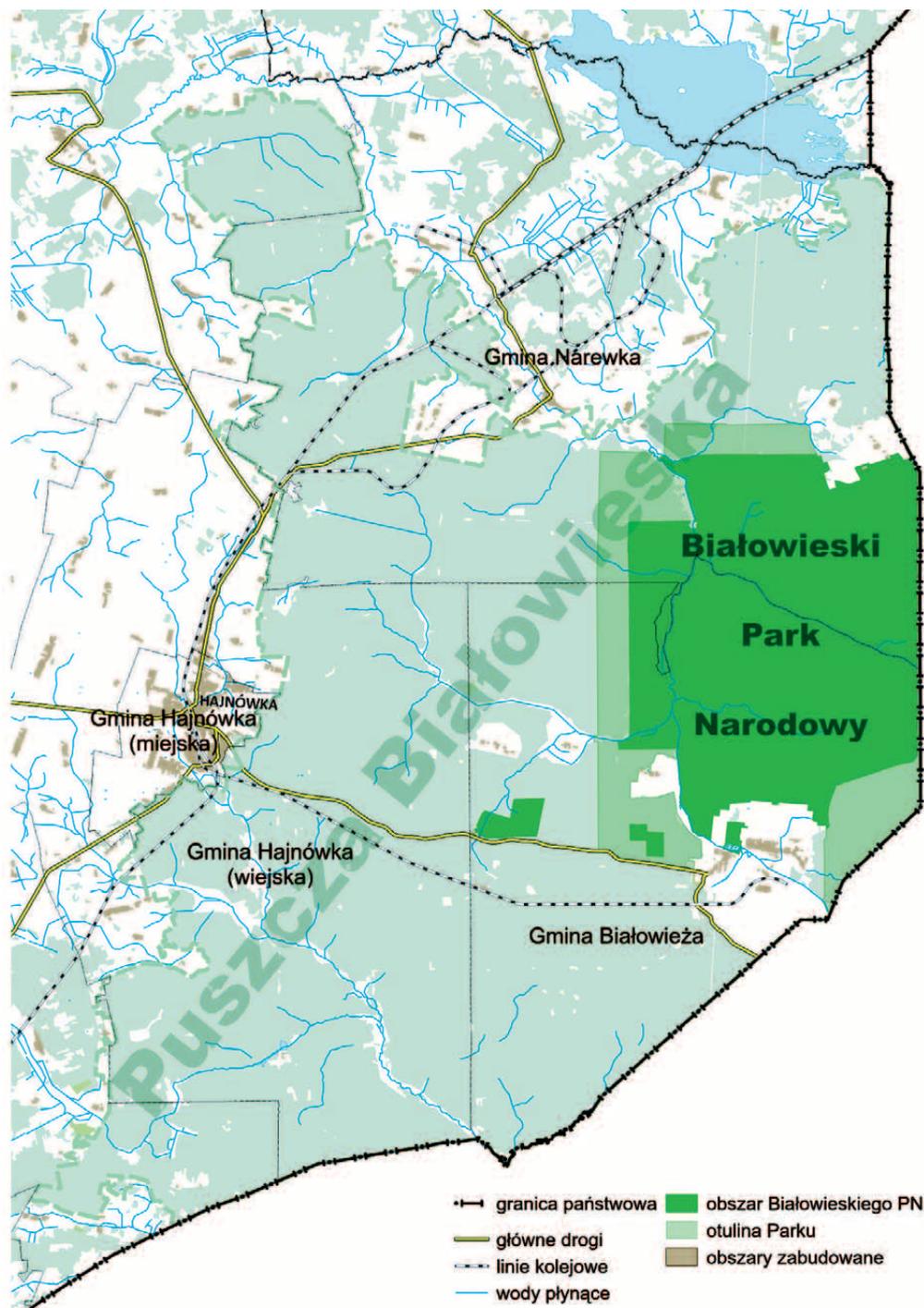
Białowiecki PN nie posiada tzw. bram wejść do Parku połączonych z kasą biletową – wykluczone jest zatem wnioskowanie na tej podstawie. Należy też pamiętać, że w północnej części Białowieskiego PN wstęp jest wolny od opłat. Koncentracja ruchu turystycznego – według obserwacji Białowieskiego PN – występuje w Rezerwacie Pokazowym Żubrów i Muzeum Przyrodniczo-Leśnym. Specyfika terenu sprawia, że większość terenu Parku nie jest penetrowana przez turystów.

W latach 1995–2015 Białowiecki PN odwiedziło 2862,6 tys. osób, co stanowiło 1,29% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 12. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). W badanym okresie obserwowano wahania popularności przedmiotowego obszaru (wykres 28). Maksimum popularności przypadło na lata 2005–2006 (240 tys. turystów), a minimum na rok 1995 (71 tys. turystów). Znaczący kryzys popularności wystąpił także w 2008 roku.

Wykres 28. Liczba turystów w Białowieckim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

Rys. 12. Białowieżski PN na tle podziału administracyjnego
 Źródło: Białowieżski PN

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 163 365 osób, co pozwala sklasyfikować Park na 12. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Należy podkreślić, że lokata za 2016 r. jest identyczna z lokatą za okres 1995–2015. Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody wyższe od kosztów (tab. 40). Białowieski PN jest zatem jedynym z dziesięciu parków, które uzyskały zysk w związku z omawianym rodzajem działalności. Koszty udostępniania Białowieskiego PN stanowiły 7,11% (6. pozycja) poniesionych a przychody 6,99% (4. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

Tabela 40. Finansowe ujęcie udostępniania Białowieskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	1 410 606,63
Całkowite przychody z udostępniania	2 931 045,50
Zysk	1 520 438,87

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Białowieskiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Białowieski Park Narodowy powiązany jest terytorialnie z dwiema gminami: Gminą Białowieża oraz Gminą Narewka (rys. 12).

Obie wymienione gminy mają status gmin wiejskich. Największy, stanowiący 56,58% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Białowieża. W gminie Narewka pozostaje 42,42% powierzchni Białowieskiego PN (tab. 41). Udział Białowieskiego PN w powierzchni gmin jest nierównomierny – silniej uwidacznia się w gminie Białowieża (niemal 30%). Jest to zarazem gmina osiągająca najwyższe wartości wszystkich obliczonych miar poziomu funkcji turystycznej. W gminie Narewka Park zajmuje nieco powyżej 13% powierzchni. Ze względu na funkcjonalne powiązania funkcji turystycznej Parku z obiektami Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Puszcza Białowieska” (kolejka wąskotorowa wybudowana na początku XX w., ścieżki edukacyjne) zlokalizowanymi na terenie wiejskiej gminy Hajnówka obliczono wskaźniki funkcji turystycznej także dla tej gminy. Gmina Narewka przewyższa gminę Hajnówka pod względem wartości wyżej wymienionych wskaźników. Maksymalny osiągnięty przez liderującą gminę Białowieża wskaźnik gęstości bazy noclegowej jest niski i nie osiąga nawet 1/10 wartości zalecanej przez Warszzyńską [1985] w odniesieniu do gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 42). Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że niskie wartości wskaźnika gęstości wynikają z zaliczenia do obszaru gminy Białowieża rozległych bezludnych terenów.

Tabela 41. Powierzchnia Białowieskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
Gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Białowieża	wiejska	hajnowski	20 314	6 055,70	29,81
Narewka	wiejska		33 898	4 461,60	13,16

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

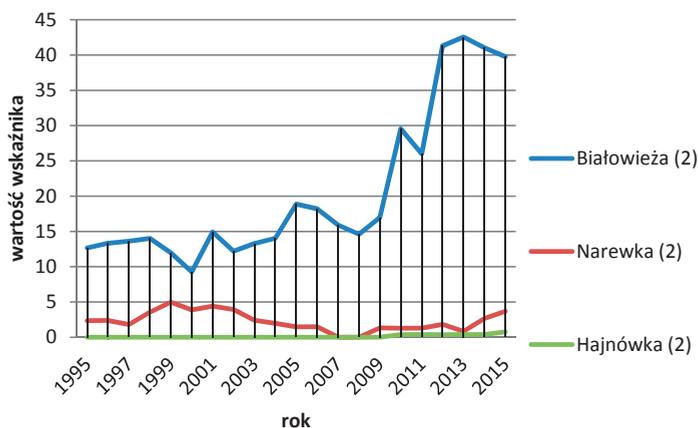
Tabela 42. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Białowieskim PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Białowieża (2)	1 044,42	4 006,36	9,27	42,56	1,23	4,82
Narewka (2)	0,00	182,92	0,00	4,98	0,00	0,64
Hajnówka (2)	0,00	29,17	0,00	0,76	0,00	0,70

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta (wykres 29) wskazują, że gmina Białowieża w okresie 2012–2014 spełniła warunki uznania za gminę o dominującej funkcji turystycznej, a w pozostałych badanych latach była gminą z istotną, lecz niedominującą funkcją turystyczną. Gmina Narewka dwukrotnie (1999 r. i 2001 r.) przekroczyła próg upoważniający do zaliczenia do gmin o małym ruchu turystycznym. W gminie Hajnówka aktywność turystyczna nie istniała – wobec tego faktu i braku powiązań terytorialnych z Białowieskim PN zaniechano obliczania syntetycznej miary rozwoju funkcji turystycznej dla tej gminy.

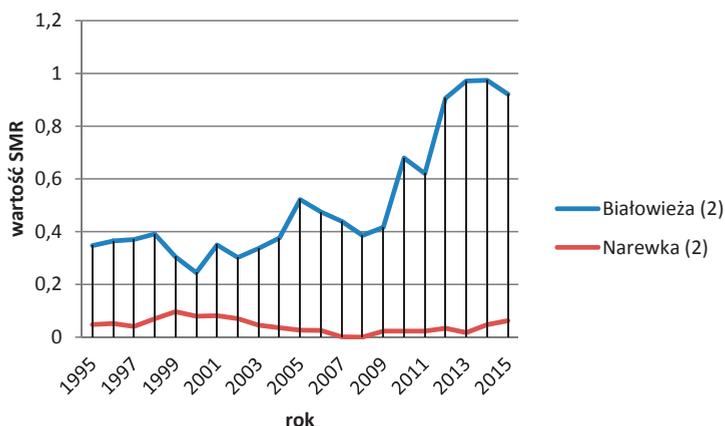

Wykres 29. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Białowieskim PN oraz gminy Hajnówka w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) potwierdza dominację gminy Białowieża oraz nikły – w porównaniu z liderem – poziom rozwoju badanej funkcji w gminie Narewka (wykres 30). Porównanie danych początku i końca okresu badań wskazuje na wzrost poziomu badanego zjawiska w obu gminach – wartość miary zwiększyła się w gminie Białowieża o 165,55% a w Gminie Narewka o 31,38%.

Wykres 30. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Białowieskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Białowieskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Wizja rozwoju gminy Narewka brzmi następująco: „Narewka Gminą: o wysokiej jakości życia mieszkańców, dumnych ze swej kulturowej przynależności; przyjazną dla inwestorów; atrakcyjną dla turystów z kraju i Europy, odpoczywających od zgiełku wielkich miast w Puszczy Białowieskiej i Dolinie Górnej Narwi; znaną z przygranicznej wymiany handlowej”⁶². W gminie Białowieża obowiązującym aktualnie dokumentem strategicznym jest Plan Rozwoju Lokalnego, w treści którego zamiast wizji rozwoju wskazano cel nadrzędny o następującym brzmieniu: „Wzrost poziomu i jakości życia mieszkańców poprzez rozwój różnych sektorów gospodarki i wykorzystanie potencjału turystycznego gminy”⁶³. Plan Rozwoju Lokalnego odwołuje się jednak do zapisów zawartych w poprzednim dokumencie strategicznym, w którym wizję rozwoju określono w następujący sposób: „Gmina Białowieża, niezwykle atrakcyjna turystycznie ze względu na unikatowe w skali kraju i Unii Europejskiej, skutecznie chronione zasoby środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego oraz bardzo dobrze rozwiniętą infrastrukturą, służącą społeczności lokalnej i turystom”⁶⁴.

Powyższe wskazuje, że obie gminy powiązane z opisywanym parkiem narodowym łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną.

Samorząd gminy Narewka konsekwentnie dokonuje znaczących wydatków zaliczanych do działu 630 Turystyka (tab. 43). Suma poniesionych w okresie 2009–2016 wydatków

⁶² Uchwała Nr X/67/15 Rady Gminy Narewka z dnia 30 listopada 2015 r. w sprawie przyjęcia Programu Rozwoju Gminy Narewka na lata 2015–2020, Załącznik s. 56.

⁶³ Zob. Uchwała nr XVI/87/16 Rady Gminy Białowieża z dnia 16 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia „Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Białowieża na lata 2016–2022”, Załącznik s. 30–56.

⁶⁴ Zob. Uchwała Nr XXII/119/08 Rady Gminy Białowieża z dnia 2 grudnia 2008 w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Białowieża na lata 2007–2013 ze szczególnym uwzględnieniem roli turystyki, Załącznik, s. 58.

plasuje gminę na 11. miejscu w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z parkami narodowymi. Przeliczenie wydatków *per capita* zapewnia gminie Narewka pierwsze miejsce w wyżej wymienionej grupie gmin. Czas pokaże, czy polityka gminy Narewka przyniesie pożądane efekty. W gminie Białowieża wydatki na omawiany cel są nieregularne i znacznie niższej wartości niż w poprzednio opisanej gminie – suma wydatków plasuje gminę na 63. pozycji, a przeliczenie *per capita* na 47. pozycji wśród wszystkich parków narodowych (tab. 132).

Tabela 43. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Babiogórskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Białowieża (2)	0	0	0	24 250	12 968	32 595	159 431	0
Narewka (2)	770 734	3 256 774	496 749	466 469	607 508	1 368 836	467 232	247 506

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Białowieski Park Narodowy istnieje od 1932 roku. W okresie 1995–2015 park odwiedziło 2862,6 tys. osób (12. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). Z oferty miejsc edukacyjnych Parku w latach 1996–2015 skorzystało 1 393 301 osób (2. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Białowieża. Białowieża jest jednocześnie liderem pod względem stopnia rozwoju funkcji turystycznej. Gmina ta trzykrotnie spełniła warunki uznania za gminę o dominującej funkcji turystycznej (lata 2012–2014), a w pozostałych badanych latach była gminą z istotną, lecz niedominującą funkcją turystyczną. Gmina Narewka tylko dwukrotnie (w latach 1999 i 2001) przekroczyła próg upoważniający do zaliczenia do gmin o małym ruchu turystycznym. W powiązanej funkcjonalnie z Białowieskim PN (za sprawą Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Puszcza Białowieska”) Gminie Hajnówka aktywność turystyczna mierzona klasycznymi wskaźnikami natężenia nie istniała.

Obie powiązane terytorialnie z Parkiem gminy wskazują badaną funkcję jako istotną dla ich przyszłości. Gmina Narewka konsekwentnie dokonuje znaczących wydatków zgodnych z zawartą w wizji rozwoju ideą atrakcyjności gminy dla turystów z kraju i Europy. Suma wydatków zarachowanych w dziale 630 Turystyka budżetu gminy Narewka w okresie 2009–2016 wyniosła 7 681 809 zł (wg cen stałych z 2009 r.).

Kampinoski Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie mazowieckim (rys. 3) Kampinoski Park Narodowy (Kampinoski PN) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 16 stycznia 1959 r. [Dz.U. 1959 nr 17 poz. 91]. Pierwotnie powierzchnię Parku określono na około 40 700 ha. Kilkakrotnie korygowano granice Parku, ale dopiero w 1997 r. dokonano precyzyjnego wskazania powierzchni chronionej (38 544,33 ha), a także ustanowiono obejmującą 37 756,49 ha otulinę⁶⁵. Z danych GUS wynika, że obecna powierzchnia Parku (wliczając powierzchnię Ośrodka Hodowli Żubrów w Smardzewicach) wynosi 38 544,33 ha.

Lokalizacja Parku jest wyjątkowa – graniczy on z Warszawą. W efekcie istnieje sąsiedztwo metropolii i najwyższego rangą obszaru chronionego. Park obejmuje znaczącą część Puszczy Kampinoskiej i niemal w całości leży w centralnej części Kotliny Warszawskiej, w obrębie Doliny Wisły. Mimo że obecnie Park nie graniczy bezpośrednio z korytem Wisły, jego funkcjonowanie jest nierozdzielnie z tą rzeką związane [Kazimierski i in. 2003]. Atrakcją stanowi rzeźba terenu – naprzemienne ułożenie form wklęsłych i wypukłych (ostra granica obszarów płaskich i pagórkowatych), a także suchych wydm i podmokłych obniżeń [Zgorzelski i Pawłowska 2003]. Puszczzańskie położenie wskazuje na dominację zbiorowisk leśnych z przewagą borów sosnowych. Na terenie Kampinoskiego PN występują m.in.: bory suche, bory świeże, bory wilgotne, bory bagienne, bory mieszane, dąbrowa świetlista (drzewostan złożony z sosny zwyczajnej i dębu szypułkowego), grądy, łęgi, olsy [Kloss 2003]. Dominująca wartość lasów nie umniejsza znaczenia, jakie mają zbiorowiska łąkowe oraz torfowiska. Należy zauważyć, że 49% powierzchni Parku to użytki rolne. Znaczna ich część należy do małych, rodzinnych gospodarstw rolnych, nieefektywnych z punktu widzenia prowadzenia gospodarki rolnej, ale bardzo istotnych ze względu na zachowanie różnorodności biologicznej obszaru i jego atrakcyjności wizualnej (mozaika siedlisk) [Markowski 2009].

Puszcza Kampinowska jest niezwykle bogata w awifaunę – na opisywanym terenie można obserwować ponad 200 gatunków ptaków, w tym bielika i bociana czarnego⁶⁶. Warto podkreślić, że na terenie Parku z sukcesem dokonano reintrodukcji łośia (symbol Parku), bobra europejskiego oraz rysia [Kowalski i in. 2003]. Występują tu także duże ssaki kopytne, tj. dzik, sarna oraz jelen. Wśród przedstawicieli fauny wyróżniają się jeszcze m.in.: wilk, wydra, borsuk, lis [Ochrona Środowiska 2016].

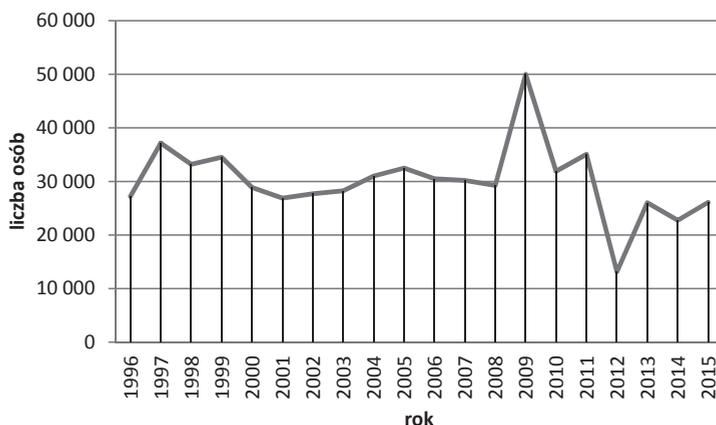
Oferta edukacji przyrodniczej Kampinoskiego PN to przede wszystkim program Akademii Kampinoskiej, tj. zajęć tematycznych (kameralno-terenowych), prelekcji i wycieczek. Prócz tego Park organizuje konkursy (np. Co w Puszczy Piszczycy), wystawy fotogra-

⁶⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 września 1997 r. w sprawie Kampinoskiego Parku Narodowego. (Dz.U. 1997 nr 132 poz. 876).

⁶⁶ <https://www.kampinoski-pn.gov.pl/przyroda/fauna/ptaki> [data dostępu 2017-05-15]

ficzne, ekspozycje stałe i czasowe. Na wyróżnienie zasługują edukacyjne gry terenowe, tzw. questy. W celu działań edukacyjnych Park wykorzystuje Centrum Edukacji w Izabelinie, Ośrodek Dydaktyczno-Muzealny w Granicy oraz 10 ścieżek dydaktycznych. Centrum Edukacji oferuje salę konferencyjną (230 miejsc) i salę edukacyjną (60 miejsc). Atrakcją ośrodka w Granicy jest skansen budownictwa puszczańskiego.

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Kampinoskiego PN odwiedziło 602 197 osób. Wskazana liczba stanowiła 3,52% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Kampinoskiemu PN 7. lokatę w rankingu sporządzonym dla 23 parków narodowych (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 2009 r. (50 tys. zwiedzających). Najmniejsza liczba zwiedzających (13 138 osób) została odnotowana w 2012 roku (wykres 31).

Wykres 31. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Kampinoskiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 30 586 osób – zapewniło to Kampinoskiemu PN 8. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Lokata za rok 2016 różni się więc jedynie o jedną pozycję w stosunku do lokaty za lata 1995–2015. W 2016 roku przychody związane z edukacją przyrodniczą były ponad siedmiokrotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 44). Koszty edukacji Kampinoskiego PN stanowiły 3,43% (10. pozycja) poniesionych, a przychody 3,37% (11. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 44. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Kampinoskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	685 397,87
Całkowite przychody z edukacji	94 536,47
Strata	-590 861,40

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Kampinoskiego PN

W Kampinoskim PN można uprawiać turystyki: pieszą, rowerową, konną oraz narciarstwo biegowe. Specyfika terenu i sąsiedztwo z metropolią warszawską sprawiają, że w Parku dominuje turystyka rekreacyjna, a koncentracja ruchu turystycznego występuje w pobliżu

parkingów zlokalizowanych przy wejściu na obszar chroniony. Z obserwacji Parku wynika, że systematycznie rośnie liczba osób uprawiających turystykę kwalifikowaną (m.in. rowerową oraz birdwatching) [Okołów 2004]. Infrastruktura turystyczna Parku obejmuje: 550 km szlaków, 90 schronów przeciwdeszczowych oraz 12 polan wypoczynkowych, na których możliwe jest organizowanie pikników (ogniska tylko za zgodą Dyrektora Parku). Polany są wyposażone w wiaty, ławki, ławy, a na polanach Jakubów oraz Lipków są też place zabaw dla dzieci. Szczególnymi obiektami w Parku jest siedem wież obserwacyjnych. Obiekty te są częścią przeciwpożarowego systemu obserwacyjno-alarmowego i nie są dostępne dla turystów. Jedynie wieża widokowa w Granicy (w sąsiedztwie Ośrodka Dydaktyczno-Muzealnego) została udostępniona dla zwiedzających. Na terenie Parku nie ma schronisk, ale Park posiada bazę noclegową w Centrum Edukacji w Izabelinie (37 miejsc).

Jedną z odległych od kompleksu głównego Kampinoskiego PN atrakcji turystycznych była zagroda pokazowa w zamiejscowym Ośrodku Hodowli Żubrów w Smardzewicach. Z dniem 6 grudnia 2014 r. – z powodów sanitarnych – ośrodek został zamknięty dla odwiedzających.

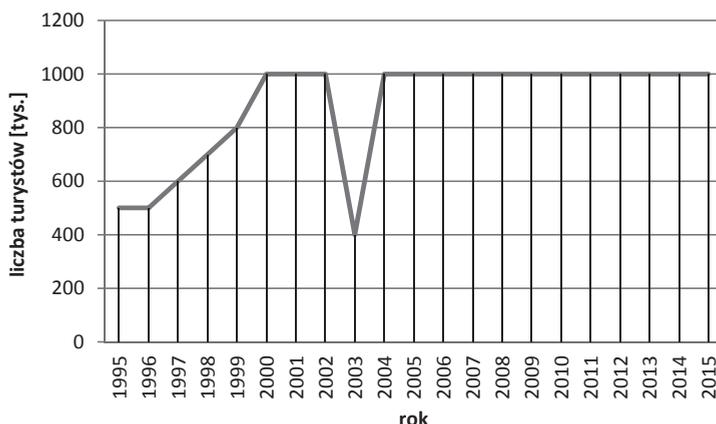
Należy podkreślić kulturowe walory Parku – ze względu na bliskość stolicy teren Puszczy Kampinoskiej był wielokrotnie miejscem działań zbrojnych. Konsekwencją są liczne mogiły, cmentarze oraz miejsca martyrologii zarówno z okresu powstańczego, jak i II wojny światowej. Na wyróżnienie zasługuje Mauzoleum Ofiar Terroru Hitlerowskiego w Palmirach. Prócz tego w granicach Kampinoskiego PN zlokalizowany jest zespół architektoniczno-historyczny: dwór i kościół z epoki klasycyzmu w Lipkowie. Niezmiernie bogate w zabytki historyczne jest bezpośrednie otoczenie Parku – przykładowo w Żelazowej Woli można odwiedzić dom, w którym urodził się Fryderyk Chopin [Herz 2004]. O szczególnej roli wyżej wymienionych obiektów świadczą uroczystości o randze państwowej, m.in. obchody 150. rocznicy powstania styczniowego prowadzone pod patronatem Prezydenta Polski.

Nie pobiera się opłat za wstęp na teren Parku. Opłaty należy wnieść jedynie za udostępnienie polan do posługiwania się ogniem otwartym (ogniska), wstęp do muzeum oraz w przypadku zdjęć filmowych.

Koncentracja ruchu turystycznego występuje we wschodniej części Parku – przy węźle szlaków Truskaw oraz w Palmirach.

W latach 1995–2015 Kampinoski Park Narodowy odwiedziło 18 500 tys. osób, co stanowiło 8,36% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 5. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). W badanym okresie tylko raz zaobserwowano znaczące zmniejszenie natężenia ruchu turystycznego – załamanie wystąpiło w 2003 r. (400 tys. turystów). W przeważającym okresie szacunkowa liczba turystów nie zmieniała się i wynosiła 1 mln osób rocznie (wykres 32).

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 1 mln osób, co pozwala sklasyfikować Park na piątą pozycję w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody ponad trzykrotnie mniejsze od kosztów (tab. 45). Koszty udostępniania Kampinoskiego PN stanowiły 2,40% (15. pozycja) poniesionych a przychody 0,33% (15. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

Wykres 32. Liczba turystów w Kampinoskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

Tabela 45. Finansowe ujęcie udostępniania Kampinoskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	475 197,64
Całkowite przychody z udostępniania	136 889,20
Strata	-338 308,44

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Kampinoskiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Kampinoski Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z następującymi gminami: Czosnów, Leoncin, Brochów, Izabelin, Kampinos, Leszno, Łomianki oraz Stare Babice (rys. 13). Należy też wspomnieć, że 68,25 ha zajmuje Ośrodek Hodowli Żubra w Smardzewicach (gmina wiejska Tomaszów Mazowiecki). Z uwagi na odległość od głównego kompleksu (odległość Izabelin–Smardzewice wynosi 147 km) oraz zamknięcie ośrodka dla zwiedzających gminy tej nie ujęto w dalszych badaniach.

Spśród wymienionych gmin jedynie Łomianki mają status gminy miejsko-wiejskiej. Pozostałe siedem gmin to gminy wiejskie.

Na terenie gminy Leoncin zlokalizowane jest 25,16% powierzchni Kampinoskiego PN. W granicach administracyjnych gminy Leszno znajduje się 18,12% opisywanego obszaru. Podobne wartości odnotowują gminy Czosnów, Brochów i Izabelin – odpowiednio 15,40; 14,09 i 14,51% udziału w terenie Kampinoskiego PN. Pozostałe gminy posiadają zdecydowanie mniejsze udziały w powierzchni opisywanego obszaru chronionego: gmina Kampinos 8,51%, gmina Stare Babice 2,76%, a gmina Łomianki jedynie 1,45%. Udział Kampinoskiego PN w powierzchni gminy najsilniej uwidacznia się w gminie Izabelin, gdzie 85,86% terenu położone jest w granicach Parku. Jest to jednocześnie gmina, która w całym okresie badania nie pełniła funkcji turystycznej. Park ma dominujący udział także w powierzchni gmin: Leoncin i Leszno. W gminach Czosnów i Brochów udział Kampinoskiego PN jest niemal dominujący, w Gminie Kampinos bardzo duży, a w gminach Łomianki i Stare Babice znaczny (tab. 46).

Wskaźniki funkcji turystycznej w badanych gminach osiągały w całym okresie badania zmienne i jednocześnie niskie wartości. Trudno na ich podstawie wskazać lidera. Należy podkreślić budzące wątpliwości dane GUS – w gminie Leoncin w 1998 r. wykazano jednocześnie brak miejsc noclegowych i fakt udzielenia 4350 noclegów. Podobna sytuacja wystąpiła w 1996 r. w gminie Brochów – według danych statystycznych także udzielono noclegów, a jednocześnie wykazano brak miejsc noclegowych. Maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Łomianki w 2002 r. (4,42) nie stanowi nawet 10% wartości zalecanej przez Warszzyńską [1985] w odniesieniu do gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 47).

Tabela 46. Powierzchnia Kampinoskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
Gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Czosnów	wiejska	nowodworski	12 845,00	5 925,39	46,13
Leoncin	wiejska		15 798,00	9 679,10	61,27
Brochów	wiejska	sochaczewski	11 981,00	5 422,48	45,26
Izabelin	wiejska	warszawski zachodni	6 501,00	5 581,61	85,86
Kampinos	wiejska		8 460,00	3 273,40	38,69
Leszno	wiejska		12 508,00	6 973,30	55,75
Łomianki	miejsko-wiejska		3 883,00	559,70	14,41
Stare Babice	wiejska		6 342,00	1 061,10	16,73

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Należy podkreślić, że gmina Izabelin nigdy nie pełniła funkcji turystycznej. W związku z brakiem możliwości obliczenia wskaźników funkcji turystycznej gminy nie ujęto w tabeli 47.

Tabela 47. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Kampinoskim PN w latach 1995–2015

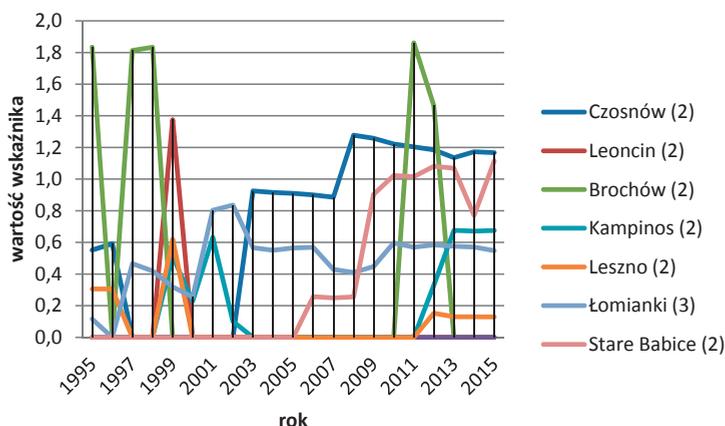
Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Czosnów (2)	0,00	82,60	0,00	1,28	0,00	0,90
Leoncin (2)	0,00	318,66	0,00	1,38	0,00	0,44
Brochów (2)	0,00	80,53	0,00	1,86	0,00	0,67
Kampinos (2)	0,00	39,80	0,00	0,68	0,00	0,34
Leszno (2)	0,00	29,60	0,00	0,62	0,00	0,40
Łomianki (3)	0,44	49,52	0,00	0,84	0,00	4,42
Stare Babice (2)	0,00	96,57	0,00	1,11	0,00	3,19

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta były bardzo zmienne we wszystkich gminach objętych badaniem. Jedyną stałą jest to, że w całym okresie badania wartości te osiągały tak niski poziom, że wszystkie powiązane z Kampinoskim PN gminy należy zaliczyć do grupy nieaktywnych turystycznie (wykres 33). Niezwykle ważne jest, aby przy interpretacji mierników funkcji turystycznej nie zapominać, że na terenie Kampinoskiego PN dominu-

je niewykorzystująca bazy noclegowej turystyka jednodniowa (Park jest zapleczem rekreacyjnym Warszawy). Skutkiem sąsiedztwa z metropolią udostępnianie terenu chronionego ma wymiar masowy, a jednocześnie niewywołujący rozwoju bazy noclegowej.

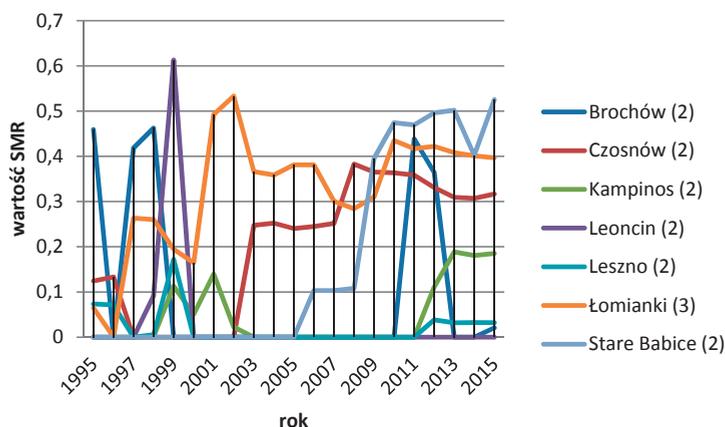

Wykres 33. Wskaźnik Baretjé'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Kampinoskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju (*SMR*) potwierdza zmienny poziom wartości badanej cechy (wykres 34). Na podstawie *SMR* można stwierdzić, że wśród badanych gmin dominującą pozycję w zakresie rozwoju funkcji turystycznej posiadała gmina Łomianki. Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje na spadek poziomu badanej funkcji w gminach: Brochów (o 95,46%) i Leszno (o 56,18%) oraz wzrost w gminach: Czosnów (o 155,05%) i Łomianki (o 514,76%). Gmina Leoncin uzyskała zerową wartość *SMR* w 1995 i 2015 roku. Gminy Kampinos i Stare Babice odnotowały w 1995 r. zerową wartość *SMR*, a w ostatnim okresie osiągnęły znikome wartości *SMR*.

Wykres 34. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) gmin powiązanych terytorialnie z Kampinoskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Parkiem roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Dla pięciu gmin opracowano wizje rozwoju. Gmina Brochów ma w przyszłości być zasobna i stabilna ekonomicznie, przyjazna mieszkańcom i inwestorom, atrakcyjna turystycznie dzięki walorom przyrodniczym, kulturowym i zmodernizowanej infrastrukturze technicznej⁶⁷. Wizja gminy Izabelin zakłada, że gmina będzie stanowić atrakcyjne miejsce zamieszkania, wypoczynku, rekreacji i pracy⁶⁸. Gmina Kampinos ma – według zapisów w dokumencie strategicznym – przybrać charakter gminy turystyczno-rekreacyjnej i osadniczej z dobrze rozwiniętym sektorem małych i średnich przedsiębiorstw⁶⁹. Wizja gminy Leszno zakłada, że w 2026 r. gmina będzie atrakcyjnym miejscem do życia zaspokajającym aspiracje mieszkańców, opierając się na pełnym wykorzystaniu swojego położenia metropolitalnego oraz unikalnych walorów przyrodniczych Puszczy Kampinoskiej⁷⁰. Gmina Stare Babice ma stać się nowoczesną gminą o ciekawej historii i unikalnej przyrodzie, dobrym miejscem do życia i inwestowania⁷¹. Należy podkreślić, że w celu strategicznym 4.3 wprost zawarto odniesienie do rozwoju sektora turystycznego gminy⁷².

Dla gmin Czosnów i Łomianki wskazano misje. Misją gminy Czosnów są „jak najlepsze warunki do zamieszkania, prowadzenia działalności gospodarczej i rozwoju turystyki, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju”⁷³. Gmina Łomianki określiła misję w następujący sposób: „Łomianki gminą o wzrastającej randze w ramach aglomeracji warszawskiej, zapewniającą stałą poprawę jakości życia mieszkańców, chroniącą walory i zasoby środowiska przyrodniczego, wspierającą dalszy rozwój funkcji osadniczej, gospodarczej i rekreacyjnej (...)”⁷⁴.

W przypadku gminy Leoncin nie wskazano ani misji, ani wizji. Zawarta w Planie Odnowy Miejscowości analiza mocnych i słabych stron zawiera jednak odniesienia do wyjątkowych walorów krajobrazowych, w tym: bliskości Kampinoskiego PN. Za mocną stronę autorzy Planu uznali zaczynającą się rozwijać turystykę⁷⁵.

Powyższe wskazuje, że wszystkie gminy powiązane z Kampinoskim PN łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną. Charakterystyczne jest także (a może przede wszystkim) to, że gminy silnie akcentują dążenie do rozwoju osadnictwa.

⁶⁷ Uchwała nr XV/101/2016 Rady Gminy Brochów z dnia 25 lutego 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Brochów na lata 2015–2020, Załącznik s. 49.

⁶⁸ Uchwała nr XIII/102/16 w sprawie przyjęcia Strategii rozwoju Gminy Izabelin na lata 2016–2030, Załącznik s. 94.

⁶⁹ Uchwała nr IX/71/03 Rady Gminy Kampinos z dnia 28 kwietnia 2003 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Kampinos do 2020 r., Załącznik, s. 53.

⁷⁰ Uchwała nr XXXIII/193/2014 Rady Gminy Leszno z dnia 24 kwietnia 2017 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Leszno na lata 2016–2026, Załącznik s. 61.

⁷¹ Uchwała Nr XVII/150/16 Rady Gminy Stare Babice z dnia 21 kwietnia 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Stare Babice do 2025 roku, Załącznik s. 37.

⁷² tamże, s. 49.

⁷³ Uchwała nr 93/XV/08 Rady Gminy Czosnów z dnia 29 lutego 2008 r. w sprawie przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Czosnów do 2020 roku, Załącznik s. 35.

⁷⁴ Uchwała Nr XXII/155/08 Rady Miejskiej w Łomiankach z dnia 27 marca 2008 r. w sprawie uchwalenia „Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Łomianki do 2020 roku”, Załącznik s. 45.

⁷⁵ Uchwała nr XLIV/9/10 w sprawie zatwierdzenia Planu Odnowy Miejscowości Leoncin na lata 2010–2017, Załącznik, s. 12–13.

Trzy gminy, tj. Czosnów, Izabelin, Stare Babice w okresie 2009–2016 nie wykonywały żadnych działań skutkujących zarachowaniem wydatków w dziale 630 Turystyka. W gminach Brochów i Leoncin jednokrotnie odnotowano aktywność w opisywanym zakresie. W pozostałych trzech gminach także nie ma tradycji wykonywania działań związanych z aktywizacją turystyczną gminy. Pozytywnie można ocenić jedynie działania gminy Leszno wykonującej systematycznie w ostatnich trzech latach operacje gospodarcze rodzące wydatki w przedmiotowym dziale (tab. 48).

Suma opisywanych wydatków jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016, plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Brochów (84.), Kampinos (48.), Leoncin (91.), Leszno (46.), Łomianki (77.). Przeliczenie wydatków *per capita* polepsza lokatę gmin: Brochów (80.), Kampinos (41.), Leoncin (85.), a pogarsza gmin Leszno (53.) oraz Łomianki (87.).

Tabela 48. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Kampinoskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Brochów (2)	0	0	0	0	0	0	37 688	0
Czosnów (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Izabelin (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Kampinos (2)	0	0	0	0	69 123	479 339	0	0
Leoncin (2)	0	0	0	0	0	16 010	0	0
Leszno (2)	33 550	0	0	0	0	12 303	495 572	63 465
Łomianki (3)	0	0	0	0	0	68 437	1 915	0
Stare Babice (2)	0	0	0	0	0	0	0	0

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Kampinoski Park Narodowy istnieje od 1959 roku. W okresie 1995–2015 odwiedziło go 18 500 tys. osób (5. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). Z oferty miejsc edukacyjnych w okresie 1996–2015 skorzystało 602 197 osób (7. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą w największym stopniu objętą opisywaną formą ochrony przyrody jest gmina Izabelin. Jednocześnie gmina ta w całym okresie nigdy nie pełniła funkcji turystycznej. Obliczone za lata 1995–2015 wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta pozwalają stwierdzić, że w pozostałych badanych gminach aktywność turystyczna mierzona klasycznymi miernikami natężenia nie istniała. Należy podkreślić, że na terenie Kampinoskiego PN dominuje niewykorzystująca bazy noclegowej turystyka jednego dnia.

Lektura dokumentów strategicznych badanych gmin wskazuje, że wszystkie gminy deklarują chęć rozwoju funkcji turystycznej. Niestety, w badanych gminach brak jest tradycji działań rodzących wydatki zaliczane do działu 630 Turystyka.

Biebrzański Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie podlaskim (rys. 4) Biebrzański Park Narodowy (Biebrzański PN) wraz z otuliną utworzono na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 9 września 1993 r. [Dz.U. 1993 nr 86 poz. 399]. Biebrzański PN to największy park narodowy w Polsce – obejmuje 59 223 ha i otoczony jest 66 824-hektarową otuliną.

Sensem istnienia Parku jest ochrona Doliny Biebrzy i największego w Polsce kompleksu torfowisk niskich. Motto Parku – „Biebrzański Park Narodowy w trosce o bagna i ludzi” – wskazuje, że człowiek jest nieodłącznym elementem opisywanego terenu. Powyższemu dowodzą: znajdujące się w granicach Parku elementy fortyfikacji Twierdzy Osowiec, budowle służące żegludze śródlądowej, jak i rolnicze użytkowanie terenu. W Parku występuje krajobraz kulturowy związany z użytkowanymi łąkami, polami ornymi oraz towarzyszącymi im obiektami antropogenicznymi [Malinowska 2004].

Wśród przedstawicieli fauny opisywanego terenu wyróżniają się m.in.: łoś (największa populacja w kraju), jelen, sarna, dzik, bóbr, wydra, borsuk, lis. Migrują wilk i ryś [Ochrona Środowiska 2016]. Charakterystycznymi elementami przyrody żywej są przede wszystkim ptaki – w Kotlinie Biebrzańskiej stwierdzono 278 gatunków ptaków, w tym ponad 191 lęgowych – np. orlik krzykliwy, bielik, cietrzew, bocian czarny oraz batalion [Dyrcz 2005]. Znaczenie Parku dla ochrony ptaków podkreśla uznanie przez Bird Life International Doliny Biebrzy za ostoję ptaków o randze światowej i zaewidencjonowanie jej pod nazwą „Biebrza River Valley PL 044”⁷⁶. Dla wędrujących turystów istotna jest także obecność 36 gatunków ryb. W bezpośrednim sąsiedztwie, tj. w Twierdzy Osowiec, obserwowano największe w północno-wschodniej Polsce skupiska kolonii zimujących nietoperzy⁷⁷.

Oferta edukacji przyrodniczej Biebrzańskiego PN obejmuje zajęcia terenowe (m.in. opierając się na infrastrukturze obiektów edukacyjnych „Las”, „Kładka” i „Biały Grąd”), warsztaty, ekspozycje muzealne oraz imprezy cykliczne. W Sali Ekspozycyjnej Centrum Edukacji i Zarządzania Biebrzańskiego PN prezentowane są eksponaty 35 gatunków spreparowanych zwierząt. Znaczne walory edukacyjne posiada wystawa „Ptaki biebrzańskich bagien” prezentująca drewniane figurki ptaków autorstwa lokalnego artysty. Biebrzański PN organizuje różnorodne imprezy promocyjno-edukacyjne, wśród których wyróżnić należy: Wszechnicę Biebrzańską, tj. cykliczne spotkania edukacyjne organizowane przy współpracy World Wide Fund for Nature Polska, Stowarzyszenia Ekoturystycznego „Biebrza Koneserom”, Towarzystwa Biebrzańskiego oraz Osowieckiego Towarzystwa Fortyfikacyjnego (w marcu 2017 r. miała miejsce 60. Wszetecznicza); dedykowaną kierowcom Akcję „Jedź ŁOŚtrożnie”; Targi Produktu Lokalnego; Targi Twórczości i Sztuki Ludowej

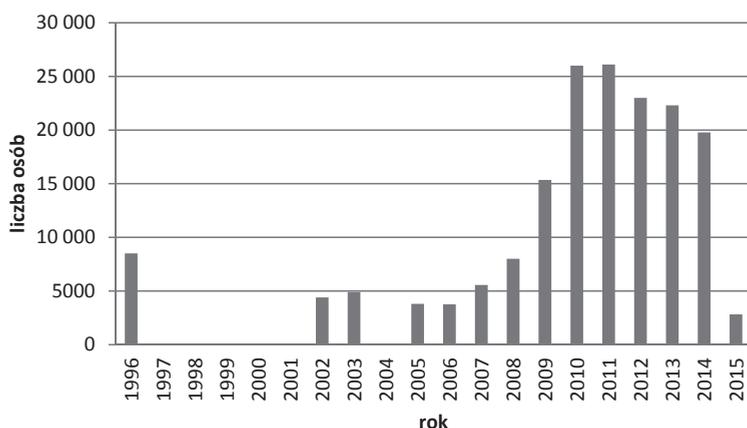
⁷⁶ <http://www.birdlife.org/> [data dostępu 2017-03-20]

⁷⁷ zob. <https://www.biebrza.org.pl/50,zwierzeta.html> [data dostępu 2017-03-20]

„Sto pomysłów dla Biebrzy” (w roku 2017 tematem przewodnim były smaki pogranicza z Polski i Litwy). Wydarzeniem na skalę międzynarodową są coroczne, odbywające się od 1999 r., Mistrzostwa w Koszeniu Bagiennych Łąk dla Przyrody „Biebrzańskie Sianokosy” [Grygoruk i Zub 2006].

Park wydaje także czasopismo przyrodniczo-historyczne dla dzieci i młodzieży. Edukacja przyrodnicza Biebrzańskiego PN w znacznej mierze ma na celu eliminację stereotypu nieprzydatności podmokłych nieużytków i zmianę nastawienia społeczeństwa do bagien i ich roli dla ekosystemów [Wiatr 2005]. Na tle innych parków narodowych wyróżnia się oferta edukacyjna skierowana do właścicieli prywatnych lasów – w 2011 r. w ramach obchodów Międzynarodowego Roku Lasów w efekcie współpracy Parku i Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Białymstoku powstał poradnik „Gospodarowanie w lasach niepaństwowych”.

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Biebrzańskiego PN cieszyły się zainteresowaniem 174 282 osób (wykres 35). Wskazana liczba stanowiła 1,02% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Biebrzańskiemu 17. lokatę w rankingu sporządzonym dla 23 parków narodowych (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na rok 2011, kiedy to z oferty wyżej wymienionych obiektów skorzystało 26 107 osób. W okresie 1996–2001 Park, z uwagi brak stosownych nieruchomości, nie prowadził ani działalności muzealnej, ani ośrodka edukacyjnego. Trudno wyjaśnić brak danych w opracowaniach GUS za rok 2004. Znaczące obniżenie liczby osób korzystających z badanych obiektów w 2015 r. wynika – wg wyjaśnień Biebrzańskiego PN – ze zmiany sposobu ewidencjonowania.

Wykres 35. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Biebrzańskiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 3139 osób – zapewniło to Biebrzańskiemu PN odległą 22. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Lokata ta jest o 5 pozycji niższa od lokaty za okres 1996–2015. Przychody związane z edukacją przyrodniczą w 2016 r. w porównaniu z jej kosztami były znikome (tab. 49). Koszty edukacji Biebrzańskiego PN stanowiły 3,04% (12. pozycja) poniesionych, a przychody 0,07% (22. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe w 2016 roku (tab. 122).

Tabela 49. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Biebrzańskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	606 500,32
Całkowite przychody z edukacji	2 012,19
Strata	-604 488,13

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Biebrzańskiego PN

Na opisywanym obszarze możliwe są turystyki: piesza (ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb biegaczy, dla których przewidziano cztery ścieżki biegowe), rowerowa, wodna (kajakowa, spływ tratwami), podwodna (nurkowanie) oraz konna. We wskazanych miejscach można wędkować oraz zbierać grzyby jadalne nieobjęte ochroną prawną. W okresie zalegania pokrywy śnieżnej dopuszczalne jest także narciarstwo biegowe. W wybranych miejscach można wędkować na podstawie wydawanych przez Park licencji. Skalę wędkarstwa oddaje liczba sprzedawanych rocznie licencji – w 2016 r. wydano ich 5095 sztuk.

Szczególnymi nieruchomościami na terenie Biebrzańskiego PN są fragmenty fortyfikacji Fortu IV uzupełniającego – zlokalizowana poza granicami Parku Twierdza Osowiec. Atrakcją turystyczną stanowi także Ośrodek Hodowli Zachowawczej Konika Polskiego – koniki można podziwiać z platformy widokowej lub podczas spaceru szlakiem turystycznym wzdłuż ogrodzenia. W Ośrodku Rehabilitacji Zwierząt zwiedzający mogą obserwować jedynie te zwierzęta, których stan zdrowia lub zbyt duża socjalizacja z człowiekiem uniemożliwia wypuszczenie na wolność.

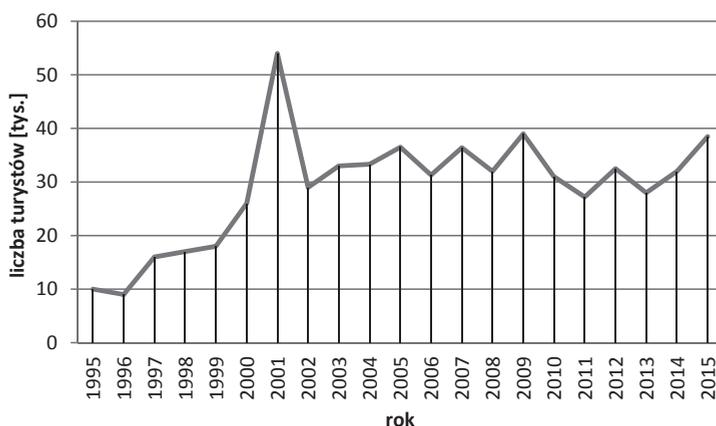
Infrastruktura turystyczna Biebrzańskiego PN obejmuje m.in.: 19 punktów widokowych, 14 platform widokowych, 5 kładek turystycznych o łącznej długości 2195 mb, 12 wiat turystycznych, 3 pola namiotowe, 8 parkingów oraz 12 schronów przeciwdeszczowych⁷⁸. Łączna długość szlaków turystycznych plasuje Park na drugim miejscu pośród polskich parków narodowych – Biebrzański PN posiada 498,3 km szlaków i ustępuje jedynie Kampinoskiemu PN (550 tys. km) [Ochrona Środowiska 2016]. Warto zauważyć, że stan wód wpływa na dostępność nie tylko ww. infrastruktury turystycznej, ale i na funkcjonowanie publicznej infrastruktury komunikacyjnej. Wysoki stan wód Biebrzy bywa (szczególnie w okresie wczesnowiosennym) powodem zamknięcia drogi powiatowej na trasie Dolistowo–Jasionowo. Biebrzański PN oferuje także ścieżki edukacyjne, ścieżki biegowe, szlaki żeglugowe na rzekach (Biebrzy, Brzozówce, Ełku, Jegrzni, Netcie, Sidrze, Wissie oraz wyznaczony na Biebrzy podwodny szlak „Po drugiej stronie lustra”).

Biebrzański PN dysponuje 31 miejscami noclegowymi w tzw. pokojach gościnnych (są one zlokalizowane w Osowcu Twierdzy i Grzędach) oraz dwoma polami namiotowymi (łącznie 180 miejsc).

Z uwagi na rozległość Parku i cechy jego terenu sprzedaż biletów prowadzona jest w wielu punktach: Centrum Edukacji i Zarządzania Biebrzańskiego PN w Osowcu Twierdzy, siedzibie Obwodu Ochronnego Basenu Górnego w Trzyrzeczkach, Punktach Informacji Turystycznej w Grzędach i Laskowcu oraz w siedzibach licznych podmiotów upoważnionych przez Park. Można także wnieść opłatę przelewem bankowym – wówczas potwierdzenie przelewu zastępuje kartę wstępu. Koncentracja ruchu turystycznego występuje w Ośrodku Edukacyjnym w Osowcu.

⁷⁸ zob. <https://www.biebrza.org.pl/62,infrastruktura.html> [data dostępu 2017–03–20]

W latach 1995–2015 Biebrzański Park Narodowy odwiedziło 609,7 tys. osób, co stanowiło 0,28% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 19. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). W badanym okresie obserwowano wahania popularności przedmiotowego obszaru – maksimum przypadło na rok 2001 (54 tys. turystów), a minimum na rok 1996 (9 tys. turystów). Porównanie danych za rok 1995 i 2000 wskazuje, że w krótkim okresie po powstaniu Parku ruch turystyczny wzrósł prawie trzykrotnie. Należy podkreślić, że od 2002 r. liczba odwiedzających Park nie ulegała drastycznym wahanom (wykres 36).

Wykres 36. Liczba turystów w Biebrzańskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

Park nie jest miejscem masowej turystyki – wpływają na to specyficzne cechy bagien. W 2016 roku sprzedano 24 831 jednodniowych kart wstępu, 501 wielodniowych kart wstępu oraz 10 578 kart wstępu na spływy kajakiem lub tratwą. Władze Parku przypuszczają, że faktycznie odwiedzających mogło być nawet 3–4 razy więcej – teren Parku przecinają drogi publiczne i nie sposób zaewidencjonować wszystkich penetrujących obszar chroniony. Ponadto aż 25 773 ha Parku stanowi własność prywatną, co także utrudnia prawidłowe zbieranie danych. Powyższe dowodzi trudności w zarządzaniu opisywanym obszarem chronionym.

Szacuje się, że w 2016 roku opisywany teren odwiedziło 41 tys. osób, co pozwala sklasyfikować Park na 20. pozycję w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Lokata za 2016 rok jest zatem tylko o jedną pozycję niższa niż lokata za okres 1995–2015. Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. straty (tab. 50). Koszty udostępniania Biebrzańskiego PN stanowiły 4,44% (10. pozycja) poniesionych a przychody 1,27% (11. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

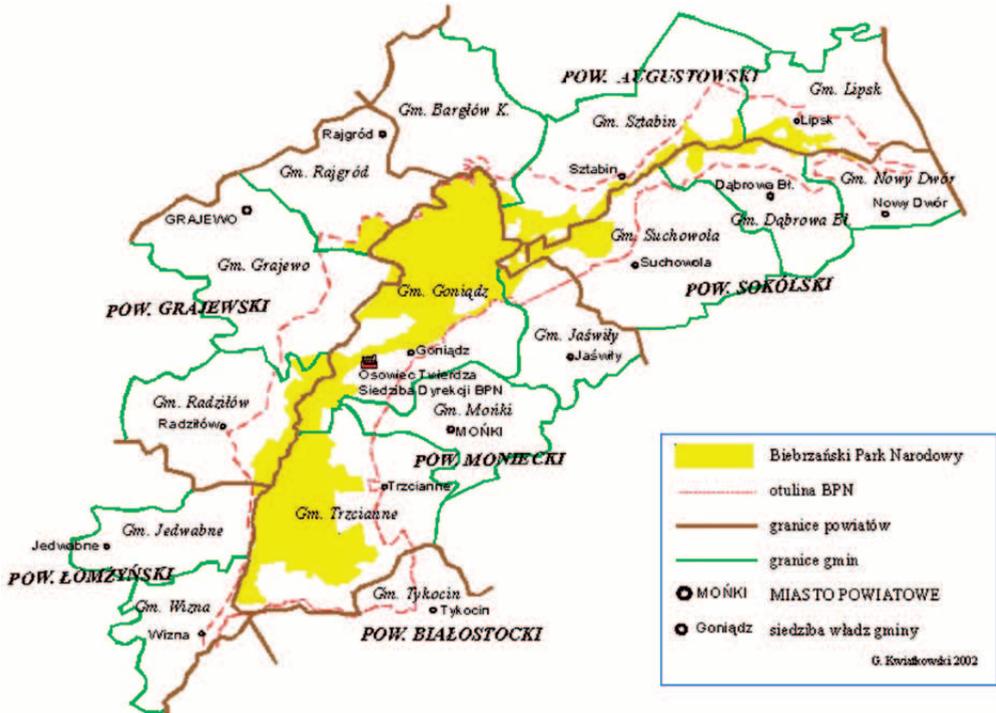
Tabela 50. Finansowe ujęcie udostępniania Biebrzańskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	879 742,72
Całkowite przychody z udostępniania	533 317,43
Strata	-346 425,29

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Biebrzańskiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Biebrzański Park Narodowy powiązany jest terytorialnie z czternastoma gminami: Lipsk, Sztabin, Bargłów Kościelny, Rajgród, Grajewo, Radziłów, Jedwabne, Wizna, Jaświły, Trzcianne, Goniądz, Nowy Dwór, Suchowola oraz Dąbrowa Białostocka (rys. 14).

Rys. 14. Biebrzański PN na tle podziału administracyjnego

Źródło: Biebrzański PN

Osiem spośród wymienionych gmin ma status gminy wiejskiej, pozostałe są gminami miejsko-wiejskimi. W okresie badawczym zmienił się status gminy Suchowola – do 1996 r. była ona gminą wiejską, a następnie stała się gminą miejsko-wiejską.

Największy, stanowiący 36,79% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Goniądz. Gmina Trzcianne obejmuje 27,93% opisywanego obszaru chronionego. W zakresie udziału w powierzchni Biebrzańskiego PN wyróżniają się także gmina Sztabin (9,39%), gmina Radziłów (7,05%) oraz gmina Suchowola (5,29%). Żadna z pozostałych dziewięciu gmin nie obejmuje więcej niż 5% powierzchni Biebrzańskiego PN. Udział Biebrzańskiego PN jest dominujący w powierzchni gminy Goniądz (58%). Niewiele niższy stopień objęcia obszarem chronionym występuje w gminie Trzcianne (50%). Park posiada duży udział w gminie Radziłów, a w gminach Sztabin i Suchowola udział znaczny. Gmina Wizna charakteryzuje się symbolicznym udziałem opisywanego obszaru chronionego. W powierzchni pozostałych gmin udział Parku jest niewielki (tab. 51). Analiza wartości wskaźników opisujących funkcję turystyczną oraz brak opisywanej funkcji w odniesieniu do trzech gmin pozwala stwierdzić, że 12 spośród 14 gmin powiązanych z Biebrzańskim PN nie było aktywnych turystycznie. Należy podkreślić, że maksymalna

wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Rajgród w 1995 r. (9,09) nie stanowi nawet 1/5 wartości zalecanej przez Warszzyńską [1985] dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 52).

Tabela 51. Powierzchnia Biebrzańskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %	
Gmina		Powiat	Gminy		Parku
Nazwa	Rodzaj				
Bargłów Kościelny	wiejska	augustowski	18 781	281	1,50
Lipsk	miejsko-wiejska		18 421	1 756	9,53
Sztabin	wiejska		36 311	5 559	15,31
Grajewo	wiejska	grajewski	30 822	972	3,15
Radziłów	wiejska		19 954	4 177	20,93
Rajgród	miejsko-wiejska		20 726	1 466	7,07
Jedwabne	miejsko-wiejska	łomżyński	15 921	326	2,05
Wizna	wiejska		13 338	25	0,19
Goniądz	miejsko-wiejska	moniecki	37 658	21 787	57,85
Jaświły	wiejska		17 549	1 189	6,78
Trzcianne	wiejska		33 187	16 539	49,84
Dąbrowa Białostocka	miejsko-wiejska	sokólski	26 384	1 843	6,99
Nowy Dwór	wiejska		12 114	171	1,41
Suchowola	miejsko-wiejska		25 570	3 132	12,25

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Trzy spośród wyżej wymienionych gmin nigdy nie pełniły funkcji turystycznej – są to gminy: Nowy Dwór, Radziłów i Lipsk. W związku z brakiem możliwości obliczenia wskaźników funkcji turystycznej gmin tych nie ujęto w tabeli 52.

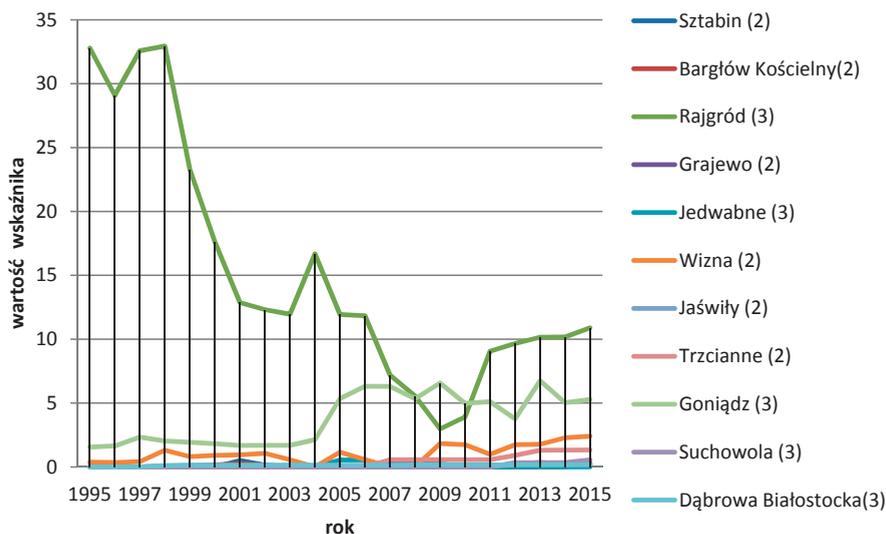
Tabela 52. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Biebrzańskim PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Sztabin (2)	0,00	3,35	0,00	0,50	0,00	0,08
Bargłów Kościelny (2)	0,00	13,40	0,00	0,30	0,00	0,09
Rajgród (3)	381,87	1 657,71	2,98	32,94	0,78	9,09
Grajewo (2)	0,00	13,24	0,00	0,25	0,00	0,05
Jedwabne (3)	0,00	7,85	0,00	0,54	0,00	0,19
Wizna (2)	0,00	40,54	0,00	2,40	0,00	0,75
Jaświły (2)	0,00	7,50	0,00	0,36	0,00	0,11
Trzcianne (2)	0,00	164,53	0,00	1,33	0,00	0,18
Goniądz (3)	14,15	214,78	1,54	6,74	0,23	0,92
Suchowola (3)	0,00	49,89	0,00	0,55	0,00	0,15
Dąbrowa Białostocka (3)	0,00	16,82	0,00	0,17	0,00	0,08

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta wskazują, że żadna z badanych gmin nie spełniała warunku uznania za gminę z dominującą funkcją turystyczną, a aktywność turystyczna w rozumieniu skali Boyer występowała tylko w dwóch gminach – Rajgród oraz Goniądz (wykres 37). Gmina Rajgród przez przeważający czas zaliczała się do gmin IV klasy – funkcja turystyczna była istotna, lecz nie dominowała. W latach 2009–2010 wartość wskaźnika obniżyła się do poziomu wskazującego na mały ruch turystyczny. Gmina Goniądz jedynie w okresie 2005–2011 oraz 2013–2015 odnotowała mały ruch turystyczny. W pozostałych latach aktywność turystyczna w gminie Goniądz nie istniała.

Wykres 37. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Biebrzańskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

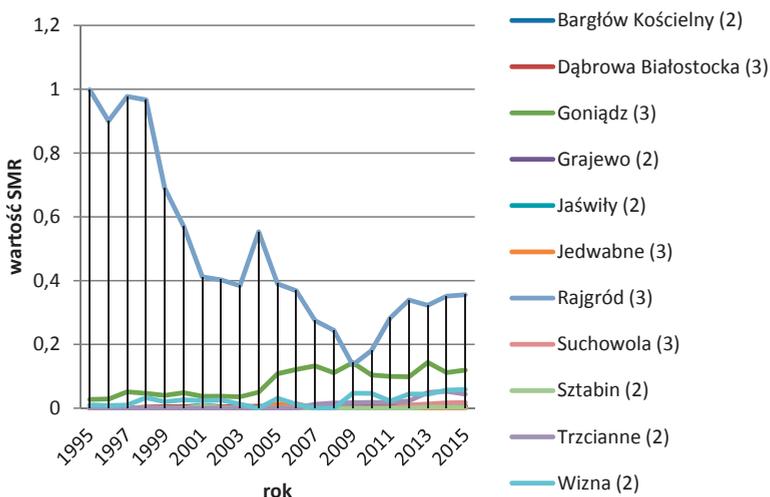
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) potwierdza dominację gminy Rajgród nad pozostałymi gminami powiązаныmi z Biebrzańskim PN i równocześnie wyraźnie wskazuje na brak stałości poziomu rozwoju badanej funkcji (wykres 38). Porównanie danych z początku i końca okresu badań dla gmin w których zidentyfikowano funkcję turystyczną, wskazuje na wzrost poziomu badanego zjawiska w gminie Goniądz oraz spadek w gminie Rajgród. Wartość *SMR* dla gminy Goniądz wzrosła o 338,17%, a dla gminy Rajgród spadła o 64,37%.

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Biebrzańskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Nie wszystkie gminy przedstawiły wizję rozwoju – część zdecydowała się określić wyłącznie misję, a część zaniechała określenia zarówno wizji, jak i misji. W przypadku gminy Wizna przedstawiono wizję zawartą w archiwalnym dokumencie – gmina nie posiada aktualnie obowiązującej strategii rozwoju ani planu rozwoju lokalnego.

Wizję określili gminy Grajewo, Jedwabne, Jaświły oraz Trzcianne. Gmina Grajewo ma stać się gminą dbającą o wysoką jakość życia i dogodne warunki do prowadzenia działal-

ności rolniczej i pozarolniczej⁷⁹, ale w żaden sposób nie nawiązuje do funkcji turystycznej. W treści wizji gminy Jedwabne zawarto stwierdzenie, że przyszłością gminy jest dobrze rozwinięta gospodarka oparta na efektywnej i wyspecjalizowanej produkcji rolnej, usługach i turystyce⁸⁰. Gmina Jaświły w 2020 roku planuje w pełni wykorzystywać swoje podstawowe walory – wśród nich wymienia walory przyrodniczo-turystyczne gminy. Mają one przyciągać turystów z całej Polski i zagranicy⁸¹. Gmina Trzcianne w przyjętej wizji rozwoju jest atrakcyjnym miejscem do życia oraz ważnym punktem na turystycznej mapie regionu i kraju⁸².

Wykres 38. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Biebrzańskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Misję określili gminy Lipsk, Sztabin, Bargłów Kościelny, Rajgród oraz Wizna. Misja gminy Lipsk brzmi: „Miasto i gmina Lipsk jako ośrodek kulturalno-turystyczno-historyczny oparty na twórczości ludowej i produkcji rolnej”⁸³. Gmina Sztabin podkreśla w misji dążenie do zrównoważonego rozwoju gminy ze szczególnym uwzględnieniem ochrony i wykorzystania zasobów przyrodniczych⁸⁴. W dokumencie strategicznym zawarto odnie-

⁷⁹ Uchwała nr 84/XIII/16 Rady Gminy Grajewo z dnia 11 lutego 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Grajewo na lata 2016 – 2022, Załącznik s. 61.

⁸⁰ Uchwała nr XII/103/16 Rady Miejskiej w Jedwabnem z dnia 14 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Jedwabne na lata 2015 – 2020”, Załącznik s. 22.

⁸¹ Uchwała nr XII/79/16 Rady Gminy Jaświły z dnia 15 marca 2016 r. o przyjęciu Programu Rozwoju pod nazwą „Strategia Rozwoju Gminy Jaświły 2016–2020”, Załącznik s. 147.

⁸² Uchwała nr XIV/96/16 Rady Gminy Trzcianne z dnia 16 marca 2016 r. w sprawie uchwalenia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Trzcianne na lata 2016–2022, Załącznik s. 89.

⁸³ Uchwała nr IX/60/15 Rady Miejskiej w Lipsku z dnia 12 listopada 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Lipsk do roku 2020, Załącznik s. 59.

⁸⁴ Uchwała Nr XIV/147/04 Rady Gminy Sztabin z dnia 24 września 2004 r. w sprawie Strategia Ekoro-zwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Sztabin na lata 2004–2020, Załącznik s. 87.

sienie do funkcji turystycznej. Misja gminy Bargłów Kościelny zwraca uwagę na aktywny i zrównoważony rozwój z wykorzystaniem walorów środowiska naturalnego, wielokulturowej tradycji i położenia przygranicznego⁸⁵. Podobnie jak w poprzednim przypadku w dokumencie strategicznych zawarto odniesienie do funkcji turystycznej. Gmina Rajgród w przyjętej misji wprost stwierdza, że jest miejscem z unikalną przyrodą, atrakcyjnym dla turystów⁸⁶. Gmina Wizna – według misji – to gmina kreująca rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego, rolnictwa ekologicznego, agro- i ekoturystyki⁸⁷.

W gminach Dąbrowa Białostocka, Goniądz, Nowy Dwór, Radziłów oraz Suchowola nie przedstawiono ani wizji, ani misji. W analizie SWOT sporządzonej dla gminy Dąbrowa Białostocka do mocnych stron zaliczono położenie w otulinie Biebrzańskiego PN, a jako szansę wskazano rozwój turystyki opartej zarówno na walorach przyrodniczych, jak i kulturowych. Wśród zadań priorytetowych wskazano rozwój i promocję turystyki i kultury wraz z infrastrukturą towarzyszącą⁸⁸. Analiza celów strategicznych gminy Goniądz pozwala stwierdzić, że gmina jest zainteresowana rozwojem turystyki. Wskazuje na to m.in. zadanie inwestycyjne Szlak Wodny Króla Stefana Batorego: Wisła–Kanał Żerański–Zalew Zegrzyński–Narew–Biebrza–Kanał Augustowski–Niemen.⁸⁹ Analiza celów strategicznych gminy Nowy Dwór wskazuje, że w VI Celu Wspieranie przedsiębiorczości znajduje się promowanie agroturystyki u gospodarzy⁹⁰. W tekście Planu Rozwoju Lokalnego gminy Radziłów stwierdzono, że czynnikiem hamującym rozwój gminy jest brak potencjału w środowisku przyrodniczym i kulturowym do rozwoju turystyki⁹¹. W analizie SWOT sporządzonej dla gminy Suchowola do mocnych stron zaliczono atrakcyjne walory przyrodnicze, a jako szansę wskazano rozwój eko- i agroturystyki. Wśród planowanych zadań wymieniono zagospodarowanie terenów turystyczno-rekreacyjno-sportowych⁹². Analiza dokumentów strategicznych badanych gmin wskazuje, że 12 z 14 powiązanych terytorialnie z Biebrzańskim Parkiem Narodowym gmin łączy (przynajmniej w sferze deklaracji) swoją przyszłość z funkcją turystyczną.

Gmina Grajewo nie łączy swej przyszłości z rozwojem turystyki. Konsekwentnie nie wydatkuje też żadnych środków w dziale 630 Turystyka. Analogiczna sytuacja dotyczy Gminy Radziłów. W badanym okresie brak wydatków w dziale Turystyka wystąpił tak-

⁸⁵ Uchwała nr V/46/2015 Rady Gminy Bargłów Kościelny z dnia 29 czerwca 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Bargłów Kościelny na lata 2015–2020, Załącznik s. 76.

⁸⁶ Uchwała nr XIII/128/16 Rady Miejskiej w Rajgrodzie z dnia 2 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia Programu Rozwoju Gminy Rajgród na lata 2016–2022, Załącznik s. 70.

⁸⁷ Strategia Zrównoważonego Rozwoju Gminy Wizna na lata 2002–2015, s. 14, <http://www.wizna.pl/bip/> [data dostępu 2017-07-26]

⁸⁸ Uchwała Nr XV/90/16 Rady Miejskiej w Dąbrowie Białostockiej z dnia 11 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Dąbrowa Białostocka na lata 2016–2020, Załącznik s. 37–45.

⁸⁹ Uchwała nr XVII/100/08 Rady Miejskiej w Goniądzu z dnia 6 lutego 2008 r. w sprawie przyjęcia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Goniądz na lata 2007–2017, Załącznik s. 55.

⁹⁰ Uchwała nr XII/70/16 z dnia 26 lutego 2016 r. w sprawie przyjęcia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Nowy Dwór na lata 2016–2020, Załącznik s. 45.

⁹¹ Uchwała nr XXXII/194/17 Rady Gminy Radziłów z dnia 27 stycznia 2017 r. w sprawie zatwierdzenia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Radziłów na lata 2017–2027, Załącznik s. 44.

⁹² Uchwała nr XIX/101/2016 Rady Miejskiej w Suchowoli z dnia 16 marca 2016 r. w sprawie Strategii Rozwoju Gminy Suchowola na lata 2014–2020 wraz z „Prognozą oddziaływania na środowisko”, Załącznik s. 36–40.

że w gminach Jedwabne, Wizna, Dąbrowa Białostocka oraz Nowy Dwór – można zatem stwierdzić, że w ww. gminach nie ma tradycji podejmowania działań aktywizujących turystykę. Gminy Sztabin i Bargłów Kościelny odwołują się w dokumentach strategicznych do posiadanych zasobów przyrodniczych, co można interpretować także przez pryzmat przyszłego dążenia do rozwoju agroturystyki – szczególnie w kontekście incydentalnych wydatków budżetowych w analizowanym dziale. Zaskakująca jest treść misji gminy Lipsk – w odniesieniu do obszaru, w którym funkcja turystyczna nie wystąpiła ani razu w całym badanym okresie, stwierdzono, że w 2020 r. będzie to ośrodek kulturalno-turystyczno-historyczny. Analiza wydatków w dziale 630 wskazuje na ich malejącą, prowadzącą finalnie do zaniku, wartość. Trudno więc określić działania, jakich sił sprawczych oczekuje samorząd gminy Lipsk, przyjmując powyżej wskazaną misję (tab. 53).

Jedynie dwie spośród 14 badanych gmin stale wykonywały czynności generujące wydatki związane z turystyką – były to gminy Suchowola i Goniądz. Począwszy od 2012 roku gmina Rajgród dołączyła do gmin stale wydatkujących środki w dziale 630. Suma opisywanych wydatków, jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016, plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi: Suchowola (39.), Goniądz (28.), Rajgród (59.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokatę gminy Suchowola (44.), polepsza gminy Goniądz (21.) i gminy Rajgród (57.) (tab. 132).

Prezentowane wcześniej wartości syntetycznej miary rozwoju funkcji turystycznej wskazują na zbieżność wzrostu poziomu funkcji turystycznej z faktem ponoszenia wydatków w odniesieniu do dwóch gmin: Goniądz oraz Rajgród. W gminie Suchowola związek ten, jak na razie, nie wystąpił.

Tabela 53. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Biebrzańskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Bargłów Kościelny (2)	0	0	0	0	0	0	0	3 627
Lipsk (3)	34 327	6 854	6 204	5 427	4 824	954	0	0
Sztabin (2)	0	0	0	0	0	0	101 677	0
Grajewo (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Radziłów (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Rajgród (3)	0	0	0	9 052	110 003	90 941	25 880	11 331
Jedwabne (3)	0	0	0	0	0	0	0	0
Wizna (2)	0	134 516	0	0	0	0	0	0
Goniądz (3)	292 780	522 467	368 930	124 586	213 921	119 036	175 924	153 000
Jaświły (2)	0	0	0	0	0	0	59 091	0
Trzcianne (2)	0	16 445	12 148	0	0	3 076	0	0
Dąbrowa Białostocka (3)	0	0	0	0	0	0	0	0
Nowy Dwór (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Suchowola (3)	11 080	786 921	27 107	7 426	7 204	10 584	15 598	16 801

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Utworzony w 1993 roku Biebrzański Park Narodowy wyróżnia się pod względem powierzchni oraz liczby gmin terytorialnie powiązanych – to największy polski park narodowy, pochodną czego jest położenie w granicach administracyjnych 14 gmin należących do pięciu powiatów. W okresie 1995–2015 park odwiedziło 609,7 tys. osób (19. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). Z oferty miejsc edukacyjnych Parku w latach 1996–2015 skorzystało 174 282 osób (17. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Goniądz. Liderem w zakresie stopnia rozwoju turystyki wśród gmin powiązanych terytorialnie z Biebrzańskim PN jest gmina Rajgród, w której przez 18 badanych lat funkcja turystyczna była istotna, lecz nie dominowała (IV klasa). Gmina nigdy nie spełniała kryterium gęstości bazy noclegowej pozwalającego uznać ją za dobrze rozwiniętą turystycznie. Warto podkreślić, że wykonane na podstawie klasycznych mierników natężenia badania funkcji turystycznej wskazują, że spośród 14 powiązanych terytorialnie z Parkiem gmin tylko dwie były aktywne turystycznie.

Lektura dokumentów strategicznych badanych gmin pozwala stwierdzić, że zdecydowana większość z nich – pomimo wieloletniego braku aktywności turystycznej – deklaruje chęć rozwoju badanej funkcji. Nie jest to spójne z brakiem ponoszenia wydatków zaliczanych do działu 630 Turystyka. W okresie 2009–2016 stale wspomagano rozwój turystyki jedynie w dwóch gminach, tj. Suchowola i Goniądz.

Oceniając aktywność turystyczną badanego obszaru, nie można zapominać o istotnym niuansie – specyfika terenu i lokalizacja punktów widokowych sprawiają, że popularny jest samochodowy szlak turystyczny „Biebrzańska pętla”. Licząca około 110 km trasa ma następujący przebieg: Goniądz – Osowiec – Strękowa Góra – Wizna – Burzyn – Brzostowo – Radziłów – Osowiec – Goniądz. Na szlaku znajdują się liczne wieże widokowe, ale czas przejazdu oraz brak infrastruktury skłaniającej turystów do dłuższego pobytu skutkują nieujmowaną przez klasyczne mierniki funkcji turystycznej tzw. turystyką jednego dnia.

Narwiański Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

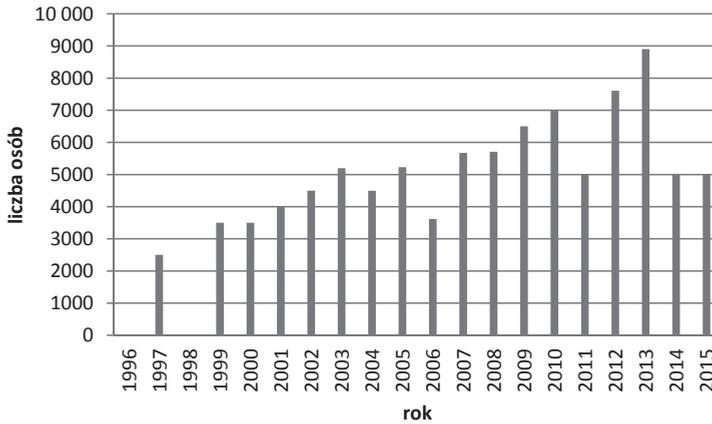
Położony w województwie podlaskim (rys. 4) Narwiański Park Narodowy (Narwiański PN) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 1 lipca 1996 r. [Dz.U. 1996 nr 77 poz. 368]. W 1996 roku wskazano, że Park zajmuje powierzchnię 7350 ha – wartość ta jest zgodna z aktualnymi danymi GUS. Otulina opisywanego obszaru chronionego została wyznaczona wraz z dniem utworzenia Parku – jej powierzchnia obejmuje 15 408 ha.

Narwiański PN położony jest w Dolinie Górnej Narwi – rzeka ma wielokorytowy charakter i liczne dopływy, co powoduje, że 98% powierzchni Parku to grunty silnie uwilgotnione, stale lub okresowo podtapiane. Głównym typem roślinności są trzcinowiska. Szata roślinna Doliny Narwi uległa znacznym przekształceniom w ciągu ostatnich 50 lat – proces ten jest związany z obniżeniem poziomu wód oraz rezygnacją rolników z tradycyjnych sposobów użytkowania łąk [Wołkowycki i in. 2016]. W wodach Parku stwierdzono występowanie 26 gatunków ryb [Wiśniewolski i in. 2016]. Wśród przedstawicieli ssaków wyróżniają się m.in.: wydra, bóbr, borsuk, dzik, łoś, sarna, jeleni [Giedrewicz i in. 2016]. Park jest jednak przede wszystkim ostoją ptaków – stwierdzono 213 gatunków, z czego 160 lęgowych. Spośród przedstawicieli awifauny 192 gatunki objęte są ochroną ścisłą [Więcko i in. 2016].

W celu prowadzenia edukacji przyrodniczej Park wykorzystuje część budynku Dyrekcji w Kurowie – znajduje się tam ekspozycja przedstawiająca przyrodnicze i kulturowe atrakcje obszaru oraz sala edukacyjna (30 miejsc). Na obszarze Parku wyznaczono trzy ścieżki edukacyjne, z których dwie w znaczącej mierze prowadzą po kładkach. Jest to niezbędne z uwagi na silnie wilgotny grunt. Atrakcją stanowią wieże widokowe (10 szt.) – pozwalają one na obserwacje nie tylko przyrody nieożywionej, ale i bardzo licznego w tym rejonie ptactwa. Park organizuje wystawy fotografii, prelekcje, warsztaty, zajęcia terenowe skierowane do różnych grup odbiorców (przedszkolaków, dzieci i młodzieży szkolnej oraz nauczycieli), a także imprezy masowe skierowane zarówno do turystów, jak i lokalnej społeczności⁹³.

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Narwiańskiego PN odwiedziło 92 931 osób. Wskazana liczba stanowiła 0,54% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Narwiańskiemu PN 19. lokatę w rankingu sporządzonym dla 23 parków narodowych (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 2012 r. (7608 osób). Najmniejsza liczba zwiedzających (2500 osób) została odnotowana w 1997 roku. Brak informacji o liczbie zwiedzających za rok 1998 jest trudny do wyjaśnienia (wykres 39).

⁹³ <http://www.npn.pl/edukacja> [data dostępu 2017–05–25]

Wykres 39. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Narwiańskiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 10 000 osób – zapewniło to Narwiańskiemu PN 17. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Przychody związane z edukacją przyrodniczą były w 2016 r. ponad 11-krotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 54). Koszty edukacji Narwiańskiego PN stanowiły 1,83% (20. pozycja) poniesionych, a przychody 1,17 (15. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 54. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Narwiańskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	365 825,76
Całkowite przychody z edukacji	32 864,02
Strata	-332 961,74

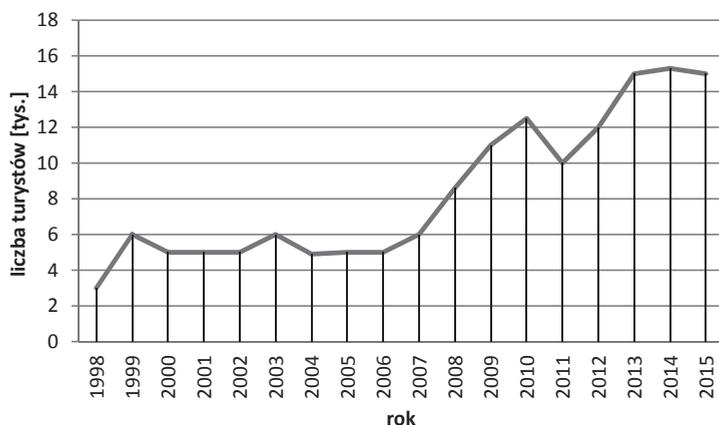
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Narwiańskiego Parku Narodowego

Z uwagi na specyfikę Narwiańskiego PN infrastruktura turystyczna jest bardzo uboga – wyznaczono wyłącznie 55 km szlaków wodnych odpowiednich dla kajaków i łodzi, tzw. pyczków. Na terenie Parku nie ma schronisk ani żadnych obiektów kubaturowych służących turystyce. Park nie posiada pokoi gościnnych. Turystyki pieszą i rowerową można uprawiać w otulinie opisywanego obszaru chronionego. Atrakcją stanowi Obwodnica Narwiańskiego PN – jest to droga publiczna dostępna dla ruchu kołowego. W Parku można amatorsko uprawiać wędkarstwo (konieczne jest zezwolenie Dyrekcji Parku).

Sprzedaż biletów prowadzona jest w trzech miejscach: przy kładce Waniewo-Śliwno, w Ośrodku Informacyjnym w Łapach oraz w siedzibie Dyrekcji Parku w Kurowie. Ruch turystyczny koncentruje się przy siedzibie Dyrekcji. Ze względu na zabagniony teren Park nie jest penetrowany przez turystów.

W GUS nie wykazano informacji o liczbie turystów w dwóch pierwszych latach funkcjonowania Narwiańskiego PN. Wobec powyższego, za lata 1996–1997 przyjęto wartości zerowe. Narwiański PN w latach 1998–2015 odwiedziło jedynie 150,3 tys. osób. Opisywany Park jest zdecydowanie najmniej popularnym wśród turystów spośród parków naro-

dowych w Polsce. Przedostatni w rankingu popularności Poleski PN odwiedziło w latach 1995–2015 ponad dwukrotnie więcej osób – oznacza to, że brak informacji za lata 1996–1997 nie wpływa na miejsce Narwiańskiego PN w rankingu sporządzonym dla polskich parków narodowych (tab. 123). Najmniejszą liczbę turystów – jedynie 3 tys. osób – odnotowano w 1998 roku. Maksymalna liczba turystów (15,3 tys. osób) wystąpiła w 2014 roku (wykres 40).

Wykres 40. Liczba turystów w Narwiańskim PN w latach 1998–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1999–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 20 000 osób, co pozwala sklasyfikować Park na przedostatniej pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody trzykrotnie niższe od kosztów (tab. 55). Koszty udostępniania Narwiańskiego PN stanowiły 1,55% (18. pozycja) poniesionych a przychody 0,24% (17. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

Tabela 55. Finansowe ujęcie udostępniania Narwiańskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	306 451,85
Przychody z udostępniania	101 636,58
Strata	-204 815,27

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Narwiańskiego PN

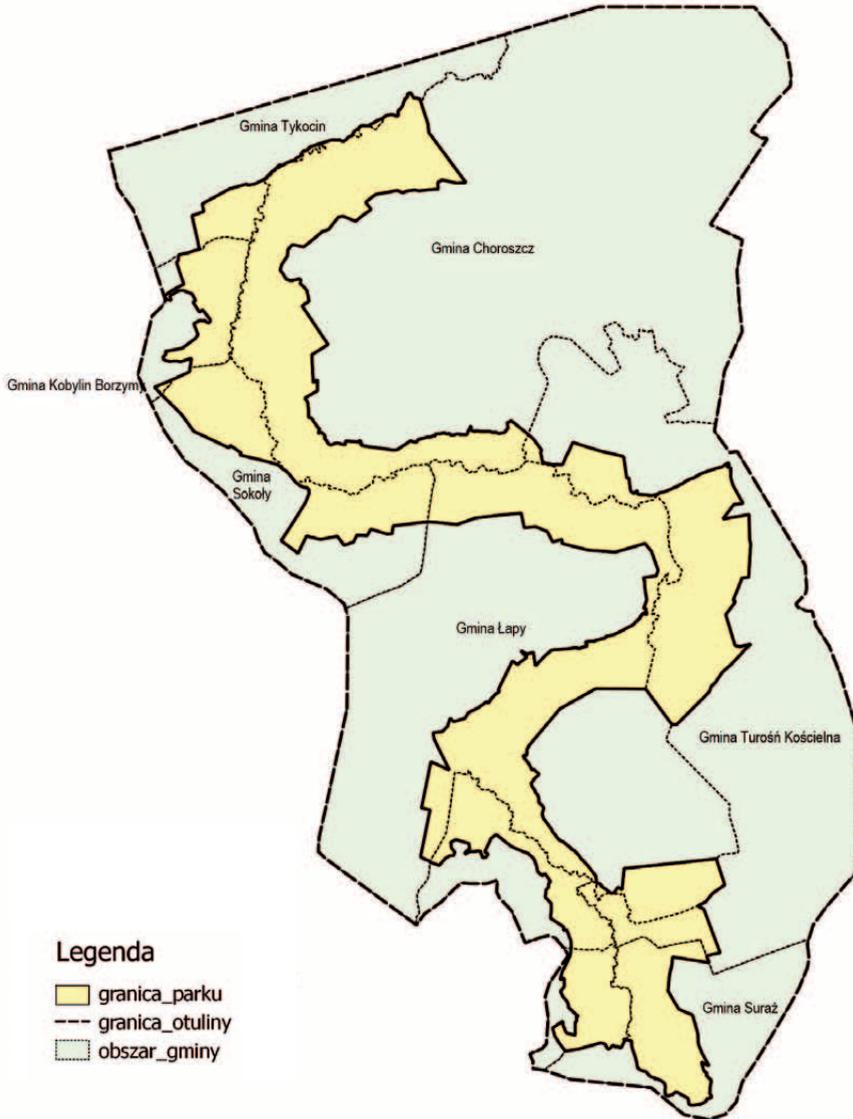
Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Narwiański Park Narodowy powiązany jest terytorialnie z siedmioma gminami: Choroszcz, Kobylin Borzymy, Łapy, Suraż, Sokoły, Tykocin oraz Turośń Kościelna (rys. 15).

Gminy: Choroszcz, Łapy, Suraż i Tykocin mają status gmin miejsko-wiejskich. Trzy pozostałe jednostki terytorialne są gminami wiejskimi.

Największy, stanowiący 33,35% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Łapy. Gminy Choroszcz i Turośń Kościelna posiadają zbliżone udziały w powierzchni opisywanego obszaru – odpowiednio 22,03 oraz 21,50%. Pozostałe

gminy posiadają kilkuprocentowe udziały w powierzchni opisywanego obszaru chronionego – odpowiednio: Sokoły 9,93%, Suraż 6,65%, Kobylin Borzymy 4,38%, Tykocin 2,16%. Udział Narwiańskiego PN w powierzchni gminy najsilniej uwidacznia się w gminie Łapy. Powyżej 10% powierzchni gminy Park posiada jeszcze w gminie Turośń Kościelna. W gminach: Choroszcz, Suraż, Sokoły, Kobylin Borzymy Park zajmuje niewielką powierzchnię gminy, a w gminie Tykocin jedynie powierzchnię symboliczną (tab. 56).

Rys. 15. Narwiański PN na tle podziału administracyjnego
Źródło: Narwiański PN

Wartości miar funkcji turystycznej dla wszystkich badanych gmin były niskie. Jako lidera w zakresie badanej funkcji wśród narwiańskich gmin można wskazać gminę Suraż. Należy podkreślić, że maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Suraż w 1998 r. (4,81) nie stanowi nawet 10% wartości zalecanej przez Warszawską [1985] dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 57).

Tabela 56. Powierzchnia Narwiańskiego PN na tle gmin w roku 2015

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
Gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Choroszcz	miejsko-wiejska	białostocki	16 379	1 619	9,88
Łapy	miejsko-wiejska		12 765	2 451	19,20
Suraż	miejsko-wiejska		7 661	489	6,38
Turośń Kościelna	wiejska		13 990	1 580	11,29
Tykocin	miejsko-wiejska		20 737	159	0,77
Kobylin Borzymy	wiejska	wysoko-	11 942	322	2,70
Sokoły	wiejska	-mazowiecki	15 560	730	4,69

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Tabela 57. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Narwiańskim PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Choroszcz (3)	0,00	173,15	0,00	2,03	0,00	1,82
Łapy (3)	0,10	41,31	0,02	0,64	0,03	0,88
Suraż (3)	0,00	663,19	0,00	16,86	0,00	4,81
Turośń Kościelna (2)	0,00	40,63	0,00	0,70	0,00	0,29
Tykocin (3)	9,06	186,85	0,34	3,66	0,12	1,13
Kobylin Borzymy (2)	0,00	53,02	0,00	0,62	0,00	0,20
Sokoły (2)	0,00	30,90	0,00	0,79	0,00	0,30

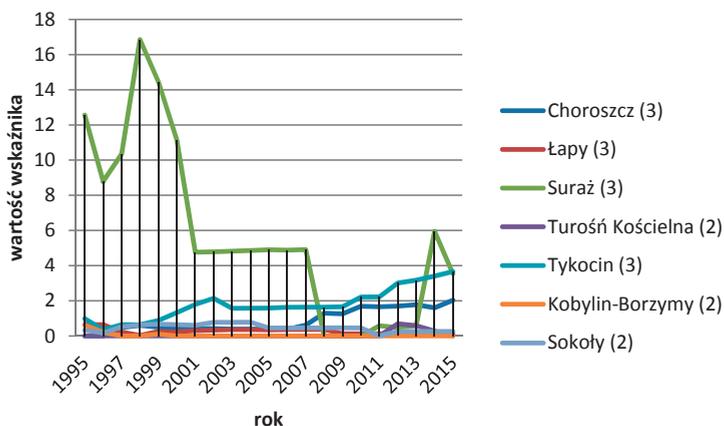
Objaśnienia: (2)– gmina wiejska, (3)– miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta wskazują, że – zgodnie z interpretacją Boyer – w sześciu powiązanych z Narwiańskim PN gminach aktywność turystyczna nie istniała przez cały okres badania. Funkcja turystyczna była istotna, lecz niedominująca w gminie Suraż w roku 1995 oraz latach 1997–2000. W roku 1996 oraz latach 2001–2007 i roku 2014 gmina Suraż odnotowała mały ruch turystyczny. W pozostałych okresach gmina była nieaktywna turystycznie. Funkcja turystyczna jest na badanym obszarze bardzo słabo rozwinięta – niepokoją zarówno niskie wartości miary, jak i jej niestabilność (wykres 41).

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) potwierdza zarówno dominację gminy Suraż nad pozostałymi gminami powiązаныmi terytorialnie z Narwiańskim PN, jak i niestabilny poziom badanego zjawiska – jest to widoczne szczególnie u lidera. Porównanie danych z początku i końca badanego okresu wskazuje, że w wiodącej gminie wartość *SMR* spadła o 79,92%. Warto zauważyć, że w badanych gminach poziom opisywanego zjawiska jest tak niski, że pomimo znaczących zmian w wartości *SMR* np. wzrostu wartości

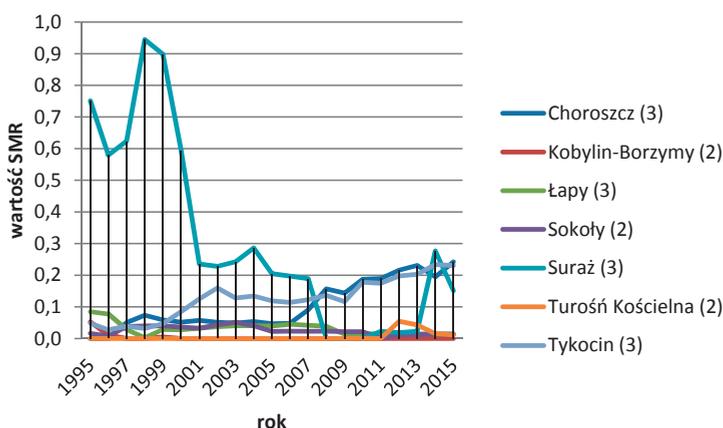
miary o 374,32% w gminie Tykocin – gmina ta nie odnotowała nawet małego ruchu turystycznego (wykres 42).

Wykres 41. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Narwiańskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wykres 42. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) gmin powiązanych terytorialnie z Narwiańskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Narwiańskim PN roli funkcji turystycznej, w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Wizje rozwoju określiły gminy Tykocin, Choroszcz oraz Turośń Kościelna. W wizji Tykocina założono, że w przyszłości rozwiną się konkurencyjne sektory gospodarki oraz ośrodki turystyczne, generując nowe miejsca pracy, a walory turystyczne i historyczne gminy będą w szerszym zakresie wykorzystywane w prowadzeniu działalności gospodarczej⁹⁴.

⁹⁴ Uchwała Nr XV/97/2015 Rady Miejskiej w Tykocinie z dnia 30 grudnia 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Tykocin na lata 2015–2020, Załącznik s. 99.

Wizja gminy Choroszcz nie odnosi się wprost do funkcji turystycznej⁹⁵. Jednym z celów strategicznych badanej gminy jest wzrost jakości życia lokalnej społeczności, który ma nastąpić poprzez realizację celów operacyjnych, wśród których zawarto cel: „Wzrost atrakcyjności turystyczno-rekreacyjnej gminy”⁹⁶. Wizja gminy Turośń Kościelna jest bardzo zwięzła: „Miejsce atrakcyjne dla inwestorów, przyjazne do zamieszkania”⁹⁷. W obszarach priorytetowych jako trzeci priorytet wskazano rozwój funkcji turystycznych na bazie walorów przyrodniczych, krajobrazowych, historycznych oraz dziedzictwa kulturowego⁹⁸.

Misję wskazała gmina Łapy: „Łapy obszarem rozwoju gospodarczego, godnego życia mieszkańców, zgodnego ze środowiskiem naturalnym, bazującym na aktywności i przedsiębiorczości swoich mieszkańców”⁹⁹. Wśród kluczowych kierunków rozwoju gminy wyszczególniono rozwój turystyki¹⁰⁰. W gminie Suraz nie określono ani misji, ani wizji. W treści strategii wielokrotnie zwracano uwagę na konieczność rozwoju funkcji turystycznej¹⁰¹. Podobna sytuacja ma miejsce w gminie Kobylin-Borzymy – również nie określono ani misji, ani wizji, ale w tekście planu rozwoju lokalnego znalazło się stwierdzenie: „Dodatkową sferą, której rozwój może w przyszłości zapewnić pewną ilość miejsc pracy – alternatywną dla rolnictwa może być turystyka, część gminy posiada dość atrakcyjne walory turystyczne (okolice Narwiańskiego Parku Narodowego), brak aktywności mieszkańców w tej sferze może być częściowo wytłumaczona słabym poziomem infrastruktury (...)”¹⁰². Istotności funkcji turystycznej dla przyszłego rozwoju gminy Sokoły potwierdza przyjęta Strategia Rozwoju Turystyki¹⁰³.

Powyższe wskazuje, że wszystkie gminy powiązane z opisywanym Parkiem łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną.

Niestety, analiza wydatków budżetów gmin wskazuje, że nie wszystkie gminy posiadają tradycję wykonywania działań rodzących wydatki w dziale 630 Turystyka (tab. 58). Gmina Kobylin-Borzymy nie dokonywała ich wcale. Pozytywne jest tylko to, że – jak wskazano powyżej – gmina dostrzega związane z tym konsekwencje. Gminy dokonujące wydatków nie czyniły tego w sposób stały – kwoty wydatków w różnych latach miały znacząco różny poziom, a dodatkowo w żadnej z gmin nie wystąpiła sytuacja wykonywania wydatków we wszystkich badanych latach. Pod względem wysokości sumy wydatków w badanym okresie wyróżnia się gmina Sokoły. Pozytywną cechą wydatków gminy Tykocin była ich systematyczność.

⁹⁵ Uchwała Nr XX/202/2016 Rady Miejskiej w Choroszczy z dnia 10 listopada 2016 r. w sprawie przyjęcia Zintegrowanej Strategii Rozwoju Gminy Choroszcz na lata 2016–2025, Załącznik s. 93.

⁹⁶ tamże, s. 97.

⁹⁷ Uchwała Nr XIII/101/2016 Rady Gminy Turośń Kościelna z dnia 3 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia Programu Rozwoju Lokalnego Gminy Turośń Kościelna na lata 2016–2020, Załącznik s. 56.

⁹⁸ tamże s. 57.

⁹⁹ Uchwała Rady Nr XXXIII/303/01 z dnia 28 września 2001 r. w sprawie przyjęcia „Strategii zrównoważonego rozwoju Gminy Łapy”, Załącznik s. 31.

¹⁰⁰ tamże, s. 33.

¹⁰¹ Uchwała Nr XXI/103/04 Rady Miejskiej w Surazie z dnia 7 września 2004 r. w sprawie uchwalenia Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Suraz do roku 2019, Załącznik s. 20.

¹⁰² Uchwała nr XII/51/16 Rady Gminy Kobylin-Borzymy z dnia 29 stycznia 2016 r. w sprawie uchwalenia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Kobylin-Borzymy na lata 2016–2022, Załącznik s. 45.

¹⁰³ Uchwała Nr XXI/155/2013 Rady Gminy Sokoły z dnia 25 czerwca 2013 r. w sprawie przyjęcia Strategii rozwoju turystyki Gminy Sokoły na lata 2013–2020.

Suma opisywanych wydatków jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016, plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Choroszcz (43.), Łapy (76.), Sokoły (22.), Suraż (83.), Turośń Kościelna (40.), Tykocin (71.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokatę gmin: Choroszcz (55.) oraz Łapy (84.), a polepsza gmin: Sokoły (20.), Suraż (65.), Turośń Kościelna (37.) i Tykocin (68.).

Tabela 58. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Narwiańskim PN – dane za lata 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Choroszcz (3)	0	0	1 215	3 875	16 913	18 075	286 291	374 621
Kobylin- -Borzymy (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Łapy (3)	0	74 826	1 683	998	0	0	0	0
Sokoły (2)	0	0	0	2 571 431	7 855	18 842	7 171	0
Suraż (3)	0	31 726	0	0	2 367	13 940	0	0
Turośń Kościelna (2)	0	229	27 586	730 197	88 474	28 650	0	0
Tykocin (3)	0	585	1 308	1 352	9 400	9 538	65 887	25 658

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Podsumowanie

Narwiański Park Narodowy istnieje od połowy 1996 roku. W latach 1998–2015 Park odwiedziło jedynie 150,3 tys. osób, co czyni go zdecydowanie najmniej popularnym parkiem narodowym w Polsce. W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Narwiańskiego PN odwiedziło 92 931 osób (19. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Łapy. Liderem w zakresie poziomu realizacji funkcji turystycznej wśród powiązanych z Narwiańskim PN gmin jest gmina Suraż. Funkcja turystyczna badanego obszaru jest bardzo słabo rozwinięta – niepokoją zarówno niskie wartości miary, jak i jej niestabilność. Jediną aktywną turystycznie gminą była gmina Suraż. Funkcja turystyczna w tej gminie była istotna, lecz niedominująca w roku 1995 oraz latach 1997–2000. W roku 1996 oraz latach 2001–2007 i roku 2014 odnotowano mały ruch turystyczny, a w pozostałych latach brak aktywności turystycznej. Gmina nigdy nie spełniała kryterium gęstości bazy noclegowej pozwalającego uznać ją za dobrze rozwiniętą turystycznie.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. Na podstawie analizy wydatków budżetowych można stwierdzić, że w większości gmin nie ma tradycji wykonywania działań rodzących wydatki zarchowywane w dziale 630 Turystyka.

Park Narodowy Ujście Warty

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

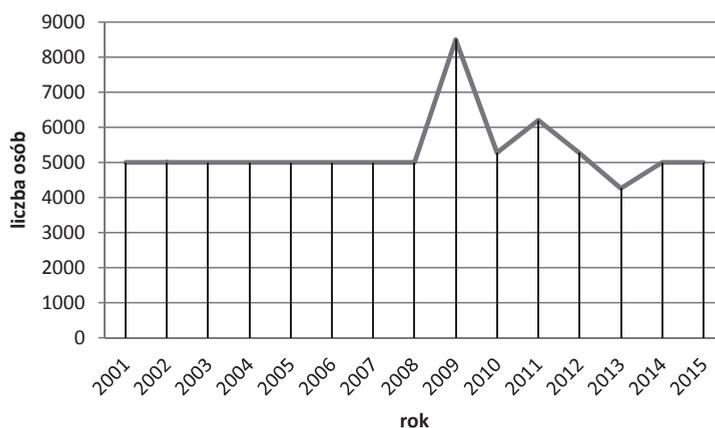
Położony w województwie lubuskim (rys. 4) Park Narodowy Ujście Warty (PN Ujście Warty) wraz z obejmującą 10 453,99 ha otuliną został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 2001 r. (Dz.U. 2001 nr 67 poz. 681). Pierwotnie powierzchnia Parku wynosiła 7955,86 ha. Z danych GUS wynika, że obecna powierzchnia Parku to 8074,00 ha. Nazwa Parku jest nieco myląca – ujście Warty do Odry nie znajduje się w granicach opisywanego obszaru chronionego. Nie zmienia to faktu, iż rzeka stanowi trzon bogatej sieci hydrograficznej badanego terenu. Krajobraz Parku jest w dużej mierze wynikiem prac melioracyjnych i rolniczego użytkowania – stanowi mozaikę łąk, pastwisk, turzycowisk i trzcinowisk. Las zajmuje tylko 1% powierzchni Parku. Najmłodszy polski park narodowy utworzono przede wszystkim w celu ochrony awifauny – w granicach obszaru chronionego występuje 280 gatunków ptaków, z czego ponad 170 to gatunki lęgowe¹⁰⁴. Wśród pozostałych przedstawicieli fauny wyróżniają się m.in.: jeleń, sarna, dzik, wilk, bóbr, wydra, borsuk, lis. Bogata jest awifauna opisywanego obszaru – występują m.in.: orlik krzykliwy, bielik, bocian czarny [Ochrona Środowiska 2016].

W celach edukacyjnych wykorzystuje się Ośrodek Edukacyjny w Chyrzynie, Przyrodniczy Ogród Zmysłów oraz ścieżki edukacyjne. W Parku wytyczono ścieżki przyrodnicze: „Ptasim szlakiem”, „Mokradła”, „Olszynki” oraz ścieżkę przyrodniczo-historyczną „Na dwóch kółkach przez Polder Północny”. Ośrodek Edukacyjny oferuje salę audiowizualną (60 miejsc), 2 sale ćwiczeń (każda dla 20 osób), czasowe wystawy o tematyce przyrodniczej i ekspozycję wybranych zwierząt występujących w Parku. Park organizuje konkursy, wydarzenia edukacyjne, np. w trakcie Światowego Dnia Mokradeł, warsztaty dla dzieci i młodzieży. Wyróżnia się oferta skierowana do lokalnej społeczności – Park przygotował cykl wycieczek pieszych i rowerowych pt. „Rok w Parku”, oraz cotygodniowe zajęcia edukacyjne w terminie wakacji. Z uwagi na transgraniczne położenie Park realizuje programy edukacyjne wspólnie z niemieckimi partnerami. Przykładem jest projekt „Szuwarek na dwóch kółkach” (Ein Schilfmännlein auf zwei Rädern) wdrażany przy współpracy z Centrum Wychowania i Edukacji Środowiskowej Drei Eichen (część Verein Naturschutzpark Märkische Schweiz). Mimo że skala wydarzenia nie była duża (w wycieczce wzięło udział 120 osób), istotnym jest fakt utrzymywania współpracy.

W latach 2001–2015 miejsca edukacyjne PN Ujście Warty odwiedziło 79 506 osób. Wskazana liczba stanowiła 0,47% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła PN Ujście Warty 21. lokatę w rankingu sporządzonym dla 23 parków narodowych (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 2009 r. (8500 osób). Najmniejsza liczba zwiedzających (4261 osób) została odnotowana w 2013 roku. Konsultacje

¹⁰⁴ www.pnujsciewarty.gov.pl [data dostępu 2017-07-20]

z Parkiem wykazały, że z uwagi na różnice w interpretacji metodologii Park nie przekazywał w latach 2001–2008 do GUS informacji o liczbie odwiedzających miejsca edukacyjne. Nie wynikało to z braku działalności w tym zakresie, ale z faktu braku muzeum. Warto zaznaczyć, że w strukturze organizacyjnej PN Ujście Warty kontynuowana jest działalność ośrodka edukacyjnego funkcjonującego przed 2001 r., tj. w okresie, w którym opisywany teren był chroniony w ramach Parku Krajobrazowego Ujście Warty oraz Rezerwatu Słońsk. Według szacunków Parku liczba odwiedzających w latach 2001–2008 wynosiła 5 tys. osób rocznie. Wobec powyższego skorygowano uzupełniono dane GUS (wykres 43).

Wykres 43. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne PN Ujście Warty w latach 2001–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 2002–2016 oraz danych PN Ujście Warty

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 5000 osób – zapewniło to PN Ujście Warty 20. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Przychody związane z edukacją przyrodniczą były ponad czterdziestokrotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 59). Koszty edukacji PN Ujście Warty stanowiły 2,20% (16. pozycja) poniesionych, a przychody 0,37% (18. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 59. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej PN Ujście Warty w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	439 895,43
Całkowite przychody z edukacji	10 430,93
Strata	-429 464,50

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji PN Ujście Warty

Na terenie Parku można uprawiać turystyki: pieszą, rowerową, wodną (warto podkreślić, że Warta jest rzeką żeglowną). W okresie zalegania pokrywy śnieżnej można poruszać się na nartach biegowych (nie jest to jednak zbyt popularne – nieczęsto występują odpowiednie warunki). Wybrane drogi są także dostępne dla ruchu samochodowego – przygotowano osiem parkingów. Na podstawie licencji wydawanej przez Park możliwe jest amatorskie wędkarstwo. Należy podkreślić, że PN Ujście Warty nie jest miejscem masowej turystyki.

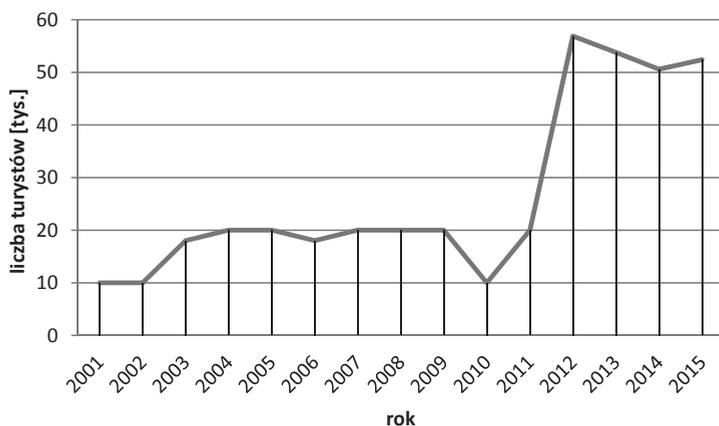
Dostępność terenu jest zależna od stanu wód – w niektórych miejscach poziom waha się rocznie nawet do 4 m.

Infrastruktura turystyczna Parku nie jest zbyt bogata – wyznaczono 16,7 km szlaków turystycznych. Długość ścieżek przyrodniczych wynosi 36,5 km (bez Przyrodniczego Ogrodu Zmysłów obejmującego 0,8 ha) a długość dróg udostępnionych 64,2 km. Nie należy sumować tych wartości, gdyż niektóre drogi udostępnione są także trasą ścieżek przyrodniczych lub też ścieżka przebiega po drogach niebędących w zarządzie Parku. W budynku Dyrekcji można skorzystać z wieży widokowej. Prócz wieży w Chyryzynie udogodnienie dla obserwatorów przyrody stanowią: wieża widokowa „Olszynki”, wieża przy Żółtej Drodze, platforma widokowa betonka oraz trzy czatownie (służące obserwacji ptaków). Wyznaczono cztery miejsca na ogniska: przy Dyrekcji w Chyryzynie oraz przy wiatach: „Niwka”, „Dąbroszyńska” i obok przeprawy promowej – Witnica.

Na opisywanym obszarze nie ma schronisk turystycznych. Park także nie oferuje pokoi gościnnych.

W PN Ujście Warty nie pobiera opłat za wstęp na teren chroniony. Opłatę należy wnieść jedynie za wstęp na wieżę widokową w Chyryzynie (budynek Dyrekcji) oraz za wstęp do Przyrodniczego Ogrodu Zmysłów. Koncentracja ruchu turystycznego występuje na ścieżce przyrodniczej „Ptasim szlakiem” oraz w okolicy wieży widokowej na Czarnowskiej Górcie (obiekt jest aktualnie w trakcie budowy).

W latach 2001–2015 Park Narodowy Ujście Warty odwiedziło 399,7 tys. osób, co stanowiło 0,18% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 21. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). Najmniejszy ruch turystyczny odnotowano w latach 2001–2002 oraz roku 2010 (10 tys. turystów). Spadek liczby turystów w 2010 r. wynikał z mającej wówczas miejsce powodzi – część Parku była niedostępna z powodu zalania. Największa liczba turystów 56,9 tys. odwiedziła Park w 2012 roku. Skokowy przyrost liczby turystów w 2012 r. wynika ze zmiany sposobu liczenia – zrezygnowano z szacunku wynikającego z obserwacji i zamontowano czujniki piroelektryczne (wykres 44). Można zatem przypuszczać, że w poprzednich latach turystów było więcej niż szacowano.

Wykres 44. Liczba turystów w PN Ujście Warty w latach 2001–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 2002–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 43 200 osób, co pozwala sklasyfikować Park na 19. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody dziewięciokrotnie mniejsze od kosztów (tab. 60). Koszty udostępniania PN Ujście Warty stanowiły 1,52% (19. pozycja) poniesionych a przychody 0,08% (22. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

Tabela 60. Finansowe ujęcie udostępniania PN Ujście Warty w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	301 418,45
Całkowite przychody z udostępniania	34 698,27
Strata	-266 720,18

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji PN Ujście Warty

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Park Narodowy Ujście Warty powiązany jest terytorialnie z czterema gminami: Górzycą, Kostrzyn nad Odrą, Słońsk oraz Witnica.

Gminy Górzycą oraz Słońsk są gminami wiejskimi. Gmina Witnica ma status gminy miejsko-wiejskiej, a Kostrzyn nad Odrą gminy miejskiej.

Największy, stanowiący 56,60% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Słońsk. Gmina Witnica posiada 42,60% udział w powierzchni opisywanego obszaru chronionego. W pozostałych gminach jest mniej niż 1% powierzchni Parku. Udział PN Ujście Warty w powierzchni gminy najsilniej uwidacznia się w gminie Słońsk (niemal 30%). Gmina Witnica objęta jest opisywaną formą ochrony w znacznym stopniu. W gminach Kostrzyn nad Odrą i Górzycą udział Parku w terenie gminy jest odpowiednio – niewielki i symboliczny (tab. 61).

Na podstawie badanych wskaźników funkcji turystycznej trudno jednoznacznie wskazać lidera – gmina Kostrzyn nad Odrą osiągała zdecydowanie najwyższe wartości wskaźnika gęstości bazy noclegowej, w przeważającym okresie także najwyższe wartości wskaźnika Charvata, ale traciła dominującą pozycję w zakresie wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta. Maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Kostrzyn nad Odrą w 1997 r. (8,29) nie stanowi nawet 1/5 wartości zalecanej przez Warszzyńską [1985] dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 62).

Na podstawie analizy wartości badanych wskaźników można stwierdzić, że w gminach terytorialnie powiązanych z PN Ujście Warty funkcja turystyczna jest słabo rozwinięta.

Tabela 61. Powierzchnia PN Ujście Warty na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
Gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Kostrzyn n. Odrą	miejska	gorzowski	4 614,00	57,00	1,24
Witnica	miejsko-wiejska		27 868,00	3 439,60	12,34
Górzycą	wiejska	słubicki	14 542,00	7,30	0,05
Słońsk	wiejska	sulęciński	15 864,00	4 570,10	28,81

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

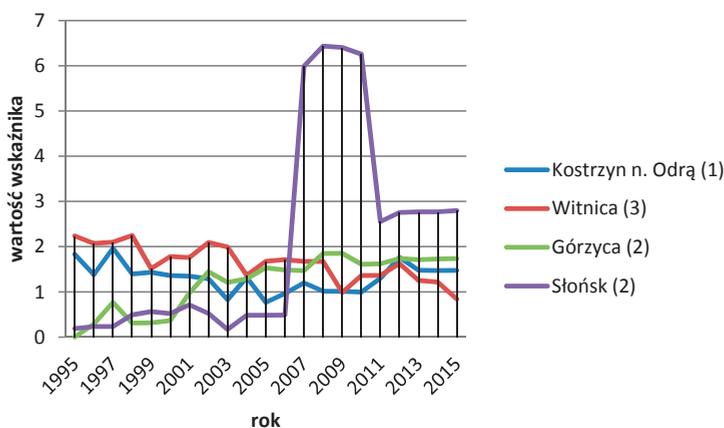
Tabela 62. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z PN Ujście Warty w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Kostrzyn n. Odrą (1)	79,20	263,19	0,77	1,97	2,89	8,29
Witnica (3)	50,95	163,57	0,84	2,25	0,39	1,05
Górzycza (2)	0,00	100,49	0,00	1,85	0,00	0,53
Słońsk (2)	5,66	152,53	0,17	6,44	0,05	1,94

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta (wykres 45) wskazują, że mały ruch turystyczny odnotowała w latach 2007–2010 gmina Słońsk. Była to jedyna aktywność turystyczna w gminach powiązanych terytorialnie w PN Ujście Warty według interpretacji Boyer.

Wykres 45. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z PN Ujście Warty w latach 1995–2015

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

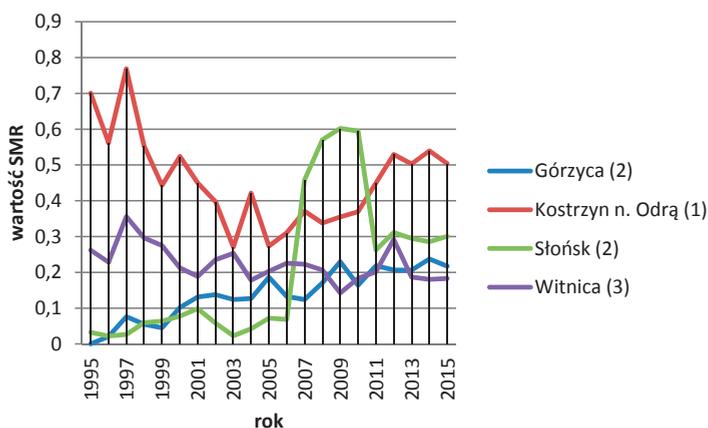
Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) potwierdza dominację gminy Słońsk nad pozostałymi badanymi gminami w okresie 2007–2011 (wykres 46). W pozostałym okresie najwyższe wartości miary osiągała gmina Kostrzyn nad Odrą. Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje na wzrost wartości SMR w gminach: Słońsk (o 828,53%) oraz Górzycza (w 1995 r. wartość SMR była zerowa). Spadek badanej miary wystąpił w gminach Kostrzyn nad Odrą (o 28,16%) oraz Witnica (o 30,22%).

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z PN Ujście Warty roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Dla gminy Górzycza nie określono wizji, a w misji nie odwołano się bezpośrednio do funkcji turystycznej. Określono natomiast cele strategiczne – jednym z nich jest wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich rolnictwa, mający nastąpić m.in. dzięki promocji agroturystyki i rolnictwa proekologicznego¹⁰⁵. Gmina Kostrzyn nad

¹⁰⁵ Uchwała Nr XIV/86/2016 Rady Gminy Górzycza z dnia 29 kwietnia 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Górzycza na lata 2016–2022, Załącznik s. 57.

Odrą odwołuje się w przyjętej wizji do rekreacji, ale rozumianej przez pryzmat potrzeb mieszkańców. W strategii rozwoju zauważono jednak, że gmina posiada potencjał do rozwoju ruchu turystycznego ze szczególnym uwzględnieniem turystyki kulturowej – twórcy strategii odwołali się do tradycji hodowli koni i turystyki jeździeckiej¹⁰⁶. Gmina Słońsk za jeden z celów strategicznych przyjęła wszechstronny rozwój infrastruktury społecznej. Wśród celów operacyjnych prowadzących do wyżej wymienionego celu strategicznego wskazano rozwój i promocję turystyki w gminie¹⁰⁷. Gmina Witnica przyjęła wizję o brzmieniu: „Witnica 2020 – to gmina będąca ważnym ośrodkiem gospodarczym i turystycznym w północno-zachodniej części Polski, zapewniająca wysoką jakość życia”¹⁰⁸.

Powyższe oznacza, że wszystkie powiązane terytorialnie z PN Ujście Warty gminy wiążą swoją przyszłość z funkcją turystyczną.

Wykres 46. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z PN Ujście Warty w latach 1995–2015

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Nie we wszystkich gminach powiązanych z PN Ujście Warty istnieje tradycja działań generujących wydatki zaliczane do działu 630 Turystyka. Jedynie gmina Kostrzyn nad Odrą corocznie zarachowywała opisywane wydatki. Wyróżnić należy także gminę Witnica – jedynie raz nie dokonano w niej działań generujących wydatki zaliczane do działu 630 (tab. 63).

Suma wydatków w dziale 630 w okresie 2009–2016 gminy plasuje na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Kostrzyn nad Odrą (25.), Witnica (56.), Górzycy (82.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokaty gmin: Kostrzyn nad Odrą (43.) oraz Witnica (63.), a poprawia gminy Górzycy (74.). Gmina Słońsk nie dokonała żadnych działań generują-

¹⁰⁶ Uchwała Nr XVII/132/2016 Rady Miejskiej Gminy Kostrzyn w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Kostrzyn na lata 2015 – 2022”, Załącznik s. 42.

¹⁰⁷ Uchwała Nr XXIII/142/2017 Rady Gminy Słońsk z dnia 18 maja 2017 r w sprawie przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Słońsk na lata 2017–2020 z perspektywą do roku 2024, Załącznik s. 49.

¹⁰⁸ Uchwała Nr XVI/77/2011 Rady Miejskiej w Witnicy z dnia 29 września 2011 r. w sprawie Strategii rozwoju Gminy Witnica w latach 2011–2020, Załącznik s. 64.

cych wydatki w dziale 630 Turystyka – należy do grupy liczącej w sumie 22 gmin zajmujących *ex aequo* 96., tj. ostatnie miejsce.

Tabela 63. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z PN Ujście Warty w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Kostrzyn nad Odrą (1)	358 961	336 790	14 988	186 463	521 774	585 494	89 962	100 593
Witnica (3)	13 298	50 858	19 837	6 341	217 951	11 174	0	6 357
Górzycza (2)	0	0	0	0	24 871	17 413	3 830	3 842
Słońsk (2)	0	0	0	0	0	0	0	0

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Park Narodowy Ujście Warty istnieje od 2001 roku. W okresie 2001–2015 Park odwiedziło 399,7 tys. osób (21. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). W latach 2001–2015 z oferty miejsc edukacyjnych PN Ujście Warty skorzystało 79,5 tys. osób (21. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). Należy podkreślić, że ośrodek edukacyjny funkcjonował przed powołaniem Parku.

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Słońsk (28,81%). Jest to jednocześnie jedyna gmina, która odnotowała aktywność turystyczną mierzoną klasycznym miernikiem natężenia – mały ruch turystyczny w latach 2007–2010. Gmina Słońsk nigdy nie spełniała zadanego przez Warszzyńską [1985] warunku zaliczenia do gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. Niestety, nie wszystkie gminy posiadają tradycję wydatkowania środków w dziale 630 Turystyka. Jedynie gmina Kostrzyn nad Odrą corocznie wykonywała działania generujące opisywane wydatki. Warto podkreślić, że w gminie Słońsk wydatków w opisywanym dziale nie było w całym badanym okresie.

4.2. Wyżynne parki narodowe

Do grupy wyżynnych parków narodowych zaliczają się

- Ojcowski PN,
- Roztoczański PN,
- Świętokrzyski PN.

Rys. 16. Lokalizacja wyżynnych parków narodowych
Źródło: opracowanie własne

Ojcowski Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie małopolskim (rys. 16) Ojcowski Park Narodowy (Ojcowski PN) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 14 stycznia 1956 r. [Dz.U. 1956 nr 4 poz. 22]. Pierwotnie powierzchnię Parku określono na około 1440 ha. W 1997 roku powierzchnię tę zwiększono do 2145,62 ha i jednocześnie ustanowiono otulinę obejmującą 6777 ha¹⁰⁹. Z danych GUS wynika, że powierzchnia Ojcowskiego PN wynosi obecnie 2145,70 ha.

O szczególnym krajobrazie omawianego terenu decyduje przyroda nieożywiona – do najbardziej charakterystycznych zasobów Parku zalicza się wapienne, przybierające fantazyjne kształty formy skalne, jaskinie oraz doliny o stromych zboczach. Formy skalne sięgają nierzadko wysokości kilkudziesięciu metrów i stanowią naturalną dominantę krajobrazową. Do najbardziej znanych zaliczają się: Maczuga Herkulesa, Igła Deotymy, Krakowska Brama czy Skały Wernyhory. Spośród ponad 700 jaskiń, jakie zinwentaryzowano w Parku, najdłuższą i zarazem najbardziej znaną jest Jaskinia Łokietka. Jaskinia ta, podobnie jak Jaskinia Ciemna, została przystosowana do ruchu turystycznego.

Wśród przedstawicieli fauny występują m.in.: sarna, dzik, bóbr, borsuk, lis [Ochrona Środowiska 2016]. Co interesujące, mimo występowania w granicach Parku 165 gatunków ptaków spośród których 86 stanowią gatunki lęgowe, awifaunę Ojcowskiego PN – na tle innych obszarów chronionych w Polsce należy ocenić jako ubogą [Tomek 2008]. Zasługującymi na szczególną uwagę przedstawicielami przyrody ożywionej opisywanego obszaru są nietoperze. W granicach Parku zaobserwowano 17 gatunków, co stanowi 70% chiropterofauny Polski. Nietoperze znajdują schronienie zarówno w jaskiniach, jak i w starych budynkach lub budowlach – są więc zależne od działalności człowieka w zakresie prac remontowych [Kozakiewicz i Wołoszyn 2008]. Liczne doliny stwarzają specyficzne warunki rozmieszczenia zbiorowisk roślinnych – jest to jednym z powodów bogactwa flory Ojcowskiego PN. Z danych Parku wynika, że opisywany teren jest trzecim w Polsce – po Tatrach i Pieninach – pod względem liczebności gatunków roślin¹¹⁰.

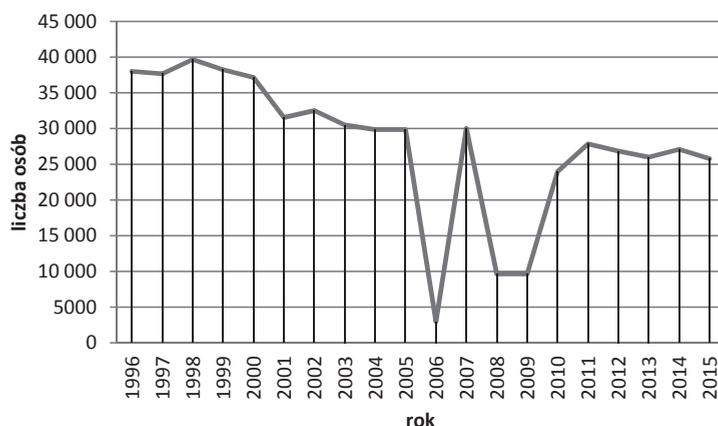
Pod wieloma względami oferta edukacyjna Ojcowskiego PN jest wyróżniająca – Park jest pierwszym polskim parkiem narodowym, który utworzył ośrodek edukacyjny. Innowacyjne podejście do edukacji przyrodniczej zaowocowało m.in. stworzeniem programu Przyjaciół Parku Narodowego. Ponadto Park wyróżnia się bogatą i nieodpłatną ofertą edukacyjną dla współpracujących lokalnych szkół – 19 szkół podstawowych, 6 gimnazjów oraz 3 szkół średnich. Cyklicznie organizowane są imprezy edukacyjne, m.in.: Złot Nietoperzy, Rajd Neandertalczyka, Ojcowska Złota Jesień.

¹⁰⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 sierpnia 1997 r. w sprawie Ojcowskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1997 nr 99 poz. 607).

¹¹⁰ http://www.ojcowskiparknarodowy.pl/main/swiat_roslin.html [data dostępu 2017-07-15]

Do edukacji przyrodniczej wykorzystywane są liczne obiekty: Ośrodek Edukacyjno-Dydaktyczny; Centrum Edukacyjno-Muzealne; ruiny Zamku Kazimierzowskiego; Jaskinia Ciemna, Jaskinia Łokietka oraz wyznaczone na obszarze Parku cztery ścieżki edukacyjne. Oferta edukacyjna zawiera szkolenia metodyczne dla nauczycieli, lekcje w terenie, prelekcje i wykłady oraz projekcję filmów. O jakości oferty najlepiej świadczy fakt, iż terminy zajęć należy rezerwować z kilkumiesięcznym wyprzedzeniem. Ojcowski PN oferuje także questing (m.in. Quest „Spacer po centrum Ojcowa”).

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Ojcowskiego PN odwiedziło 554 750 osób. Wskazana liczba stanowiła 3,25% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Ojcowskiemu PN 10. lokatę w rankingu (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 1998 r. (39 667 osób). Najmniejsza liczba zwiedzających (2959 osób) została odnotowana w 2006 roku. Kolejne załamanie wystąpiło w latach 2008–2009. Konsultacje z Ojcowskim PN wykazały, że w latach 2006–2009 prowadzono prace remontowe uniemożliwiające czasowo korzystanie z oferty edukacyjnej (wykres 47).

Wykres 47. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Ojcowskiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016

W 2016 roku miejsca edukacyjne odwiedziło 27 275 osób – zapewniło to Ojcowskiemu PN 11. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Z przedstawionych danych wynika, że przychody związane z edukacją przyrodniczą były niemal pięciokrotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 64). Koszty edukacji Ojcowskiego PN stanowiły 0,69% (22. pozycja) poniesionych, a przychody 1,05% (16. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 64. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Ojcowskiego PN w 2016 r.

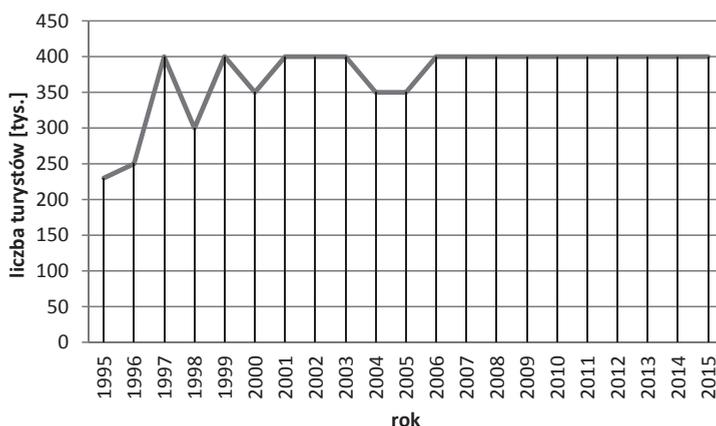
Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	137 836,65
Całkowite przychody z edukacji	29 483,31
Strata	-108 353,34

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Ojcowskiego PN

Na obszarze Parku możliwe są turystyki: piesza, rowerowa oraz narciarstwo biegowe (po szlakach dla turystyki pieszej z zachowaniem pierwszeństwa pieszych). Dla ruchu turystycznego wytyczono 23 km szlaków. W porównaniu z innymi parkami narodowymi nie jest to imponująca długość. Należy jednak podkreślić, że Dolina Prądnika obfituje w dziedzictwo materialne, m.in. budownictwo obronne i liczne przykłady architektury rezydencjonalnej. Dla turystów udostępnione są: Zamek w Pieskowej Skale (położony w granicach Ojcowskiego PN oddział Zamku Królewskiego na Wawelu), Zamek Kazimierzowski w Ojcowie (ruiny udostępnione do zwiedzania), a także Jaskinia Łokietka oraz Jaskinia Ciemna. Na terenie Parku nie ma bazy noclegowej – Park posiada pokoje gościnne (24 miejsca), ale nie są one powszechnie dostępne.

Za wstęp do Parku nie są pobierane opłaty. Opłatę należy uiścić tylko w przypadku zwiedzania: Jaskini Łokietka, Jaskini Ciemna, Ekspozycji Przyrodniczej w Centrum Edukacyjno-Muzealnym oraz Ruin Zamku Kazimierzowskiego. Płatny jest także wstęp do Zamku w Pieskowej Skale, ale z uwagi na to, że jest to oddział Zamku Królewskiego, zarządzanie tym obiektem i pobór opłat nie leżą w gestii Parku. Koncentracja ruchu turystycznego występuje w miejscowości Ojców

W latach 1995–2015 Ojcowski PN odwiedziło 7830 tys. osób, co stanowiło 3,54% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 7. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). Najmniejszy ruch turystyczny odnotowano w 1995 r. (230 tys. turystów). W przeważającym okresie Park odwiedzało rocznie około 400 tys. osób (wykres 48).

Wykres 48. Liczba turystów w Ojcowskim PN – dane za lata 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 400 tys. osób, co pozwala sklasyfikować Park na 9. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody trzykrotnie wyższe od kosztów (tab. 65). Ojcowski PN jest zatem jednym z dziesięciu parków, które uzyskały zysk w związku z omawianym rodzajem działalności. Koszty udostępniania Ojcowskiego PN stanowiły 2,49% (14. pozycja) poniesionych a przychody 3,43% (8. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

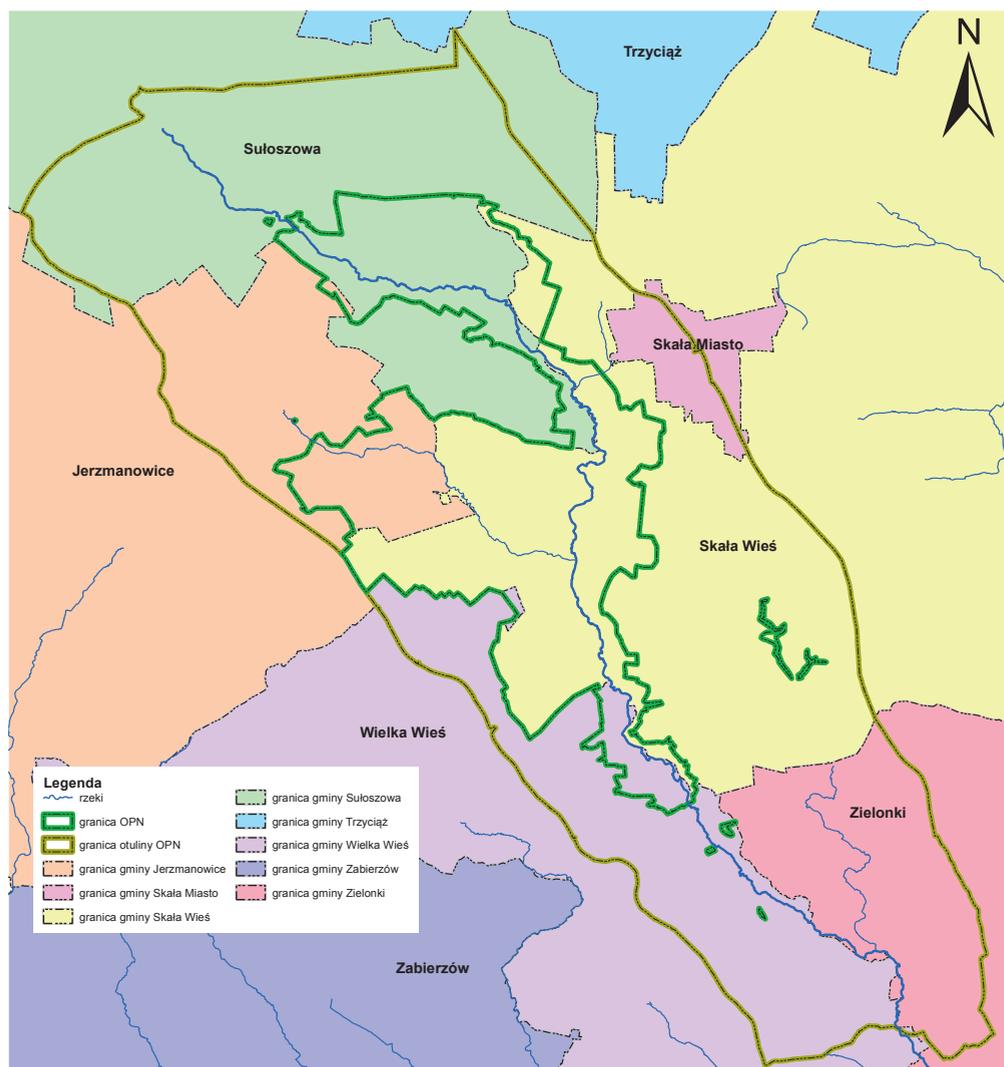
Tabela 65. Finansowe ujęcie udostępniania Ojcowskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	494 573,39
Przychody z udostępniania	1 436 450,73
Zysk	941 877,34

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Ojcowskiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Ojcowski Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z czterema gminami: Jerzmanowice-Przegonia, Skała, Sułoszowa, Wielka Wieś (rys. 17).

Rys. 17. Ojcowski PN na tle podziału administracyjnego
Źródło: Ojcowski PN

Wśród wyżej wymienionych gmin jedynie gmina Skała ma status gminy miejsko-wiejskiej. Reszta to gminy wiejskie.

Największy, stanowiący 56,98% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Skała. Pozostałe gminy posiadają następujące udziały w obszarze opisywanego Parku: gmina Sułoszowa 23,69%, gmina Jerzmanowice-Przegonia 13,99% a gmina Wielka Wieś 5,34%. Udział Ojcowskiego PN w powierzchni gminy najsilniej uwiadczenia się w gminie Skała (16%). W pozostałych gminach Park posiada niewielki udział (tab. 66).

Najwyższe wartości wszystkich obliczonych wskaźników rozwoju funkcji turystycznej w przeważającym okresie czasu osiągała gmina Wielka Wieś. Incydentalnie – na początku okresu badania – wyższe wartości notowała gmina Skała. Niestety, badane gminy osiągały niskie wartości wyżej wymienionych miar. Cenne jest natomiast to, że lider wyraźnie zwiększa poziom realizacji badanej funkcji. Należy podkreślić, że maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Wielka Wieś w 2015 r. (12,10) stanowi jedynie 24% wartości zalecanej przez Warszzyńską dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 67).

Tabela 66. Powierzchnia Ojcowskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
Gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Jerzmanowice-Przegonia	wiejska	krakowski	6814	300,10	4,40
Skała	miejsko-wiejska		7483	1 222,65	16,34
Sułoszowa	wiejska		5338	508,29	9,52
Wielka Wieś	wiejska		4827	114,66	2,38

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

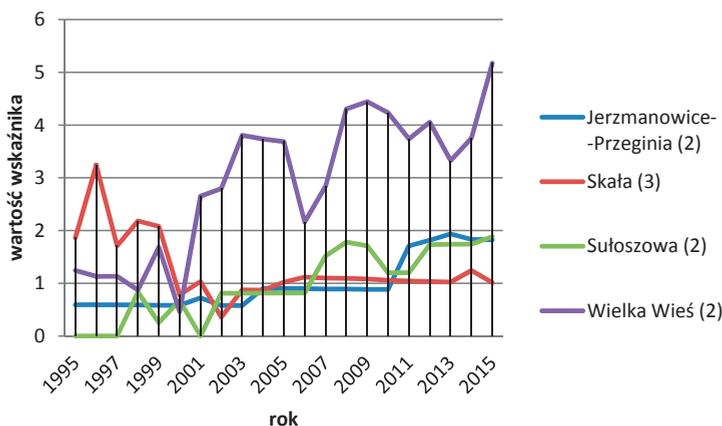
Tabela 67. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Ojcowskim PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Jerzmanowice-Przegonia (2)	57,28	158,50	0,58	1,94	0,88	3,06
Skała (3)	18,06	134,57	0,36	3,24	0,46	4,11
Sułoszowa (2)	0,00	86,96	0,00	1,88	0,00	2,08
Wielka Wieś (2)	0,00	661,21	0,46	5,17	0,83	12,10

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta wskazują, że zgodnie z interpretacją Boyer gmina Wielka Wieś w latach 2008–2010, 2012 oraz 2015 odnotowała mały ruch turystyczny. Była to jedyna aktywność turystyczna wśród badanych gmin.

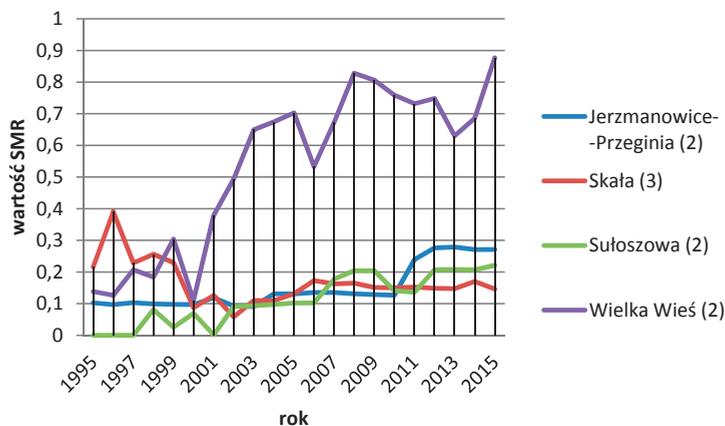

Wykres 49. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Ojcowskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju (SMR) potwierdza dominację gminy Wielka Wieś nad pozostałymi gminami powiązаныmi terytorialnie z Ojcowskim PN (wykres 50). Miara wskazuje, że poziom realizacji funkcji turystycznej w wiodącej gminie ma tendencję wzrostową, choć zdarzają się okresowe spadki wartości. Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje, że spadek wartości miary wystąpił w gminie Skąła (o 32,16%), natomiast wzrost w gminach: Jerzmanowice-Przegonia (o 164,69%) i Wielka Wieś (o 534,53%). Gmina Sułoszowa w 1995 roku posiadała zerową wartość opisywanej miary, a w ostatnim roku badania uzyskała wartość zbliżoną do Gminy Jerzmanowice-Przegonia.

Wykres 50. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Ojcowskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Ojcowskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się

z dokumentami strategicznymi. Wszystkie badane gminy określiły wizję. Gmina Sułoszowa wprost nawiązuje do walorów Ojcowskiego PN – wizja brzmi: „Gmina Sułoszowa – ośrodek turystyki aktywnej i edukacyjnej dla aglomeracji Śląska i Krakowa, związany z walorami przyrodniczo-krajobrazowymi Ojcowskiego Parku Narodowego”¹¹¹. Wizja gminy Wielka Wieś przewiduje, że w przyszłości gmina w pełni wykorzystywać będzie swoją dostępność komunikacyjną i bogactwo przyrodnicze, stając się atrakcyjnym miejscem zamieszkania oraz spędzania czasu wolnego¹¹². Gmina Jerzmanowice-Przegonia w przyszłości ma się stać gminą przyjazną i atrakcyjną dla mieszkańców i turystów, z dobrze rozwiniętą infrastrukturą techniczną, społeczną i turystyczną¹¹³. Gmina Skała przyjęła wizję, w treści której stwierdzono m.in., że będzie to gmina udostępniająca potencjały kulturowy, przyrodniczy i turystyczny z poszanowaniem potrzeb wewnętrznych i otoczenia¹¹⁴.

Powyższe wskazuje, że wszystkie gminy powiązane z opisywanym Parkiem Narodowym łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną.

Jedynie gmina Wielka Wieś w sposób stały dokonuje działań generujących znaczne wydatki w dziale 630 Turystyka. Znaczne kwoty wydatkowała także w latach 2012–2013 gmina Sułoszowa. W przypadku dwóch pozostałych gmin wysokość przedmiotowych wydatków dowodzi braku działań istotnie wspierających rozwój badanej funkcji (tab. 68).

Suma opisywanych wydatków jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016, plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Jerzmanowice-Przegonia (92.), Skała (86.), Sułoszowa (26.), Wielka Wieś (21.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokatę Wielka Wieś (27.), polepsza Gminy Sułoszowa (24.) a pozostałe dwie gminy pozostawia bez zmian.

Tabela 68. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Ojcowskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Jerzmanowice-Przegonia (2)	0	0	0	0	0	4 465	4 506	0
Skała (3)	15 000	0	0	3 897	1 608	0	2 704	5 910
Sułoszowa (2)	10 000	0	0	709 689	1 361 294	1 786	0	11 152
Wielka Wieś (2)	354 732	758 490	375 169	216 161	149 470	346 395	273 292	249 741

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

¹¹¹ Uchwała Nr XXIII/178/2013 Rady Gminy Sułoszowa z dnia 24 stycznia 2013 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Sułoszowa na lata 2014–2020, Załącznik s. 48.

¹¹² Uchwała Nr XLI/454/2014 Rady Gminy Wielka Wieś z dnia 30 października 2014 r. w sprawie: uchwalenia Strategii Rozwoju Gminy Wielka Wieś na lata 2014–2020, Załącznik s. 28.

¹¹³ Uchwała Nr XIV/94/2015 Rady Gminy Jerzmanowice-Przegonia z dnia 23 listopada 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Jerzmanowice-Przegonia na lata 2015–2020, Załącznik s. 44.

¹¹⁴ Uchwała Nr XLIX/365/14 Rady Miejskiej w Skale z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Skała na lata 2014–2020, Załącznik s. 18.

Podsumowanie

Ojcowski Park Narodowy istnieje od 1956 roku. W latach 1995–2015 Park odwiedziło 7830 tys. (7. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Ojcowskiego PN odwiedziło 554 750 osób (10. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Skąpa. Rola lidera w zakresie poziomu pełnienia funkcji turystycznej przypadła gminie Wielka Wieś – w latach 2008–2010, 2012 oraz 2015 gmina odnotowała mały ruch turystyczny, w pozostałych latach aktywność turystyczna nie istniała. Gmina nigdy nie spełniała kryterium gęstości bazy noclegowej pozwalającego uznać ją za dobrze rozwiniętą turystycznie. Należy podkreślić, że mały ruch turystyczny w gminie Wielka Wieś był jedyną, według interpretacji Boyer, aktywnością turystyczną odnotowaną przez grupę czterech powiązanych z Ojcowskim PN gmin.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. Tradycje w zakresie ponoszenia istotnych wydatków w dziale 630 Turystyka posiadają gminy: Wielka Wieś (2009–2016) i Sułoszowa (2012–2013).

Roztoczański Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie lubelskim (rys. 16) Roztoczański Park Narodowy (Roztoczański PN) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 maja 1974 r. [Dz.U. 1974 nr 21 poz. 120]. Pierwotnie powierzchnia Parku wynosiła 4800,65 ha. Powierzchnię Parku zwiększono w 1990 r. do 7811,31 ha¹¹⁵. W 1995 roku utworzono otulinę o powierzchni 38 095,87 ha, a Park powiększono do 8481,76 ha¹¹⁶. Z danych GUS wynika, że obecna powierzchnia Parku obejmuje 8482,83 ha.

Roztocze wyróżnia się pod względem przyrodniczym i kulturowym. Położony na pograniczu polsko-ukraińskim obszar objęty jest wieloma przestrzennymi formami ochrony przyrody – Roztoczański Park Narodowy jest tylko i aż jedną z nich. Opisywany Park włączono w Transgraniczny Rezerwat Biosfery „Roztocze”, którego granice po stronie ukraińskiej sięgają niemal miasta Lwów. Najważniejszą wartością Roztoczańskiego PN są harmonijne krajobrazy z różnorodnymi ekosystemami leśnymi o naturalnym charakterze – szczególnie wyróżniają się lasy bukowo-jodłowe. Teren Parku cechuje się rzadką siecią wód powierzchniowych i dużymi zasobami wód podziemnych, przy jednoczesnej dominacji ekosystemów leśnych. Świat zwierząt liczy ponad 3630 gatunków i stanowi obok ww. ekosystemów najważniejszy walor Parku [Grabowski i in. 2015]. Wśród przedstawicieli fauny wyróżniają się m.in.: łoś, jeleń, sarna, dzik, wilk, ryś, bóbr, wydra, borsuk, lis, orlik krzykliwy, bielik, bocian czarny [Ochrona Środowiska 2016]. Nie można także pominąć herbowego zwierzęcia Parku, tj. konika polskiego.

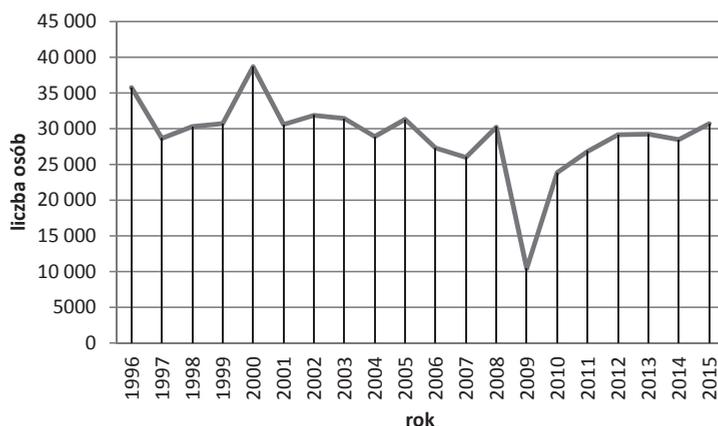
Oferta edukacji przyrodniczej obejmuje m.in.: wystawy stałe i czasowe, prelekcje i pokazy multimedialne, konkursy (plastyczne, poetyckie, fotograficzne) oraz liczne zajęcia edukacyjne dla dzieci i młodzieży, a także warsztaty dla nauczycieli. Park proponuje kilka tematów zajęć terenowych – m.in.: opierając się na przygotowanych ścieżkach. Specjalna oferta edukacyjna skierowana jest do szkół z okolicznych terenów – Park realizuje program edukacyjny „Roztoczański Park Narodowy i My” uwrażliwiający lokalne społeczeństwo na wartości przyrodnicze. Do celów edukacyjnych Park wykorzystuje położony w Zwierzyńcu Ośrodek Edukacyjno-Muzealny, Roztoczańskie Centrum Naukowo-Edukacyjne oraz cztery terenowe bazy edukacyjne: Izbę Leśną we Florianie i gajówki Komanówka, Krzywe, Wojda. Zajęcia edukacyjne wzbogaca Ośrodek Hodowli Zachowawczej konika polskiego we Florianie (część dostępna dla zwiedzających). Warto podkreślić międzynarodowy wymiar działań edukacyjnych – Roztoczański Park Narodowy od 1988 r. utrzymuje ścisłą współpracę z Przyrodniczym Zapowiednikiem Roztocze oraz Jaworowskim Przyrodniczym Parkiem Narodowym położonymi w ukraińskiej części Roztocza [Grabowski (red.) 2015].

¹¹⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 grudnia 1990 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Roztoczańskiego Parku Narodowego. (Dz.U. 1990 nr 88 poz. 510).

¹¹⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 lutego 1995 r. w sprawie Roztoczańskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1995 nr 23 poz. 124).

Działalność edukacyjna Parku wykracza poza tematykę przyrodniczą i podejmuje zagadnienia etnograficzne i historyczne. Celem ukazania historii regionu przygotowano ekspozycję narzędzi i urządzeń rolno-leśnych oraz odtworzono wnętrze leśniczówki dawnej Ordynacji Zamojskiej.

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Roztoczańskiego PN odwiedziło 580 413 osób. Wskazana liczba stanowiła 3,4% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Roztoczańskiemu PN 9. lokatę w rankingu (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 2000 r. (38 683 osób). Najmniejsza liczba zwiedzających (10 414 osób) została odnotowana w 2009 roku (wykres 51).

Wykres 51. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Roztoczańskiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016

W 2016 roku z oferty ośrodków dydaktycznych skorzystało 38 478 osób – zapewniło to Roztoczańskiemu PN 5. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Przychody związane z edukacją przyrodniczą były w 2016 r. ponad 16-krotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 69). Koszty edukacji Roztoczańskiego PN stanowiły 10,17% (2. pozycja) poniesionych, a przychody 4,40% (8. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 69. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Roztoczańskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	2 031 268,24
Całkowite przychody z edukacji	123 571,94
Strata	- 1 907 696,30

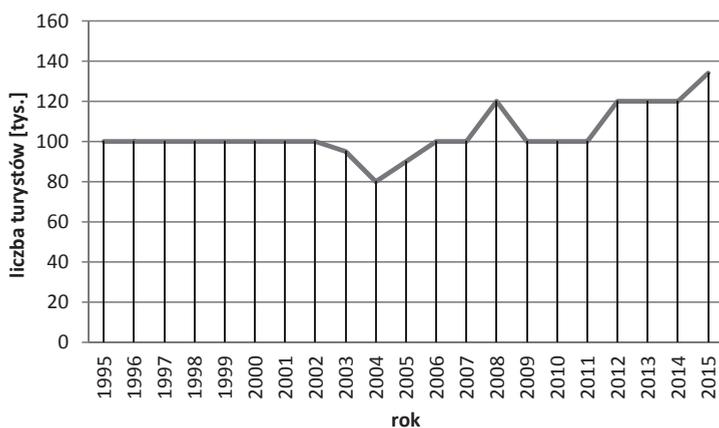
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Roztoczańskiego PN

Na obszarze Roztoczańskiego PN można uprawiać turystyki: pieszą, rowerową, konną i narciarską (narty biegowe). Dopuszczalne jest także wykorzystywanie bryczek lub zaprzęgów ciągnących tzw. platformy – Park wypożycza odpłatnie oba środki lokomocji. Kształt opisywanego obszaru chronionego oraz istniejąca infrastruktura liniowa utrudniają wykonywanie podstawowej funkcji parku narodowego, jaką jest ochrona

przyrody – Park nie stanowi zwartej całości, a dodatkowo przez jego teren przebiegają dwie linie kolejowe i pięć odcinków dróg publicznych [Kulczyk-Dynowska 2015d]. W celu udostępniania turystycznego wytyczono 65 km szlaków, w tym dziesięć ścieżek o sprecyzowanym charakterze (dydaktycznym, dendrologicznym lub krajobrazowym) oraz siedem tras rowerowych. Na terenie Parku jest siedem schronów przeciwdeszczowych. Z uwagi na położenie w granicach Parku Technikum Leśnego na obszarze chronionym jest także stadion. Stadion wykorzystywany jest nie tylko przez szkołę, ale i przez Park, np. w trakcie imprez edukacyjnych. Ogniska można palić w trzech miejscach: przy wiacie edukacyjnej obok Ośrodka Edukacyjno-Muzealnego; obok Izby Leśnej we Florianie oraz przy wiacie obok Roztoczańskiego Centrum Naukowo-Edukacyjnego. Roztoczański PN posiada niewielką bazę noclegową (12 miejsc), ale nie jest ona powszechnie dostępna.

Sprzedaż biletów prowadzona jest w Ośrodku Edukacyjno-Muzealnym (w budynku i na parkingu), Dyrekcji Parku, Izbie Leśnej we Florianie oraz w dwóch sklepach spożywczych w Górecku Starym. Koncentracja ruchu turystycznego występuje na ścieżce dydaktycznej na Bukową Górę oraz na trasie rowerowej do Florianki.

W latach 1995–2015 Roztoczański PN odwiedziło 2179 tys. osób, co stanowiło 0,98% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 13. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). Najmniejszy ruch turystyczny odnotowano w roku 2004 (80 tys. turystów). Największa liczba turystów 134 tys. odwiedziła Park w 2015 roku (wykres 52).

Wykres 52. Liczba turystów w Roztoczańskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 186 700 osób, co pozwala sklasyfikować Park na 11. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody ponad czterokrotnie niższe od kosztów (tab. 70). Koszty udostępniania Roztoczańskiego PN stanowiły 2,29% (16. pozycja) poniesionych a przychody 0,26% (16. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

Tabela 70. Finansowe ujęcie udostępniania Roztoczańskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	455 041,98
Całkowite przychody z udostępniania	107 583,68
Strata	-347 458,30

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Roztoczańskiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Roztoczański Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z czterema gminami: Józefów, Adamów, Zamość oraz Zwierzyniec (rys. 18).

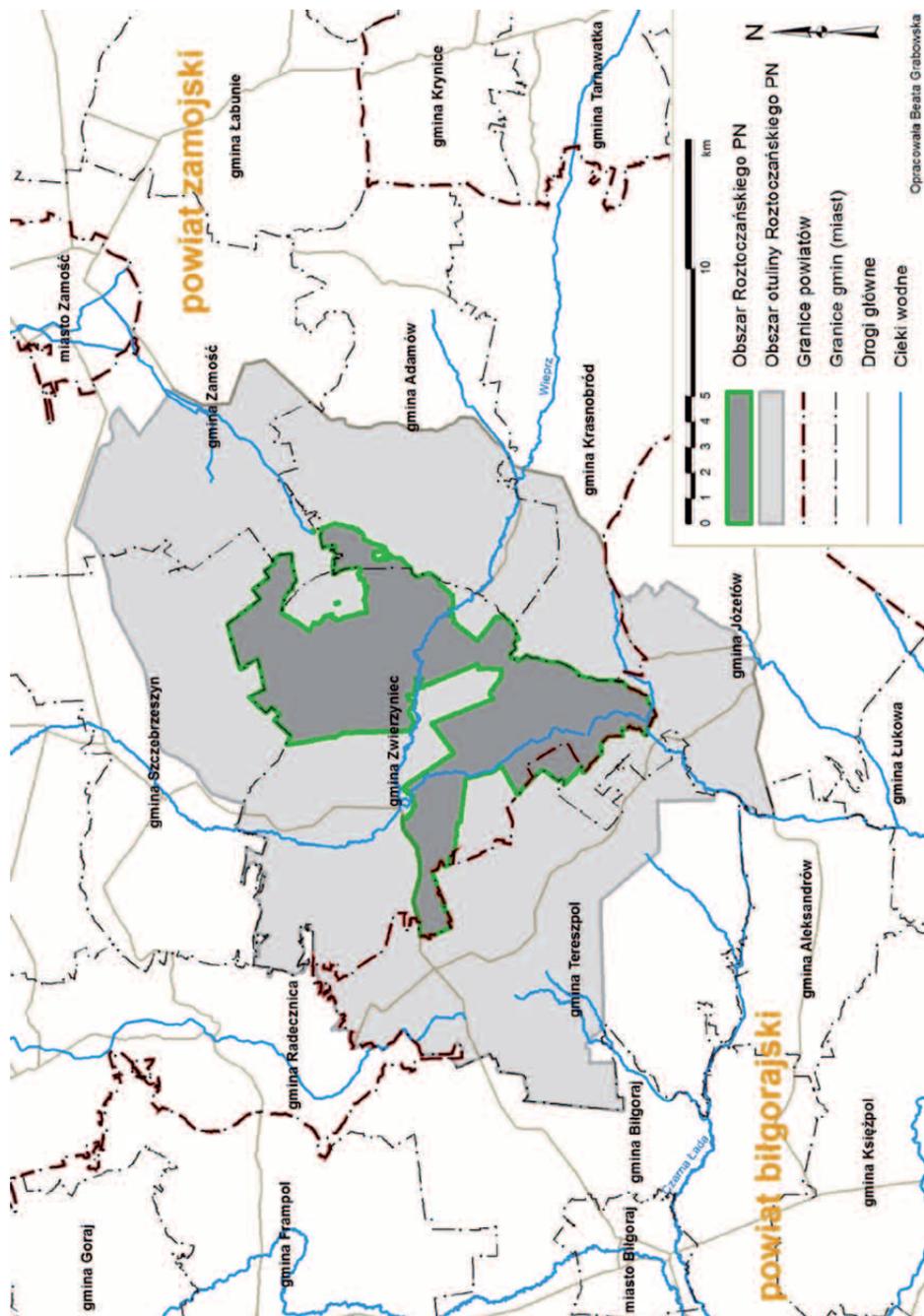
Gminy Józefów oraz Zwierzyniec są gminami miejsko-wiejskim. Gminy Adamów i Zamość mają status gminy wiejskiej.

Największy, stanowiący 93,92% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Zwierzyniec. Gminy Józefów i Adamów posiadają kilkuprocentowe udziały w powierzchni opisywanego obszaru chronionego – odpowiednio: 2,15 i 3,87%. Gmina Zamość ma najmniejszy (poniżej 1%) udział w powierzchni Roztoczańskiego PN. Udział Roztoczańskiego PN w powierzchni gminy najsilniej uwiadcza się w gminie Zwierzyniec – jest dominujący (tab. 71). Jest to zarazem gmina osiągająca najwyższe wartości wszystkich obliczonych miar poziomu funkcji turystycznej. W gminach Józefów i Adamów Park ma niewielki udział, a w gminie Zamość jedynie udział symboliczny. Gmina Józefów osiąga wyższe niż gmina Zamość wartości badanych miar. Należy podkreślić, że maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Zwierzyniec w 2002 r. (3,89) stanowi niespełna 8% wartości zalecanej przez Warszzyńską dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 72).

Tabela 71. Powierzchnia Roztoczańskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %	
Gmina		Powiat	Gminy		Parku
Nazwa	Rodzaj			Gminy	
Józefów	miejsko-wiejska	biłgorajski	12 646,00	182,62	1,44
Adamów	wiejska	zamojski	11 066,00	328,53	2,97
Zamość	wiejska		19 611,00	4,19	0,02
Zwierzyniec	miejsko-wiejska		15 355,00	7 967,49	51,89

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Rys. 18. Roztoczański PN na tle podziału administracyjnego
 Źródło: Roztoczański PN

Należy podkreślić, że gmina Adamów w badanym okresie nigdy nie pełniła funkcji turystycznej. Gminy tej nie ujęto w tabeli 72, ponieważ nie było możliwości obliczenia ww. wskaźników.

Tabela 72. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Roztoczańskim PN w latach 1995–2015

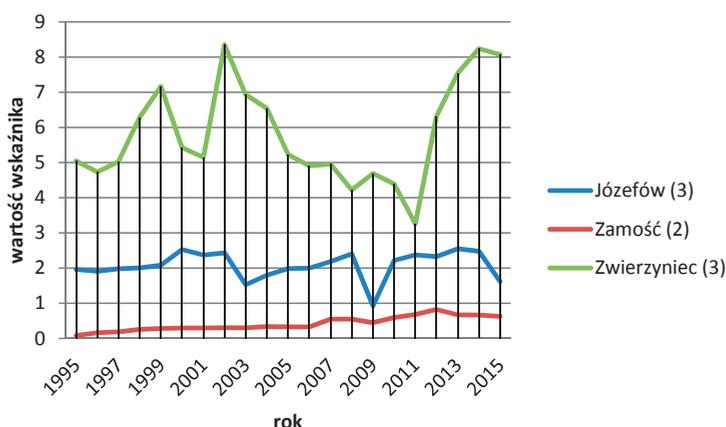
Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Józefów (3)	28,06	189,76	0,92	2,55	0,52	1,54
Zamość (2)	1,50	79,30	0,08	0,82	0,08	0,93
Zwierzyniec (3)	166,89	350,58	3,26	8,35	1,50	3,89

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a-Deferta (wykres 53) wskazują, że gmina Zwierzyniec w niemal całym okresie badania odnotowała mały ruch turystyczny – jedynie w 2011 r. aktywność turystyczna nie istniała. Zwierzyniec jest jedyną gminą powiązaną terytorialnie z Roztoczańskim PN w której, według interpretacji Boyer, wystąpił ruch turystyczny. W gminach Józefów i Zamość wskaźniki osiągnęły tak niską wartość, że należy uznać, iż aktywność turystyczna tych gmin nie istniała. Gmina Adamów, jak wspomniano wyżej, nigdy nie pełniła funkcji turystycznej. Należy stwierdzić, że funkcja turystyczna na badanym obszarze jest słabo rozwinięta. Wynika to z wyjątkowo peryferyjnego położenia w stosunku do dużych aglomeracji miejskich i fatalnej dostępności komunikacyjnej.

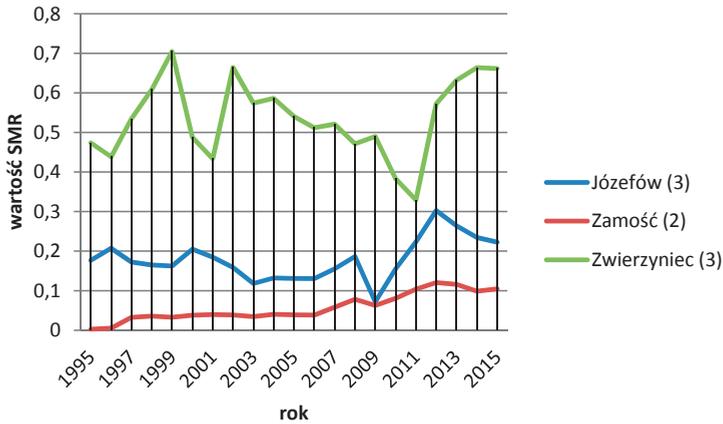
Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) potwierdza dominację gminy Zwierzyniec nad pozostałymi gminami powiązаныmi terytorialnie z Roztoczańskim PN oraz znaczne wahania poziomu rozwoju badanej funkcji (wykres 54). Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje, że wystąpił wzrost wartości miary w we wszystkich gminach: Józefów (25,81%), Zamość (3855,63%) oraz Zwierzyniec (39,67%). Należy jednak pamiętać, że poziom realizacji badanej funkcji jest jednak tak niski, że pomimo ww. zmian żadna z gmin nie zmieniła przynależności do klasy gmin wynikającej z interpretacji Boyer.

Wykres 53. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Roztoczańskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wykres 54. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Roztoczańskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Roztoczańskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Wizja gminy Józefów może pełnić rolę hasła reklamowego – brzmi: „Gmina Józefów – perła Roztocza”¹¹⁷. Gmina Adamów w wizji wskazała, że liczne atrakcje turystyczne oraz bardzo dobrze rozwinięta baza noclegowa i gastronomiczna będą wpływać na systematyczny wzrost liczby osób odwiedzających gminę w celach turystycznych i rekreacyjnych¹¹⁸. W misji i wizji gminy Zamość nie odniesiono się do funkcji turystycznej. Określono, że celem strategicznym gminy jest wielokierunkowy rozwój wsi, który ma być osiągnięty m.in. przez rozwój turystyki i rekreacji¹¹⁹. Dla gminy Zwierzyniec sformułowano misję: „Gmina Zwierzyniec ośrodkiem turystyki wypoczynkowej i rekreacyjnej oraz miejscem efektywnych i nowoczesnych inwestycji”¹²⁰. Powyższe wskazuje, że wszystkie gminy powiązane z opisywanym Parkiem łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną.

W gminie Adamów nie ma tradycji działań rodzących wydatki w dziale 630 Turystyka. Pozwala to przypuszczać, że gmina będzie miała trudności z realizacją przyjętej wizji. W gminach Józefów i Zwierzyniec dokonano w badanym okresie znaczących wydatków w przedmiotowym dziale. Gmina Zamość wydała najmniej, ale należy podkreślić, że działania generujące wydatki w dziale 630 podejmowano corocznie (tab. 73).

Suma opisywanych wydatków jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016, plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskimi

¹¹⁷ Uchwała Nr XIV/81/15 Rady Miejskiej w Józefowie z dnia 29 grudnia 2015 r. w sprawie uchwalenia Strategii Rozwoju Gminy Józefów na lata 2015–2030, Załącznik s. 106.

¹¹⁸ Uchwała Nr X/95/16 Rady Gminy Adamów z dnia 12 stycznia 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Adamów na lata 2015–2020 (z perspektywą do 2023 r.), Załącznik s. 118.

¹¹⁹ Uchwała Nr XXVII/235/16 Rady Gminy Zamość z dnia 28 października 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Zamość na lata 2016–2025, Załącznik s. 120–123.

¹²⁰ Uchwała Nr XIV/98/15 Rady Miejskiej w Zwierzyncu z dnia 10 grudnia 2015 r. w sprawie uchwalenia Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Zwierzyniec na lata 2014–2022, Załącznik s. 82.

parkami narodowymi (tab. 132): Adamów (95.), Józefów (13.), Zamość (53.), Zwierzyniec (9.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokatę gminy Zamość (70.), a polepsza gminy Józefów (9.) i Zwierzyniec (7.). W przypadku gminy Adamów lokata pozostaje bez zmian – poniżej są tylko gminy niedokonujące żadnych wydatków w badanym dziale.

Tabela 73. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Roztoczańskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Adamów (2)	0	975	0	0	0	0	0	0
Józefów (3)	407 344	120 395	765 569	3 557 625	956 304	309 366	262 701	425 265
Zamość (2)	87 532	65 984	19 514	39 801	64 239	12 159	19 677	36 160
Zwierzyniec (3)	0	613 934	2 426 209	1 680 197	3 278 631	405 604	127 252	79 811

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Roztoczański Park Narodowy istnieje od 1974 roku. W latach 1995–2015 Park odwiedziło 2179 tys. turystów (13. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). W latach 1996–2015 z oferty miejsc edukacyjnych Roztoczańskiego PN skorzystało 580 413 osób (9. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą w największym stopniu objętą opisywaną formą ochrony jest gmina Zwierzyniec. Gmina jest jednocześnie liderem wśród gmin powiązanych z Roztoczańskim Parkiem Narodowym pod względem rozwoju funkcji turystycznej. Lider w niemal całym okresie badania odnotował mały ruch turystyczny – jedynie w 2011 r. aktywność turystyczna nie istniała. Gmina Zwierzyniec nigdy nie spełniała kryterium gęstości bazy noclegowej pozwalającego uznać gminę za dobrze rozwiniętą turystycznie. W pozostałych trzech gminach aktywność turystyczna nie istniała przez cały okres badania. Powyższe jest skutkiem peryferyjnego położenia Roztocza względem dużych aglomeracji, jak i fatalnej dostępności komunikacyjnej.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. Analiza wydatków budżetów badanych gmin wskazuje, że tylko gmina Adamów nie ma tradycji działań rodzących wydatki w dziale 630 Turystyka.

Świętokrzyski Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie świętokrzyskim (rys. 16) Świętokrzyski Park Narodowy (Świętokrzyski PN) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 1950 r. [Dz.U. 1950 nr 14 poz. 133]. Pierwotnie w granice Parku włączono 5803,57 ha. W 1996 roku powierzchnię Parku określono na 7626,45 ha i jednocześnie utworzono otulinę obejmującą 20 786,07 ha¹²¹. Aktualne dane GUS są zgodne z Rozporządzeniem z 1996 roku.

O atrakcyjności turystycznej Parku decydują na równi walory przyrodnicze i historyczno-religijne. Na terenie Parku występuje różnorodność przyrody ożywionej – wśród przedstawicieli fauny znajdują się m.in.: sarna, dzik, bóbr, wydra, borsuk, lis. Przez teren Parku migrują łos i jeleni [Ochrona Środowiska 2016]. Wyróżnia się przyroda nieożywiona – niespotykane nigdzie indziej zróżnicowanie w zakresie budowy skał, rzeźby terenu i krajobrazu. Unikatem są zbudowane z gładów kwarcytowych zwaliska skalne. Teren Parku i jego najbliższe sąsiedztwo obfitują w zabytki kulturowe – m.in. powiązane z hutnictwem żelaza tzw. dymarki świętokrzyskie [Harabin 2000]. Łysogóry od wieków były celem pielgrzymów – w VIII–X w. pielgrzymowano do pogańskich sanktuariów, a następnie do opactwa benedyktynów. Będące w posiadaniu zakonu relikwie odłamka Drzewa Krzyża Świętego zapewniły od XIV w. opactwu na Łyścu rangę ośrodka pątniczego o zasięgu ogólnokrajowym, ustępującemu popularności od XVII w. jedynie Jasnej Górze [Jastrzębski 2000].

Oferta edukacyjna Parku jest dwudzielna. Pierwszą część skierowano do lokalnego społeczeństwa – cyklicznymi spotkaniami edukacyjnymi objęci są uczniowie szkół funkcjonujących w gminach terytorialnie z Parkiem powiązanych. W ramach edukacji lokalnej Park organizuje także konkursy. Część druga adresowana jest do przyjezdnych. Opracowano dziewięć stałych scenariuszy zajęć terenowych: zajęcia na Łysej Górze, cztery warianty zajęć na ścieżkach edukacyjnych, trzy warianty zajęć na szlakach oraz zajęcia w ogrodzie dendrologicznym. Przewiduje się także modyfikację ww. scenariuszy zgodnie z potrzebami odbiorców. Uzupełnieniem oferty są prezentacje multimedialne oraz film o Parku. Do celów edukacyjnych – prócz ścieżek dydaktycznych – Park wykorzystuje Muzeum Przyrodnicze. Lokalizacja Muzeum jest spektakularna – na Świętym Krzyżu. Warto podkreślić, że ekspozycje umiejętnie łączą zagadnienia przyrodnicze z antropogenicznymi – część ekspozycji poświęcona jest działalności człowieka (hutnictwu, osadnictwu, leśnictwu) i ukazaniu wpływu wspomnianych działań na przyrodę opisywanego terenu.

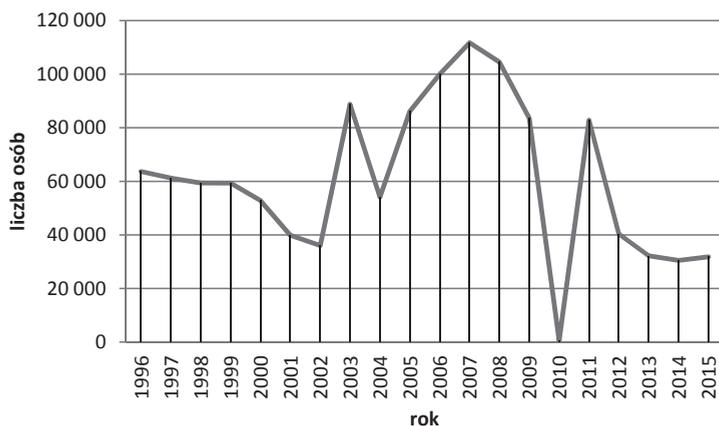
Wśród oferty edukacyjnej wyróżnia się galeria głosów ptaków – na stronie internetowej Parku zawarto pliki dźwiękowe z nagraniem ponad 40 gatunków ptaków¹²² oraz polsko-

¹²¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 stycznia 1996 r. w sprawie Świętokrzyskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996 nr 4 poz. 29).

¹²² <http://www.swietokrzyskipn.org.pl/galeria/glosy-ptakow/> [data dostępu 2017-07-05]

-angielski przewodnik multimedialny zawierający filmy, zdjęcia i opisy nie tylko przyrody Parku, ale i kultury regionu¹²³.

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Świętokrzyskiego PN odwiedziło 1 219 368 osób. Wskazana liczba stanowiła 7,14% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Świętokrzyskiemu PN 4. lokatę w rankingu (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 2007 r. (111 716 osób). Najmniejsza liczba zwiedzających (500 osób) została odnotowana w 2010 r. (wykres 55). Konsultacja w Świętokrzyskim PN wykazała, że mała liczba zwiedzających w 2010 r. wynikała z wymiany ekspozycji i zamknięcia ośrodka.

Wykres 55. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Świętokrzyskiego PN w latach 1996–2015
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 35 727 osób – zapewniło to Świętokrzyskiemu PN 6. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Przychody związane z edukacją przyrodniczą w 2016 r. były ponad czterokrotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 74). Koszty edukacji Świętokrzyskiego PN stanowiły 5,33% (8. pozycja) poniesionych, a przychody 9,02% (3. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 74. Edukacja przyrodnicza Świętokrzyskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	1 064 564,91
Całkowite Przychody z edukacji	253 187,60
Strata	-811 377,31

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Świętokrzyskiego PN

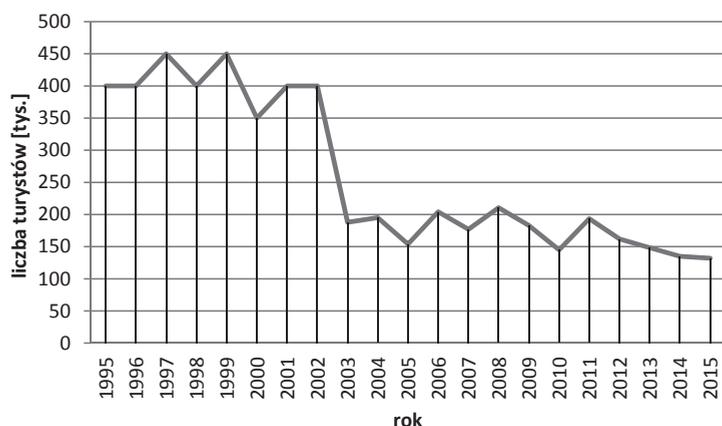
Na terenie Świętokrzyskiego PN możliwe są turystyki: piesza, rowerowa, konna oraz narciarska (biegówki w okresie zalegania pokrywy śnieżnej na szlakach). Celem udostępniania turystycznego wytyczono 41 km szlaków. Spośród obiektów ułatwiających obejrzenie atrakcji Parku wyróżnia się galeria widokowa na Łysej Górze. Park jest łatwo dostępny pod

¹²³ Świętokrzyski Park Narodowy, Przewodnik multimedialny. Wyd. Media Promocja.

względem komunikacyjnym – obszar chroniony przecinają drogi publiczne. Na obszarze Świętokrzyskiego PN nie ma bazy noclegowej. Park posiada jedynie pokoje gościnne w budynku Dyrekcji w Bodzentynie (sześć miejsc noclegowych).

Sprzedż biletów prowadzona jest w czterech punktach: w Dyrekcji Parku, przy szlaku niebieskim Bodzentyn–Św. Katarzyna, przy tzw. Drodze Królewskiej Nowa Słupia–Św. Krzyż (Łysa Góra) oraz przy galerii widokowej na Św. Krzyżu. Koncentracja ruchu turystycznego występuje na Łyścu – przy galerii widokowej na gołoborze.

W latach 1995–2015 Świętokrzyski PN odwiedziło 5477,3 tys. osób, co stanowiło 2,48% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 11. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). Najmniejszy ruch turystyczny odnotowano w roku 2015 (132 tys. turystów). Największa liczba turystów (450 tys.) pojawiła się w Parku dwukrotnie – w latach 1997 i 1999 (wykres 56).

Wykres 56. Liczba turystów w Świętokrzyskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 144 tys. osób, co pozwala sklasyfikować Park na 13. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody większe od kosztów (tab. 75). Świętokrzyski PN jest zatem jednym z dziesięciu parków, które uzyskały zysk w związku z omawianym rodzajem działalności. Koszty udostępniania Świętokrzyskiego PN stanowiły 2,66% (13. pozycja) poniesionych a przychody 1,59% (10. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

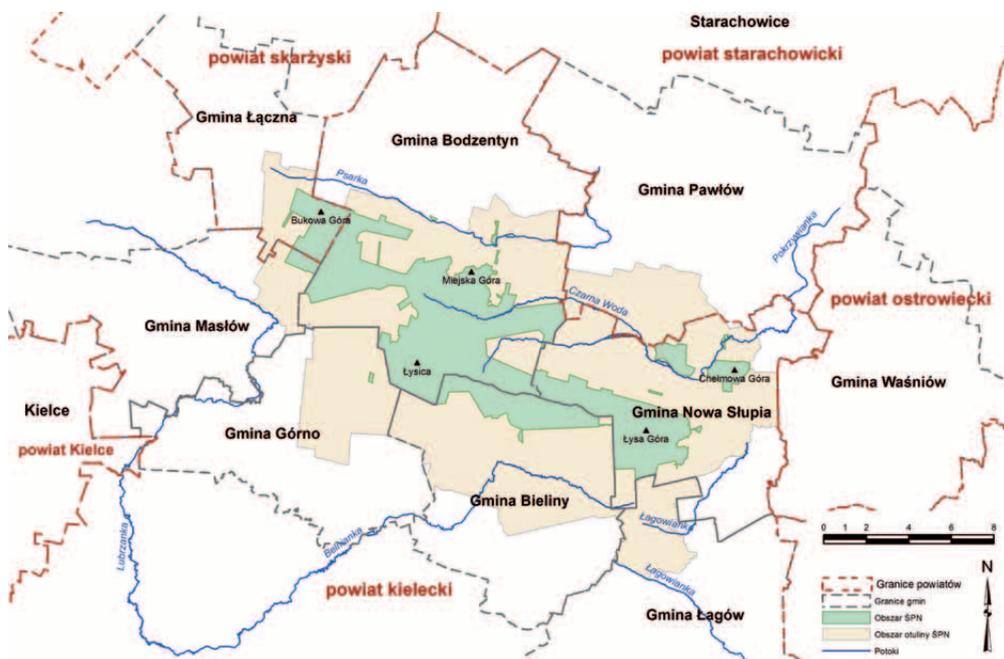
Tabela 75. Udostępnianie Świętokrzyskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	526 512,58
Całkowite przychody z udostępniania	665 508,35
Zysk	138 995,77

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Świętokrzyskiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Świętokrzyski Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z sześcioma gminami: Bieliny, Bodzentyn, Górnio, Masłów, Nowa Słupia oraz Łączna (rys. 19).

Rys. 19. Świętokrzyski PN na tle podziału administracyjnego
Źródło: Świętokrzyski PN

Wśród wymienionych gmin jedynie gmina Bodzentyn jest gminą miejsko-wiejską. Pozostałe gminy mają status gminy wiejskiej.

Największa, stanowiąca 55,75% obszaru, część Parku położona jest w granicach administracyjnych gminy Bodzentyn. Znaczący udział w powierzchni opisywanego obszaru posiada gmina Nowa Słupia (24,30%). Zdecydowanie mniejsze fragmenty Parku położone są w granicach gmin Bieliny i Łączna – odpowiednio 11,57 i 6,91% powierzchni opisywanego obszaru. Gminy Masłów i Górnio posiadają znacznie niższe udziały w powierzchni Świętokrzyskiego PN – odpowiednio: 1,37 i 0,09%. Udział Świętokrzyskiego PN w powierzchni gminy najsilniej uwidacznia się w gminie Bodzentyn (27%). Duży udział Park posiada także w gminie Słupia (22%). W gminie Bieliny udział Parku jest znaczny, w gminach Łączna i Masłów niewielki, a w gminie Górnio symboliczny (tab. 76).

Tabela 76. Powierzchnia Świętokrzyskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %	
gmina		Gminy	Parku		
Nazwa	Rodzaj			Powiat	
Bieliny	wiejska	kielecki	8 822,00	882,10	10,00
Bodzentyn	miejsko-wiejska		15 975,00	4 251,90	26,62
Górno	wiejska		8 316,00	7,20	0,09
Masłów	wiejska		8 555,00	104,70	1,22
Nowa Słupia	wiejska		8 576,00	1 853,40	21,61
Łączna	wiejska	skarżyski	6 165,00	527,10	8,55

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźników funkcji turystycznej były w badanym okresie bardzo zmienne – na ich podstawie można stwierdzić, że najwyższe wartości osiągała w przeważającym okresie gmina Masłów. Należy podkreślić, że maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Masłów w 2015 r. (6,99) stanowi jedynie 14% wartości zalecanej przez Warszzyńską dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 77).

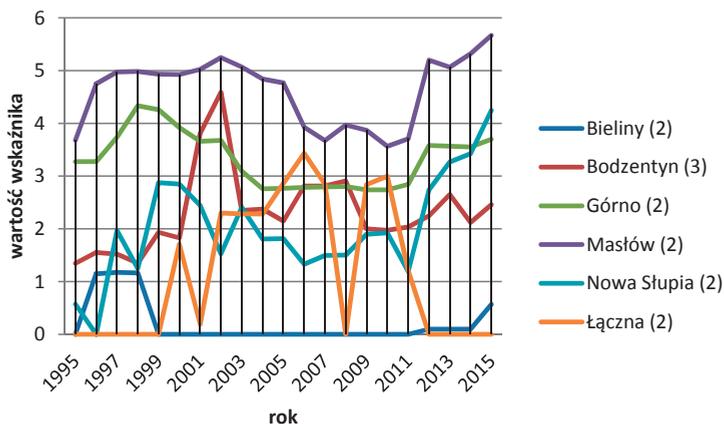
Tabela 77. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych ze Świętokrzyskim PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Bieliny (2)	0,00	134,90	0,00	1,17	0,00	1,30
Bodzentyn (3)	84,68	307,51	1,34	4,59	1,00	3,36
Górno (2)	72,98	551,67	2,74	4,33	4,25	6,31
Masłów (2)	8,64	624,89	3,56	5,67	3,64	6,99
Nowa Słupia (2)	16,78	179,35	0,00	4,24	0,00	4,76
Łączna (2)	0,00	128,95	0,00	3,43	0,00	2,90

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

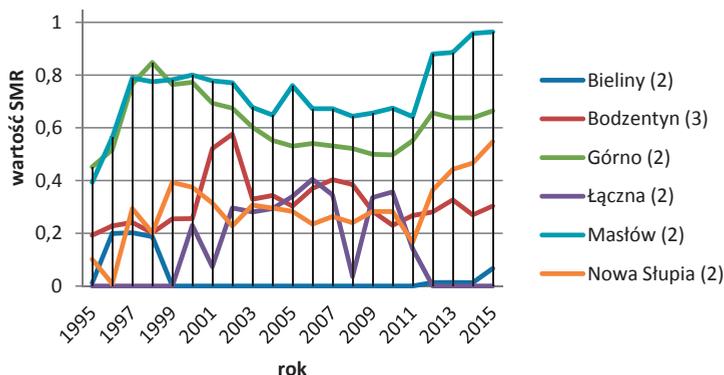
Wartości wskaźnika Baretje'a-Deferta (wykres 57) wskazują na niski poziom rozwoju funkcji turystycznej oraz jej niestabilność w badanych gminach. Lider, tj. gmina Masłów, w okresie 1996–2005 oraz 2012–2015 odnotował mały ruch turystyczny. W pozostałych ośmiu latach aktywność turystyczna w tej gminie nie istniała. Mały ruch turystyczny odnotowano także w gminach: Bodzentyn (w 2002 r.), Górno (w latach 1998–1999) oraz Nowa Słupia (2015 r.). W pozostałych okresach aktywność turystyczna w wyżej wymienionych gminach nie istniała. Gminy Bieliny i Łączna zaliczały się do gmin VI klasy przez cały okres 1995–2015.

Wykres 57. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie ze Świętokrzyskim PN w latach 1995–2015
 Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) potwierdza dominację gminy Masłów nad pozostałymi gminami powiązаныmi terytorialnie ze Świętokrzyskim PN (wykres 58). Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje, że w pięciu gminach wystąpił wzrost wartości *SMR*, tj. Bieliny (487,92%), Bodzentyn (57,52%), Górnó (46,96%), Masłów (145,12%), Nowa Słupia (439,62%). Gmina Łączna odnotowała zerową wartość miary zarówno w 1995, jak i 2015 roku.

Wykres 58. Syntetyczna miara rozwoju (*SMR*) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie ze Świętokrzyskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane ze Świętokrzyskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Gmina Bieliny określiła w wizji, iż będzie w przyszłości przyjazna mieszkańcom, turystom i inwestorom¹²⁴. W wizji gminy Bodzentyn uznano, że gmina będzie

¹²⁴ http://bieliny.biuletyn.net/fls/bip_pliki/2015_09/BIPF520DDFC1F71C7Z/Strategia_Rozwoju_Gminy_Bieliny_do_2020_roku.pdf, s. 43, data dostępu 2017-08-17

sprzyjać rozwojowi agroturystyki¹²⁵. W wizji gminy Górno podkreślono atrakcyjność gminy dla mieszkańców, turystów i inwestorów¹²⁶. W gminie Masłów jako trzeci punkt w wizji rozwoju wskazano „gmina Masłów jest atrakcyjna turystycznie, a jej marka jest rozpoznawalna”¹²⁷. Gmina Nowa Słupia swą przyszłość zdefiniowała w wizji: „gmina Nowa Słupia to perła Gór Świętokrzyskich, aktywna turystycznie, będąca najlepszym ośrodkiem kultury, sztuki i twórczości ludowej (...)”¹²⁸. W gminie Łączna wskazano, że „rozwój agroturystyki i turystyki weekendowej, szkolnej, konnej i rekreacyjno-zdrowotnej” jest konieczny do osiągnięcia wielofunkcyjnego rozwoju gminy¹²⁹.

Należy podkreślić, że wszystkie gminy powiązane terytorialnie ze Świętokrzyskim PN są członkami Związku Gmin Gór Świętokrzyskich z siedzibą w Bodzentynie. Jednym z zadań Związku jest rozwój turystyki i kultury lokalnej¹³⁰. Można zatem stwierdzić, że wszystkie powiązane ze Świętokrzyskim PN gminy wiążą swoją przyszłość z turystyką.

Zawarte w dokumentach strategicznych deklaracje dotyczące promowania funkcji turystycznej są spójne z rzeczywistymi działaniami gmin Bieliny i Masłów. W pozostałych przypadkach nie ma tradycji wydatków zaliczanych do działu 630 Turystyka (tab. 78). Suma opisywanych wydatków jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016, plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Bieliny (3.), Bodzentyn (93.), Masłów (33.), Nowa Słupia (89.). Gmina Górno oraz gmina Łączna nie dokonały żadnych działań generujących wydatki w dziale 630 Turystyka – należą do grupy liczącej w sumie 22 gmin zajmujących *ex aequo* 96., tj. ostatnie miejsce. Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokatę gminy Bodzentyn (94.), Masłów (45.), Nowa Słupia (91.), a lokatę gminy Bieliny pozostawia bez zmian.

Tabela 78. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych ze Świętokrzyskim PN – dane za lata 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Bieliny (2)	1 769 842	7 943 332	1 956 952	121 143	4 007 775	1 967 287	1 701	0
Bodzentyn (3)	0	1 036	0	0	0	1 786	0	3 074
Górno (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Łączna (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Masłów (2)	27 924	252 040	164 038	58 164	127 652	441 621	117 395	36 453
Nowa Słupia (2)	235	247	6	237	244	246	241	14 783

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

¹²⁵ Uchwała Nr VIII/30/2000 Rady Miasta w Bodzentynie z dnia 27 października 2000 r. w sprawie przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Miasta i Gminy Bodzentyn, s. 12.

¹²⁶ Uchwała Nr LIII/416/2014 z dnia 29.09.2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Górno do 2020 r., Załącznik s. 49.

¹²⁷ Uchwała nr XVI/129/15 Rady Gminy Masłów z dnia 26 listopada 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Masłów na lata 2015–2025, Załącznik s. 137.

¹²⁸ Uchwała nr XXX/81/16 Rady Gminy Nowa Słupia z dnia 8 listopada 2016 r. w sprawie aktualizacji Strategii Rozwoju Gminy Nowa Słupia na lata 2016–2023, Załącznik s. 105.

¹²⁹ Strategia Gminy Łączna na lata 2007–2020, Załącznik s. 86. <http://www.uglaczna.bip.doc.pl>, data dostępu 2017–08–03

¹³⁰ Uchwała Nr II/13/2015 Rady Miejskiej w Bodzentynie z dnia 27 lutego 2015 roku w sprawie przyjęcia Statutu Związku Gmin Gór Świętokrzyskich.

Podsumowanie

Świętokrzyski Park Narodowy istnieje od 1950 roku. W okresie 1995–2015 Park odwiedziło 5477,3 tys. osób (11. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Świętokrzyskiego PN odwiedziło 1219,4 tys. osób (4. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Bodzentyn. Liderem wśród gmin powiązanych ze Świętokrzyskim PN pod względem stopnia rozwoju funkcji turystycznej jest gmina Masłów. Lider, według interpretacji Boyer, w okresie 1996–2005 oraz 2012–2015 odnotował mały ruch turystyczny. W pozostałych ośmiu latach aktywność turystyczna w gminie nie istniała.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. Tradycji wydatkowania środków w dziale 630 Turystyka występuje jedynie w dwóch gminach – Bieliny oraz Masłów.

4.3. Górskie parki narodowe

Do grupy górskich parków narodowych zaliczają się

- Babiogórski PN,
- Bieszczadzki PN,
- Gorczański PN,
- PN Gór Stołowych,
- Karkonoski PN,
- Magurski PN,
- Pieniński PN,
- Tatrzański PN.

Rys. 20. Lokalizacja górskich parków narodowych

Zródło: opracowanie własne

Babiogórski Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie małopolskim (rys. 20) Babiogórski Park Narodowy (Babiogórski PN) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 30 października 1954 r. [Dz.U. 1955 nr 4 poz. 25]. Pierwotnie powierzchnia Parku wynosiła 1637 ha. W 1997 roku powiększono Park do 3391,55 ha i wyznaczono liczącą 8437 ha otulinę¹³¹. Z danych GUS wynika, że aktualna powierzchnia Babiogórskiego Parku Narodowego obejmuje 3395,26 ha.

Najwyższy szczyt Beskidu Żywieckiego – Babia Góra (1724,6 m n.p.m.) – to unikatowy element przyrody nieożywionej. Stanowiący dominantę krajobrazową masyw Babiej Góry obejmuje główny grzbiet o długości 10 km oraz grzbiety boczne [Łajczak 2016]. Warto podkreślić, że nachylenie oraz kształt stoków północnych i południowych są zupełnie odmiennie – północne stoki w przeciwieństwie do stoków południowych są strome. Fakt ten ma znaczenie nie tylko w przypadku dostępności terenu, ale przede wszystkim w kształtowaniu się siedlisk roślin i zwierząt. Północny stok Babiej Góry ma najlepiej wykształcony spośród wszystkich polskich gór, obejmujący pięć pięter (od piętra pogórza do piętra alpejskiego), piętrowy układ roślinności [Holeksa i Szwagrzyk 2005, Ziętara 2004]. Przyroda ożywiona na terenie Parku jest bardzo różnorodna – wśród przedstawicieli fauny występują m.in.: jeleń, sarna, dzik, lis, głuszec. Do gatunków migrujących przez opisywany obszar zaliczają się niedźwiedź, wilk, ryś oraz bocian czarny [Ochrona Środowiska 2016].

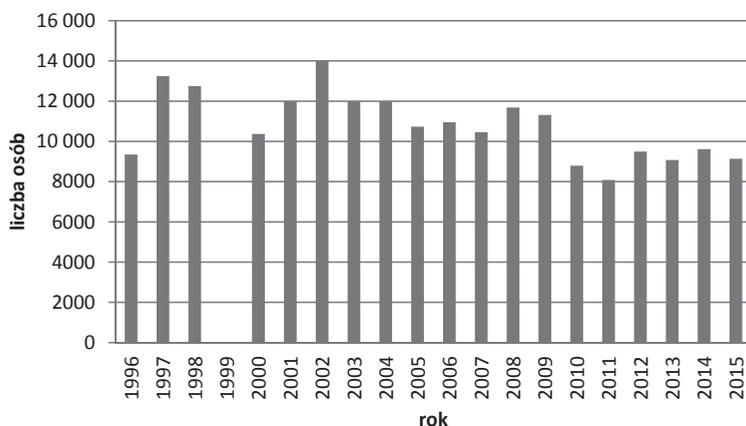
Oferta edukacji przyrodniczej zawiera: zajęcia multimedialne, warsztaty, tzw. spotkania na szlaku oraz zajęcia terenowe prowadzone m.in. w ramach ścieżek edukacyjnych. Uzupełnienie powyższego stanowi dostępny przez Internet pakiet „Park Maluchom” obejmujący gry, kolorowanki itp. aktywności, których adresatem są dzieci. W celach edukacyjnych utworzono odtwarzające piętra roślinne alpinarium – Ogród Roślin Babiogórskich. Ponadto dla turystów przygotowano Ogród Zmysłów pozwalający na zapoznanie się z przyrodą opisywanego obszaru także za pomocą dotyku. W Ogrodzie Zmysłów można dotykać roślin, zapoznać się z przestrzenną mapą Babiej Góry oraz przejść ścieżkę wyłożoną nawierzchniami charakterystycznymi dla leśnego poszycia. Ogród jest przystosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych.

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Babiogórskiego PN odwiedziło 205 064 osób (wykres 59). Wskazana liczba¹³² stanowiła 1,20% zwiedzających miejsca edukacyjne pol-

¹³¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 sierpnia 1997 r. w sprawie Babiogórskiego Parku Narodowego (Dz. U. 1997, nr 99 poz. 608).

¹³² Co istotne: nawet przyjęcie założenia, że w 1999 r. miejsca edukacyjne odwiedziło tyle samo osób co w roku poprzednim nie zmienia lokaty Babiogórskiego PN w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków. Z uwagi na to, że powyższe założenie jest nieuprawnione (niewykluczone, że w 1999 r. miejsca edukacyjne z powodu np. remontów były czasowo nieczynne), zrezygnowano z przyjęcia szacunkowych wartości.

skich parków narodowych – tym samym zapewniła Babiogórskiemu PN 14. lokatę w rankingu sporządzonym dla 23 parków (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na rok 2002, kiedy to wyżej wymienione obiekty odwiedziło około 14 tys. osób. Trudno określić przyczyny braku informacji za rok 1999 w publikacji GUS. Jako minimum należy wskazać rok 2011 (8 tys. odwiedzających).

Wykres 59. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Babiogórskiego PN w latach 1996–2015

Objaśnienia: 1999 r. brak danych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 11 639 osób – zapewniło to Babiogórskiemu PN 16. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Zajmowana lokata jest o dwie pozycje niższa w stosunku do rankingu sporządzonego na podstawie danych za okres 1996–2015. Przychody związane z edukacją przyrodniczą w 2016 r. były ponad ośmiokrotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 79). Koszty edukacji Babiogórskiego PN stanowiły 2,02% (18. pozycja) poniesionych a przychody 1,7% (13. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe w 2016 r. (tab. 122).

Tabela 79. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Babiogórskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	403 846,36
Całkowite przychody z edukacji	47 677,41
Strata	- 356 168,95

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Babiogórskiego PN

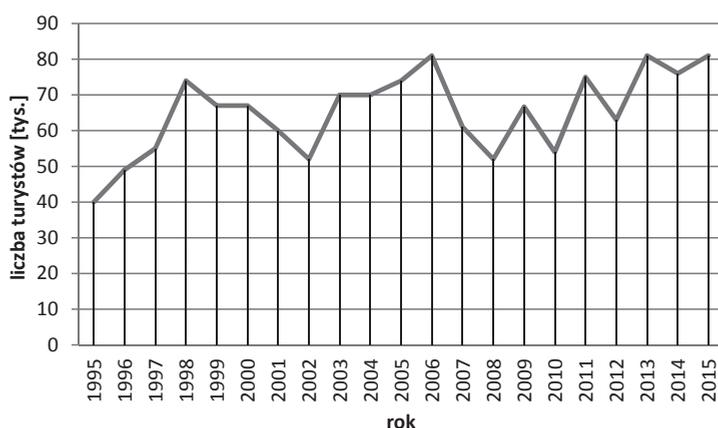
Na obszarze Babiogórskiego PN można uprawiać turystyki pieszą, rowerową, konną i narciarską. W tym celu wyznaczono 55 km szlaków turystycznych, dziewięć ścieżek edukacyjnych oraz trzy nartostrady liczące łącznie sześć km długości. Konflikty przestrzenne rodzi turystyka narciarska – przebieg nartostrad podporządkowany jest realizacji funkcji ochrony przyrody, co skutkuje wytyczeniem ich na wysokości do 1000 m n.p.m. z jednoczesnym ominięciem terenów najatrakcyjniejszych z punktu widzenia możliwości upra-

wiania narciarstwa zjazdowego. Narciarze nie zawsze respektują nadrzędność funkcji ochrony przyrody na terenie parku narodowego i wkraczają na tereny ochrony ścisłej [por. Kulczyk-Dynowska 2014b].

Szczególnym rodzajem nieruchomości budynkowych wprost powiązanych z ruchem turystycznym są: Schronisko na Markowych Szczawinach (własność PTTK, 72 miejsca noclegowe), posterunek Górskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego oraz Muzeum Turystyki. Babiogórski PN dysponuje także własną bazą noclegową. Są to pokoje gościnne w gajówce na Orawie (6 miejsc), leśniczówce na Stonowie (10 miejsc) oraz w osadach w Zawoi Rybnej (8 miejsc) i Markowej (3 miejsca).

Sprzedaż biletów wstępu prowadzona jest w dwóch najpopularniejszych miejscach wejść na teren Babiogórskiego PN: w Punkcie Informacji Turystycznej i Przyrodniczej Polana Krowiarki na przełęczy Lipnickiej oraz w Punkcie Informacji Turystycznej i Przyrodniczej Zawoi Markowa. Fakt ten dowodzi kumulacji ruchu turystycznego na stosunkowo niewielkim obszarze.

W latach 1995–2015 Babiogórski Park Narodowy odwiedziło 1368,7 tys. osób, co stanowiło 0,62% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 15. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). W badanym okresie obserwowano wahania popularności przedmiotowego obszaru – maksimum popularności przypadło na rok 2006 (81 tys. turystów) a minimum na rok 1995 (40 tys. turystów). Począwszy od 2009 roku występują naprzemiennie wzrost i spadek liczby odwiedzających, ale można dostrzec tendencję wzrostową (wykres 60).

Wykres 60. Liczba turystów w Babiogórskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 87 708 osób, co pozwala sklasyfikować Park na 15. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Należy podkreślić, że lokata za 2016 r. jest identyczna z lokatą za okres 1995–2015.

Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody wyższe od kosztów (tab. 80). Babiogórski PN jest zatem jednym z dziesięciu parków, które uzyskały zysk w związku z omawianym rodzajem działalności. Koszty udostępniania Babiogórskiego PN stanowiły 0,73% (22. pozycja) poniesionych a przychody 0,81% (13. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

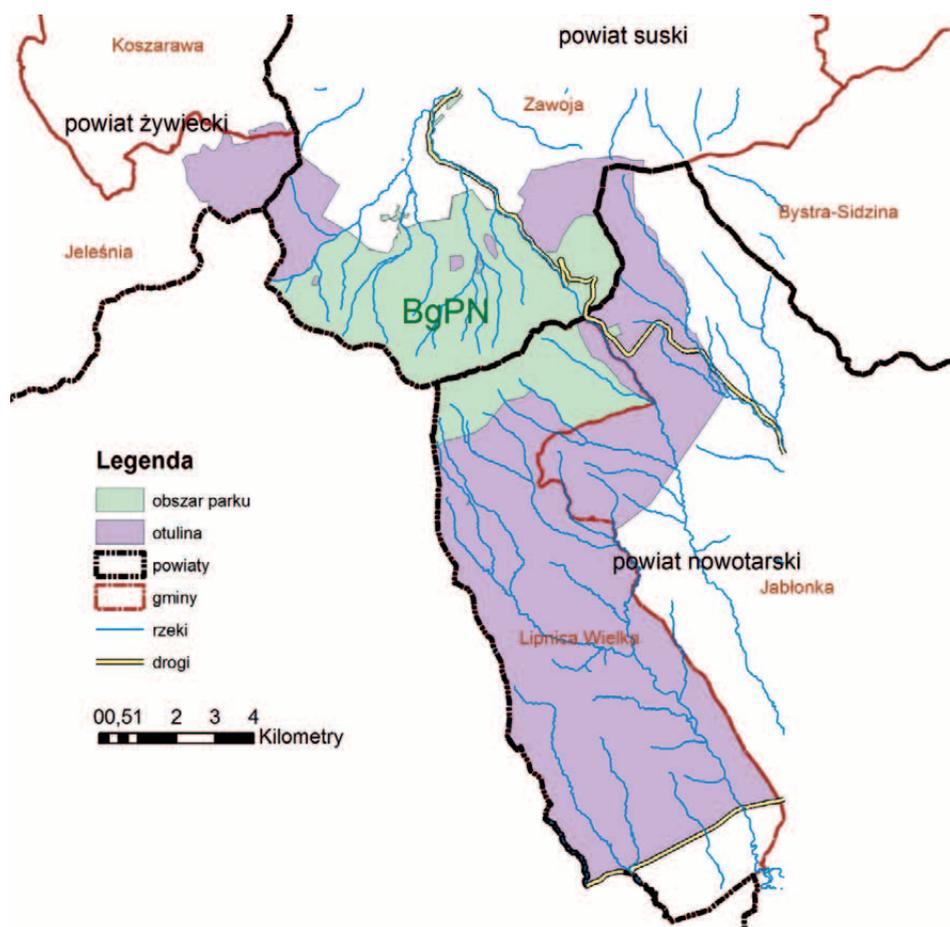
Tabela 80. Finansowe ujęcie udostępniania Babiogórskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	145 479,72
Całkowite przychody z udostępniania	351 780,87
Zysk	206 301,15

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Babiogórskiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Babiogórski Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z trzema gminami: gminą Zawoja, gminą Lipnica Wielka oraz gminą Jabłonka (rys. 21).

Rys. 21. Babiogórski PN z otuliną na tle podziału administracyjnego

Źródło: Babiogórski PN

Wszystkie wymienione gminy mają status gminy wiejskiej. Dominujący, stanowiący 75,27% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Zawoja. Gmina Lipnica Wielka obejmuje 24,33% powierzchni Babiogórskiego PN,

a gmina Jabłonka posiada jedynie symboliczny udział w powierzchni opisywanego obszaru chronionego. Udział Babiogórskiego PN w powierzchni gminy najsilniej uwiadczenia się w gminie Zawoja (niemal 20%). Jest to zarazem gmina osiągająca najwyższe wartości wszystkich obliczonych miar poziomu funkcji turystycznej. Występuje znaczna różnica pomiędzy udziałem parku w terenie dwóch pozostałych gmin. Gmina Lipnica Wielka objęta jest opisywaną formą ochrony przyrody w znacznym stopniu (12%), a w przypadku gminy Jabłonka udział ten jest symboliczny – poniżej 1%. Równocześnie gmina Jabłonka osiąga wyższe wartości wskaźników funkcji turystycznej niż gmina Lipnica Wielka. Należy podkreślić, że maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Zawoja w 2001 r. (18,01) nie stanowi nawet połowy wartości zalecanej przez Warszzyńską [1985] dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 81 i 82).

Tabela 81. Powierzchnia Babiogórskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %	
gmina		Powiat	Gminy		Parku
Nazwa	Status			Gminy	
Jabłonka	wiejska	nowotarski	21 273,00	13,54	0,06
Lipnica Wielka	wiejska		6 736,00	826,16	12,26
Zawoja	wiejska	suski	12 878,00	2 555,56	19,84

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Tabela 82. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Babiogórskim PN w latach 1995–2015

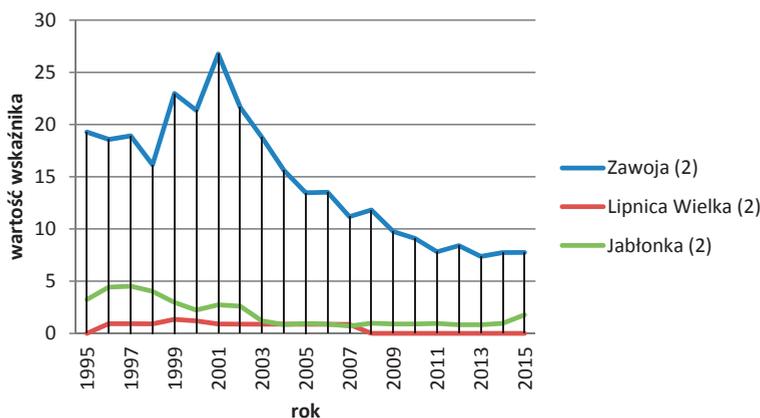
gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Jabłonka (2)	17,99	180,21	0,70	4,52	0,56	3,31
Lipnica Wielka (2)	0,00	79,44	0,00	1,34	0,00	1,04
Zawoja (2)	501,17	1 856,20	7,37	26,74	5,23	18,01

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta (wykres 61) wskazują, że żadna z badanych gmin nie może zostać uznana za gminę z dominującą funkcją turystyczną (III klasa). W gminie Zawoja w latach 1995–2008 funkcja turystyczna była istotna, lecz nie dominowała. Począwszy od roku 2009 wartość wskaźnika spadła do poziomu wskazującego na mały ruch turystyczny. W przypadku dwóch pozostałych gmin aktywność turystyczna nie istniała.

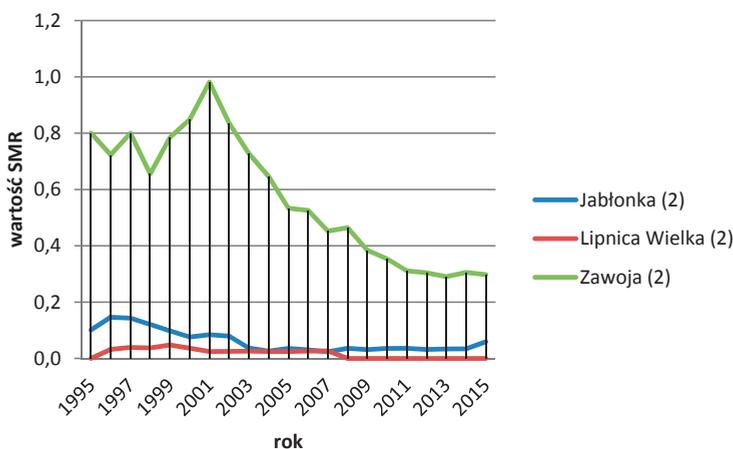
Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) potwierdza dominację gminy Zawoja nad pozostałymi gminami powiązаныmi terytorialnie z Babiogórskim PN (wykres 62). Niestety, wartości miary pozwalają także stwierdzić, że od 2001 r. poziom realizacji funkcji turystycznej w wiodącej gminie konsekwentnie spadał. Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje na spadek poziomu badanego zjawiska – wartość miary zmniejszyła się w gminie Zawoja (o 62,80%), gminie Jabłonka (o 41,70%), a w gminie Lipnica Wielka spadła do zera.

Wykres 61. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Babiogórskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wykres 62. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Babiogórskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Babiogórskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi – wszystkie gminy opracowały wizję. Gmina Zawoja ma się stać ośrodkiem o atrakcyjnych warunkach do uprawiania turystyki, rekreacji i wypoczynku oraz dla przedsiębiorczości przy stale wzrastającej jakości życia mieszkańców¹³³. Gmina Jabłonka według wizji będzie rozpoznawalną marką turystyczną, ukierunkowaną na ekoturystykę, dostępną komunikacyjnie, zaspokajającą potrzeby mieszkańców, chroniącą

¹³³ Uchwała nr XXXII/228/2005 Rady Gminy Zawoja z dnia 16 czerwca 2005 r. w sprawie przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Zawoja na lata 2005–2025, Załącznik s. 103.

dziedzictwo kulturowe i środowisko naturalne. Natomiast gmina Lipnica Wielka będzie dogodną przestrzenią do życia i pracy oraz atrakcyjnym i rozpoznawalnym miejscem spędzania czasu wolnego oferującym markowe produkty turystyczne¹³⁴.

Powyższe wskazuje, że każda gmina powiązana z Babiogórskim PN łączy swoją przyszłość z funkcją turystyczną.

W przypadku gmin Jabłonka oraz Lipnica Wielka wyżej wymienione deklaracje są czysto teoretyczne. W latach 2009–2016 wólarze obu gmin nie dokonali żadnych działań generujących wydatki w dziale 630 Turystyka. Jedynie gmina Zawoja ponosiła w badanym okresie wspomniane wydatki. W większości badanych lat nie przekraczały one kwoty 10 tys. zł, a ich niestabilny poziom nakazuje przypuszczać, iż były one skutkiem incydentalnych działań a nie konsekwentnie realizowanego, stałego planu wspierania rozwoju turystyki (tab. 83). Suma opisywanych wydatków jakie poniosła gmina Zawoja w okresie 2009–2016, plasuje ją na 72. miejscu w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi. Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokatę gminy Zawoja – wg tego kryterium gmina zajmuje 77. pozycję (tab. 132).

Tabela 83. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Babiogórskim PN w latach 2009–2016

gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Jabłonka (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Lipnica Wielka (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Zawoja (2)	7 547	1 366	7 894	1 127	14 762	8 400	14 309	49 257

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Babiogórski Park Narodowy istnieje od 1954 roku. W okresie 1995–2015 odwiedziło go 1368,7 tys. osób (15 pozycja w rankingu polskich parków narodowych). Z miejsc edukacyjnych Parku w latach 1996–2015 skorzystało 205 064 osób (14. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Zawoja. Zawoja jest jednocześnie liderem wśród gmin powiązanych z Babiogórskim PN pod względem stopnia rozwoju funkcji turystycznej – w latach 1995–2008 zaliczała się do gmin IV klasy, tzn. funkcja turystyczna była istotna, lecz nie dominowała. Począwszy od roku 2009 wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta spadły do poziomu wskazującego na mały ruch turystyczny. Gmina Zawoja nigdy nie spełniała kryterium gęstości bazy noclegowej pozwalającego uznać ją za dobrze rozwiniętą turystycznie.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. W tym kontekście zdumiewa brak wydatków w dziale 630 Turystyka w budżetach gmin Jabłonka i Lipnica Wielka.

¹³⁴ Strategia rozwoju Gminy Lipnica Wielka na lata 2015–2020, s. 18. <http://www.lipnicawielka.pl/index.php/gminne/item/1706-strategia/1706-strategia>, data pobrania 2017-03-02

Bieszczadzki Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie podkarpackim (rys. 20) Bieszczadzki Park Narodowy (Bieszczadzki PN) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 1973 r. [Dz.U. 1973 nr 31 poz. 179]. Pierwotnie powierzchnia Parku wynosiła 5955,35 ha. W 1989 roku trzykrotnie zwiększono powierzchnię chronioną (do 15 710,22 ha)¹³⁵, następnie w 1996 r. u kolejny raz zwiększono powierzchnię chronioną (do 27 833,68 ha) i utworzono otulinę o powierzchni 57 150 ha¹³⁶. Mająca miejsce trzy lata później zmiana granic Parku skutkowałą wzrostem powierzchni do 29 200,48 ha. W 1999 roku zmieniono także granice, a tym samym obszar otuliny, powiększając ją do 55 783,20 ha¹³⁷. Z danych GUS wynika, że obecna powierzchnia Parku wynosi 29 202,16 ha. Rozbieżności pomiędzy powierzchnią wskazaną w wyżej wymienionych źródłach wynikają z różnic w dokładnościach pomiarów dokonywanych w latach 90. i obecnie.

Wysokie, bezleśne grzbiety stanowią wizytówkę Bieszczadzkiego PN. Bieszczady cechuje – pomimo osiągnięcia wysokości właściwej dla tego piętra roślinności – brak regla górnego i borów świerkowych. Szata roślinna charakteryzuje się występowaniem trzech pięter roślinności: piętra pogórza, piętra regla dolnego oraz piętra połonin. Warto wspomnieć o kratowym układzie potoków bieszczadzkich (rys. 22) oraz istotnej roli Bieszczadów Wysokich w obrębie głównego europejskiego działu wód, rozdzielającego i zasilającego zlewiska Morza Bałtyckiego i Czarnego. W granicach Parku można obserwować specyficzny krajobraz wytworzony w związku z antropogenicznymi wpływami. Są to nie tylko efekty gospodarki pasterskiej, ale i pozostałości (w postaci np. sadów owocowych) niezamieszkałych dziś wsi. W literaturze podkreśla się rolę gospodarczego oddziaływania człowieka na kształtowanie się połonin. Użytkowanie pasterskie połonin zostało zaniechane około 1940 r., a tym samym rozpoczęła się ich renaturalizacja [Winnicki 1999]. Bieszczady przed II wojną światową były stosunkowo gęsto zaludnione. Powojenne przesiedlenia znacznie ograniczyły antropopresję – opisywany teren po prostu się wyludnił. Gula i Frąckowiak zwracają jednak uwagę na to, że poprawa warunków komunikacyjnych i zbywanie nieruchomości gruntowych niezabudowanych przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa mogą doprowadzić do wzmożonego rozwoju osadnictwa i ruchu turystycznego, co w konsekwencji pogorszy nie tylko stan siedlisk dużych drapieżników, ale i całej przyrody Bieszczadów [Gula-Fraćkowiak 2000].

Opisywany obszar to jedna z cenniejszych ostoi ptaków w Polsce. Na terenie Parku stwierdzono 150 gatunków, w tym 122 lęgowe. Charakterystyczny jest udział ptaków dra-

¹³⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 sierpnia 1989 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Bieszczadzkiego Parku Narodowego (Dz.U. 1989 nr 50 poz. 288).

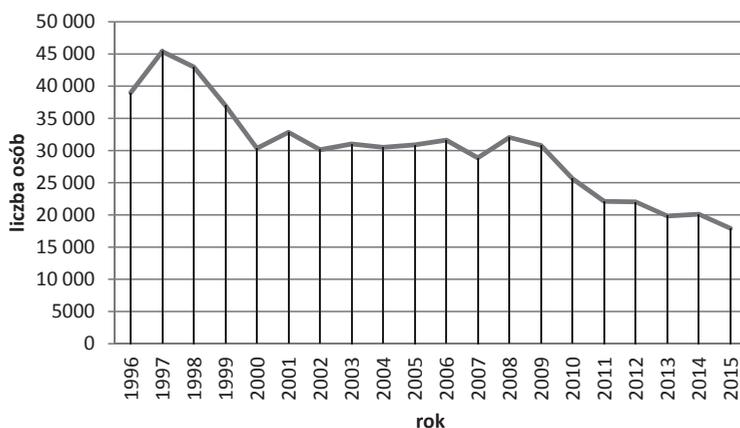
¹³⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 listopada 1996 r. w sprawie Bieszczadzkiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996 nr 144 poz. 664).

¹³⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 listopada 1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie Bieszczadzkiego Parku Narodowego (Dz.U. 1999 nr 93 poz. 1068).

pieźnych obejmujący ok. 40% gatunków występujących w Europie – m.in. orlika krzykliwego [Głowaciński i in. 2000]. W obliczu narastającej popularności birdwatchingu awifauna ma duże znaczenie w rozwoju turystyki. Wśród przedstawicieli fauny występują m.in.: niedźwiedź, wilk, ryś, żubr, jeleń, sarna, dzik, bóbr, wydra, borsuk, lis [Ochrona Środowiska 2016].

Oferta edukacji przyrodniczej zawiera: prelekcje, wykłady i zajęcia terenowe prowadzone, bazując na 14 ścieżkach przyrodniczych i 2 ścieżkach przyrodniczo-historycznych oraz ścieżce historyczno-dendrologicznej. Atrakcyjność wyznaczonych ścieżek podnoszą książkowe przewodniki (opracowane dla 11 ścieżek). Bieszczadzki PN stara się uczyć turystów samodzielności w poznawaniu przyrody – na stronie internetowej Parku zamieszczono klucz botaniczny do oznaczania gatunków¹³⁸. Do celów edukacyjnych wykorzystywane są następujące nieruchomości: Ośrodek Naukowo Dydaktyczny wraz z Muzeum Przyrodniczym w Ustrzykach Dolnych, Ośrodek Informacji i Edukacji Turystycznej w Lutowiskach, Terenowa Stacja Edukacji Ekologicznej w Suchych Rzekach, Punkt Informacyjno-Edukacyjny w Wołosatem, a od 2016 r. także Terenowa Stacja Edukacji Ekologicznej w Wołosatem.

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Bieszczadzkiego PN odwiedziły 601 034 osoby. Wskazana liczba stanowiła 3,52% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Bieszczadzkiemu PN 8. lokatę w rankingu sporządzonym dla 23 parków (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 1997 r., kiedy to z oferty Parku skorzystało 45 387 osób (wykres 63). W kolejnych latach wystąpił spadek, a w okresie 2000–2008 względna stabilizacja liczby zwiedzających. Poczynając od 2009 roku wyraźnie rysuje się tendencja spadkowa. Opisywana oferta cieszyła się najmniejszym zainteresowaniem w 2015 roku (17,9 tys. osób).

Wykres 63. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Bieszczadzkiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystały 27 562 osoby – zapewniło to Bieszczadzkiemu PN 10. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Zajmowana lokata jest o dwie pozycje niższa od lokaty za okres 1996–2015. Przychody związane z edukacją przyrodniczą w 2016 r. były niemal ośmiokrotnie

¹³⁸ https://www.bdpn.pl/ moje_php/kluczyk/ [data dostępu 2017-03-28].

niższe niż koszty tej działalności (tab. 84). Koszty edukacji Bieszczadzkiego PN stanowiły 6,94% (5. pozycja) poniesionych, a przychody 6,40% (6. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe w 2016 r. (tab. 122).

Tabela 84. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Bieszczadzkiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	1 386 969
Całkowite przychody z edukacji	179 684
Strata	-1 207 285

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Bieszczadzkiego Parku Narodowego

Na opisywanym terenie możliwe są turystyki: piesza, rowerowa, konna oraz wędrowki na nartach. Z uwagi na brak tras zjazdowych i biegowych niezbędne są narty wyposażone w tzw. foki. Należy wspomnieć, że w przeszłości (ponad 10 lat temu) funkcjonował rekreacyjny wyciąg narciarski w Ustrzykach Górnych. W wyznaczonych miejscach można poruszać się, stanowiącymi własność Bieszczadzkiego PN, bryczkami konnymi.

Szczególnymi obiektami Bieszczadzkiego PN są wykorzystywane do zachowawczej hodowli konia huculskiego stacje w Wołosatem i Tarnawie Niżnej (filia). Warto zaznaczyć, że stacje stanowią przykład licznych na opisywanym terenie zmian sposobu użytkowania nieruchomości – Park przejął w latach 90. zabudowania będące niegdyś we władaniu Państwowego Gospodarstwa Rolnego. Na terenie Parku istnieją 3 kempingi, 19 schronów przeciwdeszczowych, 465 km szlaków turystycznych [Ochrona Środowiska 2015]. Kemping w Brzegach Górnych utracił swoją funkcję, co powoduje, że obecnie rozstawianie namiotów dozwolone jest w dwóch miejscach: na polu namiotowym w Bereżkach oraz na kempingu Górna Wetlinka. Park posiada bogatą bazę noclegową – w siedmiu obiektach mieści się w sumie 205 miejsc noclegowych (Tarnawa Niżna – 40, Lutowiska – 15, Sucha Rzeka – 25, Wołosate – 69, Ustrzyki Górne – 56). Dodatkowo Park oferuje pole namiotowe Górna Wetlina (250 osób) i pole namiotowe w Bereżkach (100 osób)¹³⁹.

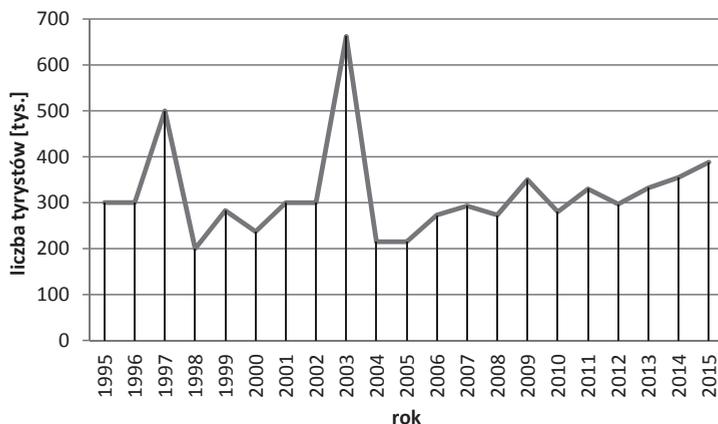
Sprzedaż biletów prowadzona jest w 19 punktach zlokalizowanych przy wejściach na teren Parku. Dowodzi to trudności w zarządzaniu ruchem turystycznym – występuje znaczne rozproszenie turystów. Koncentracja ruchu turystycznego występuje na trasie Wołosate–Tarnica–Ustrzyki Górne. Rocznie wspomnianą trasę przemierza około 100 tys. osób.

W latach 1995–2015 Bieszczadzki PN odwiedziło 6683 tys. osób, co stanowiło 3,02% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym Park osiągnął 9. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). W badanym okresie obserwowano znaczne wahania popularności przedmiotowego obszaru (wykres 14). Maksimum przypadło na rok 2003 (662 tys. turystów), a minimum na lata 2004–2005 (215 tys. turystów). Należy podkreślić, że w ostatnich trzech latach poddanych badaniu występuje tendencja wzrostowa.

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło około 487 000 osób, co pozwala sklasyfikować Park na 8. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Lokata za rok 2016 różni się jedynie o jedną pozycję w stosunku do lokaty za lata 1995–2015.

¹³⁹ Zarządzenie nr 43/2015 z dnia 31 grudnia 2015 roku Dyrektora Bieszczadzkiego Parku Narodowego z siedzibą w Ustrzykach Górnych, w sprawie udostępniania Bieszczadzkiego Parku Narodowego w celach naukowych, edukacyjnych i turystycznych.

Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody niemal dwukrotnie większe od kosztów (tab. 85). Bieszczadzki PN jest zatem jednym z dziesięciu parków, które uzyskały zysk w związku z omawianym rodzajem działalności. Koszty udostępniania Bieszczadzkiego PN stanowiły 8,44% (4. pozycja) poniesionych a przychody 6,58% (5. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

Wykres 64. Liczba turystów w Bieszczadzkim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

Tabela 85. Finansowe ujęcie udostępniania Bieszczadzkiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	1 674 661
Całkowite przychody z udostępniania	2 760 843
Zysk	1 086 182

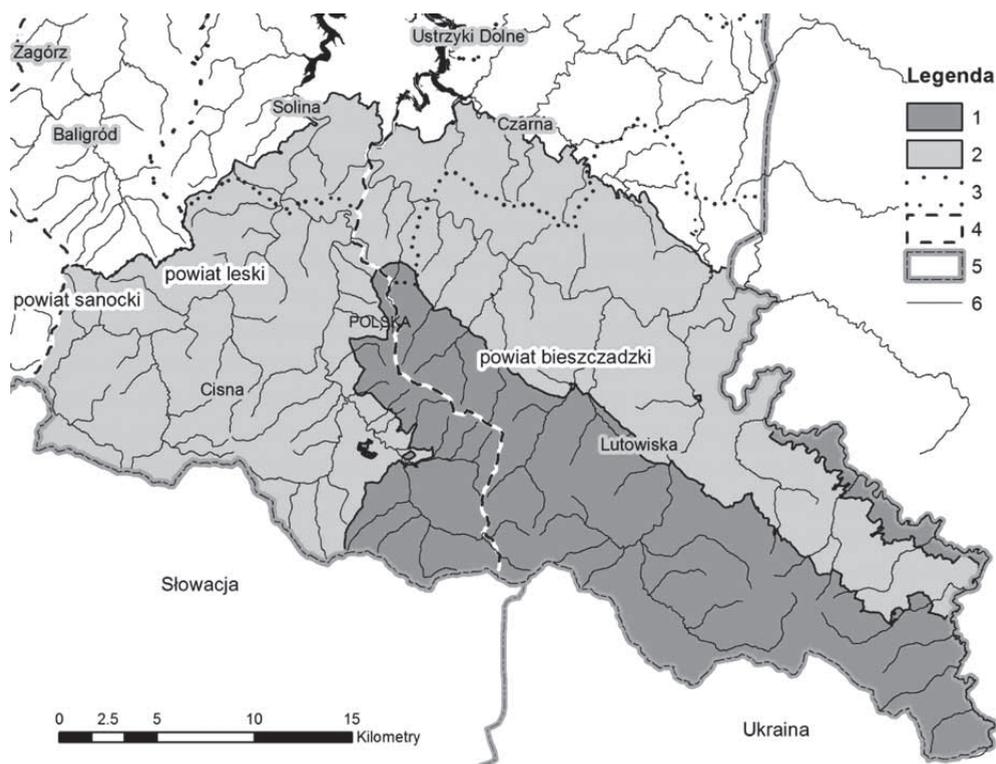
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Bieszczadzkiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Bieszczadzki Park Narodowy powiązany jest terytorialnie z czterema gminami: Lutowiska, Cisna, Czarna oraz Ustrzyki Dolne (rys. 22).

Spośród wspomnianych gmin jedynie Ustrzyki Dolne mają status gminy miejsko-wiejskiej. Pozostałe jednostki są gminami wiejskim. Gmina Cisna począwszy od 2002 r. zmieniła przynależność z powiatu bieszczadzkiego do powiatu leskiego.

Największy, stanowiący 78,64% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Lutowiska. Gmina Cisna obejmuje 20,85% powierzchni Bieszczadzkiego PN, a pozostałe gminy posiadają jedynie symboliczny udział w powierzchni opisywanego obszaru chronionego. Udział Bieszczadzkiego PN w powierzchni gminy najsilniej uwidacznia się w gminie Lutowiska – jest niemal dominujący (tab. 86). Jest to gmina osiągająca 2. pozycję pod względem wartości miar poziomu funkcji turystycznej. Najwyższe wartości wskaźników opisujących funkcję turystyczną występowały w gminie Cisna – a więc w gminie, w której powierzchni opisywany obszar chronionych posiada duży udział. Gminy Czarna i Ustrzyki Dolne posiadają symboliczne związki terytorialne z Parkiem Narodowym. Warto zaznaczyć, że w gminie Ustrzyki Dolne zlokalizowana jest tylko

Rys. 22. Bieszczadzki PN na tle podziału administracyjnego
 Objaśnienia: 1 – obszar Bieszczadzkiego PN, 2 – otulina, 3 – granice gmin, 4 – granice powiatów, 5 – granica państwa, 6 – ciekі wodne
 Źródło: Bieszczadzki PN

jedna nieruchomość Bieszczadzkiego PN – budynek Muzeum. Poziom wartości wskaźników funkcji turystycznej w latach 1995–2015 był w tych gminach stosunkowo zróżnicowany, pozwalał jednak na wskazanie przewagi gminy Czarna. Maksymalny osiągnięty przez liderującą gminę Cisna wskaźnik gęstości bazy noclegowej jest niski – nieznacznie przekracza 10% wartości zalecanej przez Warszzyńską [1985] dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 87).

Tabela 86. Powierzchnia Bieszczadzkiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
gmina		Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj	Powiat		
Czarna	wiejska	18 477,00	147,23	0,80
Lutowiska	wiejska	47 563,00	22 964,30	48,28
Ustrzyki Dołne	miejsko-wiejska	47 867,00	0,33	0,0007*
Cisna	wiejska	28 726,00	6 090,30	21,20

Objaśnienia: *celem uniknięcia mylącej wartości zerowej rozszerzono dokładność danych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

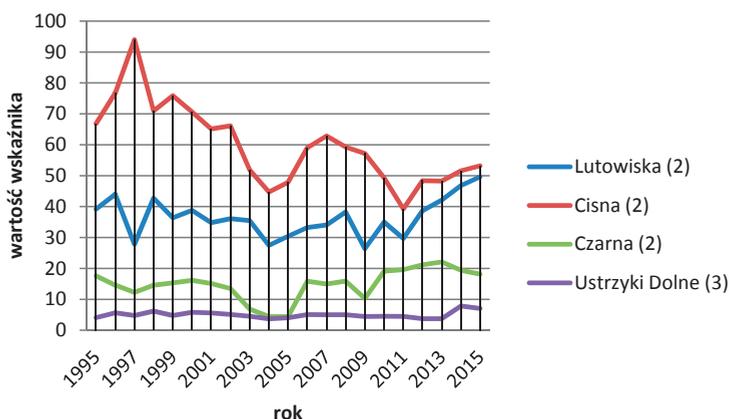
Tabela 87. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Bieszczadzkiem PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Lutowiska (2)	1 291,67	3 106,64	26,36	49,64	1,20	2,18
Cisna (2)	3 094,04	5 879,39	39,24	93,99	2,36	5,39
Czarna (2)	51,15	1 187,36	4,37	22,08	0,57	2,85
Ustrzyki Dolne (3)	131,16	683,31	3,69	7,86	1,37	2,90

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta (wykres 65) wskazują, że funkcja turystyczna w gminie Cisna w okresie 1995–2015 była funkcją dominującą¹⁴⁰. Gmina Lutowiska zaliczała się do gmin III klasy w roku 1996, 1998 oraz w latach 2013–2015. W pozostałych 15 latach objętych badaniem Lutowiska były gminą z istotną, ale niedominującą funkcją turystyczną. Gmina Czarna incydentalnie odnotowała wartości opisywanego wskaźnika wskazujące na mały ruch turystyczny (lata 2003–2005). W pozostałych 17 latach funkcja turystyczna gminy Czarna była istotna, lecz nie dominowała. Mały ruch turystyczny występował w gminie Ustrzyki Dolne przez 17 lat, a w roku 2004 oraz latach 2012–2013 aktywność turystyczna w tej gminie (według skali Boyer) nie istniała.

Wykres 65. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Bieszczadzkiem PN w latach 1995–2015

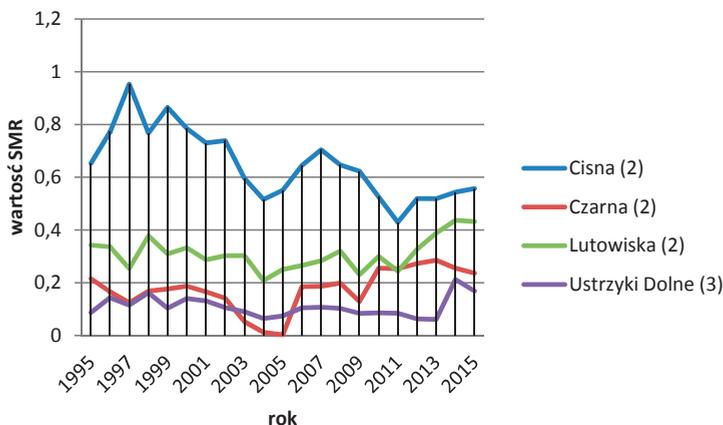
Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) potwierdza przewagę gminy Cisna nad pozostałymi gminami powiązаныmi terytorialnie z Bieszczadzkiem PN (kolejność dalszych lokat: Lutowiska, Czarna, Ustrzyki Dolne). Na szczególne podkreślenie zasługuje zbliżenie w ostatnich latach poddanych badaniu poziomu *SMR* w gminach Cisna i Lutowiska. Na początku okresu badań różnice były znaczące i wskazywały na nierównomierne obciążenie ruchem turystycznym (wykres 66).

¹⁴⁰ Incydentalnie w 2011 r. wartość wskaźnika Baretje'a i Deferta spadła do poziomu 39,24. Z uwagi na skalę zjawiska i jego jednokrotność uznano to za nieistotne.

Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje, że jedynie lider odnotował spadek poziomu badanego zjawiska – wartości *SMR* obniżyły się o 14,64%. W pozostałych gminach wystąpił wzrost wartości *SMR* – w gminie Czarna o 9,66%, gminie Lutowska o 26,11%, a w gminie Ustrzyki Dolne o 93,32%.

Wykres 66. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) gmin powiązanych terytorialnie z Bieszczadzkiem PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Bieszczadzkiem Parkiem Narodowym roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Dla dwóch badanych gmin nie opracowano wizji a jedynie misję. Wizja rozwoju gminy Czarna brzmi: „gmina Czarna jest otwarta na wszechstronny i zrównoważony rozwój, zapewnia mieszkańcom należyty poziom warunków życia, wspiera aktywność społeczną i lokalną przedsiębiorczość, dzięki czemu jest atrakcyjna dla mieszkańców, turystów i inwestorów”¹⁴¹. Wizja gminy Ustrzyki Dolne wskazuje, że gmina „jest miejscem atrakcyjnym dla mieszkańców, turystów i inwestorów, o wysokim poziomie życia rozwiniętej przedsiębiorczości i czystym środowisku naturalnym”¹⁴². W strategii rozwoju gminy Cisna zawarto misję: „gmina Cisna to miejsce gdzie mieszkańcy zgodnie budują nowoczesną infrastrukturę (...), gdzie unikalna bieszczadzka przyroda jest przez nich mądrze chroniona dla siebie i dla turystów, aby mogli żyć i wypoczywać w komfortowych warunkach z dala od zgiełku świata”¹⁴³. Gmina Lutowska przyjęła natomiast następującą misję: „gmina Lutowska to wyjątkowe miejsce w Bieszczadach, to mieszkańcy, którzy szanując unikalną przyrodę i dziedzictwo kulturowe, dbają o jego rozwój oraz atrakcyjność dla życia i wypoczynku”¹⁴⁴.

¹⁴¹ Uchwała nr XII/106/16 z 21 stycznia 2016. Rady Gminy w Czarnej w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Czarna na lata 2015–2025, Załącznik s. 83.

¹⁴² Uchwała Nr XIII/147/15 Rady Miejskiej w Ustrzykach Dolnych z dnia 3 listopada 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Ustrzyki Dolne na lata 2015–2025, Załącznik s. 113.

¹⁴³ Uchwała Nr XX/94/2008 Rady Gminy Cisna z dnia 30 czerwca 2008 r. w sprawie zatwierdzenia Strategii Rozwoju Gminy Cisna na lata 2008–2020, Załącznik s. 90.

¹⁴⁴ Projekt Strategii Rozwoju Gminy Lutowska do roku 2026, wersja po konsultacjach społecznych, s. 9. <http://www.lutowiska.pl/strategia-rozwoju-gminy> [data pobrania 2017–09–04]

Powyższe wskazuje, że wszystkie gminy powiązane z opisywanym parkiem narodowym łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną.

Zdecydowanie największe wydatki w dziale 630 Turystyka poniosła w badanym okresie gmina o najsłabiej rozwiniętej funkcji turystycznej, tj. gmina Ustrzyki Dolne (tab. 88). Warto podkreślić, że wszystkie gminy powiązane z Bieszczadzkiem PN zachowują spójność pomiędzy treścią dokumentów strategicznych a podejmowanymi działaniami – wskazywały na istotność turystyki i ponosiły wydatki związane z jej aktywizacją. Najbardziej równomierne wydatki ponosiła gmina Cisna. Suma opisywanych wydatków jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016, plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi: Lutowiska (58.), Cisna (44.), Czarna (65.), Ustrzyki Dolne (23.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokatę gminy Ustrzyki Dolne (38.), a polepsza pozostałych gmin: Lutowiska (42.), Cisna (23.), Czarna (52.) (tab. 132).

Tabela 88. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Bieszczadzkiem PN w latach 2009–2016

gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Lutowiska (2)	15 766	3 276	5 067	5 565	200 528	22 972	3 366	3 633
Cisna (2)	109 684	83 767	71 529	69 477	72 252	72 252	75 701	77 972
Czarna (2)	9 427	64 103	37 439	8 509	21 915	2 108	6 085	10 961
Ustrzyki Dolne (3)	832 291	613 705	426 652	201 001	236 705	0	0	201 417

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Bieszczadzki Park Narodowy istnieje od 1973 roku. W okresie 1995–2015 park odwiedziło 6683,0 tys. osób (9. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). Z oferty miejsc edukacyjnych Parku w latach 1996–2015 skorzystało 601 tys. osób (8. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Lutowiska. Liderem w zakresie rozwoju funkcji turystycznej jest gmina Cisna – przez cały okres badania funkcja turystyczna była w tej gminie dominująca. Gmina nigdy nie spełniała kryterium gęstości bazy noclegowej pozwalającego uznać gminę za dobrze rozwiniętą turystycznie. Specyfika terenu wyjaśnia jednak niską gęstość bazy noclegowej.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z turystyką. Pozytywnie należy ocenić zgodność zapisów zawartych w wyżej wymienionych dokumentach z faktycznymi działaniami gmin – powiązane z Bieszczadzkiem PN gminy dokonywały w latach 2009–2016 wydatków w dziale 630 Turystyka.

Gorczański Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – przyzmat parku narodowego

Położony w województwie małopolskim (rys. 20) Gorczański Park Narodowy (Gorczański PN) został utworzony z dniem 1 stycznia 1981 r. na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 8 sierpnia 1980 r. [Dz.U. 1980 nr 18 poz. 66]. Pierwotnie powierzchnia Parku wynosiła 5908,44 ha. W 1997 roku utworzono otulinę o powierzchni 16 646,61 ha, a Park zwiększono do 7019,07 ha¹⁴⁵. Z danych GUS wynika, że obecna powierzchnia Parku obejmuje 7028,97 ha.

Należy podkreślić, że prowadzony systematycznie wykup fragmentów polan i drzewostanów od prywatnych właścicieli pozwolił na pełną ochronę najcenniejszych obszarów Gorców. Nie oznacza to jednak rezygnacji z użytkowania o tradycyjnym charakterze – zaniechanie wypasu i koszenia uniemożliwiłoby utrzymanie polan regłowych. Działalność człowieka – osadnictwo i rolnictwo – ukształtowała na opisywanym terenie harmonijny krajobraz rolniczo-leśny. Zdecydowana większość gorczańskich polan powstała w XV i XVI w. jako efekt wylesiania powierzchni w celu użytkowania pastersko-kośnego [Ruciński 2015]. Pomimo przekształceń antropopresja nie zdewastowała gorczańskiej przyrody, a nawet pod wieloma względami przyczyniła się do jej wzbogacenia. Mimo prowadzonej niegdyś wycinki w Puszczy Gorczańskiej (stanowiącej fragment Puszczy Karpackiej) licznie występują potężne 200–300-letnie buki, jawory, jodły i świerki [Różański 2010]. Rozległe obszary leśne sprzyjają występowaniu dużych drapieżników: wilka, rysia i niedźwiedzia (migrująco). Godne uwagi są także siedliska bobra i wydry [Loch 2015]. Gorczańskie lasy stanowią ostoję ptaków o randze europejskiej – na terenie Parku stwierdzono 140 gatunków ptaków – występują tu m.in. orzeł przedni, orlik krzykliwy i głuszec [Armatys i Matysek 2015]. Prócz wymienionych przedstawicieli fauny wyróżniają się także m.in.: jeleń, sarna, dzik, borsuk oraz lis [Ochrona Środowiska 2016, s. 271].

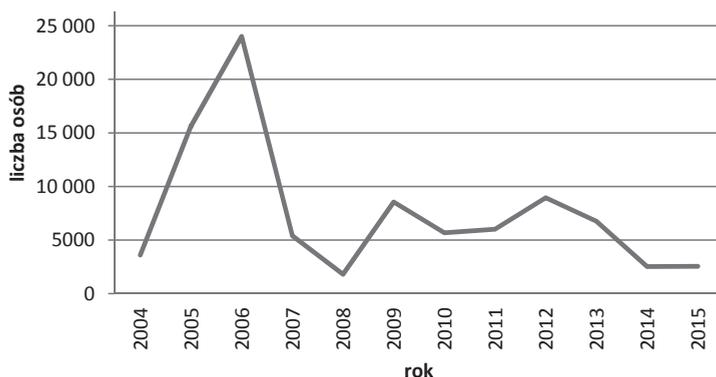
W ramach edukacji przyrodniczej Gorczański PN oferuje dziesięć ścieżek dydaktycznych, ekspozycję muzealną, prelekcje, warsztaty, wystawy fotograficzne, konkursy, a także plenerowe imprezy. Warto zaznaczyć, że imprezy są organizowane nie tylko na terenie Gorczańskiego PN – przykładowo piknik rodzinny „Przyjaciel parków narodowych” ma miejsce w Krakowie. Działalność edukacyjna kierowana jest zarówno do grup turystycznych, jak i szkolnych. Park podpisał porozumienie z Małopolskim Kuratorium Oświaty w kwestii edukacji środowiskowej – efektem jest m.in. skierowany do uczniów klas I–III szkoły podstawowej program pt. „Czym skorupka za młodu nasiąknie...”¹⁴⁶. Warto nadmienić, że program ten został wykorzystany także w PN Gór Stołowych.

¹⁴⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 stycznia 1997 r. w sprawie Gorczańskiego Parku Narodowego. (Dz.U. 1997 nr 5 poz. 26).

¹⁴⁶ http://www.gorczański.park.pl/page,art,id,34,kategoria,Dzialalnosc_educacyjna_GPN.html [data dostępu 02.05.2017]

Działaniom edukacyjnym służą następujące nieruchomości: terenowa baza edukacyjna Gajówka Mikołaja, sala edukacyjna na Hali Długiej, Schron Papieżówka oraz zaplecze edukacyjno-konferencyjne w Dyrekcji Parku w Porębie Wielkiej.

Stawiając ofertę edukacyjną wystawy przyrodnicze cieszyły się w latach 2004–2015 zainteresowaniem 91 480 osób¹⁴⁷. Wskazana liczba stanowiła 0,54% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Gorczańskiemu PN 20. lokatę w rankingu sporządzonym dla 23 parków narodowych (tab. 120). Należy zauważyć, że Park wykazywał liczbę zwiedzających dopiero począwszy od 2004 roku. Maksimum popularności przypadło na 2006 r., kiedy to wystawy obejrzało 24 tys. osób. Najmniejsza popularność opisywanej działalności wystąpiła w 2008 r. – liczba odwiedzających to 1805 osób (wykres 67).

Wykres 67. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Gorczańskiego PN w latach 2004–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 2005–2016

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 4608 osób – zapewniło to Gorczańskiemu PN 21. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Wygenerowane w 2016 r. przychody z edukacji były ponad 40-krotnie niższe niż koszty powiązane z tą działalnością (tab. 89). Koszty edukacji Gorczańskiego PN stanowiły 3,42% (11. pozycja) poniesionych, a przychody 0,59% (17. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 89. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Gorczańskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	683 255,20
Całkowite przychody z edukacji	16 688,17
Strata	-666 567,03

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Gorczańskiego PN

Na terenie Gorczańskiego PN możliwe są turystyki: piesza, konna, rowerowa oraz narciarstwo (zjazdowe, biegowe). Trasy do uprawiania narciarstwa i wyciągi narciarskie zlokalizowane są na polanach Tobołów i Starmaszka.

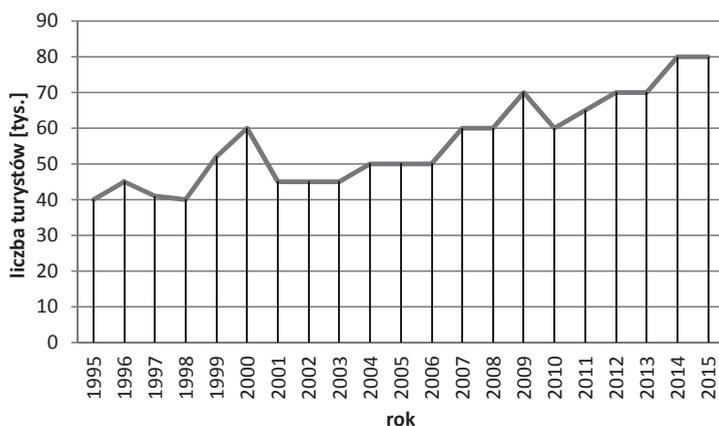
¹⁴⁷ Gorczański Park Narodowy wykazywał liczbę osób zwiedzających muzea/ośrodki edukacyjne w latach 2004–2015 w publikacji GUS Ochrona Środowiska.

W granicach Parku nie ma schronisk i punktów gastronomicznych – wyznaczono jedynie miejsca biwakowe na polanach Trusiówka i Oberówka oraz trzy schrony przeciwdeszczowe. Park nie posiada także pokoi gościnnych. Z uwagi na lokalizację schronisk w bezpośrednim sąsiedztwie obszaru chronionego, tj. na Turbaczu, Starych Wierchach i Maciejowej trudno to jednak uznać za niedogodność. Atrakcją dla turystów jest wyciąg krzesełkowy na polanę Suhora (Suchora) i zlokalizowane tamże, najwyżej położone w Polsce obserwatorium astronomiczne. Obserwatorium nie zawsze jest udostępniane dla zwiedzających, ale nawet z zewnątrz warte jest zobaczenia. Z uwagi na historię atrakcyjny jest również Schron Papieżówka – dawny schron robotniczy w którym w 1976 r. dwa tygodnie wakacji spędził Karol Wojtyła [Strauchmann 2015]. Jak wspomniano powyżej, obecnie jest on wykorzystywany do działań z zakresu edukacji przyrodniczej.

Infrastruktura liniowa na terenie Parku obejmuje 169 km szlaków turystycznych, przy czym nartostrady zajmują znikomą powierzchnię – mają długość jedynie 0,3 km.

Sprzedaż biletów prowadzona jest w Dyrekcji Gorczańskiego PN w Porębie Wielkiej, w Porębie Wielkiej-Koninkach oraz w Lubomierzu-Rzekach na polanie Trusiówka. Bilety można nabyć metodą on-line. Koncentracja ruchu turystycznego występuje na trasie od Koninek na Turbacz.

W latach 1995–2015 Gorczański Park Narodowy odwiedziło 1178 tys. osób, co stanowiło 0,53% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 16. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). W badanym okresie obserwowano wahania natężenia ruchu turystycznego – maksimum przypadło na lata 2014–2015 (rocznie 80 tys. turystów), a minimum na lata 1995 i 1998 (rocznie 40 tys. turystów). Można zaobserwować wyraźny wzrost popularności opisywanego obszaru (wykres 68).

Wykres 68. Liczba turystów w Gorczańskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 80 000 osób, co pozwala sklasyfikować Park na 16. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Uzyskana lokata jest zatem o dwie pozycje niższa od lokaty za lata 1995–2015. Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. koszty 11-krotnie wyższe niż przychody (tab. 90). Koszty udostęp-

niania Gorczańskiego PN stanowiły 3,93% (12. pozycja) poniesionych a przychody 0,16% (19. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

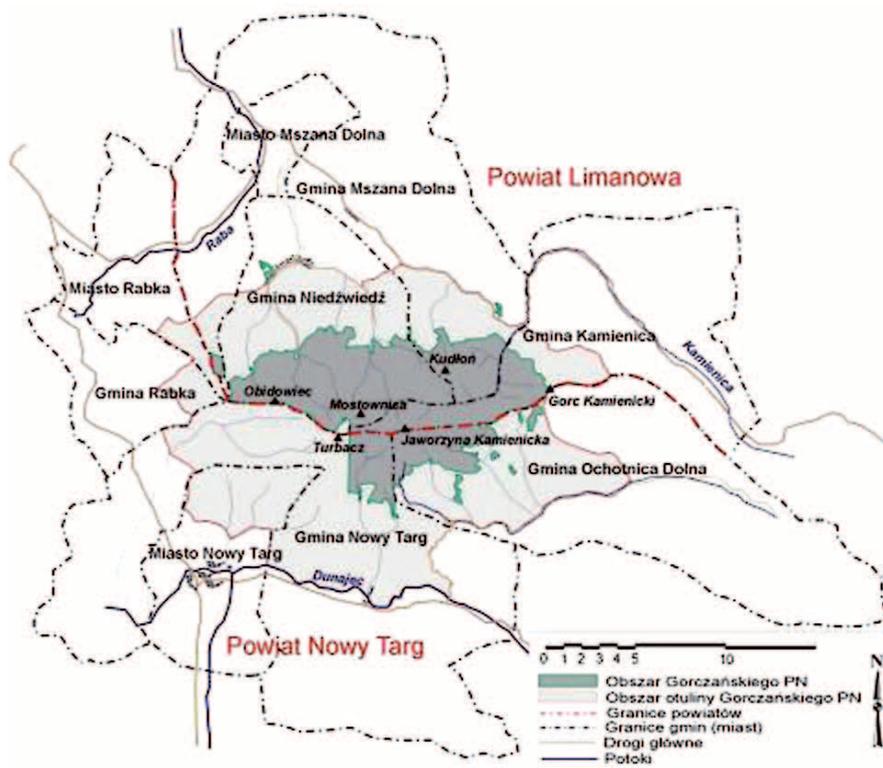
Tabela 90. Finansowe ujęcie udostępniania Gorczańskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	779 404,29
Przychody z udostępniania	67 824,47
Strata	-711 579,82

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Gorczańskiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Gorczański Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z pięcioma gminami: Kamienica, Mszana Dolna, Niedźwiedź, Nowy Targ oraz Ochotnica Dolna (rys. 23).

Rys. 23. Gorczyński PN na tle podziału administracyjnego

Źródło: Gorczyński PN

Wszystkie wspomniane gminy są gminami wiejskimi. Największy, stanowiący 42,59% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach gminy Niedźwiedź. Kilkunastoprocentowe udziały w powierzchni chronionej posiadają gminy: Kamienica, Mszana Dolna oraz Ochotnica Dolna – odpowiednio 18,70, 16,51 oraz 13,69%. Najmniejszy, wynoszący 8,51%

udział w opisywanym obszarze położony jest w granicach gminy Nowy Targ (tab. 91). Gorczański PN posiada niemal dominujący udział w powierzchni gminy Niedźwiedź. W gminie Kamienica udział ten jest znaczny, a w pozostałych trzech gminach niewielki. Z uwagi na znaczne zróżnicowanie poziomu wartości wskaźników funkcji turystycznej nie można jednoznacznie wskazać lidera – wyróżniały się dwie gminy: Niedźwiedź oraz Ochotnica Dolna. Najniższe wartości opisywanych wskaźników obserwowano natomiast dla Kamienicy i Nowego Targu. Maksymalny osiągnięty przez gminę Niedźwiedź wskaźnik gęstości bazy noclegowej jest niski – stanowi 15% wartości zalecanej przez Warszzyńską [1985] dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 92).

Tabela 91. Powierzchnia Gorczańskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %	
gmina		Gminy	Parku		
Nazwa	Rodzaj			Powiat	
Kamienica	wiejska	limanowski	9 518,00	1 314,08	13,81
Mszana Dolna	wiejska		17 002,00	1 160,62	6,83
Niedźwiedź	wiejska		7 422,00	2 993,72	40,34
Nowy Targ	wiejska	nowotarski	20 768,00	598,29	2,88
Ochotnica Dolna	wiejska		14 120,00	962,26	6,81

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

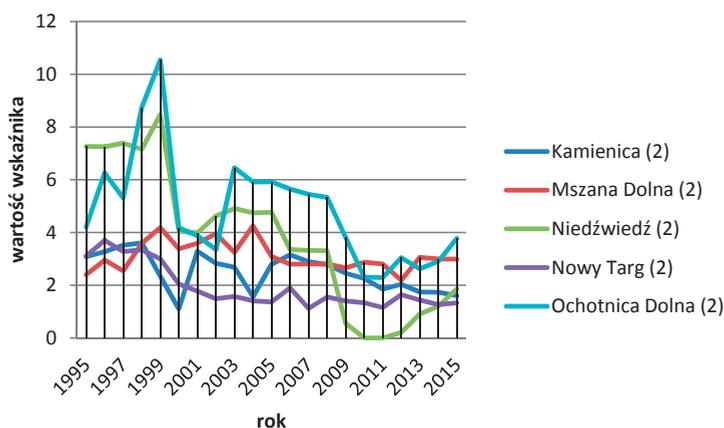
Tabela 92. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Gorczańskim PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Kamienica (2)	34,45	182,19	1,10	3,61	0,80	2,60
Mszana Dolna (2)	56,29	270,52	2,19	4,25	2,13	4,09
Niedźwiedź (2)	0,00	569,12	0,00	8,47	0,00	7,35
Nowy Targ (2)	33,38	190,30	1,12	3,70	1,21	3,64
Ochotnica Dolna (2)	97,51	472,05	2,29	10,54	1,35	5,66

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

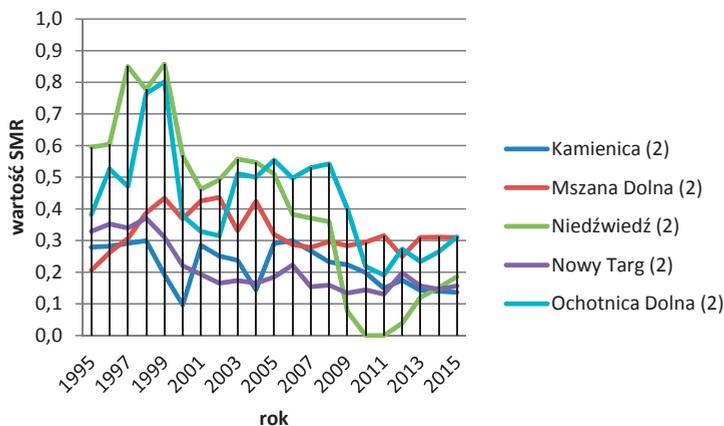
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta (wykres 69) wskazują, że funkcja turystyczna nie była w badanych gminach funkcją dominującą. Gminy Kamienica i Nowy Targ nie były aktywne turystycznie w całym okresie badania. Gmina Mszana Dolna odnotowała mały ruch turystyczny jedynie dwukrotnie (1999 i 2004 r.). W gminie Niedźwiedź mały ruch turystyczny występował w latach 1995–2000 oraz 2002–2005. W pozostałych latach aktywność turystyczna w gminie Niedźwiedź nie istniała. Należy podkreślić występujące dwukrotnie w gminie Niedźwiedź zerowe wartości wskaźników funkcji turystycznej. Gmina Ochotnica Dolna incydentalnie w 1999 r. osiągnęła wartości wskaźnika uprawniające do uznania istotności funkcji turystycznej w gminie. W 11 latach (1995–1998, 2000, 2003–2008) w gminie Ochotnica Dolna odnotowano mały ruch turystyczny, a w pozostałych dziewięciu latach aktywność turystyczna nie istniała.

Wykres 69. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Gorczańskim PN w latach 1995–2015
 Objasnienia: (2) – gmina wiejska
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) potwierdza wyróżniający się, na tle gorczańskich gmin, poziom realizacji funkcji turystycznej jaki wystąpił w gminach Niedźwiedź i Ochotnica Dolna. Przede wszystkim miara ta zwraca uwagę na nierównomierność i brak stałości poziomu opisywanej funkcji (wykres 70). Porównanie wartości *SMR* z początku i końca okresu badań wskazuje na wzrost poziomu badanej funkcji jedynie w gminie Mszana Dolna (50,33%). W pozostałych gminach poziom wartości *SMR* obniżył się – w gminie Kamienica o 51,05%, gminie Niedźwiedź o 68,75%, gminie Nowy Targ o 52,35%, gminie Ochotnica Dolna o 18,57%.

Wykres 70. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) gmin powiązanych terytorialnie z Gorczańskim PN w latach 1995–2015
 Objasnienia: (2) – gmina wiejska
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Gorczańskim Parkiem Narodowym roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju

zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Dla gmin Kamienica i Nowy Targ opracowano wizję rozwoju. Gmina Kamienica ma być w przyszłości „zielonym” uzdrowiskiem, miejscem wykorzystującym walory naturalne do rozwoju społeczno-gospodarczego, oferującym wysokiej jakości usługi przyrodolecnicze i turystyczne¹⁴⁸. Wizja gminy Nowy Targ zakłada, że w 2022 r. gmina będzie miejscem o rozwiniętej gospodarce oraz turystyce opartej na lokalnych zasobach i tradycjach¹⁴⁹.

W poprzednio obowiązującej strategii rozwoju misję gminy Mszana Dolna określono bardzo zwięźle: „gmina Mszana Dolna – tu warto żyć i wypoczywać”¹⁵⁰. W związku z aktualnie prowadzonymi pracami nad opracowaniem „Strategii Rozwoju Gminy Mszana Dolna na lata 2017–2023” dokonano przeglądu projektu strategii. Wśród obszarów priorytetowych na pierwszym miejscu widnieje turystyka¹⁵¹. Podobnie zwięzła jest misja gminy Niedźwiedź: „gmina Niedźwiedź gminą przyjazną dla mieszkańców, turystów i środowiska”¹⁵². Misja gminy Ochotnica Dolna jest znacznie bardziej rozbudowana. W przypadku prowadzonych badań najistotniejsze jest to, że zawarto w niej odniesienie do możliwości rozwoju turystyki i wypoczynku – jest on utożsamiany z wszechstronnym rozwojem wszystkich mieszkańców gminy¹⁵³.

Powyższe wskazuje, że wszystkie gminy powiązane z opisywanym Parkiem łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną. Nie zawsze jest to jednak spójne z wykonywaniem operacji gospodarczych skutkujących zarachowaniem wydatków w dziale 630 Turystyka. Wprost zdumiewający jest brak wyżej wymienionych w gminie Mszana Dolna. Niekorzystna sytuacja miała także miejsce w gminie Niedźwiedź – gmina jedynie dwukrotnie wykazała aktywność w opisywanym zakresie. Największe wydatki w dziale 630 Turystyka poniosły gminy: Nowy Targ oraz Ochotnica Dolna – kwoty wydatków były porównywalne, ich suma za lata 2009–2016 oscylowała wokół 4 mln zł. Gmina Kamienica poniosła czterokrotnie mniejsze wydatki, należy jednak podkreślić ich systematyczność (tab. 93).

Suma opisywanych wydatków plasuje gminy na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Kamienica (34.), Niedźwiedź (75.), Nowy Targ (15.), Ochotnica Dolna (18.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokatę gmin: Kamienica (35.), Niedźwiedź (76.), Nowy Targ (33.), a polepsza gminy Ochotnica Dolna (16.).

¹⁴⁸ Uchwała Nr XV/140/16 Rady Gminy w Kamienicy z dnia 3 czerwca 2016 r. w sprawie uchwalenia Strategii Rozwoju Gminy Kamienica na lata 2016–2023, Załącznik s. 19.

¹⁴⁹ Uchwały Nr X/85/2015 Rady Gminy Nowy Targ z dnia 24 listopada 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Nowy Targ na lata 2015–2022, Załącznik s. 100.

¹⁵⁰ Uchwała Nr XIII/141/07 Rady Gminy Mszana Dolna z dnia 14 września 2007 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Mszana Dolna na lata 2007–2015, Załącznik s. 64.

¹⁵¹ <http://www.mszana.pl/dla-mieszkanca/strategia-rozwoju-gminy-mszana-dolna-na-lata-2017-2023.html> [data dostępu 2017–09–07]

¹⁵² Uchwała Nr XXIX/198/17 Rady Gminy Niedźwiedź z dnia 13 lutego 2017 r. w sprawie: przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Niedźwiedź na lata 2017–2022, Załącznik s. 55.

¹⁵³ Uchwała nr XXIX/200/16 Rady Gminy Ochotnica Dolna z dnia 12 grudnia 2016 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Ochotnica Dolna na lata 2016–2022”, Załącznik s. 114.

Tabela 93. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Gorczańskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Kamienica (2)	59 870	116 789	63 559	112 122	289 773	232 996	148 903	199 133
Mszana Dolna (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Niedźwiedź (2)	0	0	0	36 772	46 235	0	0	0
Nowy Targ (2)	0	156 847	15 175	0	1 978 160	1 355 017	305 493	451 984
Ochotnica Dolna (2)	3433	32 313	18 738	58 462	75 316	187 103	3 438 661	155 962

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Podsumowanie

Gorczański Park Narodowy utworzono w 1981 roku. W okresie 1995–2015 Park odwiedziło 1178 tys. osób (16. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). Z obejmującej nietrwałe ekspozycje przyrodnicze miejsc edukacyjnych w latach 2004–2015 skorzystało 91,5 tys. osób (20. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą w największym stopniu objętą opisywaną formą ochrony przyrody jest gmina Niedźwiedź. Klasyczne mierniki natężenia funkcji turystycznej wskazują, iż funkcja ta w gorczańskich gminach osiąga niski poziom rozwoju – w okresie badania dominował mały ruch turystyczny. Trudno jednoznacznie wskazać lidera wśród badanych gmin – wyróżniały się gminy: Niedźwiedź i Ochotnica Dolna.

Wszystkie powiązane z Parkiem gminy w przyjętych dokumentach strategicznych wskazują na istotność turystyki dla ich przyszłego rozwoju. Jakkolwiek gminy: Kamienica, Nowy Targ i Ochotnica Dolna postępują zgodnie z powyższą deklaracją i wykonują działania generujące wydatki zarachowywane w dziale 630 Turystyka, tak gmina Mszana Dolna nie czyni tego wcale, a gmina Niedźwiedź tylko dwukrotnie w badanym okresie.

Park Narodowy Górze Stołowe

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie dolnośląskim (rys. 20) Park Narodowy Górze Stołowe (PN Górze Stołowe) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 16 września 1993 r. (Dz.U. 1993 nr 88 poz. 407). Pierwotnie powierzchnia Parku wynosiła 6280,30 ha, a powierzchnia otuliny 10 575 ha. W 1997 roku powiększono Park do 6340,37 ha, a otulinę zmniejszono do 10 515 ha¹⁵⁴. Z danych GUS wynika, że obecna powierzchnia Parku wynosi 6347,96 ha. Rozbieżność pomiędzy danymi GUS a wskazanym Rozporządzeniem wynika z faktu różnej interpretacji metodologii zbierania danych – PN Górze Stołowe wyjaśniając w sprawozdaniu skierowanym do GUS powód zmiany powierzchni, wskazał zakup gruntów. Co do zasady, zakup gruntów nie oznacza automatycznej zmiany granic parku narodowego, a tylko (lub aż) zmianę stanu posiadania. Faktem jest, iż w momencie zakupu nieruchomości Park zyskuje pełnię triady praw własności, nawet jeśli nieruchomości jest poza granicami administracyjnymi Parku. W związku z powyższym do dalszych badań przyjęto informacje GUS.

Wchodzące w skład Sudetów Górze Stołowe to jedyny w Polsce przykład rzeźby płytowej. Z uwagi na unikatową rzeźbę są one atrakcją geologiczną. Formy skalne występujące na opisywanym terenie można podzielić na: labirynty skalne, progi skalne (miejscami rozczłonkowane do postaci ostróg, kolumn i iglic) oraz pojedyncze skałki [Migoń 2008]. Już same nazwy formacji skalnych stanowią zachętę do odwiedzenia PN Górze Stołowe – przykład stanowić mogą następujące obiekty: Skalne Miasto, Piekiełko, Diabelska Kuchnia, Kwoka, skalne labirynty Błędných Skał, Skalne Grzyby czy Skały Puchacza. W PN Górze Stołowe, prócz formacji skalnych, wyróżnia się Wielkie Torfowisko Batorowskie będące drugim co do wielkości złożem torfowym w Sudetach. Można obserwować tam roślinność charakterystyczną dla torfowiska wysokiego – warta uwagi jest przede wszystkim sosna błotna. Wśród przedstawicieli fauny występują m.in.: jelen, sarna, wydra, borsuk, lis, bocian czarny [Ochrona Środowiska 2016].

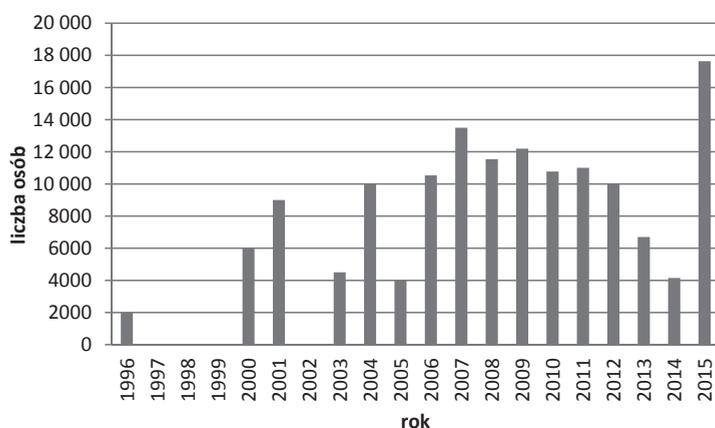
Część atrakcji PN Górze Stołowe powstała w wyniku działań człowieka – konkretnie wydobycia piaskowca na skalę przemysłową. Przykład stanowią nienaturalnie strome, sztucznie odsłonięte Skały Puchacza czy pochylnie do transportu skalnych bloków. Pozytywnie na opisywanym obszarze materiał skalny służył do budowy i zdobień na terenie ziemi kłodzkiej – oznacza to, że piaskowiec Górze Stołowe przyczynił się do wzbogacenia kulturowego dziedzictwa regionu [Duszyński i in. 2015]. W Górach Stołowych (w granicach i bezpośrednim sąsiedztwie Parku) licznie występują obiekty posiadające znaczenie kulturowe – przydrożne obiekty małej architektury (krzyże i kapliczki pokutne, krzyże pamiątkowe), drogowskazy oraz kamienie graniczne własności [Baldy i Kledzik 2001].

¹⁵⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 stycznia 1997 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Parku Narodowego Górze Stołowe (Dz.U. 1997 nr 5 poz. 25).

W celu edukacji przyrodniczej utworzono ośrodek edukacyjny wyposażony w salę audiowizualną, laboratorium (mikroskopy, binokulary) oraz wyznaczono pięć ścieżek dydaktycznych. Park organizuje wystawy, plenery fotograficzne i malarskie, warsztaty edukacyjne adresowane do dzieci i młodzieży ziemi kłodzkiej, uczestników tzw. zielonej szkoły oraz nauczycieli przedmiotów przyrodniczych. Mimo dominującej atrakcyjności geologicznej opisywanego obszaru PN Gór Stołowych znaczną część działań edukacyjnych poświęca płazom – przede wszystkim żabie, której dedykowano Muzeum Żaby. Płazy, zdaniem ekspertów, są negatywnie postrzegane w naszym kręgu kulturowym, a edukacja stanowi niezwykle ważny element ich ochrony [Ogielska i in. 2008].

Z uwagi na transgraniczność obszaru Park podejmuje działania skierowane do obywateli Czech. Realizacja mikroprojektu Wsparcie edukacji ekologicznej na Pograniczu Kłodzkim¹⁵⁵ obejmowała także uruchomienie czeskiej wersji językowej strony Parku, tłumaczenie części tablic informacyjnych na język czeski oraz wydanie czeskiego przewodnika turystycznego dla dzieci.

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne PN Gór Stołowych odwiedziło 143 528 osób. Wskazana liczba stanowiła 0,84% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła PN Gór Stołowych 18. lokatę w rankingu sporządzonym dla 23 parków narodowych (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 2015 r. (17 634 zwiedzających). W latach 1997–1999 oraz w 2002 roku działalności wystawienniczej nie prowadzono (wykres 71). Konsultacja z PN Gór Stołowych wykazała, że dane statystyczne przedstawiane w latach 1996–2002 odnosiły się do jednorazowych wydarzeń i ekspozycji czasowych. W tym okresie Park nie posiadał muzeum ani ośrodka dydaktycznego, a co za tym idzie, żadnej stałej ekspozycji, która mogłaby być regularnie wykazywana w danych statystycznych. Od 2003 roku funkcjonuje Muzeum Żaby przy Dyrekcji Parku, a dane dotyczące ruchu w tym obiekcie stanowiły podstawę informacji przekazanej GUS. Spadek liczby odwiedzających w latach 2013–2014 wynika z trwającej w tym czasie budowy Ekocentrum PN Gór Stołowych.

Wykres 71. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne PN Gór Stołowych w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016

¹⁵⁵ Projekt współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz budżetu państwa za pośrednictwem Euroregionu Glacensis w ramach Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej Republika Czeska–Rzeczpospolita Polska 2007–2013.

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystały 17 353 osoby – zapewniło to PN Gór Stołowych 13. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Lokata ta jest o pięć pozycji wyższa od lokaty za lata 1996–2015. Przychody z edukacji w 2016 r. były ponad 40-krotnie niższe niż koszty generowane przez tę funkcję (tab. 94). Koszty edukacji PN Gór Stołowych stanowiły 2,22% (15. pozycja) poniesionych, a przychody 0,36% (19. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 94. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej PN Gór Stołowych w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	443 243,00
Całkowite przychody z edukacji	10 002,00
Strata	-433 241,00

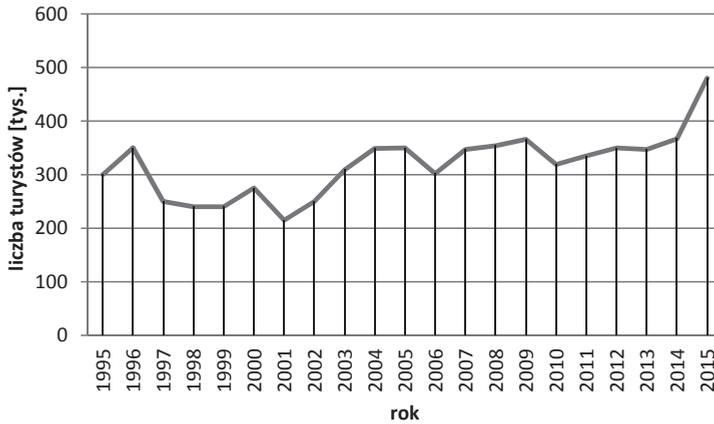
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji PN Gór Stołowych

Na terenie Parku można uprawiać turystyki: pieszą, rowerową, narciarstwo biegowe, a także wspinaczkę skałkową (miejsca wspinaczki są ściśle określone Zarządzeniem Dyrektora Parku). W celu udostępniania turystycznego wytyczono 109 km szlaków turystycznych (z czego na 51 km dopuszczalna jest jazda rowerem) oraz 34 km nartostrad (narty biegowe). Teren Parku jest bardzo łatwo dostępny dla turystów, gdyż przecinają go liczne drogi publiczne – na szczególną uwagę zasługuje Szosa Stu Zakrętów. W granicach opisywanego obszaru chronionego funkcjonują dwa schroniska: Schronisko PTTK na Szczelińcu (38 miejsc noclegowych) oraz Schronisko Pasterka (50 miejsc noclegowych). Prócz tego dla turystów przygotowano 11 schronów przeciwdeszczowych i wyznaczono cztery miejsca palenia ognisk (parkingi w obwodach ochronnych Czerwona Woda – Batorówek; Szczeliniec – Kształtna Łąka; Bukowina – Polana YMCA oraz Błędne Skały). W 2017 roku Park nabył budynek byłego Hotelu Karłów – obiekt pełni rolę Centrum Szkoleniowo-Edukacyjnego Parku Narodowego Gór Stołowych, a dodatkowo znajduje się w nim 97 miejsc noclegowych.

Park pobiera opłaty za wstęp na teren Szczelińca i Błędnych Skał. Możliwy jest zakup biletu on-line. Koncentracja ruchu turystycznego występuje w wyżej wymienionych miejscach oraz w okolicy Skalnych Grzybów i Białych Skał.

W latach 1995–2015 Park Narodowy Gór Stołowych odwiedziło 6695 tys. osób, co stanowiło 3,03% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 8. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). W badanym okresie obserwowano wahania natężenia ruchu turystycznego – maksimum popularności przypadło na 2015 r. (480 tys. turystów), a minimum na 2001 r. (215 tys. turystów). W ostatnim okresie dominuje tendencja wzrostowa (wykres 72).

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 550 tys. osób, co pozwala sklasyfikować Park na 7. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Jest to wynik o jedną pozycję lepszy od wyniku za lata 1995–2015. Udostępnianie turystyczne w 2016 r. wygenerowało ponad trzykrotnie większe przychody niż koszty (tab. 95). PN Gór Stołowych jest zatem jednym z dziesięciu parków, które uzyskały zysk w związku z omawianym rodzajem działalności. Koszty udostępniania Parku stanowiły 4,26% (11. pozycja) poniesionych a przychody 6,52% (6. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

Wykres 72. Liczba turystów w PN Gór Stołowych w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

Tabela 95. Finansowe ujęcie udostępniania PN Gór Stołowych w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	845 519,70
Całkowite przychody z udostępniania	2 735 077,59
Zysk	1 889 557,89

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji PN Gór Stołowych

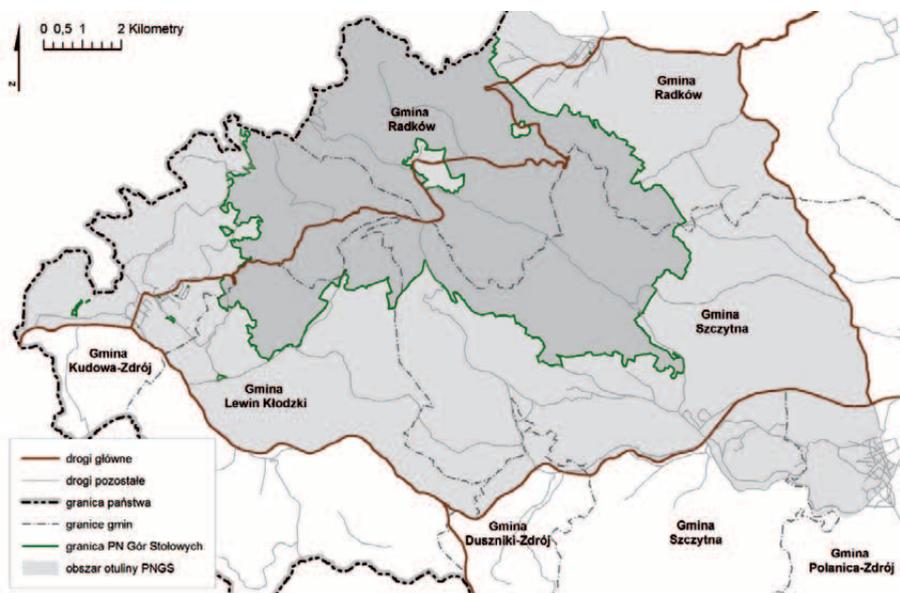
Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Park Narodowy Gór Stołowych jest powiązany terytorialnie z czterema gminami: Kudowa-Zdrój, Lewin Kłodzki, Radków oraz Szczytna (rys. 24).

Gmina Kudowa-Zdrój to gmina miejska – warto zauważyć, że posiada status uzdrowiska. Gmina Lewin Kłodzki jest gminą wiejską, a gminy Radków i Szczytna mają status gminy miejsko-wiejskiej.

Największy, stanowiący 45,51% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Radków (tab. 96). Pozostałe gminy obejmują odpowiednio: gmina Szczytna 27,87%, gmina Kudowa-Zdrój 17,08%, gmina Lewin 9,54% opisywanego obszaru. W gminie Kudowa-Zdrój udział PN Gór Stołowych w powierzchni gminy jest bardzo duży – jest to jednocześnie gmina osiągająca w przeważającej mierze najwyższe wartości wskaźników funkcji turystycznej. Należy podkreślić wahania wartości wskaźników w tej gminie – znaczący spadek miał miejsce w okresie 2001–2007, lecz następujący po nim wzrost doprowadził do odbudowy w końcowych latach poddanych badaniu wartości wskaźników sprzed kryzysu. Gminy Szczytna i Lewin Kłodzki cechują się zróżnicowanymi wartościami wskaźników funkcji turystycznej (wyraźna przewaga Lewina Kłodzkiego) a jednocześnie zbliżonym, znacznym, udziałem Parku w powierzchni gminy. Gmina Radków objęta jest opisywaną formą ochrony przyrody w 1/5 powierzchni i notuje zbliżone do dwóch poprzednich gmin wartości opisywanych wskaźników. W gminach Szczytna, Lewin Kłodzki oraz Radków również występowały znaczące wahania wartości wskaźników funkcji turystycznej. Gmina Kudowa-Zdrój w ciągu 12 z badanych lat (1995–1996,

1998, 2001–2002, 2009–2015) uzyskiwała wskaźnik gęstości bazy noclegowej spełniający zadane przez Warszzyńską [1985] kryterium przewidziane dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej. Warto podkreślić, że najmniejsza wartość wspomnianego wskaźnika osiągnięta przez gminę Kudowa-Zdrój w latach 1995–2015 stanowiła aż 68% progu wyznaczonego przez Warszzyńską. Pozostałe gminy nie spełniały tego kryterium (tab. 97).

Rys. 24. PN Gór Stołowych na tle podziału administracyjnego
Źródło: PN Gór Stołowych

Tabela 96. Powierzchnia PN Gór Stołowych na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Kudowa-Zdrój	miejska	kłodzki	3 390,00	1 084,29	31,98
Lewin Kłodzki	wiejska		5 214,00	605,54	11,61
Radków	miejsko-wiejska		13 995,00	2 888,75	20,64
Szczytna	miejsko-wiejska		13 237,00	1 769,38	13,37

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

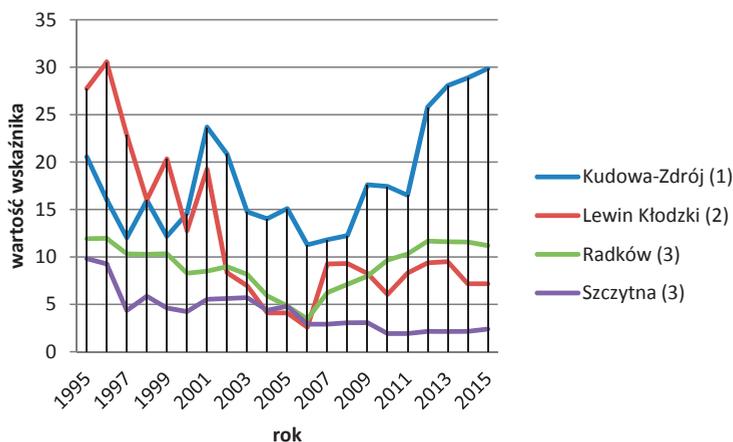
Tabela 97. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z PN Gór Stołowych w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Kudowa-Zdrój (1)	1 076,05	4 028,45	11,27	29,86	33,71	89,41
Lewin Kłodzki (2)	294,01	2 014,11	2,58	30,53	0,92	12,65
Radków (3)	216,54	784,42	3,45	11,96	2,30	8,79
Szczytna (3)	201,10	770,07	1,92	9,82	1,09	5,86

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta (interpretowane wg skali Boyer) wskazują, że do gmin z istotną, lecz niedominującą funkcją turystyczną zaliczały się: Kudowa-Zdrój przez cały okres badania, Lewin Kłodzki w okresie 1995–2001 oraz Radków w latach 1995–1999 i 2011–2015. W 2006 roku aktywność turystyczna w Lewinie Kłodzkim i Radkowie nie występowała. W pozostałych, niewymienionych powyżej, latach gminy te odnotowywały mały ruch turystyczny. Zdecydowanie najmniej korzystnie kształtowała się sytuacja gminy Szczytna – w latach 1995–2005 występował mały ruch turystyczny, a w pozostałych 10 latach gmina nie była aktywna turystycznie (wykres 73).

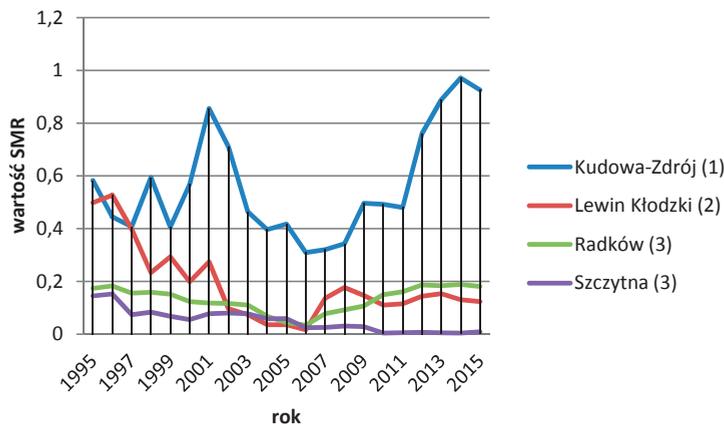
Wykres 73. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z PN Gór Stołowych w latach 1995–2015
 objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju turystyki (SMR) potwierdza zarówno dominację gminy Kudowa-Zdrój pod względem aktywności turystycznej, jak i brak stałości poziomu omawianej funkcji. Niestety, miara wyraźnie wskazuje na spadek poziomu funkcji turystycznej w gminie Lewin Kłodzki. Funkcję turystyczną w gminie Szczytna można uznać za zanikającą. W przypadku gminy Radków miara wskazuje niemalże na zanik funkcji turystycznej w środku okresu badań, a następnie na odbudowanie jej poziomu niskiego, właściwego dla okresu poprzedzającego kryzys (wykres 74). Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje na wzrost poziomu SMR w gminie Kudowa-Zdrój (58,83%) oraz Radków (4,16%). Spadek wystąpił w gminie Lewin Kłodzki (75,32%) oraz gminie Szczytna (94,03%).

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z PN Gór Stołowych roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Wizja rozwoju gminy Kudowa-Zdrój zakłada, że gmina: „to społeczność otwarta na turystów, która dąży do zaspokojenia szerokich potrzeb mieszkańców, z jednoczesnym poszanowaniem istniejącego dziedzictwa naturalnego i kulturowego¹⁵⁶. Gmina Szczytna przyjęła następującą wizję: „Miasto i gmina Szczytna miejscem

¹⁵⁶ Uchwała Nr XXIII/117/2004 Rady Miejskiej Kudowy-Zdroju z dnia 31 maja 2004 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Kudowa-Zdrój oraz Rozwoju Produktów Turystycznych”, Załącznik s. 82.

zapewniającym wysoką jakość wypoczynku poprzez stworzenie infrastruktury turystycznej oraz warunków dla rozwoju przedsiębiorczości¹⁵⁷. Wizja gminy Radków zakłada, że będzie to „silny punkt na mapie Dolnego Śląska, wyróżniający się rozwijającym kapitałem społecznym i potencjałem turystycznym”¹⁵⁸. W dokumentach strategicznych obowiązujących w gminie Lewin Kłodzki – nie określono ani misji, ani wizji. Analiza celów rewitalizacyjnych daje jednak podstawę do stwierdzenia, że turystyka jest postrzegana jako istotna funkcja dla przyszłości gminy¹⁵⁹.

Wykres 74. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) gmin powiązanych terytorialnie z PN Gór Stołowych – dane za lata 1995–2015

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Powyższe wskazuje, że wszystkie gminy powiązane z opisywanym Parkiem łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną. Wydatki zaliczane do działu 630 Turystyka wskazują na brak spójności stwierdzeń zawartych w dokumentach strategicznych i rzeczywistych działaniach w przypadku tylko jednej gminy – gminy Szczytna. Gminą najbardziej intensywnie aktywizującą funkcję turystyczną była gmina Kudowa-Zdrój (suma wydatków w okresie 2009–2016 przekroczyła 8 mln zł). Wyróżnia się także aktywność gminy Radków – w badanym okresie w Radkowie wydatkowano ponad połowę kwoty właściwej dla Kudowy-Zdroju. Poziom wydatków w Lewinie Kłodzkim był kilkudziesięciokrotnie niższy (tab. 98).

Suma opisywanych wydatków jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016 plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Kudowa-Zdrój (10.), Lewin Kłodzki (60.), Radków (16.), Szczytna (70.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokatę gmin: Kudowa-Zdrój (13.) i Radków (18.), a polepsza lokatę gmin Lewin Kłodzki (40.) oraz Szczytna (69.).

¹⁵⁷ Uchwała Nr XXXVII/236/2014 Rady Miejskiej w Szczytnie z dnia 25 września 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Szczytna na lata 2014–2020, Załącznik s. 42.

¹⁵⁸ Uchwała Nr XXXII/206/16 Rady Miejskiej w Radkowie z dnia 28 grudnia 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Radków na lata 2017–2025, Załącznik s. 73.

¹⁵⁹ Uchwała Nr XX/122/2016 Rady Gminy Lewin Kłodzki z dnia 15 lipca 2016 r. w sprawie: przyjęcia Lokalnego Programu Rewitalizacji Gminy Lewin Kłodzki na lata 2016–2022, Załącznik s. 81.

Tabela 98. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z PN Gór Stołowych w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Kudowa Zdrój (1)	52 662	3 642 753	992 939	278 690	184 262	2 403 101	268 307	210 580
Lewin Kłodzki (2)	153 614	27 847	15 806	21 679	2 130	4 115	10 923	8 740
Radków (3)	95 084	138 350	2 407 788	122 928	129 856	919 062	363 810	51 348
Szczytna (3)	79 881	40 717	0	0	0	0	0	0

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Podsumowanie

Park Narodowy Gór Stołowych istnieje od 1993 roku. W okresie 1995–2015 Park odwiedziło 6695 tys. osób (8. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). W okresie 1996–2015 z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 143 528 osób (18. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Kudowa-Zdrój. Gmina jest jednocześnie liderem wśród gmin powiązanych z PN Gór Stołowych, pod względem stopnia rozwoju funkcji turystycznej – przez cały okres badania zaliczała się ona do gmin z istotną, lecz niedominującą funkcją turystyczną.

Wszystkie badane gminy – w przyjętych dokumentach strategicznych – łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. Jedynie gmina Szczytna nie zachowuje zgodności przyjętych deklaracji i faktycznego działania – wydatki w dziale 630 Turystyka wystąpiły w tej gminie jedynie dwukrotnie.

Karkonoski Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie dolnośląskim (rys. 20) Karkonoski Park Narodowy (Karkonoski PN) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 16 stycznia 1959 r. (Dz.U. 1959 nr 17 poz. 90). Pierwotnie powierzchnię Parku określono na około 5510 ha. Powierzchnię Parku zwiększono w 1996 r. do 5578,56 ha¹⁶⁰, a następnie w 2015 r. do 5951,42 ha¹⁶¹. W danych GUS nie ujęto jeszcze mającego w 2015 r. rozszerzenia granic Parku – wskazana jest powierzchnia 5580,32 ha.

W Karkonoszach wyróżnia się pięć pięter roślinnych: piętro pogórza, lasów dolnoglezowych, regla górnego, subalpejskie (kosodrzewiny), alpejskie (halne). Największą różnorodnością, a tym samym atrakcyjnością odznaczają się ekosystemy nieleśne [Żołnierz i in. 2012]. Na terenie Parku występują m.in. barwne ziołorośla, ekosystemy łąkowe i torfowiska subalpejskie. Warto podkreślić, że w Karkonoszach obserwuje się obniżony w stosunku do Tatr zasięg występowania roślinności. Śnieżka (1603 m n.p.m. najwyższy szczyt Karkonoszy), urwiste zbocza sześciu kotłów polodowcowych oraz charakterystyczne powierzchnie zrównania położone w najwyższych partiach gór stanowią niewątpliwą atrakcję turystyczną. Na terenie Parku licznie występują ostańce skalne i wodospady – najbardziej znane i popularne wśród turystów są skałki: Pielgrzymy, Słonecznik, Twarożnik, Trzy Świnki, Końskie Łby oraz wodospady: Szklarki, Podgórznej i Kamieńczyka [Raj i Knapik 2014]. Opisywany teren obfituje w imponujące panoramy.

Wśród zwierząt występujących w Karkonoszach wyróżnić należy: jelenia, dziką, sarnę, muflona. Liczna jest populacja ptaków – około 150 gatunków, m.in.: cietrzew, bielik, sowy: włochatka oraz sóweczka [Rąpała 2008]. Przelot ptaków nad przełęczami Karkonoszy jest widowiskowy – rekordowa liczba ptaków zaobserwowana pod Szrenicą w ciągu jednego dnia wynosi 17 940 osobników [Dobrowolska-Martini 2014].

Oferta edukacji przyrodniczej Karkonoskiego PN jest bardzo rozbudowana. Park organizuje zajęcia terenowe, prelekcje, liczne konkursy dla różnych grup wiekowych, a także imprezy masowe skierowane zarówno do turystów, jak i lokalnej społeczności. W celach edukacyjnych wykorzystuje się 10 ścieżek dydaktycznych i cztery nieruchomości, tj. Karkonoskie Centrum Edukacji Ekologicznej w Szklarskiej Porębie, Domek Myśliwski i Centrum Informacyjne Karkonoskiego Parku Narodowego w Karpaczu oraz Żywy Bank Genów w Jeleniej Górze-Jagniątkowie. W wyżej wymienionych nieruchomościach znajdują się m.in.: ekspozycje stałe, czasowe, wystawy fotografii, informacyjne kioski multimedialne, interaktywna mapa turystyczna Karkonoszy oraz zbiory karkonoskich minerałów. Ponadto należy wspomnieć, że w budynku w Szklarskiej Porębie funkcjonuje biblioteka

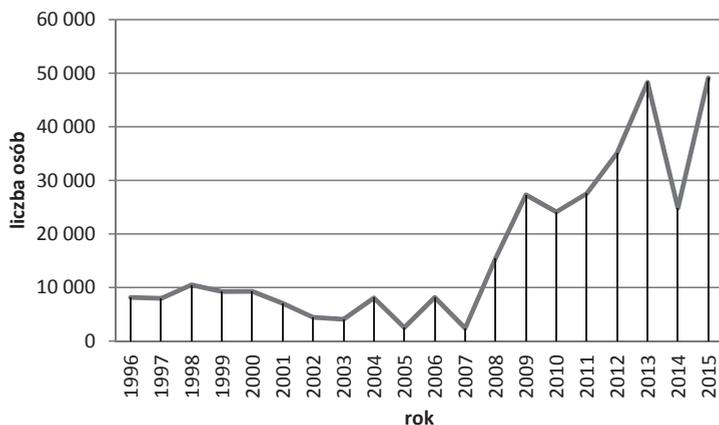
¹⁶⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 maja 1996 r. w sprawie Karkonoskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996, nr 64 poz. 306).

¹⁶¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2015 r. w sprawie Karkonoskiego Parku Narodowego (Dz.U. 2015 poz. 2002).

z czytelnią, przy Centrum Informacyjnym w Karpaczu jest Domek Laboranta z ekspozycją dotyczącą cechu ziółarzy-aptekarzy oraz rozbudowany ogród ziół karkonoskich, a w Jagniątkowie dla zwiedzających dostępne są motylarnia i ogród. Karkonoski PN podejmuje działania w celu popularyzacji stosunkowo specjalistycznej wiedzy – stara się przybliżyć szerokiemu odbiorcy zagadnienia związane z georóżnorodnością i geoturystyką. W tym celu wyznaczono ścieżki geoturystyczne i wydano stosowną publikację [Knapik i Migoń 2013].

Działalność edukacyjna Parku przeplata się z działaniami na rzecz zachowania walorów kulturowych – Centrum Informacyjne KPN w Karpaczu mieści się w jednym z niewielu zachowanych domów o typowej karkonoskiej architekturze. Remont tego budynku przyczynił się wydatnie do zachowania walorów kulturowych. Z uwagi na zainteresowanie edukacją przyrodniczą Karkonoski PN podjął decyzję o zwiększeniu liczby nieruchomości przeznaczonych na cele edukacyjne – aktualnie Park jest w trakcie realizacji projektu „Centrum Muzealno-Edukacyjne Karkonoskiego Parku Narodowego Pałac Sobieszów”. Projekt jest współfinansowany ze środków unijnych i obejmuje przystosowanie zabytkowego Pałacu Schaffgotschów w Jeleniej Górze-Sobieszowie do pełnienia opisywanej funkcji.

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Karkonoskiego PN odwiedziło 333 467 osób. Wskazana liczba stanowiła 1,95% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Karkonoskiemu PN 12. lokatę w rankingu sporządzonym dla 23 parków narodowych (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 2015 r. (49 107 osób). Najmniejsza liczba zwiedzających (2400 osób) została odnotowana w 2007 r. (wykres 75).

Wykres 75. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Karkonoskiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystały 67 752 osoby – zapewniło to Karkonoskiemu PN 4. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Lokata za 2016 r. wskazuje na znaczący wzrost w stosunku do lokaty za lata 1995–2015. Przychody związane z edukacją przyrodniczą były w 2016 rok ponad 30-krotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 99). Koszty edukacji Karkonoskiego PN stanowiły 7,92% (4. pozycja) poniesionych, a przychody 1,86% (12. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 99. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Karkonoskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	1 581 914,91
Całkowite przychody z edukacji	52 194,93
Strata	-1 529 719,98

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Karkonoskiego PN

W Karkonoskim PN można uprawiać turystyki: pieszą, rowerową, narciarstwo biegowe, narciarstwo ski-tourowe, narciarstwo zjazdowe, jazdę konno oraz wspinaczkę. Konflikty przestrzenne budzi przede wszystkim narciarstwo zjazdowe [Potocki i Filipczak 2003, Potocki 2004]. W celu udostępniania turystycznego w Parku wytyczono 118 km szlaków oraz 14,7 km nartostrad. Na terenie Karkonoskiego PN znajdują się: 10 schronisk, 3 schrony przeciwdeszczowe, 9 wyciągów. Tylko dwa karkonoskie schroniska¹⁶² nie oferują noclegu – są to: Schronisko nad Łomniczką oraz Schronisko Zamek Chojnik. Pojemność recepcyjna pozostałych obiektów jest następująca¹⁶³: Kamieńczyk (19), Szrenica (90), Kochanówka przy Wodospadzie Szklarki (7), Strzecha Akademicka (140), Schronisko Na Hali Szrenickiej (100), Odrodzenie (100), Dom Śląski (59), Schronisko pod Łabskim Szczytem (38), Samotnia (50), Schronisko na Przełęczy Okraj (40). Karkonoski PN dysponuje – niewielką w porównaniu z wymienionymi obiektami – bazą noclegową. Park posiada pokoje gościnne w Karkonoskim Centrum Edukacji Ekologicznej (11 miejsc) oraz w Domku Myśliwskim (14 miejsc).

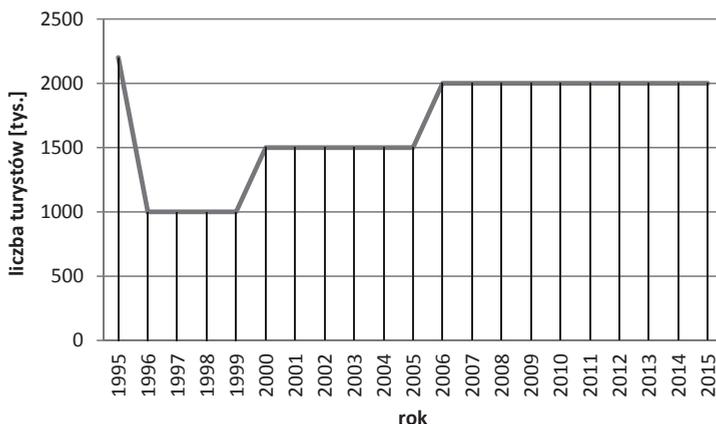
Na terenie Karkonoskiego PN zlokalizowane są liczne nieruchomości niebędące własnością Parku. Widoczną ze znacznej odległości dominantą krajobrazową stanowią: Radio-Telewizyjny Ośrodek Nadawczy Śnieżne Kotły oraz budynek Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej na Śnieżce.

Sprzedaż biletów prowadzona jest w Karpaczu w punktach Wang, Orlinek, Dolna Stacja Wyciągu; w Jeleniej Górze-Sobieszowie przy wejściu na Chojnik oraz w Szklarskiej Porębie przy Wodospadzie Szklarka i przy Kamieńczyku. Prócz tego w okresie letnim funkcjonują dwa dodatkowe punkty: Przełęcz Żarska oraz Stacja Pośrednia na Szrenicy. Bilety wstępu można także zakupić metodą on-line. Osobną opłatę należy wnieść za wejście do jaru prowadzącego do Wodospadu Kamieńczyk. Koncentracja ruchu turystycznego występuje na Śnieżce – rocznie z polskiej strony na szczyt wchodzi ponad pół miliona osób. Roczną liczbę turystów przy Wodospadzie Kamieńczyk szacuje się na około 200 tys., a na Chojniku na około 50 tys. osób.

W latach 1995–2015 Karkonoski PN odwiedziło 35 200 tys. osób, co stanowiło 15,91% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 2. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). W badanym okresie tylko raz zaobserwowano znaczące zmniejszenie natężenia ruchu turystycznego – załamanie wystąpiło w latach 1996–1999 r. (1 mln turystów). Należy podkreślić, że nigdy liczba turystów nie spadła poniżej 1 mln rocznie. Od 2006 roku Karkonoski PN rocznie odwiedza 2 mln osób (wykres 76).

¹⁶² Część obiektów nie posługuje się oficjalnie nazwą schronisko, niemniej pełni rolę schronisk w powszechnym rozumieniu tego słowa. Należy zauważyć, że nie wszystkie karkonoskie schroniska położone są w granicach Karkonoskiego PN – w bezpośrednim sąsiedztwie jest Schronisko na Przełęczy Okraj.

¹⁶³ W nawiasach podano liczbę miejsc noclegowych.

Wykres 76. Liczba turystów w Karkonoskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 2 mln osób, co pozwala sklasyfikować Park na 2. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody 2,5-krotnie większe od kosztów (tab. 100). Karkonoski PN jest zatem jednym z dziesięciu parków, które uzyskały zysk w związku z omawianym rodzajem działalności. Koszty udostępniania Karkonoskiego PN stanowiły 9,16% (2. pozycja) poniesionych a przychody 10,83% (2. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

Tabela 100. Finansowe ujęcie udostępniania Karkonoskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	1 817 140,77
Przychody z udostępniania	4 542 776,95
Zysk	2 725 636,18

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Karkonoskiego PN

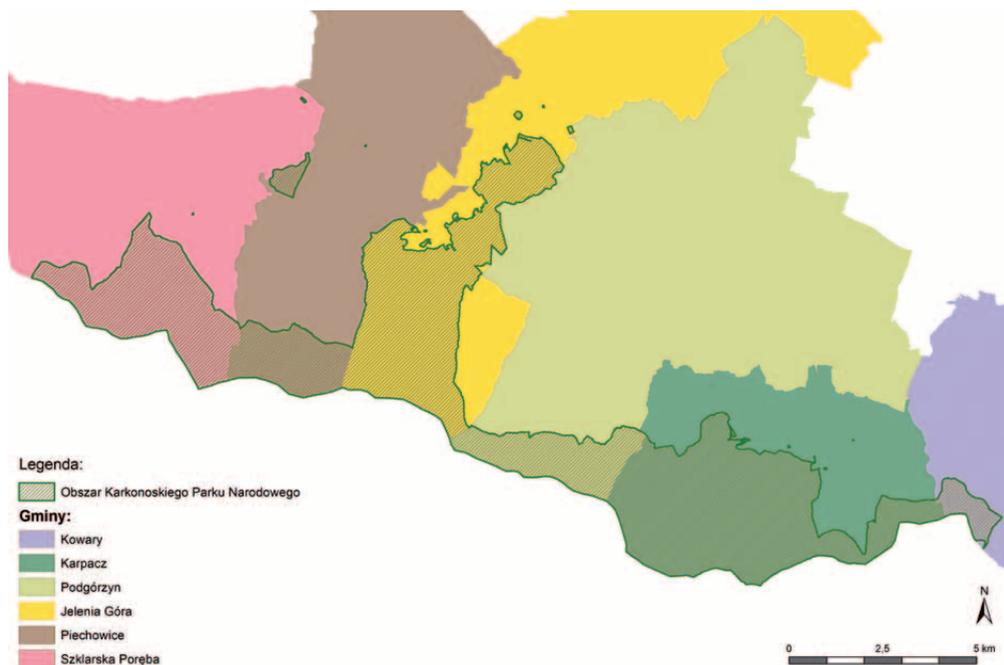
Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Karkonoski Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z sześcioma gminami. Są to, rozpoczynając od zachodu: Szklarska Poręba, Piechowice, Jelenia Góra, Podgórzyn, Karpacz, Kowary (rys. 25).

Wśród wymienionych dominują gminy miejskie (w tym miasto na prawach powiatu Jelenia Góra) – jedyną gminą wiejską jest gmina Podgórzyn.

Największy fragment Karkonoskiego PN (36,09%) znajduje się w granicach administracyjnych gminy Karpacz. Pozostałe gminy obejmują odpowiednio: gmina Jelenia 24,06%; gmina Szklarska Poręba 18,55%; gmina Podgórzyn 9,79%; gmina Piechowice 9,10% powierzchni opisywanego obszaru chronionego. Najmniejszy udział w terenie Parku ma, obejmująca jedynie 2,41% powierzchni Karkonoskiego PN, gmina Kowary. Udział Karkonoskiego PN w powierzchni gminy Karpacz jest dominujący. Jednocześnie gmina ta osiągnęła najwyższe wartości wszystkich obliczonych miar poziomu rozwoju funkcji

turystycznej. W gminach Piechowice, Jelenia Góra i Szklarska Poręba Park ma podobny, znaczny udział w powierzchni gminy, ale wartości wyżej wymienionych wskaźników w gminie Szklarska Poręba wielokrotnie przewyższały wartości właściwe dla dwóch pozostałych jednostek terytorialnych. Brak podobieństwa w zakresie udziałów Parku w terenie gminy i wartości miar funkcji turystycznej zachodził także w gminach Kowary i Podgórzyn. W obu gminach udział Parku był niewielki, ale wartości badanych miar były znacznie wyższe w Podgórzynie. Należy podkreślić, że gminy Karpacz i Szklarska Poręba przez cały okres 1995–2015 spełniały zadany przez Warszzyńską próg gęstości bazy noclegowej wyznaczony dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 101 i 102).

Rys. 25. Karkonoski PN na tle podziału administracyjnego
Źródło: Karkonoski PN

Tabela 101. Powierzchnia Karkonoskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie			Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
gmina		Powiat	Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Jelenia Góra	miejska	miasto na prawach powiatu	10 922,00	1 342,61	12,29
Karpacz	miejska	jeleniogórski	3 799,00	2013,75	53,01
Kowary	miejska		3 739,00	134,37	3,59
Piechowice	miejska		4 322,00	508,03	11,75
Podgórzyn	wiejska		8 251,00	546,20	6,62
Szklarska Poręba	miejska		7 544,00	1 035,36	13,72

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

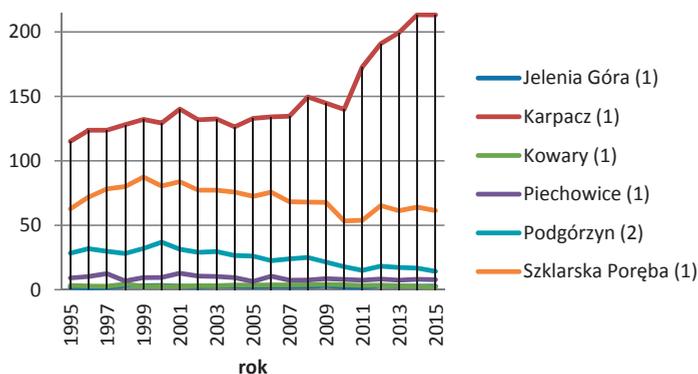
Tabela 102. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Karkonoskim PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Jelenia Góra (1)	27,72	374,97	1,55	3,32	15,58	27,43
Karpacz (1)	8 663,99	17 013,07	115,13	213,27	169,37	269,10
Kowary (1)	132,20	344,49	2,09	4,27	6,38	14,47
Piechowice (1)	418,99	1 126,25	6,36	12,78	9,63	19,49
Podgórzyn (2)	1 412,49	2 606,82	14,21	36,82	14,16	34,34
Szklarska Poręba (1)	4 812,65	8 100,20	53,29	87,34	49,88	86,04

objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta wskazują, że w czterech gminach zmiany zagospodarowania turystycznego mieściły się w granicach jednego z wyodrębnionych przez Boyer przedziałów (wykres 77). Tym samym przez cały okres badania aktywność turystyczna w gminie Jelenia Góra nie istniała; gmina Podgórzyn zaliczała się do gmin o istotnej, ale niedominującej funkcji turystycznej; gmina Szklarska Poręba była gminą z dominującą funkcją turystyczną, a gmina Karpacz zaliczała się do dużych ośrodków turystycznych. W gminie Kowary mały ruch turystyczny odnotowano tylko w latach 1998 i 2009 – w pozostałym okresie gmina zaliczała się do VI klasy. W gminie Piechowice przeważał mały ruch turystyczny – funkcja turystyczna była istotna, lecz niedominująca jedynie w sześciu z 21 badanych lat (1996–1997, 2001–2004 oraz 2006).

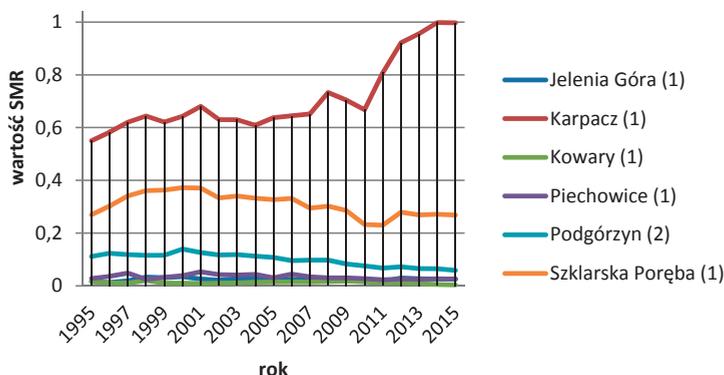
Wykres 77. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Karkonoskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju (SMR) potwierdza dominację gminy Karpacz nad pozostałymi gminami powiązanymi terytorialnie z Karkonoskim PN. Wartości miary wskazują, że od roku 2010 poziom realizacji funkcji turystycznej w wiodącej gminie konsekwentnie wzrastał – z pewnością miało na to wpływ oddanie do użytku dwóch dużych obiektów, tj. Hotelu Gołębiowski oraz Sandra SPA. W pozostałych gminach obserwowano spadki, ale nie gwałtowne załamania (wykres 78). Porównanie danych początku i końca okresu

badania wskazuje na wzrost wartości SMR w gminach Jelenia Góra (48,18%) oraz Karpacz (81,34%). Spadek SMR odnotowały pozostałe gminy – Kowary (76,62%), Piechowice (9,58%), Podgórzyn (47,34%) oraz nieznacznie Szklarska Poręba (0,4%). Wobec powyższego należy uznać, że pozycja lidera – gminy Karpacz – umacnia się.

Wykres 78. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Karkonoskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Celem ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Karkonoskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Wizja rozwoju Jeleniej Góry zakłada, że miasto będzie nowoczesne, pełniące funkcje regionalne i ponadregionalne, opierające rozwój na turystyce, funkcje uzdrowiskowe, innowacyjną gospodarkę i edukację¹⁶⁴. Gmina Kowary wskazując wizję, podkreśliła różnorodny ekosystem i dążenie do pełnienia zrównoważonych funkcji gospodarczych, szczególnie turystycznych, sportowo-rekreacyjnych i uzdrowiskowych¹⁶⁵. Gmina Piechowice zdefiniowała wizję w następujący sposób: „gmina przyjazna mieszkańcom, turystom i inwestorom. (...)”¹⁶⁶. Gmina Podgórzyn w przyszłości ma być jednostką rozwijającą się całościowo, przyciągającą turystów zainteresowanych aktywnym wypoczynkiem, historią i architekturą¹⁶⁷. Z uwagi na to, że gmina Szklarska Poręba przyjęła strategię promocji, sprawdzono zawartą tamże wizję. Brzmi ona następująco: „Szklarska Poręba poprzez nowoczesne zarządzanie swoim rozwojem oraz zintensyfikowane działania promocyjne stanie się miastem o jednej z najsilniejszych marek turystycznych w kraju”¹⁶⁸. Jedynie gmina Karpacz nie posiada zdefinio-

¹⁶⁴ Uchwała nr 574/LXI/2014 Rady Miejskiej Jeleniej Góry z dnia 10 listopada 2014 r. w sprawie Strategii rozwoju Miasta Jeleniej Góry na lata 2014–2025, Załącznik s. 22.

¹⁶⁵ Uchwała nr XXI/98/16, Rady Miejskiej w Kowarach z dnia 18 lutego 2016 r. w sprawie przyjęcia Programu Rozwoju Gminy Miejskiej Kowary na lata 2016–2020, Załącznik s. 116.

¹⁶⁶ Uchwała Nr 113/XVIII/2016 Rady Miasta Piechowice z dnia 28 stycznia 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Miejskiej Piechowice na lata 2015–2026, Załącznik s. 72

¹⁶⁷ Uchwała Nr XXXIV/280/16 z 19.12.2016 r. Rady Gminy Podgórzyn w sprawie przyjęcia Lokalnego Programu Rewitalizacji Gminy Podgórzyn na lata 2016–2023, Załącznik s. 76.

¹⁶⁸ Uchwała Nr LVII/657/10 Rady Miejskiej w Szklarskiej Porębie z dnia 9 listopada 2010 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Promocji Miasta Szklarska Poręba na lata 2010–2020”, Załącznik s. 36.

wanej wizji ani misji. W obowiązującym dokumencie strategicznym wprost wskazano, że turystyka jest dla gminy istotną funkcją¹⁶⁹.

Powyższe wskazuje, że wszystkie gminy powiązane z opisywanym Parkiem Narodowym łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną.

Powiązane z Karkonoskim PN gminy posiadają wieloletnie tradycje działań generujących wydatki w dziale 630 Turystyka. Niechlubnie na tle badanych jednostek terytorialnych wyróżnia się gmina Podgórzyn – w okresie 2012–2014 przedmiotowe wydatki nie wystąpiły (tab. 103). Suma opisywanych wydatków jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016, plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Jelenia Góra (1.), Karpacz (8.), Kowary (36.), Piechowice (31.), Podgórzyn (45.), Szklarska Poręba (30.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokatę gmin Jelenia Góra (6.), Kowary (48.), Podgórzyn (50.); polepsza gmin Karpacz (2.), Piechowice (29.), a bez zmian pozostawia lokatę Szklarskiej Poręby (30.).

Tabela 103. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Karkonoskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Jelenia Góra (1)	4 569 726	11 234 902	20 481 833	29 612 120	36 178 935	503 213	245 107	110 074
Karpacz (1)	681 382	1 964 994	2 591 795	2 035 016	100 818	618 207	408 660	618 638
Kowary (1)	435 137	119 705	68 594	85 401	86 281	152 217	66 027	54 119
Piechowice (1)	58 322	142 129	2 544	13 746	859 569	161 478	53 657	50 995
Podgórzyn (2)	10 367	68 725	391 756	0	0	0	108 809	32 800
Szklarska Poręba (1)	450 078	387 002	150 186	81 694	160 863	16 690	11 680	96 667

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Karkonoski Park Narodowy istnieje od 1959 roku. W okresie 1995–2015 Park odwiedziło 35 200 tys. osób (2. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). Z oferty miejsc edukacyjnych w okresie 1996–2015 skorzystało 333 467 osób (12. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą w największym stopniu objętą opisywaną formą ochrony przyrody jest gmina Karpacz. Gmina ta jest jednocześnie liderem – wśród gmin powiązanych z Karkonoskim PN – w zakresie stopnia realizacji funkcji turystycznej. Gmina Karpacz przez cały okres badania spełniała kryterium uznania za duży ośrodek turystyczny oraz – wraz z gminą Szklarska Poręba – kryterium zadane przez Warszzyńską [1985] dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. Deklaracje są zgodne z faktycznymi działaniami – w karkonoskich gminach istnieje tradycja działań generujących wydatki w dziale 630 Turystyka.

¹⁶⁹ Uchwała Nr XXXI/289/17 Rady Miejskiej Karpacz z dnia 13 stycznia 2017 r. Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Karpacz na lata 2016–2020, s. 12.

Magurski Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwach małopolskim oraz podkarpackim (rys. 20) Magurski Park Narodowy (Magurski PN) został utworzony wraz z otuliną na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 24 listopada 1994 r. [Dz.U. 1994 nr 126 poz. 618]. Pierwotnie powierzchnia Parku wynosiła 19 961,92 ha, a powierzchnia otuliny 22 967 ha. Aktualnie (dane GUS) Park obejmuje 19 437,90 ha.

Magurski PN zlokalizowano w środkowej części Beskidu Niskiego. Charakterystyczny dla całego Podkarpacia – w tym otuliny opisywanego obszaru – jest mozaikowy układ użytków. Rozdrobnienie gospodarstw rolnych i ich niewielka powierzchnia są oczywiście niekorzystne z punktu widzenia gospodarki rolnej, ale dla przyrody i krajobrazu stanowią wartość nie do przecenienia – małe, pooddzielane miedzami powierzchnie są użytkowane różnie, w różnych terminach [Nowak 2016].

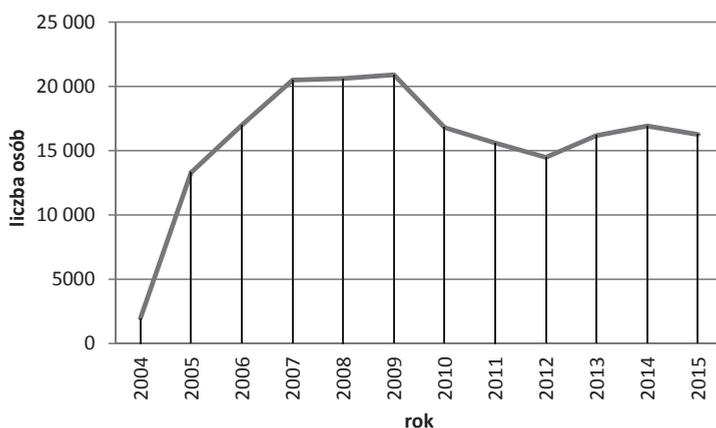
Niemal cały teren (95%) Parku jest zalesiony – zdecydowanie wyróżniają się buczy-
na karpacka oraz drzewostan jodłowy. Prócz wymienionych warto uwagi są lasy grądowe, olszyny oraz lasy jaworowe. Mimo niewielkiej powierzchni nieleśnych zbiorowisk roślinnych należy wspomnieć, iż na terenie Magurskiego PN występują łąkowo kwitnące rośliny (np. powszechnie znany dzwonek rozpierzchły) oraz efektowne storczyki. W efekcie magurskie łąki mogą konkurować swym urokiem m.in. z tatrzańskimi łąkami krokusowymi [por. Dubiel i in. 1999]. Niewątpliwą atrakcją turystyczną terenu stanowią przełomowe odcinki dolin rzek i potoków – szczególnie przełomy Wisłoki oraz potoków Krępna i Ryjak. Do przedstawicieli fauny Magurskiego PN zalicza się 54 gatunki ssaków – wśród nich są gatunki popularnie występujące takie jak: jelen, sarna, dzik oraz zwierzęta zagrożone wyginięciem, np. niedźwiedź brunatny, wilk, ryś, czy żbik [Jamroz i Górecki 2009]. Na terenie Parku i jego otuliny zidentyfikowano 120 lęgowych gatunków ptaków, m.in. orła przedniego, orlika krzykliwego, bociana czarnego [Wasilewski i Czuchnowski 2009].

W celu realizowania zadań z zakresu edukacji przyrodniczej Park wykorzystuje ośrodek edukacyjny, muzeum oraz ogród dydaktyczny w Krempej. Ośrodek edukacyjno-muzealny posiada salę ekspozycyjną, przyrodniczą, konferencyjną (100 miejsc) oraz czytelnę. Wśród skierowanej do turystów oferty zdecydowanie wyróżnia się spektakl multimedialny przedstawiający rok z życia przyrody. Stała ekspozycja muzealna obejmuje m.in. pnie wszystkich gatunków drzew występujących w Parku oraz poroże i czaszki ssaków. Park organizuje konkursy (m.in. skierowany do uczniów gimnazjów z terenu otuliny Magurskiego PN konkurs „Przyrodnik na medal”, konkurs fotograficzny, konkurs dla wolontariuszy), imprezy plenerowe, prelekcje, zajęcia terenowe oparte na czterech ścieżkach dydaktycznych (dla każdej opracowano przewodnik). Warto zauważyć, że Magurski PN różnicuje ofertę zajęć edukacyjnych, dzieląc odbiorców na cztery grupy: turystów indywidualnych, szkoły i grupy zorganizowane, rodziny oraz osoby niepełnosprawne. Odpowiedzią na

nowe trendy w turystyce jest oferta questingu i gier terenowych („Magurska gra terenowa” oraz „Gra terenowa z teatrykiem”) [http://magurskipn.pl]. Z myślą o lokalnej społeczności organizowane są tzw. wycieczki otwarte (dla wszystkich chętnych, a także zajęcia dla dzieci i młodzieży – w terminie wakacji letnich „Lato w Magurskim Parku Narodowym”, a w okresie ferii zimowych „Warsztaty Młodych Odkrywców”.

Należy podkreślić, że zajęcia edukacyjne wykraczają poza edukację przyrodniczą i obejmują również tematy związane z historią i kulturą regionu. Niezwykle istotnymi, poza przyrodniczą atrakcyjnością regionu, są jego historia i kultura łemkowska – przez teren Parku przebiega Szlak Architektury Drewnianej. Elementem magurskiego krajobrazu są nie tylko stare drzewa owocowe oraz widoczne układy dawnych pól pozostałe po nieistniejących już wsiach, ale i cerkwie budowane w stylu tzw. klasycznej cerkwi łemkowskiej, cmentarze, przydrożne krzyże oraz tradycyjne domy, tzw. chyże. Lokalną społeczność mocno dotknęła tzw. Akcja Wisła obejmująca przesiedlenia ludności, stąd udział Magurskiego PN w zachowaniu kultury regionu jest bardzo pożądanym [Basista i in. 2012].

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Magurskiego PN odwiedziło 190 508 osób. Wskazana liczba stanowiła 1,11% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Magurskiemu PN 16. lokatę w rankingu sporządzonym dla 23 parków narodowych (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 2009 r. (20 900 osób). Najmniejsza liczba zwiedzających (1970 osób) została odnotowana w pierwszym roku funkcjonowania ośrodka edukacyjno-muzealnego w Krepnej – stąd na wykresie wskazano dane za lata 2004–2015 (wykres 79).

Wykres 79. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Magurskiego PN w latach 2004–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 14 413 osób – zapewniło to Magurskiemu PN 15. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Przychody związane z edukacją przyrodniczą w 2016 r. były niemal 10-krotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 104). Koszty edukacji Magurskiego PN stanowiły 1,99% (19. pozycja) poniesionych, a przychody 1,47% (14. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 104. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Magurskiego PN w roku 2016

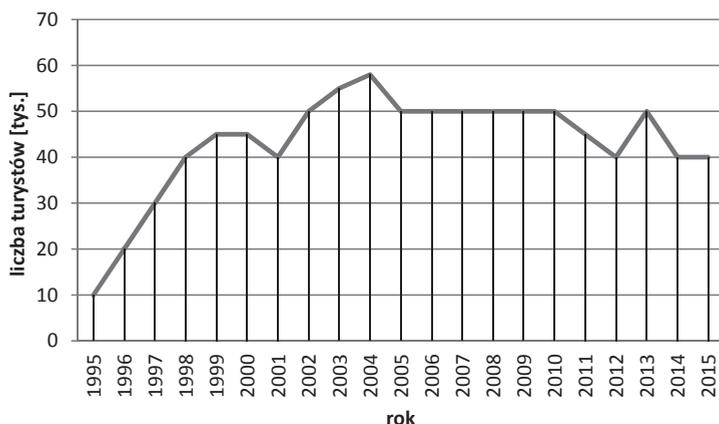
Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	398 361,86
Całkowite przychody z edukacji	41 182,20
Strata	-357 179,66

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Magurskiego PN

Magurski PN umożliwia turystyki pieszą, rowerową, konną oraz narciarską (narty biegowe – w okresie zalegania pokrywy śnieżnej na szlakach pieszych). Warto zauważyć, że przebiegający przez teren Parku szlak konny jest fragmentem Transbeskidzkiego Szlaku Konnego Brenna–Wołosate. W celu udostępniania turystycznego wytyczono 135 km szlaków i przygotowano 13 schronów przeciwdeszczowych. Park dysponuje pokojami gościnnymi zlokalizowanymi w Krempcnej (12 miejsc), w Stacji Terenowej Plany (10 miejsc) oraz w stacji Terenowej Grab (6 miejsc).

Sprzedaż biletów prowadzona jest w Ośrodku Edukacyjnym w Krempcnej, na Foluszu w gminie Dębowiec, w Hucie Polańskiej w schronisku, w Bartne na plebanii prawosławnej oraz przy ścieżce Świeżowa Ruska w Świątkowej Wielkiej. Bilet można także nabyć poprzez sms. Koncentracja ruchu turystycznego występuje na Foluszu w gminie Dębowiec.

W latach 1995–2015 Magurski PN odwiedziło 908 tys. osób, co stanowiło 0,41% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 17. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). Początkowe lata istnienia Parku były jednocześnie okresem najmniejszego ruchu turystycznego – w 1995 r. Park odwiedziło jedynie 10 tys. osób. Oznacza to, że powstanie Parku należy uznać za czynnik wzmagający zainteresowanie obszarem. Maksymalna liczba turystów (58 tys. osób) wystąpiła w 2004 r. (wykres 80).

Wykres 80. Liczba turystów w Magurskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 50 tys. osób, co pozwala sklasyfikować Park na 17. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody ponad 5-krotnie mniejsze od kosztów

(tab. 105). Koszty udostępniania Magurskiego PN stanowiły 0,99% (21. pozycja) poniesionych a przychody 0,09% (21. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

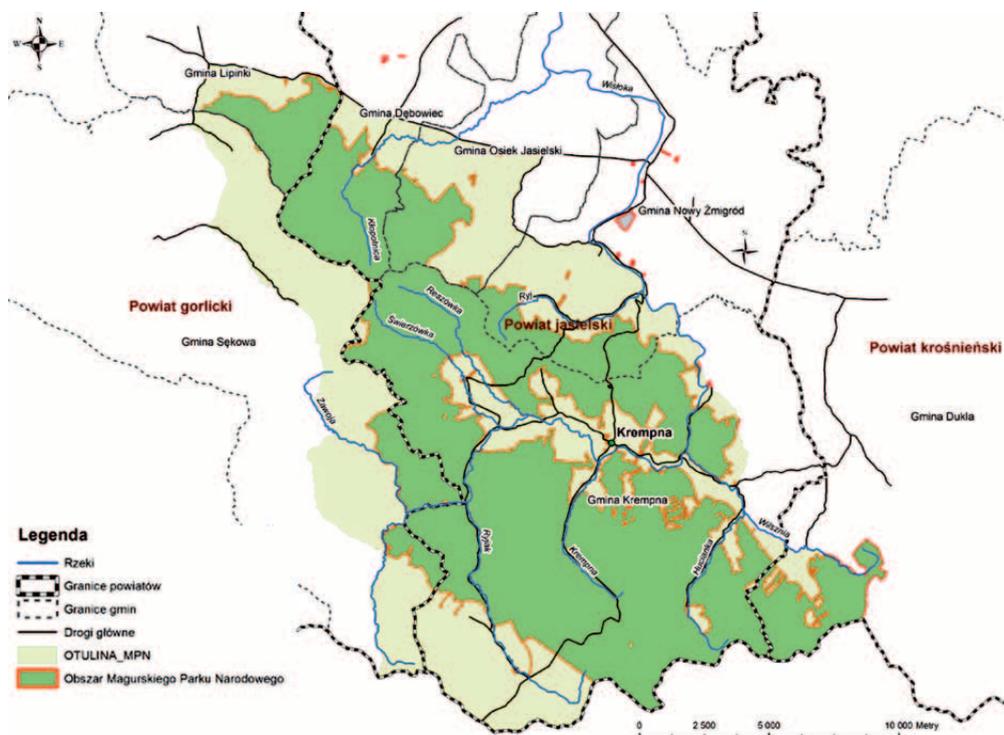
Tabela 105. Finansowe ujęcie udostępniania Magurskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	195 502,92
Całkowite przychody z udostępniania	35 864,80
Strata	-159 638,12

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Magurskiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Magurski Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z siedmioma gminami: Lipinki, Sękowa, Dębowiec, Krempna, Nowy Żmigród, Osiek Jasielski oraz Dukla (rys. 26).

Rys. 26. Magurski PN na tle podziału administracyjnego

Źródło: Magurski PN

Wśród wyżej wymienionych jedynie gmina Dukla ma status gminy miejsko-wiejskiej. Pozostałe jednostki to gminy wiejskie.

Dominujący, stanowiący 65,94% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Krempna. Pozostałe gminy posiadają kilkuprocentowe udziały w powierzchni opisywanego obszaru chronionego: Dębowiec 8,63%, Dukla 6,03%, Nowy

Żmigród 5,51%, Lipinki 5,14%, Sękowa 4,60%, Osiek Jasielski 4,13%. Udział Magurskiego PN jest dominujący w powierzchni gminy Krempna. Gmina ta osiąga, w przeważającej mierze, najwyższe wartości obliczonych miar poziomu rozwoju funkcji turystycznej. Wśród gmin, w których Park ma znaczny udział, tj. gmin: Dębowiec, Nowy Żmigród, Lipinki i Osiek Jasielski, funkcja turystyczna nie występowała w dwóch wymienionych jako ostatnie jednostkach terytorialnych. Niewielki udział w powierzchni gminy Magurski PN posiada w dwóch gminach: Dukla i Sękowa. Należy stwierdzić, że poziome wartości miar funkcji turystycznej jest dla badanych gmin niestabilny (choć z tendencją spadkową) i mimo wahań w całym okresie badania niski dla wszystkich gmin poza liderem. Maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Krempna w 1995 r. (2,76) stanowi jedynie 5,5% wartości zalecanej przez Warszzyńską dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej (tab. 106 i 107).

Tabela 106. Powierzchnia Magurskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Lipinki	wiejska	gorlicki	6 646,00	1 005,50	15,13
Sękowa	wiejska		19 480,00	893,39	4,59
Dębowiec	wiejska	jasielski	8 647,00	1 677,40	19,40
Krempna	wiejska		20 386,00	12 817,90	62,88
Nowy Żmigród	wiejska		10 359,00	1 070,61	10,34
Osiek Jasielski	wiejska		6 040,00	801,90	13,28
Dukla	miejsko-wiejska	krośnieński	23 514,00	1 171,20	4,98

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Należy podkreślić, że dwie spośród wyżej wymienionych gmin nigdy nie pełniły funkcji turystycznej – są to gminy: Lipinki oraz Osiek Jasielski. W związku z brakiem możliwości obliczenia wskaźników funkcji turystycznej gmin tych nie ujęto w tabeli 107.

Tabela 107. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Magurskim PN w latach 1995–2015

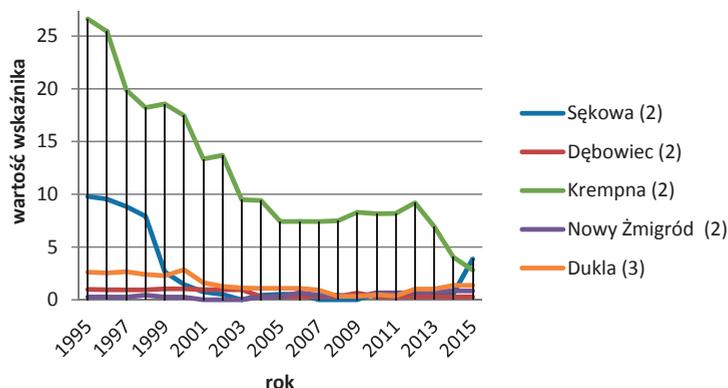
Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Sękowa (2)	0,00	631,25	0,00	9,79	0,00	2,37
Dębowiec (2)	0,92	141,89	0,29	1,04	0,29	0,99
Krempna (2)	59,10	853,00	2,82	26,62	0,26	2,76
Nowy Żmigród (2)	0,00	9,68	0,00	0,85	0,00	0,75
Dukla (3)	9,94	95,21	0,33	2,85	0,16	1,43

objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta (wykres 81) wskazują, że ruch turystyczny, zgodnie z interpretacją Boyer, występował jedynie w dwóch z siedmiu powiązanych z Magurskim PN gmin. W gminie Sękowa w okresie 1995–1998 odnotowano mały ruch turystyczny, a w pozostałych 17 latach objętych badaniem aktywność turystyczna nie istniała. Gmina

Krempna w okresie 1995–2002 była gminą z istotną, ale niedominującą funkcją turystyczną, następnie w latach 2003–2014 notowała mały ruch turystyczny, a w ostatnim roku, tj. 2015, spadła do gmin klasy VI. Jak już wspomniano, dwie gminy, tj. Lipinki i Osiek Jasielski, nigdy nie pełniły funkcji turystycznej – nie zostały one ujęte na wykresie.

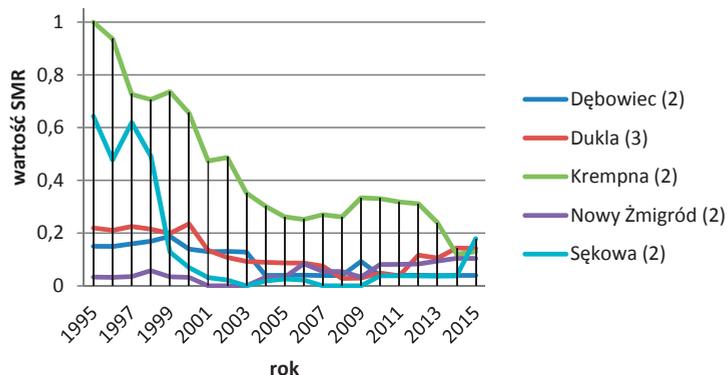

Wykres 81. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Magurskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) potwierdza dominację gminy Krempna nad pozostałymi gminami powiązаныmi terytorialnie z Magurskim PN. Wartości miary wskazują na spadkowy trend poziomu realizacji funkcji turystycznej w wiodącej gminie (wykres 82). Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje na wzrost poziomu wartości miary jedynie w gminie Nowy Żmigród (214,56%). Wartość SMR obniżyła się w gminach: Dębowiec (73,65%), Dukła (35,34%), Krempna (87,02%) oraz Sękowa (72,21%). W kontekście zidentyfikowanego wzrostu zainteresowania obszarem Magurskiego PN (wykres 80) jest to zastanawiające i skłania ku podejrzeniom, iż wystąpiło zaburzenie w procesie gromadzenia danych statystycznych.

Wykres 82. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Magurskim PN – dane za lata 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Magurskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Gmina Lipinki w przyjętej wizji nie odniosła się do funkcji turystycznej¹⁷⁰. Analiza matrycy kierunków rozwoju oraz celów strategicznych i operacyjnych wskazuje, że rozwój lokalnej przedsiębiorczości i turystyki jest uznany za istotny dla gminy¹⁷¹. W wizji gminy Sękowa stwierdzono: „gmina Sękowa w 2020 r. to region z dobrze rozwiniętą ofertą turystyczno-rekreacyjną, a także rozbudowaną infrastrukturą techniczną i komunikacyjną”¹⁷². W treści wizji gminy Dębowiec wskazano, że gmina jest atrakcyjnym miejscem, a malownicze krajobrazy bogate w pagórki i lasy oraz czyste środowisko tworzą idealne warunki do rozwoju turystyki i rekreacji¹⁷³. Gmina Nowy Żmigród widzi swą przyszłość jako „(...) gmina przyjazna dla mieszkańców, otwarta na rozwój i współpracę oraz zapewniająca atrakcyjne warunki życia.” Dodatkowo w misji gminy wprost wskazano, że kreowanie warunków rozwoju społeczno-gospodarczego gminy oraz rozwoju turystyki jest zadaniem gminy¹⁷⁴. Dla gminy Dukla opracowano zwięzłą wizję: „Dukla to zielona gmina, w której mieszkańcy znajdują atrakcyjne miejsce do życia, turyści – niezapomniane wrażenia, a przedsiębiorcy – dobre warunki do prowadzenia biznesu”¹⁷⁵.

W dwóch badanych jednostkach terytorialnych, tj. Osiek Jasielski i Krempna, nie ma aktualnie obowiązującego dokumentu strategicznego. W poprzednio obowiązującej strategii gminy Osiek Jasielski wśród czterech obszarów strategicznych wskazano rozwój gospodarczy, w tym rozwój turystyki¹⁷⁶. Gmina Krempna w archiwalnej strategii wskazała misję, w której podkreślono, że gmina gwarantuje gościom krajowym i zagranicznym nie tylko zakwaterowanie i wyżywienie, ale również wiele ciekawych zabytków historycznych i krajobrazy Magurskiego Parku Narodowego¹⁷⁷.

Powyższe wskazuje, że wszystkie gminy powiązane z opisywanym Parkiem łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną.

W przypadku gmin: Krempna, Lipinki, Nowy Żmigród i Osiek Jasielski deklaracje te są czysto teoretyczne. Władarze wymienionych gmin w latach 2009–2016 nie wykonali żadnych działań generujących wydatki w dziale 630 Turystyka. Jedynie gmina Sękowa stale ponosiła znaczące wydatki zaliczane do opisywanego działu (tab. 108).

Suma opisywanych wydatków jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016, plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim

¹⁷⁰ Uchwała Nr XL/344/2014 Rady Gminy Lipinki z dnia 26 września 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Lipinki na lata 2014–2020, Załącznik s. 7.

¹⁷¹ tamże, s. 9.

¹⁷² Uchwała Nr XXXII/436/2014 Rady Gminy Sękowa z dnia 30 października 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Sękowa na lata 2014–2020, Załącznik s. 7.

¹⁷³ Uchwałą nr XL/236/13 Rady Gminy Dębowiec z dnia 30 grudnia 2013 r. w sprawie: uchwalenia Strategii Rozwoju Gminy Dębowiec na lata 2014–2020, Załącznik s. 38.

¹⁷⁴ Uchwała Nr XLVII/311/2014 Rady Gminy w Nowym Żmigrodzie z dnia 29 września 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Nowy Żmigród na lata 2014–2020, Załącznik s. 83.

¹⁷⁵ Uchwała Nr XV/82/15 Rady Miejskiej w Dukli z dnia 10 listopada 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Dukla na lata 2015–2022, Załącznik s. 91.

¹⁷⁶ Strategia Rozwoju Gminy Osiek Jasielski 2007–2015, s. 82 [http://www.osiekjasielski.biuletyn.net/ – data dostępu 2017–09–02]

¹⁷⁷ Uchwała Nr XIII/85/99 Rady Gminy Krempna z dnia 29 grudnia 1999 r. w sprawie przyjęcia planu strategicznego Gminy Krempna, Załącznik s. 33.

parkami narodowymi (tab. 132): Sękowa (12.), Dębowiec (88.), Dukla (66.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokatę gmin Dębowiec (89.) oraz Dukla (79.), a polepsza gminy Sękowa (4.).

Tabela 108. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Magurskim PN latach 2009–2016

gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Dębowiec (2)	0	0	0	0	0	0	0	22 452
Dukla (3)	0	0	0	0	0	75 211	2 129	58 378
Krempna (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Lipinki (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Nowy Żmigród (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Osiek Jasielski (2)	0	0	0	0	0	0	0	0
Sękowa (2)	174 778	149 836	1 961 391	3 234 209	531 804	308 518	505 469	112 602

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Magurski Park Narodowy istnieje od 1995 roku. W okresie 1995–2015 Park odwiedziło 908 tys. osób (17. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). Z oferty miejsc edukacyjnych od początku funkcjonowania ośrodka w Krempnej do końca 2015 r. skorzystało 190,5 tys. osób (16. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Krempna. Gmina jest jednocześnie liderem wśród gmin powiązanych z Magurskim PN pod względem stopnia rozwoju funkcji turystycznej. Niepokojąca jest spadkowa tendencja poziomu badanej funkcji – lider w okresie 1995–2002 był gminą z istotną, ale niedominującą funkcją turystyczną, następnie wartości miary obniżyły się, wskazując: mały ruch turystyczny w latach 2003–2014 i nieistniejącą aktywność turystyczną w 2015 roku. Gmina nigdy nie spełniała kryterium gęstości bazy noclegowej pozwalającego uznać ją za dobrze rozwiniętą turystycznie.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. W tym kontekście zdumiewa całkowity brak w budżetach gmin: Krempna, Lipinki, Nowy Żmigród i Osiek Jasielski wydatków w dziale 630 Turystyka. Kwoty przedmiotowych wydatków poniesione przez gminę Sękowa należy uznać za znaczące.

Pieniński Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie małopolskim (rys. 20) Pieniński Park Narodowy (Pieniński PN) został utworzony w 1932 r. na mocy Rozporządzenia Ministra Rolnictwa [M.P. 1932, nr 123, poz. 156]. Po II wojnie światowej na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 30 października 1954 r. [Dz.U. 1955 nr 4 poz. 24] jednostka została restytuowana. Pierwotnie Park obejmował około 2231 ha. W 1996 roku powierzchnię zwiększono do 2346,16 ha i jednocześnie wyznaczono otulinę (2682 ha)¹⁷⁸. Z danych GUS wynika, że obecna powierzchnia Parku wynosi 2371,75 ha.

Największą atrakcją Parku jest urozmaicony krajobraz – urwiste ściany skalne przełomu Dunajca uznano za jedno z najpiękniejszych miejsc w Europie. Charakterystyczne dla Pienin są inwersje temperatur i tworzenie się mgieł w dolinach. Pozwala to obserwować malownicze tzw. morza mgieł – szczególnie atrakcyjne są one w dolinie Dunajca i w Kotlinie Nowotarskiej (widziane z Trzech Koron) [Melak 2005]. Na terenie Parku występuje różnorodność przyrody ożywionej – wśród przedstawicieli fauny wyróżniają się m.in.: jeleni, sarna, dzik, ryś, bóbr, wydra, borsuk, lis, orlik krzykliwy, bocian czarny. Dodatkowo migrują przez opisywany teren wilk, bielik i orzeł przedni [Ochrona Środowiska 2016]. Atrakcyjność turystyczną obszaru Parku podnoszą ruiny Zamku Czorsztyń.

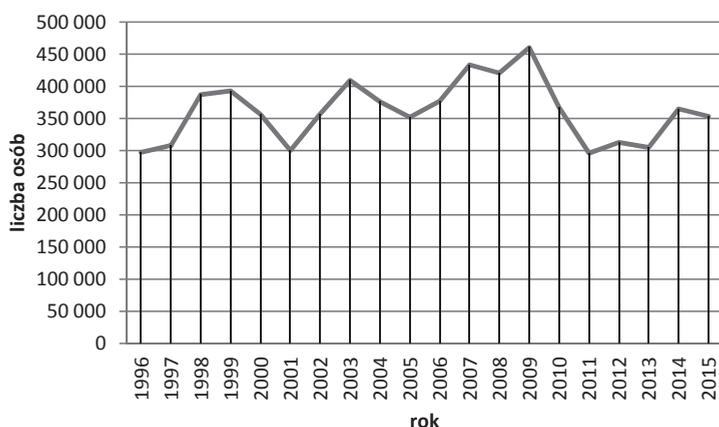
Edukacja przyrodnicza Parku jest wyraźnie podzielona na ofertę skierowaną do mieszkańców oraz przyjezdnych. Z myślą o lokalnej społeczności realizowany jest wieloletni program edukacji środowiskowej dzieci i młodzieży. Park organizuje dla każdej klasy z 21 szkół zlokalizowanych na terenie gmin terytorialnie powiązanych jeden dzień zajęć terenowych rocznie. Program obejmuje cykl ośmioletnich spotkań (począwszy od V klasy szkoły podstawowej na ostatniej klasie szkoły średniej skończywszy) odbywających się w terminie marzec-czerwiec lub wrzesień-grudzień.

Dla turystów przygotowano pięć pawilonów wystawowych zlokalizowanych przy głównych szlakach oraz ścieżkę dendrologiczną przy Dyrekcji Parku. W pawilonie przy Dyrekcji Parku prezentowana jest wystawa dotycząca powstania krajobrazu Pienin. W Czorsztynie (administracyjne Hałuszowa) wystawę poświęcono pasterstwu – tematycznie łączy się to z szlakiem w kierunku hali, na której prowadzony jest kulturowy wypas owiec. Znajdujący się przy przystani głównej pawilon Sromowce Wyżne-Kąty podejmuje tematykę ekosystemów rzecznych oraz historię flisactwa. W Sromowcach Niżnych znajdują się dwie wystawy: ekosystemów muraw naskalnych oraz etnograficzna wyposażenia chałupy góralskiej. W ostatnim pawilonie w Szczawnicy (szlak czerwony wzdłuż przełomu Dunajca) przygotowano ekspozycję dotyczącą ekosystemów leśnych. Prócz powyższego w pawilonach można obejrzeć 45-minutowy film poświęcony Parkowi.

¹⁷⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 maja 1996 r. w sprawie Pienińskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996 nr 64 poz. 307).

Należy podkreślić, że Park włącza w proces edukacji przyrodniczej flisaków¹⁷⁹. Corocznie organizowane są szkolenia, na których przekazywana jest wiedza o przyrodzie Parku. Z uwagi na liczbę osób korzystających ze spływów Dunajcem popularyzacja wiedzy o Parku za pośrednictwem obsługujących spływy ma duże znaczenie, choć nie jest ujmowana w żadnej statystyce. Na wyróżnienie zasługuje także przygotowanie plików dźwiękowych dla osób z dysfunkcją wzroku – 10 nagrań podejmuje zróżnicowaną tematykę od bezpieczeństwa w górach do opisu atrakcji Parku¹⁸⁰.

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Pienińskiego PN odwiedziło 7226,2 tys. osób. Wskazana liczba stanowiła 42,29% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Pienińskiemu PN 1. lokatę w rankingu (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 2009 r. (460,2 tys. osób). Najmniejsza liczba zwiedzających (296 tys. osób) została odnotowana w 2011 r. (wykres 83).

Wykres 83. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Pienińskiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 411 300 osób – zapewniło to Pienińskiemu PN 1. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Tak duża liczba osób objętych edukacją wynika z popularności powyżej opisanych pawilonów wystawowych. W 2016 roku nie występowały przychody związane z edukacją przyrodniczą (tab. 109). Koszty edukacji Pienińskiego PN stanowiły 2,16% (17. pozycja) poniesionych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Tabela 109. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Pienińskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	432 126,32
Całkowite przychody z edukacji	0,00
Strata	-432 126,32

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Pienińskiego Parku Narodowego

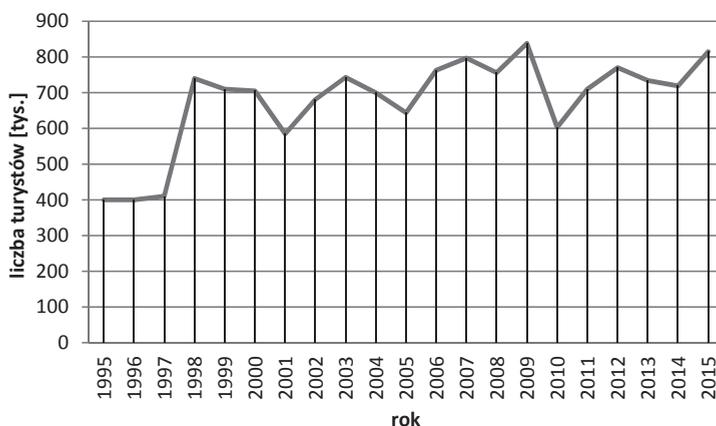
¹⁷⁹ Warto zauważyć, że spływy Dunajcem organizują zarówno polscy, jak i słowaccy flisacy.

¹⁸⁰ <http://www.pieninypn.pl/pl/1241/0/pliki-dzwikowe-dla-niewidomych-i-niedowidzacych.html> [data dostępu 2017-08-02]

Na obszarze Pienińskiego PN można uprawiać turystyki: pieszą, rowerową, narciarską (narty biegowe w okresie zalegania pokrywy śnieżnej na szlakach pieszych). Zabroniona jest jazda konna po szlakach turystycznych, a spływ Dunajcem jest dozwolony tylko łodziami bez napędu mechanicznego. W celu udostępniania turystycznego wyznaczono 35 km szlaków. Infrastruktura turystyczna Parku jest dość uboga – dla turystów przygotowano jedynie trzy schrony przeciwdeszczowe, a na terenie Parku nie ma bazy noclegowej.

Park nie pobiera opłat za wstęp na teren chroniony. Opłaty należy wnieść jedynie za udostępnienie ruin Zamku Czorsztyn, wystawy przyrodniczej w Dyrekcji Parku, galerii widokowej na Trzech Koronach i Sokolicy oraz za wstęp na szlak wodny w przełomie Dunajca. Koncentracja ruchu turystycznego występuje na Trzech Koronach, Zamku Czorsztyn oraz przełomie Dunajca.

W latach 1995–2015 Pieniński PN odwiedziło 14 223 tys. osób, co stanowiło 6,43% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 6. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). Najmniejszy ruch turystyczny odnotowano w latach 1995–1996 (400 tys. turystów). Największa liczba turystów wyniosła 838 tys. – wystąpiło to w 2009 r. (wykres 84).

Wykres 84. Liczba turystów w Pienińskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 931 tys. osób, co pozwala sklasyfikować Park na 6. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. przychody większe o 1 mln zł od kosztów (tab. 110). Pieniński PN jest zatem jednym z dziesięciu parków, które uzyskały zysk w związku z omawianym rodzajem działalności. Koszty udostępniania Pienińskiego PN stanowiły 7,93% (5. pozycja) poniesionych a przychody 6,23% (7. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

Tabela 110. Finansowe ujęcie udostępniania Pienińskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	1 573 511,53
Całkowite przychody z udostępniania	2 613 856,98
Zysk	1 040 345,45

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Pienińskiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Pieniński Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z czterema gminami: Czorsztyn, Krościenko nad Dunajcem, Łapsze Niżne oraz Szczawnica (rys. 27).

Rys. 27. Pieniński PN na tle podziału administracyjnego

Źródło: Pieniński PN

Wśród wyżej wymienionych gmin jedynie gmina Szczawnica ma status gminy miejsko-wiejskiej. Pozostałe gminy to gminy wiejskie. Należy zaznaczyć, że gmina Szczawnica posiada status gminy miejsko-wiejskiej od 2008 r. – wcześniej była gminą miejską.

Opisywany obszar chroniony jest położony w niemal 98% na terenie dwóch gmin: Czorsztyn oraz Krościenko nad Dunajcem. Gminy te posiadają niemal identyczny udział w terenie Parku – odpowiednio 48,60 i 49,00%. Powierzchnia Pienińskiego PN w gminie Łapsze Niżne i gminie Szczawnica jest symboliczna – niewiele ponad 1%. Udział Pienińskiego PN w powierzchni gminy najsilniej uwidacznia się w gminie Krościenko nad Dunajcem. Niewiele niższy jest w gminie Czorsztyn. W powierzchni dwóch pozostałych gmin Park ma udział symboliczny (tab. 111). Najwyższe wartości wszystkich obliczonych miar poziomu funkcji turystycznej osiągała gmina Szczawnica. Charakterystyczne jest to, że wszystkie cztery gminy osiągnęły maksymalne wartości miar w tym samym czasie, tj. w latach 1998–1999 i żadnej nie udało się w latach późniejszych powtórzyć uzyskanych wówczas wyników. Należy podkreślić, że maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Szczawnica w 1999 r. (45,97) stanowiła 92% wartości zalecanej przez Warszzyńską dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej. Gmina była zatem blisko spełnienia przedmiotowego warunku (tab. 112).

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta wskazują, że w gminie Szczawnica trzykrotnie (lata 1998–1999 oraz 2015) funkcja turystyczna była funkcją dominującą. W pozostałych 18 latach badana funkcja ta była w liderującej gminie istotna, lecz nie dominowała. Funkcja turystyczna była istotna, lecz nie dominowała także w gminach: Krościenko nad Dunajcem (w latach 1995–2005) i Czorsztyn (w latach 1995–1999 oraz w roku 2015). W pozostałych latach obie gminy odnotowały mały ruch turystyczny. Jedynie w gminie Łapsze Niżne w okresie 1995–1998 aktywność turystyczna nie istniała. Sytuacja w tej gminie ule-

gała dwukierunkowym wahaniom: w latach 1999–2003 odnotowano mały ruch turystyczny. Konsekwencją dalszego wzrostu poziomu realizacji badanej funkcji było zaliczanie się w latach 2004–2007 gminy Łapsze Niżne do gmin z istotną, lecz niedominującą funkcją turystyczną. W latach 2008–2011 notowano mały ruch turystyczny, a od 2012 nastąpił powrót do gmin IV klasy (wykres 85).

Tabela 111. Powierzchnia Pienińskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj	nowotarski	Gminy	Parku	Udział parku w terenie gminy w %
Czorsztyn	wiejska		6 216	1 152,77	18,55
Krościenko nad Dunajcem	wiejska		5 712	1 162,11	20,35
Łapsze Niżne	wiejska		12 579	25,22	0,20
Szczawnica	miejsko-wiejska	8790	31,65	0,36	

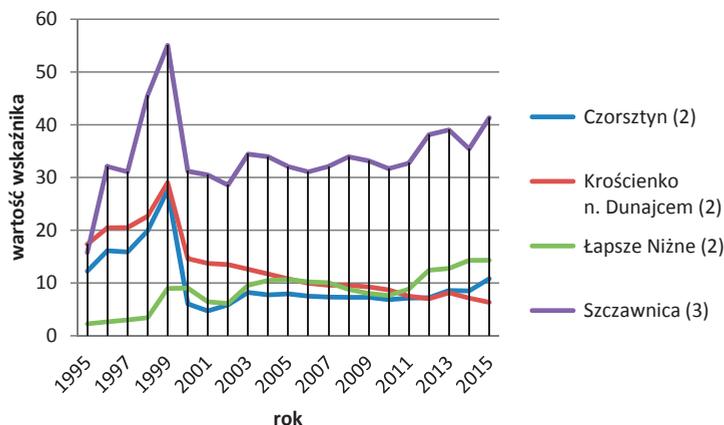
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Tabela 112. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Pienińskim PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Czorsztyn(2)	236,71	688,34	4,70	27,55	5,29	30,34
Krościenko nad Dunajcem(2)	202,07	1 632,42	6,32	29,04	7,49	31,91
Łapsze Niżne (2)	157,43	791,22	2,26	14,32	1,48	10,50
Szczawnica (3)	1 286,54	6 466,26	15,78	55,06	13,07	45,97

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

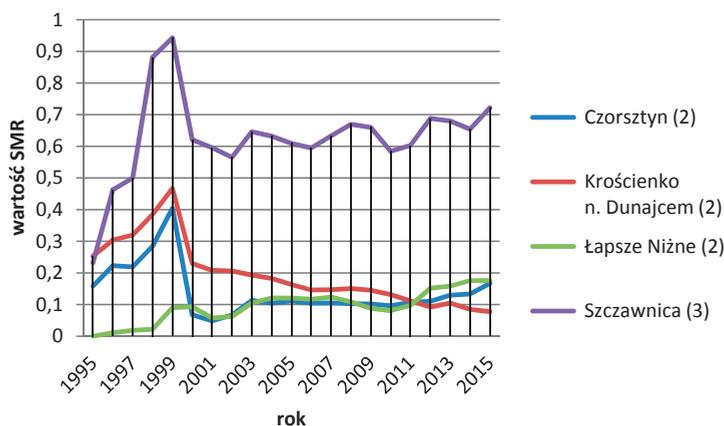

Wykres 85. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Pienińskim PN – dane za lata 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) potwierdza dominację gminy Szczawnica nad pozostałymi gminami powiązаныmi terytorialnie z Pienińskim PN. Wartości miary wskazują na maksymalny poziom realizacji funkcji turystycznej w 1999 roku. Trudno określić, czy powiązany z Pienińskim PN gminom uda się odbudować wówczas uzyskany poziom realizacji badanej funkcji (wykres 86). Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje, że spadek wartości miary wystąpił tylko w gminie Krościenko nad Dunajcem (o 69,39%). Wartość SMR wzrosła w gminach: Czorsztyn (o 5,30%), Szczawnica (o 211,42%) i Łapsze Niżne (w 1995 r. wartość miary była zerowa).

Wykres 86. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Pienińskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Pienińskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Wszystkie gminy powiązane z Pienińskim PN określiły wizję. Wizja gminy Czorsztyn brzmi: „gmina Czorsztyn w pełni korzysta z możliwości jakie daje jej położenie geograficzne, dzięki inwestowaniu w infrastrukturę turystyczną i kulturalno-sportową. To miejsce przyjazne środowisku i mieszkańcom, a także przyciągające coraz więcej turystów (...)”¹⁸¹. Gmina Krościenko nad Dunajcem przyjęła następującą wizję: „(...) miejsce, w którym chce się żyć, pracować, odpoczywać i do którego chce się wracać”¹⁸². W strategii rozwoju gminy Łapsze Niżne uznano, że w przyszłości gmina będzie miejscem pięknym, bezpiecznym, czystym i zadbanym przyjaznym turystom i mieszkańcom¹⁸³. Ostatnia z badanych gmin – Szczawnica posiada wizję o brzmieniu: „Szczawnica w roku 2020 jest nowoczesnie zarządzanym, innowacyjnym, o międzynarodowej renomie

¹⁸¹ Uchwała Nr XV/140/2016 Rady Gminy Czorsztyn z dnia 2 czerwca 2016 r. w sprawie: uchwalenia Strategii Rozwoju Gminy Czorsztyn na lata 2016–2022, Załącznik s. 101.

¹⁸² Uchwała Nr XIV/106/2015 Rady Gminy Krościenko nad Dunajcem z dnia 22 grudnia 2015 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Krościenko nad Dunajcem na lata 2015–2022, Załącznik s. 109.

¹⁸³ Uchwała Nr XXXIX-355/14 Rady Gminy Łapsze Niżne z dnia 6 marca 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Łapsze Niżne na lata 2014–2020, Załącznik s. 62.

Uzdrowiskiem i miejscowością o wysokim potencjale turystycznym zbudowanym w oparciu o dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze¹⁸⁴.

Powyższe wskazuje, że wszystkie gminy powiązane z opisywanym Parkiem Narodowym łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną. Co istotne, jedynie gmina Szczawnica dokonywała systematycznych wydatków zaliczanych do działu 630 Turystyka. W pozostałych gminach nie ma tradycji działań generujących przedmiotowe wydatki (tab. 113). Suma opisywanych wydatków jakie poniosły gminy w okresie 2009–2016, plasuje je na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Czorsztyn (64.), Krościenko nad Dunajcem (90.), Łapsze Niżne (55.), Szczawnica (5.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokatę gminy Łapsze Niżne (60.), a pozostałych gmin pozostawia bez zmian.

Tabela 113. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Pienińskim PN w latach 2009–2016

Gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Czorsztyn (2)	0	0	161 208	0	0	0	0	13 237
Krościenko nad Dunajcem (2)	0	0	0	0	0	0	0	16 048
Łapsze Niżne (2)	0	54 576	0	0	0	221 106	5 656	47 512
Szczawnica (3)	94 749	293 276	1 159 515	3 634 521	515 135	134 062	4 314 071	52 686

Objaśnienia: (2) – gmina wiejska, (3) – miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Pieniński Park Narodowy istnieje od 1932 roku. W latach 1995–2015 Park odwiedziło 14 223 tys. turystów (6. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). W latach 1996–2015 z oferty miejsc edukacyjnych Pienińskiego PN skorzystały 7 226 174 osoby (1. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Krościenko nad Dunajcem. Liderem w zakresie stopnia pełnienia funkcji turystycznej jest gmina Szczawnica, w której trzykrotnie (lata 1998–1999 oraz 2015) funkcja turystyczna była dominująca, a w pozostałych 18 latach istotna.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. W badanym okresie (2009–2016) coroczne wydatki zaliczane do działu 630 Turystyka występowały tylko w gminie Szczawnica.

¹⁸⁴ Uchwała Nr IX/58/2015 w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Miasta i Gminy Szczawnica na lata 2015–2020, Załącznik s. 81.

Tatrański Park Narodowy

Przestrzeń, edukacja, udostępnianie – pryzmat parku narodowego

Położony w województwie małopolskim (rys. 20) Tatrański Park Narodowy (Tatrański PN) został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 30 października 1954 r. [Dz.U. 1955 nr 4 poz. 23]. Pierwotnie powierzchnia Parku wynosiła 21 554,93 ha (przy czym główny fragment Parku obejmujący zwarty kompleks działek określono na około 21 400 ha). W 2003 roku precyzyjnie wskazano powierzchnię Parku (21 164,00 ha) i utworzono jednocześnie otulinę obejmującą 180,95 ha¹⁸⁵. W okresie 1954–2003 granice Tatrańskiego PN nie uległy znaczącym zmianom – różnice pomiędzy powierzchnią wyznaczoną w 1954 r. i 2003 r. wynikały w zasadniczej mierze z postępu w zakresie dokładności pomiarów geodezyjnych. Z danych GUS wynika, że obecna powierzchnia Parku jest nieznacznie większa i wynosi 21 197,40 ha.

Tatry są jedynym w Polsce obszarem wysokogórskim – to najwyższy masyw fałdowania alpejskiego położony w Karpatach Zachodnich. Po polskiej stronie leży zaledwie 23% Tatr, przy czym Słowacki Tatrzański Park Narodowy wspólnie z Tatrańskim PN tworzą od 1992 r. Rezerwat Biosfery UNESCO. Opisujący obszar wyróżnia różnicowana budowa geologiczna, rzeźba terenu, oligotroficzne jeziora (m.in. Morskie Oko, Wielki Staw) oraz walory kulturowe [Krzan i in. 1994]. Widoczne piętra roślinności w znacznym stopniu determinują atrakcyjność krajobrazową obszaru – do wysokości około 1250 m n.p.m. wykształciły się lasy i bory mieszane regla dolnego. Ponad nimi, do około 1550 m n.p.m., występuje przewaga drzewostanów świerkowych. Powyżej górnej granicy lasu rozpościerają się zarośla kosodrzewiny (od 1550 do 1800 m n.p.m.). Piętro alpejskie (piętro halne) zajmuje przestrzeń między 1800 a 2300 m n.p.m. Ostatnią strefy roślinności jest piętro subniwalne, czyli turniowe [Skrzydłowski 2007]. Atrakcyjność tę wydatnie zwiększa charakter stoków – stoki urwiste o spadkach przekraczających 45° zajmują 13,1% powierzchni topograficznej Tatr [Balon i in. 2015]. Wśród przedstawicieli fauny wyróżnia się przede wszystkim „tatrańska trójka”: niedźwiedź, kozica i świstak. Prócz tego spotykane są: wilk, ryś, bóbr, jelen, sarna, dzik wydra, borsuk, lis. Na skutek różnic wysokości awifauna Tatrańskiego PN jest bardzo zróżnicowana – występują m.in.: orzeł przedni, głuszec, cietrzew oraz ptaki górnej granicy lasu [Ochrona Środowiska 2016].

Tatry to także dziedzictwo kulturowe, znakiem którego są zarówno szalasy pasterskie, jak i zabytki sakralne. Do najbardziej znanych obiektów zaliczają się zamontowany w 1901 r. metalowy krzyż na szczycie Giewontu, Pustelnia Brata Alberta, kaplica na Wiktorówkach, figurki: w ścianie Zawratowej Turni i w Bramie Kraszewskiego oraz kaplica w Jaszczurówce. Wartości Tatr sprawiają, że jest to miejsce bardzo popularne. Niestety, wraz z popularnością obszaru rośnie antropopresja we wszystkich jej aspek-

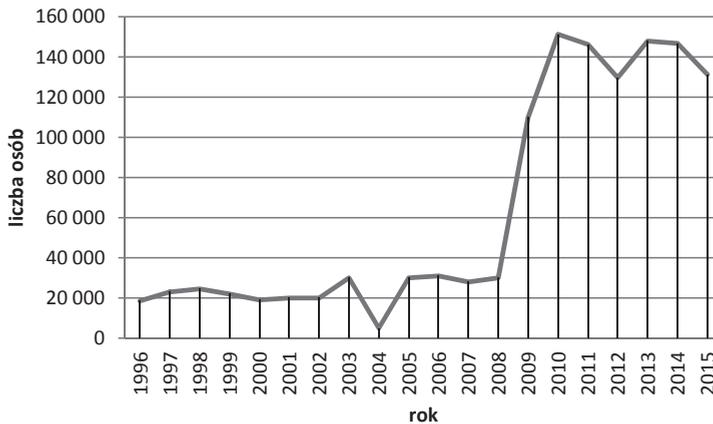
¹⁸⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 2003 r. w sprawie Tatrańskiego Parku Narodowego (Dz.U. 2003 nr 65 poz. 599).

tach – zagrażająca zarówno przyrodniczemu, jak i kulturowym dziedzictwu opisywanego obszaru. Warto zwrócić uwagę na problem wartości krajobrazu poza granicami Parku i widocznych w nim, wielkoformatowych reklam. Na trasie Poronin–Zakopane zidentyfikowano 82,6 reklamy na 1 km drogi. Należy pamiętać, że nośniki reklamowe negatywnie oddziałują na wszystkie walory krajobrazu, tj. wartości materialne, fizjonomiczne i symboliczne [Listwan-Franczak i Franczak 2015]. Tatrzański PN stara się ochronić kulturę regionu w każdy dostępny sposób – nawet poprzez promocję lokalnej żywności. W 2017 roku z inicjatywy Parku uruchomiono *food trucki* oferujące produkty kulturowo spójne z Podhalem.

Oferta edukacji przyrodniczej Tatrzańskiego PN jest wyraźnie dwudzielna: inne zajęcia skierowano do lokalnej społeczności, inne do turystów. Wśród wydawnictw wyróżnia się kwartalnik *Tatry* – w przeciwieństwie do licznych opracowań prezentujących wysoki poziom naukowy czasopismo to skierowane jest do szerokiego odbiorcy. Tatrzański PN prowadzi Ośrodek Dokumentacji Tatrzańskiej – jest to placówka udostępniająca liczne zbiory dotyczące nie tylko przyrody Tatr, ale i kultury regionu (m.in. materiały archiwalne Zofii i Witolda Paryskich). Park organizuje prelekcje, pokazy multimedialne, projekcje filmów, zajęcia terenowe, liczne konkursy i imprezy masowe. W okresie wakacji można udać się na wycieczki z pracownikami Parku. W ramach współpracy ze szkołami podstawowymi położonymi w powiązanych z Parkiem terytorialnie gminach oraz sąsiadujących z nimi gminami Biały i Czarny Dunajec edukacją przyrodniczą objęto uczniów klas I–VI szkoły podstawowej. Program obejmuje następujące tematy zajęć: „Ptaki wokół nas – skrzydlaci przyjaciele”, „Tropy i ślady zwierząt”, „Drzewa”, „Po co jest park narodowy”, „Kultura i natura” oraz „Zagospodarowanie turystyczne Tatr”. Przygotowano także zestaw materiałów dla przedszkolaków. Skala edukacji jest znacząca – z danych Parku wynika, że w roku szkolnym 2016/2017 z zajęć skorzystało 4944 uczniów. W celu dotarcia do jak największej grupy odbiorców, w tym osób dorosłych, Park współpracuje z lokalnym radiem Alex. Wykorzystanie czasu antenowego lokalnej rozgłośni zwiększa zakres popularyzacji wiedzy przyrodniczej. Z uwagi na transgraniczność obszaru edukacja przyrodnicza lokalnej społeczności ma wymiar polsko-słowacki, wyrazem czego jest projekt „Polscy i słowaccy uczniowie poznają Tatry”. W celach edukacyjnych wykorzystuje się Centrum Edukacji, Ośrodek Ochrony Płazów i Gadów oraz ścieżki dydaktyczne. Przejawem nowoczesnych technik przekazywania wiedzy są internetowe gry edukacyjne, questy oraz kanał na YouTube z kilkudziesięcioma krótkimi filmami przyrodniczymi oraz edukacyjnymi [<http://www.youtube.com/user/TPNVideo>].

W latach 1996–2015 miejsca edukacyjne Tatrzańskiego PN odwiedziło 1264,1 tys. osób. Wskazana liczba stanowiła 7,40% zwiedzających miejsca edukacyjne polskich parków narodowych i zapewniła Tatrzańskiemu PN 3. lokatę w rankingu (tab. 120). Maksimum popularności przypadło na 2010 r. (151,3 tys. osób). Najmniejsza liczba zwiedzających (5 tys. osób) została odnotowana w 2004 roku (wykres 87).

W 2016 roku z oferty miejsc edukacyjnych skorzystało 131,3 tys. os. – zapewniło to Tatrzańskiemu PN 2. pozycję w rankingu sporządzonym dla wszystkich parków narodowych (tab. 121). Z przedstawionych danych wynika, że przychody związane z edukacją przyrodniczą były ponad dwukrotnie niższe niż koszty tej działalności (tab. 114). Koszty edukacji Tatrzańskiego PN stanowiły 6,48% (6. pozycja) poniesionych, a przychody 17,95% (2. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 122).

Wykres 87. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Tatrzańskiego PN w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

Tabela 114. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Tatrzańskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty edukacji	1 295 288,00
Całkowite przychody z edukacji	504 021,38
Strata	-791 266,62

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Tatrzańskiego PN

Na obszarze Tatrzańskiego PN dopuszcza się: turystyki: pieszą, rowerową, konną i narciarską (narty zjazdowe, biegowe, skitourowe), taternictwo jaskiniowe i powierzchniowe oraz loty widokowe (start i lądowanie poza granicami Parku). Wytyczono zarówno szlaki dostępne dla przeciętnego turysty, jak i trasy wymagające specjalistycznego przygotowania w zakresie umiejętności i sprzętu. Część szlaków zaopatrzone w udogodnienia w postaci łańcuchów, klamer i drabinek. Niestety, mimo ostrzeżeń o trudności szlaków, m.in. szlaku na Orlą Perc, wciąż zdarzają się wypadki śmiertelne [Piepiora i Godlewska 2016].

W czterech dolinach, tj. w Dolinie Chochołowskiej (od Siwej Polany do schroniska), w Dolinie Kościeliskiej (od parkingu Kiry do Polany Pisanej), Dolinie Bystrej (od Kuźnic do schroniska na Kalatówkach) oraz Dolinie Rybiego Potoku (od Palenicy Białczańskiej do Włosienicy) możliwe jest poruszanie się zaprzęgiem konnym lub saniami (w okresie zalegania pokrywy śnieżnej).

W celu udostępniania turystycznego wyznaczono 299,80 km szlaków turystycznych – jest to łączna długość szlaków turystycznych pieszych, narciarskich oraz nartostrad. Dla turystów przygotowano dwa miejsca biwakowe oraz osiem parkingów. Najpopularniejszymi obiektami infrastruktury turystycznej są: kolejka linowa na Kasprowy Wierch oraz czynne w zimie kolejki linowe na Halę Gąsienicową, Halę Goryczkową oraz wyciąg na Kalatówkach (Suchy Żleb). Na terenie Parku funkcjonuje osiem schronisk oferujących łącznie około 640 miejsc noclegowych¹⁸⁶ – są to (w nawiasach podano liczbę miejsc noclegowych): Schronisko nad Morskim Okiem (79), Schronisko w Dolinie Roztoki (75),

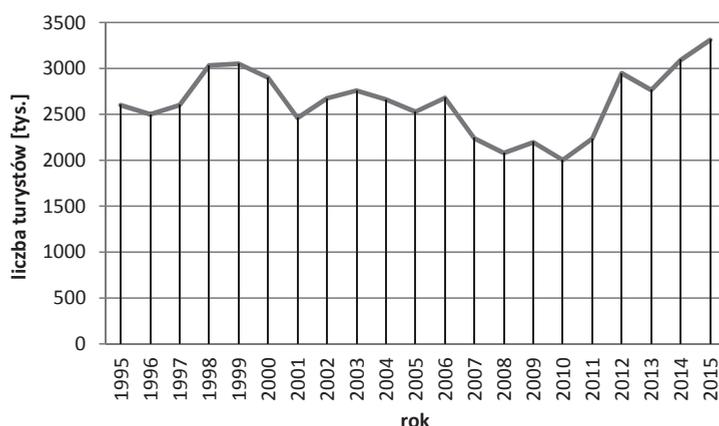
¹⁸⁶ Nie wliczano tzw. dostawek.

Schronisko w Dolinie Pięciu Stawów (67), Schronisko Murowaniec (116), Hotel Górski na Kalatówkach (110), Schronisko na Hali Kondratowej (20), Schronisko na Hali Ornak (48), Schronisko na Polanie Chochołowskiej (121).

Szczególnymi nieruchomościami w granicach Tatrzańskiego PN są obiekty Centralnego Ośrodka Sportu (trzy stadiony).

Sprzedaż biletów wstępu prowadzona jest w ośmiu punktach całorocznych (Łysa Polana, Dolina Kościeliska, Dolina Jaworzynki, Goryczkowa (Myślenickie Turnie), Kalatówki, Dolina Białego, Dolina Strążyska, Dolina Małej Łąki) oraz sześciu punktach czynnych okresowo (Wierch Poroniec, Dolina Filipki, Sucha Woda, Cyrhła, Dolina Olcyska, Nosal). Koncentracja ruchu turystycznego występuje na trasie do Morskiego Oka oraz w rejonie Kuźnic i Dolinie Kościeliskiej. Popularność Tatrzańskiego PN znacząco utrudnia realizację podstawowej funkcji obszaru, jaką jest ochrona przyrody.

W latach 1995–2015 Tatrzański Park Narodowy odwiedziło 55 303,8 tys. osób, co stanowiło 24,99% turystów zwiedzających w wymienionym okresie polskie parki narodowe. Tym samym opisywany Park osiągnął 1. lokatę w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 123). Najmniejszy ruch turystyczny odnotowano w roku 2010 (2002 tys. turystów). Największa liczba turystów 3309,5 tys. odwiedziła Park w 2015 roku (wykres 88).

Wykres 88. Liczba turystów w Tatrzańskim PN w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

W 2016 roku opisywany teren odwiedziło 3 683 060 osób, co pozwala sklasyfikować Park na 1. pozycji w rankingu popularności polskich parków narodowych (tab. 124). Udostępnianie turystyczne wygenerowało w 2016 r. ogromne – w porównaniu nie tylko z kosztami Tatrzańskiego PN, ale i kwotami uzyskiwanymi przez inne parki – przychody (tab. 115). Koszty udostępniania Tatrzańskiego PN stanowiły 1,78% (17. pozycja) poniesionych a przychody 40,53% (1. pozycja) uzyskanych w tej dziedzinie przez wszystkie parki narodowe (tab. 125).

Tabela 115. Finansowe ujęcie udostępniania Tatrzańskiego PN w 2016 r.

Wyszczególnienie	Wartość w zł
Całkowite koszty udostępniania	352 512,00
Przychody z udostępniania	16 994 600,10
Zysk	16 642 088,10

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ewidencji Tatrzańskiego PN

Funkcja turystyczna gmin terytorialnie powiązanych

Tatrzański Park Narodowy jest powiązany terytorialnie z czterema gminami: Bukowina Tatrzańska, Kościelisko, Poronin oraz Zakopane (rys. 28).

Wśród wymienionych gmin jedynie gmina Zakopane posiada status gminy miejskiej. Pozostałe są gminami wiejskimi.

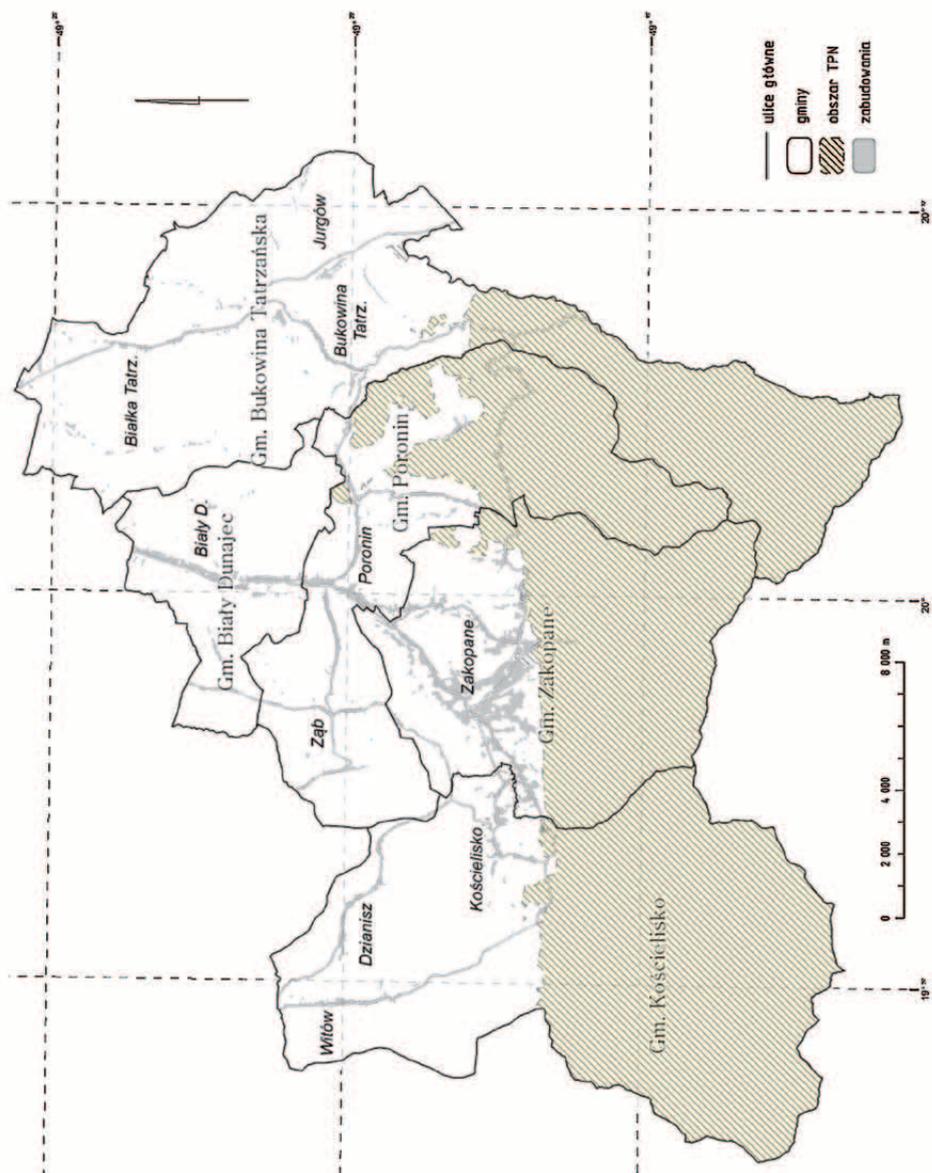
Największy, stanowiący 38,41% obszaru, fragment Parku położony jest w granicach administracyjnych gminy Kościelisko. Pozostałe gminy posiadają następujące udziały w opisywanym obszarze chronionym – Zakopane 23,92%, Bukowina Tatrzańska 20,67%, Poronin 17%. Udział Tatrzańskiego PN w powierzchni gminy prawie identycznie uwidacznia się w dwóch gminach, tj. gminie Zakopane i gminie Kościelisko – odpowiednio 60,18 i 59,57%. W gminie Poronin udział Parku jest niemal dominujący a w gminie Bukowina Tatrzańska bardzo duży (tab. 116).

Tabela 116. Powierzchnia Tatrzańskiego PN na tle gmin w 2015 r.

Wyszczególnienie		Powiat	Powierzchnia w ha		Udział parku w terenie gminy w %
gmina			Gminy	Parku	
Nazwa	Rodzaj				
Bukowina Tatrzańska	wiejska	tatrzański	13 186,00	4 380,90	33,22
Kościelisko	wiejska		13 668,00	8 142,20	59,57
Poronin	wiejska		8 362,00	3 603,30	43,09
Zakopane	miejska		8 426,00	5 071,00	60,18

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Najwyższe wartości wskaźników funkcji turystycznej osiągała gmina Zakopane. Wartości wyżej wymienionych miar dla pozostałych trzech gmin były znacząco niższe niż w przypadku lidera. Można zaobserwować, że maksimum wartości opisywanych wskaźników we wszystkich gminach przypadało na lata 1998–1999. W latach 2001–2011 utrzymywał się względnie stabilny, około 20% niższy od wartości maksimum, poziom opisywanych miar. Następnie wystąpiło zwiększenie wartości wskaźników, ale nie udało się odbudować poziomu osiągniętego w latach 1998–1999. Należy podkreślić, że maksymalna wartość wskaźnika gęstości bazy noclegowej osiągnięta przez gminę Zakopane w 1999 r. (221,01) stanowi ponad czterokrotność wartości zalecanej przez Warszzyńską [1985] dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej. Gmina Zakopane spełniała zadany przez Warszzyńską warunek przez cały okres 1995–2015 (tab. 117).

Rys. 28. Tatrzański PN na tle podziału administracyjnego
 Źródło: Tatrzański PN

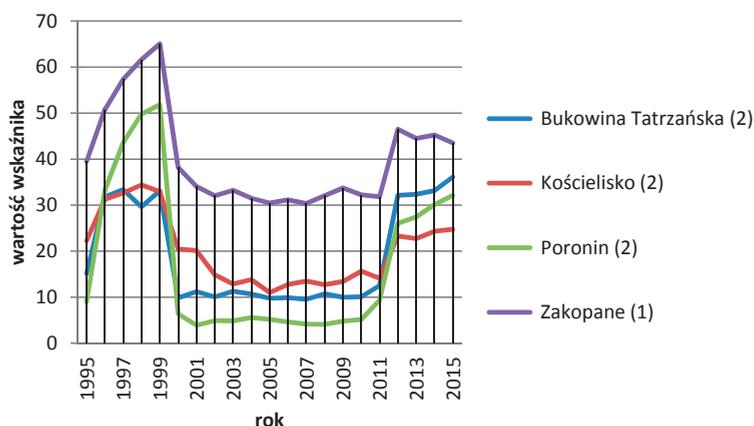
Tabela 117. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Tatrzańskim PN w latach 1995–2015

Gmina	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
	min	max	min	max	min	max
Bukowina Tatrzańska (2)	680,33	3 422,37	9,53	36,09	8,94	36,08
Kościelisko (2)	1 127,63	3 706,44	11,02	34,40	6,51	19,60
Poronin (2)	292,85	2 644,75	3,91	51,83	4,85	63,67
Zakopane (1)	3 902,87	6 368,50	30,36	65,06	97,88	221,01

objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta (wykres 89) wskazują, że gmina Zakopane, z wyjątkiem roku 2007, spełniała warunki zaliczenia do grona dużych ośrodków turystycznych – incydentalnie była gminą z dominującą funkcją turystyczną. W gminie Poronin funkcja turystyczna była dominująca w latach 1997–1999 oraz 2014–2015. W latach 1995–1996 i 2011–2013 gmina Poronin była gminą z istotną, ale niedominującą funkcją turystyczną. W pozostałych latach odnotowano tam mały ruch turystyczny. Gmina Kościelisko w latach 2002–2011 odnotowała mały ruch turystyczny, a w pozostałych latach była gminą z istotną, ale nie dominującą funkcją turystyczną. W gminie Bukowina Tatrzańska w latach 2000, 2002, 2004–2007, 2009–2010 odnotowano mały ruch turystyczny. W pozostałych badanych latach funkcja turystyczna była w tej gminie istotna, lecz niedominująca.

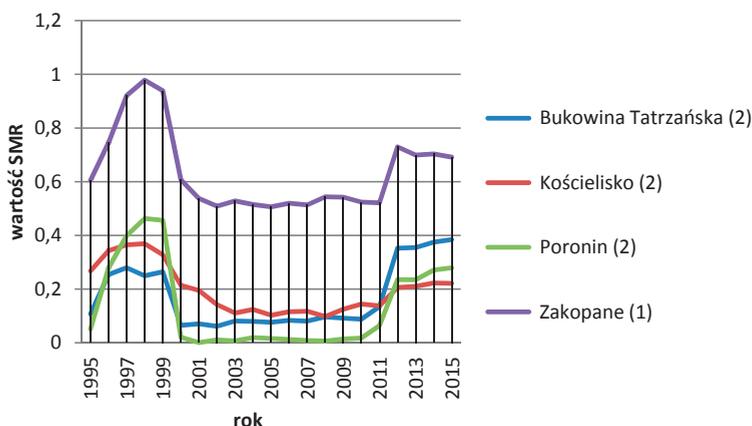
Wykres 89. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Tatrzańskim PN w latach 1995–2015

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (*SMR*) potwierdza dominację Zakopanego nad pozostałymi gminami powiązаныmi terytorialnie z Tatrzańskim PN. Wartości miary wskazują, że w latach 1998–1999 rozpoczął się kryzys badanej funkcji we wszystkich gminach. Trwał on do 2011 roku, kiedy to zaobserwowano ożywienie (wykres 90). Porównanie danych z początku i końca okresu badań wskazuje na wzrost wartości *SMR* w gmi-

nach: Bukowina Tatrzańska (258,53%), Poronin (445,26%), Zakopane (14,39%). Spadek wartości SMR wystąpił jedynie w gminie Kościelisko (17,35%).

Wykres 90. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Tatrzańskim PN – dane za lata 1995–2015

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych)

W celu ustalenia sposobu postrzegania przez gminy powiązane z Tatrzańskim PN roli funkcji turystycznej w przyjętych koncepcjach ich przyszłego rozwoju zapoznano się z dokumentami strategicznymi. Gmina Bukowina Tatrzańska przyjęła wizję: „W 2020 roku gmina Bukowina Tatrzańska stanowi rozpoznawalny w skali ponadregionalnej ośrodek spędzania czasu wolnego, budujący swoją ofertę turystyczną z wykorzystaniem lokalnych zasobów kultury oraz krajobrazu kulturowego i przyrodniczego”¹⁸⁷. Podobnie wizję określiła gmina Poronin: „W 2025 roku gmina Poronin stanowi znany i popularny ośrodek wypoczynku, rekreacji i turystyki tatrzańskiej, zespolony z żywą kulturą górską i jej tradycją (...)”¹⁸⁸. Misją gminy Kościelisko jest „kolebka tatrzańskich tradycji kulturowych i turystyczno-sportowych”¹⁸⁹. W związku z opracowaniem przez gminę Zakopane Strategii Promocji Marki Zakopane na lata 2012–2020¹⁹⁰ można uznać, że wszystkie powiązane terytorialnie z Tatrzańskim PN gminy łączą swoją przyszłość z funkcją turystyczną.

Warto zauważyć, że nie we wszystkich gminach powiązanych z Tatrzańskim PN istnieje tradycja działań generujących wydatki zaliczane do działu 630 Turystyka. Jedynie gmina Zakopane corocznie zarachowywała opisywane wydatki – oprócz 2009 r. i 2011 r. przedmiotowe kwoty były jednak bardzo niskie (tab. 118). Suma wydatków w dziale 630 w okresie 2009–2016 gminy plasuje na następujących miejscach w zestawieniu 117 gmin powiązanych terytorialnie z polskim parkami narodowymi (tab. 132): Bukowina

¹⁸⁷ Projekt Strategii rozwoju Gminy Bukowina Tatrzańska na lata 2015–2020, s. 25. <http://ugbukowinatrzanska.pl/?strona,doc,pol,glowna,1538,0,2407,1,1538,ant.html>, data dostępu 2017-08-23

¹⁸⁸ Uchwała Nr XVI/82/2015 Rady Gminy Poronin z dnia 23 grudnia 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Poronin na lata 2016–2025, Załącznik s. 23.

¹⁸⁹ Uchwała nr XIV/122/16 Rady Gminy Kościelisko z dnia 9 lutego 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Kościelisko na lata 2016–2022, Załącznik s. 52.

¹⁹⁰ <http://www.zakopane.pl/> [data dostępu 03-08-2017]

Tatrzańska (74.), Kościelisko (51.), Poronin (61.), Zakopane (52.). Przeliczenie wydatków *per capita* pogarsza lokaty wszystkich gmin: Bukowina Tatrzańska (81.), Kościelisko (54.), Poronin (66.), Zakopane (71.).

Tabela 118. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Tatrzańskim PN w latach 2009–2016

gmina	Kwoty wydatków wyrażone w zł w cenach stałych z 2009 r. wg indeksu cen GUS							
	2009 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	2013 r.	2014 r.	2015 r.	2016 r.
Zakopane (1)	179 704	6 400	176 628	3 534	34 047	15 510	5 380	6 262
Bukowina Tatrzańska (2)	0	3 899	2 803	29 206	48 000	2 679	2 704	6 165
Kościelisko (2)	0	0	0	22 528	147 968	69 351	0	193 867
Poronin (2)	34 132	827	97 928	22 528	0	85 872	0	0

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Podsumowanie

Tatrzański Park Narodowy istnieje od 1954 roku. W okresie 1995–2015 Park odwiedziło 55 303,8 tys. osób (1. pozycja w rankingu polskich parków narodowych). W latach 1996–2015 z oferty miejsc edukacyjnych Tatrzańskiego PN skorzystało 1 264 105 osób (3. pozycja w rankingu polskich parków narodowych).

Gminą, której powierzchnię w największym stopniu objęto opisywaną formą ochrony przyrody, jest gmina Zakopane (60,18%). Jest to jednocześnie gmina osiągająca najwyższe wartości wskaźników funkcji turystycznej. Gmina Zakopane spełniała warunki zaliczenia do grona dużych ośrodków turystycznych przez 20 z 21 badanych lat, a przez cały okres badania spełniała zadany przez Warszzyńską warunek gęstości bazy noclegowej dla gmin o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej.

Wszystkie badane gminy w przyjętych dokumentach strategicznych łączą swą przyszłość z funkcją turystyczną. Niestety, nie wszystkie gminy posiadają tradycję wydatkowania środków w dziale 630 Turystyka. Jedynie gmina Zakopane corocznie w okresie badania (2009–2016) wykonywała działania generujące opisywane wydatki.

4.4. Synteza wyników badań

Lokalizacja parków narodowych – pryzmat podziału administracyjnego

Lokalizacja najcenniejszych obszarów chronionych w Polsce wskazuje, iż województwo małopolskie jest szczególnie bogate pod względem osobliwości przyrody. W granicach województwa mieszczą się w całości Babiogórski PN, Gorczański PN, Ojcowski PN, Pieniński PN oraz Tatrzański PN¹⁹¹. W latach 1995–2015 wyżej wymienione parki narodowe odwiedziło łącznie 80 mln osób (36% zwiedzających w tym okresie polskie parki narodowe).

W województwie podlaskim znajdują się cztery parki narodowe: Białowiecki, Biebrzański, Narwiański oraz Wigierski. Popularność wymienionych obszarów chronionych jest znacząco niższa – mimo różnorodności chronionej przyrody w latach 1995–2015 liczba turystów w opisywanych parkach wyniosła 5,6 mln osób (2,5% zwiedzających w tym okresie polskie parki narodowe).

W czterech województwach utworzono po dwa parki narodowe – są to województwa podkarpackie (Bieszczadzki PN i Magurski PN), lubelskie (Poleski PN oraz Roztoczański PN), pomorskie (PN Bory Tucholskie i Słowiński PN) oraz dolnośląskie (Karkonoski PN i PN Gór Stołowych). Wśród wymienionych województw pod względem liczby zwiedzających parki narodowe dominuje województwo dolnośląskie – w badanym okresie Karkonoski PN i PN Gór Stołowych odwiedziło 42 mln osób (19% zwiedzających polskie parki narodowe).

Po jednym parku narodowym utworzono w województwach świętokrzyskim (Świętokrzyski PN) oraz mazowieckim (Kampinoski PN). W granicach województw lubuskiego, wielkopolskiego i zachodniopomorskiego znajduje się całość jednego parku narodowego (odpowiednio: PN Ujście Warty, Wielkopolski PN, Woliński PN) oraz fragment Drawieńskiego PN. Wśród wyżej wymienionych parków popularnością wyróżniają się parki położone w sąsiedztwie metropolii, tj. Kampinoski PN oraz Wielkopolski PN – w okresie 1995–2015 liczba turystów w tych parkach stanowiła odpowiednio 8,4 i 11,5% zwiedzających polskie parki narodowe.

Z uwagi na specyfikę parków narodowych podział administracyjny należy ocenić, przyjmując perspektywę przyrody, ruchu turystycznego oraz dyrekcji parku narodowego. Dla przyrody nie ma on żadnego znaczenia – środowisko wymienia strumienie wartości niezależnie od tego, jak poprowadzona jest sztuczna i zwykle niedostrzegalna dla przeciętnego obserwatora granica administracyjna.

Dla ruchu turystycznego granica parku narodowego istotna jest jedynie w kontekście konieczności przestrzegania rygorystycznych zasad udostępniania terenu objętego ochroną. Turysta w parku narodowym może z łatwością dostrzec umieszczone na szlakach oznakowanie granicy parku oraz – w przypadku transgranicznych parków narodowych – granicy państwa. Fragmentaryzacja przestrzeni parków narodowych za pomocą granic gmin jest nieistotna z punktu widzenia ruchu turystycznego – całością obszaru zarządza dyrekcja parku narodowego i to na niej ciąży m.in. obowiązki utrzymania infrastruktury turystycznej czy zapewnienia bezpieczeństwa turystom.

¹⁹¹ W granicach województwa małopolskiego jest także część Magurskiego PN.

Podział administracyjny poziomu gmin ma istotne znaczenie jedynie dla dyrekcji parku narodowego – wskazuje na właściwe miejscowo samorządy oraz społeczności lokalne, z którymi należy współpracować, zarządzając wspólnie użytkowaną przestrzenią. W tym zakresie zdecydowanie wyróżnia się Biebrzański PN. Jest on powiązany terytorialnie z 14 gminami – tym samym posiada wspólną przestrzeń z największą liczbą samorządów terytorialnych (tab. 119).

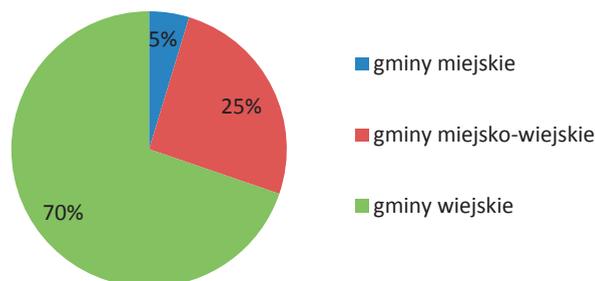
Tabela 119. Parki narodowe a gminy terytorialnie powiązane

Parki narodowe	Liczba gmin
Białowiecki, Bory Tucholskie	2
Babiogórski, Woliński	3
Bieszczadzki, Gór Stołowych, Ojcowski, Pieniński, Roztoczański, Tatrzański, Ujście Warty, Wigierski	4
Gorczański, Słowiński, Wielkopolski	5
Drawieński, Karkonoski, Poleski, Świętokrzyski	6
Magurski, Narwiański	7
Kampinoski	8
Biebrzański	14

Źródło: opracowanie własne

Należy podkreślić, że podział administracyjny na poziomie gmin jest istotny dla ruchu turystycznego poza obszarem chronionym – gminy gospodarującą swą przestrzenią, decydują chociażby o wydatkach zaliczanych do działu 630 Turystyka czy roli funkcji turystycznej w przyjętej strategii rozwoju gminy.

Polskie parki narodowe są położone w granicach 117¹⁹² gmin i obejmują łącznie powierzchnię 315 tys. ha. Wśród gmin powiązanych z parkami narodowymi 11 ma status gminy miejskiej, 31 status gminy miejsko-wiejskiej a 75 status gminy wiejskiej. Analiza rozmieszczenia parków narodowych w gminach podzielonych według ich statusu wskazuje na zdecydowaną przewagę gmin wiejskich jako lokalizacji badanej formy ochrony przyrody (wykres 91).

Wykres 91. Powierzchnia parków narodowych w gminach wg statusu gmin w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

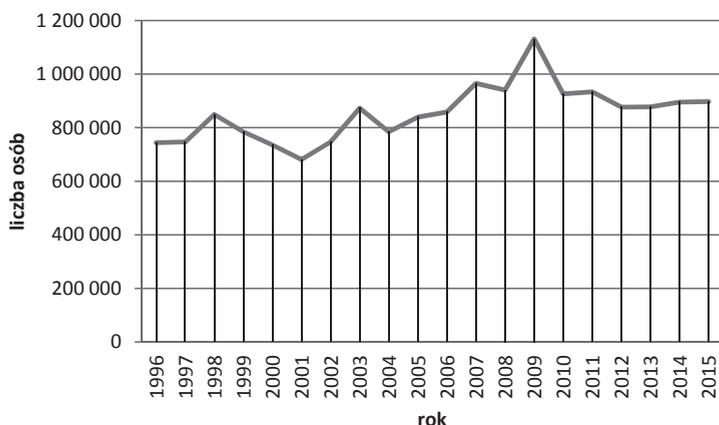
¹⁹² W zbiorze 117 gmin nie uwzględniono gminy wiejskiej Tomaszów Mazowiecki, na obszarze której mieści się Zamiejscowy Ośrodek Hodowli Żubra w Smardzewicach należący do Kampinoskiego PN. Szersze wyjaśnienia zostały zawarte przy opisie Kampinoskiego PN.

Fakt ten nie jest zaskakujący – badane formy ochrony przyrody obejmują tereny przyrodniczo cenne, jak najmniej przekształcone przez człowieka, a zatem wpisujące się w charakter gmin wiejskich. Obecność w zestawieniu gmin miejskich – a szczególnie miast na prawach powiatu, tj. Jeleniej Góry oraz Świnoujścia – wynika ze sposobu poprowadzenia granic administracyjnych i zaliczenia do gmin miejskich obszarów cennych przyrodniczo. W granicach wyżej wymienionych miast położony jest fragment Karkonoskiego PN (Jelenia Góra) i Wolińskiego PN (Świnoujście).

Wspomniane przykłady podkreślają sztuczność i umowność podziału administracyjnego, skutkującą tym, że w granicach miast położone są nie tylko obszary zurbanizowane, ale i cenne przyrodniczo.

Edukacja i turystyka w parkach narodowych

W okresie 1996–2015 miejsca edukacyjne polskich parków narodowych odwiedziło 17 395,4 tys. osób. Największa liczba osób (1131,1 tys.) skorzystała z oferty wyżej wyżej wymienionych miejsc w 2009 roku. Najmniejszą popularnością opisywana oferta cieszyła się w 2001 r. – odnotowano 680,9 tys. zwiedzających (wykres 92).

Wykres 92. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne parków narodowych w latach 1996–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016 oraz konsultacji z Parkami Narodowymi

Analiza liczby osób korzystających z miejsc edukacyjnych w latach 1996–2015 w poszczególnych parkach narodowych wskazuje na znaczące różnice w popularności oferty poszczególnych parków (tab. 120). Z uwagi na to, że liczba zwiedzających to cecha pozytywna, najwyższą lokatę przyznano jednostce osiągnącej najwyższe wartości badanej cechy (podobnie w tab. 121). Niekwestionowanym liderem był Pieniński PN (7,2 mln zwiedzających). Kolejną pozycję zajął Białowiecki PN (1,4 mln zwiedzających), a na trzeciej pozycji uplasował się lider w zakresie liczby turystów, tj. Tatrzański PN (1,3 mln zwiedzających). Nawiązując do zastosowanego kryterium grupowania parków narodowych, należy zauważyć, że wiodącą grupę stanowiły górskie parki narodowe (58,85% zwiedzających), drugą pozycję zajęły nizinne parki narodowe (27,37% zwiedzających) a na ostatnim miejscu uplasowały się wyżynne parki narodowe (13,78% zwiedzających). W grupie nizinnych parków narodowych dominowały leśne parki narodowe (42,67% zwiedzających) przed nadmorskimi (33,07%), pojeziernymi (16,85%) i rzecznyymi (7,41%).

Tabela 120. Zwiedzający miejsca edukacyjne parków narodowych w okresie 1996–2015

Park Narodowy	Liczba osób	Udział w %	Lokata
Babiogórski	205 064	1,20	14.
Białowiecki	1 393 301	8,15	2.
Biebrzański	174 282	1,02	17.
Bieszczadzki	601 034	3,52	8.
Bory Tucholskie	0	0,00	23.
Drawieński	500	0,00	22.
Gorczański	91 480	0,54	20.
Gór Stołowych	143 528	0,84	18.
Kampinoski	602 197	3,52	7.
Karkonoski	333 467	1,95	12.
Magurski	190 508	1,11	16.
Narwiański	92 931	0,54	19.
Ojcowski	554 750	3,25	10.
Pieniński	7 226 174	42,29	1.
Poleski	202 410	1,18	15.
Roztoczański	580 413	3,40	9.
Słowiński	680 226	3,98	6.
Świętokrzyski	1 219 368	7,14	4.
Tatrzański	1 264 105	7,40	3.
Ujście Warty*	79 506	0,47	21.
Wielkopolski	218 473	1,28	13.
Wigierski	366 429	2,14	11.
Woliński	866 193	5,07	5.
Suma	17 086 339	100	x

Objaśnienia: *od daty utworzenia, tj. 2001 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1997–2016 oraz konsultacji z Parkami Narodowymi

Uzyskane w parkach narodowych dane za 2016 r. wskazują, iż Pieniński PN utrzymał pozycję lidera, a dwa kolejne parki, tj. Białowiecki i Tatrzański zamieniły się miejscami (tab. 121). Warto zwrócić uwagę na zmianę lokaty Karkonoskiego PN (wzrost o 8 pozycji będący następstwem uruchomienia Karkonoskiego Centrum Edukacji Ekologicznej w Szklarskiej Porębie) i Słowińskiego PN (spadek o 8 pozycji) – były to największe różnice pomiędzy rankingami za okres 1995–2015 i rok 2016. Tym samym górskie parki narodowe umocniły pozycję lidera, nizinne utrzymały drugą lokatę (choć zmniejszyły się ich udziały), a parki wyżynne niezmiennie nadal zajmowały ostatnią pozycję.

Należy podkreślić, że dane dotyczące działań edukacyjnych parków narodowych do GUS przesyłały następujące instytucje: podległy Ministerstwu Środowiska Krajowy Zarząd Parków Narodowych (lata 1995–2002) oraz bezpośrednio Ministerstwo Środowiska (2003–2015). Szczególnie na początku badanego okresu występowały poważne trudności w zakresie interpretacji sposobu zbierania danych – potwierdzają to konsultacje z pracownikami Działów Edukacji poszczególnych parków narodowych. Przyjęta terminologia „muzeum” nie oddaje specyfiki parków narodowych i była źródłem nieporozumień. W zamieszczonej w publikacji Ochrona Środowiska tabeli „działalność dydaktyczna par-

ków narodowych” w latach 1995–2014 w tytule rubryki wskazywano tylko muzea. Po-
cząwszy od 2015 roku wprowadzono zapis „muzea/ośrodki edukacyjne”.

Tabela 121. Zwiedzający miejsca edukacyjne parków narodowych w 2016 r.

Park Narodowy	Liczba osób	Udział w %	Lokata
Babiogórski	11 639	1,13	16.
Białowiecki	81 799	7,93	3.
Biebrzański	3 139	0,30	22.
Bieszczadzki	27 562	2,67	10.
Bory Tucholskie	2 203	0,21	23.
Drawieński	5 404	0,52	19.
Gorczański	4 608	0,45	21.
Gór Stołowych	17 353	1,68	13.
Kampinoski	30 586	2,96	8.
Karkonoski	67 752	6,57	4.
Magurski	14 413	1,40	15.
Narwiański	10 000	0,97	17.
Ojcowski	27 275	2,64	11.
Pieniński	411 300	39,87	1.
Poleski	19 305	1,87	12.
Roztoczański	38 478	3,73	5.
Słowiński	16 132	1,56	14.
Świętokrzyski	35 727	3,46	6.
Tatrzański	131 254	12,72	2.
Ujście Warty	5 000	0,48	20.
Wielkopolski	9 136	0,89	18.
Wigierski	33 383	3,24	7.
Woliński	28 134	2,73	9.
Suma	1 031 582	100	x

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych poszczególnych parków narodowych

W przypadkach szczególnie odbiegających od wartości za sąsiednie lata wykonano konsultacje w parkach narodowych. Dzięki temu dokonano korekty danych za rok 1998 w Słowińskim PN, korekty danych za rok 2011 w Wielkopolskim PN oraz w kilku przypadkach wskazano powody zaobserwowanych różnic (np. remont obiektu). Analiza danych zawartych w publikacji GUS oraz wspomniane konsultacje wskazują, że mimo 20-letniej praktyki zbierania przedmiotowych danych nadal są rozbieżności w zakresie interpretacji sposobu ich gromadzenia. Problematyczne jest chociażby określenie liczby imprez dydaktycznych. W 2015 roku w Magurskim PN wykazano 1170 imprez, a Wolińskim PN 10. Istnieje zatem poważna obawa o prawidłowość klasyfikacji wydarzeń zaliczanych do rangi „imprezy dydaktycznej”. Z powyższego wynika, że wciąż otwartym pozostaje pytanie, czy imprezą dydaktyczną jest tylko impreza masowa, czy też jest nią także przeprowadzenie zajęć edukacyjnych dla grupy np. 20 osób.

Edukacja przyrodnicza parków narodowych obejmowała znacznie większą liczbę osób niż wskazano to w powyższych tabelach – zaprezentowane dane statystyczne ukazują zaledwie fragment działalności parków. Parki narodowe finansują liczne wydawnictwa przyrodnicze

(znaczna część z nich jest udostępnianych bezpłatnie), prowadzą kampanie informacyjne poprzez m.in. strony internetowe, umieszczają przy szlakach turystycznych tablice informacyjne, organizują imprezy masowe, konkursy wiedzy o parkach, prelekcje poza nieruchomościami należącymi do parku narodowego (najczęściej w szkołach i przedszkolach) itp. Niemożliwe jest zatem policzenie wszystkich osób korzystających z dyfuzji wiedzy, której źródłem są parki narodowe.

Możliwe jest natomiast określenie kosztów działalności edukacyjnej parków narodowych oraz przychodów z tą działalnością związanych (tab. 122). Dane za rok 2016 ukazują finansową stronę opisywanej działalności. Z uwagi na to, że przedstawione wartości ukazują skalę działalności parku (są cechą pozytywną), najwyższą lokatę przyznano jednostce osiągającej najwyższe wartości badanych cech.

Tabela 122. Wymiar finansowy edukacji przyrodniczej parków narodowych w 2016 r.

Park Narodowy	Koszty edukacji		Przychody z edukacji		Strata*
	Wartość w zł	Lokata	Wartość w zł	Lokata	
Babiogórski	403 846,36	18.	47 677,41	13.	-356 168,95
Białowiecki	540 025,97	13.	128 241,48	7.	-411 784,49
Biebrzański	606 500,32	12.	2 012,19	22.	-604 488,13
Bieszczadzki	1 386 969,00	5.	179 684,00	6.	-1 207 285,00
Bory Tucholskie	66 950,02	23.	2 986,00	20.	-63 964,02
Drawieński	268 000,00	21.	2 624,00	21.	-265 376,00
Gorczański	683 255,20	11.	16 688,17	17.	-666 567,03
Góry Stołowe	443 243,00	15.	10 002,00	19.	-433 241,00
Kampinoski	685 397,87	10.	94 536,47	11.	-590 861,40
Karkonoski	1 581 914,91	4.	52 194,93	12.	-1 529 719,98
Magurski	398 361,86	19.	41 182,20	14.	-357 179,66
Narwiański	365 825,76	20.	32 864,02	15.	-332 961,74
Ojcowski	137 836,65	22	29 483,31	16.	-108 353,34
Pieniński	432 126,32	17.	0,00	23.	-432 126,32
Poleski	526 850,00	14.	96 497,00	10.	-430 353,00
Roztoczański	2 031 268,24	2.	123 571,94	8.	-1 907 696,30
Słowiński	1 920 837,94	3.	683 096,89	1.	-1 237 741,05
Świętokrzyski	1 064 564,91	8.	253 187,60	3.	-811 377,31
Tatrzański	1 295 288,00	6.	504 021,38	2.	-791 266,62
Ujście Warty	439 895,43	16.	10 430,93	18.	-429 464,50
Wielkopolski	1 114 623,98	7.	185 403,22	5.	-929 220,76
Wigierski	2 531 505,92	1.	112 393,81	9.	-2 419 112,11
Woliński	1 052 681,93	9.	198 618,17	4.	-854 063,76
SUMA	19 977 769,59	x	2 807 397,12	x	-17 170 372,47

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych 23 parków narodowych

*Parki narodowe funkcjonują w ramach państwowej osoby prawnej. Oznacza to, że przy opisie kwestii finansowych należy posługiwać się pojęciami zysku i straty zamiast nadwyżki i deficytu (były one właściwe do momentu funkcjonowania parków narodowych w ramach jednostek budżetowych).

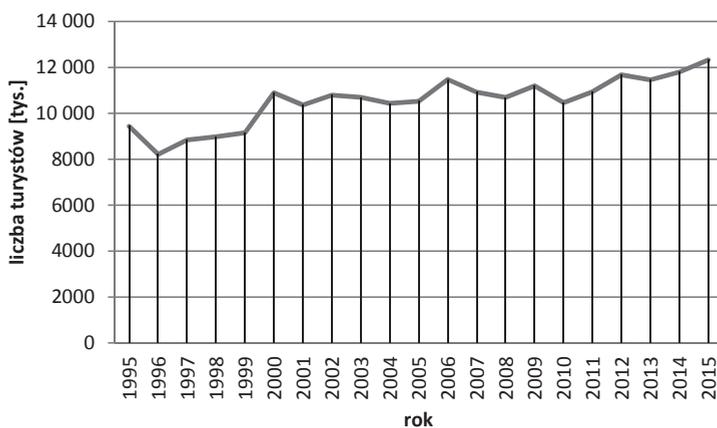
Zaobserwować można znaczące różnice w kosztach edukacji przyrodniczej właściwych dla poszczególnych parków narodowych. W dwóch parkach narodowych (Roztoczańskim

PN oraz Wigierskim PN) koszty edukacji przekroczyły 2 mln zł, a niewiele niższe odnotowano w Słowińskim PN (1,9 mln zł). Najniższe koszty zarachowano w PN Bory Tucholskie – jedynie 67 tys. zł. W zajmującym 22. lokatę Ojcowskim PN opisywane koszty były dwukrotnie większe – 140 tys. zł.

Zróznicowanie wartości występuje także w zakresie przychodów z edukacji – Pieniński PN świadczył usługi z zakresu edukacji nieodpłatnie, trzy parki narodowe (Biebrzański PN, PN Bory Tucholskie, Drawieński PN) osiągnęły przychody w nikłej, nieprzekraczającej 3 tys. zł kwocie, podczas gdy Słowiński PN odnotował przychody wynoszące 683 tys. zł. Należy podkreślić, że brak opłat za korzystanie z usług edukacyjnych jest wynikiem nie tylko przyjętej polityki danego parku, ale koniecznością spełnienia warunków realizacji i utrzymania trwałości projektów współfinansowanych ze środków unijnych.

Opisywana działalność generuje w parkach narodowych wyłącznie straty – największe w Wigierskim PN (2,4 mln zł). Nie można tego faktu oceniać negatywnie – parki narodowe to nie przedsiębiorstwa. Jednak informacja ta zwraca uwagę na konieczność finansowania działań z zakresu edukacji przyrodniczej ze środków publicznych – dążące do zysku podmioty prywatne nie będą nią zainteresowane.

W okresie 1995–2015 parki narodowe odwiedziło 221 274,7 tys. osób. Należy podkreślić rosnącą popularność badanych obszarów chronionych (wykres 93).

Wykres 93. Turystyka w parkach narodowych w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

Liczba turystów wskazuje na znaczące różnice w zakresie popularności poszczególnych parków (tab. 123). Z uwagi na to, że liczba turystów to cecha pozytywna, najwyższą lokatę przyznano jednostce osiągającej najwyższe wartości badanej cechy (podobnie w tabeli 124).

Niekwestionowanym liderem w okresie 1995–2015 był Tatrzański PN (55,3 mln zwiedzających). Kolejną pozycję zajął Karkonoski PN (35,2 mln zwiedzających), a na trzeciej pozycji uplasował się Woliński PN (26,5 mln zwiedzających). Wskazane trzy parki narodowe tworzyły zdecydowanie dominującą grupę – liczba osób je odwiedzających stanowiła 53% turystów w parkach narodowych. Najmniejszą popularność odnotował Narwiański PN – w okresie 1996–2015 liczba odwiedzających wyniosła tylko 150 tys. Większy ruch turystyczny odnotował nawet krócej funkcjonujący PN Ujście Warty – w latach 2001–2015

zaewidencjonowano na jego terenie 400 tys. zwiedzających. Nawiązując do zastosowanego kryterium grupowania parków narodowych, należy zauważyć, że wiodącą grupę stanowiły górskie parki narodowe (54,94% zwiedzających), drugą pozycję zajęły nizinne parki narodowe (38,07% zwiedzających), a na ostatnim miejscu uplasowały się wyżynne parki narodowe (7,00% zwiedzających). W grupie nizinnych parków narodowych dominowały nadmorskie parki narodowe (38,99% zwiedzających) przed pojeziernymi (34,27%), leśnymi (25,36%) i rzecznyymi (1,38%).

Tabela 123. Turyści w parkach narodowych (w tys.) w okresie 1995–2015

Park Narodowy	Liczba osób w tys.	Udział w %	Lokata
Babiogórski	1 368,7	0,62	15.
Białowiecki	2 862,6	1,29	12.
Biebrzański	609,7	0,28	19.
Bieszczadzki	6 683,0	3,02	9.
Bory Tucholskie	727,0	0,33	18.
Drawieński	411,3	0,19	20.
Gorczański	1 178,0	0,53	16.
Gór Stołowych	6 695,0	3,03	8.
Kampinoski	18 500,0	8,36	5.
Karkonoski	35 200,0	15,91	2.
Magurski	908,0	0,41	17.
Narwiański *	150,3	0,07	23.
Ojcowski	7 830,0	3,54	7.
Pieniński	14 223,0	6,43	6.
Poleski	346,8	0,16	22.
Roztoczański	2 179,0	0,98	13.
Słowiński	6 317,5	2,86	10.
Świętokrzyski	5 477,3	2,48	11.
Tatrzański	55 303,8	24,99	1.
Ujście Warty*	399,7	0,18	21.
Wielkopolski	25 400,0	11,48	4.
Wigierski	1 983,0	0,90	14.
Woliński	26 521,0	11,99	3.
SUMA	221 274,7	100,00	x

Objaśnienia * od daty utworzenia, tj. Narwiański PN od 1996 r., PN Ujście Warty od 2001 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

Nie wszystkie parki narodowe pobierają opłaty za wstęp na teren chroniony. Parki wolne od opłat to: Kampinoski PN, Ojcowski PN, Pieniński PN, Wielkopolski PN, Woliński PN oraz PN Ujście Warty. W Białowieckim PN nie trzeba płacić za wstęp do północnej części parku. Brak biletowania stanowi czynnik utrudniający prawidłowe określenie liczby osób odwiedzających teren chroniony – zmusza do szacowania. Coraz większa dostępność czujników piroelektrycznych niweluje w pewnym stopniu ten problem. Należy przyjąć, że dane z początku okresu badania są obciążone większym błędem. Niestety, nawet nowoczesna technika nie jest w stanie wyeliminować błędów pomiaru wynikających z prywatnej własności gruntów położonych na terenie parku. Zjawisko to szczególnie dotyczy Biebrzań-

skiego PN, którego niemal połowa powierzchni należy do prywatnych właścicieli. Czujniki piroelektryczne nie są w stanie rozróżnić ich od turystów. Nie da się także wyeliminować błędów wynikających z kilkakrotnego zliczania tych samych osób – na to zjawisko w szczególności zwraca uwagę Wigierski PN.

W całym okresie badania nieczęsto występowały znaczące zmiany lokat zajmowanych przez poszczególne parki narodowe w rankingach stworzonych na podstawie liczby turystów rocznie. Przeprowadzona analiza wskazuje, że 13 parków narodowych w badanym okresie nigdy nie zmieniło pozycji w wyżej wymienionych rankingach o więcej niż dwie lokaty. Dla wszystkich parków w okresie 1995–2015 odnotowano tylko 19 zmian lokat powyżej dwóch pozycji. Najczęściej wystąpiły zmiany o trzy (11 razy) oraz o cztery pozycje (6 razy) w rankingu. Ponadto Bieszczadzki PN jednokrotnie odnotował wzrost pozycji w rankingu o 5 lokat, a Woliński PN spadek o 9 pozycji. Brak znaczących zmian preferencji turystów co do wyboru opisywanych obiektów potwierdza także porównanie rankingu utworzonego na podstawie sumarycznych danych z okresu 1995–2015 oraz rankingu opierającego się na danych za 2016 r. (tab. 124). Wskazuje ono, że największą zmianę odnotował Poleski Park Narodowy (wzrost o 4 pozycje). W 2016 roku niezmiennie pozycję lidera zajmowały górskie parki narodowe, na drugim miejscu uplasowały się nizinne parki narodowe a na ostatnim wyżynne parki narodowe.

Tabela 124. Turyści w parkach narodowych (w tys.) w 2016 r.

Park Narodowy	Liczba osób w tys.	Udział w %	Lokata
Babiogórski	87,7	0,67	15.
Białowiecki	163,4	1,25	12.
Biebrzański	41,0	0,31	20.
Bieszczadzki	487,0	3,71	8.
Bory Tucholskie	34,5	0,26	21.
Drawieński	16,0	0,12	23.
Gorczański	80,0	0,61	16.
Gór Stołowych	550,0	4,20	7.
Kampinoski	1 000,0	7,63	5.
Karkonoski	2 000,0	15,26	2.
Magurski	50,0	0,38	17.
Narwiański	20,0	0,15	22.
Ojcowski	400,0	3,05	9.
Pieniński	931,0	7,10	6.
Poleski	43,8	0,33	18.
Roztoczański	186,7	1,42	11.
Słowiński	323,4	2,47	10.
Świętokrzyski	144,0	1,10	13.
Tatrański	3 683,1	28,09	1.
Ujście Warty	43,2	0,33	19.
Wielkopolski	1 200,0	9,15	4.
Wigierski	125,0	0,95	14.
Woliński	1 500,0	11,44	3.
SUMA	13 109,7	100	x

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – Ochrona Środowiska roczniki 1996–2016

Jak już wspomniano, parki narodowe odpowiadają za bezpieczeństwo turystów i ruch turystyczny na obszarze chronionym. Gminy nie ponoszą kosztów utrzymania infrastruktury turystycznej w granicach parku narodowego – partycypują jedynie w korzyściach płynących z ruchu turystycznego. Skala podejmowanych przez parki narodowe działań mających na celu udostępnienie turystyczne obszaru jest różna.

Dane za 2016 r. (tab. 125) wskazują, że najwyższe koszty poniósł Wigierski PN (2,6 mln zł), a najniższe PN Bory Tucholskie (120 tys. zł). Przychody z udostępniania były najwyższe w Tatrzańskim PN (17 mln zł) a najniższe w PN Bory Tucholskie (22 tys. zł). Z uwagi na to, że przedstawione wartości ukazują skalę działalności parku (są więc cechą pozytywną), najwyższą lokatę przyznano jednostce osiągającej najwyższe wartości badanych cech. Należy podkreślić, że w 2016 r. jedynie dziesięć parków narodowych osiągnęło zysk w związku z opisywaną działalnością. Niestety, z uwagi na różnorodność polityki rachunkowości w poszczególnych parkach narodowych nie można wykonać długookresowej analizy danych (dane są, jak wskazano przy opisie koncepcji badawczej, nieporównywalne).

Tabela 125. Wymiar finansowy udostępniania turystycznego parków narodowych w 2016 r.

Park Narodowy	Koszty udostępniania		Przychody z udostępniania		Zysk / Strata*
	Wartość w zł	Lokata	Wartość w zł	Lokata	
Babiogórski	145 479,72	22.	351 780,87	13.	206 301,15
Białowiecki	1 410 606,63	6.	2 931 045,50	4.	1 520 438,87
Biebrzański	879 742,72	10.	533 317,43	11.	-346 425,29
Bieszczadzki	1 674 661,00	4.	2 760 843,00	5.	1 086 182,00
Bory Tucholskie	121 432,90	23.	22 463,00	23.	-98 969,90
Drawieński	925 306,00	8.	265 543,00	14.	-659 763,00
Gorczański	779 404,29	12.	67824,47	19.	-711 579,82
Gór Stołowych	845 519,70	11.	2 735 077,59	6.	1 889 557,89
Kampinoski	475 197,64	15.	136 889,20	15.	-338 308,44
Karkonoski	1 817 140,77	2.	4 542 776,95	2.	2 725 636,18
Magurski	195 502,92	21.	35 864,80	21.	-159 638,12
Narwiański	306 451,85	18.	101 636,58	17.	-204 815,27
Ojcowski	494 573,39	14.	1 436 450,73	8.	941 877,34
Pieniński	1 573 511,53	5.	2 613 856,98	7.	1 040 345,45
Poleski	218 101,00	20.	92 694,00	18.	-125 407,00
Roztoczański	455 041,98	16.	107 583,68	16.	-347 458,30
Słowiński	1 131 633,18	7.	4 191 057,98	3.	3 059 424,80
Świętokrzyski	526 512,58	13.	665 508,35	10.	138 995,77
Tatrzański	352 512,00	17.	16 994 600,10	1.	16 642 088,10
Ujście Warty	301 418,45	19.	34 698,27	22.	-266 720,18
Wielkopolski	896 298,80	9.	40 386,44	20.	-855 912,36
Wigierski	2 591 949,53	1.	367 732,52	12.	-2 224 217,01
Woliński	1 712 587,52	3.	906 217,02	9.	-806 370,50
SUMA	19 830 586,10	x	41 935 848,46	x	22 105 262,36

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych 23 parków narodowych

*patrz tab. 122.

Trudno mówić o korelacji pomiędzy liczbą turystów a opisywanymi wartościami. W przypadku przychodów wynika to z tego, iż nie wszystkie parki pobierają opłaty za wstęp. Na koszty udostępniania wpływa w przeważającej mierze specyfika terenu – uwilgotnienie, stromizny, erozja, podatność na rozdepczyska itp. cechy przestrzeni determinują koszty utworzenia i utrzymania infrastruktury. Można wręcz zaryzykować stwierdzenie, że prosta zależność pomiędzy liczbą turystów a kosztami zaliczanymi do kosztów udostępniania występuje tylko w odniesieniu do kosztu wywozu nieczystości (śmieci), jakie park narodowy usuwa ze szlaków.

Interesujące są wyniki korelacji rang Spearmana (wzór 8) pomiędzy rankingiem użytym na podstawie liczby zwiedzających miejsca edukacyjne w latach 1996–2015 (tab. 120) a liczbą turystów w parkach narodowych (dane zawarte w tab. 123 skorygowano poprzez odjęcie liczby turystów w 1995 r., uzyskując tym samym dane za okres 1996–2015). Wynik korelacji wskazuje na dodatnią, lecz bardzo umiarkowaną zależność pomiędzy badanymi zjawiskami – uzyskano wynik korelacji $r_s = 0,313241$. Należy dodać, że porównanie liczby turystów i liczby osób korzystających z edukacji przyrodniczej (dane za lata 1996–2015) wskazuje, że np. w Poleskim PN średnio 70%, a Narwiańskim PN 65% turystów było objętych bezpośrednimi działaniami edukacyjnymi, natomiast w Karkonoskim PN tylko 1%, zaś w Tatrzańskim 2%. Nie można powyższego oceniać negatywnie – w miejscach masowej turystyki nie jest możliwa edukacja przyrodnicza wszystkich odwiedzających.

Gminy – liderzy funkcji turystycznej w parkach narodowych

Dla 21 zbiorów gmin powiązanych z parkami narodowymi wskazano lidera funkcji turystycznej, a w dwóch przypadkach rola ta została podzielona pomiędzy dwie gminy. **Tym samym w 21 z 23 badanych przypadków potwierdzona została hipoteza pierwsza** zakładająca istnienie biegunu wzrostu funkcji turystycznej w regionie, jaki tworzą powiązane z danym parkiem narodowym gminy. Jedynie zespoły gmin powiązanych terytorialnie z Gorceńskim i Wigierskim PN nie spełniły wspomnianej, inspirowanej koncepcją Perroux, hipotezy. Zestawienie wartości wskaźników funkcji turystycznej (wskaźnik Charvata, wskaźnika Baretje'a i Deferta oraz wskaźnika gęstości bazy noclegowej) pozwala stwierdzić, że poziom realizacji funkcji turystycznej wśród gmin pełniących rolę liderów dla parków narodowych ogromnie się różni (tab. 126).

Maksymalną wartość wszystkich wskaźników osiągnęła gmina Łeba (Słowiński PN). Pod względem wartości wskaźników Charvata oraz Baretje'a i Deferta najsłabszą w grupie liderów była powiązana z Kampinoskim PN gmina Łomianki – maksimum wartości wskaźnika Charvata oraz Baretje'a i Deferta dla tej gminy stanowi odpowiednio 0,25 i 0,22% wartości właściwych w gminie Łeba. Pod względem wskaźnika gęstości najsłabsza okazała się gmina – lider powiązana z PN Ujście Warty – jej najwyższy wynik stanowi 0,20% wartości właściwej dla gminy Łeba.

Tabela 126. Gminy – liderzy funkcji turystycznej w parkach narodowych w latach 1995–2015

Park narodowy	Gmina – lider	Wskaźnik Charvata		Wskaźnik Baretje'a i Deferta		Wskaźnik gęstości	
		min	max	min	max	min	max
Babiogórski	Zawoja (2)	501,17	1 856,20	7,37	26,74	5,23	18,01
Białowiecki	Białowieża (2)	1 044,42	4 006,36	9,27	42,56	1,23	4,82
Biebrzański	Rajgród (3)	381,87	1 657,71	2,98	32,94	0,78	9,09
Bieszczadzki	Cisna (2)	3 094,04	5 879,39	39,24	93,99	2,36	5,39
Bory Tucholskie	Chojnice (2)	370,61	943,54	9,28	27,11	3,53	8,91
Drawieński	Tuczno (3)	51,46	533,94	1,98	10,70	0,40	2,15
Gorczański(*)	Niedźwiedź (2)	0,00	569,12	0,00	8,47	0,00	7,35
	Ochotnica Dolna (2)	97,51	472,05	2,29	10,54	1,35	5,66
Gór Stołowych	Kudowa Zdrój (1)	1 076,05	4 028,45	11,27	29,86	33,71	89,41
Kampinoski	Łomianki (3)	0,44	49,52	0,00	0,84	0,00	4,42
Karkonoski	Karpacz (1)	8 663,99	17 013,07	115,13	213,27	169,37	269,10
Magurski	Krempna (2)	59,10	853,00	2,82	26,62	0,26	2,76
Narwiański	Surz (3)	0,00	663,19	0,00	16,86	0,00	4,81
Ojcowski	Wielka Wieś (2)	0,00	661,21	0,46	5,17	0,83	12,10
Pieniński	Szczawnica (3)	1 286,54	6 466,26	15,78	55,06	13,07	45,97
Poleski	Sosnowica(2)	62,56	614,47	1,66	48,39	0,26	8,48
Roztoczański	Zwierzyniec (3)	166,89	350,58	3,26	8,35	1,50	3,89
Słowiński	Łeba (1)	11 285,85	19 461,55	196,04	374,28	511,13	960,40
Świętokrzyski	Masłów (2)	8,64	624,89	3,56	5,67	3,64	6,99
Tatrzański	Zakopane (1)	3 902,87	6 368,50	30,36	65,06	97,88	221,01
Ujście Warty	Słońsk (2)	5,66	152,53	0,17	6,44	0,05	1,94
Wielkopolski	Stęszew (3)	149,93	375,02	3,15	6,60	2,63	5,43
Wigierski*	Giby (2)	340,03	1 275,42	8,22	36,96	0,76	3,52
	Suwałki (2)	292,93	601,60	6,75	18,14	1,90	4,35
Woliński	Międzyzdroje (3)	7 024,08	9 857,18	85,31	139,40	50,37	80,59

Objaśnienia:

(*) – funkcja lidera podzielona pomiędzy dwie gminy,

(1) – gmina wiejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Jak już wspomiano, maksymalną wartość wszystkich opisywanych wskaźników osiągnęła gmina Łeba (Słowiński PN), a na pozycji drugiej uplasowała się gmina Karpacz (Karkonoski PN). Trzecia lokata w zakresie wskaźnika gęstości przypadła gminie Zakopane (Tatrzański PN), a w przypadku dwóch pozostałych wskaźników – gminie Międzyzdroje (Woliński PN). Warto zauważyć, że wśród gmin osiągających najwyższe wyniki dominują gminy miejskie (tab. 127).

Tabela 127. Ranking gmin – liderów funkcji turystycznej

Park narodowy	Gmina – lider	Lokata wg maximum wartości osiągniętej w okresie 1995–2015		
		wskaźnika Charvata	wskaźnika Baretje'a i Deferta	wskaźnika gęstości
Babiogórski	Zawoja (2)	9.	13.	7.
Białowiecki	Białowieża (2)	8.	8.	17.
Biebrzański	Rajgród (3)	10.	10.	9.
Bieszczadzki	Cisna (2)	6.	4.	16.
Bory Tucholskie	Chojnice (2)	12.	12.	10.
Drawieński	Tuczno (3)	20.	17.	24.
Gorczański*	Niedźwiedź (2)	19.	19.	12.
	Ochotnica Dolna (2)	21.	18.	14.
Gór Stołowych	Kudowa Zdrój (1)	7.	11.	4.
Kampinoski	Łomianki (3)	25.	25.	19.
Karkonoski	Karpacz (1)	2.	2.	2.
Magurski	Krempna (2)	13.	14.	23.
Narwiański	Suraż (3)	14.	16.	18.
Ojcowski	Wielka Wieś (2)	15.	24.	8.
Pieniński	Szczawnica (3)	4.	6.	6.
Poleski	Sosnowica (2)	17.	7.	11.
Roztoczański	Zwierzyniec (3)	23.	20.	21.
Słowiński	Łeba (1)	1.	1.	1.
Świętokrzyski	Masłów (2)	16.	23.	13.
Tatrzański	Zakopane (1)	5.	5.	3.
Ujście Warty	Słońsk (2)	24.	22.	25.
Wielkopolski	Stęszew (3)	22.	21.	15.
Wigierski*	Giby (2)	11.	9.	22.
	Suwałki (2)	18.	15.	20.
Woliński	Międzyzdroje (3)	3.	3.	5.

Objaśnienia:

lokataę pierwszą przyznano za najwyższą wartość badanej cechy

(*) – funkcja lidera podzielona pomiędzy dwie gminy,

(1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne

Zróznicowanie wartości badanych wskaźników obliczonych dla danego lidera wskazuje na stabilność (lub jej brak) poziomu realizacji funkcji turystycznej. Najmniejsze względne różnice pomiędzy wartościami minimum i maximum badanych wskaźników obserwowano w gminach o najbardziej rozwiniętej funkcji turystycznej. Jednokrotnie – w przypadku

wskaźnika Baretje'a i Deferta – w pierwszej trójce uplasowała się gmina Masłów (Świętokrzyski PN). Największe różnice – a zatem brak stabilizacji – dotyczyły gmin o znacznie niższym poziomie rozwoju funkcji turystycznej (tab. 128).

Tabela 128. Względne zróżnicowanie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin – liderów w latach 1995–2015

Park narodowy	Gmina – lider	(maximum-minimum)*100/minimum		
		wskaźnik Charvata	wskaźnik Baretje'a i Deferta	wskaźnik gęstości
Babiogórski	Zawoja (2)	270	263	244
Białowiecki	Białowieża (2)	284	359	292
Biebrzański	Rajgród (3)	334	1005	1065
Bieszczadzki	Cisna (2)	90	140	128
Bory Tucholskie	Chojnice (2)	155	192	152
Drawieński	Tuczno (3)	938	440	438
Gorczański*	Niedźwiedź (2)	x	x	x
	Ochotnica Dolna (2)	384	360	319
Gór Stołowych	Kudowa Zdrój (1)	274	165	165
Kampinoski	Łomianki (3)	11155	x	x
Karkonoski	Karpacz (1)	96	85	59
Magurski	Krempna (2)	1343	844	962
Narwiański	Suraż (3)	x	x	x
Ojcowski	Wielka Wieś (2)	x	1024	1358
Pieniński	Szczawnica (3)	403	249	252
Poleski	Sosnowica (2)	882	2815	3162
Roztoczański	Zwierzyniec (3)	110	156	159
Słowiński	Łeba (1)	72	91	88
Świętokrzyski	Masłów (2)	7133	59	92
Tatrański	Zakopane (1)	63	114	126
Ujście Warty	Słońsk (2)	2595	3688	3780
Wielkopolski	Stęszew (3)	150	110	106
Wigierski*	Giby (2)	275	350	363
	Suwałki (2)	105	169	129
Woliński	Międzyzdroje (3)	40	63	60

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

x – minimum = 0 co wyklucza obliczenie

Źródło: opracowanie własne

Interpretacja wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta wykonana według zaleceń Boyer [por. rozdz. 3] pozwoliła zidentyfikować gminy, w których wystąpiły okresy braku aktywności turystycznej (tab. 129). Podkreślić należy, że zadane przez Warszzyńską [1985] kryterium uznawania gmin za dobrze rozwinięte pod względem turystycznym (przy zastosowaniu wskaźnika gęstości) spełnia jedynie 8 z badanych 117 gmin.

Wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta pozwalają stwierdzić, że aż 49 gmin w całym badanym okresie nie pełniło funkcji turystycznej. Ponadto dodatkowe 10 gmin w latach 1995–2015 nigdy nie było ujętych w GUS jako gminy pełniące w jakikolwiek sposób funkcje turystyczne (brak danych z zakresu Turystyka w Banku Danych Lokalnych). **Oznacza**

to, że 59 spośród 117 gmin powiązanych z polskimi parkami narodowymi nie można uznać za aktywne turystycznie według klasycznego miernika zagospodarowania turystycznego, jakim jest wskaźnik Baretje'a i Deferta.

Tabela 129. Gminy nieaktywne turystycznie wg wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta okresie 1995–2015

Park Narodowy	Liczba lat braku aktywności turystycznej				Brak danych GUS
	<1;5)	<5;10)	<10;15)	<15;21>	
Babiogórski				<i>Lipnica Wielka</i>	
Białowiecki	Narewka				
Biebrzański				<i>Bargłów Kościelny Dąbrowa Białostocka Grajewo Jaświły Jedwabne Suchowola Sztabin Trzcianne Wizna</i>	Lipsk Radziłów Nowy Dwór
Bieszczadzki	Ustrzyki Dolne				
Bory Tucholskie				<i>Brusy</i>	
Drawieński				<i>Bierzwnik Człopa Dobiegniew Drawno Krzyż Wielkopolski</i>	
Gorczański		Ochotnica Dolna	Niedźwiedź	<i>Kamienica Mszana Dolna Nowy Targ</i>	
Gór Stołowych	Lewin Kłodzki Radków		Szczytna		
Karkonoski				<i>Jelenia Góra Kowary</i>	
Kampinoski				<i>Brochów Czosnów Kampinos Leoncin Leszno Łomianki Stare Babice</i>	Izabelin
Magurski	Krempna			<i>Dębowiec Dukla Nowy Żmigród Sękowa</i>	Lipinki Osiek Jasielski

Tabela 129. cd.

Park Narodowy	Liczba lat braku aktywności turystycznej				Brak danych GUS
	<1;5)	<5;10)	<10;15)	<15;21>	
Narwiański		Suraż		<i>Choroszcz Kobylin Borzymy Łąpy Sokoły Turośń Kościelna Tykocin</i>	
Ojcowski				<i>Jerzmanowice Przeg. Skala Sułoszowa Wielka Wieś</i>	
Poleski	Ludwin Sosnowica		Urszulim	<i>Stary Brus</i>	Hańsk Wierzbica
Roztoczański	Zwierzyniec			<i>Józefów Zamość</i>	Adamów
Słowiński		Smóldzino		<i>Główczyce</i>	
Świętokrzyski		Masłów	Górno	<i>Bieliny Bodzentyn Łączna Nowa Słupia</i>	
Ujście Warty	Górzycza			<i>Górzycza Kostrzyn nad Odrą Słońsk Witnica</i>	
Wielkopolski		Stęszew		<i>Komorniki Mosina Puszczykowo</i>	Dopiewo
Wigierski	Nowinka			<i>Krasnopol</i>	
Woliński	Wolin				
SUMA	11	5	4	58 (49*)	10

Źródło: opracowanie własne

Objaśnienia: * kursywą zapisano nazwy gmin nieaktywnych turystycznie przez cały okres badania

Najczęściej w powyższym zestawieniu pojawiają się gminy powiązane terytorialnie z Biebrzańskim PN (12 gmin) oraz Kampinoskim PN (8 gmin). Występuje także liczna reprezentacja gmin powiązanych z Wielkopolskim PN. Jakkolwiek Biebrzański PN nie należy do grona liderów w zakresie liczby zwiedzających, tak Kampinoski PN w latach 1995–2015 uplasował się na 5. pozycji a Wielkopolski PN na 4. pozycji wśród 23 parków narodowych (tab. 123). Jednoznacznie wskazuje to na dominację turystyki jednodniowej w parkach narodowych położonych w sąsiedztwie Warszawy i Poznania. **Tym samym uzyskane wyniki wskazują na konieczność stosowania do badań nad funkcją turystyczną gmin powiązanych z parkami narodowymi położonymi w sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich dodatkowych mierników ujmujących ruch turystyczny niewykorzystujący bazy noclegowej.**

Podkreślić należy, że mieszkańcy metropolii poznańskiej i warszawskiej oraz turyści korzystający z bazy noclegowej obu metropolii ponoszą, z uwagi na lokalizację (odpowiednio Wielkopolskiego PN i Kampinoskiego PN), niewielkie koszty dojazdu (transportu) do wspomnianych obszarów chronionych. Istotnym jest podkreślenie, iż fakt ten ma ogromny wpływ na kształtowanie się funkcji turystycznej na obszarze obu parków i powiązanych terytorialnie gmin. W kontekście zastosowanego kryterium grupowania parków narodowych można stwierdzić, że sąsiedztwo metropolii ma takie same skutki dla funkcji turystycznej w obszarze nizinnej pojeziernego, jak i nizinnego leśnego parku narodowego.

Funkcja turystyczna a powierzchnia parku narodowego w gminie

Występuje znaczne zróżnicowanie w zakresie stopnia włączenia terenu gmin w granice poszczególnych parków narodowych. Udział parku narodowego w powierzchni gminy jest najmniejszy w powiązanej terytorialnie z Bieszczadzkim PN gminie Ustrzyki Dolne (0,0007%), a największy w powiązanej terytorialnie z Kampinoskim PN gminie Izabelin (85,86%). Wśród gmin w największym stopniu objętych ochroną prawną w formie danego parku narodowego dominują gminy wiejskie (12 gmin), siedem gmin ma status miejsko-wiejski, a cztery to gminy miejskie. Szczególnie interesująca jest ostatnia grupa gmin – warto podkreślić, że w PN Gór Stołowych, Karkonoskim PN, Tatrzańskim PN oraz Wielkopolskim PN największy udział parku w terenie gminy wystąpił w gminie miejskiej.

Badania zależności pomiędzy funkcją turystyczną gminy a jej powierzchnią chronioną w formie parku narodowego wskazują, że w jednym przypadku – gminy Wielka Wieś powiązanej z Ojcowskim PN – liderem funkcji turystycznej była gmina w najmniejszym stopniu włączona w granice parku narodowego. W 12 przypadkach gmina osiągająca najwyższe wartości wskaźników funkcji turystycznej była jednocześnie gminą w największym stopniu objętą opisywaną formą ochrony przyrody (tab. 130). Zjawisko wystąpiło w gminach powiązanych z następującymi parkami narodowymi: Babiogórskim PN, Białawieskim PN, PN Bory Tucholskie, Gorczańskim PN, PN Gór Stołowych, Karkonoskim PN, Magurskim PN, Roztoczańskim PN, Tatrzańskim PN, Ujście Warty PN, Wigierskim PN i Wolińskim PN. W czterech przypadkach udział parku narodowego w powierzchni gminy będącej liderem w zakresie pełnienia funkcji turystycznej przekraczał połowę powierzchni gminy – sytuacja ta dotyczy Karkonoskiego PN i gminy Karpacz, Magurskiego PN i gminy Krempna, Roztoczańskiego PN i gminy Zwierzyniec oraz Tatrzańskiego PN i gminy Zakopane. W kontekście liczby turystów zwiedzających polskie parki narodowe należy podkreślić obecność w wyżej wymienionym zestawieniu gmin: Karpacz oraz Zakopane. Objęcie gminy ochroną w formie parku narodowego nie uniemożliwiło zatem rozwoju funkcji turystycznej. Innymi słowy: **uzyskane wyniki badań pozwalają stwierdzić, że ograniczająca wykorzystanie endogenicznych zasobów funkcja ochrony przyrody (reprezentowana na tym etapie badań jedynie formą parku narodowego) nie stanowiła przeszkody do rozwoju egzogenicznej funkcji turystycznej. Skłania to do wstępnego odrzucenia hipotezy trzeciej – ostateczna decyzja w tym zakresie zostanie jednak podjęta po wykonaniu trzeciej, opartej na syntetycznych miarach rozwoju, części badań.**

Tabela 130. Udział parku narodowego w powierzchni gminy a liderzy funkcji turystycznej

Park Narodowy	Najmniejszy udział parku w gminie		Największy udział parku w gminie		Lider funkcji turystycznej	
	Nazwa gminy	Udział w %	Nazwa gminy	Udział w %	Nazwa gminy	Udział parku w terenie gminy w %
Babiogórski	Jabłonka (2)	0,06	Zawoja (2)	19,84	Zawoja (2)	19,84
Białowiecki	Narewka (2)	13,16	Białowieża (2)	29,81	Białowieża (2)	29,81
Biebrzański	Wizna (2)	0,19	Goniądz (3)	57,85	Rajgród (3)	7,07
Bieszczadzki	Ustrzyki Dolne (3)	0,00*	Lutowiska (2)	48,28	Cisna (2)	21,20
Bory Tucholskie	Brusy (3)	0,03	Chojnice (2)	10,40	Chojnice (2)	10,40
Drawieński	Bierzwnik (2)	0,31	Dobiegniew (3)	15,85	Tuczno (3)	4,48
Gorczański	Nowy Targ (2)	2,88	Niedzwiedź (2)	40,34	Niedzwiedź (2)	40,34
Gór Stołowych	Lewin Kłodzki (2)	11,61	Kudowa-Zdrój (1)	31,98	Kudowa-Zdrój (1)	31,98
Kampinoski	Łomianki (3)	14,41	Izabelin (2)	85,86	Łomianki (3)	14,41
Karkonoski	Kowary (1)	3,59	Karpacz (1)	53,01	Karpacz (1)	53,01
Magurski	Sętkowa (2)	4,59	Krempna (2)	62,88	Krempna (2)	62,88
Narwiański	Tykocin (3)	0,77	Łapy (3)	19,20	Suraz (3)	6,38
Ojcowski	Wielka Wieś (2)	2,38	Skala (3)	16,34	Wielka Wieś (2)	2,38
Pieniński	Łąpsze Nizne (2)	0,20	Krościenko nad Dunajcem (2)	20,35	Szczawnica (3)	0,36
Poleski	Ludwin (2)	1,75	Urszulin (2)	29,49	Sosnowica (2)	14,24
Roztoczański	Zamość (2)	0,02	Zwierzyniec (3)	51,89	Zwierzyniec (3)	51,89
Słowiński	Ustka (2)	1,33	Smoldzino (2)	64,67	Łeba (1)	24,39
Świętokrzyski	Górno (2)	0,09	Bodzentyn (3)	26,62	Maslów (2)	1,22
Tatrański	Bukowina Tatrzańska (2)	33,22	Zakopane (1)	60,18	Zakopane (1)	60,18
Ujście Warty	Górzycza (2)	0,05	Słońsk (2)	28,81	Słońsk (2)	28,81
Wielkopolski	Dopiewo (2)	1,70	Puszczykowo (1)	42,91	Sęszew (3)	19,44
Wigierski	Krasnopol ((2)	8,32	Suwałki (2)	30,16	Giby (2)	11,66
Woliński	Wolin (3)	0,98	Międzyzdroje (3)	47,04	Suwałki (2)	30,16
					Międzyzdroje (3)	47,04

Objaśnienia:

*w gminie Ustrzyki Dolne udział Parku w powierzchni gminy wynosi 0,0007%

(1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

Źródło: opracowanie własne

Gminne dokumenty strategiczne a wydatki gmin w dziale 630 Turystyka

Wydatki gmin w dziale 630 Turystyka odzwierciedlają politykę finansową gminy w odniesieniu do funkcji turystycznej. W celu porównywalności danych kwoty wydatków przeliczono według indeksu cen GUS i wykazano w cenach z roku 2009. Jedynie w siedmiu przypadkach największych wydatków w dziale 630 Turystyka dokonał lider funkcji turystycznej wśród gmin powiązanych terytorialnie z danym parkiem narodowym. Sytuacja ta dotyczyła Babiogórskiego PN, PN Bory Tucholskie, PN Gór Stołowych, Ojcowskiego PN, Pienińskiego PN, Tatrzańskiego PN oraz Wielkopolskiego PN (tab. 131).

Tabela 131. Wydatki budżetów gmin w dziale 630 Turystyka (wg cen z 2009 r.) a liderzy funkcji turystycznej w latach 2009–2016

Park narodowy	Gmina – lider funkcji turystycznej	Gmina – lider wydatków w dziale 630	
		Nazwa gminy	Kwota w zł
Babiogórski	Zawoja (2)	Zawoja (2)	104 662
Białowiecki	Białowieża (2)	Narewka (2)	7 681 809
Biebrzański	Rajgród (3)	Goniądz (3)	1 970 645
Bieszczadzki	Cisna (2)	Ustrzyki Dolne (3)	2 511 771
Bory Tucholskie	Chojnice (2)	Chojnice (2)	14 239 423
Drawieński	Tuczno (3)	Dobiegniew (3)	5 659 780
Gorczański*	Niedźwiedź (2)	Nowy Targ (2)	4 262 675
	Ochotnica Dolna (2)		
Gór Stołowych	Kudowa Zdrój (1)	Kudowa Zdrój (1)	8 033 294
Kampinoski	Łomianki (3)	Leszno (2)	604 891
Karkonoski	Karpacz (1)	Jelenia Góra (1)	102 935 910
Magurski	Krempna (2)	Sękowa (2)	6 978 606
Narwiański	Suraz (3)	Sokoły (2)	2 605 299
Ojcowski	Wielka Wieś (2)	Wielka Wieś (2)	2 723 452
Pieniński	Szczawnica (3)	Szczawnica (3)	10 198 014
Poleski	Sosnowica (2)	Urszulin (2)	4 059 635
Roztoczański	Zwierzyniec (3)	Józefów (3)	6 804 569
Słowiński	Łeba (1)	Ustka (2)	2 781 152
Świętokrzyski	Maslów (2)	Bieliny (2)	17 768 032
Tatrzański	Zakopane (1)	Zakopane (1)	427 465
Ujście Warty	Słońsk (2)	Kostrzyn nad Odrą (1)	2 195 024
Wielkopolski	Stęszew (3)	Stęszew (3)	2 030 299
Wigierski*	Giby (2)	Krasnopol (2)	734 847
	Suwałki (2)		
Woliński	Międzyzdroje (3)	Świnoujście (1)	18 831 014

Objaśnienia: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

*brak możliwości wskazania jednej gminy jako lidera funkcji turystycznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Największe wydatki w opisywanym dziale wykonała gmina miejska, miasto na prawach powiatu Jelenia Góra (103 mln zł) – przyznano jej pierwszą lokatę w rankingu. Kolejną pozycję zajęło drugie spośród terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi miasto na prawach powiatu, tj. Świnoujście (19 mln zł). Na trzeciej pozycji uplasowała się gmi-

na wiejska Bieliny (18 mln zł). Różnica pomiędzy liderem a zajmującą drugą pozycję gminą Świnoujście jest ogromna. Niemniej nie to jest najbardziej zaskakujące – zdecydowanie bardziej dziwi, że liderem jest gmina, która według klasycznego miernika zagospodarowania turystycznego była nieaktywna turystycznie w latach 1995–2015. Należy podkreślić, że w 42 przypadkach wydatków dokonały gminy nieaktywne turystycznie w okresie 1995–2015 (por. tab. 129). Były to następujące gminy: Bargłów Kościelny, Sztabin, Wizna, Jaświły, Trzcianne, Suchowola, Lipsk (Biebrzański PN); Brusy (PN Bory Tucholskie); Człopa, Dobiegniew, Krzyż Wielkopolski (Drawieński PN); Kamienica, Nowy Targ (Gorczański PN); Leoncin, Brochów, Kampinos, Leszno, Łomianki (Kampinoski PN); Jelenia Góra (Karkonoski PN); Dębowiec, Dukla (Magurski PN); Choroszcz, Łapy, Turośń Kościelna, Tykocin, Sokoły (Narwiański PN); Jerzmanowice-Przegonia, Skała, Sułoszowa (Ojcowski PN); Hańsk (Poleski PN); Adamów, Józefów, Zamość (Roztoczański PN); Głowczyce (Słowiński PN); Bieliny (Świętokrzyski PN); Kostrzyn nad Odrą, Witnica, Górzycza (PN Ujście Warty); Mosina, Puszczykowo, Dopiewo (Wielkopolski PN) oraz Krasnopol (Wigierski PN).

Przeliczenie wydatków *per capita* zmieniło pozycję poszczególnych gmin w rankingu sporządzonym dla wszystkich 117 powiązanych terytorialnie z parkami narodowymi jednostek terytorialnych. Liderem w zakresie wydatków w dziale 630 Turystyka przeliczonych *per capita* jest gmina wiejska Narewka (1995 zł), drugą pozycję zajęła gmina miejska Karpacz (1811 zł), a trzecią gmina wiejska Bieliny (1757 zł). Warto też zwrócić uwagę na niskie lokaty zajmowane przez gminy powiązane terytorialnie z najbardziej popularnym polskim parkiem narodowym – Tatrzańskim PN. Można przypuszczać, że albo osiągnięty poziom rozwoju funkcji turystycznej jest dla gmin zadowolający i dlatego nie podejmują generujących znaczące wydatki działań mających na celu intensyfikację przedmiotowej funkcji, albo uznają, iż atrakcyjność obszaru jest tak duża, że nie wymaga wsparcia. Odmienne zachowuje się gmina Karpacz (Karkonoski PN). Pomimo wysokiego poziomu wskaźników funkcji turystycznej gmina nadal dokonuje działań wspierających opisywaną funkcję – zajmuje drugą lokatę według wydatków *per capita* i ósmą według wydatków ogółem (tab. 132).

Ważne jest to, że 22 gminy nie dokonały żadnych wydatków zarachowywanych do działu Turystyka, wydatki kolejnych 22 nie przekroczyły w ciągu badanego okresu sumy 100 tys. zł, a równocześnie 37 badanych gmin wydatkowało więcej niż 1 mln zł. Dane te pozwalają stwierdzić, że wśród badanych gmin występuje znaczące zróżnicowanie poziomu wydatków wspierających rozwój turystyki.

Tabela 132. Wydatki budżetów gmin w dziale 630 turystyka w latach 2009–2016 (wg cen z 2009 r.)

Nazwa parku	Nazwa gminy	Wydatki ogółem		Wydatki <i>per capita</i>	
		kwota w zł	lokata*	kwota w zł	lokata*
Babiogórski	Jabłonka (2)	0	96.	0	96.
	Lipnica Wielka (2)	0	96.	0	96.
	Zawoja (2)	104 662	72.	12	77.
Białowiecki	Białowieża (2)	229 244	63.	101	47.
	Narewka (2)	7 681 809	11.	1995	1.

Tabela 132. cd.

Nazwa parku	Nazwa gminy	Wydatki ogółem		Wydatki <i>per capita</i>	
		kwota w zł	lokata*	kwota w zł	lokata*
Biebrzański	Bargłów Kościelny (2)	3 627	94.	1	93.
	Dąbrowa Białostocka (3)	0	96.	0	96.
	Goniądz (3)	1 970 645	28.	382	21.
	Grajewo (2)	0	96.	0	96.
	Jaświły (2)	59 091	80.	12	75.
	Jedwabne (3)	0	96.	0	96.
	Lipsk (3)	58 590	81.	11	78.
	Nowy Dwór (2)	0	96.	0	96.
	Radziłów (2)	0	96.	0	96.
	Rajgród (3)	247 207	59.	46	57.
	Suchowola (3)	882 722	39.	121	44.
	Sztabin (2)	101 677	73.	19	67.
	Trzcianne (2)	31 669	85.	7	82.
	Wizna (2)	134 516	68.	31	61.
Bieszczadzki	Cisna (2)	632 634	44.	365	23.
	Czarna (2)	160 547	65.	67	52.
	Lutowiska (2)	260 174	58.	123	42.
	Ustrzyki Dolne (3)	2 511 771	23.	142	38.
Bory Tucholskie	Brusy (3)	9 442 038	7.	671	14.
	Chojnice (2)	14 239 423	4.	783	12.
Drawieński	Bierzwnik (2)	520 757	49.	108	46.
	Człopa (3)	934 670	38.	185	31.
	Dobiegniew (3)	5 659 780	14.	837	10.
	Drawno (3)	1 321 365	32.	252	28.
	Krzyż Wielkopolski (3)	238 547	62.	27	62.
	Tuczno (3)	65 236	79.	13	72.
Gorczański	Kamienica (2)	1 223 146	34.	158	35.
	Mszana Dolna (2)	0	96.	0	96.
	Niedźwiedz (2)	83 007	75.	12	76.
	Nowy Targ (2)	4 262 675	15.	181	33.
	Ochotnica Dolna (2)	3 969 989	18.	469	16.
Gór Stołowych	Kudowa-Zdrój (1)	8 033 294	10.	776	13.
	Lewin Kłodzki (2)	244 853	60.	131	40.
	Radków (3)	4 228 225	16.	451	18.
	Szczytna (3)	120 598	70.	16	69.
Kampinoski	Brochów (2)	37 688	84.	9	80.
	Czosnów (2)	0	96.	0	96.
	Izabelin (2)	0	96.	0	96.
	Kampinos (2)	548 462	48.	127	41.
	Leoncin (2)	16 010	91.	3	85.
	Leszno (2)	604 891	46.	60	53.
	Łomianki (3)	70 353	77.	3	87.
	Stare Babice (2)	0	96.	0	96.

Tabela 132. cd.

Nazwa parku	Nazwa gminy	Wydatki ogółem		Wydatki <i>per capita</i>	
		kwota w zł	lokata*	kwota w zł	lokata*
Karkonoski	Jelenia Góra (1)	102 935 910	1.	1242	6.
	Karpacz (1)	9 019 510	8.	1811	2.
	Kowary (1)	1 067 481	36.	92	48.
	Piechowice (1)	1 342 440	31.	207	29.
	Podgórzyn (2)	612 457	45.	75	50.
	Szklarska Poręba (1)	1 354 861	30.	196	30.
Magurski	Dębowiec (2)	22 452	88.	3	89.
	Dukla (3)	135 719	66.	9	79.
	Krempna (2)	0	96.	0	96.
	Lipinki (2)	0	96.	0	96.
	Nowy Żmigród (2)	0	96.	0	96.
	Osiek Jasielski (2)	0	96.	0	96.
	Sękowa (2)	6 978 606	12.	1416	4.
Narwiański	Choroszcz (3)	700 989	43.	47	55.
	Kobylin-Borzymy (2)	0	96.	0	96.
	Łapy (3)	77 507	76.	3	84.
	Sokoły (2)	2 605 299	22.	441	20.
	Suraż (3)	48 033	83.	23	65.
	Turośń Kościelna (2)	875 135	40.	148	37.
	Tykocin (3)	113 727	71.	18	68.
Ojcowski	Jerzmanowice-Przegonia (2)	8 972	92.	1	92.
	Skała (3)	29 118	86.	3	86.
	Sułoszowa (2)	2 093 921	26.	360	24.
	Wielka Wieś (2)	2 723 452	21.	256	27.
Pieniński	Czorsztyn (2)	174 445	64.	23	64.
	Krościenko nad Dunajcem (2)	16 048	90.	2	90.
	Łapsze Niżne (2)	328 850	55.	36	60.
	Szczawnica (3)	10 198 014	5.	1374	5.
Poleski	Hańsk (2)	344 195	54.	90	49.
	Ludwin (2)	66 361	78.	12	73.
	Sosnowica (2)	1 602 942	29.	587	15.
	Stary Brus (2)	0	96.	0	96.
	Urszulín (2)	4 059 635	17.	985	8.
	Wierzbica (2)	0	96.	0	96.
Roztoczański	Adamów (2)	975	95.	0	95.
	Józefów (3)	6 804 569	13.	968	9.
	Zamość (2)	345 066	53.	16	70.
	Zwierzyniec (3)	8 611 636	9.	1218	7.

Tabela 132. cd.

Nazwa parku	Nazwa gminy	Wydatki ogółem		Wydatki <i>per capita</i>	
		kwota w zł	lokata*	kwota w zł	lokata*
Słowiński	Główczyce (2)	24 773	87.	3	88.
	Łeba (1)	585 737	47.	153	36.
	Smółdzino (2)	1 018 846	37.	291	26.
	Ustka (2)	2 781 152	20.	341	25.
	Wicko (2)	2 248 951	24.	375	22.
Świętokrzyski	Bieliny (2)	17 768 032	3.	1757	3.
	Bodzentyn (3)	5 896	93.	1	94.
	Górno (2)	0	96.	0	96.
	Łączna (2)	0	96.	0	96.
	Masłów (2)	1 225 286	33.	117	45.
	Nowa Słupia (2)	16 238	89.	2	91.
Tatrzański	Bukowina Tatrzańska (2)	95 455	74.	7	81.
	Kościelisko (2)	433 714	51.	50	54.
	Poronin (2)	241 286	61.	21	66.
	Zakopane (1)	427 465	52.	16	71.
Ujście Warty	Górzycza (2)	49 956	82.	12	74.
	Kostrzyn nad Odrą (1)	2 195 024	25.	122	43.
	Słońsk (2)	0	96.	0	96.
	Witnica (3)	325 815	56.	25	63.
Wielkopolski	Dopiewo (2)	129 012	69.	7	83.
	Komorniki (2)	0	96.	0	96.
	Mosina (3)	1 116 973	35.	38	59.
	Puszczykowo (1)	705 973	42.	73	51.
	Stęszew (3)	2 030 299	27.	137	39.
Wigierski	Giby (2)	460 267	50.	159	34.
	Krasnopol (2)	734 847	41.	184	32.
	Nowinka (2)	135 294	67.	46	56.
	Suwałki (2)	320 373	57.	43	58.
Woliński	Międzyzdroje (3)	2 963 997	19.	448	19.
	Świnoujście (1)	18 831 014	2.	454	17.
	Wolin (3)	9 959 496	6.	803	11.

Objaśnienia:

(1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

* W zbiorze 117 badanych jednostek 21 nie dokonało żadnych wydatków w omawianym zakresie – stąd pozycja 96. jest pozycją ostatnią zajmowaną przez nie *ex aequo*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Analiza dokumentów strategicznych wskazuje, że tylko cztery gminy, tj.: Grajewo, Radziłów (Biebrzański PN); Wierzbica (Poleski PN) oraz Dopiewo (Wielkopolski PN) spośród badanych 117 jednostek nie wskazały turystyki jako jednego z przyszłych kierunków rozwoju. W związku z tym, zastanawiające są wydatki w dziale 630 Turystyka dokonane przez gminę Dopiewo – skoro gmina nie łączy swej przyszłości z funkcją turystyczną, wydatki w przedmiotowym zakresie można uznać za niezgodne z przyjętą koncepcją rozwoju.

Odnosząc powyższe ustalenia do inspirowanej wskazaniem Perroux, dotyczącymi wpływu działań administracyjnych na pobudzenie mechanizmów rozwoju regionu, **treści hipotezy drugiej, należy z całą pewnością uznać jej prawdziwość w części dostrzegania przez władze samorządowe roli funkcji turystycznej w rozwoju gminy.** Na poziomie deklaracji zawartych w dokumentach strategicznych 113 ze 117 badanych gmin wyznaczyło odpowiednie do realizacji przedmiotowej funkcji założenia strategiczne. Analiza wydatków budżetów gmin nie daje jednak jednoznacznej odpowiedzi na pytanie: jak ocenić tę hipotezę w części odnoszącej się do wykonywania przez gminy ukierunkowanych wydatków wspierających rozwój badanej funkcji. W 22 gminach wydatków tych nie było, kolejne 22 gminy w ciągu ośmiu lat wydatkowały mniej niż 100 tys. zł, ale równocześnie 37 badanych gmin wydatkowało więcej niż 1 mln zł. Wydaje się, że należy podkreślić, iż jakkolwiek na poziomie strategii 97% badanych samorządów deklaruje wspomaganie rozwoju funkcji turystycznej, tak działania faktyczne nie są udziałem aż 19% badanych gmin (zerowe wydatki). **Nieemożliwe jest zatem wykazanie pełnego potwierdzenia prawdziwości hipotezy drugiej dla wszystkich badanych gmin.** Na pewno nie można tego uczynić w odniesieniu do 22 gmin, których wydatki w przedmiotowym dziale były zerowe w całym okresie poddanym badaniu. Trudno jednakże ustalić poziom wydatków, którego przekroczenie mogłoby być utożsamiane z aktywnym wspieraniem funkcji turystycznej. Czy poniesione w ciągu ośmiu lat wydatki nieprzekraczające kwoty 100 tys. można uznać za czynne wsparcie dla jakiegokolwiek funkcji gminy? Reasumując: **wyniki badań wskazują, że deklaracje nie zawsze, niestety, znajdują odzwierciedlenie w rzeczywistości. Nakazuje to daleko idącą ostrożność w ocenie zawartych w dokumentach strategicznych zamierzeń formułowanych przez jednostki samorządowe.**

Podsumowanie

Wykonane prace badawcze doprowadziły do osiągnięcia celu poznawczego w części obejmującej rozpoznanie realizowanej w przestrzeni parków narodowych funkcji turystycznej. Uzyskane wyniki pozwalają także stwierdzić realizację wszystkich celów szczegółowych. Pewien niedosyt pozostał jedynie w kontekście dążenia do realizacji pierwszego celu szczegółowego. Owszem, wskazano kryterium grupowania parków narodowych uwzględniające ich lokalizację i cechy przestrzeni, ale nie uchwycono bardzo istotnego, jak się okazało, kontekstu sąsiedztwa. Przeprowadzone studia nad funkcją turystyczną przestrzeni gmin i parków narodowych zwracają uwagę, że istotnym w jej rozwoju czynnikiem jest lokalizacja parku narodowego względem dużych ośrodków miejskich. Dominacja masowej turystyki jednodniowej w Kampinoskim PN oraz Wielkopolskim PN jest dla tych obszarów – pomimo znaczących różnic w chronionych ekosystemach, zabytkach kulturowych czy ofercie edukacji przyrodniczej – charakterystyczną cechą wspólną.

Przeprowadzone badania potwierdzają, że w znakomitej większości przypadków poziom realizacji funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z danym parkiem narodowym jest nierównomierny i przejawia się dominującą pozycją jednej z nich. Tym samym potwierdzona została hipoteza pierwsza.

Analiza gminnych dokumentów strategicznych oraz wydatków budżetów gmin w dziale 630 Turystyka pozwala stwierdzić, że niemal wszystkie (97%) badane jednostki terytorialne dostrzegają rolę funkcji turystycznej w rozwoju gminy. Niestety, zapisy w dokumentach strategicznych nie są tożsame z wykonywaniem przez gminne władze działań rodzących

wydatki zarachowywane do działu Turystyka – w 19% badanych gmin nie wykonano ich wcale. Tym samym niemożliwe jest pełne potwierdzenie prawdziwości hipotezy drugiej we wszystkich badanych gminach.

Jakkolwiek powszechnie wiadomo, że objęcie powierzchni gminy ochroną prawną w formie parku narodowego stanowi ograniczenie w zakresie wykorzystania endogenicznych zasobów gminy, tak uzyskane wyniki badań wskazują, że badana obszarowa forma ochrony przyrody nie stanowiła przeszkody w rozwoju egzogenicznej funkcji turystycznej. Można uznać, że wstępnie podważono prawdziwość hipotezy trzeciej. Ostateczną weryfikację tej hipotezy umożliwiają badania zawarte w kolejnym rozdziale monografii.

5.

Studia nad rozwojem wybranych funkcji gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi

5.1. Funkcja ochrony przyrody

Funkcja ochrony przyrody jest immanentną cechą obszarów chronionych – w odniesieniu do parków narodowych stanowi priorytet, któremu podporządkowane są wszelkie inne aktywności. Na terenie 117 gmin powiązanych z parkami narodowymi występuje bardzo zróżnicowany udział parku w powierzchni gminy – jak wynika z poczynionych ustaleń najmniejszy udział występuje w powiązanej terytorialnie z Bieszczadzkim PN gminie Ustrzyki Dolne (0,0007%), a największy w powiązanej terytorialnie z Kampinoskim PN gminie Izabelin (85,86%). Dodatkowo w badanych gminach występują – choć nie we wszystkich przypadkach – inne obszarowe formy ochrony przyrody. Poziom funkcji ochrony przyrody w badanych gminach prezentuje syntetyczna miara rozwoju (tab. 133). Na potrzeby wyznaczenia przedmiotowej miary (SMR_{chr}) zdefiniowano następujące wskaźniki:

1. udział powierzchni parków narodowych w powierzchni gminy,
2. udział powierzchni parków krajobrazowych w powierzchni gminy,
3. udział obszarów chronionego krajobrazu w powierzchni gminy.

Procedurę budowy miary opisano szczegółowo w koncepcji badawczej [rozd. 3].

Tabela 133. SMR_{te} funkcji ochrony przyrody dla gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowym – dane za lata 1995, 2000, 2005, 2010, 2015

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Babiogórski	Jablonka (2)	0,0000	117.	0,0896	86.	0,1004	83.	0,1004	85.	0,1004	84.
	Lipnica Wielka (2)	0,0460	98.	0,1066	81.	0,1801	46.	0,1782	48.	0,1805	46.
	Zawoja (2)	0,0778	89.	0,1499	58.	0,1501	57.	0,1501	58.	0,1502	58.
Białowiecki	Białowieża (2)	0,2940	21.	0,2891	23.	0,2894	25.	0,2895	25.	0,2895	25.
	Narewka (2)	0,1957	39.	0,1852	44.	0,1854	44.	0,1857	44.	0,1857	44.
	Bargłów Kościelny (2)	0,0486	97.	0,0486	103.	0,0500	104.	0,0499	104.	0,0487	104.
Biebrzański	Dąbrowa Białostocka (3)	0,0511	95.	0,0511	102.	0,0528	101.	0,0529	101.	0,0529	101.
	Goniądz (3)	0,4463	9.	0,4470	9.	0,4410	9.	0,4411	9.	0,4410	9.
	Grajewo (2)	0,0227	110.	0,0227	111.	0,0239	111.	0,0239	110.	0,0239	110.
Bieszczadzki	Jaświły (2)	0,0516	94.	0,0516	101.	0,0513	102.	0,0513	102.	0,0513	102.
	Jedwabne (3)	0,0229	109.	0,0217	112.	0,0155	114.	0,0155	113.	0,0155	113.
	Lipsk (3)	0,1289	62.	0,1289	69.	0,1274	68.	0,1275	67.	0,1224	70.
Bory Tucholskie	Nowy Dwór (2)	0,0082	114.	0,0082	116.	0,0107	116.	0,0107	115.	0,0107	115.
	Radziłów (2)	0,1392	57.	0,1392	63.	0,1585	53.	0,1584	54.	0,1584	54.
	Rajgród (3)	0,1179	69.	0,1148	75.	0,1116	76.	0,1116	76.	0,1064	77.
Bory Tucholskie	Suchowola (3)	0,0869	81.	0,0869	88.	0,0926	86.	0,0927	87.	0,0927	87.
	Sztubin (2)	0,1856	44.	0,1856	43.	0,1855	43.	0,1849	45.	0,1729	49.
	Trzcianne (2)	0,3820	14.	0,3820	17.	0,3774	17.	0,3771	16.	0,3771	16.
Bory Tucholskie	Wizna (2)	0,0235	108.	0,0173	114.	0,0164	113.	0,0163	112.	0,0163	112.
	Cisna (2)	0,4106	13.	0,3989	15.	0,4027	14.	0,4022	12.	0,4029	12.
	Czarna (2)	0,1569	47.	0,1568	52.	0,1650	51.	0,1649	52.	0,1606	52.
Bory Tucholskie	Lutowiska (2)	0,5675	2.	0,5144	2.	0,5142	3.	0,5144	3.	0,5127	3.
	Ustrzyki Dolne (3)	0,2151	30.	0,2124	33.	0,2426	27.	0,2421	28.	0,2425	29.
	Brusy (3)	0,1468	51.	0,1745	49.	0,1747	48.	0,1749	49.	0,1749	48.
Bory Tucholskie	Chojnice (2)	0,1639	46.	0,1815	47.	0,1782	47.	0,1783	47.	0,1783	47.

Tabela 133. cd.

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Drawieński	Bierzwnik (2)	0,0960	79.	0,0647	100.	0,0647	100.	0,0647	100.	0,0664	100.
	Człopa (3)	0,1226	66.	0,1226	72.	0,1226	71.	0,1224	70.	0,1225	69.
	Dobiegniew (3)	0,2008	37.	0,1742	50.	0,2029	39.	0,2027	37.	0,2027	37.
	Drawno (3)	0,1222	67.	0,0784	94.	0,0963	85.	0,1026	82.	0,1027	81.
	Krzyż Wielkopolski (3)	0,0779	88.	0,0779	95.	0,0779	94.	0,0780	96.	0,0780	95.
Gorzkański	Tuczno (3)	0,0713	90.	0,0720	97.	0,0720	97.	0,0721	97.	0,0721	96.
	Kamienica (2)	0,0998	77.	0,1824	46.	0,1898	42.	0,1933	41.	0,1907	43.
	Mszana Dolna (2)	0,0511	96.	0,1331	68.	0,1448	60.	0,1197	71.	0,1200	71.
	Niedźwiędź (2)	0,2988	20.	0,3252	18.	0,3641	18.	0,3439	19.	0,3450	19.
	Nowy Targ (2)	0,0195	112.	0,0909	85.	0,1188	72.	0,1181	73.	0,1189	72.
Gór Stołowych	Ochoznica Dolna (2)	0,0872	80.	0,1512	56.	0,1668	50.	0,1693	50.	0,1634	51.
	Kudowa-Zdrój (1)	0,2402	29.	0,2403	28.	0,2403	29.	0,2411	29.	0,2420	30.
	Lewin Kłodzki (2)	0,0868	82.	0,0872	87.	0,0872	88.	0,0900	88.	0,0906	88.
	Radków (3)	0,1544	50.	0,1563	53.	0,1563	54.	0,1562	55.	0,1562	55.
	Szczytna (3)	0,1333	61.	0,1345	67.	0,1345	66.	0,1358	65.	0,1358	64.
Kampinoski	Brochów (2)	0,3226	16.	0,4066	14.	0,4066	13.	0,3962	14.	0,3962	14.
	Czosnów (2)	0,2683	24.	0,4143	13.	0,4143	12.	0,4139	11.	0,4139	11.
	Izabelin (2)	0,6500	1.	0,6506	1.	0,6500	1.	0,6497	1.	0,6497	1.
	Kampinos (2)	0,2905	22.	0,3174	20.	0,3174	21.	0,3161	23.	0,3161	23.
	Leoncin (2)	0,4611	5.	0,4689	6.	0,4689	7.	0,4714	6.	0,4714	6.
Łomianki (3)	Leszno (2)	0,4149	12.	0,4359	11.	0,4359	11.	0,4357	10.	0,4357	10.
	Łomianki (3)	0,1115	72.	0,1699	51.	0,1699	49.	0,1666	51.	0,1666	50.
	Stare Babice (2)	0,1008	76.	0,1414	62.	0,1414	62.	0,1416	62.	0,1416	62.

Tabela 133. cd.

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Karkonoski	Jelenia Góra (1)	0,0424	100.	0,1508	57.	0,1069	79.	0,1060	79.	0,1060	78.
	Karpacz (1)	0,5001	4.	0,4476	8.	0,4014	15.	0,4011	13.	0,4011	13.
	Kowary (1)	0,1847	45.	0,1843	45.	0,1173	74.	0,1173	74.	0,1173	74.
	Piechowice (1)	0,3064	18.	0,1768	48.	0,0888	87.	0,0890	89.	0,0889	89.
	Podgórzyn (2)	0,1231	65.	0,1231	71.	0,0501	103.	0,0501	103.	0,0501	103.
	Szklarska Poręba (1)	0,2036	36.	0,1901	40.	0,1039	80.	0,1039	81.	0,1039	80.
	Dębowiec (2)	0,1566	48.	0,1555	54.	0,1527	56.	0,1514	57.	0,1528	57.
	Dukla (3)	0,1943	40.	0,2162	31.	0,2115	33.	0,1922	42.	0,1995	39.
	Krempna (2)	0,5420	3.	0,5060	3.	0,5183	2.	0,5209	2.	0,5195	2.
	Lipinki (2)	0,1274	63.	0,1150	73.	0,1150	75.	0,1145	75.	0,1145	75.
Magurski	Nowy Żmigród (2)	0,1149	70.	0,1089	78.	0,1173	73.	0,1184	72.	0,1176	73.
	Osiek Jasielski (2)	0,1365	60.	0,1373	64.	0,1268	69.	0,1269	68.	0,1390	63.
	Sękowa (2)	0,0336	103.	0,1081	79.	0,1336	67.	0,1278	66.	0,1301	67.
	Choroszcz (3)	0,0860	83.	0,0860	89.	0,0860	89.	0,0858	90.	0,0858	90.
	Kobylin-Borzymy (2)	0,0204	111.	0,0204	113.	0,0204	112.	0,0204	111.	0,0204	111.
	Łapy (3)	0,1454	53.	0,1454	60.	0,1454	59.	0,1453	60.	0,1453	61.
	Sokoły (2)	0,0355	102.	0,0355	106.	0,0355	108.	0,0355	108.	0,0355	108.
	Suraz (3)	0,0812	85.	0,0812	91.	0,0812	92.	0,0812	93.	0,0812	93.
	Turośń Kościelna (2)	0,0852	84.	0,0852	90.	0,0852	90.	0,0855	91.	0,0855	91.
	Tyńkocin (3)	0,0444	99.	0,0432	104.	0,0428	105.	0,0428	105.	0,0428	105.
Narwiański	Jerzmanowice-Przegonia (2)	0,2084	33.	0,2039	36.	0,2072	37.	0,2080	35.	0,2080	35.
	Skala (3)	0,2591	25.	0,2377	29.	0,2092	35.	0,2078	36.	0,2078	36.
	Suloszowa (2)	0,1234	64.	0,0721	96.	0,0721	96.	0,0721	98.	0,0721	97.
Ojcowski	Wielka Wieś (2)	0,2040	35.	0,1904	39.	0,1976	40.	0,1969	39.	0,1969	40.

Tabela 133. cd.

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Pieniński	Czorsztyn (2)	0,1419	56.	0,2015	37.	0,2233	31.	0,2239	32.	0,2218	31.
		0,2008	38.	0,2524	27.	0,2417	28.	0,2399	30.	0,2486	28.
	Krościenko nad Dunajcem (2)	0,0015	115.	0,0975	83.	0,1011	82.	0,1007	83.	0,1013	82.
		0,2497	28.	0,2653	25.	0,2138	32.	0,2163	33.	0,2166	33.
		0,1052	75.	0,1036	82.	0,1036	81.	0,1054	80.	0,1054	79.
Poleski	Ludwin (2)	0,1207	68.	0,1263	70.	0,1263	70.	0,1246	69.	0,1246	68.
	Sosnowica (2)	0,1938	41.	0,1901	42.	0,1901	41.	0,1910	43.	0,1910	42.
	Stary Brus (2)	0,0808	87.	0,0796	93.	0,0796	93.	0,0806	94.	0,0806	94.
	Urszulín (2)	0,2989	19.	0,2978	22.	0,2978	24.	0,2969	24.	0,2966	24.
	Wierzbica (2)	0,0689	92.	0,0697	98.	0,0697	98.	0,0700	99.	0,0700	98.
Roztoczański	Adamów (2)	0,0283	106.	0,0292	109.	0,0292	110.	0,0291	109.	0,0291	109.
	Józefów (3)	0,1085	73.	0,1114	77.	0,1114	77.	0,1099	77.	0,1099	76.
	Zamość (2)	0,0001	116.	0,0002	117.	0,0002	117.	0,0002	117.	0,0002	117.
	Zwierzyniec (3)	0,4417	10.	0,4388	10.	0,4388	10.	0,4480	8.	0,4480	8.
	Główczyce (2)	0,0282	107.	0,0282	110.	0,0399	106.	0,0401	106.	0,0401	106.
Słowiński	Łeba (1)	0,1902	43.	0,1901	41.	0,1847	45.	0,1846	46.	0,1845	45.
	Smoldzino (2)	0,4279	11.	0,4279	12.	0,4952	4.	0,4894	5.	0,4894	5.
	Ustka (2)	0,0331	104.	0,0331	107.	0,0368	107.	0,0369	107.	0,0369	107.
	Wicko (2)	0,0810	86.	0,0810	92.	0,0834	91.	0,0838	92.	0,0838	92.
	Bieliny (2)	0,1125	71.	0,1142	76.	0,1392	63.	0,1994	38.	0,2001	38.
Świętokrzyski	Bodzentyn (3)	0,2767	23.	0,2762	24.	0,2982	23.	0,3268	21.	0,3250	20.
	Górno (2)	0,0364	101.	0,0364	105.	0,0737	95.	0,1007	84.	0,1006	83.
	Łączna (2)	0,2139	32.	0,2140	32.	0,2257	30.	0,2262	31.	0,2182	32.
	Masłów (2)	0,1073	74.	0,1073	80.	0,1073	78.	0,1082	78.	0,1001	85.
	Nowa Słupia (2)	0,1908	42.	0,1911	38.	0,2079	36.	0,2642	26.	0,2652	27.

Tabela 133. cd.

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Tatrzański	Bukowina Tatrzańska (2)	0,2501	27.	0,3171	21.	0,3171	22.	0,3178	22.	0,3182	22.
	Kościełisko (2)	0,4514	8.	0,4918	5.	0,4918	6.	0,4915	4.	0,4912	4.
	Poronin (2)	0,3261	15.	0,3830	16.	0,3830	16.	0,3820	15.	0,3830	15.
	Zakopane (1)	0,4549	7.	0,4948	4.	0,4948	5.	0,4554	7.	0,4554	7.
Ujście Warty	Górzycza (2)	0,1553	49.	0,1512	55.	0,1529	55.	0,1531	56.	0,1531	56.
	Kostrzyn nad Odrą (1)	0,0690	91.	0,0690	99.	0,0674	99.	0,0800	95.	0,0675	99.
	Słońsk (2)	0,2068	34.	0,2174	30.	0,3545	19.	0,3517	18.	0,3517	18.
	Witnica (3)	0,1428	55.	0,1149	74.	0,1637	52.	0,1609	53.	0,1589	53.
Wielkopolski	Dopiewo (2)	0,0127	113.	0,0129	115.	0,0137	115.	0,0132	114.	0,0137	114.
	Komorniki (2)	0,2140	31.	0,2117	34.	0,2112	34.	0,2114	34.	0,2107	34.
	Mosina (3)	0,0646	93.	0,2039	35.	0,2040	38.	0,1965	40.	0,1955	41.
	Puszczykowo (1)	0,3196	17.	0,3195	19.	0,3195	20.	0,3302	20.	0,3247	21.
Wigierski	Stęszew (3)	0,1466	52.	0,1467	59.	0,1467	58.	0,1469	59.	0,1471	59.
	Giby (2)	0,1371	58.	0,1369	65.	0,1372	65.	0,1372	63.	0,1338	65.
	Krasnopol (2)	0,1368	59.	0,1361	66.	0,1375	64.	0,1370	64.	0,1331	66.
	Nowinka (2)	0,1431	54.	0,1432	61.	0,1426	61.	0,1424	61.	0,1458	60.
Woliński	Suwałki (2)	0,2536	26.	0,2532	26.	0,2501	26.	0,2501	27.	0,2692	26.
	Międzyzdroje (3)	0,4610	6.	0,4638	7.	0,4635	8.	0,3527	17.	0,3560	17.
	Świnoujście (1)	0,0983	78.	0,0969	84.	0,0969	84.	0,0958	86.	0,0959	86.
	Wolin (3)	0,0292	105.	0,0292	108.	0,0292	109.	0,0071	116.	0,0074	116.

Objaśnienia:

(1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

SMR – wartość syntetycznej miary rozwoju

L – lokata na podstawie SMR

szarym kolorem zaznaczono lokaty od 1. do 10., oznaczające najwyższy poziom rozwoju badanego zjawiska wśród analizowanych gmin

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

W badanym okresie miejsca w pierwszej dziesiątce rankingu wykonanego na podstawie wartości opisywanej miary syntetycznej zajmowały gminy powiązane terytorialnie z następującymi parkami narodowymi¹⁹³:

- Biebrzańskim – gmina Goniądz,
- Bieszczadzkim – gmina Lutowiska,
- Kampinoskim – gmina Izabelin, gmina Leoncin oraz gmina Leszno (w latach 2008–2015),
- Karkonoskim – gmina Karpacz (w latach 1995–2003),
- Magurskim – gmina Krempna,
- Roztoczańskim – gmina Zwierzyniec,
- Słowińskim – gmina Smołdzino (w latach 2004–2015),
- Tatrzańskim – gmina Zakopane oraz gmina Kościelisko,
- Wolińskim – gmina Międzyzdroje (w latach 1995–2007).

Należy podkreślić stałość liderów (jedynie cztery gminy nie zaliczały się do wiodącej dziesiątki w całym okresie badania) oraz ich rozproszenie terytorialne (przynależność do dziewięciu parków narodowych). Interesujące jest to, że mimo naturalnego powiązania obszarów przyrodniczo cennych z terenami nieurbanizowanymi w czołówce gmin posiadających najbardziej rozwiniętą funkcję ochrony przyrody znajdowały się dwie gminy miejskie; gmina Zakopane (nieprzerwanie przez cały okres badania w pierwszej dziesiątce) oraz gmina Karpacz (w latach 1995–2003 w pierwszej dziesiątce, w latach 2004–2015 w drugiej dziesiątce).

Porównanie lokat z początku i końca okresu badania pozwala stwierdzić, że 71 badanych gmin odnotowało spadek, 36 wzrost, a 10 utrzymało posiadaną pozycję. W zakresie spadku lokat wyróżnia się sytuacja gmin powiązanych z następującymi parkami narodowymi:

- Drawieńskim PN – gminy: Bierzwnik, Drawno. Przyczyną zmian było zmniejszenie powierzchni obszarów chronionego krajobrazu.
- Karkonoskim PN – gminy: Kowary, Piechowice, Podgórzyn, Szklarska Poręba. Przyczyną zmian było zmniejszenie powierzchni obszarów chronionego krajobrazu oraz zmiana granic administracyjnych – w 1998 r. część Gminy Piechowice przyłączono do gminy Jelenia Góra.
- Ojcowskim PN – gmina Sułszowa. Przyczyną zmian było zmniejszenie powierzchni obszarów chronionego krajobrazu.

Warty uwagi wzrost pozycji w rankingu odnotowały gminy powiązane z:

- Babiogórskim PN – gminy: Jabłonka, Lipnica, Zawoja. Przyczyną było powiększenie obszaru Babiogórskiego Parku Narodowego.
- Gorczańskim PN – gminy: Kamienica, Mszana Dolna, Nowy Targ, Ochotnica Dolna. Przyczyną było powiększenie obszarów chronionego krajobrazu.
- Kampinoskim PN – gminy: Czosnów, Łomianki, Stare Babice. Przyczyną było precyzyjne wskazanie granic Kampinoskiego Parku Narodowego.
- Karkonoskim PN – gmina Jelenia Góra. Przyczyną była zmiana granic administracyjnych – jak wskazano powyżej, w 1998 r. część gminy Piechowice przyłączono do gminy Jelenia Góra.

¹⁹³ W nawiasach wpisano lata zaliczenia się gmin do pierwszej dziesiątki rankingu, jeśli nie były one do niej zaliczane przez cały okres badania, tj. 1995–2015. Należy podkreślić, że badania wykonano dla pełnego okresu 1995–2015, a z uwagi na czytelność w powyższej tabeli zaprezentowano jedynie wybrane lata.

- Magurskim PN – gmina: Sękowa. Przyczyną było zwiększenie powierzchni obszarów chronionego krajobrazu.
- Pienińskim PN – gminy: Czorsztyń, Łapsze Niżne. Przyczyną było zwiększenie powierzchni obszarów chronionego krajobrazu.
- Świętokrzyskim PN – gminy: Bieliny, Górno, Nowa Słupia. Przyczyną było zwiększenie powierzchni obszarów chronionego krajobrazu.
- PN Ujście Warty – gmina Słońsk. Przyczyną było utworzenie Parku Narodowego Ujście Warty. Należy podkreślić, że w przypadku pozostałych gmin powiązanych terytorialnie z Parkiem Narodowym Ujście Warty występowały liczne zmiany – m.in. silne spadki powierzchni obszarów chronionego krajobrazu, co zniwelowało zmiany pozycji w opisywanym rankingu.
- Wielkopolskim PN – gmina Mosina. Przyczyną było utworzenie parku krajobrazowego.

Z uwagi na to, że najmłodszy Park Narodowy Ujście Warty utworzono w 2001 r., wykonano także porównanie pozycji gmin w rankingu utworzonym według wartości SMR_{ochr} za rok 2001 oraz rok 2015. Analiza wskazuje na stabilizowanie się wartości SMR_{ochr} . Warte uwagi są jedynie zmiany dotyczące 10 gmin. W przypadku gmin powiązanych z Karkonoskim PN wystąpił spadek lokat wywołany zmniejszeniem powierzchni obszarów chronionego krajobrazu. Sytuacja dotyczyła gmin: Jelenia Góra, Kowary, Piechowice, Podgórzyn, Szklarska Poręba. W pozostałych przypadkach sytuacja była odwrotna – nastąpił wzrost pozycji w rankingu wywołany powiększeniem obszarów chronionego krajobrazu. Dotyczyło to gmin powiązanych z Babiogórskim PN (Lipnica Wielka), Drawieńskim PN (Dobiegniew), Gorcezańskim PN (Nowy Targ), Świętokrzyskim PN (Bieliny oraz Górno).

Przyrost absolutny wartości SMR_{ochr} obliczony jako różnica wartości SMR_{ochr} w roku 2015 (badanym) i roku 1995 (bazowym) wskazuje, że w zbiorze 117 badanych gmin 68 odnotowało wzrost wartości badanej miary, 45 spadek, a w czterech gminach wartość SMR_{ochr} nie uległa zmianie. Warto podkreślić, że w przypadku większości badanych gmin (58%) przyrost absolutny nie przekraczał 10% wartości miary za rok 1995. Największy, wynoszący 75% wartości z roku 1995 spadek SMR_{ochr} odnotowała gmina Wolin (Woliński PN) – przyczyną było zmniejszenie powierzchni parku narodowego w granicach gminy. Imponujący, bo stanowiący aż 6692% wartości z roku bazowego, wzrost należy do gminy Łapsze Niżne (Pieniński PN) – przyczyną było zwiększenie powierzchni chronionego krajobrazu w gminie. Gmina Jabłonka w 1995 roku nie posiadała żadnych obszarów chronionych, a w ostatnim roku badania osiągnęła wartość SMR_{ochr} pozwalającą na zajęcie 84. lokaty. Przeprowadzona analiza wskazuje, że w przypadkach Biebrzańskiego, Karkonoskiego, Magurskiego oraz Pienińskiego PN wśród gmin terytorialnie powiązanych były jednostki odnotowujące spadek miary oraz jednostki, które zwiększyły wartość SMR_{ochr} . Co istotne, żadna z badanych gmin nie przestała pełnić funkcji ochrony przyrody.

Wartości SMR_{ochr} wskazują na ogromne różnice pomiędzy badanymi obiektami. Obserwacje dla okresu 1995–2015 pozwalają stwierdzić, że funkcja ochrony przyrody osiąga najwyższy poziom w gminie Izabelin (Kampinoski PN), a najniższy w gminie Zamość (Roztoczański PN). Gmina Zamość nigdy – mimo zauważalnych zmian w poziomie wartości SMR_{ochr} – nie uzyskała nawet 1% wartości właściwych dla lidera.

Klasyfikacja gmin według wartości SMR_{ochr} wykonana z wykorzystaniem średniej arytmetycznej i odchylenia standardowego pozwala stwierdzić, że zdecydowaną przewagę posiadały gminy o średnim poziomie funkcji ochrony przyrody, tj. klasa C (tab. 134 oraz rys. 29).

Tabela 134. Klasyfikacja gmin według wartości SMR_{ochr} w latach 1995–2015

Wyszczególnienie	Liczba gmin				
	1995 r.	2000 r.	2005 r.	2010 r.	2015 r.
Klasa A – najwyższy poziom aktywności	17	19	19	21	21
Klasa B – wysoki poziom aktywności	28	26	25	24	24
Klasa C – średni poziom aktywności	57	58	60	59	59
Klasa D – niski poziom aktywności	15	14	13	13	13

Źródło: opracowanie własne

Szczegółowa analiza danych stanowiących podstawę tabeli 134 wskazuje, że **najwyższy poziom funkcji ochrony przyrody (klasa A)** występował w 1995 r. w gminach powiązanych z następującymi parkami narodowymi:

- Biebrzańskim – gminy: Goniądz, Trzcianne,
- Bieszczadzkim PN – gminy: Lutowiska, Cisna,
- Kampinoskim PN – gminy: Izabelin, Leoncin, Leszno, Brochów,
- Karkonoski PN – gmina Karpacz,
- Magurskim PN – gmina Krempna,
- Tatrzańskim PN – gminy: Zakopane, Kościelisko, Poronin,
- Wielkopolskim – gmina Puszczykowo,
- Wolińskim PN – gmina Międzyzdroje,
- Roztoczańskim PN – gmina Zwierzyniec,
- Słowińskim PN – gmina Smołdzino.

W 2000 roku do opisywanej klasy gmin dołączyły gmina Niedźwiedź (Gorczański PN) oraz gmina Czosnów (Kampinoski PN). Obie gminy w 1995 r. zaliczane były do klasy B. W 2005 roku liczebność klasy A nie uległa zmianie – dołączyła, zaliczana w poprzednim okresie do klasy B, gmina Słońsk (PN Ujście Warty), klasę A, na rzecz klasy B, opuściła gmina Puszczykowo (Wielkopolski PN). W 2010 roku wzrosła liczba gmin zaliczanych do klasy A – dołączyły, zaliczane poprzednio do klasy B, gminy Bodzentyn (Świętokrzyski PN) oraz Puszczykowo (Wielkopolski PN). W ostatnim roku poddanym badaniu nie wystąpiły żadne zmiany w zbiorze gmin o najwyższym poziomie funkcji ochrony przyrody.

Wysoki poziom funkcji ochrony przyrody (klasa B) w 1995 r. występował w gminach powiązanych z następującymi parkami narodowymi:

- Białowieskim PN – gminy: Białowieża, Narewka,
- Biebrzańskim PN – gmina Sztabin,
- Bieszczadzkim PN – gmina Ustrzyki Dolne,
- Drawieńskim PN – gmina Dobiegniew,
- Gorczańskim PN – gmina Niedźwiedź,
- PN Gór Stołowych – gmina Kudowa-Zdrój,
- Kampinoskim PN – gminy: Kampinos, Czosnów,
- Karkonoskim PN – gminy: Piechowice, Szklarska Poręba, Kowary,

- Magurskim PN – gmina Dukla,
- Ojcowskim PN – gminy: Skała, Jerzmanowice-Przegonia, Wielka Wieś,
- Pienińskim PN – gminy: Szczawnica, Krościenko nad Dunajcem,
- Poleskim PN – gminy: Urszulin, Sosnowica,
- Słowińskim PN – gmina Łeba,
- Świętokrzyskim PN – gminy: Bodzentyn, Łączna, Nowa Słupia,
- Tatrzańskim PN – gmina Bukowina Tatrzańska,
- PN Ujście Warty – gmina Słońsk,
- Wielkopolskim PN – gmina Komorniki,
- Wigierskim PN – gmina Suwałki.

W 2000 roku do grupy gmin o wysokim poziomie funkcji ochrony przyrody dołączyły dwie gminy: Czorsztyn (Pieniński PN) oraz Mosina (Wielkopolski PN). W poprzednim okresie (tj. w roku 1995) obie gminy reprezentowały niższy poziom rozwoju badanej funkcji (zaliczane były do klasy C). Klasę B opuściły cztery gminy: gminy Dobięgniew (Drawieński PN) oraz Piechowice (Karkonoski PN) spadły do klasy C, a gminy Niedźwiedź (Gorczański PN) i Czosnów (Kampinoski PN) awansowały do klasy A. W 2005 roku do opisywanej klasy gmin dołączyły gminy: Dobięgniew (Drawieński PN), Kamienica (Gorczański PN) oraz Puszczykowo (Woliński PN). Dwie pierwsze gminy awansowały z grupy C, a ostatnia gmina zaliczana była wcześniej do klasy A. Klasę B w 2005 roku opuściły gminy: Szklarska Poręba (Karkonoski PN), Kowary (Karkonoski PN), Łeba (Słowiński PN) oraz Słońsk (PN Ujście Warty). Ostatnia z wymienionych gmin awansowała do klasy A, natomiast pozostałe trzy gminy spadły do klasy o średnim poziomie aktywności badanej funkcji. W 2010 roku klasę B, na rzecz klasy A, opuściły gminy Bodzentyn (Świętokrzyski PN) i Puszczykowo (Wielkopolski PN). Z klasy C awansowała natomiast gmina Bieliny (Świętokrzyski PN). W ostatnim roku badania nie zmieniła się liczebność gmin zaliczanych do opisywanej klasy – zmiana polegała tylko na tym, że gmina Sztabin (Biebrzański PN) została zaliczona do klasy C, a gmina Łeba (Słowiński PN) awansowała z klasy C do klasy B.

Średni poziom funkcji ochrony przyrody (klasa C) w 1995 r. występował w gminach powiązanych z następującymi parkami narodowymi:

- Babogórskim PN – gminy: Zawoja, Lipnica Wielka,
- Biebrzańskim PN – gminy: Radziłów, Lipsk, Rajgród, Suchowola, Jaświły, Dąbrowa Białostocka, Bargłów Kościelny,
- Bieszczadzkim PN – gmina Czarna,
- PN Bory Tucholskie – gminy: Chojnice, Brusy,
- Drawieńskim PN – gminy: Człopa, Drawno, Bierzwnik, Krzyż Wielkopolski, Tuczno,
- Gorczańskim PN – gminy: Kamienica, Ochotnica Dolna, Mszana Dolna,
- PN Gór Stołowych – gminy: Radków, Szczytna, Lewin Kłodzki,
- Kampinoskim PN – gminy: Łomianki, Stare Babice,
- Karkonoskim PN – gminy: Podgórzyn, Jelenia Góra,
- Magurskim PN – gminy: Dębowiec, Osiek Jasielski, Lipinki, Nowy Żmigród,
- Narwiańskim PN – gminy: Łapy, Choroszcz, Turośń Kościelna, Suraż, Tykocin, Sokoły,
- Ojcowskim PN – gmina Sułoszowa,

- Pienińskim PN – gmina Czorsztyn,
- Poleskim PN – gminy: Ludwin, Hańsk, Stary Brus, Wierzbica,
- Roztoczańskim PN – gmina Józefów,
- Słowińskim PN – gmina Wicko,
- Świętokrzyskim PN – gminy: Bieliny, Masłów, Górno,
- PN Ujście Warty – gminy: Górzycza, Witnica, Kostrzyn nad Odrą,
- Wielkopolskim PN – gminy: Sęszew, Mosina,
- Wigierskim PN – gminy: Nowinka, Giby, Krasnopol,
- Wolińskim PN – gmina Świnoujście.

Należy podkreślić, że była to najliczniejsza grupa w całym okresie badania. W 2000 roku do grupy reprezentującej średni poziom funkcji ochrony przyrody dołączyło sześć gmin. Cztery gminy, tj. Jabłonka (Babiogórski PN), Nowy Targ (Gorczański PN), Sękowa (Magurski PN) i Łapsze Niżne (Pieniński PN) były poprzednio zaliczane do klasy D, a dwie gminy, tj. Piechowice (Karkonoski PN) oraz Dobiegniew (Drawieński PN), należały w 1995 r. do klasy B. Z opisywanej grupy w 2000 r. odpadło pięć gmin. Trzy gminy reprezentowały poziom funkcji ochrony przyrody nakazujący zaliczyć je do niższej niż opisywana klasy, tj. klasy D – były to gminy Tykocin, Sokoły (obie Narwiański PN) oraz Górno (Świętokrzyski PN). Dwie gminy, tj. Mosina (Wielkopolski PN) oraz Czorsztyn (Pieniński PN), osiągnęły poziom funkcji ochrony przyrody pozwalający zaliczyć je do klasy B. W 2005 roku cztery gminy dołączyły do klasy C – były to zaliczane uprzednio do klasy B gminy: Kowary, Szklarska Poręba (obie Karkonoski PN), Łeba (Słowiński PN), oraz jedna gmina zaliczana uprzednio do klasy D, tj. gmina Górno (Świętokrzyski PN). Dwie gminy, tj. gmina Dobiegniew (Drawieński PN) oraz Kamienica (Gorczański PN), opuściły klasę C na rzecz awansu do klasy B. Rok 2010 przyniósł jedynie jedną zmianę w grupie gmin reprezentujących średni poziom funkcji ochrony przyrody – gmina Bieliny (Świętokrzyski PN) opuściła opisywaną klasę na rzecz klasy B. Ostatni rok poddany badaniu wskazuje, że do gmin klasy C dołączyła, poprzednio zaliczana do klasy B, gmina Sztabin (Biebrzański PN), a opuściła ją, na rzecz grupy B, gmina Łeba (Słowiński PN).

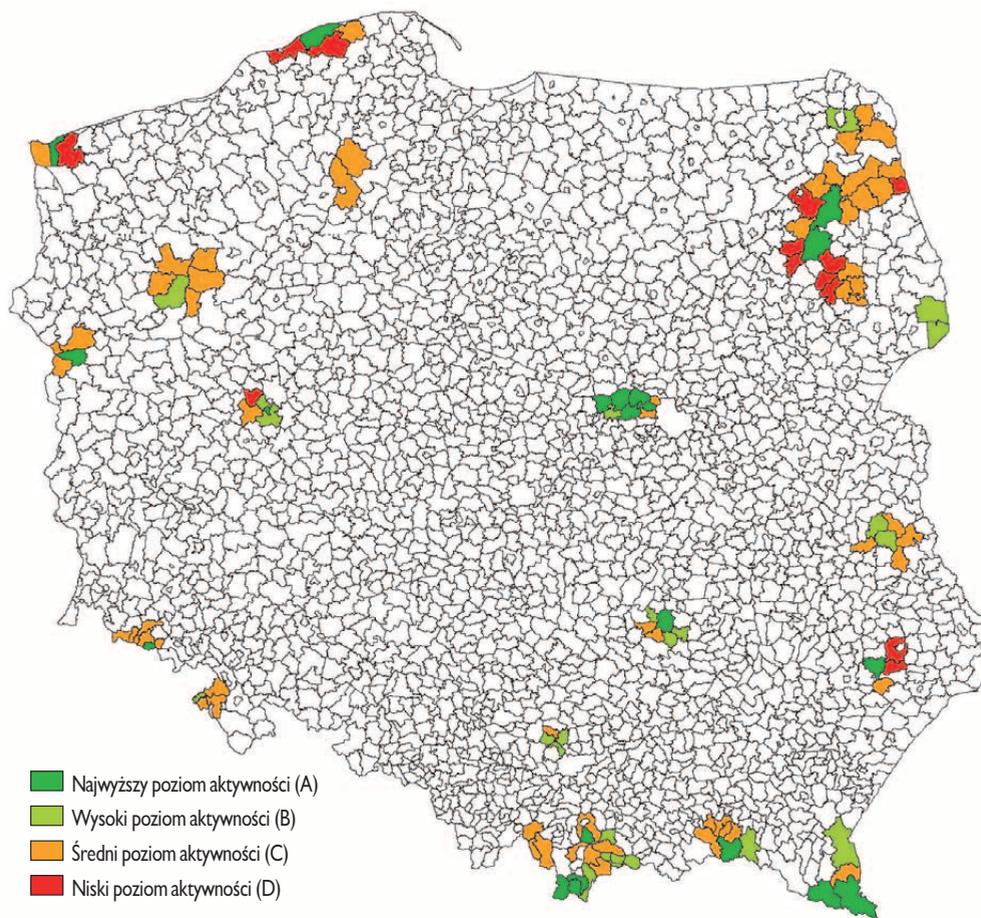
Niski poziom funkcji ochrony przyrody (klasa D) w 1995 r. występował w gminach powiązanych z następującymi parkami narodowymi:

- Babiogórskim PN – gmina Jabłonka,
- Biebrzańskim PN – gminy: Wizna, Jedwabne, Grajewo, Nowy Dwór,
- Gorczańskim PN – gmina Nowy Targ,
- Magurskim PN – gmina Sękowa,
- Narwiańskim PN – gmina Kobylin-Borzymy,
- Pienińskim PN – gmina Łapsze Niżne,
- Roztoczańskim PN – gminy: Adamów, Zamość,
- Słowińskim PN – gminy: Ustka, Główny,
- Wielkopolskim PN – gmina Dopiewo,
- Wolińskim PN – gmina Wolin.

W 2000 roku do grupy reprezentującej niski poziom funkcji ochrony przyrody dołączyły trzy gminy: Sokoły, Tykocin (obie Narwiański PN) oraz Górno (Świętokrzyski PN). Wszystkie wyżej wymienione gminy zaliczano uprzednio do klasy C. Klasę D, na rzecz klasy C, opuściły cztery gminy: Jabłonka (Babiogórski PN), Nowy Targ (Gorczański PN), Sękowa (Magurski PN) oraz Łapsze Niżne (Pieniński PN). W 2005 roku jedyną zmianą

w opisywanym zbiorze gmin było przejście gminy Górno (Świętokrzyski PN) do klasy C. Była to ostatnia zaobserwowana zmiana w opisywanym zbiorze gmin – zbiór gmin reprezentujących niski poziom funkcji ochrony przyrody pozostał taki sam zarówno w 2010, jak i 2015 roku.

Warto zauważyć, że 22 ze 117 badanych gmin zmieniło klasę (zmiana dotyczyła zatem 19% badanej zbiorowości) oraz to, że w kolejnych okresach zmiany występowały coraz rzadziej. Wskazuje to na stabilizację funkcji ochrony przyrody w badanych gminach. Należy też wyraźnie podkreślić, że nie występowały drastyczne (rozumiane jako przejście pomiędzy skrajnymi klasami) zmiany w poziomie funkcji ochrony przyrody w badanych gminach. Powyższe należy ocenić bardzo pozytywnie.

Rys. 29. Klasyfikacja gmin według wartości SMR_{ochr} w 2015 r.
Źródło: opracowanie własne

5.2. Funkcja turystyczna

Funkcja turystyczna ma różne znaczenie dla gminy i parku narodowego. W gminie jest jedną z wielu możliwych do realizacji – jej kształtowanie jest pochodną przyjętej strategii rozwoju. W odniesieniu do parków narodowych nie jest wolnym wyborem dyirekcji, a pochodną ustawowych, obligatoryjnych zadań jakim są: udostępnianie obszaru parku narodowego oraz edukacja przyrodnicza. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR_{tur}) wskazuje, że gminy powiązane terytorialnie z parkami narodowymi pełnią funkcję turystyczną w bardzo zróżnicowanym stopniu (tab. 135). Należy podkreślić, że dla dziesięciu gmin (Adamów, Dopiewo, Hańsk, Izabelin, Lipinki, Lipsk, Nowy Dwór, Osiek Jasielski, Radziłów, Wierzbica) nie było możliwości obliczenia miary, gdyż na terenie tych gmin nie wykazywano obiektów podlegających oficjalnej sprawozdawczości (por. tab. 129). Na potrzeby wyznaczenia syntetycznej miary rozwoju funkcji turystycznej (SMR_{tur} oraz A_SMR_{tur}) zdefiniowano następujące wskaźniki:

1. wskaźnik Baretje'a i Deferta,
2. wskaźnik gęstości bazy noclegowej,
3. wskaźnik Charvata.

Procedurę budowy miary opisano szczegółowo w koncepcji badawczej [rozd. 3].

Tabela 135. SMR_{gr} funkcji turystycznej dla gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi – dane za lata 1995, 2000, 2005, 2010, 2015

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR _{gr}	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Babiogórski	Jabłonka (2)	0,0054	52.	0,0042	60.	0,0020	70.	0,0021	74.	0,0029	72.
	Lipnica Wielka (2)	0,0000	87.	0,0018	73.	0,0011	79.	0,0000	91.	0,0000	102.
	Zawoja (2)	0,0527	16.	0,0543	14.	0,0338	15.	0,0219	20.	0,0184	28.
Białowiecki	Białowieża (2)	0,0366	21.	0,0266	24.	0,0587	11.	0,0716	10.	0,0992	11.
	Narewka (2)	0,0034	63.	0,0068	51.	0,0019	72.	0,0018	75.	0,0045	58.
	Bargłów Kościelny (2)	0,0000	88.	0,0002	90.	0,0000	91.	0,0000	91.	0,0003	96.
Biebrzański	Dąbrowa Białostocka (3)	0,0000	88.	0,0002	91.	0,0003	89.	0,0004	88.	0,0004	91.
	Goniądz (3)	0,0017	71.	0,0035	63.	0,0073	46.	0,0071	44.	0,0084	39.
	Grajewo (2)	0,0000	88.	0,0000	92.	0,0000	91.	0,0001	90.	0,0002	100.
Bieszczadzki	Jaświły (2)	0,0000	88.	0,0000	92.	0,0000	90.	0,0000	91.	0,0003	97.
	Jedwabne (3)	0,0000	88.	0,0000	92.	0,0006	83.	0,0000	91.	0,0000	102.
	Rajgród (3)	0,0608	13.	0,0357	16.	0,0247	22.	0,0126	33.	0,0228	23.
Bory Tucholskie	Suchowola (3)	0,0000	88.	0,0000	92.	0,0000	91.	0,0000	91.	0,0011	87.
	Sztąbin (2)	0,0000	88.	0,0000	92.	0,0000	91.	0,0000	91.	0,0002	99.
	Trzcianne (2)	0,0000	88.	0,0000	92.	0,0000	91.	0,0014	77.	0,0033	68.
Bieszczadzki	Wizna (2)	0,0005	79.	0,0014	76.	0,0017	74.	0,0024	71.	0,0030	71.
	Cisna (2)	0,1196	7.	0,1544	7.	0,1149	8.	0,1025	8.	0,1059	9.
	Czarna (2)	0,0302	25.	0,0269	23.	0,0050	53.	0,0382	15.	0,0356	17.
Bory Tucholskie	Lutowiska (2)	0,0706	10.	0,0714	12.	0,0566	12.	0,0666	11.	0,0911	13.
	Ustrzyki Dolne (3)	0,0070	47.	0,0101	43.	0,0078	45.	0,0071	45.	0,0128	35.
	Brusy (3)	0,0037	59.	0,0042	59.	0,0041	57.	0,0026	67.	0,0026	75.
Drawieński	Chojnice (2)	0,0351	22.	0,0380	15.	0,0261	19.	0,0168	27.	0,0189	27.
	Bierzwnik (2)	0,0000	88.	0,0098	44.	0,0000	91.	0,0000	91.	0,0000	102.
	Człopa (3)	0,0000	88.	0,0000	92.	0,0000	91.	0,0007	84.	0,0011	86.
Drawieński	Dobiegniew (3)	0,0007	76.	0,0008	86.	0,0006	84.	0,0061	48.	0,0078	41.
	Drawno (3)	0,0050	54.	0,0018	72.	0,0036	59.	0,0030	60.	0,0040	63.
	Krzyż Wielkopolski (3)	0,0005	78.	0,0000	92.	0,0000	91.	0,0000	91.	0,0006	90.
Drawieński	Tuczno (3)	0,0172	34.	0,0136	37.	0,0141	28.	0,0028	62.	0,0068	45.

Tabela 135. cd.

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR _g	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Gorceński	Kamienica (2)	0,0059	49.	0,0020	70.	0,0063	47.	0,0039	55.	0,0026	74.
	Mszana Dolna (2)	0,0038	57.	0,0076	49.	0,0063	48.	0,0057	49.	0,0059	50.
	Niedźwiedź (2)	0,0113	41.	0,0130	38.	0,0105	37.	0,0000	91.	0,0036	66.
	Nowy Targ (2)	0,0065	48.	0,0043	57.	0,0039	58.	0,0027	64.	0,0030	70.
	Ochothnica Dolna (2)	0,0089	43.	0,0087	47.	0,0127	33.	0,0050	52.	0,0067	46.
Gór Stołowych	Kudowa-Zdrój (1)	0,0686	11.	0,0824	10.	0,0517	13.	0,0598	12.	0,1135	8.
	Lewin Kłodzki (2)	0,0632	12.	0,0279	21.	0,0092	42.	0,0208	22.	0,0216	24.
	Radków (3)	0,0225	28.	0,0189	28.	0,0091	43.	0,0218	21.	0,0255	20.
	Szczytna (3)	0,0209	31.	0,0125	39.	0,0123	35.	0,0062	47.	0,0063	48.
	Brochów (2)	0,0032	64.	0,0000	92.	0,0000	91.	0,0000	91.	0,0003	94.
Kampinoski	Czosnów (2)	0,0006	77.	0,0000	92.	0,0015	75.	0,0027	65.	0,0020	81.
	Kampinos (2)	0,0000	88.	0,0003	89.	0,0000	91.	0,0000	91.	0,0013	83.
	Leoncin (2)	0,0000	88.	0,0000	92.	0,0000	91.	0,0000	91.	0,0000	102.
	Leszno (2)	0,0004	81.	0,0000	92.	0,0000	91.	0,0000	91.	0,0002	101.
	Łomianki (3)	0,0004	82.	0,0010	82.	0,0022	69.	0,0026	66.	0,0022	79.
Karkonoski	Stare Babice (2)	0,0000	88.	0,0000	92.	0,0000	91.	0,0033	58.	0,0035	67.
	Jelenia Góra (1)	0,0082	46.	0,0179	30.	0,0135	30.	0,0110	36.	0,0155	31.
	Karpacz (1)	0,3097	2.	0,3758	2.	0,3720	2.	0,3870	2.	0,5739	2.
	Kowary (1)	0,0126	40.	0,0104	41.	0,0121	36.	0,0118	35.	0,0068	44.
	Piechowice (1)	0,0234	27.	0,0282	20.	0,0257	21.	0,0205	23.	0,0194	26.
Magurski	Podgórzyn (2)	0,0726	9.	0,0880	9.	0,0726	9.	0,0540	13.	0,0432	16.
	Szklarska Poręba (1)	0,1648	4.	0,2375	4.	0,2096	4.	0,1502	4.	0,1743	5.
	Dębowiec (2)	0,0023	67.	0,0016	74.	0,0004	87.	0,0004	87.	0,0004	92.
	Dukla (3)	0,0040	56.	0,0042	58.	0,0015	76.	0,0008	83.	0,0025	77.
	Krempna (2)	0,0393	20.	0,0261	25.	0,0105	38.	0,0133	31.	0,0053	52.
Nowy Żmigród (2)	0,0004	84.	0,0003	88.	0,0003	88.	0,0008	82.	0,0011	85.	
	Sękowa (2)	0,0198	33.	0,0018	71.	0,0007	82.	0,0011	79.	0,0043	61.

Tabela 135. cd.

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR _u	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Narwiański	Choroszcz (3)	0,0000	88.	0,0012	78.	0,0011	78.	0,0039	56.	0,0050	55.
	Kobylin-Borzyny (2)	0,0015	72.	0,0000	92.	0,0000	91.	0,0000	91.	0,0000	102.
	Łąpy (3)	0,0012	73.	0,0003	87.	0,0005	86.	0,0002	89.	0,0002	98.
	Sokoły (2)	0,0003	85.	0,0008	84.	0,0005	85.	0,0005	86.	0,0003	95.
	Surzół (3)	0,0209	32.	0,0165	32.	0,0054	51.	0,0000	91.	0,0040	62.
	Turośń Kościelna (2)	0,0000	88.	0,0000	92.	0,0000	91.	0,0000	91.	0,0004	93.
	Tykocin (3)	0,0012	74.	0,0023	67.	0,0034	61.	0,0052	51.	0,0064	47.
Ojcowski	Jerzmanowice-Przeźmia (2)	0,0022	68.	0,0020	69.	0,0025	67.	0,0023	73.	0,0051	54.
	Skąpa (3)	0,0035	61.	0,0014	77.	0,0023	68.	0,0029	61.	0,0028	73.
	Sułoszowa (2)	0,0000	88.	0,0010	81.	0,0019	73.	0,0025	70.	0,0039	64.
	Wielka Wieś (2)	0,0018	70.	0,0026	66.	0,0149	27.	0,0149	28.	0,0160	30.
	Czorsztyn (2)	0,0215	29.	0,0120	40.	0,0185	25.	0,0173	25.	0,0251	22.
Pieniński	Krościenko nad Dunajcem (2)	0,0329	24.	0,0353	17.	0,0261	20.	0,0225	19.	0,0132	32.
	Łapsze Niżne (2)	0,0052	53.	0,0176	31.	0,0221	23.	0,0169	26.	0,0295	18.
	Szczawnica (3)	0,0406	19.	0,1221	8.	0,1156	7.	0,1080	7.	0,1249	7.
	Ludwin (2)	0,0462	18.	0,0150	33.	0,0047	55.	0,0068	46.	0,0057	51.
Poleski	Sosnowica (2)	0,0524	17.	0,0181	29.	0,0127	34.	0,0136	30.	0,0129	33.
	Stary Brus (2)	0,0012	75.	0,0011	80.	0,0011	77.	0,0011	80.	0,0012	84.
	Urszulim (2)	0,0159	37.	0,0070	50.	0,0060	49.	0,0025	69.	0,0014	82.
	Józefów (3)	0,0035	62.	0,0040	61.	0,0027	65.	0,0031	59.	0,0043	60.
	Zamość (2)	0,0002	86.	0,0008	85.	0,0008	81.	0,0016	76.	0,0020	80.
Roztoczański	Zwierzyniec (3)	0,0091	42.	0,0095	45.	0,0104	39.	0,0075	43.	0,0129	34.
	Główczyce (2)	0,0000	88.	0,0009	83.	0,0000	91.	0,0006	85.	0,0010	88.
	Łeba (1)	0,7878	1.	0,7909	1.	0,7840	1.	0,5667	1.	0,6080	1.
Słowiński	Smółdzino (2)	0,0056	51.	0,0094	46.	0,0034	60.	0,0099	39.	0,0047	57.
	Ustka (2)	0,1569	5.	0,1823	5.	0,1705	5.	0,1333	6.	0,1411	6.
	Wicko (2)	0,0165	35.	0,0334	18.	0,0332	16.	0,0228	18.	0,0251	21.

Tabela 135. cd.

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR _g	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Świętokrzyski	Bieliny (2)	0,0004	83.	0,0000	92.	0,0000	91.	0,0000	91.	0,0008	89.
	Bodzentyn (3)	0,0037	60.	0,0048	54.	0,0057	50.	0,0037	57.	0,0052	53.
	Górno (2)	0,0058	50.	0,0141	36.	0,0092	41.	0,0080	41.	0,0103	38.
	Łączna (2)	0,0000	88.	0,0040	62.	0,0052	52.	0,0054	50.	0,0000	102.
	Masłów (2)	0,0047	55.	0,0148	34.	0,0135	31.	0,0130	32.	0,0170	29.
Tatrzański	Nowa Słupia (2)	0,0019	69.	0,0053	53.	0,0049	54.	0,0046	53.	0,0077	42.
	Bukowina Tatrzańska (2)	0,0334	23.	0,0250	26.	0,0287	17.	0,0319	16.	0,0998	10.
	Kościełisko (2)	0,0779	8.	0,0626	13.	0,0363	14.	0,0452	14.	0,0608	15.
	Poronin (2)	0,0213	30.	0,0144	35.	0,0140	29.	0,0144	29.	0,0690	14.
	Zakopane (1)	0,1519	6.	0,1553	6.	0,1340	6.	0,1371	5.	0,1754	4.
Ujście Warty	Górzycza (2)	0,0000	88.	0,0014	75.	0,0027	64.	0,0024	72.	0,0032	69.
	Kostrzyn nad Odrą (1)	0,0083	44.	0,0062	52.	0,0032	62.	0,0044	54.	0,0059	49.
	Słońsk (2)	0,0005	80.	0,0011	79.	0,0010	80.	0,0088	40.	0,0044	59.
	Witnica (3)	0,0038	58.	0,0030	64.	0,0029	63.	0,0026	68.	0,0026	76.
	Komorniki (2)	0,0000	88.	0,0045	55.	0,0020	71.	0,0027	63.	0,0048	56.
Wielkopolski	Mosina (3)	0,0029	66.	0,0027	65.	0,0025	66.	0,0013	78.	0,0038	65.
	Puszczykowo (1)	0,0153	38.	0,0103	42.	0,0095	40.	0,0125	34.	0,0107	37.
	Stęszew (3)	0,0083	45.	0,0086	48.	0,0134	32.	0,0106	38.	0,0073	43.
	Giby (2)	0,0553	15.	0,0321	19.	0,0158	26.	0,0268	17.	0,0274	19.
	Krasnopol (2)	0,0031	65.	0,0043	56.	0,0043	56.	0,0010	81.	0,0023	78.
Wigierski	Nowinka (2)	0,0160	36.	0,0023	68.	0,0091	44.	0,0109	37.	0,0210	25.
	Suwałki (2)	0,0147	39.	0,0199	27.	0,0268	18.	0,0180	24.	0,0123	36.
	Międzydroje (3)	0,3034	3.	0,2961	3.	0,2748	3.	0,2138	3.	0,2656	3.
	Świnoujście (1)	0,0586	14.	0,0801	11.	0,0700	10.	0,0720	9.	0,0967	12.
	Wolin (3)	0,0257	26.	0,0271	22.	0,0191	24.	0,0077	42.	0,0083	40.

Objaśnienia:

symbol przy nazwie gminy oznacza: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

SMR – wartość syntetycznej miary rozwoju

L – lokata na podstawie SMR

szarym kolorem zaznaczono lokaty od 1. do 10., oznaczające najwyższy poziom rozwoju badanego zjawiska wśród analizowanych gmin

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

W badanym okresie miejsca w pierwszej dziesiątce rankingu wykonanego na podstawie wartości opisywanej miary syntetycznej zajmowały gminy powiązane terytorialnie z następującymi parkami narodowymi¹⁹⁴:

- Białowieskim – gmina Białowieża (2010–2014),
- Bieszczadzkim – gminy: Cisna, Lutowiska (1995 i 2008),
- Gór Stołowych – gmina Kudowa-Zdrój (2000–2002, 2009, 2013–2015),
- Karkonoskim – gminy: Karpacz, Podgórzyn (1995–1996, 2000–2007), Szklarska Poręba,
- Pienińskim – gmina Szczawnica (1997–2015),
- Słowińskim – gminy: Łeba, Ustka,
- Tatrzańskim – gminy: Bukowina Tatrzańska (2012, 2015), Kościelisko (1995–1999), Poronin (1996–1999), Zakopane,
- Wolińskim – gminy: Międzyzdroje, Świnoujście (2003–2011).

Należy podkreślić stałość pierwszej trójki liderów – w całym okresie badania kolejność była niezmienna: Łeba, Karpacz, Międzyzdroje. Rozmieszczenie terytorialne gmin o najwyższym poziomie realizacji funkcji turystycznej wskazuje na popularność parków nadmorskich oraz górskich.

Porównanie lokat z początku i końca okresu badań pozwala stwierdzić, że 57 badanych gmin odnotowało spadek, 46 wzrost, a cztery utrzymały posiadaną pozycję. W 21 zbiorach gmin (na 23 badane zbiory) obserwowano, iż wśród gmin powiązanych terytorialnie z danym parkiem narodowym były jednostki notujące wzrost, jak i jednostki notujące spadek lokat. Jednokierunkowe zmiany wystąpiły tylko w przypadku dwóch zbiorów gmin, tj. gmin powiązanych z Babiogórskim PN oraz gmin powiązanych z PN Bory Tucholskie.

W zakresie spadku lokat wyróżnia się sytuacja gmin notujących najsilniejsze spadki oraz, jak już wspomniano, stanowiących zespół wszystkich gmin powiązanych z danym parkiem narodowym. Najsilniejsze spadki lokat wystąpiły w gminach powiązanych z Poleskim PN¹⁹⁵: Urszulin (-45), Ludwin (-33). Spadek lokat wszystkich gmin wystąpił w Babiogórskim PN – gminy: Jabłonka (-20), Lipnica Wielka (-15), Zawoja (-12) oraz PN Bory Tucholskie – gminy Brusy (-16), Chojnice (-5).

W tym kontekście warto podkreślić, że liczba turystów w Poleskim PN w 1999 r. wynosiła 7 tys. osób rocznie, a w 2015 r. wzrosła do 41 tysięcy. W obu wskazanych gminach liczba miejsc noclegowych znacząco spadła i wynosiła w 2015 r. jedynie 13% wartości z roku 1995 r. w gminie Urszulin oraz 15% wspomnianej wartości w gminie Ludwin. Obniżyła się też liczba udzielonych noclegów. W Babiogórskim PN w 1995 r. zaobserwowano 40 tys. zwiedzających, a w 2015 r. liczba ta uległa podwojeniu. PN Bory Tucholskie odwiedziło w 1996 r. 8 tys. osób (za 1995 r. brak danych GUS), a w 2015 r. 33 tysiące. W gminach powiązanych z ww. parkami narodowymi spadły liczby zarówno miejsc noclegowych, jak i udzielonych noclegów. Oznacza to, że spadki lokat nie są powodowane zmniejszeniem popularności obszaru chronionego. Skłania to także ku podejrzeniu wystąpienia zaburzeń w procesie zbierania danych statystycznych.

¹⁹⁴ W nawiasach wpisano lata zaliczenia się gmin do pierwszej dziesiątki rankingu, jeśli nie były one do niej zaliczane przez cały okres badania, tj. 1995–2015. Należy podkreślić, że badania wykonano dla pełnego okresu 1995–2015, a z uwagi na czytelność w powyższej tabeli zaprezentowano jedynie wybrane lata.

¹⁹⁵ W nawiasach podano spadek lokaty.

W żadnym z parków narodowych nie wystąpiła sytuacja, w której wszystkie terytorialnie powiązane gminy odnotowałyby wzrost lokaty. Wyróżniają się¹⁹⁶ następujące gminy: gmina Wielka Wieś (40) Ojcowski PN; gmina Łapsze Niżne (35) Pieniński PN; gmina Dobiegniew (35) Drawieński PN; gmina Choroszcz (33) Narwiański PN, gmina Komorniki (32) Wielkopolski PN, gmina Goniądz (32) Biebrzański PN. Należy jednak zauważyć, że w przypadku wyżej wymienionych gmin tylko w gminie Łapsze Niżne w końcowym okresie badania funkcja turystyczna była istotna, ale niedominująca. Gminy Wielka Wieś i Goniądz odnotowały mały ruch turystyczny, a w pozostałych gminach aktywność turystyczna mierzona wskaźnikiem Baretje'a i Deferta nie istniała.

Analiza zmian lokat wskazuje, że w przeważającej mierze są one efektem zmian poziomu wartości SMR_{tur} gmin o bardzo niskim poziomie realizacji funkcji turystycznej. **W przypadku gmin osiągających zerową wartość SMR_{tur} lokaty powtarzają się. Dalsze, szczegółowe rozważania w tym zakresie nie mają zatem walorów poznawczych.**

Przyrost absolutny wartości SMR_{tur} obliczony jako różnica wartości SMR_{tur} w roku 2015 (badanym) i roku 1995 (bazowym) wskazuje, że w zbiorze 107 badanych gmin 56 odnotowało wzrost wartości badanej miary, 44 spadek, a w 7 gminach wartość SMR_{tur} nie uległa zmianie. Trudno oceniać powyższe nazbyt entuzjastycznie, jeśli zwróci się uwagę na dwa fakty – po pierwsze, w 20 badanych gminach wartość SMR_{tur} w 1995 r. wynosiła zero. Po drugie, w sześciu gminach w 2015 r. wystąpiło zaniechanie pełnienia funkcji turystycznej – były to gminy: Lipnica Wielka (Babiogórski PN), Jedwabne (Biebrzański PN), Bierzwnik (Drawieński PN), Leoncin (Kampinoski PN), Kobylin-Borzymy (Narwiański PN) oraz Łączna (Świętokrzyski PN).

Warto zauważyć, że największy absolutny przyrost wartości badanej miary odnotował jeden z trójki liderów funkcji turystycznej – gmina Karpacz (Karkonoski PN). Interesujące jest także to, że gmina Łeba (Słowiński PN) odnotowała spadek wartości SMR_{tur} , ale nie utraciła pozycji lidera.

Wartości SMR_{tur} wskazują zarówno na ogromne różnice pomiędzy badanymi obiektami, jak i wahania poziomu realizacji funkcji turystycznej w gminach. Na podstawie ciągu przyrostów absolutnych łańcuchowych (za odjemnik przyjęto wartości z okresu poprzedniego, czyli $SMR_{it} - SMR_{it-1}$) można stwierdzić, że **wśród 117 badanych gmin nie ma ani jednej, w której poziom realizacji funkcji turystycznej nie uległby dwukierunkowym zmianom w okresie 1995–2015.**

Przyjęcie do oceny wartości względnych (rok bazowy 1995 r.) zwraca uwagę, że imponująca zmiana wartości SMR_{tur} wielokrotnie dotyczyła gmin realizujących funkcję turystyczną w bardzo nikły sposób. Przykładowo, gmina Dobiegniew (Drawieński PN) w 2015 r. osiągnęła wzrost wartości SMR_{tur} na poziomie 1070% wartości za rok 1995. Podobne rezultaty osiągnęły gminy: Zamość (1069%) Roztoczański PN oraz Słońsk (858%) PN Ujście Warty. Wskazane zatem jest odrzucenie z dalszych analiz gmin o słabo rozwiniętej funkcji turystycznej. Kontynuując ustalenia poczynione w II części badań [rozdz. 4], za gminy nieaktywne turystycznie uznano, zgodnie z interpretacją Boyer, gminy w których wartość wskaźnika Baretje'a-Deferta w całym badanym okresie nie była większa lub równa 4 (por. tab. 129). Gminy nieaktywne turystycznie wskazano w tabeli 36.

¹⁹⁶ W nawiasach podano wzrost lokaty.

Tabela 136. Gminy powiązane terytorialnie z parkami narodowymi nieaktywne turystycznie w latach 1995–2015

Park Narodowy	Nazwa gminy
Babiogórski	Lipnica Wielka (2)
Biebrzański	Bargłów Kościelny (2), Sztabin (2), Grajewo (2), Jedwabne (3), Wizna (2), Jaświły (2), Trzcianne (2), Dąbrowa Białostocka (3), Suchowola (3), <i>Lipsk (3), Radziłów (2), Nowy Dwór (2),</i>
Bory Tucholskie	Brusy (3),
Drawieński	Człopa (3), Dobiegniew (3), Krzyż Wielkopolski (3),
Gorczański	Kamienica (2), Nowy Targ (2),
Kampinoski	Czosnów (2), Leoncin (2), Brochów (2), Kampinos (2), Leszno (2), Łomianki (3), Stare Babice (2), <i>Izabelin (2),</i>
Karkonoski	Jelenia Góra (1)
Magurski	Dębowiec (2), Nowy Żmigród (2), Dukla (3), <i>Lipinki (2), Osiek Jasielski (2)</i>
Narwiański	Choroszcz (3), Łapy (3), Turośń Kościelna (2), Tykocin (3), Kobylin Borzymy (2), Sokoły (2),
Ojcowski	Jerzmanowice-Przegonia (2), Skąpa (3), Sułoszowa(2),
Poleski	Stary Brus (2), Wierzbica (2), <i>Hańsk (2),</i>
Roztockański	Józefów (3), Zamość (2), <i>Adamów (2),</i>
Słowiński	Główczyce (2),
Świętokrzyski	Bieliny (2), Łączna (2),
Ujście Warty	Kostrzyn nad Odrą (1), Witnica (3), Górzycza (2)
Wielkopolski	Komorniki (2), Mosina (3), Puszczykowo (1), <i>Dopiewo (2),</i>
Wigierski	Krasnopol (2),

Objaśnienia:

symbol przy nazwie gminy oznacza: (1) – gmina miejska,

(2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

kursywą wpisano nazwy gmin, dla których w latach 1995–2015 nie wykazano obiektów turystycznych podlegających oficjalnej sprawozdawczości

Źródło: opracowanie własne

Wśród 59 nieaktywnych turystycznie gmin dominują gminy powiązane z Biebrzańskim PN (12 gmin z 14 powiązanych z Biebrzańskim PN). Interesująca jest liczna reprezentacja w powyższym zbiorze gmin powiązanych z Wielkopolskim PN i Kampinoskim PN, a więc z parkami sąsiadującymi z metropolią poznańską i warszawską. Jak ustalono w II części badań [rozdz. 4], na terenach obu Parków dominuje, nieuchwytna dla klasycznych mierników funkcji turystycznej, turystyka jednodniowa.

Dla gmin aktywnych turystycznie obliczono dodatkową syntetyczną miarę rozwoju A_{SMR}_{tur} (tab. 137).

Tabela 137. SMR_{gr} funkcji turystycznej dla gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowym spełniających warunek uznania za aktywne turystycznie (A_SMR_{gr}) w latach 1995–2015

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Babiogórski	Jabłonka (2)	0,0054	47.	0,0042	52.	0,0020	54.	0,0021	53.	0,0029	56.
	Zawoja (2)	0,0527	16.	0,0543	14.	0,0338	15.	0,0219	20.	0,0184	28.
Białowiecki	Białowieża (2)	0,0366	21.	0,0266	24.	0,0587	11.	0,0716	10.	0,0992	11.
	Narewka (2)	0,0034	53.	0,0068	49.	0,0019	55.	0,0018	54.	0,0045	50.
Biebrzański	Goniądz (3)	0,0017	56.	0,0035	53.	0,0073	44.	0,0071	42.	0,0084	37.
	Rajgród (3)	0,0608	13.	0,0357	16.	0,0247	22.	0,0126	33.	0,0228	23.
Bieszczadzki	Cisna (2)	0,1196	7.	0,1544	7.	0,1149	8.	0,1025	8.	0,1059	9.
	Czarna (2)	0,0302	25.	0,0269	23.	0,0050	49.	0,0382	15.	0,0356	17.
	Lutowiska (2)	0,0706	10.	0,0714	12.	0,0566	12.	0,0666	11.	0,0911	13.
	Ustrzyki Dolne (3)	0,0070	44.	0,0101	41.	0,0078	43.	0,0071	43.	0,0128	34.
Bory Tucholskie	Chojnice (2)	0,0351	22.	0,0380	15.	0,0261	19.	0,0168	27.	0,0189	27.
	Bierzwnik (2)	0,0000	58.	0,0098	42.	0,0000	58.	0,0000	56.	0,0000	58.
Drawieński	Drawno (3)	0,0050	49.	0,0018	57.	0,0036	52.	0,0030	50.	0,0040	54.
	Tuczno (3)	0,0172	34.	0,0136	36.	0,0141	28.	0,0028	51.	0,0068	42.
Gorczański	Mszana Dolna (2)	0,0038	51.	0,0076	47.	0,0063	45.	0,0057	46.	0,0059	45.
	Niedzwiedź (2)	0,0113	40.	0,0130	37.	0,0105	36.	0,0000	56.	0,0036	55.
Gór Stołowych	Ochotnica Dolna (2)	0,0089	42.	0,0087	45.	0,0127	32.	0,0050	47.	0,0067	43.
	Kudowa-Zdrój (1)	0,0686	11.	0,0824	10.	0,0517	13.	0,0598	12.	0,1135	8.
	Lewin Kłodzki (2)	0,0632	12.	0,0279	21.	0,0092	40.	0,0208	22.	0,0216	24.
	Radków (3)	0,0225	28.	0,0189	28.	0,0091	41.	0,0218	21.	0,0255	20.
Karkonoski	Szczytna (3)	0,0209	31.	0,0125	38.	0,0123	34.	0,0062	45.	0,0063	44.
	Karpacz (1)	0,3097	2.	0,3758	2.	0,3720	2.	0,3870	2.	0,5739	2.
	Kowary (1)	0,0126	39.	0,0104	40.	0,0121	35.	0,0118	34.	0,0068	41.
Karkonoski	Piechowice (1)	0,0234	27.	0,0282	20.	0,0257	21.	0,0205	23.	0,0194	26.
	Podgórzyn (2)	0,0726	9.	0,0880	9.	0,0726	9.	0,0540	13.	0,0432	16.
	Szklarska Poręba (1)	0,1648	4.	0,2375	4.	0,2096	4.	0,1502	4.	0,1743	5.

Tabela 137. cd.

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Magurski	Krempna (2)	0,0393	20.	0,0261	25.	0,0105	37.	0,0133	31.	0,0053	47.
	Sękowa (2)	0,0198	33.	0,0018	56.	0,0007	57.	0,0011	55.	0,0043	52.
	Suraz (3)	0,0209	32.	0,0165	31.	0,0054	48.	0,0000	56.	0,0040	53.
Ojcowski	Wielka Wieś (2)	0,0018	55.	0,0026	54.	0,0149	27.	0,0149	28.	0,0160	30.
	Czorsztyn (2)	0,0215	29.	0,0120	39.	0,0185	25.	0,0173	25.	0,0251	22.
Pieniński	Króścienko nad Dunajcem (2)	0,0329	24.	0,0353	17.	0,0261	20.	0,0225	19.	0,0132	31.
	Łapsze Nizne (2)	0,0052	48.	0,0176	30.	0,0221	23.	0,0169	26.	0,0295	18.
	Szczawnica (3)	0,0406	19.	0,1221	8.	0,1156	7.	0,1080	7.	0,1249	7.
Poleski	Ludwin (2)	0,0462	18.	0,0150	32.	0,0047	51.	0,0068	44.	0,0057	46.
	Sosnowica (2)	0,0524	17.	0,0181	29.	0,0127	33.	0,0136	30.	0,0129	32.
	Urszulim (2)	0,0159	37.	0,0070	48.	0,0060	46.	0,0025	52.	0,0014	57.
	Zwierzyniec (3)	0,0091	41.	0,0095	43.	0,0104	38.	0,0075	41.	0,0129	33.
Roztoczański	Łeba (1)	0,7878	1.	0,7909	1.	0,7840	1.	0,5667	1.	0,6080	1.
	Smotdżino (2)	0,0056	46.	0,0094	44.	0,0034	53.	0,0099	37.	0,0047	49.
	Ustka (2)	0,1569	5.	0,1823	5.	0,1705	5.	0,1333	6.	0,1411	6.
Świętokrzyski	Wicko (2)	0,0165	35.	0,0334	18.	0,0332	16.	0,0228	18.	0,0251	21.
	Bodzentyn (3)	0,0037	52.	0,0048	51.	0,0057	47.	0,0037	49.	0,0052	48.
	Górno (2)	0,0058	45.	0,0141	35.	0,0092	39.	0,0080	39.	0,0103	36.
	Masłów (2)	0,0047	50.	0,0148	33.	0,0135	30.	0,0130	32.	0,0170	29.
	Nowa Słupia (2)	0,0019	54.	0,0053	50.	0,0049	50.	0,0046	48.	0,0077	39.
Tatrzański	Bukowina Tatrzańska (2)	0,0334	23.	0,0250	26.	0,0287	17.	0,0319	16.	0,0998	10.
	Kościelisko (2)	0,0779	8.	0,0626	13.	0,0363	14.	0,0452	14.	0,0608	15.
	Poronin (2)	0,0213	30.	0,0144	34.	0,0140	29.	0,0144	29.	0,0690	14.
	Zakopane (1)	0,1519	6.	0,1553	6.	0,1340	6.	0,1371	5.	0,1754	4.

Tabela 137. cd.

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Ujście Warty	Słońsk (2)	0,0005	57.	0,0011	58.	0,0010	56.	0,0088	38.	0,0044	51.
Wielkopolski	Stezew (3)	0,0083	43.	0,0086	46.	0,0134	31.	0,0106	36.	0,0073	40.
Wigierski	Giby (2)	0,0553	15.	0,0321	19.	0,0158	26.	0,0268	17.	0,0274	19.
	Nowinka (2)	0,0160	36.	0,0023	55.	0,0091	42.	0,0109	35.	0,0210	25.
	Suwałki (2)	0,0147	38.	0,0199	27.	0,0268	18.	0,0180	24.	0,0123	35.
Woliński	Międzyzdroje (3)	0,3034	3.	0,2961	3.	0,2748	3.	0,2138	3.	0,2656	3.
	Świnoujście (1)	0,0586	14.	0,0801	11.	0,0700	10.	0,0720	9.	0,0967	12.
	Wolin (3)	0,0257	26.	0,0271	22.	0,0191	24.	0,0077	40.	0,0083	38.

Objaśnienia:

symbol przy nazwie gminy oznacza: (1) – gmina miejska, (2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska

SMR – wartość syntetycznej miary rozwoju

L – lokata na podstawie SMR

szarym kolorem zaznaczono lokaty od 1. do 10., oznaczające najwyższy poziom rozwoju badanego zjawiska wśród analizowanych gmin

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Odrzucenie gmin nieaktywnych turystycznie nie spowodowało zmian w ustalonej poprzednio pierwszej dziesiątce liderów. Porównanie lokat z początku i końca okresu badań pozwala stwierdzić, że wśród gmin uznanych za aktywne turystycznie liczebność zbiorów gmin odnotowujących spadek i wzrost lokaty były równa i wynosiła 27. Jedynie cztery gminy nie zmieniły lokaty (tab. 137).

Wartości syntetycznej miary rozwoju dla gmin aktywnych turystycznie ($A_{SMR_{tur}}$) wskazują na ogromne różnice pomiędzy badanymi obiektami. Obserwacje dla okresu 1995–2015 pozwalają stwierdzić, że funkcja turystyczna osiąga nieprzerwanie najwyższy poziom w gminie Łeba (Słowiński PN), a najniższy w gminie Bierzwnik (Drawieński PN). Wartość $A_{SMR_{tur}}$ gminy Bierzwnik w 2003 r., kiedy to osiągnęła ona najwyższy poziom rozwoju (0,0101), stanowiła jedynie 1,28% wartości SMR_{tur} gminy Łeba (0,7867).

Klasyfikacja gmin spełniających warunek uznania za aktywne turystycznie według wartości $A_{SMR_{tur}}$ wykonana z wykorzystaniem średniej arytmetycznej i odchylenia standardowego pozwala stwierdzić, że zdecydowaną przewagę posiadały gminy o średnim poziomie funkcji turystycznej – klasa C (tab. 138 oraz rys. 30).

Tabela 138. Klasyfikacja gmin spełniających warunek uznania za aktywne turystycznie według wartości $A_{SMR_{tur}}$ w latach 1995–2015

Wyszczególnienie	Liczba gmin				
	1995 r.	2000 r.	2005 r.	2010 r.	2015 r.
klasa A – najwyższy poziom aktywności	3	5	4	4	5
klasa B – wysoki poziom aktywności	11	8	8	9	10
klasa C – średni poziom aktywności	44	45	46	45	43
klasa D – niski poziom aktywności	0	0	0	0	0

Źródło: opracowanie własne

Szczegółowa analiza danych stanowiących podstawę tabeli 138 wskazuje, że **najwyższy poziom funkcji turystycznej (klasa A)** w 1995 r. występował w gminach powiązanych z następującymi parkami narodowymi:

- Słowińskim PN – gmina Łeba,
- Karkonoskim PN – gmina Karpacz,
- Wolińskim PM – gmina Międzyzdroje.

W 2000 roku do opisywanej klasy gmin dołączyły gminy: Szklarska Poręba (Karkonoski PN) oraz Ustka (Słowiński PN). Obie gminy w 1995 r. zaliczane były do klasy B. W 2000 roku gmina Ustka powróciła do klasy B, zmniejszając tym samym liczebność grupy gmin o najwyższym poziomie funkcji turystycznej do czterech sztuk. Kolejny rok poddany badaniu nie przyniósł żadnych zmian, a w ostatnim roku badania zaobserwowano awans do klasy A gminy Zakopane (Tatrzański PN) – w 2010 r. gmina ta należała do klasy B.

Wysoki poziom funkcji turystycznej (klasa B) w 1995 r. występował w gminach powiązanych z następującymi parkami narodowymi:

- Biebrzańskim PN – gmina Rajgród,
- Bieszczadzkiem PN – gminy: Cisna, Lutowiska,
- PN Gór Stołowych – gminy: Kudowa-Zdrój, Lewin Kłodzki,
- Karkonoskim PN – gminy: Podgórzyn, Szklarska Poręba,
- Słowińskim PN – gmina Ustka,
- Tatrzańskim PN – gminy: Kościelisko, Zakopane,
- Wolińskim PN – gmina Świnoujście.

W 2000 roku do gmin o wysokim poziomie funkcji turystycznej dołączyła – poprzednio zaliczana do klasy C – gmina Szczawnica (Pieniński PN). Klasę B opuściły na rzecz klasy C gminy Rajgród (Biebrzański PN) oraz Lewin Kłodzki (PN Gór Stołowych), a na rzecz klasy A gminy Ustka (Słowiński PN) oraz Szklarska Poręba (Karkonoski PN). W 2005 roku liczba gmin zaliczanych do klasy B nie uległa zmianie. Dwie gminy spadły do klasy C – były to gminy Kudowa-Zdrój (PN Gór Stołowych) oraz Kościelisko (Tatrzański PN). Do klasy B dołączyły poprzednio należąca do klasy A gmina Ustka (Słowiński PN) i należąca do klasy C gmina Białowieża (Białowieski PN). W kolejnym roku poddanym badaniu (2010 r.) do klasy B z klasy C awansowała tylko jedna gmina, tj. Kudowa-Zdrój (PN Gór Stołowych), a żadna z gmin nie utraciła statusu gminy o wysokim poziomie funkcji turystycznej. W 2015 roku zachodziły awanse gmin powiązanych z Tatrzańskim PN. Do klasy B z klasy C awansowały trzy gminy, tj. Bukowina Tatrzańska, Kościelisko oraz Poronin, a gmina Zakopane awansowała z klasy B do klasy A. Wysoki poziom funkcji turystycznej utracił Podgórzyn (Karkonoski PN) – gmina spadła do klasy C.

Średni poziom funkcji turystycznej (klasa C) w 1995 r. występował w gminach powiązanych z następującymi parkami narodowymi:

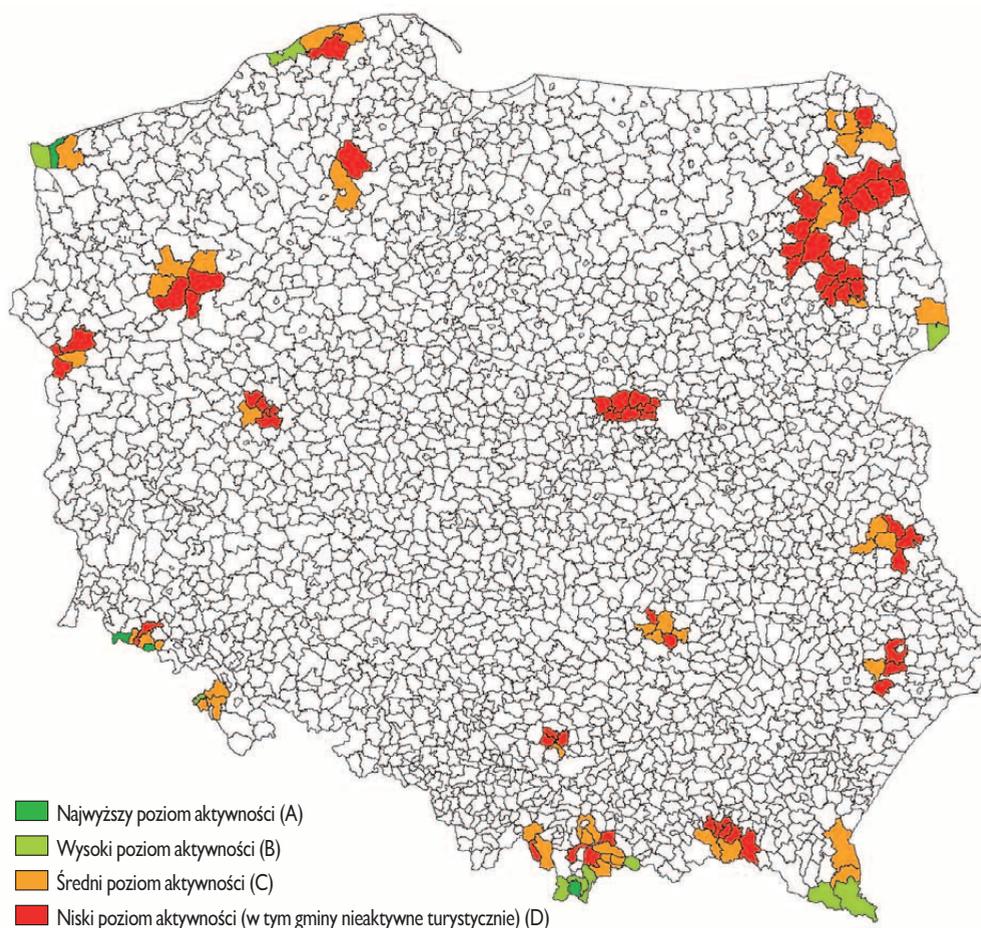
- Babiogórskim PN – gminy: Jabłonka, Zawoja,
- Białowieskim PN – gminy: Białowieża, Narewka,
- Biebrzańskim PN – gmina Goniądz,
- Bieszczadzkim PN – gminy: Czarna, Ustrzyki Dolne,
- PN Bory Tucholskie – gmina Chojnice,
- Drawieńskim PN – gminy: Bierzwnik, Drawno, Tuczo,
- Gorczańskim PN – gminy: Mszana Dolna, Niedźwiedź, Ochotnica Dolna,
- PN Gór Stołowych – gminy: Radków, Szczytna,
- Karkonoskim PN – gminy: Kowary, Piechowice,
- Magurskim PN – gminy: Krempna, Sękowa,
- Narwiańskim PN – gmina Suraż,
- Ojcowskim PN – gmina Wielka Wieś,
- Pienińskim PN – gminy: Czorsztyn, Krościenko nad Dunajcem, Łapsze Niżne, Szczawnica,
- Poleskim PN – gminy: Ludwin, Sosnowica, Urszulin,
- Roztoczańskim PN – gmina Zwierzyniec,
- Słowińskim PN – gminy: Smóldzino, Wicko,
- Świętokrzyskim PN – gminy: Bodzentyn, Górnio, Masłów, Nowa Słupia,
- Tatrzańskim PN – gminy: Bukowina Tatrzańska, Poronin,
- PN Ujście Warty – gmina Słońsk,
- Wielkopolskim PN – gmina Stęszew,
- Wigierskim PN – gminy: Giby, Nowinka, Suwałki,
- Wolińskim – gmina Wolin.

W 2000 roku do gmin reprezentujących średnik poziom funkcji turystycznej dołączyły dwie gminy uprzednio zaliczane do klasy B, tj. gmina Rajgród (Biebrzański PN) oraz gmina Lewin Kłodzki (PN Gór Stołowych). Do klasy B awansowała gmina Szczawnica (Pieniński PN), co w konsekwencji doprowadziło do wzrostu liczby gmin zaliczanych do klasy C do 45. W 2005 roku do klasy C dołączyły dwie gminy uprzednio zaliczane do klasy B, tj. Kudowa-Zdrój (PN Gór Stołowych) oraz Kościelisko (Tatrzański PN), a do grupy B awansowała gmina Białowieża (Białowieski PN). Liczebność badanej klasy spadła o jeden. W kolejnym roku jedyną zmianą w opisywanej klasie gmin był awans gminy Kudowa-

-Zdrój (PN Gór Stołowych) do klasy B – liczebność badanego zbioru wynosiła zatem 45. W ostatnim roku poddanym badaniu klasę C, na rzecz klasy B, opuściły trzy gminy powiązane z Tatrzańskim PN, tj. Bukowina Tatrzańska, Kościelisko i Poronin, a do klasy C z klasy B spadła gmina Podgórzyn (Karkonoski PN). W efekcie w ostatnim roku badania zbiór klasy C był najmniej liczny i wynosił 43 gminy.

Warto zauważyć, że 12 z 58 badanych gmin zmieniło klasę – zmiana dotyczyła zatem 20% badanej zbiorowości. Nie można jednak stwierdzić żadnej prawidłowości w zakresie częstokrotności zmian. Można natomiast wskazać, że występowały jedynie przejścia pomiędzy sąsiadującymi klasami, tj. z klasy A do B, z B do C i odwrotnie.

Należy też wyraźnie podkreślić, że **we wszystkich latach objętych badaniem (1995–2015) obliczone dla wartości A_SMR_{tur} za dany rok odchylenie standardowe było zawsze większe od średniej arytmetycznej** – zwraca to uwagę na znacząco odstający poziom realizacji funkcji turystycznej liderów, tj. gmin: Łeba, Karpacz, Międzyzdroje.

Rys. 30. Klasyfikacja gmin według wartości A_SMR_{tur} uzupełnionej o nieaktywne turystycznie gminy w 2015 r.
Zródło: opracowanie własne

5.3. Funkcja gospodarcza

Funkcja gospodarcza, podobnie jak funkcja turystyczna, ma różne znaczenie dla gminy i parku narodowego – wynika to z ustawowych zadań realizowanych przez opisywane podmioty. Park narodowy jako państwowa osoba prawna może wprawdzie prowadzić działalność gospodarczą, ale nie jest to jego głównym celem. Nie jest także wskazane dążenie do rozwoju funkcji gospodarczej przez inne podmioty działające w granicach obszaru chronionego. Odmiennie kształtuje się sytuacja gmin – zaspokajanie zbiorowych potrzeb lokalnej społeczności oraz lokalny rozwój są nierozzerwalnie związane z funkcją gospodarczą.

Jak już zauważono we wstępie, funkcja turystyczna jest elementem funkcji gospodarczej. Co bardzo istotne, konstrukcja zaprezentowanej w poprzednim podrozdziale syntetycznej miary rozwoju funkcji turystycznej odnosi się nie do efektów gospodarczych, a natężenia funkcji turystycznej. Na potrzeby wyznaczenia syntetycznej miary rozwoju funkcji gospodarczej (SMR_{gosp}) przyjęto następujące zmienne:

1. dochody gminy ogółem *per capita*,
2. udział dochodów własnych w dochodach gminy ogółem,
3. liczbę pracujących przypadających na 1000 osób w wieku produkcyjnym,
4. liczbę podmiotów sektora prywatnego gospodarki narodowej przypadających na 1000 osób w wieku produkcyjnym,
5. liczbę podmiotów sektora publicznego gospodarki narodowej przypadających na 1000 osób w wieku produkcyjnym.

Procedurę budowy miary opisano szczegółowo w koncepcji badań [rozd. 3].

Tabela 139. SMR_q funkcji gospodarczej dla gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowym w latach 1995, 2000, 2005, 2010, 2015

Park narodowy	Gmina	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Babiogórski	Jabłonka (2)	0,0931	105.	0,1288	92.	0,1324	96.	0,1832	70.	0,1994	75.
	Lipnica Wielka (2)	0,0444	117.	0,1141	110.	0,1134	109.	0,1269	108.	0,1400	114.
Białowiecki	Zawoja (2)	0,1273	77.	0,1658	68.	0,1710	68.	0,1674	87.	0,2181	60.
	Białowieża (2)	0,2391	20.	0,3600	8.	0,3756	7.	0,4463	5.	0,4442	9.
Biebrzański	Narewka (2)	0,2311	22.	0,2963	17.	0,2604	31.	0,3156	27.	0,3673	18.
	Bargłów Kościelny (2)	0,1186	86.	0,1409	79.	0,1213	107.	0,1156	115.	0,1734	97.
	Dąbrowa Białostocka (3)	0,1527	60.	0,1633	70.	0,1506	82.	0,1686	85.	0,2004	73.
	Goniądz (3)	0,1930	35.	0,1849	57.	0,2301	39.	0,2628	36.	0,2503	47.
	Grajewo (2)	0,1191	84.	0,1056	113.	0,1036	111.	0,1356	106.	0,1758	94.
	Jaświly (2)	0,1502	62.	0,1290	90.	0,1334	92.	0,1389	101.	0,1750	95.
	Jedwabne (3)	0,1468	64.	0,1166	108.	0,1234	104.	0,1380	103.	0,1884	84.
	Lipsk (3)	0,1096	95.	0,1289	91.	0,1453	85.	0,1627	88.	0,1700	102.
	Nowy Dwór (2)	0,1245	79.	0,1462	76.	0,1254	102.	0,1385	102.	0,1587	107.
	Radziłów (2)	0,0918	106.	0,1193	106.	0,0976	116.	0,1363	105.	0,1582	108.
Bieszczadzki	Rajgród (3)	0,1743	42.	0,1727	65.	0,1539	81.	0,1734	81.	0,2171	62.
	Suchowola (3)	0,1132	93.	0,1236	101.	0,1329	95.	0,1475	96.	0,1615	106.
	Sztabin (2)	0,1111	94.	0,1385	81.	0,1427	87.	0,1251	110.	0,1399	115.
	Trzciannie (2)	0,1067	97.	0,1180	107.	0,1097	110.	0,1246	111.	0,1717	100.
	Wizna (2)	0,1203	83.	0,1248	98.	0,1014	112.	0,1104	117.	0,1312	116.
	Cisna (2)	0,2679	12.	0,3220	10.	0,3603	13.	0,3539	16.	0,3825	16.
	Czarna (2)	0,1743	43.	0,2134	38.	0,2116	46.	0,1966	62.	0,2412	50.
	Lutowiska (2)	0,1898	37.	0,3342	9.	0,3091	18.	0,3927	9.	0,3532	23.
	Ustrzyki Dolne (3)	0,1911	36.	0,2161	34.	0,2381	36.	0,2573	38.	0,2803	39.
	Bory Tucholskie	Brusy (3)	0,1355	72.	0,1450	78.	0,1460	84.	0,1847	68.	0,1913
Chojnice (2)		0,1967	32.	0,1605	72.	0,1611	77.	0,1739	80.	0,2170	64.

Tabela 139.

Park narodowy	Gmina	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Drawieński	Bierzwnik (2)	0,2188	26.	0,2101	39.	0,1832	62.	0,1824	72.	0,2156	65.
	Człopa (3)	0,1940	33.	0,1847	58.	0,1661	72.	0,2197	49.	0,2126	68.
	Dobiegiew (3)	0,1359	71.	0,1851	56.	0,1887	57.	0,2339	46.	0,2820	38.
	Drawno (3)	0,1665	49.	0,2098	40.	0,2231	40.	0,2219	48.	0,2841	37.
	Krzyż Wielkopolski (3)	0,2496	17.	0,2621	26.	0,2829	24.	0,2193	50.	0,3119	30.
Gorczański	Tuczno (3)	0,2010	30.	0,1904	54.	0,1841	60.	0,2096	54.	0,2507	46.
	Kamienica (2)	0,1137	92.	0,1234	102.	0,1264	101.	0,1436	98.	0,1867	85.
	Mszana Dolna (2)	0,0457	116.	0,0893	116.	0,1010	113.	0,1162	114.	0,1435	113.
	Niedźwiedź (2)	0,1189	85.	0,1241	99.	0,1668	71.	0,1622	90.	0,1818	88.
	Nowy Targ (2)	0,1011	104.	0,1011	115.	0,0925	117.	0,1149	116.	0,1220	117.
Gór Stołowych	Ochothnica Dolna (2)	0,0461	115.	0,1287	93.	0,1614	76.	0,1787	75.	0,1998	74.
	Kudowa-Zdrój (1)	0,2480	19.	0,2948	19.	0,2902	23.	0,2705	33.	0,2956	33.
	Lewin Kłodzki (2)	0,2040	28.	0,2156	35.	0,2677	28.	0,2525	41.	0,3022	31.
	Radków (3)	0,1812	39.	0,2007	45.	0,3042	21.	0,3486	19.	0,3623	20.
	Szczytna (3)	0,1628	53.	0,2016	44.	0,1815	64.	0,2311	47.	0,2277	57.
Kampinoski	Brochów (2)	0,1348	73.	0,1966	47.	0,1974	52.	0,2169	51.	0,2522	45.
	Czosnów (2)	0,1641	52.	0,2938	20.	0,3457	15.	0,3819	11.	0,4698	6.
	Izabelin (2)	0,1890	38.	0,2708	24.	0,3058	20.	0,3440	20.	0,3591	21.
	Kampinos (2)	0,1011	103.	0,2073	41.	0,2496	34.	0,3298	23.	0,3674	17.
	Leoncin (2)	0,1170	89.	0,1774	62.	0,2074	48.	0,2384	44.	0,2442	49.
Karkonoski	Leszno (2)	0,1717	44.	0,2276	30.	0,2377	37.	0,2771	29.	0,3271	29.
	Lomianki (3)	0,3477	5.	0,3625	6.	0,3697	9.	0,3726	13.	0,4118	13.
	Stare Babice (2)	0,1673	47.	0,2768	22.	0,2931	22.	0,3343	22.	0,3401	25.
	Jelenia Góra (1)	0,2686	11.	0,3006	14.	0,4168	4.	0,4375	6.	0,4672	7.
	Karpacz (1)	0,4139	1.	0,3893	4.	0,4041	6.	0,4781	3.	0,7566	1.
Karkonoski	Kowary (1)	0,2827	8.	0,2855	21.	0,4068	5.	0,3569	14.	0,3895	14.
	Piechowice (1)	0,2694	10.	0,3001	15.	0,3607	12.	0,3509	17.	0,4297	12.
	Podgórzyn (2)	0,2036	29.	0,2235	32.	0,2075	47.	0,2439	42.	0,2890	34.
	Szklarska Poręba (1)	0,2661	13.	0,3715	5.	0,3648	11.	0,5130	1.	0,4938	4.

Tabela 139.

Park narodowy	Gmina	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Magurski	Dębowiec (2)	0,1020	101.	0,1329	85.	0,1385	90.	0,1512	92.	0,1524	111.
	Dukla (3)	0,0784	111.	0,1313	86.	0,1591	79.	0,2155	53.	0,1992	76.
	Krempna (2)	0,1765	41.	0,2376	28.	0,2119	45.	0,2383	45.	0,2999	32.
	Lipinki (2)	0,0700	113.	0,1141	111.	0,1306	98.	0,1428	99.	0,1899	82.
	Nowy Żmigród (2)	0,1176	87.	0,1264	95.	0,1874	59.	0,1969	61.	0,1704	101.
	Osiek Jasielski (2)	0,1013	102.	0,1309	87.	0,1398	89.	0,1778	76.	0,1666	103.
	Sękowa (2)	0,1377	70.	0,1549	73.	0,1603	78.	0,1795	74.	0,2123	69.
	Choroszcz (3)	0,1672	48.	0,1919	53.	0,2064	49.	0,2711	32.	0,2736	41.
	Kobylin-Borzymy (2)	0,1526	61.	0,1396	80.	0,1302	100.	0,1497	94.	0,1663	104.
	Łąpy (3)	0,2170	27.	0,1942	50.	0,2142	43.	0,1879	66.	0,1986	78.
Narwiański	Sokoły (2)	0,1536	58.	0,1305	88.	0,1672	70.	0,1827	71.	0,2095	70.
	Suraż (3)	0,1705	45.	0,1839	59.	0,2788	26.	0,2689	35.	0,2697	42.
	Turośń Kościelna (2)	0,1325	75.	0,1462	77.	0,1429	86.	0,1623	89.	0,2343	54.
	Tykocin (3)	0,1288	76.	0,1223	104.	0,1332	93.	0,1521	91.	0,1817	89.
	Jerzmanowice-Przeźmia (2)	0,0816	109.	0,1162	109.	0,1222	105.	0,1376	104.	0,1829	87.
	Skąła (3)	0,1242	80.	0,1854	55.	0,1767	66.	0,2022	59.	0,2129	67.
Ojcowski	Sułoszowa (2)	0,0840	108.	0,1248	97.	0,1252	103.	0,1680	86.	0,1763	93.
	Wielka Wieś (2)	0,1445	66.	0,1923	51.	0,2309	38.	0,3208	25.	0,3641	19.
	Czorsztyn (2)	0,1565	56.	0,1921	52.	0,1943	54.	0,1838	69.	0,1972	79.
	Krościenko nad Dunajcem (2)	0,1427	68.	0,1763	63.	0,1901	55.	0,2088	55.	0,2075	71.
Pieniński	Łapsze Niżne (2)	0,1053	99.	0,1251	96.	0,1618	75.	0,1742	79.	0,1781	91.
	Szczawnica (3)	0,2582	16.	0,2455	27.	0,2563	32.	0,2618	37.	0,2556	44.

Tabela 139.

Park narodowy	Gmina	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Poleski	Hańsk (2)	0,1583	55.	0,1672	67.	0,1826	63.	0,1879	65.	0,2177	61.
	Ludwin (2)	0,2276	24.	0,2374	29.	0,2642	29.	0,2396	43.	0,2195	58.
	Sosnowica (2)	0,1688	46.	0,1955	48.	0,1811	65.	0,1957	63.	0,2325	55.
	Stary Brus (2)	0,1267	78.	0,1344	84.	0,1587	80.	0,1496	95.	0,1884	83.
	Urszulin (2)	0,1241	81.	0,1463	75.	0,1651	73.	0,1756	78.	0,2066	72.
	Wierzbica (2)	0,1645	51.	0,1304	89.	0,1187	108.	0,1350	107.	0,1562	109.
	Adamów (2)	0,1564	57.	0,1757	64.	0,1739	67.	0,1498	93.	0,1724	99.
	Józefów (3)	0,1536	59.	0,1789	61.	0,1643	74.	0,1700	83.	0,1934	80.
	Zamość (2)	0,1154	91.	0,1345	83.	0,1412	88.	0,1457	97.	0,1796	90.
	Zwierzyniec (3)	0,2216	25.	0,2137	37.	0,2490	35.	0,2997	28.	0,3361	26.
Słowiński	Główczyce (2)	0,1344	74.	0,1265	94.	0,1313	97.	0,1703	82.	0,1772	92.
	Łeba (1)	0,3723	4.	0,4377	1.	0,4496	2.	0,4233	8.	0,4705	5.
	Smółdzino (2)	0,1650	50.	0,1990	46.	0,1891	56.	0,1992	60.	0,2380	52.
	Ustka (2)	0,2608	15.	0,2973	16.	0,3283	17.	0,3844	10.	0,4945	3.
	Wicko (2)	0,1434	67.	0,2176	33.	0,2631	30.	0,2698	34.	0,2738	40.
	Bieliny (2)	0,0682	114.	0,0807	117.	0,1003	114.	0,1265	109.	0,1518	112.
	Bodzentyn (3)	0,1057	98.	0,1240	100.	0,1221	106.	0,1210	112.	0,1734	98.
	Górno (2)	0,0703	112.	0,1015	114.	0,0998	115.	0,1164	113.	0,1624	105.
	Łączna (2)	0,1382	69.	0,1618	71.	0,1491	83.	0,1912	64.	0,1745	96.
	Masłów (2)	0,1175	88.	0,1498	74.	0,1696	69.	0,1772	77.	0,2129	66.
Tatrzański	Nowa Słupia (2)	0,1033	100.	0,1381	82.	0,1836	61.	0,2083	57.	0,1838	86.
	Bukowina Tatrzańska (2)	0,0813	110.	0,1128	112.	0,1331	94.	0,1815	73.	0,2394	51.
	Kościelisko (2)	0,1214	82.	0,1708	66.	0,1967	53.	0,2078	58.	0,2170	63.
	Poronin (2)	0,0846	107.	0,1227	103.	0,1304	99.	0,1687	84.	0,1986	77.
	Zakopane (1)	0,3922	2.	0,4014	2.	0,4214	3.	0,4286	7.	0,4616	8.

Tabela 139.

Park narodowy	Gmina	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L	SMR	L
Ujęcie Warty	Górzycza (2)	0,1074	96.	0,1644	69.	0,2147	42.	0,2166	52.	0,2495	48.
	Kostrzyn nad Odrą (1)	0,3229	6.	0,3623	7.	0,3747	8.	0,3777	12.	0,4351	11.
	Słomsk (2)	0,1468	65.	0,2145	36.	0,2209	41.	0,1869	67.	0,2371	53.
	Witnica (3)	0,1973	31.	0,1808	60.	0,1882	58.	0,2728	31.	0,2642	43.
	Dopiewo (2)	0,2638	14.	0,3029	12.	0,3071	19.	0,3368	21.	0,3288	28.
Wielkopolski	Komorniki (2)	0,2331	21.	0,3020	13.	0,3677	10.	0,4540	4.	0,4413	10.
	Mosina (3)	0,1937	34.	0,2740	23.	0,2708	27.	0,2738	30.	0,2863	35.
	Puszczykowo (1)	0,2704	9.	0,3052	11.	0,3324	16.	0,3501	18.	0,3561	22.
	Stęszew (3)	0,2302	23.	0,2652	25.	0,2829	25.	0,3176	26.	0,3497	24.
	Giby (2)	0,2480	18.	0,2244	31.	0,2013	50.	0,2086	56.	0,2315	56.
Wigierski	Krasnopol (2)	0,1167	90.	0,1209	105.	0,1366	91.	0,1409	100.	0,1557	110.
	Nowinka (2)	0,1481	63.	0,2057	42.	0,1992	51.	0,2528	40.	0,2183	59.
	Suwałki (2)	0,1804	40.	0,2019	43.	0,2517	33.	0,3237	24.	0,3330	27.
	Międzyzdroje (3)	0,3773	3.	0,4001	3.	0,4759	1.	0,5023	2.	0,5426	2.
Woliński	Świnoujście (1)	0,2879	7.	0,2951	18.	0,3571	14.	0,3549	15.	0,3877	15.
	Wolin (3)	0,1610	54.	0,1942	49.	0,2128	44.	0,2561	39.	0,2858	36.

objaśnienia:

symbol przy nazwie gminy oznacza: (1) – gmina miejska,

(2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska,

SMR – wartość syntetycznej miary rozwoju,

L – lokata na podstawie SMR,

szarym kolorem zaznaczono lokaty od 1. do 10., oznaczające najwyższy poziom rozwoju badanego zjawiska wśród analizowanych gmin

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

W badanym okresie miejsca w pierwszej dziesiątce rankingu wykonanego na podstawie wartości opisywanej miary syntetycznej zajmowały gminy powiązane terytorialnie z następującymi parkami narodowymi (tab. 139)¹⁹⁷:

- Białowieskim – gmina Białowieża (2000; 2002–2005; 2006–2007),
- Bieszczadzkim – gmina Cisna (1997–2001),
- Gór Stołowych – gmina Kudowa-Zdrój (1997),
- Kampinoskim – gminy: Łomianki (1995–2006; 2008–2009), Czosnów (2008, 2013–2015),
- Karkonoskim – gminy: Karpacz, Szklarska Poręba (1996–2003; 2007–2015), Piechowice (1995; 2004), Jelenia Góra (1996–1998; 2005–2015), Kowary (1995; 2004–2007),
- Ojcowskim – gmina Wielka Wieś (2007),
- Słowińskim – gminy: Łeba, Ustka (2010, 2012–2015),
- Tatrzańskim – gmina Zakopane,
- Ujście Warty – gmina Kostrzyn nad Odrą (1995–2006; 2011–2012; 2014),
- Wielkopolskim – gminy: Komorniki (1998–1999; 2001–2013; 2015), Puszczykowo (1995–1996, 2001),
- Wolińskim – gminy: Międzyzdroje, Świnoujście (1995–1996; 2002–2003; 2006–2007).

Należy zauważyć, że w całym okresie badania (1995–2015) do wyżej wymienionej grupy liderów zaliczały się cztery gminy: Karpacz, Łeba, Zakopane oraz Międzyzdroje.

Porównanie lokat z początku i końca okresu badań pozwala stwierdzić, że 64 badane jednostki odnotowały spadek, 51 wzrost, a dwie utrzymały posiadaną pozycję. W 15 zbiorach gmin (na 23 badane) obserwowano, że wśród gmin powiązanych terytorialnie z danym parkiem narodowym były jednostki notujące wzrost, jak i jednostki notujące spadek lokat. Jednokierunkowe zmiany wystąpiły w przypadku sześciu zespołów gmin. Wzrost lokat odnotowały wszystkie gminy powiązane z Babiogórskim PN, Białowieskim PN oraz Ojcowskim PN. Spadek lokat był udziałem wszystkich gmin powiązanych z Biebrzańskim PN, Bieszczadzkim PN oraz PN Bory Tucholskie. W zakresie spadku lokat wyróżnia się zdecydowanie gmina Wierzbica (Poleski PN) – odnotowała ona spadek o 58 lokat. Największy wzrost (o 86 lokat) przypadł powiązanej z Kampinoskim PN gminie Kampinos. W tym kontekście warto przypomnieć, że we wszystkich wyżej wymienionych parkach narodowych w 2015 r. zaobserwowano wzrost liczby turystów w stosunku do danych za rok 1995.

Przyrost absolutny wartości SMR_{gosp} obliczony jako różnica wartości SMR_{gosp} w roku 2015 (badanym) i roku 1995 (bazowym) wskazuje, że **spadek poziomu funkcji gospodarczej dotyczył jedynie sześciu badanych gmin** – były to gminy: Szczawnica (Pieniński PN), Giby (Wigierski PN), Bierzwnik (Drawieński PN), Łapy (Narwiański PN), Ludwin i Wierzbica (Poleski PN). Należy podkreślić, że spadek wartości w żadnym przypadku nie przekraczał 10% wartości SMR_{gosp} osiągniętej przez daną gminę w 1995 roku. **Największy absolutny przyrost wartości badanej miary odnotowała gmina Karpacz (Karkonoski PN).**

¹⁹⁷ W nawiasach wpisano lata zaliczenia się gmin do pierwszej dziesiątki rankingu, jeśli nie były one do niej zaliczane przez cały okres badania, tj. 1995–2015. Należy podkreślić, że badania wykonano dla pełnego okresu 1995–2015, a z uwagi na czytelność w powyższej tabeli zaprezentowano jedynie wybrane lata.

Wartości SMR_{gosp} wskazują zarówno na znaczące różnice pomiędzy badanymi obiektami, jak i na wahania poziomu realizacji funkcji gospodarczej w gminach. Najwyższą wartość SMR_{gosp} w badanym okresie osiągnęła gmina Karpacz (Karkonoski PN) – miało to miejsce w 2015 roku. Wartość miary SMR_{gosp} dla najsłabszej wówczas gminy Nowy Targ (Gorczański PN) wynosiła 16% wartości miary osiągniętej przez lidera.

Na podstawie ciągu przyrostów absolutnych łańcuchowych (za odjemnik przyjęto wartości z okresu poprzedniego, czyli $SMR_{it} - SMR_{it-1}$) można stwierdzić, że **wśród 117 badanych gmin nie ma ani jednej, w której poziom realizacji funkcji gospodarczej nie uległby dwukierunkowym zmianom w okresie 1995–2015.**

Przyjęcie do oceny wartości względnych (rok bazowy 1995, rok badany 2015) szczególnie wyróżnia następujące gminy: Ochotnica Dolna (Gorczański PN), Kampinos (Kampinoski PN), Lipnica Wielka (Babiogórski PN), Mszana Dolna (Gorczański PN). Gmina Ochotnica Dolna osiągnęła najwyższy względny przyrost (333% wartości z 1995 r.) wśród wszystkich objętych badaniem gmin (117 obiektów). Pozostałe wyżej wymienione gminy osiągnęły przyrost wartości SMR_{gosp} powyżej 200% wartości bazowej. Analiza przyrostów względnych potwierdza zróżnicowanie wartości miary w gminach powiązanych z danym parkiem narodowym. Interesujące są osiągnięcia liderów funkcji turystycznej – odnotowały one następujące przyrosty względne dla funkcji gospodarczej gmina Karpacz (Karkonoski PN) 83%, gmina Międzyzdroje (Woliński PN) 44%, a gmina Łeba (Słowiński PN) 26%. Warto zwrócić uwagę na umacnianie się i poprawę pozycji gospodarczej Karpacza względem Łeby.

Klasyfikacja badanych gmin według wartości SMR_{gosp} wykonana z wykorzystaniem średniej arytmetycznej i odchylenia standardowego pozwala stwierdzić, że zdecydowaną przewagę posiadały gminy o średnim poziomie funkcji gospodarczej (tab. 140 oraz rys. 31).

Tabela 140. Klasyfikacja gmin według wartości SMR_{gosp} w latach 1995–2015

Wyszczególnienie	Liczba gmin				
	1995 r.	2000 r.	2005 r.	2010 r.	2015 r.
Klasa A – najwyższy poziom aktywności	19	22	19	23	18
Klasa B – wysoki poziom aktywności	27	24	27	23	25
Klasa C – średni poziom aktywności	58	60	60	58	67
Klasa D – niski poziom aktywności	13	11	11	13	7

Źródło: opracowanie własne

Szczegółowa analiza danych stanowiących podstawę tabeli 140 wskazuje, że **najwyższy poziom funkcji gospodarczej (klasa A)** w 1995 r. występował w gminach powiązanych z następującymi parkami narodowymi:

- Bieszczadzkim PN – gmina Cisna,
- Drawieńskim PN – gmina Krzyż Wielkopolski,
- PN Gór Stołowych – gmina Kudowa-Zdrój,
- Kampinoskim PN – gmina Łomianki,
- Karkonoskim PN – gminy: Jelenia Góra, Karpacz, Kowary, Piechowice, Szklarska Poręba,
- Pienińskim PN – gmina Szczawnica,
- Słowińskim PN – gminy: Łeba, Ustka,

- Tatrzańskim PN – gmina Zakopane,
- PN Ujście Warty – gmina Kostrzyn nad Odrą,
- Wielkopolskim PN – gminy: Dopiewo, Puszczykowo,
- Wigierskim PN – gmina Giby,
- Wolińskim PN – gminy: Międzyzdroje, Świnoujście.

W 2000 roku do opisywanej klasy gmin awansowało sześć jednostek terytorialnych – cztery z klasy B, tj. gminy: Białowieża i Narewka (obie Białowieski PN), Lutowiska (Bieszczadzki PN), Komorniki (Wielkopolski PN), oraz dwie z klasy C, tj. Czarnów i Stare Babice (obie Kampinoski PN). Do klasy B spadły natomiast gminy: Szczawnica (Pieniński PN), Giby (Wigierski PN) oraz Krzyż Wielkopolski (Drawieński PN). W 2005 roku liczebność opisywanej grupy zmniejszyła się do 19 gmin – do klasy B spadły gminy Narewka (Białowieski PN), Kudowa-Zdrój (PN Gór Stołowych) oraz Stare Babice (Kampinoski PN). W kolejnym badanym roku (2010) wyróżniał się awans z klasy B trzech gmin powiązanych z Kampinoskim PN (Izabelin, Kampinos, Stare Babice). Prócz tego z klasy B awansowała gmina Radków. Tym samym liczebność zbioru o najwyższym poziomie rozwoju funkcji gospodarczej osiągnął stan 23 gmin. W ostatnim roku badania do klasy A awansowała jedynie gmina Narewka (Białowieski PN), a sześć gmin, tj. Lutowiska (Bieszczadzki PN), Radków (PN Gór Stołowych), Dopiewo i Puszczykowo (obie Wielkopolski PN) oraz Izabelin i Stare Babice (obie Kampinoski PN) spadło do klasy B. W związku z tym w badanym zbiorze pozostało 18 gmin.

Wysoki poziom funkcji gospodarczej (klasa B) w 1995 r. występował w gminach powiązanych z następującymi parkami narodowymi:

- Białowieskim PN – gminy: Białowieża, Narewka,
- Biebrzańskim PN – gminy: Goniądz, Rajgród,
- Bieszczadzkim PN – gminy: Czarna, Lutowiska, Ustrzyki Dolne,
- PN Bory Tucholskie – gmina Chojnice,
- Drawieńskim PN – gminy: Bierzwnik, Człopa, Tuczo,
- PN Gór Stołowych – gminy: Lewin Kłodzki, Radków,
- Kampinoskim PN – gminy: Izabelin, Leszno,
- Karkonoskim PN – gmina Podgórzyn,
- Magurskim PN – gmina Krempna,
- Narwiańskim PN – gminy: Łapy, Suraż,
- Poleskim PN – gminy: Ludwin, Sosnowica,
- Roztoczańskim PN – gmina Zwierzyniec,
- PN Ujście Warty – gmina Witnica,
- Wielkopolskim PN – gminy: Komorniki, Mosina, Stęszew,
- Wigierskim PN – gmina Suwałki.

W 2000 roku zbiór gmin o wysokim poziomie funkcji gospodarczej uległ znaczącym zmianom. Dziesięć gmin dołączyło do zbioru – były to gminy: Szczawnica (Pieniński PN), Szczytna (PN Gór Stołowych), Kampinos (Kampinoski PN), Słońsk (PN Ujście Warty), Nowinka i Giby (obie Wigierski PN), Drawno i Krzyż Wielkopolski (obie Drawieński PN) oraz Smóldzino i Wicko (obie Słowiński PN). Gminy Krzyż Wielkopolski, Szczawnica i Giby były uprzednio zaliczane do wyższej klasy, pozostałe gminy należały do klasy C. Z opisywanego zbioru ubyło trzynaście gmin. Gminy Białowieża i Narewka (obie Białowieski PN), Lutowiska (Bieszczadzki PN), Komorniki (Wielkopolski PN) zanotowały po-

ziom SMR uprawniający do awansu do klasy A. Gminy Goniądz i Rajgród (obie Biebrzański PN), Chojnice (PN Bory Tucholskie), Człopa i Tuczno (obie Drawieński PN), Łapy i Suraż (Narwiański PN), Sosnowica (Poleski PN) i Witnica (PN Ujście Warty) spadły do klasy C. Na skutek powyższego liczebność badanego zbioru w 2000 r. spadła do 24 gmin.

W 2005 roku w badanej klasie gmin obserwowano zmiany o nieco mniejszym zakresie. Dziewięć gmin dołączyło do zbioru – z klasy A: gminy Narewka (Białowiecki PN), Kudowa-Zdrój (PN Gór Stołowych) oraz Stare Babice (Kampinoski PN) oraz z klasy C: Goniądz (Biebrzański PN), Wielka Wieś (Ojcowski PN), Górzycza (PN Ujście Warty) oraz Łapy i Suraż (obie Narwiański PN). Do klasy C spadło sześć gmin, tj. Smołdzino (Słowiński PN), Podgórzyn (Karkonoski PN), Szczytna (PN Gór Stołowych), Bierzwnik (Drawieński PN) oraz Nowinka i Giby (obie Wigierski PN). W efekcie zbiór liczył 27 gmin.

W kolejnym roku poddanym badaniu (2010 r.) sześć gmin zaliczanych uprzednio do klasy C awansowało do klasy B. Były to gminy: Nowinka (Wigierski PN), Dobiegniew (Drawieński PN), Leoncin (Kampinoski PN), Podgórzyn (Karkonoski PN), Choroszcz (Narwiański PN), Witnica (PN Ujście Warty). Zbiór gmin o wysokim poziomie funkcji gospodarczej opuściło natomiast dziesięć gmin – Górzycza i Słońsk (obie PN Ujście Warty), Łapy (Narwiański PN), Czarna (Bieszczadzki PN), Drawno i Krzyż Wielkopolski (obie Drawieński PN), Radków (PN Gór Stołowych), Stare Babice, Kampinos, Izabelin (Kampinoski PN). Gminy powiązane z PN Gór Stołowych i Kampinoskim PN awansowały do klasy A, pozostałe gminy spadły do klasy C, a tym samym liczebność badanego zbioru spadła do 23 gmin.

W ostatnim roku poddanym badaniu osiem gmin dołączyło do klasy B. Dwie gminy, tj. Drawno i Krzyż Wielkopolski (obie Drawieński PN), awansowały z klasy C. Sześć gmin, tj. Lutowska (Bieszczadzki PN), Radków (PN Gór Stołowych), Dopiewo i Puszczykowo (Wielkopolski PN), Izabelin i Stare Babice (obie Kampinoski PN), były wcześniej zaliczane do klasy A. Opisywaną klasę opuściło sześć jednostek terytorialnych – gmina Narewka (Białowiecki PN) na rzecz klasy A, natomiast gminy Nowinka (Wigierski PN), Ludwin (Poleski PN), Szczawnica (Pieniński PN), Leoncin (Kampinoski PN), Goniądz (Biebrzański PN) na rzecz klasy C. W 2015 roku liczebność opisywanego zbioru wynosiła 25 gmin.

Średni poziom funkcji gospodarczej (klasa C) w 1995 r. występował w gminach powiązanych z następującymi parkami narodowymi:

- Babiogórskim PN – gmina Zawoja,
- Biebrzańskim PN – gminy: Bargłów Kościelny, Dąbrowa Białostocka, Grajewo, Jaświły, Jedwabne, Lipsk, Nowy Dwór, Suchowola, Sztabin, Trzcianne, Wizna,
- PN Bory Tucholskie – gmina Brusy,
- Drawieńskim PN – gminy: Dobiegniew, Drawno,
- Gorczańskim PN – gminy: Kamienica, Niedźwiedź, Nowy Targ,
- PN Gór Stołowych – gmina: Szczytna,
- Kampinoskim PN – gminy: Brochów, Czarnów, Kampinos, Leoncin, Stare Babice,
- Magurskim PN – gminy: Dębowiec, Nowy Żmigród, Osiek Jasielski, Sękowa,
- Narwiańskim PN – gminy: Choroszcz, Kobylin-Borzymy, Sokoły, Turośń Kościelna, Tykocin,
- Ojcowskim PN – gminy: Skała, Wielka Wieś,
- Pienińskim PN – gminy: Czorsztyn, Krościenko nad Dunajcem, Łapsze Niżne,
- Poleskim PN – gminy: Hańsk, Stary Brus, Urszulin, Wierzbica,

- Roztoczańskim PN – gminy: Adamów, Józefów, Zamość,
- Słowińskim PN – gminy: Główczyce, Smołdzino, Wicko,
- Świętokrzyskim PN – gminy: Bodzentyn, Łączna, Masłów, Nowa Słupia,
- Tatrzańskim PN – gmina Kościelisko,
- PN Ujście Warty – gminy: Górzycza, Słońsk,
- Wigierskim PN – gminy: Krasnopol, Nowinka,
- Wolińskim PN – gmina Wolin.

W 2000 roku do gmin reprezentujących średni poziom funkcji gospodarczej dołączyło 15 gmin. Z klasy D awansowały gminy: Jabłonka (Babiogórski PN), Radziłów (Biebrzański PN), Ochotnica Dolna (Gorczański PN), Dukla (Magurski PN), Sułoszowa (Ojcowski PN), Poronin (Tatrzański PN), a gminy Goniądz i Rajgród (obie Biebrzański PN), Chojnice (PN Bory Tucholskie), Człopa i Tuczo (obie Drawieński PN), Łapy i Suraz (obie Narwiański PN), Sosnowica (Poleski PN) oraz Witnica (PN Ujście Warty) były uprzednio zaliczane do klasy B. Opisywaną klasę opuściło 13 jednostek terytorialnych. Dwie gminy awansowały do klasy A – były to powiązane z Kampinoskim PN gminy Stare Babice i Czosnów. Siedem gmin awansowało do klasy B – były to gminy: Kampinos (Kampinoski PN), Szczytna (PN Gór Stołowych), Drawno (Drawieński PN), Smołdzino i Wicko (obie Słowiński PN), Słońsk (PN Ujście Warty) oraz Nowinka (Wigierski PN). Tym samym do opisywanej klasy w 2000 r. zaliczało się 60 gmin.

W 2005 roku do opisywanej klasy gmin dołączyło 10 gmin – cztery awansowały z klasy D, a pozostałe spadły z klasy B. Awans odnotowały gminy: Lipinki (Magurski PN), Jedwabne (Biebrzański PN), Jerzmanowice-Przebinia (Ojcowski PN) oraz Bukowina Tatrzańska (Tatrzański PN). Spadek był udziałem gmin: Bierzwnik (Drawieński PN), Szczytna (PN Gór Stołowych), Podgórzyn (Karkonoski PN), Smołdzino (Słowiński PN), Giby i Nowinka (obie Wigierski PN). Z uwagi na to, że opisywaną klasę opuściło także 10 gmin, tj. Bargłów Kościelny, Goniądz, Radziłów, Wizna (wszystkie Biebrzański PN), Górzycza (PN Ujście Warty), Łapy i Suraz (obie Narwiański PN), Wielka Wieś (Ojcowski PN) oraz Wolin (Woliński PN), liczba gmin reprezentujących średni poziom funkcji gospodarczej nie uległa zmianie.

W 2010 roku do badanego zbioru gmin dołączyły uprzednio zaliczane do klasy B następujące gminy: Czarna (Bieszczadzki PN), Drawno i Krzyż Wielkopolski (obie Drawieński PN), Łapy (Narwiański PN), Górzycza i Słońsk (obie PN Ujście Warty). Na rzecz klasy D badany zbiór opuściły gminy: Sztabin (Biebrzański PN) i Bodzentyn (Świętokrzyski PN), a na rzecz klasy B gminy: Dobiegniew (Drawieński PN), Leoncin (Kampinoski PN), Podgórzyn (Karkonoski PN), Choroszcz (Narwiański PN), Witnica (PN Ujście Warty) oraz Nowinka (Wigierski PN). Tym samym liczba gmin reprezentujących średni poziom funkcji gospodarczej zmalała o dwie i wynosiła 58.

W ostatnim roku poddanym badaniu trzy gminy opuściły klasę C – gminy Drawno i Krzyż Wielkopolski (obie Drawieński PN) awansowały do klasy B, a gmina Dębowiec (Magurski PN) spadła do klasy D. Aż dwanaście jednostek terytorialnych dołączyło do opisywanego zbioru. Z klasy D awansowały gminy Bargłów Kościelny, Grajewo, Radziłów, Trzcianne (wszystkie Biebrzański PN), Bodzentyn i Górno (obie Świętokrzyski PN). Spadek z wyższej klasy B był udziałem gmin: Goniądz (Biebrzański PN), Leoncin (Kampinoski PN), Szczawnica (Pieniński PN), Ludwin i Wierzbica (obie Poleski PN) oraz Nowinka (Wigierski PN). Tym samym liczba gmin osiągających średni poziom funkcji gospodarczej wynosiła 67 i była najwyższa w całym badanym okresie.

Niski poziom funkcji gospodarczej (klasa D) w 1995 r. występował w gminach powiązanych z następującymi parkami narodowymi:

- Babiogórskim PN – gminy: Jabłonka, Lipnica Wielka,
- Biebrzańskim PN – gmina Radziłów,
- Gorczańskim PN – gminy: Mszana Dolna, Ochotnica Dolna,
- Magurskim PN – gminy: Dukla, Lipinki,
- Ojcowskim PN – gminy: Jerzmanowice-Przebinia, Sułoszowa,
- Świętokrzyskim PN – gminy: Bieliny, Górnica,
- Tatrzańskim PN – gminy: Bukowina Tatrzańska, Poronin.

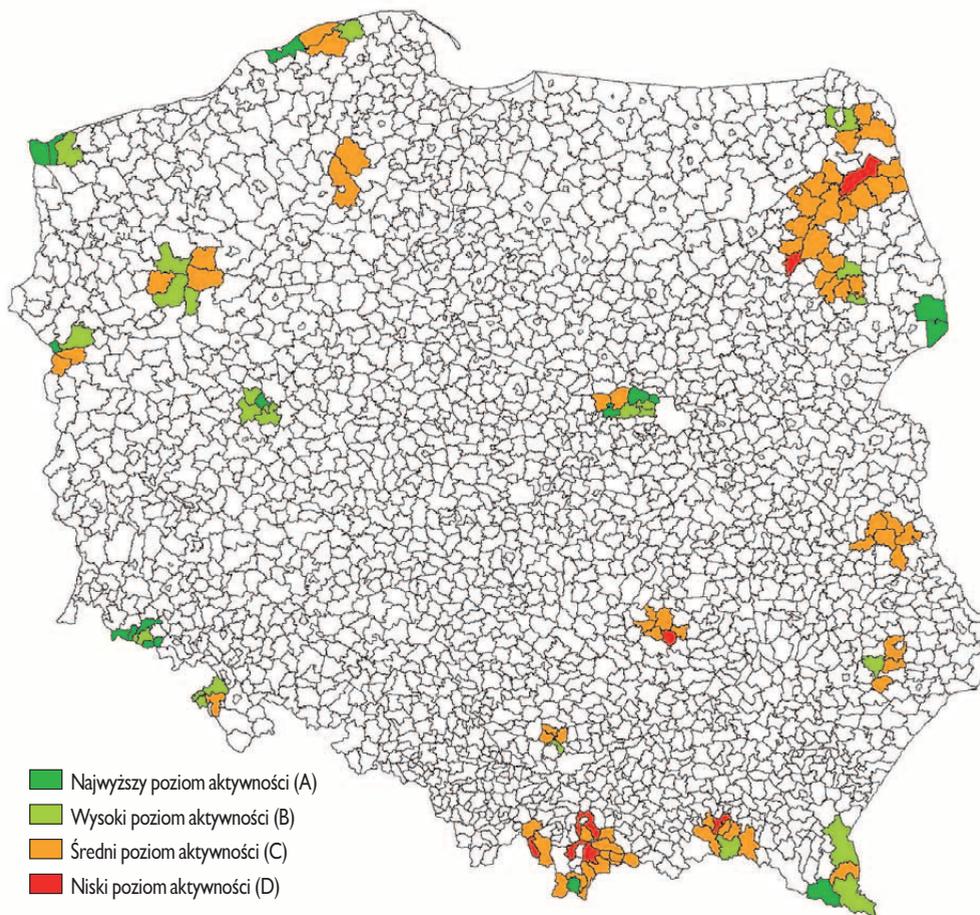
W 2000 roku do gmin o niskim poziomie funkcji gospodarczej dołączyły cztery jednostki zaliczane uprzednio do klasy C. Były to następujące gminy: Grajewo, Jedwabne, Trzcianne (wszystkie Biebrzański PN) oraz Nowy Targ (Gorczański PN). Opisywaną klasę na rzecz awansu do klasy C opuściło sześć gmin, tj. Jabłonka (Babiogórski PN), Radziłów (Biebrzański PN), Ochotnica Dolna (Gorczański PN), Dukla (Magurski PN), Sułoszowa (Ojcowski PN) oraz Poronin (Tatrzański PN). Tym samym liczba gmin w opisywanej klasie spadła do 11.

W 2005 roku do badanego zbioru dołączyły cztery gminy zaliczane uprzednio do klasy C, tj. Bargłów Kościelny, Radziłów, Wizna (wszystkie Biebrzański PN) oraz Wierzbica (Poleski PN). Awans do klasy C odnotowały natomiast gminy Jedwabne (Biebrzański PN), Lipinki (Magurski PN), Jerzmanowice-Przebinia (Ojcowski PN) i Bukowina Tatrzańska (Tatrzański PN). Tym samym liczebność badanego zbioru nie uległa zmianie.

W 2010 roku do klasy D dołączyły dwie, zaliczane uprzednio do klasy C, gminy Sztabin (Biebrzański PN) oraz Bodzentyn (Świętokrzyski PN). Liczba gmin o niskim poziomie funkcji gospodarczej wynosiła zatem 13.

W ostatnim roku badania do gmin o niskim poziomie funkcji gospodarczej dołączyła tylko, zaliczana uprzednio do klasy C, gmina Dębowiec (Magurski PN). Awans do klasy C odnotowały natomiast gminy Bargłów Kościelny, Grajewo, Radziłów, Trzcianne (wszystkie Biebrzański PN), Wierzbica (Poleski PN), Bodzentyn i Górnica (obie Świętokrzyski PN). Tym samym w opisywanym zbiorze pozostało tylko 7 gmin.

Warto zauważyć, że 61 z 117 badanych gmin zmieniło klasę – zmiana dotyczyła zatem ponad połowy badanej zbiorowości. Wskazuje to na znaczną zmienność badanej cechy. Nie można jednak stwierdzić wyraźnej tendencji w zakresie częstokrotności występowania zmian. Można natomiast wskazać, że dominowały przejścia pomiędzy sąsiadującymi klasami – wyjątkiem był odnotowany w 2000 r. awans z klasy C do klasy A gmin Kampinos i Stare Babice (Kampinoski PN).

Rys. 31. Klasyfikacja gmin według wartości SMR_{gosp} w 2015 r.
Źródło: opracowanie własne

5.4. Identyfikacja zależności między funkcją ochrony przyrody a funkcją turystyczną i gospodarczą

Porównanie pierwszej dziesiątki rankingów utworzonych na podstawie wartości syntetycznej miary rozwoju funkcji ochrony przyrody SMR_{ochr} oraz syntetycznej miary rozwoju funkcji turystycznej A_SMR_{tur} wskazuje, że pięć gmin będących liderami w zakresie pełnienia funkcji ochrony przyrody było jednocześnie liderami w zakresie pełnienia funkcji turystycznej. Siedmiu liderów w zakresie ochrony przyrody nie zaliczało się do zbioru gmin dominujących pod względem stopnia realizacji funkcji turystycznej. Jedenaście gmin dominujących pod względem funkcji turystycznej nigdy nie było liderami pod względem stopnia ochrony przyrody (tab. 141).

Tabela 141. Liderzy rankingów SMR_{ochr} oraz A_SMR_{tur} w latach 1995–2015 (lokaty od 1 do 10)

Park narodowy	Ranking SMR _{ochr} [*]	Ranking A_SMR _{tur} [*]
Białowiecki	x	Białowieża (2010–2014)
Biebrzański	Goniądz	x
Bieszczadzki	Lutowiska	Cisna Lutowiska (1995 i 2008)
Gór Stołowych	x	Kudowa Zdrój (2000–2002; 2009; 2013–2015)
Kampinoski	Izabelin, Leoncin, Leszno (2008–2015)	x
Karkonoski	Karpacz (1995–2003)	Szklarska Poręba Podgórzyn (1995–1996; 2000–2007) Karpacz
Magurski	Krempna	x
Pieniński	x	Szczawnica (1997–2015)
Roztoczański	Zwierzyniec	
Słowiński	Smółdzino (2005–2015)	Łeba Ustka
Tatrzański	Zakopane Kościelisko	Zakopane Bukowina Tatrzańska (2012; 2015) Poronin (1996–1999) Kościelisko (1995–1999)
Woliński	Międzyzdroje (1995–2007)	Świnoujście (2003–2011) Międzyzdroje

Objaśnienia:

*w nawiasach wskazano lata, w których gmina zaliczała się do grupy 10 liderów, brak wskazanych lat oznacza okres 1995–2015

Źródło: opracowanie własne

Przykładem dobitnie wskazującym, że samo ustanowienie obszarowych form ochrony przyrody nie zapewnia aktywizacji gminy pod względem turystycznym, jest gmina Izabelin (Kampinoski PN), która zajmowała przez cały okres badania (1995–2015) pierwsze miejsce pod względem ochrony przyrody, a jednocześnie nigdy we wspomnianym okresie nie pełniła funkcji turystycznej. Warto podkreślić, że Izabelin jest *de facto* przedmieściem Warszawy, a Kampinoski PN – co wykazano we wcześniejszej części badań przedstawionych w rozdziale 4 – jest miejscem masowej turystyki jednodniowej. **Zawarte w hipotezie trzeciej założenie wskazujące, że funkcja ochrony przyrody stanowi przeszkodę w rozwoju funkcji turystycznej, w najsilniejszym stopniu negują przykłady gminy Karpacz (Karkonoski PN) i gminy Międzyzdroje (Woliński PN) zajmujących – po gminie Łeba (Słowiński PN) – odpowiednio drugie i trzecie miejsce pod względem stopnia realizacji funkcji turystycznej przez cały okres badania.**

Porównanie pierwszej dziesiątki rankingów utworzonych na podstawie wartości syntetycznej miary rozwoju funkcji ochrony przyrody SMR_{ochr} oraz syntetycznej miary rozwoju funkcji gospodarczej SMR_{gosp} wskazuje, że trzy gminy będące liderami w zakresie pełnienia funkcji ochrony przyrody są jednocześnie liderami w zakresie pełnienia funkcji gospodarczej. Ośmiu liderów w zakresie ochrony przyrody nie zaliczało się do zbioru gmin dominujących pod względem stopnia realizacji funkcji gospodarczej. Piętnaście gmin dominujących pod względem funkcji gospodarczej nigdy nie było liderami pod względem stopnia ochrony przyrody (tab. 142).

Tabela 142. Liderzy rankingów SMR_{ochr} oraz SMR_{gosp} w latach 1995–2015 (lokaty od 1 do 10)

Park narodowy	Ranking SMR_{ochr}^*	Ranking SMR_{gosp}^*
Białowiecki	x	Białowieża (2000; 2002–2005; 2006–2007)
Biebrzański	Goniądz	x
Gór Stołowych	x	Kudowa-Zdrój (1997)
Kampinoski	Izabelin, Leoncin, Leszno (2008–2015)	Łomianki (1995–2006; 2008–2009) Czosnów (2008; 2013–2015)
Karkonoski	Karpacz (1995–2003)	Karpacz Szklarska Poręba (1996–2003; 2007–2015) Piechowice (1995; 2004), Jelenia Góra (1996–1998; 2005–2015), Kowary (1995; 2004–2007)
Magurski	Krempna	x
Ojcowski	x	Wielka Wieś (2007)
Roztoczański	Zwierzyniec	x
Słowiński	Smołdzino (2005–2015)	Łeba Ustka (2010; 2012–2015)
Tatrzański	Zakopane Kościelisko	Zakopane
Ujście Warty	x	Kostrzyn nad Odrą (1995–2006; 2011–2012; 2014)
Wielkopolski	x	Komorniki (1998–1999; 2001–2013; 2015) Puszczykowo (1995–1996; 2001)
Woliński	Międzyzdroje (1995–2007)	Międzyzdroje Świnoujście (1995–1996; 2002–2003; 2006–2007)

Objaśnienia:

*w nawiasach wskazano lata, w których gmina zaliczała się do grupy 10 liderów, brak wskazanych lat oznacza okres 1995–2015

Źródło: opracowanie własne

Zawarte w hipotezie czwartej twierdzenie o blokowaniu przez funkcję ochrony przyrody rozwoju funkcji gospodarczej w najsilniejszym stopniu negują przykłady gmin: Karpacz (Karkonoski PN), Zakopane (Tatrzański PN) oraz Międzyzdroje (Woliński PN). Gminy te należały do pierwszej dziesiątki liderów funkcji gospodarczej przez cały okres badania i równocześnie były zaliczane do liderów funkcji ochrony przyrody (Zakopane przez cały okres badania, pozostałe gminy we latach wskazanych w tab. 142).

Analiza pierwszej dziesiątki ww. rankingów wskazuje, że trójka liderów w zakresie pełnienia funkcji turystycznej (Karpacz, Łeba, Międzyzdroje) wyróżniała się także pod względem funkcji gospodarczej. Rozmieszczenie terytorialne gmin o największym poziomie funkcji gospodarczej świadczy, że przynależą one także do niezbyt popularnych turystycznie obszarów chronionych, np. PN Ujście Warty. Istotne jest to, że największy absolutny przyrost wartości SMR_{gosp} odnotował jeden z trójki liderów funkcji turystycznej, a zarazem jeden z pierwszej 10 liderów funkcji ochrony przyrody, tj. gmina Karpacz (Karkonoski PN). Oznacza to umacnianie się i poprawę pozycji gospodarczej Karpacza względem dotychczasowego lidera funkcji turystycznej, jakim przez cały okres badania 1995–2015 była gmina Łeba (Słowiński PN).

Celem ustalenia zależności pomiędzy funkcją ochrony przyrody a dwoma pozostałymi badanymi funkcjami wykorzystano klasyfikację gmin, wykonaną na podstawie średniej arytmetycznej i odchylenia standardowego wartości poszczególnych SMR . Po nadaniu gminom, zgodnie z zasadami zawartymi w koncepcji badań [rozd. 3], punktów za zaliczenie do konkretnej klasy (A, B, C, D) wykonano obliczenia, których wyniki zaprezentowano w tabeli 143.

Tabela 143. Różnice w punktach przyznanych w związku z klasyfikacją gmin – dane za lata 1995, 2000, 2005, 2010, 2015

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		T-O	G-O	T-O	G-O	T-O	G-O	T-O	G-O	T-O	G-O
Babiogórski	Jabłonka (2)	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Lipnica Wielka (2)	-2	-1	-2	-1	-2	-1	-2	-1	-2	-1
	Zawoja (2)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Białowiecki	Białowieża (2)	-1	0	-1	1	0	1	0	1	0	1
	Narewka (2)	-1	0	-1	1	-1	0	-1	0	-1	1
Biebrzański	Bargłów Kościelny (2)	-2	0	-2	0	-2	-1	-2	-1	-2	0
	Dąbrowa Białostocka (3)	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
	Goniądz (3)	-2	-1	-2	-2	-2	-1	-2	-1	-2	-2
	Grajewo (2)	-1	1	-1	0	-1	0	-1	0	-1	1
	Jaświły (2)	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
	Jedwabne (3)	-1	1	-1	0	-1	1	-1	1	-1	1
	Lipsk (3)	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
	Nowy Dwór (2)	-1	1	-1	1	-1	1	-1	1	-1	1
	Radziłów (2)	-2	-1	-2	0	-2	-1	-2	-1	-2	0
	Rajgród (3)	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
	Suchowola (3)	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
	Sztabin (2)	-3	-1	-3	-1	-3	-1	-3	-2	-2	-1
	Trzcianne (2)	-4	-2	-4	-3	-4	-3	-4	-3	-4	-2
Wizna (2)	-1	1	-1	1	-1	0	-1	0	-1	0	

Tabela 143. cd.

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		T-O	G-O	T-O	G-O	T-O	G-O	T-O	G-O	T-O	G-O
Bieszczadzki	Cisna (2)	-1	0	-1	0	-1	0	-1	0	-1	0
	Czarna (2)	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0
	Lutowiska (2)	-1	-1	-1	0	-1	0	-1	0	-1	-1
	Ustrzyki Dolne (3)	-1	0	-1	0	-1	0	-1	0	-1	0
Bory Tucholskie	Brusy (3)	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
	Chojnice (2)	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Drawieński	Bierzwnik (2)	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
	Człopa (3)	-2	1	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
	Dobiegiew (3)	-3	-1	-2	0	-3	-1	-3	0	-3	0
	Drawno (3)	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1
	Krzyż Wielkopolski (3)	-2	2	-2	1	-2	1	-2	0	-2	1
	Tuczno (3)	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Gorczański	Kamienica (2)	-2	0	-2	0	-3	-1	-3	-1	-3	-1
	Mszana Dolna (2)	0	-1	0	-1	0	-1	0	-1	0	-1
	Niedźwiedź (2)	-1	-1	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2
	Nowy Targ (2)	-1	1	-2	-1	-2	-1	-2	-1	-2	-1
	Ochotnica Dolna (2)	0	-1	0	0	0	0	0	0	0	0
Gór Stołowych	Kudowa-Zdrój (1)	0	1	0	1	-1	0	0	0	0	0
	Lewin Kłodzki (2)	1	1	0	1	0	1	0	1	0	1
	Radków (3)	0	1	0	1	0	1	0	2	0	1
	Szczytna (3)	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Kampinoski	Brochów (2)	-4	-2	-4	-2	-4	-2	-4	-2	-4	-2
	Czosnów (2)	-3	-1	-4	0	-4	0	-4	0	-4	0
	Izabelin (2)	-4	-1	-4	-1	-4	-1	-4	0	-4	-1
	Kampinos (2)	-3	-1	-3	0	-3	0	-3	1	-3	1
	Leoncin (2)	-4	-2	-4	-2	-4	-2	-4	-1	-4	-2
	Leszno (2)	-4	-1	-4	-1	-4	-1	-4	-1	-4	-1
	Łomianki (3)	-2	2	-2	2	-2	2	-2	2	-2	2
	Stare Babice (2)	-2	0	-2	2	-2	1	-2	2	-2	1
Karkonoski	Jelenia Góra (1)	-2	2	-2	2	-2	2	-2	2	-2	2
	Karpacz (1)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Kowary (1)	-1	1	-1	1	0	2	0	2	0	2
	Piechowice (1)	-1	1	0	2	0	2	0	2	0	2
	Podgórzyn (2)	1	1	1	1	1	0	1	1	0	1
	Szklarska Poręba (1)	0	1	1	1	2	2	2	2	2	2
Magurski	Dębowiec (2)	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0	-2	-1
	Dukla (3)	-3	-2	-3	-1	-3	-1	-3	-1	-3	-1
	Krempna (2)	-2	-1	-2	-1	-2	-1	-2	-1	-2	-1
	Lipinki (2)	-2	-1	-2	-1	-2	0	-2	0	-2	0
	Nowy Żmigród (2)	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
	Osiek Jasielski (2)	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
	Sękowa (2)	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0

Tabela 143. cd.

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		T-O	G-O	T-O	G-O	T-O	G-O	T-O	G-O	T-O	G-O
Narwiański	Choroszcz (3)	-2	0	-2	0	-2	0	-2	1	-2	1
	Kobylin-Borzymy (2)	-1	1	-1	1	-1	1	-1	1	-1	1
	Łapy (3)	-2	1	-2	0	-2	1	-2	0	-2	0
	Sokoły (2)	-2	0	-1	1	-1	1	-1	1	-1	1
	Suraż (3)	0	1	0	0	0	1	0	1	0	1
	Turośń Kościelna (2)	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
	Tykocin (3)	-2	0	-1	1	-1	1	-1	1	-1	1
Ojcowski	Jerzmanowice-Przegonia (2)	-3	-2	-3	-2	-3	-1	-3	-1	-3	-1
	Skąpa (3)	-3	-1	-3	-1	-3	-1	-3	-1	-3	-1
	Sułoszowa (2)	-2	-1	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
	Wielka Wieś (2)	-1	-1	-1	-1	-1	0	-1	0	-1	0
Pieniński	Czorsztyn (2)	0	0	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1
	Krościenko nad Dunajcem (2)	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1
	Łapsze Niżne (2)	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
	Szczawnica (3)	-1	1	0	0	0	0	0	0	0	-1
Poleski	Hańsk (2)	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
	Ludwin (2)	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0
	Sosnowica (2)	-1	0	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1
	Stary Brus (2)	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
	Urszulin (2)	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1
	Wierzbica (2)	-2	0	-2	0	-2	-1	-2	-1	-2	0
	Roztoczański	Adamów (2)	-1	1	-1	1	-1	1	-1	1	-1
Józefów (3)		-2	0	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
Zamość (2)		-1	1	-1	1	-1	1	-1	1	-1	1
Zwierzyniec (3)		-2	-1	-2	-1	-2	-1	-2	-1	-2	-1
Słowiński	Główczyce (2)	-1	1	-1	1	-1	1	-1	1	-1	1
	Łeba (1)	1	1	1	1	2	2	2	2	1	1
	Smółdzino (2)	-2	-2	-2	-1	-2	-2	-2	-2	-2	-2
	Ustka (2)	2	3	3	3	2	3	2	3	2	3
	Wicko (2)	0	0	0	1	0	1	0	1	0	1
Świętokrzyski	Bieliny (2)	-2	-1	-2	-1	-2	-1	-3	-2	-3	-2
	Bodzentyn (3)	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-2	-3	-2	-2
	Górno (2)	0	-1	1	0	0	-1	0	-1	0	0
	Łączna (2)	-3	-1	-3	-1	-3	-1	-3	-1	-3	-1
	Masłów (2)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Nowa Słupia (2)	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1
Tatrzański	Bukowina Tatrzańska (2)	-1	-2	-1	-2	-1	-1	-1	-1	0	-1
	Kościelisko (2)	-1	-2	-1	-2	-2	-2	-2	-2	-1	-2
	Poronin (2)	-2	-3	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-1	-2
	Zakopane (1)	-1	0	-1	0	-1	0	-1	0	0	0

Tabela 143. cd.

Park narodowy	Nazwa gminy	1995 r.		2000 r.		2005 r.		2010 r.		2015 r.	
		T-O	G-O	T-O	G-O	T-O	G-O	T-O	G-O	T-O	G-O
Ujście Warty	Górzycza (2)	-2	0	-2	0	-2	1	-2	0	-2	0
	Kostrzyn nad Odrą (1)	-2	2	-2	2	-2	2	-2	2	-2	2
	Słońsk (2)	-1	-1	-1	0	-2	-1	-2	-2	-2	-2
	Witnica (3)	-2	1	-2	0	-2	0	-2	1	-2	1
Wielkopolski	Dopiewo (2)	-1	3	-1	3	-1	3	-1	3	-1	2
	Komorniki (2)	-3	0	-3	1	-3	1	-3	1	-3	1
	Mosina (3)	-2	1	-3	0	-3	0	-3	0	-3	0
	Puszczykowo (1)	-4	0	-4	0	-3	1	-4	0	-4	-1
	Stęszew (3)	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1
Wigierski	Giby (2)	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0
	Krasnopol (2)	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0	-2	0
	Nowinka (2)	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0
	Suwałki (2)	-1	0	-1	0	-1	0	-1	0	-1	0
Woliński	Międzyzdroje (3)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Świnoujście (1)	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
	Wolin (3)	1	1	1	1	1	2	1	2	1	2

objaśnienia:

symbol przy nazwie gminy oznacza: (1) – gmina miejska,

(2) – gmina wiejska, (3) – gmina miejsko-wiejska,

T-O = pkt. uzyskane w związku z poziomem funkcji turystycznej – pkt. uzyskane w związku z poziomem funkcji ochrony przyrody,

G-O = pkt. uzyskane w związku z poziomem funkcji gospodarczej – pkt. uzyskane w związku z poziomem funkcji ochrony przyrody

Taką samą klasę zarówno pod względem funkcji ochrony przyrody, jak i funkcji turystycznej posiadały w 1995 roku 23 gminy. Warto podkreślić, że gmina Karpacz (Karkonoski PN) i gmina Międzyzdroje (Woliński PN) zaliczane były w obu przypadkach do klasy A, gminy Szklarska Poręba (Karkonoski PN) i Kudowa-Zdrój (PN Gór Stołowych) do klasy B, a pozostałe 19 gmin do klasy C. Dziesięć gmin było klasyfikowanych wyżej z uwagi na funkcję turystyczną niż funkcję ochrony przyrody. Pozostałe 84 gminy zostały sklasyfikowane wyżej pod względem funkcji ochrony przyrody niż funkcji turystycznej.

W 2000 roku liczba gmin posiadających taką samą klasę pod względem funkcji ochrony przyrody, jak i pod względem funkcji turystycznej wzrosła do 27. Nie uległy zmianie gminy zaliczane w obu przypadkach do klasy A, natomiast do klasy B zaliczały się gmina Kudowa-Zdrój (PN Gór Stołowych) oraz Szczawnica (Pieniński PN). Pozostałe gminy posiadające taką samą klasyfikację ze względu na obie badane funkcje zaliczane były do klasy C. Siedem jednostek było klasyfikowanych wyżej z uwagi na funkcję turystyczną niż funkcję ochrony przyrody, a w przypadku 83 gmin wyższą klasę posiadała funkcja ochrony przyrody.

W kolejnym roku poddanym badaniu ponownie – do 29 – wzrosła liczba gmin posiadających taką samą klasę pod względem obu opisywanych funkcji. Nadal nie uległy zmianie gminy zaliczane w obu przypadkach do klasy A, natomiast do klasy B należały gminy Bia-

łowieża (Białowiecki PN) oraz Szczawnica (Pieniński PN), a pozostałe 25 gmin zaliczało się do klasy C. Sześć gmin było klasyfikowanych wyżej z uwagi na funkcję turystyczną niż funkcję ochrony przyrody. 82 gminy zostały sklasyfikowane wyżej pod względem funkcji ochrony przyrody niż funkcji turystycznej.

W 2010 roku liczba gmin posiadających taką samą klasę pod względem obu opisywanych funkcji wzrosła do 30. W porównaniu z poprzednim okresem nie uległy zmianie gminy zaliczane w obu przypadkach do klasy A, natomiast do klasy B należały gminy Białowieża (Białowiecki PN), Szczawnica (Pieniński PN) oraz Kudowa-Zdrój (PN Gór Stołowych), a pozostałe 25 gmin zaliczało się do klasy C. Sześć gmin było klasyfikowanych wyżej z uwagi na funkcję turystyczną niż funkcję ochrony przyrody. 81 gmin zostało sklasyfikowanych wyżej pod względem funkcji ochrony przyrody niż funkcji turystycznej.

W ostatnim roku poddanym badaniu liczba gmin posiadających taką samą klasę pod względem obu opisywanych funkcji wzrosła do 33. Do klasy A w obu przypadkach zaliczane były gminy: Karpacz (Karkonoski PN), Międzyzdroje (Woliński PN) i Zakopane (Tatrzański PN). Do klasy B zaliczały się natomiast gminy Białowieża (Białowiecki PN), Bukowina Tatrzańska (Tatrzański PN), Kudowa-Zdrój (PN Gór Stołowych) oraz Szczawnica (Pieniński PN). Pozostałe posiadające taką samą klasyfikację gminy zaliczały się do klasy C. Pięć gmin było klasyfikowanych wyżej z uwagi na funkcję turystyczną niż funkcję ochrony przyrody. 79 gmin zostało sklasyfikowanych wyżej pod względem funkcji ochrony przyrody niż funkcji turystycznej.

Niezwykle istotne jest, że w każdym kolejnym okresie występowały gminy najwyżej sklasyfikowane ze względu na obie badane funkcje oraz rósł udział gmin, w których klasyfikacja według funkcji turystycznej nie była niższa niż według funkcji ochrony przyrody – w pierwszym roku badania dotyczyło to 28% jednostek z badanej zbiorowości a w roku ostatnim już 33%. Oceniając uzyskane wyniki, należy pamiętać, że we wszystkich latach objętych badaniem (1995–2015) obliczone dla wartości A_SMR_{tur} za dany rok odchylenie standardowe było zawsze większe od średniej arytmetycznej. Jest to oczywiście, w dużej mierze, pokłosiem znacząco odstającego poziomu realizacji funkcji turystycznej liderów tj. gmin: Łeba (Słowiński PN), Karpacz (Karkonoski PN), Międzyzdroje (Woliński PN). Żadna z gmin spełniających warunek uznania za aktywne turystycznie nie zaliczała się do klasy D, ale aż 59 gmin zostało uznane za nieaktywne turystycznie, a w konsekwencji według przyjętej procedury otrzymało zero punktów. **Nie należy zatem pochopnie negatywnie oceniać przewagi gmin sklasyfikowanych wyżej pod względem funkcji ochrony przyrody.** Warto także zwrócić uwagę na to, iż najwyższą klasyfikację uzyskiwały gminy powiązane z górskimi i nizinnymi parkami narodowymi.

Dopełnieniem działań prowadzących do pomiaru siły związku pomiędzy stopniem pełnienia przez gminy funkcji turystycznej i funkcji ochrony przyrody było obliczenie korelacji rang Spearmana pomiędzy lokatami nadanymi na podstawie wartości SMR_{ochr} oraz lokatami nadanymi na podstawie uzupełnionej o lokaty nieaktywnych turystycznie gmin wartości A_SMR_{tur} . Uzupełnienie polegało na tym, że 59 nieaktywnym turystycznie, a więc nieujętych w mierze A_SMR_{tur} gminom przyporządkowano zerową wartość miary SMR_{tur} i nadano identyczną 88. lokatę (średnia arytmetyczna kolejnych lokat ze zbioru [od 59 do 117]). Wyniki korelacji za lata 1995–2015 wskazują na występowanie dodatniej zależności. Jednokrotnie wystąpiła słaba zależność (wynik korelacji 0,2989 w 2008 r.), a w pozostałych latach obserwowano zależność umiarkowaną. Należy jednak podkreślić, że najwięk-

szą wartość współczynnika korelacji wynosiła 0,3794 (za rok 1995). Porównanie wartości współczynnika korelacji za początek i koniec okresu badań wskazuje na spadek badanej zależności.

Zmierzając ku ostatecznej ocenie prawdziwości hipotezy trzeciej, należy przypomnieć ustalenia opierające się na analizie rozwoju funkcji turystycznej w przestrzeni gmin i parków narodowych [rozd. 4]. Uzyskane wówczas wyniki pozwoliły stwierdzić, że ograniczająca wykorzystanie endogenicznych zasobów funkcja ochrony przyrody (reprezentowana w przywołanej części badań jedynie formą parku narodowego) nie stanowiła przeszkody w rozwoju egzogenicznej funkcji turystycznej.

W obliczu wyników analiz pierwszej dziesiątki liderów rankingów w zakresie funkcji ochrony przyrody i funkcji turystycznej, zaobserwowanego wzrostu udział gmin w których klasyfikacja według funkcji turystycznej nie była niższa niż według funkcji ochrony przyrody, stwierdzonej dodatniej zależności pomiędzy lokatami nadanymi na podstawie wartości syntetycznych miar SMR_{ochr} i SMR_{tur} oraz wspomnianych wyników badań zaprezentowanych w rozdziale 4 nie sposób uznać za prawdziwe, że funkcja ochrony przyrody stanowi przeszkodę w rozwoju egzogenicznej funkcji turystycznej. Tym samym hipotezę trzecią należy odrzucić.

Dane zawarte w tabeli 143, jak już wspomniano, wykorzystano także do oceny zależności pomiędzy funkcją ochrony przyrody i funkcją gospodarczą.

Taką samą klasę zarówno pod względem funkcji ochrony przyrody, jak i pod względem funkcji gospodarczej w 1995 r. posiadało 40 gmin. Gminy: Karpacz (Karkonoski PN), Międzyzdroje (Woliński PN), Cisna (Bieszczadzki PN), Puszczykowo (Wielkopolski PN) oraz Zakopane (Tatrzański PN) zaliczane były w obu przypadkach do klasy A, gminy: Kormorniki (Wielkopolski PN), Sosnowica (Poleski PN), Ustrzyki Dolne (Bieszczadzki PN), Białowieża i Narewka (obie Białowieski PN), Suwałki (Wigierski PN) do klasy B, gmina Jabłonka (Babiogórski PN) do klasy D, a pozostałe 28 gmin do klasy C. Wyżej z uwagi na funkcję gospodarczą zostało sklasyfikowanych 41 gmin, a wyżej z uwagi na funkcję ochrony przyrody 36 gmin.

W 2000 roku liczba gmin posiadających taką samą klasę pod względem funkcji ochrony przyrody, jak i pod względem funkcji gospodarczej wzrosła do 50. Do zespołu gmin zaliczanych uprzednio dwukrotnie do klasy A dołączyły gminy Czarny Bór (Kampinoski PN) oraz Lutowiska (Bieszczadzki PN). W obu badanych funkcjach klasę B posiadały gminy: Kampinos (Kampinoski PN), Mosina (Wielkopolski PN), Słońsk (PN Ujście Warty), Suwałki (Wigierski PN), Szczawnica (Pieniński PN) oraz Ustrzyki Dolne (Bieszczadzki PN), W obu przypadkach do klasy D zaliczono gminy Górnica (Świętokrzyski PN), Grajewo i Jedwabne (Biebrzański PN) a pozostałe 34 gminy posiadające taką samą klasę należały do klasy C. Wyżej z uwagi na funkcję gospodarczą sklasyfikowano 37 jednostek, a w przypadku 30 gmin wyższą klasę posiadała funkcja ochrony przyrody.

W kolejnym roku poddanym badaniu liczba gmin posiadających taką samą klasę pod względem obu opisywanych funkcji spadła do 48. Ze zbioru gmin zaliczanych w 2000 r. w obu przypadkach do klasy A odpadła gmina Puszczykowo (Wielkopolski PN). Do klasy B w 2005 r. należały gminy Kampinos (Kampinoski PN), Kudowa-Zdrój (PN Gór Stołowych), Mosina Wielkopolski PN), Narewka (Białowieski PN), Suwałki (Wigierski PN), Szczawnica (Pieniński PN), Ustrzyki Dolne (Bieszczadzki PN) oraz Wielka Wieś (Ojcowski PN). Do klasy D zaliczały się gminy Grajewo i Wizna (obie Biebrzański PN), a pozost-

stałe 32 gminy miały w obu przypadkach klasę C. Wyżej z uwagi na funkcję gospodarczą sklasyfikowano 34 gminy, a w przypadku 35 gmin wyższą klasę posiadała funkcja ochrony przyrody.

W 2010 roku liczba gmin posiadających taką samą klasę pod względem obu opisywanych funkcji wzrosła do 51. Gminy: Cisna i Lutowiska (Bieszczadzki PN), Czosnów i Izabelin (Kampinoski PN), Karpacz (Karkonoski PN), Międzyzdroje (Woliński PN), Puszczkowo (Wielkopolski PN) oraz Zakopane (Tatrzański PN) zaliczane były w obu przypadkach do klasy A. W porównaniu z poprzednim okresem w zbiorze gmin posiadających w obu przypadkach klasę D zmiany nie wystąpiły, a w przypadku klasy B zmiana polegała na tym, że odpadła gmina Kampinos (Kampinoski PN), a dołączyła gmina Dobiegniew (Drawieński PN). Pozostałe 33 gminy zaliczono do klasy C. Wystąpiła równoliczna liczba gmin klasyfikowanych wyżej z uwagi na funkcję gospodarczą oraz z uwagi na funkcję ochrony przyrody – w obu przypadkach były to 33 gminy.

W ostatnim roku poddanym badaniu liczba gmin posiadających taką samą klasę pod względem obu opisywanych funkcji spadła do 48. Z grupy gmin posiadających w poprzednim roku w obu przypadkach klasę A odpadły gminy: Izabelin (Kampinoski PN), Lutowiska (Bieszczadzki PN) oraz Puszczkowo (Wielkopolski PN). Z grupy gmin posiadających w poprzednim roku w obu przypadkach klasę B odpadły gminy: Narewka (Bieszczadzki PN) i Szczawnica (Pieniński PN). Klasę D w obu przypadkach posiadała gmina Wizna (Biebrzański PN), a pozostałe 36 gmin zaliczono do klasy C. Wyżej z uwagi na funkcję gospodarczą sklasyfikowano 35 jednostek, a w przypadku 34 gmin wyższą klasę posiadała funkcja ochrony przyrody.

Niezwykle istotne jest, że w każdym badanym okresie udział gmin, w których klasyfikacja według funkcji gospodarczej nie była niższa niż według funkcji ochrony przyrody, oscyłował wokół 70%. Powyższe analizy wskazują także, że wielokrotnie występował najwyższy lub wysoki poziom aktywności równoległe w zakresie funkcji ochrony przyrody jak i funkcji gospodarczej.

Dopełnieniem działań prowadzących do pomiaru siły związku pomiędzy stopniem pełnienia przez gminy funkcji gospodarczej i funkcji ochrony przyrody było obliczenie korelacji rang Spearmana pomiędzy lokatami nadanymi na podstawie wartości SMR_{ochr} i SMR_{gosp} . Wyniki korelacji za lata 1995–2015 wskazują na występowanie dodatniej zależności. Sześciokrotnie wystąpiła słaba zależność (lata 1995–1996, 2004, 2012, 2014–2015), a w pozostałych latach obserwowano zależność umiarkowaną. Należy jednak podkreślić, że największa wartość współczynnika korelacji wynosiła 0,3704 (za 1997 r.). Porównanie wartości współczynnika korelacji za początek i koniec okresu badań wskazuje na wzrost siły badanej zależności.

Zaprezentowane wcześniej wyniki analiz pierwszej dziesiątki liderów rankingów w zakresie funkcji ochrony przyrody i funkcji gospodarczej, wynoszący 70% udział gmin w których klasyfikacja według funkcji gospodarczej nie była niższa niż według funkcji ochrony przyrody, stwierdzenie dodatniej zależności pomiędzy lokatami nadanymi na podstawie wartości syntetycznych miar SMR_{ochr} i SMR_{gosp} w połączeniu z ustaleniem, iż przyrost absolutny wartości SMR_{gosp} obliczony jako różnica wartości SMR_{gosp} w roku 2015 (badanym) i roku 1995 (bazowym) wskazuje, iż spadek poziomu funkcji gospodarczej dotyczył jedynie sześciu badanych gmin, pozwalają stwierdzić, że funkcja ochrony przyrody nie ogranicza bazy ekonomicznej regionu w sposób przejawiają-

cy się brakiem rozwoju funkcji gospodarczej gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi. Tym samym należy odrzucić czwartą hipotezę.

Kończąc rozważania nad zależnościami pomiędzy funkcją ochrony przyrody a funkcją turystyczną i funkcją gospodarczą, warto podkreślić, że wyniki badań wskazują, iż z biegiem lat poziom funkcji ochrony przyrody się ustabilizował. Funkcję tę należy zatem traktować jako stały element przestrzeni gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi.

Zakończenie

Przeprowadzone badania i analizy pozwoliły zweryfikować postawione na wstępie hipotezy badawcze oraz osiągnąć przyjęty cel poznawczy wraz z wyspecyfikowanymi celami szczegółowymi. Zaproponowaną koncepcję badawczą należy uznać tym samym za użyteczną. Uzyskane wyniki badań skłaniają do sformułowania syntetycznych, przedstawionych poniżej ocen, a także wniosków i rekomendacji.

Dążenie do zrozumienia roli obszarów chronionych w rozwoju przestrzeni gmin zmusza do ukazania ich w sposób wielowymiarowy – charakterystyka ustawowych uwarunkowań funkcjonowania i zadań tychże obszarów jest jedynie wstępem. Parki narodowe to państwowe osoby prawne realizujące zadania nie tylko z zakresu ochrony przyrody, ale i edukacji ekologicznej oraz udostępniania terenu. Mają one interesariuszy zaliczanych do wielu różnych grup społecznych. Wpływają na krajobraz i dziedzictwo kulturowe regionu oraz promują idee pozarolniczego rozwoju obszarów wiejskich, ucząc jednocześnie zrównoważonego korzystania z dziedzictwa naturalnego. Ujmując parki narodowe przez pryzmat przestrzeni i użytkowników, należy je uznać za obszary wielofunkcyjne – istotne dla ochrony przyrody, funkcji gospodarczych, społecznych oraz kulturowych.

Popularność miejsc edukacyjnych oraz liczba turystów odwiedzających poszczególne parki narodowe była w badanym okresie (1995–2015) bardzo zróżnicowana. Największą popularnością cieszyła się oferta edukacji przyrodniczej Pienińskiego PN. Kolejne lokaty zajęły: Białowieski PN oraz Tatrzański PN. Nawiązując do zastosowanego kryterium grupowania parków narodowych, należy zauważyć, że wiodącą grupę w zakresie edukacji stanowiły górskie parki narodowe (58,85% zwiedzających), drugą pozycję zajęły nizinne parki narodowe (27,37% zwiedzających), a na ostatnim miejscu uplasowały się wyżynne parki narodowe (13,78% zwiedzających). W grupie nizinnych parków narodowych dominowały leśne parki narodowe (42,67% zwiedzających) przed nadmorskimi (33,07%), pojeziernymi (16,85%) i rzecznyymi (7,41%). Liderem w zakresie funkcji turystycznej był Tatrzański PN (55,3 mln zwiedzających w okresie 1995–2015), za nim uplasowały się Karkonoski PN oraz Woliński PN. Wymienione trzy parki narodowe zdecydowanie dominowały – liczba osób je odwiedzających stanowiła 53% turystów w parkach narodowych w latach 1995–2015. Podobnie jak w przypadku edukacji wiodącą grupę w zakresie turystyki także stanowiły górskie parki narodowe (54,94% zwiedzających), drugą pozycję zajęły nizinne parki narodowe (38,07% zwiedzających), a na ostatnim miejscu uplasowały się wyżynne parki narodowe (7,00% zwiedzających). W grupie nizinnych parków narodowych dominowały

nadmorskie parki narodowe (38,99% zwiedzających) przed pojeziernymi (34,27%), leśnymi (25,36%) i rzeczynymi (1,38%).

Warto podkreślić stabilność preferencji turystów – w badanym okresie w liczącym 23 parki zbiorze zaobserwowano, iż 13 parków nigdy nie zmieniło pozycji w rankingu o więcej niż dwie lokaty. Wspomniana zmiana wystąpiła jedynie dziewiętnastokrotnie – najczęściej obserwowano zmiany o trzy pozycje w rankingu (11 razy), następnie o cztery pozycje w rankingu (6 razy), a jednokrotnie o pięć i dziewięć lokat.

Ekonomiczne efekty edukacji przyrodniczej i udostępniania turystycznego wskazują na konieczność finansowego wsparcia parków narodowych ze środków budżetu państwa. Działalność edukacyjna w 2016 roku we wszystkich parkach narodowych wygenerowała straty. Udostępnienie turystyczne wygenerowało wówczas zysk tylko w dziesięciu jednostkach. O ważności działań edukacyjnych i konieczności przygotowania terenu parków do udostępniania turystycznego nikogo nie trzeba przekonywać. Skalę realizowanych działań w zakresie edukacji i udostępniania turystycznego w sposób syntetyczny odzwierciedlają liczebności dwóch grup: korzystających z miejsc edukacyjnych oraz przebywających na terenie parków narodowych. Pierwsza grupa liczyła 17,4 mln osób (lata 1996–2015), a druga 221 mln osób (lata 1995–2015). Trudno zatem wyobrazić sobie sytuację, iż w przypadku braku środków finansowych zabezpieczających opisywaną działalność zostanie ona zaniechana.

Położenie najcenniejszych obszarów chronionych w Polsce wskazuje na wyjątkowe bogactwo – pod względem osobliwości przyrody – województwa małopolskiego. Parki narodowe powiązane są w znakomitej większości z gminami wiejskimi (70% powierzchni polskich parków narodowych położone jest w gminach wiejskich). Należy jednak wspomnieć, że w granice opisywanych obszarów chronionych włączone są także obszary miejsko-wiejskie i miejskie, wśród których szczególnie wyróżniają się niezurbanizowane części miast na prawach powiatu Jeleniej Góry (Karkonoski PN) oraz Świnoujścia (Woliński PN).

Zespoły gmin terytorialnie powiązanych z danym parkiem liczą od dwóch (PN Bory Tucholskie, Białowieski PN) do 14 (Biebrzański PN) jednostek. Porównanie stopnia realizacji funkcji turystycznej przez liderów poszczególnych zespołów wskazuje na ogromne zróżnicowanie w zakresie pełnienia opisywanej funkcji. Zdecydowanie dominuje gmina Łeba (Słowiński PN) przed gminą Karpacz (Karkonoski PN), a najsłabszą w gronie liderów wyłonionych z zespołów gmin była gmina Łomianki (Kampinoski PN).

Dla 21 zbiorów gmin powiązanych z parkami narodowymi wskazano lidera funkcji turystycznej, a w dwóch przypadkach rola ta została podzielona pomiędzy dwie gminy. **Tym samym w 21 z 23 badanych przypadków potwierdzona została hipoteza pierwsza zakładająca istnienie bieguna wzrostu funkcji turystycznej w regionie, jaki tworzą powiązane z danym parkiem narodowym gminy.** Jedynie zespoły gmin powiązanych terytorialnie z Gorceńskim PN i Wigierskim PN nie spełniły wspomnianej, inspirowanej koncepcją Perroux, hipotezy. Warto podkreślić, że identyfikacja bieguna wzrostu jest tożsama z dysproporcjami w rozwoju funkcji turystycznej w ramach zbioru gmin terytorialnie powiązanych z danym parkiem narodowym. Funkcja turystyczna jest przestrzennie nie zrównoważona, występuje silne zjawisko polaryzacji, co ma ujemny wpływ nie tylko na procesy rozwoju regionalnego, ale i na funkcje ochrony przyrody. Kumulowanie się bodźców wzrostu wymaga szczególnej uwagi w kontekście obszarów przyrodniczo cennych.

W 12 parkach narodowych gmina osiągnąca najwyższe wartości wskaźników funkcji turystycznej była jednocześnie gminą w największym stopniu objętą opisywaną formą

ochrony przyrody. Zjawisko wystąpiło w gminach powiązanych z następującymi parkami narodowymi: Babiogórskim PN, Białowieskim PN, PN Bory Tucholskie, Gorczańskim PN, PN Gór Stołowych, Karkonoskim PN, Magurskim PN, Roztoczańskim PN, Tatrzańskim PN, Ujście Warty PN, Wigierskim PN i Wolińskim PN. W czterech przypadkach udział parku narodowego w powierzchni gminy będącej liderem w zakresie pełnienia funkcji turystycznej przekraczał połowę powierzchni gminy – sytuacja ta dotyczyła Karkonoskiego PN i gminy Karpacz, Magurskiego PN i gminy Krempna, Roztoczańskiego PN i gminy Zwierzyniec oraz Tatrzańskiego PN i gminy Zakopane. Powyższe wskazuje, że **objęcie powierzchni gminy ochroną prawną w formie parku narodowego nie stanowiło przeszkody w rozwoju egzogenicznej funkcji turystycznej. Podważa to prawdziwość hipotezy trzeciej.**

Rozwój funkcji turystycznej obszarów powiązanych terytorialnie z parkami narodowymi zależy nie tylko parków, ale i od aktywności władz lokalnych. Analiza gminnych dokumentów strategicznych oraz wydatków budżetów gmin w dziale 630 Turystyka pozwala stwierdzić, że niemal wszystkie (97%) badane jednostki terytorialne dostrzegają rolę funkcji turystycznej w rozwoju gminy. Tylko cztery gminy nie wskazały turystyki jako przyszłego kierunku rozwoju. Niestety, zapisy w dokumentach strategicznych nie są tożsame z wykonywaniem przez gminne władze działań rodzących wydatki zarachowywane do działu Turystyka – w 19% badanych gmin nie wykonano ich wcale. Analiza przedmiotowych wydatków świadczy także, że jedynie w siedmiu przypadkach (na 23 zbiory gmin) największych wydatków w opisywanym zakresie dokonał lider funkcji turystycznej. Co bardzo interesujące, w 42 przypadkach wydatków we wskazanym zakresie dokonały gminy nieaktywne turystycznie (wg wskaźnika Baretje'a i Deferta). W związku z powyższym, nieaktywne turystycznie gminy (oprócz czterech niełączących swej przyszłości z opisywaną funkcją) można by uznać za potencjalną przestrzeń turystyczną. Ostrożność nakazuje jednak brać pod uwagę, że turystyka może być postrzegana jako uniwersalny kierunek rozwoju, do którego – niekoniecznie zwracając uwagę na realność zamierzeń – „na wszelki wypadek” odwołują się wykonawcy dokumentów strategicznych. **Odnosząc powyższe ustalenia do inspirowanej wskazaniem Perroux – dotyczącymi wpływu działań administracyjnych na pobudzanie mechanizmów rozwoju regionu – treści hipotezy drugiej, należy z całą pewnością uznać jej prawdziwość w części dostrzegania przez władze samorządowe roli funkcji turystycznej w rozwoju gminy na poziomie deklaracji w dokumentach strategicznych. Zaobserwowany w wielu gminach brak realizacji zamierzeń nie pozwala jednak na pełne potwierdzenie prawdziwości hipotezy drugiej w przypadku wszystkich badanych jednostek.** Zerowe wydatki trudno przecież uznać za czynne wsparcie funkcji turystycznej.

Syntetyczna miara rozwoju funkcji ochrony przyrody podkreśla stałość liderów oraz ich rozproszenie terytorialne. Interesujące jest to, że mimo naturalnego powiązania obszarów przyrodniczo cennych z terenami nieurbanizowanymi w czołówce gmin posiadających najbardziej rozwiniętą funkcję ochrony przyrody znajdowały się dwie gminy miejskie: Zakopane oraz Karpacz. Co istotne, żadna z badanych 117 gmin nie przestała pełnić funkcji ochrony przyrody, choć w trakcie okresu 1995–2015 obserwowano wahania opisywanej miary. Należy stwierdzić ogromne różnice pomiędzy badanymi gminami oraz przewagą gmin o średnim poziomie funkcji ochrony przyrody (klasa C). W całym okresie badania liderem była gmina Izabelin (Kampinoski PN), a najniższy poziom opisywanej miary wy-

stąpił w gminie Zamość (Roztoczański PN). Warto zauważyć, że 22 ze 117 badanych gmin zmieniło klasę (zmiana dotyczyła zatem 19% badanej zbiorowości) oraz to, że w kolejnych okresach zmiany występowały coraz rzadziej. Wskazuje to na stabilizację funkcji ochrony przyrody w badanych gminach. Należy też wyraźnie podkreślić, że nie występowały drastyczne (rozumiane jako przejście pomiędzy skrajnymi klasami) zmiany w poziomie funkcji ochrony przyrody w badanych gminach. Powyższe należy ocenić bardzo pozytywnie.

Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej także podkreśla stałość liderów – a szczególnie ich pierwszej trójki. W całym okresie badania kolejność była niezmienna: Łeba (Słowiński PN), Karpacz Karkonoski PN), Międzyzdroje (Woliński PN). Porównanie wartości za początek i koniec okresu badań wskazuje, że największy absolutny przyrost wartości opisywanej miary odnotowała gmina Karpacz. Interesujące jest także to, że w gminie Łeba wystąpił spadek wartości miary, ale nie wywołało to utraty pozycji lidera. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej wskazuje na ogromne różnice pomiędzy badanymi gminami (obliczone dla wartości $A_{SMR_{tur}}$ za dany rok odchylenie standardowe było zawsze większe od średniej arytmetycznej) oraz przewagę gmin o średnim poziomie funkcji turystycznej (klasa C). Warto zauważyć, że 12 z 58 badanych, aktywnych turystycznie gmin zmieniło klasę – zmiana dotyczyła zatem 20% badanej zbiorowości. Nie można jednak stwierdzić żadnej prawidłowości w zakresie częstokrotności zmian. Można natomiast wskazać, że występowały jedynie przejścia pomiędzy sąsiadującymi klasami, tj. z klasy A do B, z B do C i odwrotnie.

Syntetyczna miara rozwoju funkcji gospodarczej świadczy, że do grupy liderów zaliczają się m.in. gminy: Karpacz (Karkonoski PN), Łeba (Słowiński PN), Zakopane (Tatrzański PN) oraz Międzyzdroje (Woliński PN). Oznacza to, że trójka liderów w zakresie pełnienia funkcji turystycznej (Karpacz, Łeba, Międzyzdroje) wyróżniała się także pod względem funkcji gospodarczej. Bardzo istotne jest to, że przyrost absolutny wartości SMR_{gosp} obliczony jako różnica wartości SMR_{gosp} w roku 2015 (badanym) i roku 1995 (bazowym) wskazuje, że spadek poziomu funkcji gospodarczej dotyczył jedynie sześciu badanych gmin, tj. gminy: Szczawnica (Pieniński PN), Giby (Wigierski PN), Bierzwnik (Drawieński PN), Łapy (Narwiański PN), Ludwin i Wierzbica (obie Poleski PN). Należy podkreślić, że spadek wartości w żadnym przypadku nie przekraczał 10% wartości SMR_{gosp} osiągniętej przez daną gminę w 1995 roku. Największy absolutny przyrost wartości badanej miary odnotowała gmina Karpacz. Wartości SMR_{gosp} wskazują zarówno na znaczące – choć mniejsze niż w przypadku funkcji turystycznej – różnice pomiędzy badanymi obiektami, jak i na wahania poziomu realizacji funkcji gospodarczej. Warto zauważyć, że 61 ze 117 badanych gmin zmieniło klasę – zmiana dotyczyła zatem ponad połowy badanej zbiorowości. Dowodzi to znacznej zmienności badanej cechy. Nie można jednak stwierdzić wyraźnej tendencji w zakresie częstokrotności występowania zmian. Można natomiast wskazać, że dominowały przejścia pomiędzy sąsiadującymi klasami – wyjątkiem był odnotowany w 2000 r. awans z klasy C do klasy A gmin Kampinos i Stare Babice (Kampinoski PN).

Wykonana identyfikacja zależności pomiędzy funkcją ochrony przyrody a funkcją turystyczną nakazuje odrzucić hipotezę trzecią i tym samym stwierdzić, że ograniczająca wykorzystanie endogenicznych zasobów funkcja ochrony przyrody nie stanowi przeszkody w rozwoju egzogenicznej funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi. Powyższe uzasadniają: wyniki analizy pierwszej dziesiątki liderów rankingów w zakresie funkcji ochrony przyrody i funkcji turystycznej, zaobser-

wowany wzrost udziału gmin w których klasyfikacja według funkcji turystycznej nie była niższa niż według funkcji ochrony przyrody, stwierdzona dodatnia zależność pomiędzy lokatami nadanymi na podstawie wartości syntetycznych miar SMR_{ochr} i SMR_{tur} oraz wspomniany już, występujący w 12 parkach narodowych, fakt osiągnięcia najwyższych wartości wskaźników funkcji turystycznej przez gminę będącą w największym stopniu objętą opisywaną formą ochrony przyrody.

Wykonana identyfikacja zależności pomiędzy funkcją ochrony przyrody a funkcją gospodarczą nakazuje odrzucić hipotezę czwartą i tym samym stwierdzić, że funkcja ochrony przyrody nie ogranicza bazy ekonomicznej regionu w sposób przejawiający się brakiem rozwoju funkcji gospodarczej gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowymi. Powyższe uzasadniają: wyniki analizy pierwszej dziesiątki liderów rankingów w zakresie funkcji ochrony przyrody i funkcji gospodarczej, wynoszący 70% udział gmin w których klasyfikacja według funkcji gospodarczej nie była niższa niż według funkcji ochrony przyrody, stwierdzona dodatnia zależność pomiędzy lokatami nadanymi na podstawie wartości syntetycznych miar SMR_{ochr} i SMR_{gosp} a także ustalenie, iż przyrost absolutny wartości SMR_{gosp} obliczony jako różnica wartości SMR_{gosp} w roku 2015 (badanym) i roku 1995 (bazowym) wskazuje na wzrost poziomu funkcji gospodarczej w 95% badanych gmin.

Kończąc rozważania nad otrzymanymi wynikami, autorka pragnie jeszcze raz zwrócić uwagę, że wartości wskaźnika Baretje'a i Deferta zinterpretowane według zaleceń Boyer nakazują uznać 49 gmin za nieaktywne turystycznie w całym okresie badania. Dodatkowo 10 gmin nigdy nie wykazywało aktywności turystycznej w sprawozdawczości GUS. W sumie 59 gmin wśród 117 badanych nie było w okresie 1995–2015 aktywnych turystycznie. Interesujące jest to, że wśród wyżej wymienionych gmin występują także gminy powiązane z Kampinoskim PN oraz Wielkopolskim PN, a więc licznie odwiedzanymi parkami narodowymi. Cechą łączącą oba obszary chronione jest sąsiedztwo metropolii i duże natężenie turystyki jednodniowej. Nie da się inaczej wyjaśnić ponad miliona turystów odwiedzających rocznie wspomniane parki i jednocześnie, wykazywanego w oficjalnej statystyce, braku funkcji turystycznej w gminach terytorialnie powiązanych. Tym samym uzyskane wyniki badań wskazują, że konieczne jest stosowanie do badań nad funkcją turystyczną gmin powiązanych z położonymi w sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich parkami narodowymi dodatkowych mierników ujmujących ruch turystyczny niewykorzystujący bazy noclegowej. Należy także pamiętać, że jednodniowy charakter ruchu turystycznego jest dla gminy raczej uciążliwością niż pożytkiem – ruch ten ma dość ograniczony wpływ na rozwój gospodarczy, a rodzi dla gminy konkretne koszty związane przede wszystkim z utrzymaniem porządku i czystości.

W tym kontekście należy zauważyć, że wskaźnik intensywności ruchu turystycznego (wskaźnik Charvata) i wskaźniki zagospodarowania turystycznego (wskaźnik Baretje'a i Deferta oraz wskaźnik gęstości bazy noclegowej) jako mierniki funkcji turystycznej mają – jak każde narzędzie diagnostyczne – zarówno zalety, jak i wady. Największymi zaletami są powszechność stosowania wyżej wymienionych mierników i ich długookresowe tradycje wykorzystania nie tylko w Polsce, ale i na świecie. Zasadniczą wadą jest to, iż nie ujmują one ruchu turystycznego generowanego przez turystów niekorzystających z noclegu (czyli turystyki jednodniowej) lub nocujących poza obszarem badanej gminy. Autorka przyjęła te wskaźniki jako narzędzia diagnostyczne – z pełną świadomością wskazanych wad. Głównym powodem wyboru wspomnianych mierników nie była chęć zwrócenia uwagi na ich wady (te są powszechnie znane), ale dostęp do danych dających możliwość wykonania długookre-

sowych badań (lata 1995–2015). Istotne jest także to, że porównanie uzyskanych wyników badań z danymi dotyczącymi ruchu turystycznego w parkach narodowych pozwala podkreślić, iż tereny parków narodowych oraz powiązanych z nimi gmin mogą charakteryzować się zarówno nieliczną bazą noclegową lub/i bazą nieujmowaną w statystyce publicznej (np. kwatery agroturystyczne, pokoje gościnne), jak i ogromną koncentracją turystów.

Powyższe dowodzi konieczności pozyskania danych faktycznie oddających natężenie ruchu turystycznego na badanych obszarach. Szansą na rzeczywiste poznanie funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z parkami narodowymi jest zbieranie danych bezpośrednio od turystów zakupuujących bilet wstępu do parku narodowego. Coraz popularniejsza metoda zakupu on-line i powszechność smartfonów stwarza doskonałą okazję do wdrożenia krótkiej ankiety połączonej z funkcją zakupu biletu. Zapytanie turysty o miejscowość w której nocuje oraz liczbę noclegów, pozwoli na zgromadzenie danych niezbędnych do obliczenia klasycznych mierników natężenia. Uzupełnieniem danych mogłoby być pytanie trzecie o rodzaj zakwaterowania (hotel, pensjonat, gospodarstwo agroturystyczne itp.). Z uwagi jednak na niechęć do wypełniania długich ankiet należy rozważyć korzyści poznawcze płynące z dodatkowego pytania i zagrożenie odrzucenia ankiety. Ten sposób gromadzenia danych wykluczałby jednak pozyskiwanie informacji dotyczących parków niepobierających opłat za wstęp. Nie ujmowałby także uprawnionych do bezpłatnego wejścia na teren chroniony. Remedium na powyższe mogłoby stanowić dołączenie ankiety do nieodpłatnej aplikacji zawierającej przewodnik po obszarze chronionym. Konieczne jest także wypracowanie jednolitej metodologii zbierania danych dotyczących edukacji przyrodniczej. W tym zakresie niezbędna jest współpraca pomiędzy parkami narodowymi a GUS.

Istnienie parku narodowego dowodzi, że przynajmniej część przestrzeni terytorialnie powiązanych gmin charakteryzuje się znacznymi walorami. Park narodowy jest bezsprzecznie obiektem posiadającym walory turystyczne i zapewniającym zagospodarowanie turystyczne, a zatem jest atrakcją turystyczną. Ważne jest, że parki narodowe nie konkurują ze sobą, co oznacza, że możliwa jest współpraca polegająca na stworzeniu wspólnego produktu edukacyjno-turystycznego przez parki o różnym stopniu popularności. Nie ma żadnych przeszkód, aby np. Tatrzański PN opracował z Narwiańskim PN wspólny produkt turystyczny zawierający wzajemnie dopełniające się walory edukacyjne. Wydaje się, że mogłoby to być jeden z kierunków deglomeracji ruchu turystycznego przybierającego formę masowej turystyki w najpopularniejszych obszarach chronionych.

Obszarowe formy ochrony przyrody nie uniemożliwiają rozwoju gmin – ani pod względem funkcji turystycznej, ani pod względem funkcji gospodarczej. Za najbardziej wyróżniające się gminy powiązane z parkiem narodowym należy uznać Karpacz i Izabelin. Karpacz jest gminą miejską, Karkonoski PN zajmuje ponad połowę jego powierzchni, a jednocześnie przez cały okres badania zajmował on drugą pozycję pod względem rozwoju funkcji turystycznej oraz wyróżniał się pod względem funkcji gospodarczej. Przeciwnością jest wiejska gmina Izabelin – niekwestionowany lider w zakresie ochrony przyrody, a jednocześnie gmina nieaktywna turystycznie i reprezentująca wysoki bądź najwyższy poziom funkcji gospodarczej. Ta krótka charakterystyka obu gmin pokazuje, jak bardzo różnorodne są gminy powiązane z najwyższą formą ochrony przyrody w Polsce.

Wielkim wyzwaniem jest zarządzanie przestrzenią objętą obszarową ochroną prawną – zarówno z perspektywy parku narodowego, jak i samorządów lokalnych. Autorka pozostaje w nadziei, że przedstawione wyniki badań, choć w pewnym stopniu, to ułatwią.

Spis rysunków

Rys. 1. Lokalizacja nizinnych nadmorskich parków narodowych	56
Rys. 2. Lokalizacja nizinnych pojeziernych parków narodowych	56
Rys. 3. Lokalizacja nizinnych leśnych parków narodowych	56
Rys. 4. Lokalizacja nizinnych rzecznych parków narodowych	56
Rys. 5. Słowiński PN na tle podziału administracyjnego	61
Rys. 6. Woliński PN na tle podziału administracyjnego	69
Rys. 7. PN Bory Tucholskie na tle podziału administracyjnego	76
Rys. 8. Drawieński PN na tle podziału administracyjnego	83
Rys. 9. Poleski PN na tle podziału administracyjnego	91
Rys. 10. Wielkopolski PN na tle podziału administracyjnego	99
Rys. 11. Wigierski PN na tle podziału administracyjnego	108
Rys. 12. Białowiecki PN na tle podziału administracyjnego	116
Rys. 13. Kampinoski PN na tle podziału administracyjnego	125
Rys. 14. Biebrzański PN na tle podziału administracyjnego	134
Rys. 15. Narwiański PN na tle podziału administracyjnego	144
Rys. 16. Lokalizacja wyżynnych parków narodowych	156
Rys. 17. Ojcowski PN na tle podziału administracyjnego	160
Rys. 18. Roztoczański PN na tle podziału administracyjnego	169
Rys. 19. Świętokrzyski PN na tle podziału administracyjnego	176
Rys. 20. Lokalizacja górskich parków narodowych	181
Rys. 21. Babiogórski PN z otuliną na tle podziału administracyjnego	185
Rys. 22. Bieszczadzki PN na tle podziału administracyjnego	193
Rys. 23. Gorczański PN na tle podziału administracyjnego	200
Rys. 24. PN Gór Stołowych na tle podziału administracyjnego	209
Rys. 25. Karkonoski PN na tle podziału administracyjnego	217
Rys. 26. Magurski PN na tle podziału administracyjnego	224
Rys. 27. Pieniński PN na tle podziału administracyjnego	232
Rys. 28. Tatrzański PN na tle podziału administracyjnego	241
Rys. 29. Klasyfikacja gmin według wartości SMR_{ochr} w 2015 r.	282
Rys. 30. Klasyfikacja gmin według wartości A_SMR_{tur} uzupełnionej o nieaktywne turystycznie gminy w 2015 r.	296
Rys. 31. Klasyfikacja gmin według wartości SMR_{gosp} w 2015 r.	309

Spis tabel

Tabela 1. Regulacje dotyczące stanowiska dyrektora parku narodowego zawarte w ustawach o ochronie przyrody opublikowanych w latach 1934–2017	25
Tabela 2. Interpretacja udziału parku narodowego w powierzchni gminy	53
Tabela 3. Interpretacja wskaźnika Baretje'a i Deferta w skali M. Boyer	54
Tabela 4. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Słowińskiego PN w 2016 r.	59
Tabela 5. Finansowe ujęcie udostępniania Słowińskiego PN w 2016 r.	60
Tabela 6. Powierzchnia Słowińskiego PN na tle gmin w 2015 r.	62
Tabela 7. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych ze Słowińskim PN w latach 1995–2015	62
Tabela 8. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych ze Słowińskim PN w latach 2009–2016.	64
Tabela 9. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Wolińskiego PN w 2016 r.	67
Tabela 10. Finansowe ujęcie udostępniania Wolińskiego PN w 2016 r.	69
Tabela 11. Powierzchnia Wolińskiego PN na tle gmin w 2015 r.	70
Tabela 12. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Wolińskim PN w latach 1995–2015	70
Tabela 13. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Wolińskim PN w latach 2009–2016.	72
Tabela 14. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej PN Bory Tucholskie w 2016 r.	74
Tabela 15. Finansowe ujęcie udostępniania PN Bory Tucholskie w 2016 r.	75
Tabela 16. Powierzchnia PN Bory Tucholskie na tle gmin w 2015 r.	76
Tabela 17. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z PN Bory Tucholskie w latach 1995–2015	77
Tabela 18. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z PN Bory Tucholskie w latach 2009–2016.	78
Tabela 19. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Drawieńskiego PN w 2016 r.	81
Tabela 20. Finansowe ujęcie udostępniania Drawieńskiego PN w 2016 r.	82
Tabela 21. Powierzchnia Drawieńskiego PN na tle gmin w 2015 r.	84
Tabela 22. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Drawieńskim PN w latach 1995–2015.	84
Tabela 23. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Drawieńskim PN w latach 2009–2016	87

Tabela 24. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Poleskiego PN w 2016 r.	89
Tabela 25. Finansowe ujęcie udostępniania Poleskiego PN w 2016 r.	90
Tabela 26. Powierzchnia Poleskiego PN na tle gmin w 2015 r.	92
Tabela 27. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Poleskim PN w latach 1995–2015	92
Tabela 28. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Poleskim PN w latach 2009–2016	94
Tabela 29. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Wielkopolskiego PN w 2016 r.	97
Tabela 30. Finansowe ujęcie udostępniania Wielkopolskiego PN w 2016 r.	98
Tabela 31. Powierzchnia Wielkopolskiego PN na tle gmin w 2015 r.	100
Tabela 32. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Wielkopolskim PN w latach 1995–2015.	100
Tabela 33. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Wielkopolskim PN w latach 2009–2016	102
Tabela 34. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Wigierskiego PN w 2016 r.	106
Tabela 35. Finansowe ujęcie udostępniania Wigierskiego PN w 2016 r.	108
Tabela 36. Powierzchnia Wigierskiego PN na tle gmin w 2015 r.	109
Tabela 37. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Wigierskim Parkiem Narodowym w latach 1995–2015.	109
Tabela 38. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Wigierskim PN w latach 2009–2016	111
Tabela 39. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Białowieskiego PN w 2016 r.	114
Tabela 40. Finansowe ujęcie udostępniania Białowieskiego PN w 2016 r.	117
Tabela 41. Powierzchnia Białowieskiego PN na tle gmin w 2015 r.	117
Tabela 42. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Białowieskim PN w latach 1995–2015.	118
Tabela 43. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Babiogórskim PN w latach 2009–2016	120
Tabela 44. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Kampinoskiego PN w 2016 r.	122
Tabela 45. Finansowe ujęcie udostępniania Kampinoskiego PN w 2016 r.	124
Tabela 46. Powierzchnia Kampinoskiego PN na tle gmin w 2015 r.	126
Tabela 47. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Kampinoskim PN w latach 1995–2015	126
Tabela 48. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Kampinoskim PN w latach 2009–2016	129
Tabela 49. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Biebrzańskiego PN w 2016 r.	132
Tabela 50. Finansowe ujęcie udostępniania Biebrzańskiego PN w 2016 r.	133
Tabela 51. Powierzchnia Biebrzańskiego PN na tle gmin w 2015 r.	135
Tabela 52. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Biebrzańskim PN w latach 1995–2015.	135
Tabela 53. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Biebrzańskim PN w latach 2009–2016	139
Tabela 54. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Narwiańskiego PN w 2016 r.	142
Tabela 55. Finansowe ujęcie udostępniania Narwiańskiego PN w 2016 r.	143
Tabela 56. Powierzchnia Narwiańskiego PN na tle gmin w roku 2015	145

Tabela 57. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Narwiańskim PN w latach 1995–2015.	145
Tabela 58. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Narwiańskim PN – dane za lata 2009–2016	148
Tabela 59. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej PN Ujście Warty w 2016 r.	150
Tabela 60. Finansowe ujęcie udostępniania PN Ujście Warty w 2016 r.	152
Tabela 61. Powierzchnia PN Ujście Warty na tle gmin w 2015 r.	152
Tabela 62. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z PN Ujście Warty w latach 1995–2015	153
Tabela 63. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z PN Ujście Warty w latach 2009–2016.	155
Tabela 64. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Ojcowskiego PN w 2016 r.	158
Tabela 65. Finansowe ujęcie udostępniania Ojcowskiego PN w 2016 r.	160
Tabela 66. Powierzchnia Ojcowskiego PN na tle gmin w 2015 r.	161
Tabela 67. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Ojcowskim PN w latach 1995–2015	161
Tabela 68. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Ojcowskim PN w latach 2009–2016	163
Tabela 69. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Roztoczańskiego PN w 2016 r.	166
Tabela 70. Finansowe ujęcie udostępniania Roztoczańskiego PN w 2016 r.	168
Tabela 71. Powierzchnia Roztoczańskiego PN na tle gmin w 2015 r.	168
Tabela 72. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Roztoczańskim PN w latach 1995–2015.	170
Tabela 73. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Roztoczańskim PN w latach 2009–2016	172
Tabela 74. Edukacja przyrodnicza Świętokrzyskiego PN w 2016 r.	174
Tabela 75. Udostępnianie Świętokrzyskiego PN w 2016 r.	175
Tabela 76. Powierzchnia Świętokrzyskiego PN na tle gmin w 2015 r.	177
Tabela 77. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych ze Świętokrzyskim PN w latach 1995–2015.	177
Tabela 78. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych ze Świętokrzyskim PN – dane za lata 2009–2016	179
Tabela 79. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Babiogórskiego PN w 2016 r.	183
Tabela 80. Finansowe ujęcie udostępniania Babiogórskiego PN w 2016 r.	185
Tabela 81. Powierzchnia Babiogórskiego PN na tle gmin w 2015 r.	186
Tabela 82. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Babiogórskim PN w latach 1995–2015	186
Tabela 83. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Babiogórskim PN w latach 2009–2016	188
Tabela 84. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Bieszczadzkiego PN w 2016 r.	191
Tabela 85. Finansowe ujęcie udostępniania Bieszczadzkiego PN w 2016 r.	192
Tabela 86. Powierzchnia Bieszczadzkiego PN na tle gmin w 2015 r.	193
Tabela 87. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Bieszczadzkim PN w latach 1995–2015	194

Tabela 88. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Bieszczadzkiem PN w latach 2009–2016.	196
Tabela 89. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Gorczańskiego PN w 2016 r.	198
Tabela 90. Finansowe ujęcie udostępniania Gorczańskiego PN w 2016 r.	200
Tabela 91. Powierzchnia Gorczańskiego PN na tle gmin w 2015 r.	201
Tabela 92. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Gorczańskim PN w latach 1995–2015.	201
Tabela 93. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Gorczańskim PN w latach 2009–2016	204
Tabela 94. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej PN Gór Stołowych w 2016 r.	207
Tabela 95. Finansowe ujęcie udostępniania PN Gór Stołowych w 2016 r.	208
Tabela 96. Powierzchnia PN Gór Stołowych na tle gmin w 2015 r.	209
Tabela 97. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z PN Gór Stołowych w latach 1995–2015.	209
Tabela 98. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z PN Gór Stołowych w latach 2009–2016	212
Tabela 99. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Karkonoskiego PN w 2016 r.	215
Tabela 100. Finansowe ujęcie udostępniania Karkonoskiego PN w 2016 r.	216
Tabela 101. Powierzchnia Karkonoskiego PN na tle gmin w 2015 r.	217
Tabela 102. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Karkonoskim PN w latach 1995–2015.	218
Tabela 103. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Karkonoskim PN w latach 2009–2016	220
Tabela 104. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Magurskiego PN w roku 2016.	223
Tabela 105. Finansowe ujęcie udostępniania Magurskiego PN w 2016 r.	224
Tabela 106. Powierzchnia Magurskiego PN na tle gmin w 2015 r.	225
Tabela 107. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Magurskim PN w latach 1995–2015.	225
Tabela 108. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Magurskim PN latach 2009–2016.	228
Tabela 109. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Pienińskiego PN w 2016 r.	230
Tabela 110. Finansowe ujęcie udostępniania Pienińskiego PN w 2016 r.	231
Tabela 111. Powierzchnia Pienińskiego PN na tle gmin w 2015 r.	233
Tabela 112. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Pienińskim PN w latach 1995–2015	233
Tabela 113. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Pienińskim PN w latach 2009–2016	235
Tabela 114. Finansowe ujęcie edukacji przyrodniczej Tatrzańskiego PN w 2016 r.	238
Tabela 115. Finansowe ujęcie udostępniania Tatrzańskiego PN w 2016 r.	240
Tabela 116. Powierzchnia Tatrzańskiego PN na tle gmin w 2015 r.	240
Tabela 117. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Tatrzańskim PN w latach 1995–2015	242
Tabela 118. Wydatki w dziale 630 Turystyka gmin terytorialnie powiązanych z Tatrzańskim PN w latach 2009–2016	244
Tabela 119. Parki narodowe a gminy terytorialnie powiązane	246

Tabela 120. Zwiedzający miejsca edukacyjne parków narodowych w okresie 1996–2015 . . .	248
Tabela 121. Zwiedzający miejsca edukacyjne parków narodowych w 2016 r.	249
Tabela 122. Wymiar finansowy edukacji przyrodniczej parków narodowych w 2016 r. . .	250
Tabela 123. Turyści w parkach narodowych (w tys.) w okresie 1995–2015.	252
Tabela 124. Turyści w parkach narodowych (w tys.) w 2016 r..	253
Tabela 125. Wymiar finansowy udostępniania turystycznego parków narodowych w 2016 r.	254
Tabela 126. Gminy – liderzy funkcji turystycznej w parkach narodowych w latach 1995–2015.	256
Tabela 127. Ranking gmin – liderów funkcji turystycznej	257
Tabela 128. Względne zróżnicowanie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin – liderów w latach 1995–2015	258
Tabela 129. Gminy nieaktywne turystycznie wg wartości wskaźnika Baretje’a i Deferta okresie 1995–2015	259
Tabela 130. Udział parku narodowego w powierzchni gminy a liderzy funkcji turystycznej	262
Tabela 131. Wydatki budżetów gmin w dziale 630 Turystyka (wg cen z 2009 r.) a liderzy funkcji turystycznej w latach 2009–2016	263
Tabela 132. Wydatki budżetów gmin w dziale 630 turystyka w latach 2009–2016 (wg cen z 2009 r.)	264
Tabela 133. SMR_{it} funkcji ochrony przyrody dla gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowym – dane za lata 1995, 2000, 2005, 2010, 2015.	272
Tabela 134. Klasyfikacja gmin według wartości SMR_{ochr} w latach 1995–2015	279
Tabela 135. SMR_{it} funkcji turystycznej dla gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowym – dane za lata 1995, 2000, 2005, 2010, 2015.	284
Tabela 136. Gminy powiązane terytorialnie z parkami narodowymi nieaktywne turystycznie w latach 1995–2015	290
Tabela 137. SMR_{it} funkcji turystycznej dla gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowym spełniających warunek uznania za aktywne turystycznie (A_SMR_{tur}) w latach 1995–2015	291
Tabela 138. Klasyfikacja gmin spełniających warunek uznania za aktywne turystycznie według wartości A_SMR_{tur} w latach 1995–2015	294
Tabela 139. SMR_{it} funkcji gospodarczej dla gmin terytorialnie powiązanych z parkami narodowym w latach 1995, 2000, 2005, 2010, 2015.	298
Tabela 140. Klasyfikacja gmin według wartości SMR_{gosp} w latach 1995–2015	304
Tabela 141. Liderzy rankingów SMR_{ochr} oraz A_SMR_{tur} w latach 1995–2015 (lokaty od 1 do 10)	310
Tabela 142. Liderzy rankingów SMR_{ochr} oraz SMR_{gosp} w latach 1995–2015 (lokaty od 1 do 10.	311
Tabela 143. Różnice w punktach przyznanych w związku z klasyfikacją gmin – dane za lata 1995, 2000, 2005, 2010, 2015	312

Spis wykresów

Wykres 1. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Słowińskiego PN w latach 1996–2015.	58
Wykres 2. Liczba turystów w Słowińskim PN w latach 1995–2015	60
Wykres 3. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie ze Słowińskim PN – dane za lata 1995–2015.	63
Wykres 4. Syntetyczna miara rozwoju (<i>SMR</i>) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie ze Słowińskim PN w latach 1995–2015	63
Wykres 5. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Wolińskiego PN w latach 1996–2015.	67
Wykres 6. Liczba turystów w Wolińskim PN w latach 1995–2015.	68
Wykres 7. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Wolińskim PN w latach 1995–2015.	71
Wykres 8. Syntetyczna miara rozwoju (<i>SMR</i>) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Wolińskim PN – dane za lata 1995–2015	71
Wykres 9. Liczba turystów w PN Bory Tucholskie w latach 1995–2015	75
Wykres 10. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z PN Bory Tucholskie w latach 1995–2015.	77
Wykres 11. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (<i>SMR</i>) gmin powiązanych terytorialnie z PN Bory Tucholskie w latach 1995–2015	78
Wykres 12. Liczba turystów w Drawieńskim PN w latach 1995–2015	82
Wykres 13. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Drawieńskim PN w latach 1995–2015	85
Wykres 14. Syntetyczna miara rozwoju (<i>SMR</i>) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Drawieńskim PN w latach 1995–2015.	85
Wykres 15. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Poleskiego PN w latach 1996–2015.	89
Wykres 16. Liczba turystów w Poleskim PN w latach 1995–2015	90
Wykres 17. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Poleskim PN w latach 1995–2015.	93
Wykres 18. Syntetyczna miara rozwoju (<i>SMR</i>) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Poleskim PN w latach 1995–2015	93

Wykres 19. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Wielkopolskiego PN w latach 2009–2015.	97
Wykres 20. Liczba turystów w Wielkopolskim PN w latach 1995–2015	98
Wykres 21. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Wielkopolskim PN w latach 1995–2015	101
Wykres 22. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Wielkopolskim PN w latach 1995–2015.	101
Wykres 23. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Wigierskiego PN w latach 1996–2015.	106
Wykres 24. Liczba turystów w Wigierskim PN – dane za lata 1995–2015	108
Wykres 25. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Wigierskim PN w latach 1995–2015	110
Wykres 26. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Wigierskim PN w latach 1995–2015.	110
Wykres 27. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Białowieskiego PN w latach 1996–2015.	114
Wykres 28. Liczba turystów w Białowieskim PN w latach 1995–2015	115
Wykres 29. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Białowieskim PN oraz gminy Hajnówka w latach 1995–2015	118
Wykres 30. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Białowieskim PN w latach 1995–2015.	119
Wykres 31. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Kampinoskiego PN w latach 1996–2015.	122
Wykres 32. Liczba turystów w Kampinoskim PN w latach 1995–2015	124
Wykres 33. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Kampinoskim PN w latach 1995–2015	127
Wykres 34. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) gmin powiązanych terytorialnie z Kampinoskim PN w latach 1995–2015	127
Wykres 35. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Biebrzańskiego PN w latach 1996–2015.	131
Wykres 36. Liczba turystów w Biebrzańskim PN w latach 1995–2015	133
Wykres 37. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Biebrzańskim PN w latach 1995–2015	136
Wykres 38. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Biebrzańskim PN w latach 1995–2015	137
Wykres 39. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Narwiańskiego PN w latach 1996–2015.	142
Wykres 40. Liczba turystów w Narwiańskim PN w latach 1998–2015	143
Wykres 41. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Narwiańskim PN w latach 1995–2015	146
Wykres 42. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) gmin powiązanych terytorialnie z Narwiańskim PN w latach 1995–2015.	146
Wykres 43. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne PN Ujście Warty w latach 2001–2015.	150
Wykres 44. Liczba turystów w PN Ujście Warty w latach 2001–2015.	151

Wykres 45. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z PN Ujście Warty w latach 1995–2015.	153
Wykres 46. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z PN Ujście Warty w latach 1995–2015	154
Wykres 47. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Ojcowskiego PN w latach 1996–2015.	158
Wykres 48. Liczba turystów w Ojcowskim PN – dane za lata 1995–2015	159
Tabela 67. Syntetyczne ujęcie wartości wskaźników funkcji turystycznej gmin terytorialnie powiązanych z Ojcowskim PN w latach 1995–2015	161
Wykres 49. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Ojcowskim PN w latach 1995–2015	162
Wykres 50. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Ojcowskim PN w latach 1995–2015	162
Wykres 51. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Roztoczańskiego PN w latach 1996–2015.	166
Wykres 52. Liczba turystów w Roztoczańskim PN w latach 1995–2015	167
Wykres 53. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Roztoczańskim PN w latach 1995–2015	170
Wykres 54. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Roztoczańskim PN w latach 1995–2015.	171
Wykres 55. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Świętokrzyskiego PN w latach 1996–2015	174
Wykres 56. Liczba turystów w Świętokrzyskim PN w latach 1995–2015	175
Wykres 57. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie ze Świętokrzyskim PN w latach 1995–2015	178
Wykres 58. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie ze Świętokrzyskim PN w latach 1995–2015.	178
Wykres 59. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Babiogórskiego PN w latach 1996–2015.	183
Wykres 60. Liczba turystów w Babiogórskim PN w latach 1995–2015	184
Wykres 61. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Babiogórskim PN w latach 1995–2015	187
Wykres 62. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Babiogórskim PN w latach 1995–2015	187
Wykres 63. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Bieszczadzkiego PN w latach 1996–2015.	190
Wykres 64. Liczba turystów w Bieszczadzkiem PN w latach 1995–2015.	192
Wykres 65. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Bieszczadzkiem PN w latach 1995–2015.	194
Wykres 66. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) gmin powiązanych terytorialnie z Bieszczadzkiem PN w latach 1995–2015	195
Wykres 67. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Gorczańskiego PN w latach 2004–2015.	198
Wykres 68. Liczba turystów w Gorczańskim PN w latach 1995–2015	199

Wykres 69. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Gorczańskim PN w latach 1995–2015	202
Wykres 70. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) gmin powiązanych terytorialnie z Gorczańskim PN w latach 1995–2015.	202
Wykres 71. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne PN Gór Stołowych w latach 1996–2015.	206
Wykres 72. Liczba turystów w PN Gór Stołowych w latach 1995–2015.	208
Wykres 73. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z PN Gór Stołowych w latach 1995–2015	210
Wykres 74. Syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej (SMR) gmin powiązanych terytorialnie z PN Gór Stołowych – dane za lata 1995–2015.	211
Wykres 75. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Karkonoskiego PN w latach 1996–2015.	214
Wykres 76. Liczba turystów w Karkonoskim PN w latach 1995–2015	216
Wykres 77. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Karkonoskim PN w latach 1995–2015	218
Wykres 78. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Karkonoskim PN w latach 1995–2015.	219
Wykres 79. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Magurskiego PN w latach 2004–2015.	222
Wykres 80. Liczba turystów w Magurskim PN w latach 1995–2015	223
Wykres 81. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Magurskim PN w latach 1995–2015	226
Wykres 82. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Magurskim PN – dane za lata 1995–2015.	226
Wykres 83. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Pienińskiego PN w latach 1996–2015.	230
Wykres 84. Liczba turystów w Pienińskim PN w latach 1995–2015.	231
Wykres 85. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Pienińskim PN – dane za lata 1995–2015	233
Wykres 86. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Pienińskim PN w latach 1995–2015	234
Wykres 87. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne Tatrzańskiego PN w latach 1996–2015.	238
Wykres 88. Liczba turystów w Tatrzańskim PN w latach 1995–2015	239
Wykres 89. Wskaźnik Baretje'a i Deferta dla gmin powiązanych terytorialnie z Tatrzańskim PN w latach 1995–2015	242
Wykres 90. Syntetyczna miara rozwoju (SMR) funkcji turystycznej gmin powiązanych terytorialnie z Tatrzańskim PN – dane za lata 1995–2015	243
Wykres 91. Powierzchnia parków narodowych w gminach wg statusu gmin w 2015 r. .	246
Wykres 92. Liczba osób zwiedzających miejsca edukacyjne parków narodowych w latach 1996–2015.	247
Wykres 93. Turystyka w parkach narodowych w latach 1995–2015.	251

Piśmiennictwo

- Adams W.M., Aveling R., Brockington D., Dickson B., Elliott J., Hutton J., Roe D., Vira B., Wolmer W., 2004. Biodiversity Conservation and the Eradication of Poverty, *Science*, Vol. 306, Issue 1146, 1145–1149, DOI: 10.1126/science.1097920.
- Agrawal A., Redford K., 2006. Poverty, development and biodiversity conservation: Shooting in the dark? *Wildlife Conservation Society, Working Paper No. 26*, Online posting ISSN 1534–7389.
- Alejziak W., 2000. Przemysł turystyczny. Przyczynek do dyskusji na temat zasadności używania, definicji oraz zakresu znaczeniowego pojęcia, [w:] A. Szwichtenberg, E. Dziedzic (red.), *Przemysł turystyczny*, Wyd. Politechniki Koszalińskiej, Koszalin, 13–58.
- Angelkova T., Dzordzevic M., S., Ristova C., 2018. Importance of agro-tourism for development of tourism in Northeastern Macedonia. *International Journal of Information, Business and Management*, No. 10(2), 77–83.
- Antczak J., 2008. Słowiński Park Narodowy jako ostoja ptaków, [w:] W. Folorek (red.) *Słowiński Park Narodowy. 40 lat ochrony unikatowej przyrody i kultury*, Wyd. Słowińskiego Parku Narodowego, Smołdzino, 45–70.
- Archer B., Cooper C., Ruhanen L., 2005. The positive and negative impacts of tourism. *Global tourism*, No. 3, 79–102.
- Armatys P., Matysek M., 2015. Orły, sowy, kuraki, [w:] P. Czarnota, M. Stefanik (red.), *Gorczański Park Narodowy, Przyroda i krajobraz pod ochroną*, Wyd. Gorczański Park Narodowy, 207–213.
- Austin R., Garrod G., Thompson N., 2018. The Impact and Legacy of the Otterburn Public Inquiry, *Northumberland National Park, England, Northern History*, Vol. 55, Issue 1, 92–110.
- Babczuk A., Kachniarz M., 2015a. Polskie parki narodowe-ujęcie instytucjonalne, *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*, Nr 40/2, 203–213. DOI: 10.18276/sip.2015.40/2–16
- Babczuk A., Kachniarz M., 2015b. System finansowania parków narodowych w Polsce – stan obecny i kierunki pożądanych zmian, *Związek Pracodawców Polskich Parków Narodowych*, Jelenia Góra.
- Bacieczko W., Borcz A., 2013. Różnorodność biologiczna roślin uprawnych – zagrożony element przyrody, [w:] M. Cykalewicz (red.), *Przewodnik po lokalnej tradycji ogrodniczo-sadowniczej Puszczy Drawskiej*, Wyd. Drawieński Park Narodowy, Drawno, 7–16.

- Bajda-Gołębiowska M., 2011. Szlaki turystyczne na obszarach chronionych, *Ekonomia i Zarządzanie*, Nr 3(1), 57–69.
- Bąk I., 2011. Ocena stopnia atrakcyjności turystycznej podregionów w Polsce, *Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis, Oeconomica*, nr 285 (62), 7–18.
- Baker S., Kousis M., Richardson D., Young S., 1997. The theory and practice of sustainable development in EU perspective [in:] S. Baker (Ed.) *The politics of sustainable development: theory, policy and practice within the European Union*, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York.
- Bal-Domańska B., 2016a. Propozycja procedury oceny zrównoważonego rozwoju w układzie presja – stan – reakcja w ujęciu przestrzennym [w:] K. Jajuga, M. Walesiak (red.), „Taksonomia, Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowania”, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* nr 427, Wrocław, 11–19.
- Bal-Domańska B., 2016b. Ocena zrównoważonego rozwoju Polski w układzie powiatów w ujęciu przyczyna – stan – reakcja. Przypadek bezrobocie – ubóstwo – aktywność gospodarcza [w:] M. Markowska, D. Głuszczyk, B. Bal-Domańska (red.), „Gospodarka regionalna w teorii i praktyce” *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* nr 433, Wrocław, 9–18.
- Baldy K., Kledzik M., 2001. Przydrożne miejsca kultu religijnego i małe pomniki architektury w Górach Stołowych, *Szczeliniec*, nr 5, 169–185.
- Balińska A., Sieczko A., Zawadka J., 2014, *Turystyka*, Wyd. Difin, Warszawa.
- Balon J., Jodłowski M., Książ P., 2015. Typy środowiska Tatr w skali przeglądowej [w:] A. Chrobak, A. Kotarba (red.), *Nauka Tattrom, Tom I, Nauki o Ziemi*, Wyd. Tatrzanski Park Narodowy, Zakopane, 21–26.
- Baral N., Stern M. J., Bhattarai R., 2008. Contingent valuation of ecotourism in Annapurna conservation area, Nepal: Implications for sustainable park finance and local development, *Ecological Economics*, No. 66(2–3), 218–227.
- Barczak A., Kowalewska E., 2014. Źródła finansowania zadań z zakresu ochrony środowiska w Polsce – przegląd stosowanych rozwiązań, *Prawo Budżetowe Państwa i Samorządu*, Nr 1 (2)/2014, DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/PBPS.2014.003>, 37–58.
- Barrett Ch.B., Travis A.J., Dasgupta P., 2011. On biodiversity conservation and poverty traps, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the US of America*, August 23, 2011. 108 (34) 13907–13912; DOI: 10.1073/pnas.1011521108.
- Basista S., Dąbrowski D., Gładysz K., Książkiewicz J., Pawelec J., Sochacki J., 2012. *Magurski Park Narodowy i okolice*, Wyd. Magurski Park Narodowy, Krempna.
- Bebbington A., 1997. Social capital and rural intensification: local organizations and islands of sustainability in the rural Andes. *Geographical Journal*, Vol. 163, No. 2, *Environmental Transformations in Developing Countries* 189–197.
- Becla A., Czaja S., Zielińska A., 2012. *Analiza kosztów-korzyści w wycenie środowiska przyrodniczego*. Difin, Warszawa.
- Benayas J.R., Martins A., Nicolau J.M., Schulz, J.J., 2007. Abandonment of agricultural land: an overview of drivers and consequences. *CAB reviews: Perspectives in agriculture, veterinary science, nutrition and natural resources*, No. 2(57), 1–14.
- Bergstrom J.C., Randall A., 2016. *Resource economics: an economic approach to natural resource and environmental policy*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK, Northampton USA.

- Bołtromiuk A., 2003. Ekonomiczne aspekty funkcjonowania obszarów chronionych, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Bołtromiuk A., 2010. Ekonomiczny kontekst funkcjonowania Białowieskiego Parku Narodowego i sąsiadujących gmin, *Więś i Rolnictwo*, Nr 3(148), 130–155.
- Bołtromiuk A., 2011. Zrównoważony rozwój obszarów przyrodniczo cennych, *Gospodarcze i społeczne aspekty funkcjonowania obszarów Natura 2000 w parkach narodowych*, Tom II, Wyd. Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Białystok.
- Borys T., 2006. Edukacja dla zrównoważonego rozwoju [w:] T. Borys (red.), *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, tom I, Wyd. *Ekonomia i Środowisko*, Jelenia Góra–Białystok, 16–27.
- Borys T., 2010a. Koncepcja zrównoważonego rozwoju w naukach ekonomicznych [w:] B. Poskrobko (red.), *Ekonomia zrównoważonego rozwoju*, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok, 44–60.
- Borys T., 2010b. Zrównoważony rozwój jako wyzwanie edukacyjne [w:] T. Borys (red.) *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, tom I, Wyd. *Ekonomia i Środowisko*, Białystok–Wrocław 24–40.
- Bossel H., 1999. *Indicators for sustainable development: theory, method, applications*. Published International Institute for Sustainable Development, Winnipeg, Canada.
- Boudeville J.R., 1966. *Problems of regional economic planning*. Edinburgh University Press. Edinburgh.
- Brdulak J., Pawlak P., Krysiuk C., Zakrzewski B., 2014. Podstawowe teorie lokalizacji działalności gospodarczej oraz znaczenie czynnika transportu. *Logistyka*, Nr 6, 2254–2260.
- Brezdeń P., 2001. Wyodrębnianie regionu w Polsce w aspekcie reformy terytorialnej kraju, *Samorząd Terytorialny*, nr 1–2, 28–34.
- Brol R., 2005. Benchmarking w gospodarce lokalnej [w:] R. Brol (red.) *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* nr 1083, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 225–231.
- Brol R., 2006a. Rozwój regionalny jako kategoria ekonomiczna [w:] D. Strahl (red.), *Metody oceny rozwoju regionalnego*, Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław, 13–15.
- Brol R., 2006b. Teoretyczne koncepcje rozwoju regionalnego [w:] D. Strahl (red.), *Metody oceny rozwoju regionalnego*, Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław, 22–26.
- Brol R., 2008. Kapitał społeczny w gospodarce lokalnej [w:] R. Brol (red.) *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* nr 3 (1203), Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 314–321.
- Brol R., 2009. Innowacyjność lokalnych jednostek terytorialnych [w:] R. Brol (red.) *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* nr 46, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 52–61.
- Brol R., 2011. Innowacyjność regionu w teorii i praktyce [w:] R. Brol, A. Raszkowski (red.) *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* nr 180, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 11–25.

- Brol R., 2013. Relacje między globalnością zmian a lokalnością rozwoju [w:] R. Brol, A. Sztando (red.) *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 284, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 11–18.
- Brol R., Sztando A., 2011. Strategiczne kreowanie innowacyjności gospodarki lokalnej na przykładzie Gminy Polkowice [w:] R. Brol, A. Sztando (red.) *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 179, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 206–220.
- Budner W., 2004. *Lokalizacja przedsiębiorstw. Aspekty ekonomiczno-przestrzenne i środowiskowe*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Ceballos-Lascurain H., 1996. *Tourism, ecotourism, and protected areas: The state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development*. IUCN Publisher, Cambridge.
- Chądzyński J., Nowakowska A., Przygodzki Z., 2007. *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, Wyd. CedeWu, Warszawa.
- Chmielewski T., Sielewicz B., 2005. *Ochrona przyrody [w:] T. Chmielewski (red.), Rezerwat biosfery „Polesie Zachodnie”*, Wyd. Zapol, Lublin-Urszulin, 110–113.
- Cimpoies L., Semenova E., 2018. The individual sector of agriculture in Moldova and its contribution to the development of rural areas [in:] *International scientific conference Rural Development 2017*, 955–959.
- Collantes F., Pinilla V., 2011. *Peaceful surrender: the depopulation of rural Spain in the twentieth century*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle.
- Common M., 1996. *Environmental and resource economics: an introduction*, Addison Wesley Longman Ltd, Harlow, Essex.
- Cunningham A.B., 1996. *People, park and plant use: recommendations for multiple-use zones and development alternatives around Bwindi Impenetrable National Park, Uganda*. People and Plants Working Paper, UNESCO, No. 4, pp.58–76.
- Cykalewicz-Tymbarska A., Cykalewicz M., Cykalewicz T., Witek W., 2013. *Przewodnik po lokalnej tradycji architektonicznej Puszczy Drawskiej*, Wyd. Drawieński Park Narodowy, Drawno.
- Czaja S., 2002. *Problem ryzyka przestrzennego w teorii ekonomii [w:] E. Sobczak (red.) Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 939, Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław, 334–354.
- Dallen J.T., 2000. *Tourism and international parks [in:] R. Butler, S. W. Boyd (Eds.), Tourism and national parks. Issues and Implications*, Chichester: Wiley, 264–282.
- Dawkins C.J., 2003. *Regional development theory: conceptual foundations, classic works, and recent developments*, *Journal of planning literature*, No. 18(2), 131–172.
- Dembek W., Dobrzyńska N., 2007. *Programy rolnośrodowiskowe jako narzędzie ochrony czynnej łąk*, *Wszechnica Biebrzańska, Zeszyt 3*, Wyd. Biebrzański Park Narodowy, Osowiec Twierdza, 37–45.
- Denek E., 2009. *Turystyka a zadania i źródła finansowania działalności samorządu terytorialnego [w:] G. Gołębski (red.) Kompendium wiedzy o turystyce*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, 219–244.

- Dobrowolska-Martini K., 2014, *Ptasie Wrota, czyli migracje ptaków w Karkonoszach*, Wyd. Karkonoski Park Narodowy, Jelenia Góra.
- Dobrzańska B., 2007. *Planowanie strategiczne zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Domański R., 2006, *Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dorożyński T., 2009. *Przyczyny regionalnych nierówności gospodarczych w świetle wybranych teorii*, *Studia Prawno-Ekonomiczne*, tom LXXX, 179–199.
- Dubiel E., Stachurska A., Gawroński S., 1999. *Nieleśne zbiorowiska roślinne Magurskiego Parku Narodowego*, *Prace botaniczne nr 33*, Kraków.
- Dudek T., 2014. *Potencjał rekreacyjny Magurskiego Parku Narodowego a rzeczywista liczba zwiedzających*, *Sylvan*, Nr 158(11), 875–879.
- Duszyński F., Migoń M., Kasprzak M., 2015. *Góry Stołowe kraina zrodzona z morza*, Wyd. Park Narodowy Gór Stołowych, Druk BIMART, Wałbrzych.
- Dyrz A., 2005. *Ptaki – bogactwo bagien biebrzańskich* [w:] A. Dyrz, C. Werpachowski (red.) *Przyroda Biebrzańskiego Parku Narodowego*, Wyd. Biebrzański Park Narodowy, Osowiec-Twierdza, 209.
- Dziedzic R., 2002. *Kręgowce* [w:] S. Radwan (red.), *Poleski Park Narodowy – monografia przyrodnicza*, Wyd. Morpol, Lublin, 124–132.
- Dziewoński K., 1967. *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast*, *Prace Geograficzne nr 63*, PWN, Warszawa.
- Eagles P.F., McCool S.F. 2002, *Tourism in national parks and protected areas: Planning and management*. CABI Publishing, Oxon-New York.
- Faracik R., 2007. *Samorządy lokalne, a rozwój turystyki w gminach strefy podmiejskiej Krakowa* [w:] D. Ptaszycka-Jackowska (red.), *Polska Przestrzeń Turystyczna*, *Prace Geograficzne*, Zeszyt 117, Wyd. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 30–40.
- Fennell D.A., 2014. *Ecotourism*, Routledge, Taylor & Francis, London-New York.
- Ferraro P.J., 2002. *The local costs of establishing protected areas in low-income nations: Ranomafana National Park, Madagascar*, *Ecological Economics*, No. 43(2–3), 261–275.
- Folorek W., Sobocka B., 2008. *Nieco faktów i refleksji na temat historii Słowińskiego Parku Narodowego* [w:] W. Folorek (red.) *Słowiński Park Narodowy. 40 lat ochrony unikatowej przyrody i kultury*, Wyd. Słowińskiego Parku Narodowego, Smołdzino, 9–44.
- Foresta R.A., 2013. *America's national parks and their keepers*, RFF Press, New York-London.
- Friedmann J., 1967, *A general theory of polarized development. The Ford Foundation Urban and regional advisory program in Chile*, Santiago, Chile.
- Gałązka A., 2017. *Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego*, *Rozwój Regionalny*, nr 1(49), 9–61.
- Garnett S., Sayer J., Du Toit J., 2007. *Improving the effectiveness of interventions to balance conservation and development: a conceptual framework*, *Ecology and society*, Vol. 12 No. 1, URL: <http://www.ecologyandsociety.org/vol12/iss1/art2/>
- Gaworecki W., 2010, *Turystyka*, Wyd. PWE, Warszawa.

- Giedrewicz M., Raczyński J., Chętnicki W., Łupiński S., 2016. Różnorodność fauny ssaków Narwiańskiego Parku Narodowego [w:] P. Banaszuk, D. Wołkowycki (red.) *Narwiański Park Narodowy, Krajobraz, Przyroda, Człowiek.*, Wyd. Narwiański Park Narodowy, Białystok-Kurowo, 201–213.
- Giergiczny M., 2009. Rekreacyjna wartość Białowieskiego Parku Narodowego, *Ekonomia i Środowisko*, Nr 2(36), 117–127.
- Gliński P., 2001. Konflikt o Puszcę. Raport z badań nad konfliktem społecznym o poszerzenie Białowieskiego Parku Narodowego, *Pogranicze, Studia Społeczne*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Tom X, 47–113.
- Głowaciński Z., Profus P., Wuczyński A., 2000. Ptaki Bieszczadzkiego Parku Narodowego i jego otoczenia [w:] Z. Głowaciński (red.) *Kręgowce Bieszczadów Zachodnich ze szczególnym uwzględnieniem Bieszczadzkiego Parku Narodowego*, Monografie Bieszczadzki Tom IX, Wyd. Impuls, Ustrzyki Dolne, 29–70.
- Gore C., 2013. *Regions in Question: Space, Development Theory and Regional Policy*, Routledge, Taylor&Francis Group, Oxon-New York.
- Gorzela G., 1979. Dobór zmiennych w statystycznej analizie porównawczej – metody (I), *Wiadomości Statystyczne*, nr 3, 17–21.
- Grabowski (red.), 2015. *Roztocze Transgraniczny rezerwat biosfery*, Wyd. Roztoczański Park Narodowy, [praca zbiorowa, brak wyszczególnionych autorów podrozdziałów].
- Grabowski T., Marmuszewski S., 1985. Świadomość ekologiczna górali i ich postawy wobec Tatrzańskiego Parku Narodowego, *Studia Socjologiczne* Nr 1 (96), 241–258
- Grabowski T., Stachyra P., Brusak V., Kałamucka W., Stanicka M., Shevchuk, Zinko Y., Krychevska D., 2015. *Formy ochrony przyrody w polskiej części Roztocza* [w:] T. Grabowski, M. Harasimiuk, B. Kaszewski, Y. Kravchuk, B. Lorens, Z. Michalczyk, O. Shablii (red.), *Roztocze przyroda i człowiek*, 238–276.
- Grosse T. G., 2002. Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1 (8), 26–48.
- Grosse T.G., 2007. Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1 (27), 27–49.
- Gruszczyk A., 2000. Udostępnianie Parku jako element współpracy z lokalnymi społecznościami [w:] Z. Wnuk (red.), *Turystyka w parkach narodowych. Materiały IV Krajowej Konferencji Ochrona przyrody a turystyka*, Atrium. Rzeszów, 89–92.
- Grygoruk A., Zub H., 2006. *Historia sianokosów nad Biebrzą* [w:] A. Grygoruk (red.) *Biebrzańskie sianokosy*, Wyd. Biebrzański Park Narodowy, Osowiec Twierdza, 9–10.
- Gula R., Frąckowiak W., 2000. Niedźwiedź brunatny w Bieszczadach [w:] Z. Głowaciński (red.) *Kręgowce Bieszczadów Zachodnich ze szczególnym uwzględnieniem Bieszczadzkiego Parku Narodowego*, Monografie bieszczadzkie tom IX, 103–126.
- Gutowski J., Piotrowski W., Rozwałka R., 2012. *Kózkowate Poleskiego Parku Narodowego, Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody*, Tom 31, 31–50.
- Guttentag D.A., 2009. The possible negative impacts of volunteer tourism, *International Journal of Tourism Research*, No. 11(6), 537–551.
- Hansen N.M., 1967. Development pole theory in a regional context, *Kyklos*, No. 20(4), 709–727.

- Harabin Z., 2000. Usytuowanie Parku w regionalnym i krajowym systemie ochrony przyrody [w:] S. Cieśliński, A. Kowalkowski (red.), *Monografia Świętokrzyskiego Parku Narodowego*, Bodzentyn-Kraków, Wyd. Świętokrzyski Park Narodowy, 17–29.
- Harris C.D., 1954. The Market as a Factor in the Localization of Industry in the United States. *Annals of the association of American geographers*, No. 44(4), 315–348.
- Harris J. M., Roach B., 2017. *Environmental and natural resource economics: A contemporary approach*. Routledge, Taylor& Francis, New York, London.
- Hellwig Z., 1968. Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr, *Przegląd Statystyczny*, nr 4, 307–327.
- Herz L., 2004. Turystyka w Kampinoskim Parku Narodowym [w:] R. Andrzejewski (red.) *Kampinoski Park Narodowy*, tom II, Wyd. Kampinoski Park Narodowy, Izabelin, 173–199.
- Holeksa J., Szwagrzyk J., 2005. Szata roślinna [w:] D. Ptaszycka-Jackowska (red.), *Świąty Babiej Góry*, Wyd. Grafikon, Zawoja, 41–94.
- Holloway J.C., Robinson C. *Marketing w turystyce*, PWE, Warszawa 1997.
- Hołubczat E., Janicki D., 2013a. *Ostoja Ptasia* PLB320016, Wyd. Pasaż sp. z o.o., Kraków.
- Hołubczat E., Janicki D., 2013b. *Turystyka i edukacja*, Wyd. Pasaż sp. z o.o., Kraków.
- Honey M., 2008, *Ecotourism and sustainable development: Who owns paradise?* Island Press, Washington, Covelo, London.
- Hughes R., Flintan F., 2001. Integrating conservation and development experience: a review and bibliography of the ICDP literature, *Biodiversity and Livelihoods*, Issues No.3 International Institute for Environment and Development, London.
- Isne J., 2013, *Our national park policy: A critical history*. RFF Press, New York–London.
- Jamroz G., Górecki A., 2009. *Ssaki* [w:] A. Górecki, B. Zemanka (red.) *Magurski Park Narodowy – monografia przyrodnicza*, Wyd. Magurski Park Narodowy, Druk Oficyna Wyd. Text, Krempna-Kraków, 216–230.
- Jastrzębska W., Lechwar M., 2012. Nierówności ekonomiczne i kapitał ludzki z perspektywy polskich obszarów przyrodniczo cennych, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, Nr 24, 422–432.
- Jastrzębski C., 2000. Turystyka [w:] S. Cieśliński, A. Kowalkowski (red.), *Monografia Świętokrzyskiego Parku Narodowego*, Bodzentyn-Kraków, Wyd. Świętokrzyski Park Narodowy, 501–508.
- Jędrzejczyk I., 1995. *Ekologiczne uwarunkowania funkcji turystyki*, Wyd. Śląsk, Katowice.
- Kachniarz M., Babczuk A. 2015, *Polskie parki narodowe – ujęcie instytucjonalne*, *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania* nr 40, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, DOI: 10.18276/sip.2015.40/2–16, 203–213.
- Kasperkowicz B., 2010. *Ekosystemy nieleśne* [w:] K. Grzegorzczak (red.), *Przyroda Wolińskiego Parku Narodowego*, Wyd. Woliński Park Narodowy, Międzyzdroje, 45–62.
- Kazimierski B., Sikorska-Maykowska M., Pilichowska-Kazimierska E., 2003. *Wody* [w:] R. Andrzejewski (red.), *Kampinoski Park Narodowy*, tom I, Wyd. Kampinoski Park Narodowy, Izabelin, 135–212.
- Kiełczewski D., 2001. *Społeczne uwarunkowania rozszerzenia Białowieskiego Parku Narodowego w kontekście ustaleń konferencji w Caracas*. [w:] A. Bołtromiuk (red.):

- Gospodarowanie na obszarach chronionych. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, 125–129.
- King B., Pizam A., Milman A., 1993. Social impacts of tourism: Host perceptions, *Annals of Tourism Research*, No. 20(4), 650–665.
- Kistowski M., 1996. Analiza występowania potencjalnych sytuacji konfliktowych w środowisku przyrodniczym wspomagana systemem GIS MapInfo [w:] M. Kistowski (red.), *Badania ekologiczno-krajobrazowe na obszarach chronionych, Problemy Ekologii Krajobrazu, Tom 2*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, 8–12.
- Klasik A., 2000. Strategia rozwoju regionu, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 3/2000, 7–22.
- Klasik A., 2002. *Strategie regionalne*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice.
- Kloss M., 2003. Zbiorowiska leśne i zaroślowe [w:] R. Andrzejewski (red.) *Kampinoski Park Narodowy, tom I*, Wyd. Kampinoski Park Narodowy, Izabelin, 285–313.
- Knapik R., Migoń P., 2010. Karkonoski Park Narodowy z otuliną jako geopark krajowy, *Przegląd Geologiczny*, Nr 58(11), 1065–1069.
- Knapik R., Migoń P., 2013. Georóżnorodność i geoturystyczne atrakcje Karkonoskiego Parku Narodowego i otuliny, Wyd. Karkonoski Park Narodowy, Jelenia Góra.
- Koniusz M., 2009. Rozwój regionalny a turystyka wiejska [w:] M. Jalinik (red.), *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*, Wyd. EkoPress, Białystok, 26–41.
- Kowalczyk A., 2002. *Geografia turystyki*, PWN, Warszawa.
- Kowalewski G., 2002. Metody porządkowania liniowego [w:] J. Dziechciarz (red.) *Ekonometria*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław, 287–304.
- Kowalski M., Misiak J., Reklewski J., 2003. Gatunki ssaków introdukowane do Puszczy Kampinoskiej [w:] R. Andrzejewski (red.) *Kampinoski Park Narodowy, tom I*, Wyd. Kampinoski Park Narodowy, Izabelin, 675–684.
- Kozak A., 2012. Potencjał turystyczny obszarów przyrodniczo cennych na przykładzie Poleskiego Parku Narodowego [w:] A. Panasiuk (red.), *Popyt turystyczny, Fundusze Europejskie, Zagadnienia regionalne*. Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin-Kołobrzeg, 163–174.
- Kozakiewicz K., Wołoszyn B., 2008. Nietoperze Ojcowskiego Parku Narodowego [w:] A. Klasa, J. Partyka (red.) *Monografia Ojcowskiego Parku Narodowego – Przyroda*, Wyd. Ojcowski Park Narodowy, Ojców, 471–504.
- Kress D., Pesch E., 2012. Competitive location under proportional choice: 1-suboptimal points on networks, *Decision Making in Manufacturing and Services*, Vol. 6, No. 2, 53–64.
- Królikowska K., 2007. *Konflikty społeczne w polskich parkach narodowych*, Oficyna Wyd. Impuls, Kraków.
- Kruczek Z., Zmysłony P., 2014. *Regiony turystyczne*, Wyd. Proksenia.
- Krzysztof Z., Siarzewski W., Skawiński P., Kot M., 1994. *Tatry* [w:] A. Berymeyer (red.) *Rezerwat Biosfery w Polsce*, Wyd. Polski Narodowy Komitet MAB, Warszawa, 143–148.
- Kudłacz T., 1999. *Programowanie rozwoju regionalnego*, Wyd. PWN, Warszawa.
- Kukuła K., 1999. Metoda unitaryzacji zerowanej na tle wybranych metod normowania cech diagnostycznych, *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis* nr 4, 5–31.
- Kukuła K., 2000. *Metoda unitaryzacji zerowanej*, PWN, Warszawa.
- Kulczyk-Dynowska A., 2012. Marketing terytorialny na obszarach chronionych [w:] B. Filipiak (red.) *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu* nr 42, Prze-

- strzeń w nowych realiach gospodarczych, Wyd. Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań, 171–180.
- Kulczyk-Dynowska A., 2013a. Inwestycje infrastrukturalne Karkonoskiego Parku Narodowego a zrównoważony rozwój obszaru [w:] J. Adamek, T. Orzeszko (red.) Rola podmiotów sektora publicznego, gospodarstw domowych i przedsiębiorstw w kreowaniu i wspieraniu zrównoważonego rozwoju, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 297, Wyd. Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław, 205–214.
- Kulczyk-Dynowska A., 2013b. Rola i doświadczenia menedżera w ochronie przyrody na przykładzie parków narodowych [w:] E. Gołębiewska (red.) Zarządzanie w XXI wieku. Menedżer innowacyjnej organizacji, Przedsiębiorczość i Zarządzanie, Tom XIV, Zeszyt 12, Część II, Wyd. Społecznej Akademii Nauk, Łódź 2013, 91–100.
- Kulczyk-Dynowska A., 2013c. Rozwój regionalny na obszarach chronionych, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu.
- Kulczyk-Dynowska A., 2014a. National park as an element fostering the sustainable development of the region—the example of Tatra municipalities. [w:] M. Markowska, D. Głuszczyk, B. Bal-Domańska (red.), Local and Regional Economy in Theory and Practice, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 334, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 108–117.
- Kulczyk-Dynowska A., 2014b. The spatial and financial aspects of protected areas using the example of the Babia Góra National Park, Hradec Economic Days 2014, Economic Development and Management of Regions, Peer-Reviewed Conference Proceedings, Part IV, Univerzita Hradec Kralove, Fakulta informatiky a management, 108–118.
- Kulczyk-Dynowska A., 2015a. Przestrzenne i finansowe aspekty funkcjonowania Białowieskiego Parku Narodowego [w:] R. Broł, A. Sztando, A. Raszkowski (red.), Gospodarka lokalna w teorii i praktyce, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 391, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 167–174. [odwołanie 168].
- Kulczyk-Dynowska A., 2015b. Przestrzenne i finansowe aspekty funkcjonowania Wigierskiego PN w kontekście obszarów wiejskich, Europa Regionum Tom XXII, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, 75–86.
- Kulczyk-Dynowska A., 2015c. Space protected through competition as exemplified by the Tatra National Park, Hradec Economic Days 2015, Economic Development and Management of Regions, Peer-Reviewed Conference Proceedings, Part IV, Univerzita Hradec Kralove, Fakulta informatiky a management, 322–330.
- Kulczyk-Dynowska A., 2015d. The spatial and financial aspects of a protected area as exemplified by the Roztocze National Park [w:] E. Sobczak, B. Bal-Domańska, A. Raszkowski (red.), Gospodarka lokalna w teorii i praktyce, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 394, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 45–55
- Kulczyk-Dynowska A., 2016a. Przestrzenne i finansowe aspekty obszaru chronionego na przykładzie Kampinoskiego Parku Narodowego [w:] J. Potocki, J. Ładysz (red.), Gospodarka przestrzenna, Aktualne aspekty polityki społeczno-gospodarczej i przestrzennej, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 418, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 179–187.

- Kulczyk-Dynowska A., 2016b. Przestrzenne i finansowe aspekty obszaru chronionego na przykładzie Wolińskiego Parku Narodowego [w:] J. Potocki, J. Ładysz (red.), *Gospodarka przestrzenna, Aktualne aspekty polityki społeczno-gospodarczej i przestrzennej*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 418, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 188–198.
- Kulczyk-Dynowska A., Gaura G., 2017. Spatial nad financial aspects of a protected area functioning – the case of the Gorce National Park (Przestrzenne i finansowe aspekty funkcjonowania obszaru chronionego na przykładzie Gorczańskiego Parku Narodowego.) *Economic and Regional Studies (Studia Ekonomiczne i Regionalne)*, Vol. 10, No. 1, 62–74.
- Kulczyk-Dynowska A., Przybyła K., 2012. Karkonoskie parki narodowe (Karkonoski Park Narodowy i Krkonošský národní park) a rozwój transgranicznej przestrzeni regionalnej [w:] Prace Naukowe UE nr 244 *Problemy rozwoju regionalnego*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 321–329.
- Kupidura A., Łuczewski M., Kupidura P., 2011. Wartość krajobrazu. Rozwój przestrzeni obszarów wiejskich, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Kurek W., Mika M., 2007. *Turystyka jako przedmiot badań naukowych* [w:] W. Kurek (red.) *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Łajczak A., 2016. *Wody Babiej Góry*, Wyd. Homago, Maków Podhalański.
- Lehmkuhl J.F., Upreti R.K., Sharma U.R., 1988. National parks and local development: grasses and people in Royal Chitwan National Park, Nepal. *Environmental Conservation*, No. 15(2), 143–148.
- Leigh N.G., Blakely E.J., 2016. *Planning local economic development: Theory and practice*, Sage Publications, Los Angeles.
- Leśniewski M.A., 2010. *Zrównoważony rozwój a konkurencyjność gmin*, Wyd. Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, Kielce.
- Lewczuk J., 2002. Komponenty rozwoju regionu transgranicznego (na przykładzie województwa podlaskiego) [w:] A.F. Bocian (red.), *Rozwój regionalny a wzrost gospodarczy*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, 248–254.
- Lewicka E., 2010a. *Ekosystemy wodne Wolińskiego Parku Narodowego*, Wyd. Woliński Park Narodowy, Międzyzdroje.
- Lewicka E., 2010b. Środowisko wodne [w:] K. Grzegorzczak (red.), *Przyroda Wolińskiego Parku Narodowego*, Wyd. Woliński Park Narodowy, Międzyzdroje, 17–36.
- Lewis P.F., 2003. *New Orleans: The making of an urban landscape*. Santa Fe, NM: Center for American Places.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 2008. *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa.
- Listwan-Franczak K., Franczak P., 2015. Występowanie reklamy zewnętrznej na obszarach cennych przyrodniczo – na przykładzie Centralnych Karpat Zachodnich [w:] A. Chrobak, T. Zwijacz-Kozica (red.), *Nauka Tatrom, Tom III, Człowiek i środowisko*, Wyd. Tatrzański Park Narodowy, Zakopane, 89–100.
- Liu Z., 2003. Sustainable tourism development: A critique, *Journal of sustainable tourism*, No. 11(6), 459–475.
- Liziński T., Bukowski M., 2008. Wycena wartości ekonomicznej zasobów przyrodniczo-kulturowych na przykładzie Kanału Elbląskiego, *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie*, Nr 8, 197–210.

- Loch J., 2015. Ogólnie o faunie Gorców [w:] P. Czarnota, M. Stefanik (red.), *Gorczański Park Narodowy, Przyroda i krajobraz pod ochroną*, Wyd. Gorczański Park Narodowy, 185–187.
- Malina A., 2008, *Analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego powiatów województwa małopolskiego w latach 2000–2004*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie nr 797, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków, 5–22.
- Malina A., Zeliaś A. 1997. Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania jakości życia ludności w Polsce w 1994 r., *Przegląd Statystyczny*, 1997/44 z. 1, 11–27.
- Malinowska E., 2004. *Krajobraz Biebrzańskiego Parku Narodowego, Krajobrazy kulturowe* [w:] H. Banaszuk (red.), *Kotlina Biebrzańska i Biebrzański Park Narodowy*, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok, 336.
- Malzahn E., Kwiatkowski W., Pierzgański E., 2009. *Przyroda nieożywiona* [w:] Cz. Okołów, M. Karaś, A. Bołbot (red.) *Białowiecki Park Narodowy. Poznać – Zrozumieć – Zachować*, Wyd. Białowiecki Park Narodowy, Białowieża, 17–36.
- Mańkowski T., 2009. *Turystyka jako determinanta rozwoju regionalnego* [w:] B. Meyer, D. Milewski, (red.), *Strategie rozwoju turystyki w regionie*, Wyd. PWN, Warszawa, 42–46.
- Markowski M., 2009. *Użytkowanie terenów wiejskich dawniej i dziś* [w:] D. Michalska-Hejduk, A. Bomanowska (red.) *Rola Kampinoskiego Parku Narodowego w zachowaniu różnorodności biologicznej i krajobrazowej dawnych obszarów wiejskich*, Wyd. Kampinoski Park Narodowy, Łódź–Izabelin, 21–29.
- Maczak A., 1992. *Model badań ruchu turystycznego*, *Acta Universitatis Lodzianis*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Mattsson B. J., Vacik H., 2018. Prospects for stakeholder coordination by protected-area managers in Europe, *Conservation Biology*, No. 32(1), 98–108.
- Matuszewska D., 2003. *Funkcje turystyczne i konflikty w wybranych parkach narodowych Polski Północno-Zachodniej*, Wyd. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Matuszkiewicz J., Kozłowska A., Solon J., 2012. *Lądowe zbiorowiska roślinne Parku Narodowego Bory Tucholskie* [w:] J. Matuszkiewicz (red.), *Świat roślin i grzybów Parku Narodowego „Bory Tucholskie”*, Wyd. Park Narodowy Bory Tucholskie, Charzykowy, 63–137.
- Mayer M., Müller M., Woltering M., Arnegger J., Job H., 2010, *The economic impact of tourism in six German national parks*, *Landscape and Urban Planning*, No. 97(2), pp.73–82.
- McCann P., Von Oort F., 2010. *Theories of agglomeration and regional economic growth: a historical review* [in:] R. Capello, P. Nijkamp (Eds.). *Handbook of regional growth and development theories*. Edward Elgar Publishing, 19–32.
- McNeely J. A., Harrison J., Dongwall P., 1994. *Protected Areas in the Modern World* [in:] J. A. McNeely, J. Harrison, P. Dongwall (eds.), *Protecting nature: regional reviews of protected areas*, IVth World Congress on National Parks and Protected Areas, Caracas, Venezuela, IUCN Publications Services Unit.
- McNeely J. A., Miller K., 1984. *National parks, conservation, and development: the role of protected areas in sustaining society: proceedings of the World Congress on National Parks, Bali, Indonesia, 11–22 October 1982* [in:] *World Congress on National Parks, Bali (Indonesia), 1982*. Smithsonian Institution Press.

- McShane T.O., Hirsch P.D., Trung T.C., Songorwa A.N., Kinzig A., Monteferri B., Mutekanga D., Van Thang H., Dammert J., Plugar-Vidal M., Welch-Devine M., Brosius J.P., Coppolillo P., O'Connor S., 2011. Hard choices: making trade-offs between biodiversity conservation and human well-being, *Biological Conservation*, Vol. 144, Issue 3, 966–972.
- Melak S., 2005. Pieniny, park dwóch narodów, Wyd. Pieniński Park Narodowy, Krościenko, 11–22.
- Meyer B., 2004. Turystyka jako ekonomiczny czynnik kształtowania przestrzeni. Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Meyer B., 2007. Turystyka jako jeden z czynników determinujących przestrzeń, *Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków, 173–180.
- Michałowski K., 2008. Podstawy zarządzania turystyką (aspekt przestrzenny), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok.
- Migoń P., 2008. Rzeźba i rozwój geomorfologiczny Gór Stołowych [w:] A. Witkowski, B. Pokryszko, W. Ciężkowski (red.), *Przyroda Parku Narodowego Gór Stołowych*, Wyd. Park Narodowy Gór Stołowych, Kudowa-Zdrój, 49–69.
- Mickiewicz T., Rodzinka J., Skica T., 2016. Lokalne i regionalne czynniki wspierania przedsiębiorczości. Wyd. C.H.Beck, Warszawa.
- Mika M., Pawlusiński R., Zawilińska B., 2015. Park narodowy a gospodarka lokalna, Model relacji ekonomicznych na przykładzie Babiogórskiego Parku Narodowego, Wyd. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Kraków.
- Nakajima K., Saito Y. U., Uesugi I., 2016. The localization of interfirm transaction relationships and industry agglomeration. *Real Estate Markets, Financial Crisis, and Economic Growth: An Integrated Economic Approach Working Paper Series No. 46*, Hitotsubashi University Repository.
- Nijkamp P., Abreu M. A., 2009. Regional development theory, *Serie Research Memoranda*, No. 29, Vrije Universiteit, Faculty of Economics, Business Administration and Econometrics, 202–207.
- North D.C., 1955. Location theory and regional economic growth, *Journal of political economy*, No. 63(3), 243–258.
- Nowak D., 2016. Orlik krzykliwy Clanga pomarina w krajobrazie Karpat, Wyd. Magurski Park Narodowy, Krempna.
- Obrębalski M., 2006. Mierniki rozwoju regionalnego [w:] D. Strahl (red.), *Metody oceny rozwoju regionalnego*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław, 26–37.
- Ochrona Środowiska, 2016. Informacje i opracowania statystyczne, roczniki 1996–2017, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Odrawąż-Pieniążek I., Woźniak J., 1997. Negocjacje jako strategia rozwiązywania konfliktów w sporach pomiędzy parkami narodowymi a samorządami, *Człowiek i Środowisko*, nr 1, 87–95.
- Ogielska M., Baldy K., Kierzkowski P., Maślak R., P., 2008. Płazy [w:] A. Witkowski, B. Pokryszko, W. Ciężkowski (red.), *Przyroda Parku Narodowego Gór Stołowych*, Wyd. Park Narodowy Gór Stołowych, Kudowa Zdrój, 237–242.
- Okołów G., 2004. Edukacja w Kampinoskim Parku Narodowym [w:] R. Andrzejewski (red.) *Kampinoski Park Narodowy*, tom II, Wyd. Kampinoski Park Narodowy, Izabelin, 161–171.

- Osiniak T., Poskrobko B., Sadowski A., 1993. Wigierski Park Narodowy a jego mieszkańcy, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok-Kraków.
- Page S.J., Dowling R.K., 2001. Ecotourism. Pearson Education Limited, Harlow.
- Page S.J., Hall C.M., 2014. The geography of tourism and recreation: Environment, place and space, Routledge, Taylor&Francis Group, London and New York.
- Palińska M. 2011. Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju na obszarach przyrodniczo cennych na przykładzie Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej [w:] T. Poskrobko (red.), Zrównoważony rozwój obszarów przyrodniczo cennych, Planistyczne i implementacyjne aspekty rozwoju obszarów przyrodniczo cennych, Tom 1, Białystok, Wyd. EkoPress, 297–309.
- Pallot J., 1990. Rural depopulation and the restoration of the Russian village under Gorbachev. *Soviet Studies*, No. 42(4), 655–674.
- Partyka J., 2010. Ruch turystyczny w polskich parkach narodowych, *Folia Turistica*, Nr 22, 9–23.
- Partyka J., 2016. Krajobraz kulturowy Doliny Prądnika [w:] J. Partyka (red.) Monografia Ojcowskiego Parku Narodowego, Dziedzictwo kulturowe, Ojców, 340–353.
- Pater B., Zawilińska B., 2014. Zmiany w finansowaniu parków narodowych w Polsce na przykładzie Babiogórskiego i Ojcowskiego Parku Narodowego, *Ekonomia i Środowisko*, Nr 1(48), 164–177.
- Patoczka P., 2001. Ochrona krajobrazu w Bieszczadzkim Parku Narodowym, Monografie Bieszczadzkie Tom XI, Wyd. Impuls, Ustrzyki Dolne, 34–35.
- Patoczka P., 2015. Tradycyjna wieś w krajobrazie podkarpackim, *Roczniki Bieszczadzkie* Nr 23, 349–366.
- Pawlaczyk P. 2009. Zbiorowiska leśne [w:] Cz. Okołów, M. Karaś, A. Bołbot (red.) Białowiecki Park Narodowy. Poznać – Zrozumieć – Zachować, Wyd. Białowiecki Park Narodowy, Białowieża, 37–58.
- Pawlikowska-Piechotka A., 2009. Zagospodarowanie turystyczne i rekreacyjne, Wyd. NovaRes, Gdynia.
- Pelegriña-López A., Ocaña-Peinado F. M., Henares-Civantos I., Rosúa-Campos J. L., Serrano-Bernardo F. A., 2018. Analyzing social perception as a key factor in the management of protected areas: the case of the Sierra Nevada Protected Area (S Spain), *Journal of Environmental Planning and Management*, No. 61(1), 124–142.
- Perman R., Ma T., McGilvray J., Common M., 2003. Natural resource and environmental economics, Pearson Education Limited, Edinburgh.
- Perroux F., 1950. Economic space: theory and applications. *The Quarterly Journal of Economics*, No. 64(1), 89–104.
- Piepiora Z., Godlewska M., 2016. Ekonomiczna wartość bezpieczeństwa na szlakach turystycznych na Rysy, Giewont i na Orlej Perci, *Europa Regionum* Tom XXVIII, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, 257–266.
- Piętak Ł., 2014. Teoria biegunów wzrostu François Perroux i implementacja jej założeń w Hiszpanii w latach 1964–1975, *Ekonomia XXI wieku*, Nr 1/2014, 185–205.
- Pike A., Tomaney J., Rodriguez-Pose A., 2006. Local and regional development. Routledge. London.
- Piontek B., 2007. Instrumenty polityki społeczno-gospodarczej dla kształtowania rozwoju zrównoważonego w układach lokalnych [w:] A. Graczyk (red.), Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju, Wyd. Ekopress, Białystok-Wrocław, 248–265.

- Piotrowska H., 1994. Słowiński Park Narodowy [w:] A. Berymeyer (red.), Rezerwy Biosfery w Polsce, Wyd. Polski Narodowy Komitet MAB, Warszawa, 129–134.
- Popławski Ł., Uwarunkowania ekorozwoju gmin wiejskich na obszarach chronionych województwa świętokrzyskiego, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Poskrobko B., 2007a. Zarządzanie ochroną przyrody [w:] B. Poskrobko (red.), Zarządzanie środowiskiem, PWE, Warszawa, 175–196.
- Poskrobko B., 2007b. Idea trwałego i zrównoważonego rozwoju [w:] B. Poskrobko (red.), Zarządzanie środowiskiem, , Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa 2007.
- Poskrobko B., Poskrobko T., 2012. Zarządzanie środowiskiem w Polsce, PWE, Warszawa.
- Potocki J., 2004. Wadliwy projekt infrastruktury turystycznej przyczyną konfliktu w parku narodowym – przykład Szrenicy, Opera Corcontica, Nr 41, 497–503.
- Potocki J., 2007. Środowiskowo-przestrzenne uwarunkowania rozwoju infrastruktury narciarskiej w Karkonoszach [w:] Z. Przybyła (red.), Gospodarka Przestrzenna nr X, Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Jelenia Góra, 303–309.
- Potocki J., 2010. Potencjał regionu karkonoskiego dla edukacji w kształtowaniu ładu przestrzennego [w:] B. Bartniczak, S. Zaremba-Warnke (red.), Edukacja dla zrównoważonego rozwoju, tom IV, Białystok-Wrocław, 377–384.
- Potocki J., Filipczak K., 2003. Ochrona przyrody a narciarstwo zjazdowe w polskich i czeskich Karkonoszach, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 1009, seria „Gospodarka a środowisko” nr 1, 71–87.
- Przybyła K., Kulczyk-Dynowska A., 2012. Transgraniczne parki narodowe a kapitał społeczny – na przykładzie Karkonoskiego Parku Narodowego i Krkonošský národní park [w:] Prace Naukowe UE nr 243 Gospodarka lokalna w teorii i praktyce, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 222–228.
- Przybyła K., Warczewska B., 2012. Implikacje wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w strefie podmiejskiej Wrocławia [w:] Infrastruktura i Ekologia terenów wiejskich nr 2/III, Wyd. Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi PAN w Krakowie, Stowarzyszenie Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, Kraków 2012, 89–100.
- Radziejowski J., 2011. Obszary chronionych przyrody. Historia, stan obecny, wyzwania przyszłości., Wyd. Wszechnica Polska, Warszawa.
- Raj A., Knapik R., 2014. Karkonoski Park Narodowy, Wyd. Karkonoski Park Narodowy, Jelenia Góra.
- Rapała R., 2008. Zwierzęta w Karkonoskim Parku Narodowym, Wyd. Karkonoski Park Narodowy, Jelenia Góra.
- Richards G., Hall D., 2003. The community: a sustainable concept in tourism development, [in:] G. Richards, D. Hall, (Eds.), Tourism and sustainable community development (Vol. 7). Psychology Press.
- Richter Ch., 2009. Sustainable Development and Tourism: Some Fundamental Questions, Studia Periegetica No. 3/2009, 23–30.
- Rogalewski O., 1979. Zagospodarowanie turystyczne, Wyd. WSiP, Warszawa.
- Roseland M., 2000. Sustainable community development: integrating environmental, economic, and social objectives. Progress in planning, No. 54(2), 73–132.
- Różański W., 2010. Puszcza karpacka [w:] K. Chwistek, W. Różański, J. Tomasiewicz (red.) Tajemnice gorceńskiego parku, Wyd. Gorceński Park Narodowy, 7–12.

- Rozbicki J., Czępińska-Kamińska D., 2004. Gospodarka rolna na terenie Kampinoskiego Parku Narodowego [w:] R. Andrzejewski (red.) *Kampinoski Park Narodowy, Społeczeństwo, przestrzeń, ekonomia*. Wyd. Kampinoski Park Narodowy, Izabelin, 51–75.
- Ruciński M., 2015. Skąd się wzięły polany w Gorcach? [w:] P. Czarnota, M. Stefanik (red.), *Gorczański Park Narodowy, Przyroda i krajobraz pod ochroną*, Wyd. Gorczański Park Narodowy, 105–109.
- Runte A., 1997. *National parks: the American experience*, University of Nebraska Press, Lincoln and London.
- Rzeńca A., 2014. Ład przyrodniczy [w:] M. Burchard-Dziubińska, A. Rzeńca, D. Drzazga (red.), *Zrównoważony rozwój – naturalny wybór*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 35–75.
- Salvatore R., Chiodo E., Fantini A., 2018. Tourism transition in peripheral rural areas: Theories, issues and strategies, *Annals of Tourism Research*, No. 68, 41–51.
- Sarnowski J., 2010. Zastosowanie marketingu w organizacjach non-profit, na przykładzie Parku Narodowego Yellowstone, *Zeszyty naukowe polityki europejskiej, finanse i marketing*, Nr 3 (52), 386–398.
- Sassen S., 1999. *Globalization and its discontents: Essays on the new mobility of people and money*. Publisher: New Press, New York.
- Saville J., 2013. *Rural depopulation in England and Wales, 1851–1951*, Routledge, Taylor & Francis, Abingdon, Oxon.
- Sawicki B., 2006. Turystyka zrównoważona – nowa koncepcja rozwoju turystycznego regionów [w:] M. Jalinik (red.), *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*. Wyd. EkoPress, Białystok, 52.
- Siebert H., 1969. *Regional economic growth: theory and policy*. Interational Textbook Company, Scranton, Pennsylvania.
- Sirkin G., 1959. The theory of the regional economic base. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 41, No. 4, 426–429.
- Skrzydłowski T., 2007. *Rośliny hal i turni*, Wyd. Tatrzańskiego Parku Narodowego, Zakopane.
- Smeral E., 1998. The impact of globalization on small and medium enterprises: new challenges for tourism policies in European countries, *Tourism management*, No. 19(4), 371–380.
- Śmietana W., 2010. Bieszczadzka populacja wilka [w:] Z. Głowaciński (red.), *Kręgowce Bieszczadów Zachodnich ze szczególnym uwzględnieniem Bieszczadzkiego Parku Narodowego*, *Monografie Bieszczadzkie*, Tom IX, 127–146.
- Sobczyk M., 2010. *Statystyka opisowa*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa.
- Solon J., 2005. Czy obowiązująca ustawa o ochronie przyrody jest dobrym narzędziem do rozwiązywania konfliktów „człowiek-przyroda” w polskich parkach narodowych? [w:] A. Hibszer, J. Partyka (red.). *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek-przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce: Polskie Towarzystwo Geograficzne oddział Katowice, Ojcowski Park Narodowy. Sosnowiec–Ojców*, 9–17.
- Stasiak A., 1997. Turystyka w parkach narodowych – obszar konfliktów, *Turyzm, Zeszyt 2*, Tom 7, 5–24.

- Strahl D., 2006. Metody porządkowania liniowego w ocenie rozwoju regionalnego [w:] D. Strahl (red.), *Metody oceny rozwoju regionalnego*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław, 160–190.
- Strauchmann E., 2015. Gorczańskie wędrowanie [w:] M. Stefanik, J. Loch, Ł. Łabuz, R. Sikora, P. Czarnota, E. Strauchmann (red.), *Gorce europejskie dziedzictwo przyrody*, Wyd. Gorczański Park Narodowy, 140–150.
- Sucheckie B., Lewandowska-Gwarda K., 2010. Klasyfikacja, wizualizacja i grupowanie danych przestrzennych [w:] B. Sucheckie (red.), *Ekonometria przestrzenna*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa, 42–45.
- Symonides E., 2008. *Ochrona przyrody*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Symonides E., 2014. Różnorodność biologiczna Polski – jej stan zagrożenia i prawno-organizacyjne aspekty ochrony, *Przyszłość: Świat-Europa-Polska*, Nr 2/30/2014, 12–35.
- Szajnowska-Wysocka A., Sitek S., 2015. *Koncepcje teoretyczne rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Szalewska E., 2003. Zagospodarowanie przestrzenne, krajobraz kulturowy i architektura budowli i otoczenia Jeziora Gardno [w:] Z. Mudryk (red.) *Jezioro Gardno*, Wyd. Pomorskiej Akademii Pedagogicznej, Słupsk, 155–191.
- Szmytkie R., 2015. Wiejska baza noclegowa powiatu kłodzkiego [w:] M. Noga, T. Rólczyński (red.), *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu*, Vol. 15, nr 2, 245–260.
- Szromek A., 2012. Przegląd wskaźników funkcji turystycznej i ich zastosowanie w ocenie rozwoju turystycznego obszaru na przykładzie gmin województwa śląskiego, *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Organizacja i Zarządzanie* nr 61, Wyd. Politechnika Śląska, Gliwice, 295–309.
- Tietenberg T. H., Lewis L., 2016. *Environmental and natural resource economics*, Routledge, Taylor& Francis, New York.
- Tobolski K., 2006. Wprowadzenie do przyrody Parku Narodowego „Bory Tucholskie” [w:] G. Kowalewski, K. Milecka (red.), *Jeziora i torfowiska Parku Narodowego Bory Tucholskie*, Wyd. Park Narodowy Bory Tucholskie, Charzykowy, 13–41.
- Tomek T., 2008. Ptaki Ojcowskiego Parku Narodowego [w:] A. Klasa, J. Partyka (red.) *Monografia Ojcowskiego Parku Narodowego – Przyroda*, Wyd. Ojcowski Park Narodowy, Ojców, 433–448.
- Tscharntke T., Klein A. M., Kruess A., Steffan-Dewenter I., Thies C., 2005. Landscape perspectives on agricultural intensification and biodiversity-ecosystem service management. *Ecology letters*, No. 8(8), 857–874.
- Walasz K., 2007. Rola parków narodowych w poznaniu i ochronie ptaków, *Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody*, Tom 26, nr 3, 101–111.
- Walesiak M., 2006. Uogólniona miara odległości w statystycznej analizie wielowymiarowej, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław.
- Walpole M. J., Goodwin H. J., 2001. Local attitudes towards conservation and tourism around Komodo National Park, Indonesia. *Environmental conservation*, No. 28(2), 160–166.
- Warszyńska J., 1985. Funkcja turystyczna Karpat polskich, *Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica*, Vol. XVIII, 79–104.
- Warszyńska J., Jackowski A., 1978. *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa.

- Wasilewski J., Czuchnowski R., 2009. Ptaki [w:] A. Górecki, B. Zemanka (red.) Magurski Park Narodowy – monografia przyrodnicza, Wyd. Magurski Park Narodowy, Druk Oficyna Wyd. Text, Krempna-Kraków, 199–215.
- Weber A., 1922. *Über den Standort der Industrien, Reine Theorie des Standorts*, Verlag J.C.B. Mohr, Tübingen.
- Wells M. P., McShane T. O., 2004. Integrating protected area management with local needs and aspirations. *AMBIO: a Journal of the Human Environment*, No. 33(8), 513–519.
- Wells M. P., McShane T. O., Dublin H. T., O'Connor S., Redford K. H., 2004. The future of integrated conservation and development projects: building on what works, [in:] T.O. McShane, M.P. Wells (eds.), *Getting biodiversity projects to work: Towards more effective conservation and development*, Columbia University Press, New York, pp.397–421.
- Wiatr A., 2005. Edukacja ekologiczna w Biebrzańskim Parku Narodowym [w:] A. Dyrzcz, C. Werpachowski (red.) *Przyroda Biebrzańskiego Parku Narodowego*, Wyd. Biebrzański Park Narodowy, Osowiec-Twierdza, 368–379.
- Wielkopolski Park Narodowy 60 lat, 2016. Bogucki, Wyd. Naukowe, Poznań.
- Więcko A., Pruszyński M., Kamocki A., 2016. Ptaki Narwiańskiego Parku Narodowego [w:] P. Banaszuk. D. Wołkowycki (red.) *Narwiański Park Narodowy, Krajobraz, Przyroda, Człowiek.*, Wyd. Narwiański Park Narodowy, Białystok-Kurowo, 227–236.
- Williams S. W., 2002. *Tourism geography*, Routledge, Taylor&Francis Group, London and New York.
- Winnicki T., 1999. Zbiorowiska roślinne połonin Bieszczadzkiego Parku Narodowego, *Monografie Bieszczadzkie Tom IV*, Wyd. Impuls, Ustrzyki Dolne 1999.
- Wiśniewolski W., Szlakowski J., Buras P., Adamczyk M., Ligeza J., Prus P., 2016. Ichtyofauna Narwiańskiego Parku Narodowego [w:] P. Banaszuk. D. Wołkowycki (red.) *Narwiański Park Narodowy, Krajobraz, Przyroda, Człowiek.*, Wyd. Narwiański Park Narodowy, Białystok-Kurowo, 169–184.
- Wodzikowski Cz., 2014. Tworzenie parków narodowych w Polsce w oparciu o zasady zrównoważonego rozwoju. rekomendacje dla polityki ochrony środowiska w Polsce [w:] B. Bartniczak, K. Trzeciak (red.), *Współczesne uwarunkowania zarządzania środowiskiem*, Wyd. AD REM, Jelenia Góra, 188–189.
- Wołkowycki D., Kołos A., Matowicka B., Szewczyk M., 2016. Przemiany roślinności Narwiańskiego Parku Narodowego [w:] P. Banaszuk. D. Wołkowycki (red.) *Narwiański Park Narodowy, Krajobraz, Przyroda, Człowiek.*, Wyd. Narwiański Park Narodowy, Białystok-Kurowo, 109–116.
- Woronko D., Nowicka B., 2016. Wody PN „Bory Tucholskie” [w:] A. Choiński, M. Kochanowska, W. Marszelewski (red.), *Przyroda abiotyczna Parku Narodowego Bory Tucholskie*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, 209–214.
- Woźniak M., 2009. Przyroda i jej znaczenie w tworzeniu wizerunku wiejskiego produktu turystycznego [w:] P. Palicht, *Marka wiejskiego produktu turystycznego*, Wyd. Akademii Morskiej w Gdyni, Gdynia, 165–171.
- Wrepachowski C., 2006. Projekt „Batalionowa łąka” [w:] A. Grygoruk (red.) *Biebrzańskie sianokosy*, Wyd. Biebrzański Park Narodowy, Osowiec Twierdza, 21–24.
- Wyrzykowski J., 2010. Metody badania ruchu turystycznego i wskaźniki rozwoju turystyki [w:] J. Wyrzykowski, J. Marak (red.) *Turystyka w ujęciu interdyscyplinarnym*, Wyd. Wyższa Szkoła Handlowa, Wrocław, 343–346.

- Zajadacz A., 2014. Accessibility of tourism space from a geographical perspective, *Tourism*, No. 24/1, 45–50.
- Zajdel M., 2011. Wybrane teorie rozwoju regionalnego oraz lokalnego a rynek pracy, *Studia Prawno-Ekonomiczne*, tom LXXXIII, 397–421.
- Żarska B., 2011. Ochrona krajobrazu, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Zawadzka D., 2014. Popularny plan ochrony Wigierskiego Parku Narodowego, Wyd. Wigierski Park Narodowy, Krzywe.
- Zawilińska B., 2014. Ekonomiczna wartość obszarów chronionych. Zarys problematyki i metodyka badań. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, nr 12/(936), 113–129.
- Zbaraszewski W., 2013. Zmiana modelu finansowania parków narodowych, *Folia Pomerae Universitatis Technologiae Stetinensis. Oeconomica*, Nr 301 (71), 163–174.
- Zbaraszewski W., 2016. Działalność gospodarcza parków narodowych w Polsce, *Ekonomia i Środowisko*, Nr 2(57), 249–258.
- Zbaraszewski W., 2017. Regionalne efekty ekonomiczne z turystyki w parkach narodowych, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, Nr 478, 455–462.
- Zgorzelski M., Pawłowska T., 2003. Geomorfologia [w:] R. Andrzejewski (red.) *Kampinowski Park Narodowy*, Tom I, Wyd. Kampinowski Park Narodowy, Izabelin, 87–95.
- Zielińska A. 2010. Rola parków narodowych w edukacji ekologicznej [w:] B. Bartniczak, S. Zaremba-Warnke (red.), *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, tom IV, Białystok–Wrocław, 357–366.
- Zielińska A., 2013. Gospodarowanie na obszarach przyrodniczo cennych w Polsce w kontekście rozwoju zrównoważonego. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Ziętara T., 2004. Rzeźba Babiej Góry [w:] B.W. Wołoszyn, A. Jaworski, J. Szwagrzyk (red.) *Babiogórski Park Narodowy*, Monografia przyrodnicza, Wyd. Komitet Ochrony Przyrody PAN, Babiogórski Park Narodowy, Kraków, 109–136.
- Żołnierz L., Wojtuń B., Przewoźnik L., 2012. Ekosystemy nieleśne Karkonoskiego Parku Narodowego, Wyd. Karkonoski Park Narodowy, Jelenia Góra.
- Zydroń A., Pruchlat O., 2014. Określenie społecznej wartości Wielkopolskiego Parku Narodowego metodą kosztów podróży, *Barometr Regionalny. Analizy i prognozy*, Nr 4, 155–164.
- Zydroń A., Szoszkiewicz K., 2013. Wartość środowiska a gotowość społeczeństwa do zapłacenia za to dobro, *Rocznik Ochrona Środowiska*, Tom 15, 2874–2886.

Akty prawne

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 listopada 1947 r. o utworzeniu Białowieskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1947 nr 74 poz. 469).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 1950 r. w sprawie utworzenia Świętokrzyskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1950 nr 14 poz. 133).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 października 1954 r. w sprawie utworzenia Tatrzańskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1955 nr 4 poz. 23).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 października 1954 r. w sprawie utworzenia Pienińskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1955 nr 4 poz. 24).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 października 1954 r. w sprawie utworzenia Babiońskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1955 nr 4 poz. 25).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 stycznia 1956 r. w sprawie utworzenia Ojcowskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1956 nr 4 poz. 22).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 kwietnia 1957 r. w sprawie utworzenia Wielkopolskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1957 nr 24 poz. 114).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 stycznia 1959 r. w sprawie utworzenia Karkonoskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1959 nr 17 poz. 90).

Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 16 stycznia 1959 r. w sprawie utworzenia Kampinoskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1959 nr 17 poz. 91).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 marca 1960 r. w sprawie utworzenia Wolińskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1960 nr 14 poz. 79).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 września 1966 r. w sprawie utworzenia Słowińskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1966 nr 42 poz. 254).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 1973 r. w sprawie utworzenia Bieszczadzkiego Parku Narodowego (Dz.U. 1973 nr 31 poz. 179).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 maja 1974 r. w sprawie utworzenia Roztoczańskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1974 nr 21 poz. 120).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 sierpnia 1980 r. w sprawie utworzenia Gorczańskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1980 nr 18 poz. 66).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 czerwca 1988 r. w sprawie utworzenia Wigierskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1988 nr 25 poz. 173).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 sierpnia 1989 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Bieszczadzkiego Parku Narodowego. (Dz.U. 1989 nr 50 poz. 288).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 1990 r. w sprawie utworzenia Drawieńskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1990 nr 26 poz. 151).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 1990 r. w sprawie utworzenia Poleskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1990 nr 27 poz. 155).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 grudnia 1990 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Roztoczańskiego Parku Narodowego. (Dz.U. 1990 nr 88 poz. 510).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 września 1993 r. w sprawie utworzenia Biebrzańskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1993 nr 86 poz. 399).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 września 1993 r. w sprawie utworzenia Parku Narodowego Gór Stołowych (Dz.U. 1993 nr 88 poz. 407).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 listopada 1994 r. w sprawie utworzenia Magurskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1994 nr 126 poz. 618).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 stycznia 1994 r. w sprawie utworzenia Poleskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1994 nr 9 poz. 31).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 lutego 1995 r. w sprawie Roztoczańskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1995 nr 23 poz. 124).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 października 1996 r. w sprawie Wielkopolskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996 nr 130 poz. 613).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 listopada 1996 r. w sprawie Bieszczadzkiego Parku Narodowego. (Dz.U. 1996 nr 144 poz. 664).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 stycznia 1996 r. w sprawie Drawieńskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996 nr 4 poz. 28).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 stycznia 1996 r. w sprawie Świętokrzyskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996 nr 4 poz. 29).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 stycznia 1996 r. w sprawie Wolińskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996 nr 4 poz. 30).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 maja 1996 r. w sprawie Parku Narodowego Bory Tucholskie (Dz.U. 1996 nr 64 poz. 305).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 maja 1996 r. w sprawie Pienińskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996 nr 64 poz. 307).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 lipca 1996 r. w sprawie utworzenia Narwiańskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996 nr 77 poz. 368).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 maja 1996 r. w sprawie Karkonoskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1996, nr 64 poz. 306).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 września 1997 r. w sprawie Kampinoskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1997 nr 132 poz. 876).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 marca 1997 r. w sprawie Wigierskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1997 nr 24 poz. 124).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 stycznia 1997 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Parku Narodowego Gór Stołowych (Dz.U. 1997 nr 5 poz. 25).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 stycznia 1997 r. w sprawie Gorczańskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1997 nr 5 poz. 26).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 sierpnia 1997 r. w sprawie Ojcowskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1997 nr 99 poz. 607).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 sierpnia 1997 r. w sprawie Babiogórskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1997, nr 99 poz. 608).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 grudnia 1998 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie Drawieńskiego Parku Narodowego (Dz.U. 1998 nr 156 poz. 1021).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 czerwca 1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Parku Narodowego „Bory Tucholskie”, (Dz.U. 1999 nr 53 poz. 555).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 listopada 1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie Bieszczadzkiego Parku Narodowego. (Dz.U. 1999 nr 93 poz. 1068).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 2001 r. w sprawie utworzenia Parku Narodowego „Ujście Warty” (Dz.U. 2001 nr 67 poz. 681).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 2003 r. w sprawie Tatrzańskiego Parku Narodowego (Dz.U. 2003 nr 65 poz. 599).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 2 marca 2004 r. w sprawie Słowińskiego Parku Narodowego (Dz.U. 2004 nr 43 poz. 390).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2015 r. w sprawie Karkonoskiego Parku Narodowego (Dz.U. 2015 poz. 2002).

Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 15 grudnia 2008 r. w sprawie ustanowienia planu ochrony dla Parku Narodowego „Bory Tucholskie” (Dz.U. 230, poz. 1545).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 lipca 1996 r. w sprawie Białowieskiego Parku Narodowego (Dz.U. Nr 93, poz. 424).

- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 4 sierpnia 1932 r. o utworzeniu z Nadleśnictwa Rezerwat w okręgu Dyrekcji Lasów Państwowych w Białowieży jednostki organizacyjnej szczególnej pod nazwą „Park Narodowy w Białowieży” (M.P. 1932 nr 183 poz. 219).
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa z dnia 23 maja 1932 r. o utworzeniu z rezerwatu w Pieninach jednostki organizacyjnej szczególnej pod nazwą „Park Narodowy w Pieninach”, (M.P. 1932, nr 123, poz. 156).
- Analiza działalności Wigierskiego Parku Narodowego za rok 2016.
- Projekt Strategii rozwoju Gminy Bukowina Tatrzańska na lata 2015–2020, s. 25, <http://ugbukowinatatrzańska.pl/?strona,doc,pol,głowna,1538,0,2407,1,1538,ant.html>, data dostępu 2017–08–23.
- Projekt Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska do roku 2026, wersja po konsultacjach społecznych, 9. <http://www.lutowiska.pl/strategia-rozwoju-gminy> [data pobrania 2017–09–04].
- Strategia Gminy Łączna na lata 2007–2020, Załącznik 86. <http://www.uglaczna.bip.doc.pl>, data dostępu 2017–08–03.
- Strategia Rozwoju Gminy Bieliny do roku 2020 http://bieliny.biuletyn.net/fls/bip_pliki/2015_09/BIPF520DDFC1F71C7Z/Strategia_Rozwoju_Gminy_Bieliny_do_2020_roku.pdf, Załącznik 43, data dostępu 2017–08–17.
- Strategia Rozwoju Gminy Osiek Jasielski 2007–2015, 82 [<http://www.osiekjasielski.biuletyn.net/> – data dostępu 2017–09–02].
- Strategia Zrównoważonego Rozwoju Gminy Wizna na lata 2002–2015, 14, <http://www.wizna.pl/bip/> [data dostępu 2017–07–26].
- Uchwała Nr 113/XVIII/2016 Rady Miasta Piechowice z dnia 28 stycznia 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Miejskiej Piechowice na lata 2015–2026, Załącznik s. 72.
- Uchwała nr 254/09/V Rady Miasta Puszczykowa z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie: przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta Puszczykowa na lata 2010–2020, Załącznik s. 20.
- Uchwała nr 574/LXI/2014 Rady Miejskiej Jeleniej Góry z dnia 10 listopada 2014 r. w sprawie Strategii rozwoju Miasta Jeleniej Góry na lata 2014–2025, Załącznik s. 22.
- Uchwała nr 84/XIII/16 Rady Gminy Grajewo z dnia 11 lutego 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Grajewo na lata 2016–2022, Załącznik s. 61.
- Uchwała nr 93/XV/08 Rady Gminy Czosnów z dnia 29 lutego 2008 roku w sprawie przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Czosnów do 2020 roku, Załącznik s. 35
- Uchwała nr II/13/2015 Rady Miejskiej w Bodzentynie z dnia 27 lutego 2015 roku w sprawie przyjęcia Statutu Związku Gmin Gór Świętokrzyskich.
- Uchwała nr IX/58/2015 Rady Gminy Główny z dnia 16 lipca 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii rozwoju gminy na lata 2015–2022, Załącznik, s. 72.
- Uchwała nr IX/58/2015 w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Miasta i Gminy Szczawnica na lata 2015–2020, Załącznik s. 81.
- Uchwała nr IX/60/15 Rady Miejskiej w Lipsku z dnia 12 listopada 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Lipsk do roku 2020, Załącznik s. 59.
- Uchwała nr IX/71/03 Rady Gminy Kampinos z dnia 28 kwietnia 2003 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Kampinos do 2020 r., Załącznik s. 53.

- Uchwała nr LIII/416/2014 z dnia 29.09.2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Górnio do 2020 roku, Załącznik s. 49.
- Uchwała nr LV/383/14 Rady Miejskiej w Mosinie z dnia 30 stycznia 2014 r. sprawie Strategii Rozwoju Gminy Mosina na lata 2014 do 2020+, Załącznik s. 7
- Uchwała nr LV/522/2014 Rady Miejskiej w Łebie z dnia 5 listopada 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Miejskiej Łeba na lata 2014–2025., Załącznik s. 40.
- Uchwała Nr LVII/657/10 Rady Miejskiej w Szklarskiej Porębie z dnia 9 listopada 2010 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Promocji Miasta Szklarska Poręba na lata 2010–2020”, Załącznik s. 36.
- Uchwała nr V/22/2015 Rady Gminy Nowinka z dnia 27 marca 2015 r. w sprawie przyjęcia programu rozwoju Strategia Rozwoju Gminy Nowinka na lata 2014–2020, Załącznik 79.
- Uchwała nr V/46/2015 Rady Gminy Bargłów Kościelny z dnia 29 czerwca 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Bargłów Kościelny na lata 2015–2020, Załącznik s. 76.
- Uchwała nr VII/46/2015 Rady Gminy Wicko z dnia 30 czerwca 2015 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Wicko na lata 2015–2022, Załącznik 13.
- Uchwała nr VII/46/2015 Rady Miejskiej w Krzyżu Wielkopolskim, z dnia 25 czerwca 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Krzyż Wielkopolski na lata 2015–2022, Załącznik s. 63.
- Uchwała nr VIII/30/2000 Rady Miasta w Bodzentynie z dnia 27 października 2000 r. w sprawie przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Miasta i Gminy Bodzentyn s. 12.
- Uchwała Nr X/67/15 Rady Gminy Narewka z dnia 30 listopada 2015 r. w sprawie przyjęcia Programu Rozwoju Gminy Narewka na lata 2015–2020.
- Uchwała nr X/95/16 Rady Gminy Adamów z dnia 12 stycznia 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Adamów na lata 2015–2020 (z perspektywą do 2023 r.), Załącznik s. 118.
- Uchwała nr XI/80/2008 Rady Gminy Bierzwnik z dnia 15 lutego 2008r., w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Bierzwnik na 2008–2020, Załącznik s. 47.
- Uchwała nr XII/100/2016 Rady Miejskiej w Człopie z dnia 16 marca 2016r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju i Promocji Gminy Człopa na lata 2016 – 2023, Załącznik s. 5.
- Uchwała nr XII/103/16 Rady Miejskiej w Jewabnem z dnia 14 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Jedwabne na lata 2015–2020”, Załącznik s. 22.
- Uchwała nr XII/106/16 z 21 stycznia 2016 Rady Gminy w Czarnej w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Czarna na lata 2015–2025, Załącznik s. 83.
- Uchwała nr XII/51/16 Rady Gminy Kobylin-Borzymy z dnia 29 stycznia 2016 r. w sprawie uchwalenia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Kobylin-Borzymy na lata 2016–2022, Załącznik s. 45.
- Uchwała nr XII/70/16 z dnia 26 lutego 2016r. w sprawie przyjęcia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Nowy Dwór na lata 2016–2020, Załącznik s. 45.
- Uchwała nr XII/79/16 Rady Gminy Jaświły z dnia 15 marca 2016 r. o przyjęciu Programu Rozwoju pod nazwą „Strategia Rozwoju Gminy Jaświły 2016–2020”, Załącznik s. 147.
- Uchwała nr XIII/101/2016 Rady Gminy Turośń Kościelna z dnia 3 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia Programu Rozwoju Lokalnego Gminy Turośń Kościelna na lata 2016–2020, Załącznik s. 56.

- Uchwała nr XIII/102/16 w sprawie przyjęcia Strategii rozwoju Gminy Izabelin na lata 2016–2030, Załącznik s. 94.
- Uchwała nr XIII/128/16 Rady Miejskiej w Rajgrodzie z dnia 2 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia Programu Rozwoju Gminy Rajgród na lata 2016–2022, Załącznik s. 70.
- Uchwała nr XIII/141/07 Rady Gminy Mszana Dolna z dnia 14 września 2007 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Mszana Dolna na lata 2007–2015, Załącznik s. 64.
- Uchwała NR XIII/142/2016 Rady Gminy Krasnopol z dnia 16 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia Zintegrowanego Programu Rozwoju Lokalnego Gminy Krasnopol na lata 2016–2020, Załącznik s. 59–61.
- Uchwała nr XIII/147/15 Rady Miejskiej w Ustrzykach Dolnych z dnia 3 listopada 2015 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Ustrzyki Dolne na lata 2015–2025., Załącznik s. 113.
- Uchwała nr XIII/85/99 Rady Gminy Krempna z dnia 29 grudnia 1999 r. w sprawie przyjęcia planu strategicznego Gminy Krempna, Załącznik s. 33.
- Uchwała nr XIV/106/2015 Rady Gminy Krościenko nad Dunajcem z dnia 22 grudnia 2015 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Krościenko nad Dunajcem na lata 2015–2022, Załącznik s. 109.
- Uchwała nr XIV/122/16 Rady Gminy Kościelisko z dnia 9 lutego 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Kościelisko na lata 2016–2022, Załącznik s. 52.
- Uchwała Nr XIV/147/04 Rady Gminy Sztabin z dnia 24 września 2004 r. w sprawie Strategia Ekorozwoju Społeczno- Gospodarczego Gminy Sztabin na lata 2004–2020, Załącznik s. 87.
- Uchwała nr XIV/81/15 Rady Miejskiej w Józefowie z dnia 29 grudnia 2015 r. w sprawie uchwalenia Strategii Rozwoju Gminy Józefów na lata 2015–2030, Załącznik s. 106.
- Uchwała nr XIV/85/08 Rady Gminy Sosnowica z dnia 29 lutego 2008 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Sosnowica na lata 2008–2020, Załącznik s. 67–68.
- Uchwała nr XIV/86/2016 Rady Gminy Górzycza z dnia 29 kwietnia 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Górzycza na lata 2016–2022, Załącznik s. 57.
- Uchwała nr XIV/94/2015 Rady Gminy Jerzmanowice-Przebinia z dnia 23 listopada 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Jerzmanowice-Przebinia na lata 2015–2020, Załącznik s. 44.
- Uchwała nr XIV/96/16 Rady Gminy Trzcianne z dnia 16 marca 2016 r. w sprawie uchwalenia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Trzcianne na lata 2016–2022, Załącznik s. 8.
- Uchwała nr XIV/98/15 Rady Miejskiej w Zwierzyńcu z dnia 10 grudnia 2015 r. w sprawie uchwalenia Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Zwierzyńca na lata 2014–2022, Załącznik s. 82.
- Uchwała nr XIX/101/2016 Rady Miejskiej w Suchowoli z dnia 16 marca 2016 r. w sprawie Strategii Rozwoju Gminy Suchowola na lata 2014–2020 wraz z „Prognozą oddziaływania na środowisko”, Załącznik s. 36–40.
- Uchwała nr XIX/120/2008 Rady Gminy Urszulín z dnia 30 grudnia 2008 r. w sprawie przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Urszulín na lata 2008–2020, Załącznik s. 42.

- Uchwała nr XL/236/13 Rady Gminy Dębowiec z dnia 30 grudnia 2013 r. w sprawie: uchwalenia Strategii Rozwoju Gminy Dębowiec na lata 2014–2020, Załącznik s. 38.
- Uchwała nr XL/319/2009 Rady Miasta Ustka z dnia 26 listopada 2009 r. w sprawie: zatwierdzenia „Strategii Rozwoju Miasta Ustka do 2020 r.”, Załącznik s. 90.
- Uchwała nr XL/344/2014 Rady Gminy Lipinki z dnia 26 września 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Lipinki na lata 2014–2020, Załącznik s. 7.
- Uchwała nr XLI/454/2014 Rady Gminy Wielka Wieś z dnia 30 października 2014 r. w sprawie: uchwalenia Strategii Rozwoju Gminy Wielka Wieś na lata 2014–2020, Załącznik s. 28.
- Uchwała nr XLIV/354/2013 Rady Miasta Świnoujście z dnia 24 października 2013 w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta Świnoujście na lata 2014–2020, Załącznik s. 10.
- Uchwała nr XLIV/9/10 w sprawie zatwierdzenia Planu Odnowy Miejscowości Leoncin na lata 2010–2017, Załącznik s. 12–13).
- Uchwała nr XLIX/365/14 Rady Miejskiej w Skale z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Skała na lata 2014–2020, Załącznik s. 18.
- Uchwała nr XLIX/485/14 Rady Miejskiej w Międzyzdrojach z dnia 20 lutego 2014 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Międzyzdroje na lata 2014–2025, Załącznik s. 21.
- Uchwała nr XLVII/311/2014 Rady Gminy w Nowym Żmigrodzie z dnia 29 września 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Nowy Żmigród na lata 2014–2020, Załącznik s. 83.
- Uchwała nr XV/101/2016 Rady Gminy Brochów z dnia 25 lutego 2016 w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Brochów na lata 2015–2020, Załącznik s. 49.
- Uchwała nr XV/140/16 Rady Gminy w Kamienicy z dnia 3 czerwca 2016 r. w sprawie uchwalenia Strategii Rozwoju Gminy Kamienica na lata 2016–2023, Załącznik s. 19.
- Uchwała nr XV/140/2016 Rady Gminy Czorsztyn z dnia 2 czerwca 2016 r. w sprawie: uchwalenia Strategii Rozwoju Gminy Czorsztyn na lata 2016–2022, Załącznik s. 101.
- Uchwała nr XV/69/16 Rady Gminy Stary Brus z dnia 2 grudnia 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Stary Brus na lata 2016–2020, Załącznik s. 54.
- Uchwała nr XV/82/15 Rady Miejskiej w Dukli z dnia 10 listopada 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Dukla na lata 2015–2022, Załącznik s. 91.
- Uchwała Nr XV/90/16 Rady Miejskiej w Dąbrowie Białostockiej z dnia 11 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Dąbrowa Białostocka na lata 2016–2020, Załącznik s. 37–45.
- Uchwała nr XV/97/2015 Rady Miejskiej w Tykocinie z dnia 30 grudnia 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Tykocin na lata 2015–2020, Załącznik s. 99.
- Uchwała nr XVI/ 20 /04 Rady Miejskiej w Tucznie z dnia 30 czerwca 2004 r. w sprawie: utworzenia Związku Gmin Drawieńskiego Parku Narodowego i przyjęcia jego statutu, Załącznik s. 1.
- Uchwała nr XVI/102/04 Rady Gminy Hańsk z dnia 29 października 2004 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Hańsk, Załącznik s. 36.
- Uchwała nr XVI/129/15 Rady Gminy Masłów z dnia 26 listopada 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Masłów na lata 2015–2025, Załącznik s. 137.
- Uchwała nr XVI/22/2004 Rady Miejskiej w Tucznie z dnia 30 czerwca 2004 roku w sprawie uchwalenia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Tucznno na lata 2004–2015, Załącznik s. 57.

- Uchwała nr XVI/77/2011 Rady Miejskiej w Witnicy z dnia 29 września 2011 r. w sprawie Strategii rozwoju Gminy Witnica w latach 2011–2020, Załącznik s. 64.
- Uchwała nr XVI/81/2016 w sprawie uchwalenia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Drawno na lata 2016–2020 z perspektywą do roku 2022, Załącznik s. 97–98.
- Uchwała nr XVI/82/2015 Rady Gminy Poronin z dnia 23 grudnia 2015 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Poronin na lata 2016–2025, Załącznik s. 23.
- Uchwała nr XVI/87/16 Rady Gminy Białowieża z dnia 16 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia „Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Białowieża na lata 2016–2022”, Załącznik s. 30.
- Uchwała nr XVI/98/2007 Rady Miejskiej w Dobiegniewie z dnia 28 grudnia 2007 roku, Załącznik 78
- Uchwała nr XVII/100/08 Rady Miejskiej w Goniądzu z dnia 6 lutego 2008 r. w sprawie przyjęcia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Goniądz na lata 2007–2017, Załącznik s. 55.
- Uchwała nr XVII/132/2016 Rady Miejskiej Gminy Kostrzyn w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Kostrzyn na lata 2015–2022”, Załącznik s. 42.
- Uchwała nr XVII/150/16 Rady Gminy Stare Babice z dnia 21 kwietnia 2016 w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Stare Babice do 2025 roku”, Załącznik s. 37.
- Uchwała nr XVII/233/16 Rady Gminy Dopiewo z dnia 21 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Dopiewo na lata 2016–2025, s. 75–85.
- Uchwała Nr XVIII/137/2016 Rady Gminy Jabłonka z dnia 18 marca 2016 roku w sprawie przyjęcia Strategii rozwoju Gminy Jabłonka na lata 2015–2025, Załącznik s. 57.
- Uchwała nr XVIII/162/04 Rady Gminy Suwałki z dnia 28 czerwca 2004 roku w sprawie przyjęcia Programu Rozwoju Lokalnego Gminy Suwałki na lata 2004–2013, Załącznik s. 59.
- Uchwała nr XX/122/2016 Rady Gminy Lewin Kłodzki z dnia 15 lipca 2016 r. w sprawie: przyjęcia Lokalnego Programu Rewitalizacji Gminy Lewin Kłodzki na lata 2016–2022, Załącznik s. 81.
- Uchwała nr XX/122/2016 Rady Gminy Smołdzino z dnia 21 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Smołdzino na lata 2016–2026”, Załącznik s. 68.
- Uchwała nr XX/202/2016 Rady Miejskiej w Choroszczy z dnia 10 listopada 2016 r. w sprawie przyjęcia Zintegrowanej Strategii Rozwoju Gminy Choroszcz na lata 2016–2025, Załącznik s. 93.
- Uchwała nr XX/94/2008 Rady Gminy Cisna z dnia 30 czerwca 2008 w sprawie zatwierdzenia Strategii Rozwoju Gminy Cisna na lata 2008–2020, Załącznik s. 90.
- Uchwała nr XXI/103/04 Rady Miejskiej w Surażu z dnia 7 września 2004 r. w sprawie uchwalenia Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Suraż do roku 2019, Załącznik s. 20.
- Uchwała nr XXI/155/2013 Rady Gminy Sokoły z dnia 25 czerwca 2013 r. w sprawie przyjęcia Strategii rozwoju turystyki Gminy Sokoły na lata 2013–2020.
- Uchwała NR XXI/155/2013 Rady Gminy Sokoły z dnia 25 czerwca 2013 r. w sprawie przyjęcia Strategii rozwoju turystyki Gminy Sokoły na lata 2013–2020, Załącznik s. 43.
- Uchwała nr XXI/98/16, Rady Miejskiej w Kowarach z dnia 18 lutego 2016 r. w sprawie przyjęcia Programu Rozwoju Gminy Miejskiej Kowary na lata 2016–2020, Załącznik s. 116.
- Uchwała Nr XXII/119/08 Rady Gminy Białowieża z dnia 2 grudnia 2008 w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Białowieża na lata 2007–2013 ze szczególnym uwzględnieniem roli turystyki, Załącznik s. 58.

- Uchwała nr XXII/155/08 Rady Miejskiej w Łomiankach z dnia 27 marca 2008 r. w sprawie uchwalenia „Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Łomianki do 2020 roku”, Załącznik s. 45.
- Uchwała nr XXIII/117/09 Rady Gminy w Ludwin z dnia 29 stycznia 2009 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Ludwin na lata 2008–2020”, Załącznik s. 60.
- Uchwała nr XXIII/117/2004 Rady Miejskiej Kudowy Zdroju z dnia 31 maja 2004 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Kudowa Zdrój oraz Rozwoju Produktów Turystycznych”, Załącznik s. 82.
- Uchwała nr XXIII/142/2017 Rady Gminy Słońsk z dnia 18 maja 2017 r w sprawie przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Słońsk na lata 2017–2020 z perspektywą do roku 2024., Załącznik s. 49.
- Uchwała nr XXIII/178/2013 Rady Gminy Sułoszowa z dnia 24 stycznia 2013 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Sułoszowa na lata 2014–2020, Załącznik s. 48.
- Uchwała nr XXIX/198/17 Rady Gminy Niedźwiedź z dnia 13 lutego 2017 roku w sprawie: przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Niedźwiedź na lata 2017–2022, Załącznik s. 55.
- Uchwała nr XXIX/200/16 Rady Gminy Ochotnica Dolna z dnia 12 grudnia 2016 roku w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Ochotnica Dolna na lata 2016–2022”, Załącznik s. 114.
- Uchwała nr XXV/288/16 Rady Miejskiej w Wolinie z dnia 14 września 2016 r. w sprawie „Planu działania dla rozwoju funkcji turystycznych Gminy Wolin”.
- Uchwała nr XXVII/235/16 Rady Gminy Zamość z dnia 28 października 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Zamość na lata 2016–2025, Załącznik s. 120–123.
- Uchwała nr XXVIII/330/16 Rady Miejskiej w Wolinie z dnia 3 listopada 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Wolin na lata 2016–2026, Załącznik s. 55.
- Uchwała nr XXX/81/16 Rady Gminy Nowa Słupia z dnia 8 listopada 2016 w sprawie aktualizacji Strategii Rozwoju Gminy Nowa Słupia na lata 2016–2023, Załącznik s. 105.
- Uchwała Nr XXXI/289/17 Rady Miejskiej Karpacz z dnia 13 stycznia 2017 r. Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Karpacz na lata 2016–2020, s. 12.
- Uchwała nr XXXII/194/17 Rady Gminy Radziłów z dnia 27 stycznia 2017 r. w sprawie zatwierdzenia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Radziłów na lata 2017–2027, Załącznik s. 44.
- Uchwała nr XXXII/206/16 Rady Miejskiej w Radkowie z dnia 28 grudnia 2016 r. w sprawie przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Radków na lata 2017–2025, Załącznik s. 73.
- Uchwała nr XXXII/228/2005 Rady Gminy Zawoja z dnia 16 czerwca 2005 r. w sprawie przyjęcia Strategii Zrównoważonego Rozwoju Gminy Zawoja na lata 2005–2025, Załącznik s. 103.
- Uchwała nr XXXII/436/2014 Rady Gminy Sękowa z dnia 30 października 2014 w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Sękowa na lata 2014–2020, Załącznik s. 7.
- Uchwała nr XXXIII/193/2014 Rady Gminy Leszno z dnia 24 kwietnia 2017 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Leszno na lata 2016–2026, Załącznik s. 61.
- Uchwała Nr XXXIV/280/16 z 19.12.2016 Rady Gminy Podgórzyn w sprawie przyjęcia „Lokalnego Programu Rewitalizacji Gminy Podgórzyn na lata 2016–2023”, Załącznik s. 76.
- Uchwała nr XXXIX/174/14 Rady Gminy Giby z dnia 26 czerwca 2014 r. w sprawie zatwierdzenia Strategii Rozwoju Gminy Giby na lata 2014–2020, Załącznik s. 18.

- Uchwała nr XXXIX-355/14 Rady Gminy Łapsze Niżne z dnia 6 marca 2014 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Łapsze Niżne na lata 2014–2020, Załącznik s. 62.
- Uchwała nr XXXV/302/2013 Rady Gminy Komorniki z dnia 18 kwietnia 2013r.w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Gminy Komorniki na lata 2013–2020”, s. 39.
- Uchwała nr XXXVII/236/2014 Rady Miejskiej w Szczytnej z dnia 25 września 2014 r. – w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Szczytna na lata 2014–2020, Załącznik s. 42.
- Uchwała nr XXXVII–189/2014 Rady Gminy Wierzbica z dnia 25 lipca 2014 r. w sprawie uchwalenia aktualizacji Strategii Rozwoju Lokalnego Gminy Wierzbica na lata 2015–2020, Załącznik s. 27–30.
- Uchwała Rady nr XXXIII/303/01 z dnia 28 września 2001 r. w sprawie przyjęcia „Strategii zrównoważonego rozwoju Gminy Łapy”, Załącznik s. 31.
- Uchwała Strategii Rozwoju Gminy Stęszew na lata 2016–2026, Załącznik s. 114–123
- Uchwała, Strategia rozwoju Gminy Lipnica Wielka na lata 2015–2020, 18.
- Uchwały nr X/85/2015 Rady Gminy Nowy Targ z dnia 24 listopada 2015 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Gminy Nowy Targ na lata 2015–2022, Załącznik s. 100.
- Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 1934 nr 31 poz. 274).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004, nr 92, poz. 880 ze zm.).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody Dz.U. 2004 nr 92, poz. 880 (tekst ogłoszony oraz tekst ujednolicony opracowany na podstawie na podstawie: t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 2134, 2249, 2260, z 2017 r. poz. 60, 132, 1074, 1566, 1595).
- Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody Dz.U. 1991 nr 114 poz. 492 (tekst ogłoszony oraz tekst ujednolicony, opracowany na podstawie: tj. Dz.U. z 2001 r. nr 99, poz. 1079, nr 100, poz. 1085, nr 110, poz. 1189, nr 145, poz. 1623, z 2002 r. nr 130, poz. 1112, z 2003 r. nr 80, poz. 717, nr 162, poz. 1568, nr 203, poz. 1966).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. nr 157, poz. 1240 ze zm.).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (Dz.U. z 2016 r. poz. 187 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. prawo zamówień publicznych (Dz.U. 2004, nr 19, poz. 177 ze zm.).
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 1949 nr 25 poz. 180).
- Zarządzenie nr 43/2015 z dnia 31grudnia 2015 roku Dyrektora Bieszczadzkiego Parku Narodowego z siedzibą w Ustrzykach Górnych, w sprawie udostępniania Bieszczadzkiego Parku Narodowego w celach naukowych, edukacyjnych i turystycznych.

Strony internetowe

- <http://www.europarc.org> [data dostępu 2018–01–14]
- <http://magurskipn.pl/index.php?d=artykul&kat=6&art=725> [data dostępu 2017–05–23]
- http://pomorskie.travel/Odkrywaj-Regiony-Kaszuby-Ziemia_Slupska/729/Kraina_w_Krate
- <http://slowinskipn.pl/pl/gra-puzzle.html> [dostęp 2017–08–05]
- <http://ugbukowinatatrzenska.pl/?strona,doc,pol,glowna,1538,0,2407,1,1538,ant.html>, data dostępu [2017–08–23]

<http://www.birdlife.org/> [data dostępu 2017-03-20]
http://www.gorczański-park.pl/page,art,id,34,kategoria,Działalność_educacyjna_GPN.html [data dostępu 02.05.2017]
<http://www.kampinoski-pn.gov.pl/gospodarka-przestrzenna/buduj-z-przyroda> [data pobrania 2015.08.28]
<http://www.mszana.pl/dla-mieszkanca/strategia-rozwoju-gminy-mszana-dolna-na-lata-2017-2023.html> [data dostępu 2017-09-07]
<http://www.npn.pl/edukacja> [data dostępu 2017-05-25]
http://www.ojcowski-park-narodowy.pl/main/swiat_roslin.html [data dostępu 2017-07-15]
<http://www.pieniny-pn.pl/pl/1241/0/pliki-dzwikowe-dla-niewidomych-i-niedowidzacych.html> [data dostępu 2017-08-02]
http://www.pnbt.com.pl/kacik_dla_dzieci-198 [data dostępu 2017-05-02]
<http://www.pnbt.com.pl/ptaki-6> [data dostępu 2017-05-02]
<http://www.swietokrzyski-pn.org.pl/galeria/glosy-ptakow/> [data dostępu 2017-07-05]
<http://www.youtube.com/user/TPNVideo/videos> [data dostępu 2017-07-10]
<http://www.zakopane.pl/> [data dostępu 03-08-2017]
https://www.bdpn.pl/moje_php/kluczyk/ [data dostępu 2017-03-28]
<https://www.biebrza.org.pl/50,zwierzeta.html> [data dostępu 2017-03-20]
<https://www.biebrza.org.pl/62,infrastruktura.html> [data dostępu 2017-03-20]
<https://www.kampinoski-pn.gov.pl/przyroda/fauna/ptaki> [data dostępu 2017-05-15]
www.pnujsciewarty.gov.pl [data dostępu 2017-07-20]
www.polityka.pl/tygodnik-polityka/spoleczenstwo/1524453,1,plebiscyt-architektoniczny--rozwiązanie.read [data dostępu 2017-11-19]
<http://www.zakopane.pl/> [data dostępu 03-08-2017]
<https://www.iucn.org/> [data dostępu 2018-03-02]